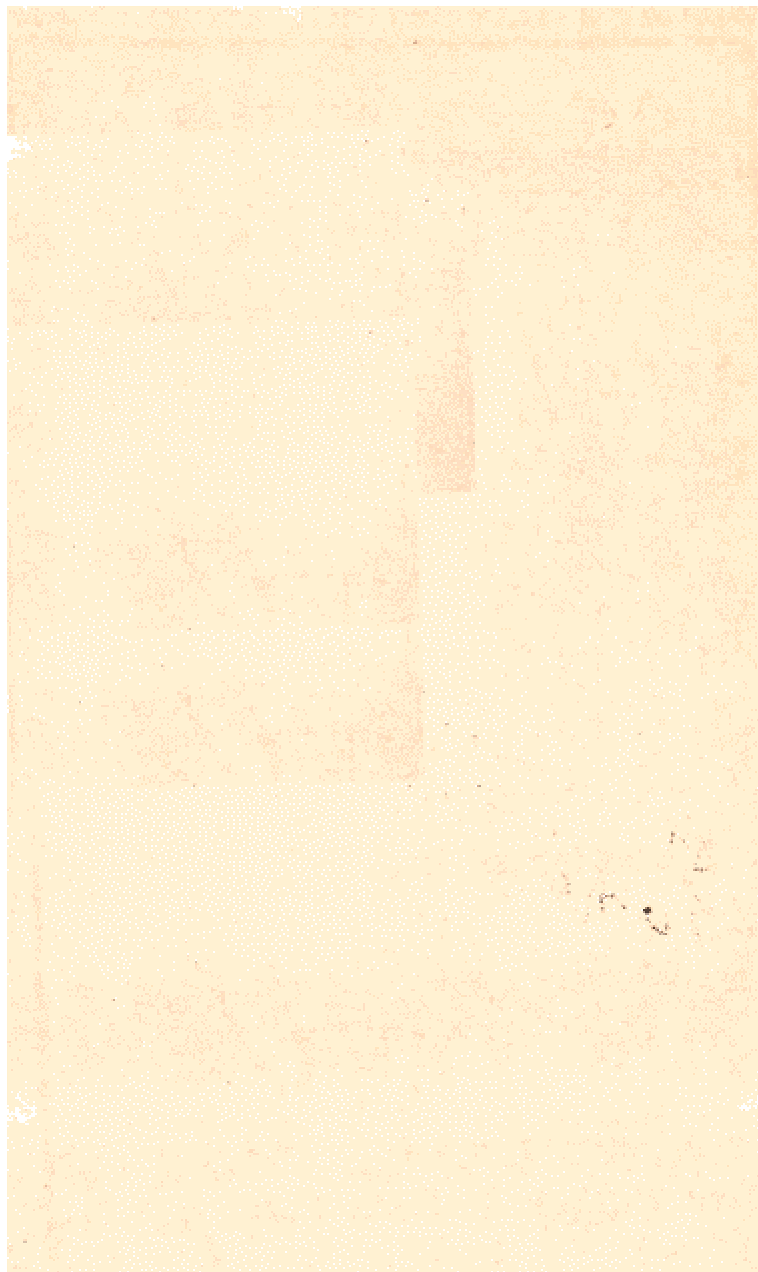
ZOLA

GERMINAL

EDITURA PENTRU LITERATURA UNIVERSALĂ

CLASICII LITERATURII
UNIVERSALE

CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

ÉMILE
ZOLA

GERMINAL

În romîneşte de OSCAR LEMNARU
Prefaţă de THEODOSIA IOACHIMESCU

Bucureşti — 1965

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

PREFAȚĂ

În calendarul republican francez, alcătuit după revoluția din 1789 ca o dovadă în plus că fața lumii se schimbase, *Germinal* era numele primei luni de primăvară (21 martie—20 aprilie), a lunii în care semințele (germenii) încolțesc în pămînt, pregătind pe nesimțite recolta viitoare; îi urma Floreal, luna nădejdilor care se împlinesc, a florilor care vor ajunge la rod. Dînd romanului său, apărut în 1885, titlul de *Germinal*, Zola ținea, desigur, să lege amintirea primei republici franceze, figura Franței revoluționare de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, de imaginea noilor transformări, pe care le vestea, ca un „zgomot de semințe în germinare", trezirea la conștiință socială și pășirea la luptă conștientă a proletariatului francez din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cum muncitorii care apar în roman sînt mineri, munca lor subterană adăuga sensul ei simbolic acestei viziuni de încolțire în adîncuri a viitorului.

Germinal avea să aducă pentru prima dată în opera lui Zola, în ciclul *Familia Rougon-Macquart*, și pentru prima dată în literatura franceză, tabloul pe ecran larg al vieții muncitorilor industriali, acțiunea desfășurată a unei greve.

Meseriașii idealizați și înconjurați de simpatia claselor „înalte" din romanele lui George Sand, baricadele episodice și oarecum intelectualizate din *Mizerabilii* lui Victor Hugo, roman dominat de bunătatea țăranului Jean Valjean și de spiritul lui de sacrificiu, mărturiseau dragostea reală pentru

popor a autorilor respectivi, dar nu și înțelegerea adîncă și consecventă a faptelor. Proletariatul industrial, exploatarea lui, conflictul din ce în ce mai ascuțit dintre clase, lupta dintre capital și muncă, cum va spune și Zola, nu apăreau în opera acestor mari înaintași. În general, celor mai generoși romantici și celor mai atenți realiști le era mai la îndemînă să denunțe meschinăriile lumii burgheze și să prezică vremuri mai bune, decît să recunoască și să studieze contradicțiile sociale și accentuarea lor, așa cum va face Zola.

E drept că nici Zola n-a ajuns prea ușor — și nici pe de-a-ntregul, după cum vom vedea — la o cuprindere științifică a realității, deci la o creație pe deplin realistă. L-a împiedicat tocmai ceea ce el credea că poate oferi mai „științific" literaturii, acel determinism biologic care se află la baza concepției sale despre roman și după care ceea ce e mai important pentru romancier este urmărirea reacțiilor fiziologice ale personajelor. L-a împiedicat concepția sa estetică naturalistă, pe care o preconiza și o patrona, identificînd-o cu un fel de realism de laborator, și pe care, din fericire, a neglijat-o de cele mai multe ori în practică, în folosul adevăratului realism. Îl împiedicau, de asemenea, confuziile sale social-politice, datorite lecturilor făcute la întîmplare și, mai ales, influenței pe care o exercită asupra sa, ca și asupra multor intelectuali francezi de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, recrudescența socialismului utopic de esență fourieristă, corespunzătoare dezvoltării insuficiente din acel moment a mișcării muncitorești din Apus.

Germinal reprezintă însă momentul culminant în creația scriitorului. Este opera în care lupta dintre ceea ce s-ar putea numi contrariile lui Zola — poziția naturalistă și practica realistă — înclină cel mai mult spre victoria forțelor realiste. Este romanul în care autorul se apropie cel mai mult de cunoașterea reală a clasei muncitoare și a fenomenului social, cunoaștere care se va traduce printr-o frescă de vast suflu epic și de largă vibrație umană.

Cu opt ani înainte de a publica *Germinal*, Zola mai scrisese un roman în care apărea lumea muncitoare, *Circiuma (L'assommoir, 1877)*, dar în el nu izbutise să facă altceva decît să prezinte ravagiile alcoolismului, mizeria și degradarea datorite lui. Își propusese, cum va declara mai tîrziu, să arate că plaga alcoolismului printre muncitori se datora condițiilor

inumane în care îi ţinea societatea capitalistă; tîrît însă de predilecţia pentru situaţiile şi descrierile naturaliste, se împotmolise în ele, şi cititorul neprevenit nu putea trage altă concluzie decît că, dacă muncitorii (mai mult meseriaşi) din roman nu s-ar fi lăsat pradă alcoolului, ar fi putut fi fericiţi.

Între *Cîrciuma* şi *Germinal* deosebirea de creaţie e pe atît de mare pe cît de mică este distanţa în ani dintre cele două romane.

Este adevărat că în acest scurt interval, clasa muncitoare franceză făcuse paşi mari în arena social-politică. Lupta ei se accentua şi se impunea interesului mai atent al scriitorilor. Creşterii exploatării, apariţiei primelor trusturi, îi corespundeau acum organizarea în sindicate a clasei muncitoare, înmulţirea şi fermitatea grevelor, acţiunea politică directă, ajutată de prezenţa Internaţionalei I-a, care fusese creată în 1864. În 1879 alegătorii din Bordeaux îl aleg deputat pe Auguste Blanqui, care se afla în închisoare de mulţi ani şi pe care guvernul burghez e acum obligat să-l elibereze. În acelaşi an, ia naştere la Marsilia Partidul Muncitoresc Francez. Întoarcerea comunarzilor din deportare (1880) înseamnă, de asemenea, întărirea forţelor de stînga. Aceste forţe impun aniversarea căderii Bastiliei (14 iulie) ca sărbătoare naţională. Iar la alegerile din 1881 conservatorii suferă o înfrîngere ruşinoasă. Legea împotriva organizării sindicale a muncitorilor trebuie să fie abrogată în 1884.

Viaţa minerilor, a metalurgiştilor, începe să-i preocupe pe scriitori. „Sclavii cărbunelui" apar în romane ca: *Grisou* de Maurice Talmeyr, *Plebeiana* de G. Maisonneuve, *Olivier Maugant* de V. Cherbuliez. În *Agaţă-carne (Happe-chair)* de Lemonnier e vorba de munca primejdioasă a muncitorilor laminatori [1].

Hotărîndu-se să situeze noul său roman în lumea minerilor, Zola nu se mai mulţumeşte cu informaţii de mîna a doua sau cu observaţii rapide, aşa cum făcuse pentru *Cîrciuma*. El se duce în nordul Franţei, în regiunea mineră Anzin, petrece cîteva luni printre mineri, trăind viaţa lor, coborînd cu ei în mină, participînd la adunările lor, urmărind peripeţiile unei

[1] v. Jacqueline Chambron: „Realism şi epopee la Zola, de la *Cîrciuma* la *Germinal*" în „La Pensée", nr. 44 (sept. oct. 1952) (în limba franceză).

greve de 56 de zile[1]. Această documentare pe teren i se pare indispensabilă pentru a completa efortul de a înțelege pe plan economico-social problemele muncitorilor. Zola studiase atent conflictele muncitorești desfășurate în Franța între 1869 și 1884 și, desigur, cercetase scrieri socialiste.

Orientarea realistă a lui Zola va fi, în general, susținută și de relațiile sale cu scriitorii realiști ruși, cu Turgheniev, de pildă, pe care-l întîlnește la Flaubert. Discuțiile din Rusia în problema realismului și a naturalismului vor ajunge, prin Saltîkov Șcedrin, Cernîșevski, Bielinski, la condamnarea teoriilor naturaliste.

Evoluția lui Zola e mai puțin categorică. Vechi republican, el se va apropia din ce în ce mai mult de socialism, dar nu va desprinde cu claritate miezul științific al acestuia și nici nu va putea renunța cu totul la procedeele naturaliste. În următoarele romane, consacrate muncitorimii urbane și rurale *(Pămîntul, Bestia umană, Muncă)*, petele naturaliste și confuzioniste vor dăinui, coexistînd în mod curios cu intenția pasionată a scriitorului de a servi viitorul. O scurtă privire asupra vieții și creației lui Zola ne va ajuta să înțelegem mai bine marile merite ale romanului *Germinal* și să ne explicăm mai limpede unele din scăderile lui.

Fiu al unui inginer cu spirit foarte inventiv, venit de prin părțile Italiei, și al unei fiice de meseriaș francez, Emile Zola s-a născut la Paris, la 2 aprilie 1840. Rămas orfan de tată la vîrsta de șapte ani, a cunoscut o copilărie și o tinerețe grea, deși la școală dovedise înclinări deosebite pentru științele naturii și pentru literatură (în liceu fiind, scrisese versuri, un roman istoric și o comedie). A umblat mult și fără succes ca să-și găsească o slujbă. După căutări și privațiuni de cîțiva ani, e în sfîrșit angajat la Librăria Hachette, unde își începe cariera de scriitor, făcînd cunoștință cu artiștii, cu scriitorii și cu criticii vremii, printre care Sainte-Beuve și Taine. Își pierde slujba pentru a fi colaborat la reviste republicane *(Munca, Revista progresului)*. Talentul său apucase însă să se afirme, și frămîntările ulterioare ale lui Zola se vor referi mai ales la căutarea unei formule noi pentru roman.

---

[1] v. J. Préville: „Zola semănător de furtuni", Paris, Ed. Sociales 1952, p. 62 (în limba franceză).

În 1866, într-un memoriu trimis unui congres care pusese în discuție problema romanului, tînărul Zola declară că orice producție a spiritului reflectă modul de existență al societății în care se naște.

În curînd, însă, tocmai din dorința de a feri romanul de deformările imaginației și de subiectivismul romantic, de a-l apropia de obiectivitatea și de preciziunea științei, care căpăta un prestigiu din ce în ce mai mare, Zola se lasă influențat de teoriile deterministe — mecanic deterministe — ale lui Taine, pentru care nu modul de producție al bunurilor materiale stă la baza dezvoltării societății și culturii, ci diverși factori legați în primul rînd de înclinările organice și de cadrul geografic. Pentru el, senzația și instinctul s-ar afla la baza oricărei manifestări a individului, așa după cum înclinările temperamentale ale „rasei" ar fi dominante în viața și dezvoltarea unei națiuni. Prefața primului roman al lui Zola, *Tereza Raquin* (1868), subliniază că autorul a vrut să studieze „temperamentele, nu caracterele". În această alunecare a accentului de la social la fiziologic, tînărul scriitor nu știe să detecteze o caracteristică ideologică a declinului unei clase. Pentru Zola, „știință" — în numele căreia va ține, de altfel, cu energie piept clericalismului și misticismului din vremea sa — este, înainte de orice și aproape exclusiv, biologia, pe care opera lui Darwin și a lui Claude Bernard o pusese în valoare în această perioadă. Aplicat în literatură, biologismul exclusivist duce însă la diminuarea omului, considerîndu-l sclavul reacțiilor sale fiziologice. Romanul realist, căruia filozofia pozitivistă îi făcuse mult rău, reducîndu-l la înregistrarea faptelor mărunte, devine astfel naturalist. Zola se declară scriitor naturalist, convins fiind că renovează romanul, transportînd în literatură procedeele științei. O influență însemnată are asupra lui, în același sens, lucrarea despre ereditate a doctorului Lucas. Zola își construiește acum o concepție filozofico-estetică, după care omul duce cu el, în diversele medii sociale pe care le străbate, tarele moștenite în sînge, iar studierea comportării sale ca descendent al cutărei sau cutărei spițe familiale trebuie să formeze obiectul de studiu al romancierului.

Pe baza acestei concepții, el imaginează un ciclu de romane, ale căror principale personaje vor fi „produsele" — urmărite de-a lungul a cinci generații — legăturilor unei

femei isterice, Adélaïde *Fouque*, mai întîi cu grădinarul primitiv și sănătos Rougon, apoi cu braconierul alcoolic și dezechilibrat Macquart. Așa se naște *Familia Rougon-Macquart*, serie de 20 de volume, al cărei subtitlu este: „istorie naturală (citește: fiziologică) și socială a unei familii sub imperiul al doilea". *Germinal* va fi al 13-lea volum din serie.

„Voi face — îi scrie Zola editorului său în 1869 — pentru imperiul al doilea ceea ce Balzac a făcut pentru perioada domniei lui Ludovic-Filip". Scriitorul avea, așadar, conștiința necesității de a-și situa social personajele. Situîndu-le într-o epocă apropiată, ale cărei aspecte și tendințe le cunoștea și le vedea accentuîndu-se în republica a treia, Zola nu putea rămîne indiferent față de realitățile sociale, și acestea se impun reflectării sale artistice, contrazicîndu-i concepțiile naturaliste.

Astfel, origina averii Rougon-ilor, bazată pe manevre politice, dezlănțuirea speculei și a imoralității din imperiul al doilea apar încă din primele volume. Negustorimea mic-burgheză egoistă și șovăielnică e evocată în romanul din lumea halelor: *Pîntecele Parisului*. Rolul clerului iezuit e dezvăluit în *Cucerirea orașului Plassans*. Intrigile din cercurile politice, coruptia acestor cercuri ocupă volumul *Excelența sa Eugène Rougon*. După *Circiuma*, care încearcă o incursiune neizbutită în lumea muncitorească, urmează o explorare necruțătoare a vieții de familie burgheze: *Culisele familiilor (Pot-bouille)* și tabloul marelui magazin care le înghite pe celelalte din cartier: *La bucuria doamnelor*, roman influențat direct de *Ce-i de făcut?* al lui Cernîșevski.

Căci, deși Zola publică între timp volumele sale de teorie naturalistă: *Romanul experimental, Romancierii naturaliști, Naturalismul în teatru*, el se interesează din ce în ce mai mult de viața socială, însuflețită acum de mișcarea muncitorească. *Germinal* (1885), *Pămîntul* (1887), *Bestia umană* (1890), *Banii* (1891) *Prăpădul* (1892) reflectă, rînd pe rînd, exploatarea și lupta minerilor, setea de pămînt a țăranilor, truda feroviarilor, specula de la bursă, pustiirile aduse de război. Prin aceste volume circulă, ce-i drept, urmași alcoolici, nevropați (v. *Bestia umană*) sau depravați (v. *Nana*) ai Adélaïdei Fouque, apar unele teorii discutabile, dar sînt înregistrate cu pasiune denunțătoare și raporturile sociale reale ale contemporaneității. De altfel, Zola inclusese și principii rea-

liste în teoriile sale asupra naturalismului: rolul societății, rolul social al artei, limbajul adecuat al personajelor etc.

Început în 1871, cu *Izbînda familiei Rougon*, ciclul *Rougon-Macquart* se încheie în 1893 cu *Doctorul Pascal*, care exprimă credința absolută a autorului în progres și știință. Va urma trilogia *Lourdes*, *Roma*, *Paris*, în care Zola atacă reacțiunea clericală, întruchipată în Vatican. Apoi, ciclul neterminat *Cele patru evanghelii* („evanghelii" ale ateului democrat), patru romane sau proiecte de romane cu titluri de „idei-forță": *Fecunditate*, *Muncă*, *Adevăr*, *Dreptate*, din care ultimul, avînd ca subiect înfrățirea popoarelor sub semnul dreptății, n-a ajuns să fie scris.

Socialismul utopic al lui Zola, influența ideilor reformiste de la sfîrșitul secolului al XIX-lea se manifestă cu deosebire în romanul *Muncă*, în care scriitorul are viziunea fourieristă a unei colectivități ideale, create prin eforturile unite ale muncii, capitalului și talentului. Totuși, chiar în romanul *Muncă* (1901) accentul este pus pe forța constructivă a muncii, și autorul dezvăluie, ca și în *Germinal*, contrastul imoral dintre starea capitaliștilor și cea a muncitorilor (de astă dată metalurgiști).

Chiar dacă nu se va ridica la concepția politică cu adevărat științifică, republicanul Zola va fi toată viața un democrat sincer, și pînă la urmă, și activ. Intervenția sa directă în cursul „afacerii Dreyfus" (proces uneltit de cercurile militariste și reacționare din Franța împotriva unui ofițer evreu, pe nedrept acuzat de a fi trădat secrete militare), poziția curajoasă pe care a luat-o în apărarea nedreptățitului Dreyfus, mișcarea de trezire la conștiința umană, pe care a determinat-o cu această ocazie printre intelectualii francezi de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, toate acestea îi încununează opera literară, în care „germinează" atîtea semințe bune. Viața i se încheie brusc, în plină creație, la 29 septembrie 1902, printr-un accident absurd de asfixie, din pricina unei sobe înfundate.

Destinul lui Zola, frămîntat de contraste, apare, în esență, ca o luptă de fiecare moment, și pînă la urmă victorioasă, a noului împotriva vechiului:

„...să pretinzi că ai obiectivitatea, rigoarea și impasibilitatea savantului care procedează la o experiență de laborator și să construiești o operă în care triumfă pasiunea, amplifi-

carea, revolta; să cauţi în biologie secretul comportării oamenilor şi să le laşi fresce vaste, din care reies, în primul plan, fenomenele sociale determinate de condiţiile economice ale vremii; să te declari interesat de individ şi să devii pictorul inegalat al mulţimilor; să porneşti de la o concepţie burgheză şi să ajungi la un rechizitoriu împotriva burgheziei; să descrii suferinţa universală, forţele răului, degradarea fatală şi să preamăreşti dragostea de viaţă, progresul, credinţa în viitor; să faci procesul-verbal al unei descompuneri şi să tragi concluzii optimiste; să te proclami «un burghez cumsecade, un om care se consacră studiului şi artei, trăind cuminte în colţul său», departe de politică, şi printr-un gest decisiv să antrenezi părţile sănătoase ale naţiunii în bătălia salvării unui nevinovat; să începi prin a apăra «independenţa» artei şi să sfirşeşti prin a lega literatura de cauza emancipării proletariatului — acesta a fost destinul ciudat, contradictoriu, prodigios al lui Emile Zola..." [1]

Propunîndu-şi să ilustreze, în *Germinal*, lupta dintre muncă şi capital, luptă care se dezvoltă în preajma lui, Zola îşi construieşte viguros şi precis romanul, dînd primul loc vieţii şi acţiunii proletarilor, dar opunîndu-le tot timpul pe acestea vieţii şi acţiunii clasei exploatatoare. De o parte, pe fundalul masei de mineri care nu are rol de decor, ci trăieşte în mişcare, căpătînd uneori relief de personaj principal colectiv, se desprind, pentru a fi analizate mai în amănunt, cîteva familii, cea a lui Maheu, cea a lui Levaque, cea a lui Mouque. De altă parte, familia directorului de mină Hennebeau, cea a rentierului Grégoire, cea a micului proprietar Deneulin apar nemijlocit în scenă, dar ele sînt doar nişte elemente de mîna a doua, rolul de principal jefuitor şi asupritor sîngeros revenind marelui capital, care bîntuie din umbră şi pe care Zola îl materializează simbolic sub forma unui „zeu îmbuibat", hrănit cu carnea a zeci de mii de flămînzi rămaşi necunoscuţi.

Scriitorul prezintă momente din viaţa cotidiană a celor două lumi, iar nedreptatea socială, rezultînd din contrastul celor două feluri de viaţă, se vădeşte cititorului cu forţa de convingere şi puterea emotivă a marii arte. Iată, de pildă, începutul zilei în familia Maheu: deşteptarea pe întuneric şi

[1] J. Fréville, op. cit., p. 5—6.

frig a celor care vor cobori în mină fără să-şi fi putut potoli de dimineaţă foamea — tatăl, fiica de 15 ani, băiatul de 21 de ani, copilul de 11 ani — în timp ce mama rămîne cu sugaciul şi cu alţi trei copii mici, în faţa problemei chinuitoare de a pregăti fără bani mîncarea zilnică, iar bunicul, care munceşte noaptea şi care scuipă negru, pentru că fiinţa lui întreagă e îmbibată de cărbune, se întoarce să se culce în patul cald încă al nepoţilor.

Dincolo, în casa rentierilor Grégoire, care se cred oameni foarte cumsecade fiindcă trăiesc liniştit din venitul unei acţiuni miniere care şi-a însutit valoarea, dimineaţa începe tîrziu, în odăi încălzite, cu arome de cozonac şi de ciocolată fierbinte, cu răsfăţul „domnişoarei" albe şi grase, cu proiecte de vizite şi de încuscriri, cu pomeni derizorii. Doamna Hennebeau, care-şi petrece nopţile cu nepotul soţului ei, îşi trimite slujnica cu trăsura în localitatea vecină pentru delicatesele pe care le va servi la mesele ei îmbelşugate şi rafinate. Cînd îi vin oaspeţi de la Paris, îi plimbă pe la casele minerilor, mîndrindu-se cu curăţenia din ele şi vorbind de avantajele pe care le oferă compania minieră salariaţilor săi. Cînd se produce catastrofa de la Voreux, domnişoarele Deneulin şi Grégoire se duc să viziteze şi să deseneze, ca pe o „curiozitate", ruinele în care şi-au găsit moartea atîţia mineri. Iar directorul Hennebeau, „prieten" cu Deneulin, pîndeşte ruinarea acestuia pentru a-i cumpăra cît mai ieftin mina pentru patronii săi, pentru „zeul îmbuibat" de la Paris.

Reprezentanţii exploatatorilor apar, astfel, nu numai cu feţe de îmbuibaţi egoişti şi imorali, dar şi cu inconştienţa cinismului naiv, şi cu contradicţiile generate de capitalism, care-i fac pe profitori complici, dar şi adversari.

Greutăţile începuturilor în mişcarea muncitorească şi în lupta proletarilor sînt şi ele reflectate în *Germinal*. Minerii văd că sînt crunt exploataţi, iar viaţa lor este un adevărat infern, că societatea minieră „ucide jumătate dintre muncitori în mină" (prin condiţii barbare de muncă, prin neprevenirea accidentelor etc.), „iar pe cealaltă jumătate o lasă să moară de foame" (prin plăţi derizorii); ei pornesc la acţiune, încep greva, dar lupta este cu totul inegală, căci atît fondul de rezistenţă cît şi organizarea sînt insuficiente. Fondurile strînse, ca şi cele trimise de Internaţionala I-a, de curînd înfiinţată, se topesc repede, iar mizeria şi dezorientarea politică nu per-

mit generalizarea grevei şi-l împing pe grevişti la distrugerea mijloacelor de producţie. Tendinţele politice neunitare sînt întruchipate în trei figuri secundare: Rasseneur, reformistul şovăielnic şi pasiv, Suvarin, anarhistul pornit spre distrugere, Pluchart, trimisul — de altfel puţin reprezentativ — al Internaţionalei I-a. Protagonistul, animatorul grevei, Étienne Lantier, muncitor conştient de necesitatea luptei şi doritor de a se instrui, este el însuşi chinuit de îndoieli şi, cu toate că înclină spre „colectivism", formaţia sa teoretică este confuză, ca şi cea a lui Zola.

Aşa se explică de ce scriitorul, deşi înţelege imperativul revoluţiei şi priveşte cu simpatie lupta proletarilor, nu reuşeşte să creeze nici un revoluţionar autentic. Étienne Lantier, altfel generos şi curajos, e nesigur şi şovăitor, ba chiar atins de ambiţii de „şef", ca un simplu politician burghez. Este limpede că, dacă n-ar fi fost împiedicat de balastul teoriilor sale de esenţă burgheză, Zola ar fi putut să dea viaţă artistică proletarului-revoluţionar-tip, care „germinase" în Franţa din vremea Comunei din Paris şi chiar mai devreme, din 1848. Dar concepţia sa estetică naturalistă, după care opera literară trebuie să reproducă exact realitatea banală, îl împiedică, ea însăşi, să admită existenţa „eroului" în literatură. „În mod fatal — scria el în *Romancierii naturalişti* — romancierul îi desfiinţează pe eroi, din moment ce nu acceptă decît aspectul obişnuit al existenţei de toate zilele."

Tot astfel, dorind să nu-şi idealizeze în nici un fel personajele, Zola cade uneori în altă greşeală, prezentînd figuri de mineri, şi mai ales femei, tineri, copii chiar, amorali, aproape de animalitate, uşor pervertibili. Alăturîndu-se romancierului naturalist, democratul Zola era convins că serveşte clasa muncitoare, îngroşînd aceste aspecte datorate promiscuităţii şi mizeriei: „Mizeria — spune el — va fi uşurată din ziua cînd ne vom hotărî să o cunoaştem în suferinţele şi abjecţiile ei"[1]. La fel de utopic gîndise şi Victor Hugo scriind *Mizerabilii*, amăgit şi el de ideea că burghezia se va ruşina şi se va înduioşa în faţa acestor realităţi amare.

Creaţia realistă este însă, în *Germinal*, mai puternică decît

---

[1] Scrisoare către Francis Magnard, din aprilie 1885, citată de Marc Bernard: *Zola, după el însuşi*, Paris, ed. du Seuil, 1957, p. 104 (în limba franceză).

rătăcirile naturaliste și utopice ale autorului. Semnificativă în această privință este figura soției minerului Maheu, „mama Maheu", care apare în roman chinuită de lipsuri, dar echilibrată, curajoasă și dîrză, cu atributele unei adevărate femei din popor. În proiectul premergător romanului [1], Zola notase că trebuie să-i atribuie un viciu, de vreme ce o punea să trăiască într-un mediu atît de nefericit: „Să nu fie perfectă, să-i atribui un viciu legat de bani. Poate cochetă." Logica naturalistă a fost însă învinsă de logica realistă. Fiică, soție și mamă de mineri, mama Maheu nu e nici cochetă, nici vicioasă, nici răutăcioasă în roman. Cel mult aspră uneori, ceea ce e în firea lucrurilor.

Étienne Lantier, fiul alcoolicilor din *Circiuma*, nu e nici el prezentat ca victimă a eredității sale grele. Numai sporadic apare la el amintirea acestei eredități, căreia îi rezistă pînă în momentul cînd ea se confundă cu legitima apărare. Étienne Lantier va fi învins — vremelnic — nu de sîngele părinților săi, ci de forța economică și politică a exploatatorilor.

Vigoarea epică a lui Zola realizează în *Germinal*, pe un plan care depășește naturalismul și chiar realismul critic anterior — neuitate scene de masă. Munca istovitoare în mină, adunarea în pădure, noaptea, a minerilor care vor hotărî greva, marșul bărbaților sînt tablouri în care culoarea și mișcarea au amploare de epopee. Literatura franceză le înregistrează pentru prima dată. Datorită lor s-a putut spune că personajul principal din *Germinal* nu e Étienne Lantier, nici mama Maheu, ci întreaga masă de mineri. Iar acest personaj unic și gigantic e însuflețit de o acțiune și ea unică și gigantică: greva. Felul cum crește revolta în sînul înfometaților, cauzele ei (Zola vede mai clar economicul decît politicul), dîrzenia cu care minerii se mențin în grevă timp de două luni, descumpănirea „zeului îmbuibat" în fața pagubelor imense aduse de încetarea lucrului, catastrofa finală, în care pier mulți mineri, dar care se încheie cu perspectiva biruinței viitoare, aceste etape sînt parcă bătălii dintr-un poem eroic, dintr-un *Cîntec al lui Roland* contemporan. Nu lipsesc, din ceea ce s-ar putea numi „o epopee a muncii", nici strigătul care răsună ca un laitmotiv de-a lungul romanului: „Pîine! Pîine! Pîine!", nici figurile cu caracter de simbol, ca, de pildă, cea a bătrînului Bonne-

[1] Mss. cit. [illegible] Chambron, *art. cit.*, La Pensée, nr. 44.

mori, omul cu plăminii îmbibați de praf de cărbune și cu picioarele înțepenite de reumatism, descendent al unui șir de generații de mineri singeros exploatați, rezultat a „o sută șase ani de abataj", răzvrătit pînă în adîncurile cărnii lui chinuite, care se va ridica într-o violență finală necugetată și absurdă, dar firesc nestăpînită, tulburînd tihna „bunilor rentieri", prea încrezători în „resemnarea seculară a cărbunarilor".

Zola este un maestru al gradației momentelor dramatice ale acțiunii. Ele culminează în eforturile de salvare a minerilor îngropați sub straturile de pămînt prăbușite, eforturi care pun în valoare solidaritatea celor ce muncesc. Asistăm aici la transfigurarea ușuraticului Zacharie, care se vădește capabil de acțiuni eroice.

Pasiunea, căldura cu care povestitorul desfășoară firul narației și al sentimentelor contrazic și ele principiile naturaliste de prezentare rece a realității banale. S-a putut vorbi, pe drept cuvînt, de lirismul realistului Zola: „Zola — scria profesorul sovietic V. Nikolaev — este cel mai liric dintre realiștii francezi din secolul trecut. Pasiunea și avîntul, care se revărsau tot timpul din acest om, atît de calm în aparență, au pătruns în romanele sale, i-au însuflețit personajele."[1] Lirismul lui Zola apare în participarea scriitorului la viața personajelor sale, în încrederea sa în oameni, în credința sa aprinsă în izbînda maselor populare. E un lirism robust și optimist, care, în ciuda reziduurilor naturaliste, va proclama din ce în ce mai însuflețit dragostea de viață și triumful viitorului. „Niciodată — spunea el în 1893, adresîndu-se studenților — niciodată n-a existat o epocă mai mare, mai pasionantă, mai prevestitoare de evenimente minunate, și cine nu vede aceasta e orb, și cine trăiește cu dispreț în trecut sau în visare nu e decît un zevzec ajuns în mintea copiilor. Optimist, da! cu toată ființa mea, împotriva pesimismului slăbănog, împotriva neputinței rușinoase de a voi și de a iubi."

Acest optimism creator i-a permis lui Zola, în *Germinal*, să înțeleagă un adevăr pe care naturalistul nu l-ar fi putut concepe: acela că un eșec în lupta proletariatului însemna, de fapt, atunci, cîștigarea unei experiențe și a unei căliri care pregăteau succesul. Mama Maheu, Étienne Lantier înțeleg

[1] V. Nikolaev, în *Littérature soviétique* nr. 10/1952, p. 172.

aceasta. Ideea revine sub diverse forme spre sfîrșitul romanului. Iar cînd tînărul Étienne părăsește regiunea minieră pentru a se îndrepta spre Paris, unde îl așteaptă acțiunea muncitorească, el nu mai simte vîntul rece al unui martie friguros, care-l biciuise la începutul romanului, ci aude crescînd, din străfundurile pămîntului reavăn al lunii lui Germinal, semințele viitorului, primăvara proletariatului...

Zola rămîne primul mare scriitor francez care a dat viață și amploare epică muncii și luptei ei de eliberare.

THEODOSIA IOACHIMESCU

PARTEA ÎNTÎI

1

Pe întinsul țarinii, prin noaptea neînstelată, ca și cerneala de neagră și de deasă, un om străbătea singur șoseaua ce duce de la Marchiennes la Montsou, zece kilometri de drum pietruit tăind drept cîmpul de sfeclă. Nu vedea în față nici măcar pămîntul întunecat și nu simțea imensitatea orizontului pustiu decît prin răbufnirile vîntului de martie, largi rafale ca acelea abătute asupra mărilor și care îngheață tot, măturînd întinderile mlăștinoase și pămînturile goale. Nici umbra vreunui copac nu păta cerul, iar drumul se desfășura drept ca un dig în miezul oarbei neguri a beznei.

Omul plecase din Marchiennes către ceasurile două. Mergea cu pasul mare, tremurînd de frig în haina și în pantalonii săi de catifea cu țesătura rărită. Un pachețel înnodat într-o batistă cu pătrățele îl stingherea grozav ; îl înghesuia în coaste cînd cu un cot, cînd cu celălalt, ca să-și strecoare deodată în fundul buzunarelor ambele mîini, mîini degerate, pe care biciul vîntului le făcea să sîngereze. Un singur gînd îi cutreiera mintea pustie de muncitor fără lucru și fără adăpost : nădejdea că frigul va fi mai puțin aspru după ivirea zorilor. De o oră bătea același drum, cînd spre stînga, la doi kilometri de Montsou, zări flăcări roșii, trei focuri arzînd sub cerul liber și spînzurînd parcă în văzduh. Întîi șovăi, cuprins de teamă ; apoi nu putu înfrîna sfîșietoarea nevoie de a-și încălzi o clipă mîinile.

Un drum cobora în adînc. Totul pieri. Omul avea la dreapta un gard, un fel de zăplaz de scînduri groase, mărginind o cale ferată, în vreme ce la stînga se ridica

un dimb pe care se înălţau în neorînduială acoperişurile oferind o privelişte de sat cu streşinile joase şi uniforme. Străbătu vreo două sute de paşi. Deodată, la o cotitură a drumului, vîlvătăile se iviră iarăşi aproape de tot, fără ca el să înţeleagă cum de se urcau atît de sus spre cerul mort, aidoma unor luni fumegînde. Însă, la nivelul pămîntului, o altă privelişte îi atrăsese tocmai luarea-aminte. Era o masă enormă, un morman de construcţii prăbuşite, în mijlocul căruia se desluşea silueta unui coş de fabrică; rare licăriri porneau din ferestrele murdare, cinci sau şase lanterne triste spînzurau, afară, pe nişte schele, al căror lemn înnegrit desena nedesluşit profilul unei estacade uriaşe; şi din această fantastică apariţie, înecată în noapte şi fum, se înălţa doar un singur glas, răsuflarea puternică şi prelungă a unui eşapament de aburi ce nu se vedea.

Atunci omul desluşi o gură de mină. Fu din nou cuprins de ruşine: La ce bun? Tot nu va găsi de lucru. În loc să se îndrepte spre clădiri, se încumetă în cele din urmă să suie pe rambleul unde ardeau trei focuri de huilă, în coşuri de fontă, pentru a lumina şi încălzi şantierul. Se vede că lucrătorii de la săpăturile de pămînt fuseseră nevoiţi să zăbovească tîrziu, căci mai scoteau încă pămîntul de prisos. Acum îi auzea pe transportatorii ce-şi împingeau trenurile de vagonete pe estacadă, şi desluşea umbre vii răsturnînd cutiile vagonetelor lîngă fiecare foc.

— Noroc bun, spuse el apropiindu-se de unul din coşurile de fontă.

Cu spatele spre foc, căruţaşul sta în picioare — un bătrîn îmbrăcat cu tricou violet de lînă şi în cap cu o şapcă din blană de iepure — în vreme ce calul său, un cal mare, gălbui, aştepta, într-o neclintire de piatră, descărcarea celor şase vagonete trase de el. Salahorul folosit ca răsturnător, un vlăjgan roşcat, nu se grăbea de loc, apăsînd pîrghia alene. Şi acolo, sus, vîntul, cu puteri îndoite, făcea ca şuieru-i de gheaţă să-şi abată larga răsuflare ritmică, aidoma unor lovituri de coasă.

— Noroc bun, răspunse bătrînul.

Se făcu tăcere. Omul, care se simţea privit cu ochi neîncrezători, îşi spuse îndată numele:

— Mă numesc Étienne Lantier, sînt mecanic... Nu cumva se găsește de lucru pe aici ?

Flăcările îi luminau obrazul : să fi avut douăzeci și unu de ani, foarte oacheș, cu un chip frumos, arătînd vînjos, în ciuda membrelor sale firave.

Liniștit, căruțașul dădu din cap, împotrivindu-se :

— De lucru pentru un mecanic nu, nu... Au mai încercat alți doi pe ziua de ieri. Nu-i nimic de lucru.

O rafală le curmă vorba. Apoi Étienne întrebă, arătînd sumbrul morman de construcții la picioarele rambleului.

— E o gură de mină, nu-i așa ?

De astă dată bătrînul nu izbuti să răspundă. Îl gîtuia un violent acces de tuse. În cele din urmă scuipă, iar scuipatul lăsă pe pămîntul roșu o pată întunecată.

— Da, o mină, Voreux... Uite ! Colonia de locuințe a minerilor e foarte aproape.

La rîndu-i, cu brațul întins, îi arătă în noapte satul, căruia tînărul îi ghicise acoperișurile. Dar cele șase vagonete erau goale, așa că le urmă fără măcar să pocnească din bici, cu picioarele înțepenite de reumatism, în vreme ce calul mare, gălbui, întorcîndu-se singur, le trăgea greoi călcînd între șine, plesnit de vîntul ce-i zbîrlea coama.

Étienne, care, într-o uitare de sine, adăsta în fața focului ca să-și încălzească bietele-i mîini sîngerînde, privind spre Voreux, din jurul căruia începuseră să se destrame mrejele visului, deslușea acum fiecare parte a incintei minei — hangarul gudronat al ciururilor de sortare, turla puțului de extracție, vasta hală a mașinii de extracție, turela pătrată a pompei de epuismente. Această gură de mină, ghemuită în fundul unei gropi, cu construcțiile-i scunde de cărămizi, înălțîndu-și coșul de uzină ca un corn amenințător, îi părea a fi hîda întruchipare a unei hulpave fiare, lăsată aici pe vine ca să înghită lumea. Cercetînd toate acestea, cugeta în sine la existența de vagabond, pe care o ducea de opt zile de cînd tot căuta de lucru ; se revedea în atelierul său, de la calea ferată, pălmuindu-și șeful, izgonit din Lille, izgonit de pretutindeni ; pe ziua de sîmbătă ajunsese la Marchiennes, unde se spunea că s-ar găsi de lucru la

Forje ; dar nimic, nici la Forje, nici la atelierele Sonneville, astfel că fusese nevoit să petreacă duminica ascuns printre lemnăriile unui atelier de rotărie, de unde paznicul tocmai îl alungase, la ceasurile două după miezul nopţii. Nimic, nici o leţcaie, ba nici măcar un codru de pîine. Ce avea să se facă astfel, rătăcind pe drumuri, fără ţintă, neştiind cel puţin unde să se adăpostească de ger ? Da, era într-adevăr o gură de mină, lanterne rare luminau incinta, o uşă deschisă brusc îl lăsase să întrevadă focarele generatoarelor într-o vie strălucire. Desluşea acum pînă şi eşapamentul pompei, acea respiraţie greoaie şi prelungă, acel neîncetat gîfîit ca horcăiala gîtuită a monstrului.

Muncitorul care răsturna vagonetele, gîrbovindu-şi spinarea, nici măcar nu-şi înălţase privirea spre Étienne, iar acesta se pregătea tocmai să-şi ridice pacheţelul de pe jos, cînd un acces de tuse vesti reîntoarcerea căruţaşului. Încet-încet, se ivi din umbră, urmat de calul galben, care trăgea alte şase vagonete pline.

— Există fabrici prin Montsou ? întrebă tînărul.

Din gura bătrînului ţîşni un scuipat negru, apoi veni răspunsul în şuierul vîntului :

— Ei, parcă fabricile ne lipsesc nouă ! Să fi văzut acum trei-patru ani ! Totul sfîrîia, nu găseai un om să dai cu tunul, niciodată n-a mai fost atîta bănet... Şi uite că iar strîngem cureaua. Mai mare jalea prin tot ţinutul. Oamenii sînt daţi afară, atelierele se închid unul după altul... N-o fi poate vina împăratului, dar ce-o fi căutînd el să se bată în America ? Şi, colac peste pupăză, vitele pier de holeră, ca şi oamenii.

Şi aşa, în fraze întretăiate, cu răsuflarea sugrumată, amîndoi îşi vărsară năduful. Étienne vorbea despre încercările lui zadarnice de o săptămînă încoace. Trebuia, va să zică, să crape de foame ? În curînd, pe toate drumurile, vor mişuna cerşetorii.

— Da, spunea bătrînul, bine n-o să iasă pînă la urmă, căci, pentru Dumnezeu, e cu neputinţă să zvîrli atîţia creştini în stradă !

— Nici carne nu avem în fiecare zi.

— Măcar pîine să avem !

— Adevărat, măcar pîine să avem !

Glasurile li se pierdeau, cuvintele le erau purtate într-un vaiet jalnic de palele vîntului.

— Iată, reluă cu glas puternic căruţaşul, întorcîndu-se către miazăzi, acolo-i Montsou...

Şi, din nou cu mîna întinsă, arătă în beznă puncte nevăzute, numindu-le în acelaşi timp. Acolo, la Montsou, fabrica de zahăr Fauvelle mai funcţiona, dar fabrica de zahăr Hoton tocmai îşi redusese numărul salariaţilor; doar moara Dutilleul şi fabrica Gleuze de cabluri pentru mine mai lucrau încă. Apoi, cu un gest cuprinzător, arătă către miazănoapte mai toată jumătatea orizontului: atelierele de construcţii Sonneville nu primiseră nici două treimi din comenzile lor obişnuite; dintre cele trei furnale înalte ale forjelor din Marchiennes, numai două ardeau; în sfîrşit, fiindcă la fabrica de sticlă Gagebois se zvonea despre o reducere a salariilor, o grevă era gata să izbucnească.

— Ştiu, ştiu, repeta tînărul la fiecare informaţie. De acolo vin.

— Noi, ăştia, o mai ducem încă, adause căruţaşul, deşi minele şi-au împuţinat extracţia. Şi uite colo, în faţă, la Victoire, nu mai ard decît două dintre bateriile cuptoarelor de cocs.

Scuipă şi, după ce îşi înhămă calul somnoros la vagonetele goale, o luă din nou pe urmele lui.

Acum, privirea lui Étienne domina întregul ţinut. Bezna rămînea încă de nepătruns, dar mîna bătrînului parcă risipise, pe cuprinsul ei, grele nefericiri, pe care tînărul, fără să-şi dea seama, le simţea în acest ceas, în juru-i, pretutindeni, pe întinsul fără de hotar. Nu era cumva urletul foametei, pe care vîntul de martie îl rostogolea de-a lungul acestor meleaguri pustii? Valurile vijeliei se îndîrjiseră, păreau a aduce cu ele curmarea lucrului şi, prin urmare, o foamete ce va ucide mulţi oameni. Şi, cu o privire rătăcită, se străduia să străpungă umbrele, tulburat şi de dorinţa şi de spaima de a vedea. Totul se prefăcea în neant în fundul neştiut al nopţii de păcură. Zărea, foarte departe, doar furnalele înalte şi cuptoarele de cocs. Acestea, baterii cu o sută de coşuri înfipte pieziş, aliniau luminile văpăilor roşii; în vreme ce, mai la stînga, cele două turnuri ardeau cu

flacără de tot albastră, ca nişte uriaşe torţe în văzduh. Era o tristeţe de incendiu, fără nici o altă ivire de aştri, la ameninţătorul orizont, în afară de aceste focuri nocturne, ţîşnite din pămîntul huilei şi al fierului.

— Sînteţi cumva din Belgia? reluă, în spatele lui Étienne, căruţaşul care se întorsese.

De data aceasta nu aducea decît trei vagonete. Avea tot timpul să le răstoarne: un accident survenit la ascensorul de extracţie, o piuliţă de şurub spartă, urma să oprească lucrul pentru cel puţin un sfert de ceas. La poalele rambleului totul amuţise, transportatorii nu mai zguduiau estacada cu un huruit prelung. Se auzea venind, din incinta minei, doar zgomotul îndepărtat al unui ciocan izbind într-o tablă de fier.

— Nu, sînt din sud, răspunse tînărul.

Salahorul, după ce golise vagonetele, se tolăni la pămînt, bucuros de accident; şi, păstrîndu-şi muta-i sălbăticie, ca stingherit de atîta vorbărie, îl învălui doar pe căruţaş cu privirea ochilor săi mari şi stinşi. Acesta din urmă, ce e drept, nu prea era limbut de felul său. Îi inspirase pesemne încredere chipul necunoscutului şi se simţise apucat de una dintre acele mîncărimi de limbă care fac uneori pe cei bătrîni să se pomenească vorbind singuri, cu glas tare.

— Eu, spuse căruţaşul, eu sînt din Montsou, mă numesc Bonnemort[1].

— E cumva o poreclă? întrebă Étienne uluit.

Bătrînul, arătînd spre Voreux, răspunse ca şi cum ar fi făcut haz de necaz:

— Da, da... De trei ori m-au cules de acolo, bucăţele, o dată cu tot părul pîrlit, altă dată cu gîtlejul plin de ţărînă, iar a treia oară cu burta umflată de apă, ca un broscoi... Şi, dacă au văzut că nu voiam să crăp, de haz mi-au spus Bonnemort.

Veselia îi spori, un scrîşnet de scripete neuns, care se prefăcu în cele din urmă într-un cumplit acces de tuse. Coşul de foc lumina acum, din plin, capu-i mare, cu părul alb şi rar, cu faţa turtită şi de-o paloare cadaverică, mînjită de pete vinete. Era scund, cu gîtul enorm,

[1] Bonnemort are, ca substantiv comun, înţelesul de moarte care nu ucide.

cu pulpele şi călciiele întoarse în afară, cu braţe lungi, ale căror labe pătrate îi cădeau pînă la genunchi. De altminteri, ca şi calul său, care stătea încremenit pe picioare, părînd a nu suferi din pricina vîntului, el însuşi aducea a statuă turnată în piatră, ca şi cînd nu s-ar fi sinchisit nici de frig şi nici de zvîcnetul vijeliei ce-i sufla în urechi. După ce tuşi, cu o adîncă horcăială ce-i sfîrteca gîtlejul, scuipă lîngă coş, iar pămîntul se înnegri.

Étienne îl privea, privea pămîntul pătat.

— Lucraţi, mai întrebă el, de multă vreme în mină?

Bonnemort desfăcu larg amîndouă braţele.

— De multă vreme, vai! da!... Nici nu împlinisem încă opt ani cînd am sosit... unde crezi?! tocmai în Voreux, şi am cincizeci şi opt în momentul de faţă. Socoteşte un pic... Am făcut aici de toate, întîi ucenic la vagonete, apoi, cînd am avut destulă forţă ca să le împing, am fost încărcător de vagonete, apoi am lucrat la havaj vreme de optsprezece ani. În cele din urmă, din pricina ăstor blestemate de picioare, m-au mutat la săpăturile de pămînt, la rambleu, la întărirea armăturilor din galerii, pînă în clipa în care au fost nevoiţi să mă scoată din fundul minei fiindcă doctorul spunea că altfel voi rămîne acolo. De atunci au trecut cinci ani, şi între timp m-au făcut căruţaş... Ei? E ceva, cincizeci de ani de minerit, dintre care patruzeci şi cinci chiar în străfunduri!... În vreme ce vorbea, aşchii aprinse de huilă, ce la răstimpuri mai cădeau din coş, zvîrleau pe faţa-i ca varul reflexe de purpură: Îmi tot spun să mă odihnesc, urmă el. Dar eu nu vreau; mă socotesc pesemne prost ca noaptea!... O să mai lucrez măcar doi ani, pîn-oi împlini şaizeci, ca să-mi iau pensia de o sută optzeci de franci. Dacă mi-aş lua de pe acum rămas-bun de la ei, mi-ar da-o îndată pe cea de o sută şi cincizeci! Sînt vicleni, ticăloşii! De altminteri, în afară de picioare, sînt sănătos tun. Este, pasămite, apa care mi-a pătruns sub piele, de mult ce am fost udat cînd tăiam cărbuni. Sînt zile în care nu pot mişca o labă fără să urlu.

Un acces de tuse îi curmă iar vorba.

— Şi din aceeaşi pricină tuşiţi în halul ăsta? întrebă Étienne.

Dădu violent din cap, însă pentru a răspunde că nu aceasta e pricina. Și apoi, cînd putu vorbi :

— Aș, nu, am răcit luna trecută. Nu tușeam de loc altădată, acum însă nu mai pot scăpa... Și ce e mai păcătos e că scuip, scuip întruna...

Un riciit îi umflă gîtlejul și scuipă negru.

— E cumva sînge ? făcu Étienne, cutezînd în cele din urmă să-l întrebe.

Alene, Bonnemort își șterse gura cu dosul palmei.

— Cărbune... Am în hoitul meu de ajuns ca să mă dogorească pînă la capătul zilelor. Și doar au trecut cinci ani de cînd nu mi-au mai călcat picioarele în fundul minei. Îl aveam, pesemne, în depozit, fără să știu măcar. Ehei ! asta te-ntărește, nu glumă !

Se făcu liniște, ciocanul îndepărtat bătea cu lovituri ritmice în incinta minei, vîntul cutreiera purtîndu-și vaietul ca pe un urlet de foame și de sfîrșeală iscat în bruba nopții. În fața flăcărilor ce se ințețeau, bătrînul își depăna, cu glasul molcom, aducerile-aminte. Ei ! firește, nu de ieri, de alaltăieri, el și toți ai lui ciocăneau în mină ! Înaintașii săi lucrau la Compania minelor din Montsou de la înființare ; și era mult de atunci, trecuseră chiar o sută și șase ani. Bunicul său, Guillaume Maheu, pe atunci un băiețandru de cincisprezece ani, găsise cărbunele gras la Réquillart, prima mină a companiei, o străveche mină astăzi părăsită, acolo, aproape de fabrica de zahăr Fauvelle. Întregul ținut o știa, ca dovadă că vîna descoperită se numea vîna Guillaume, după pronumele bunicului său. Nu-l apucase ; o namilă, după cît se spunea ; grozav de puternic, stins de bătrînețe la șaizeci de ani. Apoi tatăl său, Nicolas Maheu, zis cel Roșu, în vîrstă doar de patruzeci de ani, rămăsese în Voreux, unde de-abia începuseră săpăturile pe-atunci : o adîncă prăbușire a terenului, sîngele vărsat, iar oasele măcinate între stînci. Doi unchi și trei frați își lăsaseră mai tîrziu și ei pielea acolo. El, Vincent Maheu, care scăpase aproape întreg, doar cu picioarele cam șubrede, trecea drept viclean. Și, de altminteri, ce putea face ? Trebuia să muncească. Asta făcuseră cu toții, din tată în fiu, cum s-ar fi muncit la orice altceva. Fiul său, Toussaint Maheu, crăpa acum acolo, ca și nepoții săi, ca

toţi cei din lumea lui, care-şi duceau zilele pe acele meleaguri, în furnicarul locuinţelor lor muncitoreşti. O sută şase ani de muncă în mină, bătrînii, apoi copiii lor, pentru unul şi acelaşi patron. Ehei ! cîţi cetăţeni ar fi fost în stare să-şi depene aşa, cu de-amănuntul, povestea vieţii !

— Dar măcar să ai ce mînca ! murmură din nou Étienne.

— Asta spun şi eu : cîtă vreme găseşti un codru de pîine, o mai duci.

Bonnemort tăcu, întorcîndu-şi privirea spre colonia minerilor, în care luminile prinseră a se ivi, una cîte una. Orologiul clopotniţei din Montsou bătu de patru ori ; gerul se înteţea.

— Şi e bogată compania asta a voastră ? reluă Étienne.

Bătrînul ridică din umeri, apoi îi lăsă să cadă, ca sub puterea unui torent copleşitor.

— O ! da, o ! da... Poate nu chiar atît de bogată ca vecina ei, Compania din Anzin. Dar, totuşi, milioane peste milioane. Nici nu mai pridideşti să le numeri... Nouăsprezece mine, dintre care treisprezece în exploatare, Voreux, Victoire, Crèvecoeur, Mirou, Saint-Thomas, Madeleine, Feutry-Cantel, şi încă altele, iar şase în curs de pompare sau de aerare, ca, de pildă, Réquillart... Zece mii de muncitori, concesiuni care se întind pe şaizeci şi şapte de comune, o extracţie de cinci mii de tone pe zi, o cale ferată ce leagă toate minele, ateliere, fabrici !... Ah ! da, da ! bănet cu sacul !

Un huruit de vagonete pe estacadă făcu calul cel gălbui să-şi ciulească urechile. Jos, ascensorul trebuie să fi fost reparat, muncitorii îşi reluaseră munca. În vreme ce-şi înhăma vita, ca să coboare din nou, căruţaşul adause blînd, adresîndu-i-se :

— Nu te-ndulci la flecăreală, păcătos trîndav !... Dacă ar şti domnul Hennebeau cum îţi iroseşti timpul !

Étienne, gînditor, privea în noapte. Întrebă :

— Va să zică mina asta e a domnului Hennebeau ?

— Nu, lămuri bătrînul, domnul Hennebeau e doar directorul general. E, ca şi noi, lefegiu.

Cu un gest, tînărul arătă spre uriaşa întindere învăluită în umbră.

— Atunci ale cui sînt toate astea ?

Dar Bonnemort rămase o clipă iarăşi înecat de tuse, însă atît de violentă, încît de-abia mai putu să răsufle. În cele din urmă, după ce scuipă şi-şi şterse balele negre de pe gură, rosti, printre bulboanele vîntului care se înteţea :

— Ce ? Ale cui sînt toate astea ?... Nimeni nu ştie... Ale unor oameni.

Şi cu mîna arătă în întuneric un punct nedesluşit, un loc neştiut şi îndepărtat, populat de oamenii pentru care toţi cei din familia Maheu ciocăneau în mină de mai bine de un veac. Glasul îi căpătase un fel de spaimă superstiţioasă, ca şi cum ar fi rostit numele unui altar în care era cu neputinţă să pătrunzi şi unde s-ar fi ascuns, la pîndă, zeul ghiftuit căruia cu toţii îi dăruiau propriul lor sînge şi al cărui chip nu-l văzuseră nicicînd.

— Măcar de am avea pîinea cea de toate zilele, repetă pentru a treia oară Étienne, ca şi cum aceste vorbe n-ar fi avut nici o legătură cu cele de pînă acum.

— Păi da ! De-am avea zilnic pîinea, ar fi prea frumos !

Calul plecase, căruţaşul la rîndu-i pieri şi el, cu paşi tîrşiţi, ca ai unui beteag. Lîngă basculă, salahorul nu se clintise din loc, adăstînd răsucit ca un ghem, cu bărbia înfundată între genunchi, cu ochii săi grei şi stinşi aţintiţi în neant.

Nici după ce-şi luă iarăşi pachetul Étienne nu se îndepărtă. Simţea zvîcnetul vijeliei îngheţîndu-i spatele, în vreme ce marele foc din faţa sa îi dogorea pieptul. Deşi poate n-ar fi rău dacă s-ar adresa chiar celor de la mină : bătrînul s-ar putea să nu ştie ; de altfel se resemnă : va primi orice muncă. Încotro s-o pornească şi ce să se facă prin meleagurile astea înfometate de şomaj ? Să-şi lase în vreun şanţ hoitul de cîine prăpădit ? Totuşi, o îndoială îl tulbura, o spaimă în faţa acestui Voreux, în mijlocul cîmpului pustiu şi înecat într-o beznă atît de deasă. Cu fiecare zvîcnire, vîntul părea că se înteţeşte, ca şi cum răsuflarea i s-ar fi iscat între hotarele unui orizont în necurmată creştere. Zorile nici

nu mijeau pe cerul mort, doar din burlanele inalte țișneau flăcări, ca și din cuptoarele de cocs, însîngerînd întunericul nopții fără să lumineze tainele. Iar acest Voreux, într-un fund de groapă, ghemuit ca o fiară vrăjmașă, se închircea tot mai tare, înghițind, într-o răsuflare tot mai anevoioasă și mai prelungă, aerul încărcat de greoaia-i digestie de carne omenească.

2

În mijlocul cîmpurilor de grîu și de sfeclă, colonia celor „două sute patruzeci" de mineri dormea învăluită de noaptea neagră. Se deslușeau nelămurit cele patru grupuri enorme de căsuțe așezate două cîte două, spate în spate, corpuri de cazărmi sau de spitale, geometrice, paralele, despărțite prin cele trei alei largi, împărțite în grădini egale. Iar pe cîmpia pustie nu se auzea decît vaietul vîntului, printre șipcile smulse din garduri.

La familia Maheu, la numărul 16 din corpul al doilea de case, nimic nu mișca. O beznă deasă îneca unica încăpere de la etajul întîi, strivind parcă sub povara ei somnul ființelor pe care le simțeai acolo, cu gurile căscate, îngrămădite unele peste altele, zdrobite de oboseală. Cu tot frigul aspru de afară, aerul greu avea o căldură animală, acea zăpușeală fierbinte a sălilor de cazarmă care, oricît ar fi de bine îngrijite, miros totuși a turmă omenească.

În odaia de la parter, ceasul cu cuc sună orele patru; nimic nu se clinti încă, respirații ușoare șuierau, însoțite de două sforăieli sonore. Și deodată ea, Catherine, se trezi. Sub povara oboselii, numără, din deprindere, cele patru bătăi ale ceasornicului, deslușite prin podea, fără să aibă însă puterea de a se trezi de tot. Apoi, scoțîndu-și picioarele de sub pătură, bîjbîi, scăpără în cele din urmă un chibrit și aprinse luminarea. Dar rămase mai departe pe pat, cu capul atît de greu, încît îi cădea între umeri, cedînd nevoii de neînvins de a se prăbuși din nou pe pernă.

Acum, feștila lumină odaia pătrată, cu două ferestre, umplută de cele trei paturi. Se mai aflau acolo un dulap, o masă, două scaune de nuc străvechi, a căror culoare fumurie părea o pată violentă pe pereții spoiți în galben-deschis. Și nimic altceva. Zdrențe spînzurînd în cuie, o cană pe jos, lîngă o strachină roșie, folosită ca lighean. În patul din stînga, Zacharie, băiatul cel mare, de douăzeci și unu de ani, dormea cu fratele lui, Jeanlin, care mergea pe unsprezece ani ; în cel din dreapta, doi țînci, Lénore și Henri, prima de șase ani, al doilea de patru, dormeau îmbrățișați ; în vreme ce Catherine împărțea cel de al treilea pat cu sora ei, Alzire, atît de firavă pentru cei nouă ani încît nici n-ar fi simțit-o lîngă ea dacă cocoașa micuței infirme nu i-ar fi împuns coastele. Ușa cu geam era deschisă, se zărea sala scării, un fel de coridor unde părinții ocupau al patrulea pat, lîngă care fuseseră nevoiți să așeze leagănul celei din urmă născute, Estelle, în vîrstă de numai trei luni.

Catherine făcu totuși o sforțare deznădăjduită. Își întinse membrele, își înfipse miinile în părul roșu și ciufulit, care-i cădea pe frunte și pe ceafă. Era firavă pentru cei cincisprezece ani ai ei. Din teaca îngustă a cămășii i se vedeau picioarele cu vînătăi, tatuate parcă de cărbune, și brațele delicate, a căror albeață de lapte contrasta cu lividitatea chipului ei, al cărui ten era de timpuriu stricat din pricina folosirii săpunului de rufe. Mai căscă o dată, deschizînd gura cam prea mare și lăsînd să i se vadă niște dinți sclipitori, ieșind la iveală din clorotica paloare a gingiilor, în vreme ce ochii cenușii, luptînd încă cu somnul, îi lăcrămau, dîndu-i o expresie de dureroasă sfîșiere ; părea astfel că oboseala îi năpădise întreaga nuditate.

Dar o mîrîială se desluși din coridor, glasul lui Maheu bîlbîii, în vreme ce limba i se împleticea :

— La dracu ! E ora sculării... Tu ai aprins luminarea, Catherine ?

— Da, tată... Chiar acum a sunat, jos.

— Atunci grăbește-te, leneșo ! Dacă ai fi dansat mai puțin ieri, duminică, ne-ai fi trezit mai devreme... Iată unde duce trîndăvia !

Şi continuă cu dojana, dar somnul îl învinse iarăşi şi pe el, iar mustrările i se încîlciră, pierzîndu-se într-o nouă sforăială.

Tînăra fată, în cămaşă, umbla de colo pînă colo prin cameră cu picioarele desculţe. Trecînd pe lîngă patul lui Henri şi al Lénorei, îi înveli din nou, căci pătura alunecase pe jos; iar ei nu se treziră, înghiţiţi în neantul somnului copilăriei. Alzire, cu ochii deschişi, se întorsese, fără a îngăima o vorbă, pe partea cealaltă, pentru a lua locul, cald încă, lăsat de sora sa mai mare.

— Haide, Zacharie! şi tu, Jeanlin! haideţi odată! repeta Catherine, în picioare, în faţa celor doi fraţi, care nu se clinteau din pat, cu nasul în pernă.

Pe cel mare fu nevoită să-l ia de umeri şi să-l zgîlţîie; apoi, în vreme ce el mîriia vorbe de ocară, ea se apucă să-i dezvelească, smulgîndu-le cearşaful. Scena îi păru hazlie şi începu să rîdă văzîndu-i pe cei doi băieţi zbătîndu-se cu picioarele goale.

— Ce prostie, lasă-mă-n pace! mormăi Zacharie, în toane rele, după ce se ridică din pat. Nu-mi plac şotiile astea... Mai trebuie să mă şi scol, afurisită treabă!

Era plăpînd, deşălat, cu faţa prelungă, mai mult mînjită de cîteva rare fire de barbă, cu părul blond şi cu anemica paloare a întregii lui familii. Cămaşa îi dezvelise pîntecele, pe care şi-l acoperi, dar nu de ruşine, ci pentru că nu-i era de loc cald.

— A sunat jos, repetă Catherine. Haide, hop! O să se supere tata.

Jeanlin, care se ghemuise, închise iarăşi ochii, spunînd:

— Lasă-mă-n pace, nu vezi că dorm?!

Rise iarăşi, din toată inima-i de fată bună. Era atît de mic cu firavele-i membre, ale căror articulaţii enorme le umflaseră scrofulele, încît ea îl înşfăcă în braţe. Dar el se zbătea cu chipu-i palid şi încreţit de maimuţă, găurit de cei doi ochi verzi, lărgit de urechile-i clăpăuge şi devenit alb ca varul de mînia neputinţei. Nu spuse nimic; o muşcă de sînul drept.

— Al dracului ticălos! murmură ea, stăpînindu-se să nu ţipe şi lăsîndu-l jos.

Alzire, tăcută, acoperită pînă la bărbie, nu mai re-adormise. Cu privirea ei deşteaptă de infirmă îşi urmărea sora şi pe cei doi fraţi, care acum se îmbrăcau. O nouă ceartă izbucni în jurul străchinii, băieţii o îmbrînciră pe fată pentru că zăbovea prea mult la spălat. Cămăşile zburau, în vreme ce, buhăiţi încă de somn, ei se slobozeau fără ruşine, cu liniştita nestingherire a unor progenituri de căţei ce cresc împreună. De altminteri, Catherine fu gata cea dintîi. Îşi trase pantalonii de miner, îşi îmbrăcă haina de pînză şi-şi înnodă boneta albastră în jurul cocului; şi, în aceste curate veşminte de luni, aducea mai mult cu un băietan, aşa încît doar uşoara unduire a coapselor îi mai dădea în vileag sexul.

— Cînd o să se întoarcă bătrînul — făcu Zacharie cu răutate — n-o să mai poată de bucurie găsind patul răvăşit... Ştii, o să-i spun că tu eşti de vină.

Bunicul Bonnemort era bătrînul, care, lucrînd noaptea, se culca în zorii zilei; aşa încît, găsindu-se totdeauna careva să sforăie în pat, acesta nu se răcea niciodată.

Fără a mai răspunde un cuvînt, Catherine începu să întindă pătura şi să-i vîre marginile sub saltea. Dar, de cîteva clipe, se auzeau zgomote venind de partea cealaltă a peretelui, din clădirea învecinată. Aceşti pereţi de cărămidă, făcuţi economic de companie, erau atît de subţiri, încît răzbăteau prin ei cele mai mici zgomote. Se trăia, aşadar, în comun, de la un capăt pînă la celălalt; şi din viaţa intimă nimic nu rămînea tăinuit, nici măcar copiilor. Un pas greoi zgudui o scară, apoi se desluşi ceva ca o cădere înnăbuşită, urmată de un suspin de plăcere.

— Poftim, zise Catherine, Levaque pleacă, şi Bouteloup se şi înfiinţează să-i ia locul, lîngă nevastă-sa!

Jeanlin rînji, pînă şi ochii Alzirei sclipiră. Aşa se înveseleau în fiecare dimineaţă pe seama menajului în trei al vecinilor, un havator care găzduia pe un muncitor de la săpăturile de pămînt, astfel încît femeia avea doi bărbaţi, unul de noapte şi altul de zi.

— Philomène tuşeşte, mai spuse Catherine, după ce ciulise urechile.

Vorbea despre o fată înaltă, de nouăsprezece ani, cea mai în vîrstă dintre fetele lui Levaque, amanta lui

Zacharie, căreia îi și făcuse doi copii, dar cu plămînii atît de șubrezi, încît lucra la ciururi, în incinta minei, pentru că nu putuse lucra niciodată la fund.

— Ți-ai găsit ! Philomène ! răspunse Zacharie. Nici nu se sinchisește, mai doarme încă !.. Ce porcărie, să dormi pînă la ceasurile șase de dimineață !

Își trase pantalonii și deschise fereastra, stăpînit de un gînd neașteptat. Afară, în beznă, colonia minerilor se deștepta. Lumini se strecurau, una cîte una, printre șipcile obloanelor. Și încă o ceartă izbucni : el se apleca peste pervaz, pîndind să vadă dacă nu cumva iese, din casa de peste drum a Pierronilor, șeful contramaistru al minei Voreux, bănuit că trăiește cu femeia lui Pierron, în vreme ce soră-sa îi striga că deoarece de ieri soțul începuse să lucreze ziua în mină, în orizont, era sigur că Dansaert nu putuse dormi peste noapte acolo. Aerul pătrundea în valuri înghețate, iar cei doi susțineau cu îndîrjire fiecare punctul său de vedere, cînd deodată se auziră țipete și bocete. Veneau din leagănul Estellei, care nu putea îndura frigul.

În clipa aceea Maheu se trezi. Ce dracu avea în oase ? Poftim, adormise la loc, ca un neputincios ! Și înjura atît de tare, încît în odaia de alături copiii nici nu mai cricniră. Zacharie și Jeanlin sfîrșiseră, de altfel alene și obosiți, cu spălatul. Alzire, cu ochii mari deschiși, privea într-una. Cei doi ținci, Lénore și Henri, îmbrățișați, nici nu mișcau, respirînd mai departe cu același suflu mărunt, în ciuda tămbălăului din jur.

— Catherine, dă-mi luminarea ! strigă Maheu.

Fata își încheiase haina și duse luminarea în sala de alături, lăsîndu-și frații să-și caute hainele la palida lumină ce mai venea dinspre ușă. Taică-su sări din pat. Dar ea nu se opri de loc, ci coborî, în picioare cu ciorapi groși de lînă, și, bîjbîind, aprinse în odaia de jos o altă lumînare, ca să poată pregăti cafeaua. Saboții întregii familii erau sub bufet.

— Taci odată, spurcăciune ! reîncepu Maheu, întărîtat de țipetele Estellei, care nu mai conteneau.

Era scund, ca și bătrînul Bonnemort, căruia îi semăna, fiind însă mai gras, cu capul mare, cu fața turtită și palidă sub părul blond, tuns foarte scurt. Copilul urla

şi mai tare, spăimintat de enormele braţe noduroase ce i se mişcau deasupra capului.

— Las-o, ştii doar foarte bine că n-o să tacă, îi spuse nevastă-sa, tolănindu-se în mijlocul patului.

Şi ea de-abia se trezise, plîngîndu-se cît e de rău să nu te poţi odihni ca lumea toată noaptea. Nu puteau oare pleca fără să facă atita zgomot ? De sub pătură nu i se vedea decit faţa prelungă, cu trăsăturile puternice ale unei frumuseţi greoaie, pe care la treizeci şi nouă de ani o şi veştejiseră viaţa de mizerie şi naşterea celor şapte copii. Cu ochii în tavan, vorbea agale, în vreme ce bărbat'su se îmbrăca. Nici unul, nici celălalt nu mai auzeau copilul care se-neca urlînd.

— Hm ! Ştii, n-am nici o leţcaie, şi azi e de-abia luni : încă şase zile pînă la chenzină... Nu e chip să mai meargă aşa. Cu toţii împreună nu aduceţi în casă decit nouă franci. Cum vrei să ies la capăt ? Sîntem zece guri.

— Ei, nouă franci ! strigă Maheu. Eu şi cu Zacharie, cîte trei : ăştia fac şase... Catherine şi tata, cîte doi : sînt patru ; patru şi cu şase, zece... Şi Jeanlin, unu, unsprezece.

— Da, unsprezece, dar n-ai socotit duminicile şi zilele de şomaj... Nici un ban peste nouă franci, mă-nţelegi ?

Nu mai răspunse, ocupat să-şi caute cureaua pe jos. Apoi, ridicîndu-se, spuse :

— Nu e drept să ne plîngem, sînt încă zdravăn. La patruzeci şi doi de ani, cei mai mulţi trec la întărirea armăturilor din galerii.

— Poate, dragul meu, dar nici aşa n-avem pîine... Ce dracu să mă fac, spune ? Tu n-ai nimic ?

— Zece bani.

— Păstrează-i, să ai de-o halbă... Doamne ! ce dracu să mă fac ? Astea şase zile parcă-s un veac. Şi datorăm şaizeci de franci lui Maigrat, care m-a dat afară alaltăieri. Dar tot la el o să mă duc. Dacă totuşi se încăpăţînează şi nu-mi dă...

Şi, cu glasul posomorit, femeia îi dădea într-una, cu faţa împietrită, închizînd din cînd în cînd ochii, sub trista lumină a feştilei. Făcea pomelnicul : dulapul gol, copiii cereau pîine cu unt, pînă şi cafeaua se isprăvise,

apa făcea crampe la stomac, şi cîte şi cîte zile nu le amăgise foamea cu frunze de varză fiartă. Pesemne că treptat-treptat vorbise tot mai tare, căci urletele Estellei se inteţiseră, acoperindu-i pînă şi vorbele ei. Aceste ţipete deveneau nesuferite. Deodată, Maheu, scos din sărite, păru că le aude, căci, smulgînd-o din leagăn, o zvîrli în patul maică-si, bîlbîind de mînie :

— Haide ! ia-o, că o fac una cu pămîntul ! al dracului copil, nu-i lipseşte nimic, suge şi se văicăreşte mai grozav decît noi toţi !

Estelle începu într-adevăr să sugă. Sub pătură, potolită de blînda căldură a patului, nu i se mai desluşea decît mărunţul şi lacomul plescăit al limbii de cerul gurii.

— Nu cumva domnii de la Piolaine ţi-au spus să te mai duci pe la ei ? făcu tatăl, după o clipă de tăcere.

Mama ţuguie buzele cu amărăciunea pricinuită de îndoială.

— Da, m-am întîlnit cu ei, dădeau de pomană haine copiilor sărmani... O să mă duc, la urma urmelor, cu Lénore şi Henri pînă la ei. De mi-ar da măcar cinci franci !

Se reaşternu tăcerea. Maheu era gata. Rămase o clipă nemişcat, apoi, cu glasul său înăbuşit, rosti hotărît :

— Ce să-i faci, asta este, şi pace, fă rost de o fiertură, şi gata... Vorbăria asta tot nu duce la nimic. Mai cuminte este să mă duc la lucru.

— Ai dreptate, răspunse femeia. Suflă în luminare. N-am nevoie să văd ce culoare au gîndurile care mă frămîntă.

Omul stinse luminarea. Zacharie şi Jeanlin coborîseră ; îi urmă ; iar scara de lemn trosnea sub paşii greoi ai picioarelor încălţate cu ciorapi de lînă. După plecarea lor, odaia şi coridorul fură din nou învăluite în beznă. Copiii dormeau, pînă şi pleoapele Alzirei se închiseseră. Dar mama Maheu rămase cu ochii aţintiţi în întuneric, în vreme ce, morfolindu-i sînul căzut de femeie stoarsă, Estelle torcea, ca o pisicuţă.

Jos, Catherine aţiţase focul în plita de fontă, cu grătar la mijloc şi două cuptoare laterale, în care ardea fără încetare focul. Compania distribuia fiecărei familii

cite o rație lunară de opt hectolitri de praf de cărbune pietros, culeș dintre șine. Se aprindea anevoie, iar fata, care în fiecare seară lăsa jeraticul să mocnească sub cenușă, nu trebuia a doua zi decît să-l descopere, adăugînd și cîteva bucățele de cărbune moale, ales cu grijă. Apoi, după ce puse pe grătar un vas cu apă, se aplecă pe vine, scotocind în dulap.

Era o încăpere destul de mare, cuprinzînd întregul parter, vopsită într-un verde de culoarea mărului și de o curățenie flamandă, pardosită cu dale spălate din belșug și presărate cu nisip alb. În afară de bufetul de brad lăcuit, întregul mobilier se reducea la o masă și la niște scaune din același lemn. Spînzurînd de perete, litografii în culori țipătoare, portretele împăratului și al împărătesei, date de companie, oșteni și sfinți bălțați cu aur se înfățișau într-o izbitoare nepotrivire cu pustietatea și simplitatea încăperii; nu se mai afla nici o altă podoabă decît o cutie de carton trandafirie, pe bufet, și un ceas cu cuc, cu un cadran colorat strident, al cărui tictac greoi părea a cotropi goliciunea tavanului. Lîngă ușa dinspre scară, o altă ușă ducea spre pivniță. În ciuda curățeniei din casă, un miros de ceapă prăjită, stăruind încă din ajun, otrăvea aerul cald, aerul acela greu, veșnic încărcat de acrele miasme ale huilei.

În fața bufetului deschis, Catherine se tot gîndea. Nu mai era decît un colțuc de pîine și destulă brînză, dar de-abia o picătură de unt; și trebuia să ungă pîine cu unt pentru toți patru. Se hotărî în sfîrșit, tăie feliile, întinse pe una brînză, o acoperi cu alta unsă cu unt, lipindu-le între ele. Asta era *briquet*-ul, tartina dublă pe care și-o luau, în fiecare dimineață, în mînă. Curînd, cele patru felii duble fură înșirate pe masă, cumpănite cu necruțătoare socoteală, cea groasă pentru tata, cea subțire pentru Jeanlin.

Catherinei, care părea absorbită doar de rosturile casei, îi mai cutreiera pesemne gîndul și la povestea îndrugată de Zacharie pe seama contramaistrului și a femeii lui Pierron, căci întredeschise ușa de la intrare și aruncă o privire afară. Vîntul sufla fără încetare, fugare licăriri se întețeau pe fațadele scundelor căsuțe ale coloniei minerilor, din care se înălța un nedeslușit

freamăt al deșteptării din somn. Uși începură să se închidă la loc, pilcuri negre de lucrători porneau în noapte. Nu era o prostie să stea in frig, de vreme ce lucrătorul acela de la încărcare, din orizont, dormea desigur, zăbovind pînă la ceasurile șase de dimineață, cînd urma să-și ia în primire slujba? Iar ea aștepta, privind casa din partea cealaltă a grădinii. Curiozitatea îi fu ațițată de ușa care se deschise. Dar nu putea fi decît fata Pierronilor, mica Lydie, care pleca pesemne spre mină.

Un zgomot de apă care dă în foc o făcu să se întoarcă. Închise ușa în grabă și alergă: apa clocotea și se revărsa, stingînd focul. Nu mai era cafea de loc. Nu-i mai rămase decît să opărească zațul din ajun; apoi îndulci cafeaua cu glucoză. Chiar în acea clipă taică-su și cei doi frați coborau.

— Ei drace! declară Zacharie cînd își vîrî nasul în ceașcă, cafeaua asta nu-i chiar atît de tare și n-o să ne zboare în țăndări scăfîrlia!

Maheu ridică din umeri cu o mutră resemnată.

— Eh! E fierbinte, e totuși bună.

Jeanlin adună firimiturile rămase de la feliile de pîine cu unt și le muie în fiertură. După ce băură, Catherine goli cafetiera în ploștile de tablă. În picioare toți patru, abia luminați de feștila fumegîndă, înghițeau cu lăcomie, grăbiți.

— Sîntem gata, în sfîrșit? întrebă tatăl. Parcă am fi niște rentieri, nu alta.

Dar se auzi un glas venind dinspre scară, a cărei ușă o lăsaseră deschisă. Era al mamei Maheu, care striga:

— Luați toată pîinea. Am puțină supă cu fidea pentru copii!

— Da, da! răspunse Catherine.

Ea stinsese focul, punînd bine, într-un colț al grătarului, un rest de supă, pe care bunicul o va găsi caldă cînd se va înapoia acasă, la ceasurile șase de dimineață. Cu toții își luară saboții de sub bufet, petrecîndu-și pe după umeri sfoara de care le spînzura plosca, vîrînd feliile de pîine cu unt la spate, între cămașă și haină. Și ieșiră, bărbații înainte, fata în urmă, stingînd lumi-

narea, răsucind cheia în broasca uşii. Casa se cufundă din nou în beznă.

— Bravo, plecăm împreună ! spuse un bărbat care închidea uşa casei învecinate.

Era Levaque, cu fiul său Bébert, un băieţandru de doisprezece ani, bun prieten cu Jeanlin. Catherine, uluită, rîse pe-nfundate la urechea lui Zacharie : Adică cum, Bouteloup nu mai aştepta nici măcar plecarea soţului ? !

Acum, în cartierul minerilor luminile se stingeau. O ultimă uşă se trînti, totul aţipi din nou, femeile şi copiii se adînceau iarăşi în somn, în fundul paturilor, devenite acum mai încăpătoare. Iar între satul întunecat şi Voreux, în care începuse forfota, se perinda printre valurile vîntului o molcomă defilare de umbre, plecau minerii la lucru, legănîndu-şi umerii, stînjeniţi de propriile lor braţe, pe care le încrucişau pe piept ; în vreme ce, pe spatele fiecăruia, din feliile de pîine cu unt, crescuse cîte o cocoaşă. Înveşmîntaţi în haine subţiri, dîrdîind de frig, fără a se mai grăbi, răsfiraţi de-a lungul drumului, tropăiau ca o turmă.

3

Étienne, coborît în sfîrşit de pe rambleu, intrase tocmai în Voreux ; iar oamenii cărora li se adresase, întrebîndu-i dacă nu se găseşte de lucru, clătinau din cap, răspunzîndu-i cu toţii să-l aştepte pe şeful contramaistru. Era lăsat să umble în voie, printre construcţiile nu prea bine luminate, pline de găuri negre şi neliniştitoare, prin labirintul coridoarelor şi al etajelor. După ce urcase o scară întunecată şi aproape prăbuşită, se pomenise pe o pasarelă ce se clătina, apoi străbătuse hala ciururilor de sortare cufundată într-o asemenea beznă, încît mergea cu mîinile întinse ca nu cumva să se lovească de cine ştie ce. Deodată îi răsăriră în faţă doi uriaşi ochi galbeni străpungînd întunericul. Se afla sub turlă, în sala de recepţionare, chiar la gura puţului.

Un contramaistru, taica Richomme, o namilă cu o expresie blîndă ca a unui zdrahon de treabă, cu mustăţi cărunte, tocmai se îndrepta spre biroul de recepţie.

— Nu cumva e nevoie pe-aici, la orice treabă ar fi, de un muncitor ? întrebă din nou Étienne.

Richomme era cît pe-aci să spună nu ; dar se răzgîndi şi, îndepărtîndu-se, răspunse ca şi ceilalţi :

— Aşteaptă-l pe domnul Dansaert, şeful contramaistru.

Patru lanterne erau înfipte aici, iar revărsarea puhoiului reflectoarelor, abătîndu-se asupra puţului, lumina puternic rampele de fier, manetele de semnalizare şi de închidere, grinzile glisierelor, între care alunecau cele două colivii de ascensor. Restul — sala cea vastă aidoma unui interior de biserică — se îneca în marile-i umbre mişcătoare ce îl populau. În fund doar lămpăria îşi revărsa luminile, în vreme ce în biroul recepţionerului o palidă lampă clipea ca o stea gata să se stingă. Extracţia tocmai reîncepuse ; şi asupra dalelor de fontă se abătea un tunet necurmat — vagonetele de cărbune ce huruiau necontenit, transportatorii de vagonete mişunînd încoace şi încolo, cu spinările încovoiate, în hărmălaia tuturor acestor negre şi asurzitoare arătări ce se agitau fără-ncetare.

Étienne rămase o clipă locului, orbit, asurzit. Era îngheţat, curenţii de aer pătrundeau pretutindeni. Atunci, atras de maşina de extracţie, ale cărei oţeluri şi alămuri licăreau, făcu vreo cîţiva paşi. Maşina se găsea în spatele puţului, la douăzeci şi cinci de metri, într-o hală mult mai înaltă şi atît de solid aşezată pe fundaţia sa masivă de cărămidă, încît funcţionînd în plin, cu toată puterea celor patru sute de cai, mişcarea enormei sale biele, înălţîndu-se şi afundîndu-se printr-o molcomă şi unsă lunecare, nu dădea zidurilor nici o vibraţie. Mecanicul, în picioare, la bara de pornire, asculta soneriile semnalelor fără a-şi lua ochii de pe tabloul indicator, pe care puţul cu diferitele sale orizonturi de exploatare, era înfăţişat printr-o tăietură verticală, unde circulau mici ghiulele de plumb atîrnate de sfori ce reprezentau coliviile. Şi la fiecare pornire, cînd maşina se punea din nou în mişcare, bobinele, două enorme

tambure cu un diametru de cinci metri fiecare, cu ajutorul cărora cele două cabluri de oţel se înfăşurau şi se desfăşurau în sens contrar, se învîrteau cu atîta iuţeală, încît nu se vedea decît o pulbere cenuşie.

— Ei, atenţie! strigară trei mineri care tîrau o scară uriaşă.

Puţin lipsise ca Étienne să fie strivit. Ochii începuseră a i se deprinde, privea în văzduh la desfăşurarea cablurilor — o panglică de oţel de mai bine de treizeci de metri, ce urca în linie dreaptă în turlă, răsucindu-se sus pe scripeţi, pentru ca, scoborînd apoi vertical în puţ, să se prindă de coliviile ascensoarelor de extracţie. O şarpantă de fier, asemănătoare unei înalte schelării de clopotniţă, susţinea scripeţii. Un uşor fîlfîit de aripi, fără zgomot, fără lovituri, o nespus de repede fugă, necurmatul du-te-vino al acestui fir de o uriaşă rezistenţă, în stare să ridice pînă la douăsprezece mii de kilograme cu o viteză de zece metri pe secundă.

— Pentru numele lui Dumnezeu, atenţie! strigară din nou transportatorii, împingînd scara de partea cealaltă, pentru a inspecta scripetele din stînga.

Cu pas domol, Étienne reveni în sala de recepţionare. Acest gigant zbor deasupra capului său îl ameţea. Dîrdîind de frig, cu urechile vîjîindu-i de huruitul vagonetelor, privi manevra coliviilor. Lîngă puţ funcţiona semnalul, un ciocan greu cu pîrghie şi pe care o funie trasă din fund îl lăsă să cadă pe o nicovală. O lovitură pentru oprire, două pentru coborîre, trei pentru urcare: se succedau fără încetare ca nişte lovituri de măciucă, dominînd vacarmul, însoţite de ţîrîiala limpede a soneriilor, în vreme ce transportatorul care dirija manevra, sporind hărmălaia, dădea ordin maşinistului, urlînd într-o pîlnie. Coliviile, în tot acest tămbălău, apăreau la suprafaţă şi se scufundau, se goleau şi se umpleau din nou, fără ca Étienne să priceapă ceva din aceste rosturi complicate.

Limpede nu înţelegea decît un lucru: puţul, dumicîndu-i cîte douăzeci-treizeci deodată, înghiţea oamenii cu o atît de uşoară lunecare pe gîtlej, încît părea că nici nu le simte scurgerea. De pe la ceasurile patru, lucrătorii începeau să coboare. Soseau, dinspre baracă, des-

culţi, cu lanterne în mînă, aşteptînd, în grupuri restrînse, ca să fie destui la număr. Fără zgomot, cu un salt felin ca de jivină nocturnă, colivia de fier se înălţa din beznă, prinzîndu-se în închizitori, cu împătritele-i caturi, conţinînd fiecare două vagonete pline de cărbune. Transportatorii, la diferite paliere, scoteau vagonetele pline, înlocuindu-le cu altele goale, sau dinainte încărcate cu lemn de construcţii. Apoi, în vagonetele goale se înghesuiau lucrătorii, cinci cîte cinci, pînă la patruzeci deodată, umplînd astfel toate despărţiturile. O comandă pornea prin pîlnie, un muget surd şi nedesluşit, în vreme ce se trăgea de patru ori funia semnalului de alarmă de jos, ceea ce însemna „vine carnea", pentru a vesti sosirea încărcăturii de trup omenesc. Apoi, după o uşoară tresărire, colivia se afunda mută, prăbuşindu-se ca un bolovan fără a lăsa în urmă-i decît tremurînda goană a cablului.

— E adînc ? întrebă Étienne pe un miner care adăsta somnoros lîngă el.

— Cinci sute cincizeci şi patru de metri, răspunse omul. Dar sînt patru orizonturi deasupra, dintre care primul la trei sute douăzeci de metri.

Amîndoi tăcură, cu ochii ţintă la cablul ce se urca din nou :

Étienne mai întrebă :

— Şi dacă se rupe cablul ?

— Ei, dacă se rupe...

Minerul îşi tălmăci gîndul, pînă la capăt, cu un gest. Acum îi venea şi lui rîndul, colivia reapăruse cu mişcarea-i degajată, neobosită. Se lăsă şi el pe vine, ca şi tovarăşii săi de lucru ; colivia se afundă iarăşi, apoi ţîşni din nou afară, după un răstimp de-abia de patru minute, pentru a înghiţi o altă încărcătură omenească. Vreme de jumătate de ceas puţul înghiţi mereu, ca un bot de fiară mai mult sau mai puţin hulpavă, după adîncimea orizontului la care coborau, dar fără zăbavă, tot mai lacom, în uriaşele-i intestine în stare să digere un întreg popor. Şi se umplea, se umplea mereu, iar colivia, fără vreun zvîcnet, în inima beznei, urca din gol, în aceeaşi încremenită şi flămîndă tăcere.

În cele din urmă, Étienne fu cuprins de aceeași neliniște pe care o mai simțise pe rambleu. De ce să se încăpățîneze ? Contramaistrul-șef îl va trimite la plimbare, ca și toți ceilalți. O nedeslușită temere îl hotărî deodată : plecă, fără a se mai opri afară decît în fața casei generatoarelor. Ușa deschisă larg lăsa să se vadă șapte cazane cu cîte două focare. Prin ceața albicioasă, în șuieratul scăpărilor de aburi, un fochist încărca unul dintre cuptoare, ale cărui vîlvătăi incandescente dogoreau pînă departe, pe prag ; și, bucuros că se putea încălzi, tînărul se apropie, întîlnindu-se în acea clipă cu un nou grup de mineri ce veneau la mină. Erau membrii familiilor Maheu și Levaque. Cînd o văzu în frunte pe Catherine, cu zglobia-i înfățișare de băiețandru, se simți îndemnat de un tainic gînd : să mai facă o ultimă încercare.

— Spune, prietene, nu cumva aveți nevoie de vreun lucrător, la orice treabă s-ar găsi ?

Ea îl privi surprinsă, oarecum speriată de acest glas țîșnit pe neașteptate din umbră. Dar, din spatele ei, Maheu, auzindu-l, se opri o clipă locului și îi răspunse. Nu, nu era nevoie de nimeni. Acest muncitor ca vai de el, hoinar pe drumuri, îi atrăsese luarea-aminte. Maheu le spuse celorlalți, după ce-l lăsă :

— Ehei ! Nu-i greu să ajungi în halul ăsta... N-avem de ce ne plînge, nu toată lumea are de lucru.

Grupul intră, luînd-o drept spre baracă, o vastă încăpere tencuită grosolan, jur împrejur mobilată cu dulapuri închise cu lacăte. În mijloc, o sobă de fier, un soi de plită fără ușă, era roșie și atît de plină de cărbune încins, încît bucățele sfărîmate se rostogoleau sfîrîind pe pămîntul bătătorit. Încăperea nu era luminată decît de această vîlvătaie, ale cărei răsfrîngeri sîngerii dănțuiau de-a lungul lemnăriei murdare, pînă-n tavanul mînjit de o funingine neagră.

În clipa în care sosea familia Maheu tocmai izbucniseră niște hohote de rîs. În picioare, vreo treizeci de lucrători se pîrpăleau, cu un aer mulțumit, cu spinarea la flacără. Înainte de a coborî, veneau, în acest fel, cu toții, ca să ia și să înmagazineze în piele o îmbelșugată porție de căldură, cu care să înfrunte umezeala puțului.

Dar mai ales în dimineața aceea veselia era mai mare, se glumea pe seama Mouquettei, o încărcătoare de vagonete de optsprezece ani, fată bună, cu sînii și șezutul atît de enorme, încît și haina și pantalonii păreau gata să plesnească pe ea. Locuia în Réquillart cu taică-său, bătrînul Mouque, grăjdar, și cu frate-său, Mouquet, transportator; decît că, orele de lucru nefiind aceleași, ea venea singură la mină; și, tolănită în lanul de grîu vara, sau înghesuită, iarna, în vreun zid, își făcea mendrele cu ibovnicul săptămînii. Toată mina o tăvălea, un adevărat pelerinaj al tovarășilor de lucru, doar așa, la întîmplare. Într-o zi, aruncîndu-i-se în obraz ceva despre un negustor de cuie din Marchiennes, urlă, mai-mai să-i crape fierea de mînie, că se respecta atît de mult, încît ar fi fost gata să-și taie mîinile dacă cineva ar fi cutezat să se laude că ar fi văzut-o cu altcineva decît cu vreun miner.

— A! va să zică nu mai e namila de Chaval? făcu un miner rînjind. L-ai luat în primire pe prichindelul ăsta? Chestia e că i-ar cam trebui o scară!... V-am văzut împreună înspre Réquillart. Ba chiar se și cățărase pe o piatră de hotar.

— Ei și? răspunse Mouquette în toane bune. Ce-ți pasă ție? Nu te-a poftit nimeni să împingi și tu.

Iar această vorbă deocheată, rostită cu nepăsare, sporise hohotul de rîs al bărbaților, care-și înălțau umerii prăjiți de foc; în vreme ce, umflînd-o și pe ea rîsul, își lăfăia printre ei, în veșminte de un haz ațîțător, hălcile de carne crescute în deznădejde.

Dar veselia se stinse, Mouquette îi spunea lui Maheu că Fleurence, Fleurence aia înaltă, nu va mai veni: fusese găsită în ajun întinsă țeapănă pe pat, unii ziceau că de bătaie de inimă, alții, că din pricina unui chil de basamac dat pe gît pe nerăsuflate. Iar Maheu se căina: încă un ghinion, iată că pierdea o încărcătoare de vagonete din echipă, fără s-o poată înlocui îndată! Lucrau în acord, erau patru havatori întovărășiți în echipa lui: el, Zacharie, Levaque și Chaval. Dacă n-o mai aveau decît pe Catherine la împinsul vagonetelor, treaba avea să sufere. Deodată strigă:

— A! omul ăla care căuta de lucru!

Tocmai în acea clipă Dansaert trecea prin fața barăcii. Maheu îi povesti întîmplarea și-i ceru voie să angajeze omul cu pricina; și stărui, invocînd dorința pe care o arăta compania de a înlocui, ca și la Anzin de altfel, lucrătoarele de la încărcarea vagonetelor cu băieți. Contramaistrul surise întîi, căci proiectul de a înlătura femeile din mină nu era de loc pe placul minerilor, mai îngrijorați de plasarea fetelor lor decît de problemele de moralitate și igienă. În cele din urmă, după ce stătu o clipă în cumpănă, consimți, spunînd totuși că trebuie să ceară și aprobarea domnului inginer Négrel.

— E-n regulă! făcu Zacharie. Numai că omul, dacă se tot duce, trebuie să fie acum destul de departe!

— Da de unde, răspunse Catherine, l-am văzut oprindu-se în fața cazanelor.

— Atunci ce mai stai, leneșo! strigă Maheu.

Fata o zbughi, în vreme ce o droaie de mineri urcau spre puț, lăsînd focul pe seama altora. Jeanlin, fără a-l aștepta pe taică-su, se duse și el să-și ia lampa, o dată cu Bébert, un băiat îndesat și naiv, și cu Lydie, o fetiță plăpîndă de zece ani. Mouquette, în fruntea lor, pe scara cea întunecoasă, le striga că-s niște mucoși și-i amenința că, dacă cumva o pișcă, îi ia la palme.

Étienne, în hala cazanelor, vorbea într-adevăr cu fochistul, care încărca cuptoarele cu cărbune. Simțea un fior de gheață în spinare gîndind la bezna în care trebuia să se întoarcă din nou. Totuși tocmai se hotărîse să plece, cînd simți o mînă punîndu-i-se pe umăr.

— Vino, îi spuse Catherine, s-a găsit ceva pentru dumneata.

Întîi nu înțelese. Apoi avu o izbucnire de bucurie. Strînse zdravăn mîinile fetei.

— Mulțumesc, prietene!... Ah! ești într-adevăr un băiat de treabă!

Catherine începu să rîdă, privindu-l în licărul de purpură al vîlvătăilor ce-i luminau pe amîndoi. Făcea haz că o luase drept băiat, zveltă încă, așa cum era, cu cocul ascuns sub bonetă. Și el rîdea de mulțumire. Rămaseră o clipă rîzîndu-și așa în ochi, cu obrajii îmbujorați.

Maheu, în baracă, pe vine în fața dulapului său, își scotea saboții și ciorapii groși de lînă. Cînd Étienne fu acolo, totul se puse la cale în cîteva cuvinte: un franc și cincizeci pe zi pentru o muncă istovitoare, dar pe care o va învăța repede. Havatorul îl sfătui să-și păstreze încălțămintea și îi împrumută o caschetă veche, o bonetă de piele, menită să-i apere capul, măsură de prevedere de care nici tatăl, nici copiii nu țineau seama. Sculele fură scoase din dulapul unde se găsea lopata Fleurencei. Apoi, după ce Maheu încuie în dulap saboții și ciorapii lui și alor săi, precum și pachetul lui Étienne, deodată se neliniști.

— Da ce-o fi pățit gloaba de Chaval? Pesemne iarăși vreo fată dată peste cap pe un morman de pietre!... Astăzi sîntem în întîrziere cu jumătate de ceas.

Zacharie și Levaque își prăjeau liniștiți umerii. Cel dintîi sfîrși prin a întreba:

— Pe Chaval îl aștepți? A ajuns înaintea noastră și a și coborît.

— Cum? Păi, dacă știi, de ce nu vorbești?... Gata! Haideți! Repede!

Catherine, care tocmai își încălzea mîinile, trebui să plece o dată cu grupul. Étienne o lăsă să treacă înainte și urcă în urma ei. Cutreiera iarăși un labirint de scări și coridoare obscure, prin care picioarele desculțe făceau un zgomot moale de tîrlici învechiți. Dar se ivi lămpăria luminată, o încăpere ferestruită ca un geamlîc, plină de rafturi pe care se aliniau, unele sub altele, șiruri de sute de lămpi Davy, controlate, spălate din ajun, aprinse, aidoma făcliilor în jurul unui catafalc. La ghișeu, fiecare lucrător și-o lua în primire pe a sa, marcată cu numărul lui; apoi o cerceta și o închidea cu mîna lui, în vreme ce la o masă pontatorul însemna în registru ora coborîrii în puț. Trebui ca Maheu să intervină pentru lampa noului său încărcător de vagonete. Mai era încă o precauție de luat; lucrătorii treceau prin fața unui verificator care se asigura că toate lămpile erau bine închise.

— Fir-ar al dracului! Nu-i cald de loc pe-aici, murmură Catherine, dîrdîind.

Étienne dădu doar din cap. Se afla din nou în fața puțului, în mijlocul vastei hale măturate de curenții de aer rece. Se socotea, firește, curajos, și, cu toate acestea, o nesuferită emoție îi strîngea gîtlejul, în acest tunet al vagonetelor, al surdelor lovituri de semnale, al mugetului înăbușit țîșnit din fundul pîlniei, în fața goanei neîncetate a acestor cabluri înfășurate și desfășurate vertiginos de bobinele mașinii. Coliviile urcau și coborau cu o lunecare de jivină nocturnă, înghițind fără încetare oameni pe care gura puțului părea a-i soarbe. Îi venise rîndul, frigul îl pătrunsese grozav și era un tăcut ghem de nervi ce isca un rînjet pe fața lui Zacharie și a lui Levaque, pentru că nici unul nu vedea cu ochi buni angajarea acestui necunoscut; mai cu seamă Levaque, rănit de faptul că nu i se ceruse părerea. Și tocmai de aceea Catherine se bucură cînd îl auzi pe taică-su lămurindu-i tînărului rostul lucrurilor:

— Uite, deasupra coliviei este o parașută, niște gheare de oțel ce se înfig în glisiere în cazul cînd se rupe cablul. Funcționează, ei! nu chiar totdeauna... Da, puțul are trei despărțituri, închise cu scîndură de sus pînă jos: la mijloc coliviile, la stînga caja scărilor...

Dar se întrerupse pentru a ocări, fără a-și îngădui totuși să vorbească prea tare:

— Ce Dumnezeu facem aici? fir-ar al dracului! Se poate să ne lase să înghețăm în halul ăsta?!

Contramaistrul Richomme, care era gata să coboare și el, cu lampa cu flacără liberă și spînzurată de un cui înfipt în pielea caschetei, îl auzi plîngîndu-se.

— Păzește-te, și zidurile au urechi! murmură el ocrotitor, ca un miner bătrîn ce era, rămas încă îngăduitor față de foștii săi tovarăși de lucru. Manevrele musai să se facă... Poftim! gata, intră și tu cu ai tăi.

Colivia, căptușită cu fișii de tablă și cu un grilaj cu găuri mărunte, așezată bine în închizători, îi aștepta, într-adevăr. Maheu, Zacharie, Levaque, Catherine se strecurară într-un vagonet de la fund, și cum trebuiau să încapă cinci, Étienne intră și el la rîndu-i; dar locurile bune fuseseră ocupate și, neavînd încotro, se ghemui lîngă fată, căreia îi simți cotul apăsîndu-i pîntecele.

Lampa îl stînjenea și fu sfătuit s-o agațe de o butonieră a hainei. Nu auzi și o ținu mai departe în mînă, cu stîngăcie. Îmbarcarea continua, și sus și jos, o de-a valma înghesuire de vite. Va să zică nu se putea pleca, ce se întîmpla oare ? I se părea că așteaptă de o veșnicie. În sfîrșit, deodată o zgîlțîire, și toate în juru-i pieriră, în vreme ce spaima unei amețitoare căderi îi frămînta parcă măruntaiele. Asta ținu cît se mai afla la lumină, străbătînd cele două etaje de recepționare, în toiul rotitorului vîrtej al schelăriei. Apoi, prăbușit în bezna puțului, rămase amețit, fără a mai desluși prea limpede ce se întîmpla cu el.

— Iată-ne plecați, spuse liniștit Maheu.

Cu toții se simțeau la largul lor. Doar el, din cînd în cînd, nu știa dacă urcau sau coborau. Se petreceau, parcă, un soi de încremeniri în loc, cînd colivia gonind vertical nu atingea glisierele ; și apoi bruște trepidații, un fel de zgîlțîială printre grinzi, îi stîrneau teama de o catastrofă. Altminteri, nu putea desluși pereții puțului îndărătul grilajului de care își lipea obrazul. Lămpile de-abia luminau îngrămădirea trupurilor la picioarele sale. Doar lampa deschisă a contramaistrului din vagonetul vecin strălucea ca un far.

— Ăsta are un diametru de patru metri, continuă Maheu pentru a-l lămuri. Ghizduirea ar avea mare nevoie de reparații, căci apa se strecoară prin toate părțile... Uite ! ajungem la un orizont, auzi ?

Étienne se întreba tocmai ce era acel zgomot de aversă. Cîțiva stropi mari răsunaseră întîi pe acoperișul coliviei, ca la începutul unei ploi repezi ; iar acum ropotul sporea, apa curgea șiroaie, prefăcîndu-se într-un adevărat potop. Fără-ndoială, acoperișul era găurit, căci un șuvoi de apă, curgîndu-i pe umăr, îl udă pînă la piele. Frigul ajunsese ca de gheață, coborau într-o umezeală neagră, cînd deodată trecură printr-o bruscă iluminare și avură viziunea unei grote în care se agitau oameni la licărirea unui fulger. Dar reîncepură să se scufunde în gol.

Maheu spunea :

— Primul orizont al exploatării. Sîntem la trei sute douăzeci de metri. Ia te uită ce viteză !

Ridicîndu-și lampa, el lumină o grindă a glisierelor care gonea ca o șină sub roțile unui tren ce aleargă vertiginos, iar dincolo, necontenit, nu se vedea nimic. Alte trei orizonturi trecură ca un stol de lumini. Ropotul ploii cădea asurzitor în beznă.

— Ce adîncime, murmură Étienne.

Această cădere dura pesemne de ceasuri întregi. Poziția incomodă în care se afla îl făcea să sufere neîndrăznind să se clintească, chinuit mai ales de cotul Catherinei. Fata nu spunea nici un cuvînt, o simțea doar sprijinindu-se de el și încălzindu-l. Cînd, în cele din urmă, colivia se opri la fund, la cinci sute cincizeci și patru de metri, care nu-i fu mirarea aflînd că toată această coborîre durase doar un minut. Dar zgomotul zăvoarelor ce se închideau, simțămîntul că regăsise pămîntul sub picioare îl înveseli deodată ; și se pomeni, doar în glumă, tutuind-o pe Catherine.

— Ce-i fi avînd sub piele de ești așa cald ?... Nu încape nici o îndoială, îți simt cotul în pîntece.

Atunci și ea izbucni. Era, oare, atît de prost, încît s-o creadă tot băiat ? Avea cumva ochii legați ?

— În ochi ți l-am înfipt, nu în pîntece, răspunse ea, în hohotul de rîs al celorlalți, și căruia, surprins, tînărul nu-i ghici de loc tîlcul.

Colivia se golea, lucrătorii străbătură camera orizontului, o încăpere tăiată în stîncă, boltită cu cărămidă și pe care o luminau trei lămpi pîntecoase cu flacăra liberă. Pe dalele de fontă, încărcătorii împingeau violent vagonete pline. Miasme de brubă țîșneau din porii zidurilor, o răceală cu iz de silitră, prin care treceau valuri de căldură venind din grajdul învecinat. Se căscau aici patru galerii.

— Pe-aici, îi spuse Maheu lui Étienne. Dar n-ai ajuns încă, mai avem de făcut mai bine de doi kilometri.

Lucrătorii se despărțeau, risipindu-se în pîlcuri în fundul acestor întunecate găuri. Vreo cincisprezece dintre ei luară calea celei din stînga ; și Étienne mergea la coadă, după Maheu, înaintea căruia se aflau Catherine, Zacharie și Levaque. Era o galerie largă de transport, săpată într-un strat de rocă atît de tare, încît nu fusese nevoie să fie zidită decît în parte. Mergeau unul după

altul, mergeau într-una, fără să-și spună o vorbă, însoțiți de pîlpîirea lămpilor. Tînărul se împiedica la tot pasul, împleticindu-și picioarele printre șine. De la o vreme, un zgomot surd îl nelinștea, vuietul îndepărtat al unei vijelii ce parcă se întețea și țîșnea din măruntaiele pămîntului. Era oare tunetul unei alunecări de teren ce avea să le surpe în cap masa enormă dintre ei și lumea de afară? O străfulgerare spintecă noaptea, Étienne simți stînca zgîlțîindu-se; și cînd se lipi și el de perete, de-a lungul căruia se înșiruiră ceilalți tovarăși de lucru, văzu trecîndu-i pe dinaintea ochilor un cal mare, bălan, înhămat la un tren cu vagonete. Pe cel dintîi stătea Bébert, ținînd hățurile, în vreme ce Jeanlin, sprijinit în mîini de marginea celui din urmă, alerga în picioarele goale.

Porniră din nou. Mai departe se ivi o răspîntie, se deschideau alte două galerii, iar grupul se despărți iarăși, lucrătorii risipindu-se treptat-treptat prin toate șantierele minei. Această parte a galeriei era armată cu lemn, popi de stejar susțineau tavanul, făcînd stîncii fugitive o cămașă de schelărie îndărătul căreia se vedeau straturi de șist scînteietoare de mică și masa brută de gresie mohorîtă și zgrunțuroasă. Treceau fără-ncetare trenuri de vagonete pline sau goale, încrucișîndu-se, în drum, unele cu altele, cu huruitul lor tîrît în umbră de nelămurite animale cu pas de strigoi. Pe linia dublă a unui garaj dormea o prelungă rîmă neagră, un șir de vagonete oprit, al cărui cal sforăia, înecat în beznă, încît crupa-i nedeslușită părea aidoma unui bloc prăbușit din bolta galeriei. Se auzeau deschizîndu-se ușile dispozitivului de aerare și închizîndu-se încet. Și, pe măsură ce se înainta, galeria se îngusta tot mai mult, devenind tot mai scundă, cu tavanul inegal, silindu-i pe oameni să-și tot încovoaie spinările.

Étienne se lovi violent la cap. Fără cascheta de piele și-ar fi zdrobit țeasta. Totuși, urmărea înainte-i, cu luare-aminte, cele mai neînsemnate mișcări ale lui Maheu, a cărui siluetă întunecată licărirea lămpii o făcea să se desprindă din umbră. Nici unul dintre lucrători nu se lovea, ei cunoșteau firește fiecare ieșitură, fiecare

ciot al lemnului, orice umflătură a stîncii. Pe tînăr îl stingherea la mers și solul alunecos, din ce în ce mai ud. Străbătea, din cînd în cînd, adevărate mlaștini, pe care doar împleticirea picioarelor în glod i le dădea în vileag. Dar ceea ce mai ales îl uimea erau bruștele schimbări de temperatură. În partea de jos a puțului era foarte rece, și în galeria de transport, prin care trecea tot aerul din mină, sufla un vînt de gheață, a cărui violență ajungea, sporită printre pereții înguști, pînă la furtună. Apoi, pe măsură ce se înfunda prin celelalte galerii, care-și primeau doar partea lor de aer disputată, vîntul se calma, căldura creștea, o căldură înăbușitoare și grea ca plumbul.

Maheu nu mai scosese un cuvînt. O luase la dreapta pe o nouă galerie, spunîndu-i doar lui Étienne, fără a se întoarce :

— Vîna Guillaume.

Era vîna de cărbune în care se găsea frontul lor de lucru. De la cei dintîi pași, Étienne se lovi la cap și la coate. Tavanul înclinat cobora atît de jos, încît pe distanțe de douăzeci-treizeci de metri trebuia să meargă frînt în două. Apa ajungea pînă la glezne. Străbătură așa două sute de metri, și deodată pentru ochii lui, Levaque, Zacharie și Catherine pieriră, ca și cum și-ar fi luat zborul printr-o îngustă crăpătură, deschisă înainte-i.

— Trebuie să urcăm, mai spuse Maheu. Prinde lampa de butonieră și agață-te de grinzi.

El însuși pieri. Étienne fu nevoit să-l urmeze. Această deschizătură lăsată în vînă era rezervată minerilor și deservea toate galeriile secundare. Avea abia grosimea stratului de cărbune, adică abia șaizeci de centimetri. Noroc că tînărul era subțire, căci încă stîngaci, se cățăra cu o zadarnică cheltuire de forțe, turtindu-și umerii și șoldurile, înaintînd prin puterea mîinilor încleștate de lemnărie. La cincisprezece metri mai sus găsiră cea dintîi galerie secundară ; dar mai era încă de mers, căci locul în care lucra Maheu cu ai săi se afla pe cea de a șasea galerie, în iad, cum spuneau ei ; și din cincisprezece în cincisprezece metri galeriile se suprapuneau, urcușul nu se mai termina prin această spărtură, care

zgiria spinarea şi pieptul. Étienne gifiia, ca şi cum greutatea stîncii i-ar fi frînt mădularele, avea miinile jupuite, picioarele lovite, dar mai ales se sufoca în aşa hal din pricina lipsei de aer, că-şi simţea singele năvălindu-i în trup, gata să-i ţişnească prin piele. Într-una din galerii zări nedesluşit două arătări neomeneşti, pe vine, una mai mică, cealaltă mai mătăhăloasă, împingînd la vagonete : erau Lydie şi Mouquette, care se apucaseră de lucru. Şi mai avea de urcat, căţărindu-se, înălţimea a două straturi ! Broboane de năduşeală il orbeau, se lupta deznădăjduit să-i ajungă pe ceilalţi, ale căror picioare sprintene le auzea atingînd uşor stînca într-o molcomă lunecare.

— Curaj, gata ! rosti glasul Catherinei.

Dar tocmai cînd ajunsese într-adevăr şi el, o altă voce strigă din fund :

— Ei, asta-i ! cum adică ? vă bateţi joc de oameni ?... Am de făcut doi kilometri de la Montsou, şi eu sînt aici cel dintîi !

Era Chaval, un ins lung şi uscat, în vîrstă de douăzeci şi cinci de ani, ciolănos, cu trăsăturile puternice, şi care era supărat că trebuise să aştepte. Îndată ce-l văzu pe Étienne, întrebă cu pizmaşă uimire :

— Cine mai e şi ăsta ?

Şi cînd Maheu îi spuse povestea, omul mai mîrii printre dinţi :

— Va să zică băieţii mănîncă pîinea fetelor !

Cei doi se săgetară cu o căutătură aprinsă de una dintre acele vrăjmaşe uri instinctive, ale cărei flăcări ţişnesc pe neaşteptate. Fără s-o înţeleagă încă, Étienne simţi ocara. Se reaşternu tăcerea, cu toţii se puseră pe lucru. Vinele de cărbune se umpluseră treptat-treptat, începuse activitatea extragerii la fiecare etaj, la capătul fiecărei galerii. Puţul mistuitor îşi înghiţise raţia-i zilnică de oameni, aproape şapte sute de lucrători care mişunau de zor, la acest ceas, în uriaşul furnicar, găurind pretutindeni pămîntul, ciuruindu-l ca pe o scorbură de străvechi copac mîncat de viermi. Şi în liniştea apăsătoare, pe cînd se sfărîmau straturile adînci, urechea lipită de stîncă ar fi putut desluşi freamătul acestor gîngănii omeneşti în mişcare, începînd cu goana cablului ce urca şi

cobora colivia de extracţie şi sfîrşind cu muşcătura sculelor care spărgeau huila, în fundul şantierelor de abataj.

Făcînd o mişcare, Étienne se pomeni din nou lipit de Catherine. De astă dată ghici însă născîndele rotunjimi ale sînilor şi înţelese deodată blînda căldură ce-l pătrunsese.

— A! Va să zică eşti fată? murmură el uluit.

Ea răspunse cu aerul ei zglobiu, fără a roşi:

— Păi sigur! Da ţi-a trebuit timp, nu glumă!

4

Cei patru havatori se lungiseră tocmai unul deasupra celuilalt, pe toată înălţimea frontului de lucru. Despărţiţi unul de altul prin scînduri străbătute de cuie îndoite, care reţineau cărbunele desprins, ocupa fiecare dintre ei cam patru metri din vîna de cărbune; iar această vînă era atît de subţire, lată doar de cincizeci de centimetri în acel loc, încît se găseau acolo ca striviţi între tavan şi perete, tîrîndu-se pe brînci, neputînd să se răsucească fără să-şi zdrelească umerii. Trebuia, pentru a putea tăia cărbunele, să stea culcaţi pe o parte, cu gîtul sucit, cu braţele ridicate, mînuind dintr-o parte tîrnăcopul cu coada scurtă.

Jos se afla întîi Zacharie; Levaque şi Chaval erau deasupra; şi, în sfîrşit, sus de tot, era Maheu. Fiecare dintre ei tăia stratul de şist, pe care-l săpa cu lovituri de tîrnăcop; apoi făcea două tăieturi verticale în strat şi desprindea blocul, înfigînd o pană de fier în partea lui de sus. Huila era grasă, blocul se spărgea, rostogolindu-se în bucăţi de-a lungul pîntecelui şi a pulpelor. Cînd aceste bucăţi, reţinute de platformă, se adunau sub ei, havatorii dispăreau, zidiţi în crăpătura îngustă.

Maheu suferea cel mai mult. Sus, temperatura se ridica pînă la treizeci şi cinci de grade, aerul era încremenit, căldura devenea pînă în cele din urmă ucigătoare. Trebuise, pentru a vedea mai limpede, să-şi fixeze lampa într-un cui, lîngă cap; iar această lampă, care-i încălzea ţeasta, îi încingea şi sîngele în cele din urmă. Dar chi-

nul îi sporea din pricina umezelei. Din stîncă, la cîțiva centimetri deasupra lui, țîșnea apă, stropi mari și repezi căzînd necontenit, într-un fel de ritm îndărătnic, mereu în același loc. Degeaba își sucea gîtul, își dădea capul pe spate: stropii îi loveau obrazul, se striveau, plescăiau. După un sfert de oră era ud leoarcă, scăldat și de propria-i nădușeală, fumegînd cu un abur de spălătorie. În dimineața aceasta, un strop, îndîrjindu-se să-i tot cadă într-un ochi, îl făcea să blesteme. Nu voia să-și întrerupă munca, dădea lovituri grele de tîrnăcop, care-l zguduiau cu violență între cele două stînci, asemenea unui purice prins între două file de carte, primejduit în fiecare clipă de a fi cu desăvîrșire strivit.

Nu schimbau nici un cuvînt. Loveau cu toții; nu se auzeau decît bătăile neregulate, înăbușite și parcă îndepărtate. Zgomotele dobîndeau o aspră sonoritate, fără ecou în văzduhul încremenit. Și părea că bezna era de o nemaipomenită negreală în aerul încărcat de praf de cărbune și îngreuiat de gazele ce iritau ochii. Feștilele lămpilor, sub căciula pînzei lor metalice, abia de strecurau tăișuri roșietice. Nu se deslușea nimic, tăietura în vîna de cărbune se deschidea, urca așa ca un horn larg, turtit și pieziș, în care parcă funinginea din zece ierni ar fi îngrămădit o noapte adîncă. Mișunau acolo năluciri de forme, rătăcite licăriri lăsau să se întrevadă cîte o rotunjime de șold, un braț noduros, un cap furios înnegrit ca pentru săvîrșirea unei crime. La răstimpuri, detașîndu-se, licăreau blocuri de cărbune, colțuri și muchii, iluminate brusc de o răsfrîngere de cristal. Apoi totul se pierdea iară în întuneric, tîrnăcoapele izbeau cu grele lovituri surde și nimic în afară de gîfîiala piepturilor, nimic decît icnelile trudei și ale istovirii, sub povara aerului și a șuvoaielor de apă țîșnite din munte.

Zacharie, cu brațele vlăguite din pricina unui chef din ajun, lăsă repede treaba, pretextînd că trebuie să lucreze la înarmarea cu lemn a galeriei, ceea ce-i dădu răgazul ca așa, în neștire, să fluiere încetișor, cu privirea rătăcită în umbră. În spatele havatorilor, aproape trei metri din vîna de cărbune rămîneau liberi, fără ca ei să-și fi luat încă măsurile de prevedere pentru a susține stînca, nepăsători față de primejdii și zgîrciți cu timpul lor.

— Ei, mă, boierule, strigă tînărul lui Étienne, dă-mi grinzi !

Étienne, care învăța de la Catherine cum să mînuiască lopata, trebui să urce lemne în susul frontului de lucru. Mai rămăseseră din ajun ceva grinzi. De obicei, în fiecare dimineață, erau coborîte în mină, gata tăiate, după grosimea stratului ce se exploata.

— Ei, grăbește-te, leneș afurisit ce ești ! adause Zacharie, văzînd pe noul încărcător de vagonete urcîndu-se stîngaci printre cărbuni, cu brațele stînjenite de patru bucăți de stejar pe care le purta.

Făcea cu tirnăcopul o crestătură în tavan, apoi încă una în perete, fixînd cele două capete ale lemnului ce sprijinea astfel roca. După-amiază, lucrătorii de la săpăturile de pămînt luau resturile lăsate în fundul galeriei de către havatori și umpleau la loc părțile exploatate ale vinei, acoperind astfel lemnăria, nelăsînd libere decît calea superioară și cea inferioară, pentru transport.

Maheu încetă să mai geamă. În sfîrșit, desprinsese blocul. Își sterse cu mîneca fața nădușită și se ocupă de ceea ce voia să facă Zacharie, urcat undeva, la spatele lui.

— Lasă asta, zise el. Vom vedea după-amiază. E mai cuminte să prăvălim cărbunele, dacă vrem să ne împlinim numărul de vagonete.

— Da vezi că se lasă, răspunse tînărul. Privește la crăpătura asta. Mă tem să nu se surpe.

Dar Maheu ridică din umeri. Ei, asta-i acum ! Să se surpe ? Și, apoi, nici n-ar fi pentru întiia dată. Tot o scoatem noi la capăt. Sfîrși prin a se supăra și-și trimise băiatul în capătul frontului lor de lucru.

De altfel, cu toții se destindeau. Levaque, care rămăsese culcat pe spate, înjura cercetîndu-și degetul gros al mîinii stîngi, pe care căderea unei bucăți de gresie i-l zdrelise pînă la sînge. Chaval, furios, își scoase cămașa și rămase cu pieptul gol, ca să nu-i mai fie atît de cald. Erau negri de cărbune, mînjiți de o pulbere subțire, pe care nădușeala o întindea, revărsînd-o în șiroaie, în mocirle. Și Maheu, cel dintîi, reîncepu să lovească, mai în adînc, cu capul aproape atingînd stînca. Acum stropul

îi cădea pe frunte, dar cu atîta îndărătnicie, încît i se păru că-l simte găurindu-i țeasta.

— Nici nu trebuie să-ți pese de-atîta lucru, îi lămuri Catherine lui Étienne. Așa trăncănesc ei într-una.

Și continuă să-l învețe, ca o fată de treabă ce era. Fiecare vagonet încărcat ieșea la lumină așa cum plecase de la frontul de lucru, marcat cu un jeton special, pentru ca cel ce îl lua în primire să-l poată pune în socoteala șantierului. Trebuia deci toată luarea-aminte ca să fie plin, și anume cu cărbune curat: altminteri era refuzat de recepționer.

Tînărul, ai cărui ochi se deprinseseră cu întunericul, o privea, albă încă, cu obrazul ei palid; nu-și putea da seama cîți ani are, îi dădea vreo doisprezece ani, atît îi părea de firavă. Totuși o simțea mai în vîrstă, cu băiețeasca ei nepăsare, cu fireasca ei nerușinare, care-l cam stingherea: nu-i plăcea, găsea prea ștrengăresc capu-i palid de Pierrot, pe care boneta îl strîngea către tîmple. Dar ceea ce-l uimea era forța acestui copil, o forță nervoasă, dăruită cu o mare îndemînare. Își umplea vagonetul mai repede decît el, cu mărunte încărcături de lopată, ritmice și repezi; apoi îl împingea pînă pe planul înclinat, cu o singură mișcare lentă, fără poticniri, trecînd cu ușurință pe sub stîncile scunde. El însă se jupuia, deraia de pe linie, rămînea în urmă.

La drept vorbind, drumul nu era de loc ușor. Să fi fost vreo șaizeci de metri de la frontul de lucru pînă la planul înclinat; iar calea, pe care minerii de la săpatul pămîntului nu o lărgiseră încă, era un adevărat tunel, cu tavanul foarte inegal, umflat de un neîntrerupt șir de cocoașe: prin unele locuri vagonetul încărcat abia se strecura, așa încît încărcătotul de vagonete trebuia să se aplece cît putea și să împingă pe brînci, ca să nu-și zdrobească țeasta. De altminteri, popii de lemn se îndoiau, începeau chiar să plesnească. Se vedeau frînți către mijloc, cu palide rupturi prelungi, ca niște cîrje prea slabe. Trebuia luare-aminte ca să nu te zdrelești de aceste spărturi; și, sub lenta surpare care făcea să plesnească popii de stejar groși cît pulpa piciorului, oamenii se strecurau pe brînci, cu nedeslușitul și tulburătorul simțămînt că ar putea să-și frîngă șira spinării.

— Ei poftim ! încă o dată ! spuse Catherine rîzînd.

Vagonetul lui Étienne sărise iar de pe linie în locul cel mai greu de trecut. Nu-l putea face de loc să meargă drept pe aceste şine ce se strîmbau pe pămîntul umed ; şi blestema, îşi ieşea din sărite şi se lupta îndîrjit cu roţile, pe care, cu toată sforţarea-i peste măsură de mare, nu le putea face să reintre pe linie.

— Ai răbdare, continuă fata, dacă te superi, n-o să meargă de loc.

Strecurîndu-se cu dibăcie de-a-ndaratelea, îşi vîrî spinarea sub vagonet şi, încordîndu-se, izbuti să-l ridice şi să-l pună la loc. Povara avea o greutate de şapte sute de kilograme, iar el, uluit, ruşinat, bîlbîia cuvinte de scuză.

Trebui să-i arate cum să-şi desfacă picioarele, cum să şi le arcuiască, sprijinindu-le în aşa fel de lemnăria celor două părţi ale galeriei, încît să se înţepenească bine pe ele. Trupul trebuia să se aplece cu braţele încordate astfel, încît să poată împinge cu vigoarea tuturor muşchilor, cu umerii şi cu coapsele. Într-unul din aceste drumuri el o urmări, o văzu lunecînd cu coapsele încordate, cu mîinile atît de jos, încît părea a se tîrî în patru labe, aidoma unei mărunte jivine de pitic, care-şi cîştigă pîinea prin circuri. Năduşea, gîfîia, îi trosneau încheieturile, dar fără un oftat, cu nepăsarea pe care o dă deprinderea, ca şi cum amara soartă a tuturora era să vieţuiască astfel încovoiaţi. Iar el nu izbutea să facă la fel, încălţămintea îl stingherea, trupul i se frîngea înaintînd astfel, cu capu-n jos. După cîteva minute, această poziţie devenea un chin, o nesuferită tortură, atît de greu de îndurat, încît, pentru a afla o clipă de răgaz, îngenunche, ca să se mai destindă şi să răsufle.

Apoi, la planul înclinat îl aştepta o nouă corvoadă. Fata îl învăţă să facă vînt vagonetului cu toată puterea. În partea de sus şi în cea de jos a acestui plan înclinat, care deservea toate fronturile de lucru de la un orizont la altul, se găsea cîte un ucenic, frînarul sus, şi cel care primea vagonetele jos. Aceste puşlamale, între doisprezece şi cincisprezece ani, îşi strigau tot felul de măscări ; şi, pentru a-i face atenţi, trebuia să li se urle cuvinte mai grozave decît cele rostite de ei. Atunci, de

îndată ce se ivea un vagonet gol de urcat, cel ce urma să-l ia în primire, jos, dădea un semnal, iar încărcătoarea de vagonete îi făcea vînt celui plin, a cărui greutate îl făcea pe celălalt să urce, cînd frînarul dădea drumul frînei. Jos, în galeria din fundul minei, se formau trenurile, pe care caii le trăgeau pînă la puț.

— Hii ! boală ! strigă Catherine spre planul înclinat lung de o sută de metri, în întregime armat cu lemn și în care glasul răsuna ca pornit din fundul unei pîlnii uriașe.

Ucenicii se odihneau pesemne, căci nu răspundeau nici unul, nici celălalt. La toate orizonturile transportul se opri. Un glas pițigăiat de fetiță sfîrși prin a spune :

— Sigur că unul dintre ei o călărește pe Mouquette !

Ca un tunet izbucniră grozave hohote de rîs. Toate lucrătoarele din galerii se țineau de pîntece.

— Cine-i asta ? o întrebă Étienne pe Catherine.

Ea răspunse că e mica Lydie, o puștancă ce știa mult mai multe decît spunea și care-și împingea vagonetul tot atît de zdravăn ca o femeie, în ciuda brațelor ei de păpușă. Cît despre Mouquette, era în stare să-și facă treaba cu amîndoi ucenicii deodată.

Dar glasul primitorului de vagonete se auzi strigînd să se dea drumul. Trecea, cu siguranță, vreun contramaistru pe-acolo. Se reîncepu transportul la cele două orizonturi, nu se mai auzeau decît apelurile ucenicilor rostite cu regularitate și zgomotele însoțind mișcările încărcătoarelor de vagonete ce se scuturau ajungînd leoarcă la planul înclinat, ca niște iepe din care țîșnesc aburii cînd sînt prea împovărate. Era un val de bestialitate ce răbufnea în mină, o aprigă poftă bărbătească zvîcnind în orice miner, de cîte ori acesta dădea cu ochii de vreuna dintre fetele astea în patru labe și cărora li se vedea dosul prin pantalonii băiețești ce le plesneau pe șolduri.

După fiecare drum, Étienne regăsea în fund aerul înăbușitor al frontului de lucru, cadența surdă și spartă a loviturilor de tîrnăcop, amarnicele gemete de durere ale havatorilor muncind îndîrjiți la rosturile lor. Cei patru se despuiaseră cu toții, înplîntați în cărbune, înecați pînă-n gît într-o clisă neagră. Fusese chiar nevoie ca o

clipă să i se facă loc lui Maheu, care horcăia, scoțîndu-se scîndurile, astfel încît cărbunele să alunece pe șine. Zacharie și Levaque își vărsau năduful împotriva vinei de cărbune care, cum spuneau ei, devenea prea dură, ceea ce va face dezastruoase condițiile angajamentului lor. Chaval se întorcea, rămînînd o clipă pe spate, ca să-l ocărască pe Étienne, a cărui prezență, hotărît lucru, îl scotea din sărite :

— Pieritură afurisită ! N-ai putere nici cît o fată !... Vrei sau ba să-ți umpli vagonetul ? Aha, îți cruți miinile... Fir-ar al dracului să fie ! Îți rețin cei cincizeci de bani dacă din pricina ta ni se refuză măcar un singur vagonet !

Tînărul se ferea să răspundă, peste măsură de fericit deocamdată de a fi găsit munca aceasta de ocnaș, încuviințînd brutala ierarhie a lucrătorului de rînd și pe aceea a meșterului. Dar nu mai putea, cu picioarele însîngerate, cu membrele frînte de junghiuri îngrozitoare, cu pieptul strîns ca într-o centură de fier. Din fericire, ceasurile se făcuseră zece, iar lucrătorii se hotărîseră să ia o gustare.

Maheu avea un ceasornic la care nici măcar nu se uita. În bezna acestei nopți fără de stele, nu se înșela nici cu cinci minute. Cu toții își puseră cămașa și haina. Apoi, o dată coborîți de la frontul lor de lucru, se așezară pe vine, cu coatele sprijinite în șolduri, cu șezuturile lipite de călcîie, poziție cu care minerii sînt atît de deprinși, încît o păstrează chiar și în afara minei, fără a simți nevoie de vreo piatră sau grindă ca să se așeze. Și fiecare scoțîndu-și pîinea cu unt, mușcau cu toții, duși pe gînduri, din feliile groase, lăsînd cînd și cînd să le scape vreun cuvînt cu privire la munca din dimineața aceea. Catherine, în picioare, se apropie, în cele din urmă, de Étienne, care se lungise mai departe, cu picioarele peste șine, cu spinarea rezemată de peretele armat de lemn. Mai rămăsese aici un loc aproape uscat.

— Tu nu mănînci ? îl întrebă ea cu gura plină și cu feliile de pîine cu unt în mînă.

Apoi și-l aminti pe băiatul acesta rătăcind în puterea nopții, fără o lețcaie, fără un codru de pîine, poate.

— Vrei să împărțim ?

Şi, cum nu se învoia să mănînce, jurîndu-se că nu-i era foame, cu vocea tremurîndă tocmai din pricina durerii ce-i sfîşia pîntecele, ea continuă, înveselindu-se :

— A ! ţi-o fi scîrbă !... Da uite, n-am muşcat decît dintr-o parte, îţi dau din partea cealaltă.

Apucase să-şi rupă feliile de pîine în două. Tînărul, luîndu-şi jumătatea ce i se dăduse, abia se stăpîni ca să n-o înghită toată deodată şi îşi puse braţele pe coapse, ca să n-o lase să-i vadă freamătul. Cu aerul ei cuminte, de bună camaradă, se şi tolănise lîngă el, pe burtă, cu bărbia într-o mînă, cu cealaltă ducînd la gură îmbucăturile pe care le înghiţea pe îndelete. Între ei, arzîndele feştile ale lămpilor îi luminau.

Tăcută, Catherine îl privi o clipă. Chipeş trebuie să-l fi găsit, cu trăsăturile dăltuite, cu mustăţile de tăciune. Şi pe faţa ei miji un surîs de plăcere.

— Va să zică eşti mecanic şi te-au dat afară de la calea ferată... De ce ?

— Pentru că mi-am pălmuit şeful.

Rămase uluită, tulburată în concepţiile ei despre supunere, despre ascultarea pasivă, dobîndite pe calea eredităţii.

— Trebuie să recunosc, mai spuse el, că băusem, iar cînd beau mă cuprinde sminteala, de-mi vine să mă sfîşii pe mine însumi şi să-i sfîşii şi pe ceilalţi... Da, nu pot da pe gît două păhăruţe fără să-mi vină să sfîşii un om... Pe urmă, zac două zile încheiate.

— Nu trebuie să bei, spuse ea cu seriozitate.

— Ei ! nu-ţi fie teamă, mă cunosc destul de bine !

Şi dădu din cap ; simţea o ură împotriva rachiului, ura celei din urmă odrasle coborîtoare dintr-o stirpă de beţivi şi în carnea căruia se răzvrătea suferinţa tuturor înaintaşilor, în aşa măsură muiat şi viciat de alcool, încît un singur strop se prefăcea înăuntru-i în venin.

— Doar pentru maică-mea îmi pare rău că am fost zvîrlit în stradă, spuse el după ce înghiţise o îmbucătură. Nu e de loc fericită, şi-i mai trimiteam din cînd în cînd cîte cinci franci.

— Da unde-i maică-ta ?

— La Paris... E spălătoreasă, stă pe strada Goutte-d'Or.

Urmă o clipă de tăcere. Cînd cugeta la toate aceste lucruri, zăbranicul unui tremur îi împăienjenea ochii negri, sclipirea de spaimă a durerosului gînd la tainica vătămare mocnind în răsunătoarea vlagă a tinereții sale. Rămase o clipă cu privirea înecată în fundul întunecos al minei ; și, în această hrubă, sub povara pămîntului ce-l înăbușea, i se perindă în închipuire întreaga-i copilărie ; o revedea pe maică-sa, frumoasă încă și plină de vlagă, părăsită de tatăl lui și reluată de el de la un altul, cu care se măritase, viețuind între doi bărbați, vlăguită de ei, rostogolindu-se cu ei în mocirlă, în vin, în spurcăciune. Era acolo, da, își amintea strada, amănuntele i se iveau iar în minte : rufele murdare în mijlocul dughenii, și bețiile care impuțeau casa, și palmele în stare să mute fălcile.

— Acum, mai spuse el cu glasul scăzut, cu un franc și jumătate n-o să-i mai pot da nimic... Are să crape de foame, fără îndoială.

Ridică din umeri a deznădejde și mai îmbucă o dată din pîinea cu unt.

— Nu vrei să bei ? îl întrebă Catherine destupîndu-și plosca. O ! e cafea, asta n-o să-ți facă rău de loc... Fără udătură îți rămîne-n gît îmbucătura.

Dar el refuză : destul că-i luase jumătate din pîine. Totuși ea stărui din toată inima și, în cele din urmă, îi spuse :

— Poftim ! beau eu întîi, dacă ești atît de politicos... Decît că acum nu mă mai poți refuza, ar fi urît din partea ta.

Și îi întinse plosca. Ea se ridicase în genunchi, o vedea foarte de-aproape, luminată cum era de cele două lămpi. Dar cum de o găsise urîtă ? Acum, cînd era neagră, pudrată cu o măruntă pulbere de cărbune, chipu-i păru de un farmec straniu. Pe acest obraz năpădit de umbră, dinții unei guri prea mari sclipeau ca neaua, iar ochii, mărindu-i-se, îi luceau cu o verzuie răsfrîngere, aidoma ochilor de pisică. Un zuluf din păru-i roșcat, strecurîndu-se prin bonetă, o gîdila pe după urechi și o făcea să rîdă. Nu-i mai părea atît de tînără, putea să aibă chiar paisprezece ani.

— Ca să-ți fac plăcere, spuse el blînd și înapoindu-i plosca.

Ea dădu pe gît o a doua înghițitură și îl sili să facă la fel, pentru a împărți, zicea ea ; și acest mărunt gît de ploscă, mergînd cînd la unul, cînd la celălalt, din gură în gură, îi înveselea. Se pomeni deodată întrebîndu-se dacă n-ar fi bine s-o înșface în brațe și s-o sărute pe buze. Buzele-i groase, de un trandafiriu palid, înviorate de cărbune, îi ațîțau pofta crescîndă. Dar nu cuteza, fîstîcit în fața ei, căci la Lille nu avusese decît tîrfe, și încă dintre cele mai josnice, și nu știa cum să se poarte cu o lucrătoare care trăia încă în sînul familiei.

— Atunci... ai vreo paisprezece ani ? o întrebă el, după ce mai mușcă din pîine.

Ea rămase uluită, supărată aproape.

— Ce ? Paisprezece ani ? Dar am cincisprezece !... Ce-i drept, prea mare nu sînt. La noi fetele nu cresc de loc repede.

El o tot întreba, iar ea spunea totul, nu cu nerușinare, dar nici cu sfială. De altfel, nu ignora nimic din cele lumești, deși o simțea feciorelnică la trup și neîntinată în sufletu-i de copil, întîrziată în împlinirea-i de fată din pricina mediului înconjurător îmbîcsit și vlăguit în care-și ducea viața. Cînd, pentru a o pune în încurcătură, îi pomeni din nou de Mouquette, Catherine, cu o voce domoală, foarte veselă, îi povesti lucruri îngrozitoare. Ah ! Cîte nu se spuneau pe socoteala ei ! Și, pentru că el era curios să afle dacă și ea are vreun iubit, fata îi răspunse glumind că nu voia să-i facă maică-si inimă rea, dar că totuși, într-o bună zi, lucrul ăsta i se va întîmpla și ei, fără-ndoială. Umerii i se încovoiaseră, cam tremura de frig în veșmintele-i ude de nădușeală, expresia îi era resemnată și blîndă, arătînd că e gata să îndure și viața, și pe bărbații ce-i vor ieși în cale.

— În viața asta de-a valma se găsesc destui iubiți, nu-i așa ?

— Bineînțeles.

— Și apoi nu faci nimănui nici un rău... Și nici nu te duci la popă să te spovedești.

— Ei, popă !... Habar n-am... Dar mai există și Omul negru.

— Cum adică Omul negru ?

— Moşul miner care se întoarce pe meleagurile astea de suceşte gîtul fetelor netrebnice.

O privi, părîndu-i-se că îşi bate joc de el.

— Crezi dară în asemenea nerozii, atît de neştiutoare eşti ?

— Da de unde, ştiu chiar să scriu şi să citesc... Asta înseamnă mare lucru la noi, căci pe vremea părinţilor mei nu se învăţa carte.

Era, într-adevăr, foarte drăguţă. Cînd va termina de mîncat, o va lua în braţe şi-i va săruta buzele groase şi trandafirii. Se oprise la această hotărîre de om timid, şi numai gîndul la această violenţă făcea să-i tremure glasul. Veşmintele băieţeşti, haina şi pantalonii aceştia pe trupul de fată îl aţîţau şi-l fîsticeau. Mai bău din plosca pe care apoi i-o înapoie, ca s-o golească. Sosise în sfîrşit clipa în care trebuia să-şi ducă la îndeplinire gîndul. Roti o fricoasă privire către mineri, în fund, cînd tocmai se ivi o umbră astupînd galeria.

De vreun minut, Chaval, în picioare, îi privea de departe. Înaintă, se încredinţă că Maheu nu-l putea vedea ; şi, cum Catherine şedea tot jos, o înşfăcă de umeri, îi răsturnă capul şi-i strivi gura cu un sărut brutal, dar cu linişte, prefăcîndu-se a nu-i păsa de loc de Étienne. Era, in acest sărut, ceva de luare in stăpînire, de hotărîre pornită din gelozie.

Dar fata se revoltase.

— Lasă-mă-n pace, nu-nţelegi ? !

El încă-i mai ţinea capul, privind-o pînă în fundul ochilor. Mustăţile şi barba-i roşie erau aidoma unor vîlvătăi pe chipu-i negru, cu nasul mare aducînd a cioc de vultur. În cele din urmă îi dădu drumul şi se îndepărtă, fără a spune un cuvînt.

Pe Étienne îl străbătuse un fior de gheaţă. Fusese prost că aşteptase. Nu, desigur, acum n-o va mai săruta, să nu creadă că vrea să facă şi el ca celălalt. Văzîndu-şi mîndria rănită, îl cuprinse o adevărată deznădejde.

— De ce-ai minţit ? o întrebă cu glasul scăzut. Ăsta-i iubitul tău.

— Nu-i adevărat, ţi-o jur ! strigă ea. Nici pomeneală de aşa ceva între noi. Uneori mai glumeşte el... Nici mă-

car nu-i de prin părţile locului; abia s-au împlinit şase luni de cînd a venit de prin Pas-de-Calais.

Amîndoi se ridicaseră. Trebuiau să se apuce iar de lucru. Cînd îl văzu atît de rece, ea păru amărîtă. Îl găsea, fără-ndoială, mai drăguţ decît celălalt; l-ar fi preferat, poate. Gîndul de a-i fi într-un fel pe plac, ca să-l consoleze, nu-i dădea pace; şi pentru că tînărul, mirat, privea lampa arzînd cu o flacără albastră, încinsă jur împrejur de un guleraş palid, vru să-l facă cel puţin să-şi uite gîndurile.

— Hai cu mine, să-ţi arăt ceva, murmură ea foarte prietenoasă.

Şi, ducîndu-l în fundul frontului de lucru, îi atrase luarea-aminte asupra unei crăpături ce se vedea în cărbune. Se auzea ceva ca un clocot mărunt, un zgomot uşor, aducînd, parcă, a gîngurit de pasăre.

— Pune mîna aici, simţi un suflu ?... Ăsta-i grizu.

Rămase uimit. Va să zică doar asta este ceea ce face ca totul să sară în văzduh ? Ea rîdea, spunînd că astăzi se prelinsese mult, de vreme ce flăcările lămpilor erau atît de albastre.

— Cînd o să sfîrşiţi cu flecăreala asta, leneşilor ?! strigă vocea aspră a lui Maheu.

Catherine şi Étienne se grăbiră să-şi umple vagonetele şi le împinseră spre planul înclinat, cu spinarea ţeapănă, tîrîndu-se sub tavanul plin de umflături al drumului. De cum începură cel de al doilea transport, năduşeala îi înecă şi-şi simţiră din nou frîngîndu-li-se şalele.

La frontul de lucru, havatorii îşi reluaseră activitatea. Adeseori, ca să nu răcească, nu stăteau mult să mănînce; iar feliile de pîine cu unt, îmbucate aici în hrubă, atît de departe de lumina soarelui, cu o mută lăcomie, le cădeau ca plumbul în stomac. Culcaţi pe o parte, ciocăneau tot mai tare, cutreieraţi de un singur gînd: să împlinească un cît mai mare număr de vagonete. Totul pierea în furia cîştigului disputat cu atîta îndîrjire. Nu mai simţeau nici şiroaiele de apă care-i înecau, umflîndu-le mîinile şi picioarele, nici junghiurile stîrnite de nefireasca poziţie în care lucrau, şi nici năduful din această beznă, în care se ofileau ca nişte

plante silite să vegeteze în fundul hrubelor. Dar pe măsură ce ziua înainta, aerul se învenina tot mai mult, dogorît de flacăra lămpilor fumegînde, de miasmele gîfîiturilor, de otrava gazului grizu, împăienjenindu-le vederea, aer pe care doar aerisirea de peste noapte urma să-l reîmprospăteze. Iar ei, în străfundurile acestei găuri de cîrtiță, sub povara pămîntului, fără de suflu în încinsele lor piepturi, ciocăneau de zor, ciocăneau fără-ncetare.

5

Maheu, fără a se uita la ceasornicul lăsat în haină, se opri și spuse :

— Ceasurile sînt aproape unu... Gata, Zacharie ?

Tînărul lucra, de cîteva minute, la armarea cu lemn a galeriei. În toiul muncii, rămăsese culcat pe spate, gîndind așa în neștire, cu privirea rătăcită, la întrecerile de cros la care luase parte în ajun.

Răspunse trezit din visare :

— Da, e de-ajuns, om mai vedea și mîine.

Și se reîntoarse să-și ia locul în frontul de lucru. Levaque și Chaval lăsară și ei tîrnăcoapele. Urmă un răstimp de odihnă. Cu toții-și ștergeau nădușeala de pe obraz cu brațele lor goale, privind spre roca din tavan, a cărei masă de șist se fisura. Nu vorbeau decît despre munca lor.

— Ce mai pricopseală pe capul nostru, bombăni Chaval, să dăm peste terenuri care se surpă !... N-au ținut socoteală de asta la tocmeală.

— Niște pungași ! mîrîi Levaque. N-au altceva în cap decît să ne tragă pe sfoară.

Zacharie începu să rîdă. Nu se sinchisea nici de lucru, nici de altceva, dar făcea haz auzind cum compania era luată în tărbacă. Pașnic cum era din fire, Maheu lămuri că, de felul lor, terenurile sînt schimbătoare din douăzeci în douăzeci de metri. Trebuiau să judece drept, nimic nu se putea prevedea. Apoi, cum ceilalți doi con-

tinuau să cîrtească împotriva șefilor, se nelinişti şi făcu privirea roată.

— Sst! destul!

— Ai dreptate, spuse Levaque, coborînd și el glasul. Nu-i cuminte ce facem.

Spaima de iscoade îi obseda chiar în măruntaiele pămîntului, ca și cum pînă și în fundul vinei cărbunele acționarilor ar fi fost numai ochi și urechi.

— Cu toate astea, adăugă sfidător și în gura mare Chaval, dacă porcul de Dansaert se mai răstește la mine ca alaltăieri, nimic nu mă poate opri să-i trîntesc o cărămidă drept în burtă... Nu l-am împiedicat niciodată să zvîrle banii pe blondele lui cu pielea mătăsoasă...

De astă dată, Zacharie izbucni în hohote de rîs. Aventurile contramaistrului şi ale Pierronei erau în mină o veșnică pricină de batjocură. Pînă și Catherine, sprijinită pe lopată, în partea de jos a frontului de lucru, se ținu de pîntece și în cîteva vorbe îl lămuri pe Étienne, în vreme ce Maheu se supăra, cuprins de o teamă pe care nici nu mai încerca s-o ascundă.

— Hei! Ține-ți gura!... Așteaptă să fii singur și atunci n-ai decît s-o și pățești!

Nu-și sfîrșise vorba, cînd dinspre galeria superioară se auzi zgomotul unor pași. Aproape în aceeași clipă, micul Négrel, cum îl numeau între ei lucrătorii pe inginerul minei, apăru în partea de sus a frontului de lucru, însoțit de contramaistrul Dansaert.

— Cînd vă spuneam! murmură Maheu. Mișună într-una pe-aici d-ăştia care ies ca din pămînt.

Paul Négrel, nepotul domnului Hennebeau, era un băiat de douăzeci și șase de ani, delicat și chipeș, cu părul cîrlionțat și cu mustața neagră. Nasu-i ascuțit și ochii-i vioi îi dădeau un aer de nevăstuică blîndă, de o inteligență sceptică, ce se prefăcea în tăioasă autoritate în raporturile cu muncitorii. Era îmbrăcat ca și ei, mînjit ca și ei de cărbune și, pentru a-i reduce la tăcere, se purta atît de curajos, încît părea a nu-i păsa că i se pot frînge oasele trecînd prin locurile cele mai primejdioase, totdeauna cel dintîi sub surpături și tot cel dintîi cînd năvălea grizul.

— Am ajuns, nu-i aşa, Dansaert ? întrebă el.

Contramaistrul, un găligan cu chipul butucănos, cu un nas gros, senzual, răspunse cu o exagerată politeţe :

— Da, domnule Négrel... Ăsta-i omul care a fost angajat azi-dimineaţă.

Amîndoi se strecuraseră, lunecînd, pînă în mijlocul frontului de lucru. Étienne fu chemat sus. Inginerul, ridicînd lampa, îl privi, fără să-l întrebe nimic.

— Fie, se învoi el în cele din urmă. Nu-mi place de loc să fie culeşi oameni de pe drumuri... În orice caz, să nu se mai întîmple.

Şi nu ascultă de loc explicaţiile ce i se dădeau, şi anume : nevoile ivite în muncă, dorinţa de a înlocui la transporturi femeile cu băieţi. Începuse să cerceteze tavanul, în vreme ce havatorii puneau din nou mîna pe tîrnăcoape. Deodată începu să strige :

— Ascultă, Maheu, îţi baţi joc de oameni !... O să putreziţi aici cu toţii, fir-ar al dracului să fie !

— Da de unde ! e solid, răspunse liniştit lucrătorul.

— Pe naiba, solid !... Roca a şi început să se lase, iar voi înfigeţi proptele la mai bine de doi metri una de alta şi parcă v-ar părea rău şi de atîta ! Of, sînteţi cu toţii la fel ! Mai bine să vă facă capul piftie decît să lăsaţi o clipă vîna la o parte pentru a pierde puţin timp cu armarea galeriei !... Vă poftesc să puneţi propte aici, numaidecît. Îndoiţi numărul popilor. Cred că ne-am înţeles !

Dar faţă de reaua-voinţă a minerilor, care discutau spunînd că nimeni alţii în afară de ei nu pot fi mai prevăzători cu propria lor viaţă, îşi ieşi din sărite :

— Ei asta-i ! Dacă vă spargeţi scăfîrlia, păţiţi voi ceva ? Nimic ! Compania ! Ea o să vă dea pensii vouă, sau femeilor voastre... Lasă, că vă cunoaştem noi foarte bine : pentru a smulge mai mult cu două vagonete în fiecare seară, sînteţi în stare să vă puneţi şi pielea pe băţ !

Maheu, în ciuda mîniei care-l aţîţa tot mai tare, răspunse totuşi cumpănit :

— Dacă ni s-ar da un preţ îndestulător, am arma mai bine.

Inginerul ridică din umeri, fără a răspunde. Cobori întregul front de lucru și, o dată ajuns jos, se mulțumi doar să conchidă :

— Mai aveți o oră înaintea voastră ; apucați-vă cu toții de lucru ; și vă mai pun în vedere că șantierul va plăti o amendă de trei franci.

Un surd mîriit al havatorilor întîmpină aceste vorbe. Doar autoritatea ierarhiei îi făcu să nu-și piardă cumpătul, autoritatea acelei ierarhii militare care, de la ucenic și pînă la contramaistru, îi încovoia pe toți, unul în fața celuilalt. Chaval și Levaque schițară totuși un gest de furie, în vreme ce Maheu îi potolea cu privirea, iar Zacharie ridica batjocoritor din umeri. Étienne era însă poate cel mai întărîtat. De cînd se afla în acest străfund de infern o mînie rece îl răzvrătea. O privi pe Catherine resemnată, cu spinarea încovoiată. Cum era cu putință ca oamenii să se omoare într-o atît de trudnică muncă, în această beznă ucigătoare, fără ca să poată agonisi nici măcar cei cîțiva gologani pentru pîinea cea de toate zilele ?

Dar Négrel plecase, însoțit de Dansaert, care se mulțumise să dea din cap într-una, aprobîndu-l. Și glasurile lor începură din nou să tune și să fulgere : se opriseră iar și examinau armăturile galeriei, a cărei întreținere, pe o lungime de zece metri în urma frontului de lucru, cădea în sarcina havatorilor.

— Cînd îți spun că-și bat joc de oameni ! striga inginerul. Iar voi, dar-ar dracu-n ea de treabă, de ce n-aveți grijă ?

— Ba da, cum să n-avem, bîlbîi contramaistrul. Mi s-a făcut lehamite de cîte ori le-am tot spus.

Négrel strigă, furios :

— Maheu ! Maheu !

Cu toții coborîră. El urmă :

— Uitați-vă aici, spuneți că ține, hai ?!... E treabă făcută de mîntuială. Asta-i o tăvăneală pe care nici șpraițurile n-o mai suportă, în așa hal a fost făcut totul în pripă... La dracu ! De-abia acum înțeleg de ce ne costă reparațiile atît de scump. Păi sigur ! N-are decît să dureze doar cîtă vreme aveți de dat socoteală. Apoi totul se duce pe apa sîmbetei, iar compania e silită să

angajeze un regiment întreg de oameni care să repare... Ia uitaţi-vă puţin acolo! E un adevărat dezastru.

Chaval voi să răspundă, dar Négrel îi curmă vorba:

— Nu! Lasă, că ştiu ce vrei să spui. Să vi se plătească mai mult, nu-i aşa? Ei bine! Vă previn că veţi sili direcţia să facă următorul lucru: da, da, o să vi se plătească separat armarea galeriilor, reducîndu-se proporţional preţul vagonetului. Vom vedea dacă aşa o să fiţi în cîştig... Pînă atunci rearmaţi aici imediat. Mîine o să vin din nou.

Şi se îndepărtă, lăsîndu-i înspăimîntaţi. Dansaert, atît de umil faţă de el, rămase în urmă-i cîteva clipe pentru a se răsti la oameni:

— Din cauza voastră mă freacă pe mine... Nu cu trei franci amendă o să vă pocnesc eu! Băgaţi-vă minţile-n cap!

Dar, după ce plecă, Maheu izbucni la rîndu-i:

— Ducă-se dracului! Ce nu-i drept nu-i, şi pace! Eu am spus să fim liniştiţi, pentru că numai astfel ne putem înţelege cu ei; dar, aşa, te împing în cele din urmă la nebunie. Auzit-aţi? Preţ scăzut la vagonet, iar armarea galeriilor separat! O nouă suceală ca să ne jecmănească şi mai mult! Paştile şi grijania mamei lor!

Căuta pe cineva să-şi verse năduful, cînd îi zări pe Catherine cu Étienne bălăbănindu-şi mîinile.

— Faceţi bine şi daţi-mi nişte grinzi! Sau, poate, treaba asta nu vă priveşte?... Am să vă trag un picior undeva!

Étienne plecă să aducă grinzi, fără a-i purta pică lui Maheu pentru această asprime; era el însuşi atît de furios împotriva şefilor, încît îi socotea pe mineri oameni prea de treabă.

De altfel, Levaque şi Chaval îşi vărsaseră năduful în vorbe grele. Cu toţii, chiar şi Zacharie, lucrau mînioşi la armare. Vreme de jumătate de ceas nu se auzi decît pîrîitul lemnelor, îndesate prin lovituri de ciocan. Nu mai scoteau nici un cuvînt, gîfîiau înverşunaţi împotriva stîncii, pe care ar fi îmbrîncit-o, ca s-o ridice cu o opintire a umerilor, dacă le-ar fi fost cu putinţă.

— Destul! făcu în cele din urmă Maheu, copleşit de furie şi de oboseală. Un ceas şi jumătate... Ah! ce fe-

ricită zi, n-o să avem nici măcar doi franci și jumătate !... Eu plec, mi-e silă.

Deși mai era încă o jumătate de oră de lucru, se îmbrăcă. Ceilalți îi urmară pilda. Doar vederea frontului de lucru le era de-ajuns ca să-i scoată din sărite. Pentru că încărcătoarea vagonetelor se apucase din nou să lucreze, o strigară, îndîrjiți de zelul ei : dacă ar avea picioare, cărbunii ar ieși singuri afară. Iar cei șase oameni plecară cu sculele sub braț, avînd de străbătut din nou doi kilometri, pentru a se reîntoarce la puț, pe drumul făcut o dată dimineața.

În horn, Catherine și Étienne zăboviră, în vreme ce havatorii se strecurau alunecînd pe povîrniș în jos. O întîlniseră, din întîmplare, pe mica Lydie, care, dîndu-se la o parte din drum ca să-i lase să treacă, le pomeni despre dispariția Mouquettei. Fiindcă îi dăduse sîngele pe nas, fata pierise de o oră, nu se știa unde, ca să se spele pe obraz. Apoi, după ce o lăsară, Lydie își împinse din nou vagonetul, sfîrșită, plină de noroi, opintindu-se pe brațele și picioarele-i de gînganie, aducînd cu o biată furnică neagră ce se zbate din răsputeri cu o preastrivitoare povară. Alunecau pe spate, turtindu-și umerii, ca nu cumva să-și zdrelească fruntea ; și coborau atît de repede de-a lungul stîncii lustruite de toate șezuturile muncitorilor, încît trebuia, din cînd în cînd, să rămînă locului, încleștați de lemnărie, ca nu cumva să le ia foc, cum spuneau ei în glumă, turul pantalonilor.

Jos se pomeniră singuri. Stele roșii piereau în depărtare, la vreo cotitură a galeriei. Veselia li se stinse și se așternură pe mers, cu pași anevoioși din pricina istovirii, ea înainte, el în urmă. Lămpile fumegau. Étienne de-abia o mai deslușea pe Catherine, înecată cum era într-un soi de negură alburie ; iar gîndul că era cu o fată îl stingherea, căci se socotea prost că nu o putea săruta și amintirea celuilalt îl împiedica s-o facă. Fără îndoială, îl mințise ; celălalt era ibovnicul cu care se culca pe toate grămezile de moloz, căci mersu-i dădea în vileag unduirea unor șolduri de tîrfă. Pe nedrept o ținea de rău, ca și cum l-ar fi înșelat. Ea, în schimb, se întorcea la fiece pas, să-i deschidă ochii asupra cine știe cărei piedici, părînd a-l ruga să se

poarte mai frumos. Erau atît de singuri și ar fi putut atît de bine să ridă împreună, înțelegîndu-se ca doi buni prieteni! În sfîrșit, ieșiră la larg, ajungînd în galeria de transport, el ușurat de îndoielile care-l făcuseră să sufere, în vreme ce ea îl mai învălui cu o ultimă privire tristă, cu părerea de rău că piere o fericire pe care nu o vor mai regăsi nicicînd.

Acum, în juru-le, viața subterană răzbubuia, cu necurmata trecere a contramaiștrilor, cu acel du-te-vino al șirurilor de vagonete purtate de tropotul cailor. Nenumărate lămpi înstelau fără încetare noaptea. Trebuia să se lipească de pereții de stîncă pentru a lăsa calea deschisă defilării umbrelor de oameni și de dobitoace, ale căror gîfîieli le simțeau în obraz. Jeanlin, alergînd desculț în urma vagonetului, le aruncă în treacăt o vorbă urîtă, pe care, în huruitul roților pe șine, nici n-o auziră. Își urmau calea, ea acum tăcută, iar el nemaifiind în stare să recunoască nici răspîntiile de drum, nici cărările pe unde trecuse, părîndu-i-se că ea îl rătăcește, din ce în ce mai adînc, sub pămînt; dar ceea ce mai ales îl făcea să sufere era frigul, un frig ce sporea necontenit și care, pătrunzîndu-l de cum plecase de la frontul de lucru, îl făcea să dîrdîie tot mai tare, pe măsură ce se apropia de puțul ascensorului. În strîmtoarea dintre pereții zidiți, mișcarea aerului se prefăcea din nou în vijelie. Pierduse nădejdea că vor mai ieși la liman, cînd deodată se pomeniră în camera orizontului.

Chaval le zvîrli o privire piezișă, strîngînd buzele într-o strîmbătură bănuitoare. Ceilalți erau și ei aici, înnădușiți, în curentul de aer înghețat, muți ca și el, stăpînindu-și un urlet de mînie. Ajungînd prea devreme, omul nu voia să-i urce înainte de a se scurge încă o jumătate de ceas, și aceasta cu atît mai mult cu cît se făceau niște manevre complicate pentru coborîrea unui cal. Încărcătorii continuau să dea drumul vagonetelor, ce porneau pe șine cu zgomot asurzitor de fierărie ce se ciocnește, iar coliviile își luau zborul, pierind în ploaia ce cădea cu nemiluita din gaura neagră. Jos, puizardul, o hazna de zece metri, umplută de aceste șuvoaie, exala și ea umiditatea-i cu miasme de mlaștină.

Tot felul de oameni dădeau fără-ncetare tîrcoale în jurul puţului, trăgeau funiile semnalelor, apăsau pe braţele pîrghiilor, prin mărunta pulbere a stropilor de apă ce le uda veşmintele. Limpezimea roşietică a trei lămpi cu flacără liberă, desprinzînd imense umbre mişcătoare, dădeau acestei încăperi subterane înfăţişarea unei uriaşe hrube, lăcaşul unor bandiţi făurari, aflat în preajma unui torent.

Maheu mai făcu o ultimă încercare. Se apropie de Pierron, care-şi luase în primire serviciul la ceasurile şase.

— Haide, poţi foarte bine să ne laşi să urcăm.

Dar Pierron, un băiat chipeş, bine legat şi cu o expresie de blîndeţe pe faţă, refuză cu gestul unui om înspăimîntat.

— Nu se poate, cere-i voie meşterului... O să mă amendeze.

Oamenii îşi stăpîniră din nou revolta. Catherine, aplecîndu-se la urechea lui Étienne, îi spuse :

— Hai să-ţi arăt grajdul. Să vezi ce bine o să te simţi acolo!

Şi fură nevoiţi să se strecoare în aşa fel, încît să nu fie văzuţi, căci intrarea în grajd era interzisă. Acesta se afla în partea stîngă, la capătul unei scurte galerii. Lung de douăzeci şi cinci de metri, înalt de patru metri, tăiat în rocă şi boltit cu cărămidă, era mare cît să încapă în el douăzeci de cai. Era într-adevăr plăcut acolo, o îmbietoare căldură de dobitoace sănătoase, al căror aşternut de paie proaspăt şi curat întreţinut mirosea plăcut. Singura lampă răspîndea o lumină blîndă de candelă. Cai tolăniţi la odihnă întorceau capul, cu ochii lor mari de copil, apoi îşi vedeau iar de ovăzul lor, dar fără grabă, ca nişte trudnici zdraveni şi sănătoşi cum erau, iubiţi de toată lumea.

Dar Catherine, citind cu glas tare numele de pe plăcile de zinc fixate deasupra ieslelor, scoase un uşor strigăt de uimire, căci zări în faţă-i un trup omenesc ţîşnit ca din pămînt. Era Mouquette, care ieşea, speriată, dintr-o claie de fîn unde dormise. Lunea, cînd se simţea istovită de toate isprăvile făcute în ziua de duminică, îşi repezea un pumn zdravăn în nas, apoi pă-

răsea frontul ei de lucru sub cuvînt că se duce să caute apă și venea să se pitească acolo, în așternutul cald de paie, printre dobitoace. Taică-su, care o iubea ca pe ochii din cap, îi răbda toate mendrele, primind, astfel, să înfrunte nenumărate mustrări.

Tocmai atunci intră și taica Mouque, scund, pleșuv, cu chipul omului hărțuit de viață și totuși încă zdravăn, ceea ce era destul de rar la un vechi miner în vîrstă de cincizeci de ani. De cînd fusese făcut grăjdar, mestеca cu atîta nădejde la tutun, încît în gura-i neagră sîngele-i țîșnea din gingii. Văzîndu-i pe ceilalți doi cu fiică-sa, se supără.

— Ce dracu căutați toți aici ? Hai, ștergeți-o, ticăloaselor ce sînteți, de-mi aduceți aici bărbați ! Frumos lucru să vă faceți de cap pe paiele mele !

Mouquette, căreia tîlcul acestor vorbe îi părea plin de haz, se ținea cu mîinile de burtă. Dar Étienne, stingherit, plecă, însoțit de privirea surîzătoare a Catherinei. Pe cînd toți trei se întorceau în camera orizontului, Bébert și Jeanlin sosiră și ei cu un tren de vagonete. În clipa de răgaz necesară manevrei coliviilor, Catherine se apropie de calul lor, despre care, în timp ce-l și mîngîia, îi spuse ceva însoțitorului ei. Era Bataille, veteranul minei, un cal bălan, care slujea de zece ani în fundul pămîntului. Viețuia de zece ani în gaura aceasta, în același ungher al grajdului, făcînd veșnic aceeași treabă, de-a lungul întunecatelor galerii, fără a mai fi revăzut de atîta amar de vreme lumina zilei. Foarte gras, cu părul lucios, cu aerul unei ființe cumsecade, părea a-și petrece o existență de înțelept, departe de dezamăgirile lumii, ce-și ducea veacul sus, pe pămînt. De altminteri, înecat în această beznă, se făcuse din cale-afară de viclean. Poteca pe care slujea îi devenise atît de cunoscută, încît deschidea singur, doar cu capul, ușile de aerare și se apleca atît cît trebuia ca nu cumva să se lovească trecînd prin locurile unde tavanul era prea scund. Ba, ceva mai mult, își socotea singur și drumurile făcute, căci, de îndată ce împlinea numărul reglementar, nu se mai clintea din loc decît ca să fie dus înapoi la ieslea lui. Acum, cînd bătrînețea începuse să-i dea tîrcoale, i se așternea uneori, peste ochii-i de

pisică, vălul melancoliei. Revedea, pasămite, ca printr-o ceață, în străfundul de vis al întunecatelor sale aduceri-aminte, moara, pe meleagurile căreia văzuse pentru întiia dată lumina zilei, moara, în apropiere de Marchiennes, ridicată pe malul Scarpei și înconjurată pretutindeni de cîmpii largi, înverzite, cutreierate necurmat de șuierul vîntului. Ceva, ca o arzîndă vîlvătaie în văzduh, o lampă fără pereche de mare, a cărei amănunțită amintire scăpa memoriei sale de făptură necuvîntătoare. Și rămînea așa, cu ochii-n pămînt, tremurînd pe bătrînele-i picioare, zbuciumîndu-se în van să regăsească chipul unui soare de-a pururi uitat.

Între timp, manevrele continuau în puț, ciocanul semnalelor bătuse de patru ori, începuse coborîrea calului; și totdeauna în asemenea împrejurări era o mare emoție, căci uneori se întîmpla ca animalul să fie cuprins de o astfel de spaimă, încît să nu mai ajungă viu pînă jos. Înainte de a coborî, era legat sus într-o plasă, între rețelele căreia se zbătea de moarte; apoi, de îndată ce simțea pierindu-i pămîntul de sub picioare, rămînea ca împietrit, alunecînd în jos fără a i se mai desluși vreun freamăt al trupului, cu ochii holbați și încremeniți. Acesta de acum, fiind prea mare ca să încapă între glisierele ascensorului, fusese nevoie ca, o dată cu fixarea lui dedesubtul coliviei, să i se răsucească în așa fel capul, încît să i-l lege de coapse. Drumul în jos durǎ aproape trei minute, încetinindu-se, pentru mai multă prevedere, mersul mașinii. Așa încît emoția celor de jos creștea. Oare ce se întîmplase? Va fi cumva lăsat în drum, spînzurînd în beznă? Apăru în cele din urmă încremenit, ca o lespede de piatră, cu ochii sticloși, dilatați de groază. Era un cal murg, îi spunea Trompette, și nu avea decît trei ani.

— Atenție! strigă taica Mouque, care avea sarcina să-l ia în primire. Haideți, aduceți-l, dar nu-l dezlegați încă.

Curînd după aceea, Trompette fu pus jos, pe dalele de fontă, ca o neînsuflețită grămadă de carne. Nici că se mai clintea, aidoma unei făpturi încremenite în visul negru ce se desfășura în acest hău fără fund, în această adîncă încăpere, zguduită de vacarm. Începuseră tocmai

să-l dezlege, cînd Bataille, deshămat de-abia de vreun minut, se apropie, lungindu-și gîtul, pentru a-și mirosi semenul picat aici de sus, de pe pămînt. Lucrătorii lărgiră roata făcută în jurul animalului și glumeau. Ei ! oare ce desfătător miros adulmeca Bataille ? Dar animalul se însuflețea, rămînind surd la toate batjocurile. Afla, fără-ndoială, în făptura noului-sosit freamătul văzduhului de sub cerul liber, mirosul uitat al soarelui jucăuș în cîmpiile înverzite. Și izbucni deodată în răsunătorul nechezat al zvonului unui cîntec de bucurie, cutreierat parcă de duioșia unui suspin. Era o mare împlinire, bucuria regăsirii unor stări pierdute, a căror îndepărtată adiere i le redăruia, amărăciunea pentru soarta acestui nou ostatec, ce nu va mai ajunge sus pe pămînt decît mort.

— Ah ! ce animal și Bataille ăsta ! strigau lucrătorii, înveseliți de giumbușlucurile favoritului lor. Ia te uită cum vorbește cu prietenul lui !

Descătușat, Trompette tot nu mișca. Zăcea pe o parte, ca și cum, înghețat de spaimă, s-ar fi simțit încă sugrumat de plasa în care fusese legat. În sfîrșit, cu o lovitură de bici, făcură calul să se ridice, zăpăcit, pe picioarele-i tremurînde. Iar taica Mouque plecă cu cei doi cai, care acum fraternizau.

— Ei, acum cred că se poate, nu ? întrebă Maheu.

Coliviile trebuiau descărcate și, de altfel, nu mai rămăseseră decît zece minute pînă să se împlinească ceasul la care urmau a fi transportați cu toții sus. Treptat-treptat șantierele se goleau, minerii se adunau de prin toate galeriile. Apucaseră să și sosească vreo cincizeci de oameni, uzi leoarcă și dîrdîind sub dogoarea ce amenința de pretutindeni să le încingă plămînii. Pierron, în ciuda blîndeții așternute pe obraz, o cîrpi pe mica Lydie pentru că părăsise frontul de lucru înainte de ora plecării. Zacharie o tot pișca pe-ascuns pe Mouquette, ca să se încălzească chipurile. Dar nemulțumirea creștea, Chaval și Levaque povesteau despre cuvintele amenințătoare rostite de inginer, adică despre scăderea prețului vagonetului de cărbune și despre plata separată pentru armarea galeriilor ; iar proiectul acesta era primit cu exclamații, sămînța unei izbeliști pătrun-

sese în acest ungher, la aproape şase sute de metri sub pămînt. Curînd, glasurile nu se mai stăpîniră. Oamenii aceştia mînjiţi de cărbune, îngheţaţi de cît aşteptaseră, învinuiră compania că îşi ucide aici, în fundul minei, jumătate din numărul lucrătorilor, în vreme ce pe cealaltă jumătate o lasă să crape de foame. Étienne asculta, fremătînd.

— Hai, mai repede! mai repede! tot striga maistrul Richomme încărcătorilor.

Grăbea manevra pentru urcare, lăsînd deoparte orice asprime, prefăcîndu-se a nu auzi nimic. Totuşi, murmurele se înteţiră în aşa măsură, încît fu silit să se amestece şi el. În urmă-i, unii strigau că lucrurile n-au să meargă veşnic aşa şi că într-o bună zi se va duce dracului şandramaua asta.

— Închide-le gura, tu, care eşti mai cuminte decît ei, îi spuse contramaistrul lui Maheu. Cînd nu eşti cel mai tare, trebuie să fii cel mai înţelept.

Dar, deşi Maheu se liniştise şi începuse să se simtă cuprins de îngrijorare, nu mai avu de ce să intervină, căci deodată glasurile se potoliră: Négrel şi Dansaert, întorcîndu-se din inspecţie, ieşeau dintr-o galerie, amîndoi înnăduşiţi ca şi ceilalţi. Deprinderea cu disciplina îi făcu pe oameni să se dea la o parte, în vreme ce inginerul trecu printre ei fără a rosti vreun cuvînt. Négrel intră într-un vagonet, contramaistrul într-altul; urmară cinci lovituri de semnal vestind sosirea cărnii grase, cum se spunea pentru şefi; iar colivia se avîntă în aer, în mijlocul unei tăceri apăsătoare.

În colivia care-l urca, Étienne, înghesuit între alţi patru oameni, luă hotărîrea de a redeveni flămîndul hoinar care bătea drumurile zi şi noapte. Mai bine să crape îndată decît să mai coboare în fundul acestui iad fără a-şi putea agonisi măcar pîinea cea de toate zilele. Catherine, ghemuită sus, nu mai era aici, lipită de el, ca să-l facă să-i simtă aromeala căldurii. Ba chiar socotea că e mai cuminte să nu mai cugete la prostii şi să-şi ia picioarele la spinare; căci, cu mintea lui mai cuprinzătoare,

nesimţindu-se in stare să se impace cu această resemnare de turmă, va sfirşi sugrumind intr-o bună zi pe vreunul dintre şefi.

Deodată fu orbit. Iuţeala cu care urca ascensorul se inteţise în aşa măsură, încit, ameţit de ivirea zilei, pleoapele prinseră a i se zbate în lumina de care se şi dezobişnuise. Fu şi mai uşurat simţind cum colivia intra in inchizători.

Un transportator deschise uşa, şi din vagonete ţişni afară un val de muncitori.

— Ia spune, Mouquet, îi şopti Zacharie la ureche transportatorului, dăm o raită pe la *Volcan* astă-seară ?

Volcan era un varieteu în Montsou. Mouquet clipi din ochiu-i sting şi rise pe tăcute, cu gura pină la urechi. Scund şi indesat, ca şi taică-su, avea nasul în vint al unui fluşturatic care prăpădea tot ce ciştiga, fără să-i pese de ziua de miine. Tocmai atunci ieşea şi Mouquette, pe care, din dragoste frăţească, o plesni zdravăn peste şolduri.

Étienne de-abia mai recunoştea turla înaltă a halei de recepţie, care i se păruse neliniştitoare în tulburea licărire a lanternelor. Nu era însă decit goală şi murdară. Lumina unei zile cenuşii se strecura prin ferestrele prăfuite. Doar alămurile maşinii mai licăreau acolo jos ; cablurile de oţel, pline de unsoare, alergau ca nişte panglici muiate în cerneală ; iar sus, scripeţii, uriaşa şarpantă care îi susţinea, coliviile, vagonetele, toată această risipă de metal aşternea peste sală recea-i faţă pămintie de fiare vechi. Hiriiala roţilor zguduia fără răgaz dalele de fontă, în vreme ce din huila astfel vinturată se inălţa în aer valul unei mărunte pulberi de cărbune pudrind cu o culoare de funingine nu numai solul şi pereţii, dar şi grinzile turlei.

Dar Chaval, aruncîndu-şi ochii asupra tabloului de marcare, ce se afla în micul birou ferestruit al recepţionerului, se intoarse furios. Văzuse că li se respingeau două vagonete, unul pentru că nu conţinea cantitatea reglementară, şi celălalt din pricină că huila nu era curată.

— Frumoasă ispravă pe ziua de azi, strigă el, iată-ne cu încă un franc mai puţin!... Asta, fireşte, şi din pricină că sînt culeşi oameni de nimic, care fac cu braţele tocmai cît e în stare să facă un porc cu coada!

Iar privirea-i piezişă zvîrlită spre Étienne îi întregi tîlcul vorbelor. Acesta se simţi aţîţat să răspundă cu pumnii. Dar îşi spuse că e de prisos, de vreme ce tot va pleca. Şi asta îl făcu să fie nestrămutat în hotărîrea pe care o luase.

— Nu e cu putinţă să le faci bine pe toate chiar din prima zi, spuse Maheu pentru a împăca lucrurile. Mîine va face mai bine.

Rămăseseră însă cu toţii ursuzi, puşi pe ceartă. Cum treceau pe la lămpărie, ca să predea lămpile luate în primire, Levaque se luă la harţă cu lampagiul, pe care-l învinuia că pe a sa nu o curăţa niciodată ca lumea. Nu se potoliră întrucîtva decît în baracă, unde focul mai ardea încă. Soba trebuie să fi fost chiar prea plină, căci, încinsă ca jeraticul cum era, vasta încăpere fără ferestre părea în flăcări, în aşa măsură răsfrîngerile vîlvătăilor îi sîngerau pereţii. Şi mîrîiră a desfătare, perpelindu-şi cu toţii, de la distanţă, spinările, din care ieşeau aburii ca dintr-o supă clocotită. Cînd îşi simţeau şalele prea dogorite, îşi mai prăjeau şi pîntecele. Mouquette, foarte liniştită, îşi lepădase pantalonii, ca să-şi usuce cămaşa. Nişte băieţi o luară în zeflemea, şi cu toţii izbucniră în hohote de rîs pentru că fata le arătă deodată şezutul, tălmăcindu-le în acest fel culmea dispreţului ei.

— Eu plec, spuse Chaval încuindu-şi sculele în dulap.

Nimeni nu se clinti. Doar Mouquette se grăbi s-o şteargă după el, sub cuvînt că mergeau amîndoi la Montsou. Dar zeflemeaua nu contenea, se ştia că lui nu-i mai ardea de Mouquette.

Între timp, Catherine, preocupată, tocmai şoptea ceva tatălui ei. Acesta rămase o clipă surprins, apoi încuviinţă, dînd din cap; şi chemîndu-l pe Étienne pentru a-i da pachetul:

— Ascultă, murmură el, dacă n-ai nici o leţcaie, e vreme berechet să dai ortul popii pînă se împlineşte

chenzina... Vrei să încerc să-ţi înlesnesc un împrumut la cineva ?

Tînărul rămase o clipă încurcat. Avea tocmai de gînd să-şi ceară francul şi jumătate ce i se cuvenea şi să plece. Dar în faţa fetei se simţi ruşinat. Ea îl privea ţintă în ochi, crezînd poate că nu-i plăcea să muncească.

— Ştii, nu-ţi făgăduiesc nimic, mai spuse Maheu. Mai mult decît să fim refuzaţi nu se poate întîmpla.

Atunci Étienne nu se mai împotrivi. Va fi refuzat. De altminteri, asta nici nu-l angaja la nimic, nu va avea decît să plece oricînd va vrea, dar după ce va îmbuca ceva. Apoi, fu nemulţumit că primise, cînd văzu bucuria Catherinei, care răspunse cu un rîs luminos şi privindu-l prieteneşte, fericită că-i putuse da o mînă de ajutor. La ce bun toate acestea ?

După ce-şi luară saboţii şi încuiară dulapurile, toţi ai lui Maheu părăsiră baraca, mergînd în urma tovarăşilor de lucru, care plecau unul cîte unul îndată ce se încălziseră de ajuns. Étienne îi urmă, Levaque cu puştiul lui se alipiră şi ei grupului. Dar pe cînd traversau hala ciururilor de sortare, o scenă violentă îi opri în loc.

Erau într-un foarte încăpător hangar, cu grinzile înnegrite de pulberea plutitoare din aer, cu obloane mari, prin crăpăturile cărora străbătea necontenit un puternic curent de aer. Vagonetele cu cărbuni sosite de-a dreptul de la recepţionare erau răsturnate de răsturnători pe ciururile cu lungi glisiere de tablă ; iar la dreapta şi la stînga acestora din urmă, lucrătoarele de la ciururi, urcate pe trepte, adunau cu lopata şi cu grebla pietrele, împingînd în aşa fel cărbunele curat, încît să cadă prin nişte pîlnii în vagonetele căii ferate ce se afla sub hangar.

Philomène Levaque, plăpînda şi palida fată ce-şi scuipa plămînii, cu un obraz ca de oaie, se găsea aici. Cu capul acoperit de o fişie de lînă albastră, cu mîinile şi cu braţele negre pînă la coate, alegea pietrele jos, mai la vale, lîngă o zgripţoroaică, mama Pierronei, bătrîna Brûlé, cum i se spunea, groaznică, cu ochii-i de cucuvaie şi cu gura strînsă ca punga unui zgîrcit. Se încăierau amîndouă, Philomène învinuind-o pe bătrînă

că îi trage pietrele din fața ei, încît nu-i mai dă răgaz nici măcar să-și umple un coș în zece minute. Erau plătite cu coșul, și din această pricină izbucneau veșnic certuri între ele. Cocurile zburau, pe obrajii încinși palmele lăsau dire negre.

— Ce mai stai? Arde-i o scatoalcă! îi strigă de sus Zacharie amantei sale.

Toate lucrătoarele de la ciururi izbucniră în rîs. Dar mama Brûlé se repezi la Zacharie și-l făcu cu ou și cu oțet:

— Ia mai tacă-ți fleanca, scîrnăvie! Mai bine ți-ai recunoaște plozii cu care i-ai umflat burta... Dacă s-a mai pomenit, cogeamite fată de opșpe ani, și nu-i în stare să se țină pe picioare!

Trebui ca Maheu să-și oprească băiatul care voia să coboare, ca să vadă un pic, spunea el, cum arată culoarea acestei piei de stîrv. Sosea însă un supraveghetor, iar greblele prinseră din nou să vînture cărbunele. Din susul și pînă în josul ciururilor nu se mai vedeau decît spinările încovoiate ale femeilor îndîrjite să înhațe, care mai de care, pietrele.

Afară vîntul se potolise deodată și o răceală umedă se lăsa, pe pămînt, din cerul de plumb. Minerii își umflară pieptul și, cu brațele încrucișate, se risipiră, cu o așa legănare a șoldurilor, încît stofa subțire a veșmintelor le dădea în vileag ciolanele mari. Erau în lumina zilei aidoma unei cete de negri năclăiți în noroi. Unii dintre ei nici nu ajunseseră să-și mănînce feliile de pîine, iar rămășițele acestea vîrîte între cămașă și haină, ca să le aducă înapoi acasă, le făceau cîte o cocoașă în spinare.

— Aha, iată-l pe Bouteloup! rînji Zacharie.

Levaque, fără a se opri, schimbă cîteva cuvinte cu cel pe care-l găzduia, un vlăjgan oacheș, de treizeci și cinci de ani, cu înfățișare de om blajin și cumsecade.

— Gata supa, Louis?

— Cred că da.

— Care va să zică femeia e în toane bune astăzi?

— Da, în toane bune, cred.

Soseau lucrătorii de la săpăturile de pămînt, alte grupuri, care, rînd pe rînd, se înfundau în incinta minei.

Urma coborîrea, cea de la orele trei, alți oameni pe care-i înhăța puțul, alte echipe sortite să le înlocuiască pe acelea ale havatorilor ce lucrau în tovărășie în fundul galeriilor. Munca nu se curma o clipă în mină; zi și noapte gîngănii omenești mișunau scormonind stînca, la o adîncime de șase sute de metri sub cîmpurile de sfeclă.

În vremea aceasta, băiețandrii mergeau în frunte. Jeanlin îi împărtășea lui Bébert un întreg plan complicat pe care-l urzise ca să poată lua de douăzeci de centime tutun pe datorie; iar Lydie, respectuoasă, se ținea mai la o parte. Catherine, împreună cu Zacharie și Étienne, îi urma. Nimeni nu scotea o vorbă. Și doar în fața cabaretului *Avantage*, Maheu și Levaque îi ajunseră din urmă.

— Aici, îi spuse Maheu lui Étienne. Am ajuns. Vrei să intri?

Se despărțiră. Catherine rămase o clipă locului, ca să-l mai privească o dată pe acest tînăr, cu ochii ei mari de o străvezime verzuie ca a apei de izvor și cărora obrazu-i de păcură le dădea și mai mult în vileag transparența. Îi surîse, pierind o dată cu ceilalți pe drumul în urcuș, ce ducea spre colonia minerilor.

Cîrciuma se afla între sat și mină, la răscrucea celor două drumuri. Era o clădire de cărămizi, cu două caturi, spoită de sus și pînă jos cu var și ale cărei ferestre aveau de jur împrejur un chenar albastru-deschis. Pe o tablă pătrată, bătută în cuie deasupra ușii, se puteau citi următoarele cuvinte scrise cu slove galbene: *La l'Avantage — prăvălia lui Rasseneur*. În fund, un joc de popice, împrejmuit de un gard viu. Și compania, care făcuse tot ce-i stătuse în putință ca să cumpere acest petec de pămînt înfipt ca un piron între întinsele ei terenuri, era dezolată de ființarea acestei cîrciumi, crescută în plin cîmp, chiar la ieșirea din mina Voreux.

— Intră, îi mai spuse o dată Maheu lui Étienne.

Luminoasă de deșartă ce era, mica încăpere cu pereții albi mai avea, în afară de cele trei mese cu duzina lor de scaune, o tejghea de brad, mare ca un dulap de bucătărie. Se aflau acolo douăsprezece halbe, cel mult, trei sticle de lichior, o carafă, un vas de zinc, cu un

robinet de cositor, pentru bere; și nimic mai mult, nici un tablou, nici o poliță, nici un joc. În soba de fontă, lăcuită și strălucitoare, ardea molcom o bucată de cărbune. Pe lespezile pardoselii, un strat subțire de nisip alb sorbea umezeala veșnică a acestor meleaguri îmbibate de apă.

— O halbă! porunci Maheu unei vlăjgane blonde, fata unei vecine, care uneori stătea în prăvălie. Rasseneur e aici?

Fata răsuci robinetul, răspunzînd că stăpînul urma să se întoarcă și el. Agale, dar dintr-o singură înghițitură, minerul goli jumătate de halbă, doar pentru a-și clăti gîtlejul năclăit de praf. Nu-și cinsti de loc însoțitorul. Un singur mușteriu, miner și el, ud leoarcă și mînjit de cărbune, ședea la o masă, bîndu-și, cu o prea îngîndurată frunte, halba-i de bere. Sosi un al treilea, care, după ce la un semn doar fu servit, plăti și-și văzu de drum, fără a scoate măcar o vorbă.

Dar își făcu intrarea un bărbat zdravăn, de vreo treizeci și opt de ani, ras și cu un surîs de om cumsecade pe obrazu-i rotofei. Era chiar Rasseneur, un vechi havator, pe care compania îl concediase de trei ani, în urma unei greve. Foarte bun lucrător, meșter la vorbă, făcîndu-se totdeauna purtătorul de cuvînt în tot soiul de revendicări, sfîrșise prin a deveni capul tuturor nemulțumirilor. Nevastă-sa, ca de altfel multe dintre femeile minerilor, apucase, înainte de concedierea bărbatului, să deschidă o cîrciumă; iar cînd fu zvîrlit pe drumuri, el găsi bani și își înfipse, ca pentru a sfida compania, o cîrciumă chiar în fața minei Voreux, devenind astfel, el însuși, cîrciumar. Acum treburile mergeau foarte bine, dugheana-i devenise un loc de întîlnire, iar omul se îmbogățea de pe urma răzvrătirilor, a căror sămînță o semănase el însuși în inima vechilor săi tovarăși de lucru.

— Uite, pe băiatul ăsta l-am angajat azi-dimineață, lămuri îndată Maheu. Ai cumva dintre cele două odăi una liberă și vrei să-l păsuiești pînă la chenzină?

Pe fața lată a lui Rasseneur se zugrăvi deodată un simțămînt de mare neîncredere. Îl cercetă, cu o singură

aruncătură de ochi, pe Étienne și răspunse, fără a-și da osteneala să arate vreo părere de rău :

— Amîndouă camerele sînt ocupate. Nu se poate.

Tînărul bănuia acest refuz, și totuși îi păru rău ; se miră singur de neașteptata supărare pe care o resimți la gîndul că va trebui să plece. Dar, la urma urmelor, va pleca de îndată ce va primi un franc și jumătate, cît i se cuvenea. Minerul care fusese la una dintre mese plecase. Alții soseau mereu, unul cîte unul, ca să-și mai spele gîtlejul, apoi își vedeau de drum cu același mers deșelat. Era nimic mai mult decît un soi de spălătură, fără bucurie și fără patimă, muta satisfacere a unei nevoi.

— Nimic nou ? întrebă într-un fel aparte Rasseneur pe Maheu, care-și sorbea, pe îndelete cei din urmă stropi de bere.

Acesta întoarse capul și văzu că în afară de Étienne nu mai era nimeni acolo.

— Nimic, decît că a fost iar ciorovăială... Da, pentru armarea galeriilor.

Și povesti cele întîmplate. Cîrciumarul se făcu roșu de mînie. Emoția făcu să-i năvălească sîngele în obrazul pe care-l congestionă înflăcărîndu-l și aprinzîndu-i ochii. În cele din urmă izbucni :

— Lasă ! Să îndrăznească numai să scadă prețul, și se și duc pe copcă !

Étienne îl stingherea. Totuși continuă, privindu-l chiondoriș. Și vorbea cu ocoluri, cu subînțelesuri despre director, domnul Hennebeau, despre soția acestuia, despre nepotul său, micul Négrel, fără să le spună pe nume, tot repetînd că lucrurile nu mai puteau merge așa, că buba va sparge în curînd. Prea era grozavă mizeria, și pomeni de uzinele ce se închideau și de lucrătorii care erau concediați. De o lună încoace împărțea mai bine de trei kilograme de pîine pe zi. Chiar în ajun i se spusese că domnul Deneulin, proprietarul unei mine învecinate, nu mai putea rezista. Mai primise, de altminteri, din Lille o scrisoare plină de amănunte îngrijorătoare.

— Știi, murmură el, e de la persoana pe care ai văzut-o aici într-o seară.

Dar fu întrerupt. Intră și soția lui, o femeie înaltă, uscățivă și înfocată, cu nasul prelung, cu pomeții vineți. Era în ale politicii mult mai radicală decît bărbatul ei.

— Scrisoarea lui Pluchart, spuse ea. Ah! Să fi fost el stăpînul, lucrurile s-ar fi schimbat de mult în bine.

Étienne, ascultînd, de la o vreme înțelegea și se pasiona pentru aceste probleme ale mizeriei și ale revanșei. Numele acesta, pomenit în treacăt, îl făcu să tresară. Vorbi tare, ca și cum l-ar fi luat gura pe dinainte :

— Îl cunosc pe Pluchart. Privirile se întoarseră spre el, așa că trebui să adauge : Sigur că da, sînt mecanic, și el mi-a fost contramaistru, la Lille... Om destoinic. Am vorbit de multe ori cu el.

Rasseneur îl cercetă din nou cu privirea ; iar expresia i se schimbă deodată, tălmăcind simțămîntul unei neașteptate simpatii. În cele din urmă îi spuse neveste-si :

— Maheu mi l-a adus pe dumnealui, unul dintre încărcătorii de vagonete din echipa lui, ca să-i dăm sus o cameră pe datorie pînă la chenzină.

Căzură la învoială în cîteva cuvinte. Era o cameră liberă ; chiriașul plecase chiar în acea dimineață. Și circiumarul, din ce în ce mai ațîțat, deveni mai slobod la gură, repetînd într-una că el nu cere patronilor decît doar ceea ce e cu putință, că el nu pretinde, ca atîția alții, lucruri prea greu de obținut. Nevastă-sa ridica din umeri, cerind dreptate, dar pînă la capăt.

— Bună seara, îi întrerupse Maheu. Astea toate n-au să ne facă să nu mai coborîm în mină, și atîta vreme cît lucrurile vor merge tot așa, destui dintre noi or să crape acolo... Uită-te-n oglindă, te-ai făcut sănătos tun, nu alta, de trei ani încoace, de cînd ai ieșit la lumină.

— Adevărat, m-am înzdrăvenit de-a binelea, răspunse Rasseneur binevoitor.

Étienne, însoțindu-l pînă la ușă, îi mulțumi lui Maheu, care plecă ; dar acesta dădu doar din cap, fără a mai spune un cuvînt, iar tînărul îl văzu urcînd anevoie drumul spre colonie. Coana Rasseneur, ocupată cu clienții, îl rugase tocmai să aștepte o clipă ca să-l ducă în camera sa, unde se va spăla. Trebuia oare să ră-

mină ? Îl cuprinseră din nou îndoielile, o nelinişte, o părere de rău că n-avea să mai fie slobodul hoinar, pe la toate răspîntiile drumurilor, sub cerul liber, flămînd, dar cu o foame pe care lumina soarelui te face s-o primeşti cu bucuria că eşti propriul tău stăpîn. Avea simţămîntul că ani fără număr se scurseseră de cînd sosise acolo, pe rambleu, ca să înfrunte acele vijelioase zvîcniri ale vîntului, şi pînă la ceasurile petrecute, culcat pe burtă, în bezna galeriilor săpate în măruntaiele pămîntului. Şi-i era silă s-o mai ducă tot aşa, soarta aceasta îi părea nedreaptă şi haină, iar omeneasca-i mîndrie se răzvrătea la gîndul că nu-i mai rămîne decît să fie o vită prostită şi strivită.

În vreme ce Étienne se tot frămînta astfel, cu ochii rătăcind în neştire pe nesfîrşitele plaiuri, le desluşi treptat-treptat în cele din urmă. Rămase uimit : nu-şi închipuise de loc aşa orizontul, cînd bătrînul Bonnemort, cu o mişcare a mîinii, i-l arătase în fundul tenebrelor. În faţă-i recunoştea, într-adevăr, Voreux-ul, înfundat într-o cută a terenului, cu casele-i de lemn şi cărămizi, cu hala ciururilor gudronată, cu turla acoperită cu ardezie, cu hala maşinilor şi coşul de fabrică de un roşu palid, toate ghemuindu-se parcă sub o haină căutătură. Dar, jur împrejurul clădirilor, incinta se întindea departe, şi el nu şi-o închipuise atît de cuprinzătoare, prefăcută într-un lac de cerneală de către valurile, mereu crescînde, ale stocurilor de cărbune, înţesată de înaltele estacade ale şinelor paserelelor şi într-un ungher, înghesuită, provizia de lemnărie, asemănătoare recoltei smulse dintr-o pădure de copaci seceraţi. La dreapta, aidoma unei baricade înălţate de giganţi, rambleul astupa vederea, acoperit de iarbă prin părţile mai vechi, în vreme ce capătu-i dimpotrivă era mistuit de un foc lăuntric, ce de un an de zile ardea cu un fum des, lăsînd la suprafaţă, în mijlocul cenuşiului şters al şisturilor şi al gresiei, prelungi dîre de rugină sîngerie. Apoi, se întindeau cîmpii, nesfîrşite cîmpii de grîu şi de sfeclă, pustii în aceste luni ale anului, mlaştini cu o vegetaţie aspră, ici-colo întrerupte de cîteva sălcii pipernicite, îndepărtate păşuni, despărţite prin şiruri rare de plòpi. Foarte departe, mici pete albe vădeau oraşe,

Marchiennes la miazănoapte, Montsou către miazăzi, în vreme ce, dinspre răsărit, pădurea Vandame tivea orizontul cu vinătul hotar al arborilor ei pleșuvi. Și, sub un cer livid, în mohorita zi a acestei după-amieze de iarnă, părea că bezna toată a Voreux-ului, toată involburata pulbere de huilă, s-ar fi abătut pe cîmpie, aşternindu-și pudra pe copaci, acoperind drumurile, însămînțînd pămîntul.

Étienne privea, iar ceea ce îl surprindea mai cu seamă era un canal, rîul canalizat al Scarpei, pe care nu-l văzuse noaptea. De la Voreux spre Marchiennes canalul străbătea un drum drept, ca o fără de luciu panglică de argint, lungă de două leghe, o șosea străjuită de copaci mari, înălțați deasupra acestor terenuri joase, și pierind, la infinit, cu perspectiva țărmurilor ei verzi și cu apa-i palidă, pe învelișul căreia lunecau spinările de chinovar ale șlepurilor. În apropierea minei era un debarcader, de al cărui mal vase legate cu otgoane așteptau să fie de-a dreptul încărcate cu cărbunele vagonetelor de pe paserele. Apoi, canalul făcea o cotitură, tăind pieziș mlaștinile; și întregul suflet al acestor plaiuri pustii părea să sălășluiască aici, în această geometrică întindere de apă, care le cutreiera ca un drum întins, tîrînd după sine cărbunele și fierul.

Étienne își înălță privirea de la canal spre colonia minerilor, clădită pe platou și din care nu se desluşeau decît olanele stacojii. Apoi și-o întoarse din nou spre Voreux, oprind-o în josul povîrnișului argilos, cu două uriașe mormane de cărămizi fabricate și arse pe loc. O ramificație de linie ferată, aparținînd companiei, trecea îndărătul unui zăplaz de lemn și deservea mina. Trebuia să fie coborîți, la ora asta, cei din urmă dintre lucrătorii de la săpăturile de pămînt. Stingher, un vagon împins de oameni scîrțîia ascuțit. Nu mai era nepătrunsul din fundul întunecimilor, nici acel de neînțeles bubuit și nici scînteierea unor aștri necunoscuți. În depărtare, furnalele înalte și cuptoarele de cocs păliseră o dată cu revărsatul zorilor. Nu mai rămînea decît necurmatul suflu al eșapamentului pompei, pufăind necontenit, cu aceeași gîfîială greoaie și prelungă, gîfîiala unui căpcăun, căruia acum îi desluşea aburul cenușiu

al respirației și a cărui lăcomie nimic nu putea s-o potolească.

Atunci Étienne se hotărî deodată. Poate zărise cumva sus, la intrarea în colonia minerilor, ochii limpezi ai Catherinei. Sau poate, mai curînd, deslușise zvonul de răzmeriță purces din Voreux. Ce anume era nu-și putea lămuri, dar voia să coboare din nou în mină, ca să se zbată și să lupte. Cugeta cu mînie la acei oameni pomeniți de Bonnemort, la acel ghiftuit demiurg adăstind pe vine, la pîndă, și căruia zece mii de flămînzi îi jertfeau propriul lor sînge, fără ca măcar să-l fi văzut vreodată la față.

PARTEA A DOUA

1

Proprietatea familiei Grégoire — Piolaine — se afla la o depărtare de doi kilometri de Montsou, către răsărit, pe șoseaua ce duce spre Joiselle. Era o casă mare, pătrată, fără nici un stil, clădită la începutul secolului trecut. Din vastele întinderi de pămînt ce-i aparținuseră pe vremuri nu mai rămăseseră decît vreo treizeci de hectare, împrejmuite de ziduri și ușor de întreținut. Livada și grădina de zarzavat erau deseori pomenite, avînd faimă că dau fructele și legumele cele mai frumoase din tot ținutul. Parc nu avea, iar o mică pădurice îi ținea locul. Aleea de tei străvechi, o boltă de frunziș de trei sute de metri, ducînd de la poarta de intrare pînă la treptele scării, era una dintre curiozitățile acestei cîmpii întinse, unde, de la Marchiennes la Beaugnies, arborii mari puteau fi numărați pe degete.

În această dimineață toată familia Grégoire se trezise la ceasurile opt! De obicei nimeni nu se clintea decît cu o oră mai tîrziu: dormeau mult, într-o adevărată beție de somn; dar îi tulburase vijelia din timpul nopții. Și în vreme ce bărbatul ei, de cum se sculase, plecase să vadă dacă vîntul nu pricinuise cumva pagube, doamna Grégoire se duse la bucătărie, în papuci și capot gros. Scundă și îndesată, în vîrstă de cincizeci și opt de ani, păstrase un chip ca o lună plină, o înfățișare de păpușă uimită sub alba strălucire a părului.

— Mélanie, spuse ea bucătăresei, dacă ai face cozonacul acuma, dimineața, că doar aluatul e gata?! Domnișoara are să se scoale de-abia peste vreo jumătate de

oră şi ar putea să-l mănînce la ciocolată. Ce zici ? Ce surpriză o să-i facem !

Bucătăreasa, o femeie bătrînă şi uscăţivă, care-i slujea de vreo treizeci de ani, începu să rîdă :

— Asta-i adevărat, i-am face o surpriză grozavă... Maşina am încins-o, cuptorul trebuie să fie cald, şi apoi Honorine îmi va da o mînă de ajutor.

Honorine, o fată de vreo douăzeci de ani, copil pripăşit, crescută de familie, devenise acum fată în casă. Întregul personal se reducea la aceste două femei şi un vizitiu, Francis, însărcinat cu treburile grele ale casei. Un grădinar şi o grădinăreasă aveau în seama lor legumele, fructele, florile şi curtea cu păsări. Şi cum munca se desfăşura într-o dulce atmosferă patriarhală, ca în sinul unei familii, lumea aceasta măruntă trăia în cea mai paşnică înţelegere.

Doamna Grégoire, care încă din pat pusese la cale surpriza cu cozonacul, aşteptă să vadă aluatul pus la cuptor. Bucătăria era foarte mare şi se vedea că e cea mai de seamă încăpere, pentru că strălucea de curată ce era, pentru că se afla acolo un întreg arsenal de cratiţe, de scule, de oale şi ulcele. Mirosea de departe a bucate gustoase. Provizii cu nemiluita de-abia mai încăpeau pe poliţe şi în dulapuri.

— Să fie bine rumenit, ai grijă, spuse doamna Grégoire trecînd în sufragerie.

Deşi toată locuinţa era încălzită cu calorifer, totuşi un foc de cărbuni încinşi înveselea această încăpere. De altminteri, nici un lux : doar o masă mare, scaunele, un bufet din lemn de acaju ; şi numai două fotolii adînci vădeau plăcerea acestei familii de a se simţi bine în lungi sieste, netulburate nici măcar de umbra vreunei îngrijorări. Salonul nu avea nici o căutare, simţindu-se cu toţii doar aici la largul lor.

Domnul Grégoire tocmai intra, purtînd o haină groasă de barhet ; faţa-i, încă destul de rumenă pentru cei şaizeci de ani ai săi, înfăţişa, încadrată de ninsoarea părului buclat, o fire de om cumsecade şi bun. Vorbise cu vizitiul şi cu grădinarul : nici o pagubă vrednică de luare-aminte, nimic în afară de un coş de sobă răsturnat. Îi plăcea să arunce în fiecare dimineaţă o

privire asupra Piolainei, care nu era chiar atît de mare încît să-i dea prea multă bătaie de cap, deşi îi oferea toate satisfacţiile legate de stăpînirea unei proprietăţi.

— Dar ce-i cu Cécile, întrebă el, n-are de gînd să se mai scoale astăzi?

— Nici eu nu înţeleg, îi răspunse nevastă-sa, parcă am auzit-o mişcîndu-se.

Masa era pusă, trei ceşti pe faţa de masă albă. O trimiseră pe Honorine ca să vadă ce e cu domnişoara. Dar fata se întoarse de îndată, stăpînindu-şi rîsul, iar glasul îi era atît de înăbuşit, încît de-abia i se desluşea, de parcă ar fi vorbit în camera de sus.

— O, doamne, dacă domnul şi doamna ar vedea-o pe duduia! Ah! dar cum doarme, ca pruncul Maicii Domnului... Îţi vine s-o mănînci, nu alta.

Mama şi tatăl se priviră înduioşaţi. Iar el spuse, surîzînd:

— Hai s-o vedem!

— Mititica de ea, murmură doamna Grégoire. Haidem!

Şi urcară împreună. Camera domnişoarei, singura luxoasă din toată locuinţa, cu pereţii tapisaţi în mătase albastră, era împodobită cu mobile lăcuite în alb şi tivite cu chenare albastre, capriciu de copil răsfăţat, căruia părinţii îi satisfac toate toanele. În nedesluşita albeaţă a aşternutului, în şovăielnica lumină strecurată în odaie prin perdeaua nu destul de bine trasă, fata dormea cu obrazul culcat pe braţu-i gol. Nu era frumoasă: prea zdravănă, prea sănătoasă, prea de timpuriu coaptă la optsprezece ani. Dar avea o minunată carnaţie, o prospeţime de lapte, cu părul castaniu încadrîndu-i faţa rotundă, dintre ai cărei obraji se ivea un năsuc ce-i vădea firea voluntară. Cuvertura îi alunecase, dezvelind-o, iar răsuflarea îi era atît de uşoară, încît pieptul, deşi plin de pe acum, nici nu i se ridica.

— Vîntul ăsta afurisit, spuse în şoaptă maică-sa, n-o fi lăsat-o să închidă ochii toată noaptea.

Dar taică-su, cu un gest, o făcu să tacă. Amîndoi, aplecîndu-se deasupra patului, priveau cu adoraţie, în feciorelnica-i goliciune, trupul acestei fete, dorită atîta amar de vreme şi atît de tîrziu venită pe lume, cînd

pierduseră orice nădejde. O vedeau desăvîrşită, de loc prea grasă, niciodată prea bine hrănită. Iar ea dormea mai departe, fără ca măcar să le simtă obrajii aproape lipiţi de ai ei. Şi, totuşi, o firavă undă cutreieră chipu-i nemişcat. Tremurînd la gîndul că ar putea-o trezi, se strecurară afară în vîrful picioarelor.

— Sst ! făcu domnul Grégoire, din uşă. Dacă n-a dormit, s-o lăsăm să doarmă.

— Cît o avea poftă, mititica de ea, întări doamna Grégoire. O să aşteptăm.

Coborîră şi se aşezară în fotoliile din sufragerie, în vreme ce slugile, făcînd haz de somnul adînc al duduii, ţineau mai departe, fără să cîrtească, ciocolata pe plită. Domnul luase în mînă un jurnal ; doamna împletea un şal mare de lînă. Era foarte cald, nici un zgomot nu răzbătea din muta locuinţă.

Avuţia familiei Grégoire, cam de vreo patruzeci de mii de franci rentă, era plasată în întregime în acţiuni ale minelor din Montsou. Mărturiseau, cu seninătate, originea acestei averi, datînd chiar de la înfiinţarea companiei.

Către începuturile veacului trecut, de la Lille şi pînă la Valenciennes, bîntuise o adevărată nebunie pentru căutarea cărbunelui. Succesele concesionarilor ce aveau să alcătuiască mai tîrziu Compania din Anzin înflăcăraseră toate minţile. În toate comunele se sonda pămîntul ; luau naştere societăţi, iar concesiunile apăreau peste noapte. Dar, printre îndărătnicii acelor timpuri, baronul Desrumaux lăsase, fără-ndoială, amintirea celei mai eroice inteligenţe. Vreme de patruzeci de ani, fără a da un pas înapoi, se zbătuse înfruntînd necurmate piedici : vane căutări la început, mereu alte mine părăsite după luni de zile de trudă, surpări ce astupau puţurile, neaşteptate inundaţii în care lucrătorii îşi găseau moartea, sute de mii de franci intraţi în pămînt ; apoi greutăţile administrative, panica acţionarilor, lupta cu proprietarii pămînturilor, hotărîţi să nu recunoască concesiunile regale atîta vreme cît nu se trata întîi cu ei. În cele din urmă, izbuti să înfiinţeze Societatea Desrumaux, Fauquenoix şi Comp. pentru exploatarea concesiunii Montsou, iar minele începură să dea slabe

beneficii, cînd două concesiuni vecine, una din Cougny, aparţinînd contelui de Cougny, şi cealaltă din Joiselle, aparţinînd Societăţii Cornille şi Jenard, fuseseră pe punctul de a-l strivi sub cumplitul asalt al concurenţei lor. Din fericire, la 25 august 1760, între cele trei concesiuni interveni o înţelegere, care le unifică. Compania minelor din Montsou luase naştere, aşa cum fiinţează încă şi astăzi. Pentru repartiţie, proprietatea totală fusese împărţită, potrivit monedei-etalon din acea epocă, în douăzeci şi patru de unităţi, dintre care fiecare, la rîndu-i, se subdiviza în douăsprezece acţiuni; şi cum fiecare acţiune valora zece mii de franci, capitalul reprezenta aproape trei milioane. Desrumaux, în agonie dar victorios, avusese în această repartizare şaptezeci şi cinci de acţiuni.

Pe vremea aceea, baronul era proprietarul Piolainei, care cuprindea trei sute de hectare, şi, în slujba sa, ca administrator, îl avea pe Honoré Grégoire, un băiat din Picardia, străbunicul lui Léon Grégoire, tatăl Cécilei. Cînd se încheiase convenţia de la Montsou, Honoré Grégoire, care avea strînşi la ciorap vreo cincizeci de mii de franci, cedă, tremurînd, nezdruncinatei credinţe a stăpînului său. Scoase zece mii de franci, bani buni, şi cumpără un *denier*, terorizat de gîndul că îşi jefuieşte propriii săi copii de această sumă. Fiul său, Eugène, încasă într-adevăr dividende foarte neînsemnate; şi, cum se burghezise, făcînd în acelaşi timp prostia de a irosi ceilalţi patruzeci de mii de franci din moştenirea rămasă de la taică-su investindu-i într-o afacere dezastruoasă, trăi destul de strîmtorat. Dar cum dividendele acţiunii cumpărate creşteau treptat-treptat, averea se închegă în vremea lui Félicien, care putu înfăptui marele vis cu care bunicul său, administratorul de odinioară, îi legănase copilăria: cumpărarea Piolainei dezmembrate, pe care o achiziţionă ca pe un bun al statului, şi deci cu un preţ derizoriu. Dar anii ce urmară nu fură de loc prielnici, trebui să aştepte deznodămîntul frămîntărilor revoluţionare, apoi sîngeroasa prăbuşire a lui Napoleon. Şi Léon Grégoire fu acela care beneficie cu adevărat, înavuţindu-se uimitor de pe urma banilor plasaţi cu timiditate şi îngrijorare de

străbunicul său. Această biată sumă de zece mii de franci creştea, se umfla, o dată cu prosperitatea companiei. Încă din 1820 ea raportă sută la sută, adică zece mii de franci. În 1844, venitul crescuse la douăzeci de mii; în 1850, la patruzeci de mii. Urmară, în sfîrşit, doi ani în care dividendele urcaseră la formidabila cifră de cincizeci de mii de franci: valoarea unei acţiuni, cotată un milion la bursa din Lille, se însutise într-un secol.

Domnul Grégoire, care fusese sfătuit să vîndă cînd cursul atinsese milionul, refuzase cu aerul său surîzător şi părintesc. Şase luni mai tîrziu, izbucni o criză industrială, valoarea unei acţiuni coborînd la şase sute de mii de franci. Dar el surîdea mereu şi nu regreta nimic, deoarece cei din familia Grégoire aveau acum o neclintită încredere în mina lor. Va creşte din nou, Dumnezeu însuşi nu era atît de solid. Apoi, acestei religioase credinţe i se alătura adînca recunoştinţă pentru o valoare care de un secol încheiat îmbuiba în aşa măsură această familie, încît trăiau cu toţii fără să muncească. Era ca un fel de zeitate ce le aparţinea, pe care egoismul lor o înconjura cu un soi de cult, ca pe o protectoare a căminului lor şi care-i legăna în uriaşul pat al trîndăviei, îngrăşîndu-i la grozavele lor ospeţe. Din tată în fiu, lucrurile mergeau tot aşa: de ce să rişte să-şi supere soarta necrezînd în ea? Iar în adîncul fidelităţii lor sălăşluia şi teama superstiţioasă, spaima ca nu cumva să se topească brusc valoarea acţiunii, întreg milionul, dacă l-ar fi preschimbat în bani înmormîntaţi într-un sertar. Îl simţeau mai la adăpost în pămîntul din inima căruia, doar pentru ei, un întreg popor de mineri, generaţii întregi de flămînzi, îl smulgeau, cîte puţin în fiecare zi, după nevoi.

De altminteri, o ploaie a norocului se abătea asupra acestei case. Domnul Grégoire se căsătorise de foarte tînăr cu fiica unui farmacist din Marchiennes, o domnişoară urîtă, săracă lipită pămîntului, pe care o adora şi care îl răsplătise cu o adevărată fericire. Se sihăstrise în gospodărie, adorîndu-şi soţul, a cărui vrere era lege pentru ea; nu i-au despărţit niciodată gusturi deosebite, dorinţele li se contopeau în aceeaşi năzuinţă de

pace și bunăstare; și de patru decenii viața li se scurgea tot așa, în tandrețe și mici atenții reciproce. Era o existență ordonată, în care cei patruzeci de mii de franci erau înghițiți cuminte, fără zgomot, iar economiile fuseseră cheltuite pentru Cécile, a cărei tîrzie venire pe lume le descumpănise cîtva timp bugetul. Chiar și astăzi îi împlineau toate capriciile: încă un cal, alte două trăsuri, toalete aduse de la Paris. Ba chiar aflau o bucurie mai mult, negăsind nimic destul de frumos pentru odrasla lor, disprețuind în așa măsură împopoțonarea propriei lor persoane, încît purtau încă veșminte croite după moda vremii, din tinerețea lor. Orice cheltuială de prisos li se părea prostească.

Ușa se deschise brusc și o voce puternică strigă:

— Ei, asta-i! Va să zică mîncați fără mine!

Era Cécile, care sărise din pat, cu ochii buhăiți de somn. Își prinsese doar părul și trăsese pe ea un capot alb de lînă.

— Vai de mine, zise maică-sa, nu vezi că te-așteptăm... Vîntul ăsta nu te-o fi lăsat să dormi, sărăcuța de tine!

Fata o privi foarte uimită.

— A fost vînt?... Habar n-am. Am dormit buștean toată noaptea.

Și cum asta li se păru cu haz, începură toți trei să rîdă. Izbucniră pînă și slugile care serveau masa, în așa măsură gîndul că duduia dormise neîntoarsă douăsprezece ceasuri încheiate înveselise toată casa. Vederea cozonacului sfîrși prin a îmbujora chipurile tuturora.

— Cum, s-a și copt? repeta Cécile. Ia te uită ce surpriză mi-ați făcut!... Cald, muiat în ciocolată, trebuie să fie grozav de bun!

Se așezară, în sfîrșit, la masă, ciocolata aburea în cești, și o bună bucată de vreme nu vorbiră decît despre cozonac. Mélanie și Honorine nu se clinteau, dînd sumedenie de amănunte în legătură cu coacerea acestui aluat, privindu-i cum se îndoapă, cu buzele unsuroase, și spunînd că este într-adevăr o mare plăcere să faci un cozonac pe care stăpînii să-l mănînce cu atîta poftă.

Dar cîinii începură să latre furioşi. Cei ai casei crezură că era profesoara de pian din Marchiennes, care sosea în fiecare săptămînă lunea şi vinerea. Mai venea şi un profesor de literatură. Toată instruirea tinerei fete se făcuse doar la Piolaine, într-o fericită ignoranţă de copil cu toane, care, dacă o lecţie îl plictiseşte, zvîrle hîrţoagele pe fereastră.

— E domnul Deneulin, spuse Honorine întorcîndu-se.

În urmă-i, îşi făcu apariţia, fără nici un fel de ceremonie, Deneulin, un văr de-al domnului Grégoire, vorbind tare, cu mişcări vioaie, cu o înfăţişare de fost ofiţer de cavalerie. Deşi trecuse de cincizeci de ani, păru-i tuns foarte scurt şi mustăţile groase îi erau încă negre ca tăciunele.

— Da, eu sînt, bună ziua... Nu vă deranjaţi!

Se aşezase, în vreme ce toţi ai casei îl pofteau. În cele din urmă îşi băură mai departe ciocolata.

— Ai ceva să-mi spui? întrebă domnul Grégoire.

— Nu, nu, nimic, se grăbi să răspundă Deneulin. Am ieşit călare, ca să mă mai dezmorţesc puţin, şi, trecînd prin faţa casei, am intrat doar ca să vă dau bună ziua.

Cécile îl întrebă ce fac Jeanne şi Lucie, fiicele sale. Erau sănătoase, cea dintîi nu mai lăsa paleta din mînă, în vreme ce cealaltă, mai vîrstnică, de dimineaţă şi pînă-n seară, la pian, îşi tot cultiva vocea. Dar toate fură spuse cu un uşor tremur al glasului, cu o stinghereală pe care o ascundea sub izbucnirile-i de veselie.

Domnul Grégoire continuă:

— Dar la mină lucrurile merg bine?

— S-o ia dracu! Şi eu şi tovarăşii mei sîntem hărţuiţi de porcăria asta de criză... Eh, asta-i! Plătim acum anii de prosperitate! Prea s-au construit multe uzine, prea s-au făcut multe căi ferate, prea s-au imobilizat multe capitaluri în vederea unei producţii formidabile. Iar astăzi aurul ăsta zace şi nu se mai găsesc alţi bani pentru a pune totul în mişcare... Din fericire, însă, situaţia nu e de loc dezastruoasă, o voi scoate la capăt pînă în cele din urmă.

Deneulin moştenise, ca şi vărul său, o acţiune la minele din Montsou. Dar el, inginer cu spirit întreprinzător, răscolit de ispita unei averi regeşti, se grăbise

să vîndă cînd acțiunea atinsese valoarea de un milion de franci. De luni de zile urzea un plan. Neveste-si îi rămăsese de la un unchi al ei neînsemnata concesiune de la Vandame, pe ale cărei terenuri funcționau doar două mine, Jean Bart și Gaston-Marie, dar într-o așa stare de paragină, cu un utilaj atît de defectuos, încît întreaga exploatare de-abia reușea să acopere cheltuielile. Or, el visa să repare mina Jean Bart, să pună mașini noi și să lărgească puțul, ca să poată coborî mai în adînc, socotind să păstreze mina Gaston-Marie numai pentru epuismente. S-ar putea scoate în felul ăsta, spunea el, aur cu lopata. Ideea era prețioasă. Numai că milionul se dusese, iar această afurisită criză industrială izbucnea tocmai atunci cînd mari beneficii urmau să-i confirme socotelile. De altfel, administrator nepriceput, de o bunătate capricioasă cu lucrătorii săi, se lăsa jefuit de cînd îi murise nevasta, lăsînd de capul lor și pe cele două fete, dintre care cea mare visa să facă teatru, iar cea mică apucase chiar să prezinte la Salon trei peisaje, care-i fuseseră respinse ; nepăsătoare în fața dezastrului, amîndurora amenințarea mizeriei le dădea în vileag însușiri de foarte destoinice gospodine.

— Ai văzut, Léon, continuă el cu glasul nesigur, ai făcut o greșeală că n-ai vîndut o dată cu mine. Acum, iată, acțiunile coboară, nici dacă-i cauți cu luminarea nu mai găsești cumpărători... Și dacă mi-ai fi încredințat mie banii, ce n-am fi făcut noi cu ei acum la Vandame, în mina noastră !

Domnul Grégoire își termină, fără nici o grabă de altfel, ceașca de ciocolată. Răspunse domol :

— Niciodată !... Știi doar foarte bine că nici nu mă gîndesc să speculez. Trăiesc cum nu se poate mai liniștit și ar fi prostesc din parte-mi să-mi sparg capul cu tot soiul de încurcături și afaceri. Cît privește acțiunile Montsou, n-au decît să scadă pînă n-or mai putea, și tot o să ne rămînă strictul necesar. Nu e bine să fii atît de lacom, ce dracu ! Apoi, să știi de la mine, tu vei fi acela care o să-ți muști degetele într-o zi, căci acțiunile Montsou vor urca din nou, și pînă și copiii copiilor Cécilei vor avea de pe urma lor felia de cozonac.

Deneulin îl asculta, surîzînd încurcat.

— Va să zică, murmură el, dacă ți-aș propune să pui o sută de mii de franci în afacerea mea, m-ai refuza? Dar văzînd îngrijorarea zugrăvită pe chipurile familiei Grégoire, îi păru rău că mersese atît de departe și amînă în sinea lui, pe mai tîrziu, pentru cine știe ce situație disperată, gîndul împrumutului.

— Ei! Dar lucrurile n-au ajuns chiar pînă aici! Am vorbit așa, într-o doară... Doamne! poate că tu ai dreptate: banii cîștigați de alții în folosul tău îngrașă mult mai bine și mai sigur decît ceilalți.

Și vorbiră despre altele. Cécile se interesă din nou de verișoarele ei, ale căror gusturi, pentru ea de neînțeles, o preocupau totuși. Doamna Grégoire făgădui să-i ducă odrasla ca să-i vadă scumpele fetițe, și asta chiar în cea dintîi zi însorită, în timp ce domnul Grégoire, cu gîndul aiurea, rătăcea departe de cele ce se discutau. Își continuă gîndul, spunînd:

— Eu, în locul tău, nu m-aș mai încăpățîna și aș trata cu Montsou... Ei abia așteaptă, iar tu ți-ai recîștiga banii.

Făcea aluzie la vechea ură ce dăinuia între concesiunile Montsou și Vandame. În ciuda neînsemnătății acesteia din urmă, puternica ei vecină turba văzînd între cele șaizeci și șapte de comune ale ei înfipt ca un cui acest patrulater de patru kilometri ce nu-i aparținea; și, după ce încercase zadarnic s-o zdrobească, urzea acum planul de a o cumpăra pe un preț de nimic cînd va trage să moară. Războiul continua fără încetare, fiecare exploatare își oprea săpăturile galeriilor la două sute de metri una de cealaltă, era o bătălie pe viață și pe moarte, deși directorii și inginerii celor două tabere întrețineau relații politicoase.

În ochii lui Deneulin se iscară flăcări.

— Niciodată! strigă și el la rîndu-i. Atîta vreme cît voi fi eu pe lume, Montsou nu va pune mîna pe Vandame... Am luat dejunul joi la Hennebeau, pe care l-am simțit bine de tot cum îmi dădea tîrcoale. Încă din toamna trecută, cînd cei sus-puși au venit pe la regie, mi-au tot făcut grații, în fel și chip... Da, da, ascultă-mă pe mine, mi ți-i cunosc eu pe toți marchizii și pe toți

ducii ăştia, pe toţi generalii şi miniştrii ăştia !... Nişte hoţi, care n-ar pregeta să te despoaie şi de cămaşă la vreo margine de pădure !

Şi nu mai înceta de loc. De altminteri, domnul Grégoire nu apăra regia din Montsou, adică pe cei şase administratori desemnaţi prin convenţia de la 1760, care conduceau în chip despotic compania şi ai căror cinci supravieţuitori alegeau, în urma fiecărui deces, pe noul membru dintre acţionarii cei mai puternici şi bogaţi. După părerea proprietarului Piolainei, om cu judecata chibzuită, toţi aceşti domni erau lipsiţi de măsură în grozava lor lăcomie de bani.

Mélanie venise să strîngă masa. Afară ciinii începură din nou să latre, şi Honorine se îndrepta spre uşă, cînd Cécile, simţind că se înnăbuşă din pricina mîncării şi a căldurii, se sculă de la masă.

— Nu, nu, lasă, trebuie să fie profesoara.

Deneulin se ridicase şi el. Privi fata care ieşea şi întrebă zîmbind :

— Ei, ce se mai aude cu căsătoria ei cu micul Négrel ?

— Nu e încă nimic hotărît, spuse doamna Grégoire. Ia, doar aşa, o vorbă în vînt... Lucrul trebuie chibzuit.

— Ei, bineînţeles, răspunse el, clipind şiret. Mi se pare că nepotul şi mătuşa... Ceea ce mă uluieşte este că tocmai doamna Hennebeau este aceea care-i sare cu aşa dragoste Cécilei de gît.

Dar domnul Grégoire se indignă. O doamnă atît de distinsă şi cu paisprezece ani mai în vîrstă decît acest tînăr ! Era cu adevărat monstruos şi nu-i plăceau de loc asemenea glume. Deneulin, rîzînd într-una, îi strînse mîna şi plecă.

— Nu, nici de astă dată nu-i profesoara, zise Cécile, întorcîndu-se. E femeia aia cu cei doi copii, ştii, mamă, nevasta minerului ăla, pe care am întîlnit-o... Să intre ?

Urmară oarecare ezitări. Nu cumva erau murdari ? Nu, nu prea ; şi apoi îşi vor lăsa saboţii la uşă. Între timp, şi mama şi tatăl se înfundaseră în fotolii. Îşi începuseră siesta. Teama de a ieşi afară îi hotărî.

— Spune-le să intre, Honorine.

Atunci intrară mama Maheu împreună cu copilaşii ei, degeraţi, flămînzi şi cuprinşi de o sperioasă uimire cînd se văzură în această încăpere, unde era atît de cald şi mirosea aşa bine a cozonac.

2

În camera cu ferestrele închise, obloanele lăsaseră să alunece încet-încet fişii sure de lumină, al căror evantai se desfăşura pe plafon ; aerul stătut se făcea tot mai greu şi cu toţii erau cufundaţi, mai departe, în somnul de noapte : Lénore şi Henri, unul în braţele celuilalt, Alzire, cu capul răsturnat, sprijinită pe cocoaşă, în vreme ce bătrînul Bonnemort, tolănit singur în patul lui Zacharie şi Jeanlin, sforăia cu gura deschisă. Nici o suflare nu se auzea din coridorul de alături, unde mama Maheu, cu sînul căzut într-o parte, îi dădea să sugă Estellei, care, de-a curmezişul pîntecelui matern, îmbuibată de lapte, răpusă şi ea, se înnăbuşea între cărnurile moi ale sînilor.

Ceasornicul cu cuc vesti jos orele şase. Se auziră, de-a lungul faţadelor coloniei, zgomotele uşilor trîntite, apoi tropăitul saboţilor pe caldarîmul trotuarelor ; erau lucrătoarele de la ciururi, care plecau spre mină. Apoi liniştea se reaşternu pînă către ceasurile şapte. Atunci, obloanele se dădură în lături, şi prin pereţi răzbătură, din locuinţele învecinate, accese de tuse şi căscături. Multă vreme se auziră hîrîind dinţii unei rîşniţe de cafea, fără ca totuşi să se fi trezit cineva în casă.

Dar deodată o hărmălaie de urlete şi de palme, venită de departe, o făcu pe Alzire să sară din pat. Înţelese cît e ora şi alergă desculţă ca s-o trezească pe maică-sa.

— Mamă ! auzi, mamă ? ! E tîrziu. Mai ai un drum de făcut... Bagă de seamă, ai s-o striveşti pe Estelle !

Şi scăpă de primejdie copilul, aproape înăbuşit sub enorma greutate a sînilor.

— Afurisită soartă ! bîlbîi mama Maheu frecîndu-şi ochii, munca asta te speteşte în aşa hal, încît ai tot

dormi ziua intreagă... Îmbracă-i pe Lénore și Henri, îi iau cu mine. Și tu s-o păzești pe Estelle, nu vreau s-o tîrăsc și pe ea după mine, ca nu cumva să se îmbolnăvească pe vremea asta ciinească.

Se spălă în grabă, trase pe ea o veche fustă albastră, cea mai curată pe care o avea, și o jachetă de lînă cenușie, căreia îi pusese două petice în ajun.

— Of, și fiertura aia, blestemată soartă! murmură ea din nou.

În vreme ce maică-sa cobora, răvășind toată casa, Alzire se reîntoarse în odaie, unde o aduse și pe Estelle, care începuse să urle. Dar era deprinsă cu țipetele copilului și știa, la opt ani, să folosească tot felul de șiretenii de femeie în toată firea pentru a o potoli, făcînd-o să uite de plîns. Cu toată luarea-aminte o culcă în patul ei cald încă și, dîndu-i să-și sugă degetul, o readormi tocmai la timp, căci, izbucnind un alt tărăboi între Lénore și Henri, care în sfîrșit se trezeau, trebui să-i domolească și pe ei. Copiii aceștia nu se înțelegeau de loc și nu se îmbrățișau decît în somn. Fetița, în vîrstă de șase ani, se repezea de cum deschidea ochii la băiat, care, mai mic decît ea cu doi ani, primea palmele fără să răspundă în vreun fel. Amîndoi aveau capetele enorme, ca și cum ar fi fost umflate de claia lor de păr blond. Alzire fu nevoită s-o tragă de picioare pe soră-sa și s-o amenințe că-i va învineți bucile dacă nu se astîmpără. Apoi, cînd fu să-i spele și să-i îmbrace, începură să bată din picioare. Se ferea să deschidă oblonul, ca nu cumva să-l trezească din somn pe taica Bonnemort. El sforăia mai departe, în ciuda groaznicului tărăboi al copiilor.

— Gata! Voi, acolo sus, ce faceți?! strigă mama Maheu.

Ea deschisese obloanele, ațîțase focul, peste care pusese cărbuni. Nădăjduia că bătrînul n-o fi înghițit toată fiertura. Dar, găsind tigaia linsă, puse la fiert un pumn de fidea, pe care o tot păstra de trei zile. Au s-o înghită doar fiartă în apă, fără unt; nici vorbă că nu mai rămăsese nici un pic din ajun; și fu uimită văzînd ce minune săvîrșise Catherine, care unsese astfel feliile de pîine, încît mai rămăsese o bucățică de unt cît o nucă. Numai

că de astă dată bufetul era cu desăvîrşire gol: nimic, nici o coajă de pîine, nici urmă de vreo provizie, nici măcar un ciolan de ros. Ce se vor face dacă Maigrat se va încăpăţina să le taie orice credit şi dacă stăpînii moşiei Piolaine nu-i vor da măcar cinci franci? Cînd bărbaţii şi fata se vor întoarce acasă, va trebui totuşi să le dea de mîncare; căci, din nefericire, nu s-a găsit încă mijlocul de a trăi fără mîncare.

— Haide, coborîţi odată! strigă ea supărată. Pînă acum trebuia să fi plecat de mult.

Cînd Alzire şi copiii ajunseră jos, ea împărţi fideaua în trei farfurioare. Ei, aşa spunea, nu-i era foame. Cu toate că peste drojdia din ajun Catherine turnase apă, mai turnă şi ea încă o dată şi dădu pe gît două stacane mari din această cafea atît de străvezie, încît părea un fel de apă ruginie. Asta o s-o întărească, totuşi, cît de cît.

— Ascultă, repetă ea Alzirei, să-l laşi pe bunicul să doarmă, să bagi bine de seamă ca nu cumva Estelle să-şi spargă capul, iar dacă se trezeşte şi urlă prea din cale-afară, uite, ţine bucata asta de zahăr, pe care să i-o topeşti în apă ca să i-o dai cu linguriţa. Ştiu că eşti cuminte şi n-ai s-o mănînci tu.

— Şi cu şcoala ce fac, mamă?

— Şcoala... n-avem încotro! Ai să te duci altă dată.. Am nevoie de tine.

— Dar fiertura s-o fac dacă tu întîrzii?

— A! fiertura, fiertura... Nu, lasă pînă mă întorc.

Alzire, cu precocea inteligenţă a unei copile infirme, ştia foarte bine să facă supa. Înţelese, pesemne, şi nu mai insistă. Acum, întreaga colonie se trezise, pîlcuri de copii se duceau la şcoală, cu zgomotul tîrşiit al saboţilor. Sunară ceasurile opt. Murmurul tot mai stăruitor al flecărelilor venea din stînga, dinspre Levaque. Începea ziua pentru femei, cărora, în jurul ceştilor de cafea şi cu mîinile în şolduri, le mergeau gurile ca morile neferecate. Un chip ofilit, cu buzele groase, cu nasul turtit, se lipi de geamul unei ferestre, strigînd:

— Am noutăţi, ascultă!

— Nu, nu acum, mai tîrziu! răspunse mama Maheu. Am de făcut un drum.

Şi, temîndu-se că, ispitită de o ceaşcă de cafea, ar putea întîrzia, îi îndopă în grabă pe Lénore şi Henri şi plecă cu ei. Sus, taica Bonnemort sforăia într-una, cu o ritmică răsuflare ce legăna casa.

Afară, mama Maheu rămase uimită văzînd că vîntul nu mai sufla. Pe neaşteptate, gerul se muiase, cerul era cenuşiu, zidurile năclăite de o mîzgă verzuie, drumurile năclăite în noroi, un noroi specific regiunilor carbonifere, negru ca funinginea diluată, gros şi cleios de ţi se împotmoleau saboţii în el. Trebui, curînd, să o cîrpească pe Lénore, care se juca adunînd glod pe saboţi ca pe vîrful unei lopeţi. Ieşind din colonie, merseră de-a lungul rambleului, apoi, tăind pe lîngă canal pentru a scurta drumul, prin străzi desfundate, terenuri virane închise de garduri năpădite de muşchi. Unele după altele se înşirau hangare, vaste clădiri de uzină, înalte coşuri de fabrică împroşcînd funingine, întinînd răvăşita cîmpie de cartier industrial. Îndărătul unui pîlc de plopi, mina părăsită Réquillart îşi arăta turnul năruit, din care nu mai rămăsese în picioare decît uriaşa-i schelărie. Şi, luînd-o la dreapta, cumătra Maheu ajunse pe şosea.

— Stai tu, stai numai puţin, porcule, strigă ea, am să-ţi arăt eu ţie bulgări de glod!

De astă dată Henri era acela care luase un pumn de noroi şi-l frămînta în mîini. Amîndoi copiii chelfăniţi, dar fără părtinire, se potoliră, trăgînd cu coada ochiului să vadă dîrele rămase în noroiul în care înotau din greu, istoviţi din pricina sforţărilor făcute la fiecare pas pentru a-şi smulge picioarele.

Spre Marchiennes şoseaua îşi desfăşura cele două leghe de drum pietruit, care, ca o panglică unsă cu păcură, se întindea dreaptă între ţarinile ruginii. Dar, în cealaltă parte, cobora în serpentină prin Montsou, care era clădit pe povîrnişul unei mari coline ce se înălţa pe cîmpie. Pe aceste căi din nord, trase cu rigla, parcă, legînd oraşe pline de fabrici, şi urmărind uneori linii uşor curbate şi nesimţite povîrnişuri, se înmulţesc treptat-treptat clădirile, tinzînd a preface un întreg departament într-o cetate industrială. Căscioarele de cărămidă, zugrăvite în culori vii pentru a mai înseninа atmosfera, unele galbene, altele albastre, iar altele, în sfîrşit, negre,

de parcă s-ar fi grăbit să arboreze culoarea la care, în cele din urmă, tot aveau să ajungă, coborau spre stînga și spre dreapta, șerpuind pînă la poalele povîrnișului. Cîteva clădiri mari cu două caturi, locuințele șefilor uzinei, curmau ici și colo linia joasă a îngustelor fațade. O biserică, deopotrivă din cărămidă, părea un nou model de furnal înalt, cu clopotnița-i pătrată, murdărită deja de pulberea de cărbune plutitoare în văzduh. Iar printre fabricile de zahăr, de frînghii și printre mori, ceea ce predomina erau sălile de dans, cafenelele, berăriile, atît de multe la număr, încît la o mie de case se găseau mai bine de cinci sute de cîrciumi.

Apropiindu-se de șantierele companiei, un lung șir de magazii și ateliere, mama Maheu se hotărî să-i ia de mînă pe Henri și Lénore, pe unul la dreapta, pe cealaltă la stînga. Mai încolo se găsea palatul directorului, al domnului Hennebeau, un fel de vilă enormă, despărțită de șosea printr-un grilaj și o grădină în care tînjeau arbori firavi. În fața porții tocmai se oprise o trăsură, din care coborîră un domn cu decorații și o doamnă înfășurată într-o haină de blană, niște persoane sosite pesemne în vizită de la Paris și descinși în gara din Marchiennes, căci doamna Hennebeau, care se ivi în șovăielnica lumină din vestibul, dădu un strigăt de surpriză și de bucurie.

— Mișcați-vă odată, leneșilor ! își dojeni mama Maheu copiii, ce alunecau agale prin glod, și trăgîndu-i după ea.

Ajunsese în fața locuinței lui Maigrat și era foarte emoționată.

Maigrat locuia chiar alături de director, de vila căruia căsuța-i era despărțită doar de un zid. Și avea aici un depozit, o clădire lungă, deschisă spre șosea în chip de prăvălie, dar fără vitrină, în care ținea de toate : de-ale băcăniei, mezelărie, fructe, vindea pîine, bere, cratițe. Supraveghetor odinioară la Voreux, începuse cu un mic birt ; apoi, datorită protecției șefilor săi, negoțul i se întinsese, zdrobind treptat-treptat pe toți micii negustori din Montsou. Maigrat centraliza tot soiul de mărfuri, iar considerabila clientelă — coloniile de mineri — îi îngăduia pe de o parte să vîndă mai puțin scump, și pe de altă parte să dea cel mai mult pe datorie. De altfel, ră-

măsese tot în mîna companiei, care-i construise căsuța și magazinul.

— Uite, domnule Maigrat, iar am venit, spuse mama Maheu cu un aer umil, găsindu-l tocmai în picioare, în fața ușii.

Maigrat o privi fără să răspundă. Era gras, rece și politicos și se lăuda cu faptul că niciodată nu și-a schimbat vreo hotărîre.

— Cred că n-o să mă mai lăsați să plec tot ca și ieri, cu mîna goală. N-o putem duce, fără pîine, pînă sîmbătă... Drept e că vă datorăm șaizeci de franci de vreo doi ani...

Se dezvinovățea în fraze scurte, încurcată. Era o veche datorie, făcută în timpul ultimei greve. Făgăduiseră de zeci de ori să o plătească, dar nu erau în stare, nu apucau să-i dea măcar doi franci la fiecare chenzină. Colac peste pupăză, i s-a mai întîmplat și o nenorocire alaltăieri : fusese nevoită să plătească douăzeci de franci unui cizmar care-i amenința cu pușcăria. Așa că de aceea nu mai aveau un ban în casă. Altminteri, ca și tovarășii lor de muncă, ar fi întins-o și ei pînă sîmbătă.

Cu burta scoasă în afară, cu brațele încrucișate pe piept, Maigrat dădea din cap neînduplecat, răspunzînd „nu" la fiecare cuvînt al femeii, care-i cerea îndurare.

— Măcar două pîini, zău așa, nimic mai mult, domnule Maigrat. Mă mulțumesc cu foarte puțin, cafea nici nu vă cer... Nimic decît două pîini de un kilogram și jumătate pe zi.

— Nu ! urlă el, în cele din urmă, din fundul rărunchilor.

Apăru nevastă-sa, o făptură plăpîndă, ce-și petrecea zile întregi cu nasul vîrît într-un registru, fără a cuteza măcar să ridice ochii. Fugi, speriată de fierbintea privire a ochilor rugători ațintiți asupră-i de biata femeie. Se spunea că le lăsa pe lucrătoarele din mină, care tîrguiau în dugheana lor, să-i calce culcușul de soție. Treaba era de toți știută : de cîte ori un miner voia să i se amîne plata datoriei, nu avea decît să-și trimită fiica sau nevasta, urîtă sau frumoasă, cum da Dumnezeu, numai de înțeles să fi fost.

Cumătra Maheu, care il tot privea rugătoare pe Maigrat, se simţi încurcată sub palida flacără a ochilor mărunţi ce o despuiau. I se aprinse mînia. Ar mai fi înţeles ea asta dacă ar fi fost încă tînără, şi nu după ce născuse şapte copii. Şi plecă, tîrînd cu îndîrjire după sine pe Lénore şi Henri, care se apucaseră să adune, din noroiul unde fuseseră zvîrlite, nişte coji de nuci pe care le cercetau cu luare-aminte.

— Noroc n-o să vă aducă fapta asta, să ţineţi minte vorba mea, domnule Maigrat !

Nu-i mai rămîneau acum decît stăpînii Piolainei. Dacă nici de la ăştia nu scotea cinci franci, nici ei nici alor ei nu le rămînea decît să aştepte să crape de foame. O apucă spre stînga, pe drumul ce ducea la Joiselle. Regia se afla aici, la cotitura drumului, un adevărat palat din cărămizi, în care domni cu vază, de la Paris, şi prinţi, şi generali, şi membri ai guvernului veneau în fiecare toamnă ca să dea mari ospeţe. Şi mergînd aşa pe drum, cheltuia, socotind în minte, ban cu ban, cei cinci franci : întîi pîine, apoi cafea ; după aceea o litră de unt, un sfert de baniţă de cartofi pentru fiertura de dimineaţă şi tocana de seară ; şi, în sfîrşit, poate şi puţine mezeluri, căci tata avea nevoie de carne.

Preotul din Montsou, abatele Joire, trecea, ridicîndu-şi poalele sutanei cu catifelate mişcări de motan spăşit şi bine ghiftuit, grijuliu să nu-şi ude anteriul. Mieros, avea aerul a nu se amesteca în treburile nimănui, ca astfel să se pună bine şi cu muncitorii, şi cu stăpînii lor.

— Bună ziua, părinte.

Fără a se opri, ci surîzînd doar în treacăt copiilor, o lăsă aşa, înfiptă parcă în mijlocul drumului. Femeia nu credea în Dumnezeu, dar o bătuse gîndul că preacucernicul părinte n-o va lăsa să plece cu mîna goală.

Şi se aşternu din nou la drum, prin noroiul negru şi cleios. Mai era cale de doi kilometri, iar pe copii, cărora le pierise de tot veselia şi care mergeau abătuţi, trebuia să-i tragă cu tot dinadinsul după ea. La stînga şi la dreapta drumului se desfăşurau aceleaşi terenuri virane, împrejmuite de garduri năpădite de muşchi, aceleaşi corpuri de fabrici înnegrite de fum, înţesate de coşuri înalte de uzină. Apoi, pînă către hotarul vînăt al

pădurii Vandame, se întindeau, în plin cîmp, țarini nesfîrșite, aidoma unui ocean de mușuroaie întunecate, lipsit de catartul vreunui arbore.

— Ia-mă în brațe, mamă.

Și îi duse în circă, rînd pe rînd, cînd pe unul, cînd pe celălalt. Băltoace găureau din loc în loc șoseaua, iar ea își ridica poalele fustei de teamă ca nu cumva să ajungă prea murdară la Piolaine. De trei ori fu cît pe-aci să cadă, așa de lunecos se făcuse afurisitul ăsta de caldarîm. Și cînd ajunseră, în cele din urmă, în fața intrării, două namile de dulăi se repeziră la ei lătrînd atît de grozav, încît copiii începură să urle de spaimă. Cîinii se potoliră doar cînd vizitiul puse mîna pe bici.

— Lăsați-vă saboții, intrați, repeta Honorine.

O dată intrați în sufragerie, mama Maheu și cei doi copii adăstară neclintiți, învăluiți deodată de o amețitoare căldură, peste măsură de fîstîciți de privirile acestui bătrîn domn și ale acestei bătrîne doamne, amîndoi înfundați în fotoliile lor.

— Fata mamei, spuse bătrîna doamnă, îndeplinește-ți modesta ta datorie.

Soții Grégoire lăsau în seama Cécilei pomenile pe care le făceau. Aceasta intra în vederile lor despre o educație aleasă. Trebuie să fii milostiv, căci, precum glăsuiau ei înșiși, căminul lor era chiar casa Domnului. De altminteri, se mîndreau că știu să facă pomana cu toată chibzuiala, necontenit obsedați de teama de a nu se lăsa păcăliți și de a nu încuraja viciul. Astfel, niciodată nu dădeau bani, niciodată ! Nici măcar cincizeci de bani, nici măcar zece bani, căci, după cum foarte bine se știe, de îndată ce un om sărac pune mîna pe zece bani, nimerește cu ei drept la cîrciumă. Așa încît pomenile lor constau totdeauna în obiecte, mai ales în veșminte călduroase împărțite în vreme de iarnă copiilor oropsiți.

— O ! mititeii de ei, strigă Cécile, sînt vineți de frig ! Săracii !... Haide, Honorine, du-te și ia pachetul din dulap.

Slugile priveau și ele pe acești năpăstuiți cu milă și cu umbra de îngrijorare a unor fete care n-au de ce jindui blidul de linte. În vreme ce Honorine urca trep-

tele, bucătăreasa, după ce în neştire pusese rămăşiţele de cozonac pe masă, se opri locului, bălăngănindu-şi miinile.

— A, continuă Cécile, mai am încă două rochii de lină şi nişte şaluri... Să vezi ce cald o să le ţină sărăcuţilor de ei !

Mama Maheu îşi regăsi atunci graiul şi îngăimă :

— Vă mulţumesc din toată inima, domnişoară. O, Doamne, ce oameni buni !

Şi lacrimi ii podidiră ochii, socotind ca şi în buzunarul ei cei cinci franci, gîndindu-se în fel şi chip doar cum să-i ceară dacă nu le-o veni în minte să-i dea ei singuri. Fata trimisă după pachetul cu lucruri zăbovea ; se aşternu o clipă de stingheritoare tăcere. Ascunşi în fustele mamei, ţîncii holbau ochii la cozonac.

— Numai pe ăştia ii ai ? întrebă doamna Grégoire doar pentru a curma tăcerea.

— Vai de mine, cucoană ! Şapte am !

Domnul Grégoire, care-şi adîncise din nou ochii în ziar, tresări indignat.

— Şapte plozi, dar de ce atîţia, Doamne sfinte ?!

— Nu-i de loc cuminte, murmură bătrîna doamnă.

Mama Maheu schiţă un gest, scuzîndu-se parcă. Ce să facă ?

— Nici că ne-am gîndit, au venit aşa, cum dă Dumnezeu. Şi apoi, ştiţi, cînd s-or face mari, au să ne fie de folos, casa o să fie mai îndestulată. De pildă, ei ar fi trăit cu toţii mai ca lumea dacă n-ar fi fost şi bunicul, care zi de zi inţepeneşte tot mai mult, şi dacă nu s-ar fi întîmplat ca din droaia de copii doar doi băieţi şi fata cea mai mare să aibă vîrsta potrivită să muncească în mină...

Oricum, trebuia cu orice preţ să-i hrănească pe cei mici, care, deocamdată, nu erau în stare de nici o treabă.

— Va să zică, continuă doamna Grégoire, lucraţi de multă vreme în mină ?

Un zîmbet amar lumină lividul chip al mamei Maheu.

— O ! Doamne, da, de mult... Eu, ce să vă spun, pînă a nu împlini douăzeci de ani am tot lucrat în mină. La a doua naştere doctorul a spus că, dacă mai cobor în adînc, acolo-mi rămîn ciolanele, pentru că, pesemne, se

întîmpla ceva cu mine. De altminteri, atunci m-am și măritat, așa că aveam destulă treabă și acasă... Dar cei dinspre partea bărbatului meu, cu toții mișună, de cînd lumea, în fundul pămîntului. De pe la bunicul bunicului, ce să vă mai spun, li s-a pierdut urma, de pe la început, cînd va fi răsunat aici în Réquillart a dintîi lovitură de tîrnăcop.

Visător, domnul Grégoire privea la femeie și la năpăstuiții ei copii, cu pielea galbenă ca ceara, cu părul spălăcit, închirciți de rahitism, vlăguiți de anemie, pecetluiți de amarnica hidoșenie a mizeriei. Plasa tăcerii se întinse iară, nu se mai auzea decît trosnetul huilei arzînde, ce lăsa în urmă-i o dîră de gaz. Plutea în linceda încăpere pacea lăuntrică în care ațipesc ungherele de fericire burgheze.

— Ce Dumnezeu face acolo ?! strigă Cécile pierzîndu-și răbdarea. Ia du-te după ea, Mélanie, și spune-i că pachetul este jos, în partea stîngă a dulapului.

Dar domnul Grégoire întregi cu vorba gîndurile pe care i le pricinuiau vederea acestor flămînzi :

— Că n-o fi lumea destul de bine întocmită, se prea poate, dar vezi, draga mea, e limpede că nici muncitorii nu sînt de loc cuminți... Așa încît, în loc să adune ban cu ban, cum fac țăranii noștri, minerii se îmbată, se înglodează în datorii în așa hal, că își lasă familia muritoare de foame.

— Domnul are dreptate, răspunse cumpănindu-și vorbele mama Maheu. Nu poți fi totdeauna pe calea cea bună. Așa le tot spun și eu nătîngilor cînd se văicăresc... Eu, vedeți, am avut noroc, bărbatul meu nu bea. Totuși, duminica, la vreun chef, poate mai trece și el măsura, dar nu chiar de tot. Și e cu atît mai frumos din parte-i, cu cît înainte de a ne lua se îmbăta, să mă iertați, ca un porc... Și vedeți, măcar că e cuminte, mare scofală tot nu putem face. Sînt zile, ca astăzi de pildă, în care de-am răsturna toate sertarele din casă cu susu-n jos și cu josu-n sus, n-ar zornăi în ele o para chioară.

Se străduia să-i facă să se gîndească la moneda de cinci franci. Continuă, cu glasul molcom, vorbind despre acea ucigătoare datorie, măruntă la început, curînd spo-

rită, mistuitoare în cele din urmă. Plăteau cu regularitate, una după alta, chenzine în şir. Dar era de-ajuns să întîrzie o singură dată, şi totul se ducea dracului, de nici în ruptul capului n-o mai ajungeai din urmă. Gaura devenea tot mai adîncă, iar oamenilor li se făcea silă de o muncă de pe urma căreia nu erau în stare nici măcar să-şi plătească datoriile. Ducă-se dracului! Rămîi la ananghie pînă la moarte. De altminteri, totu-i de înţeles: un miner nu se poate lipsi de o halbă cu care să-şi spele gîtlejul de funingine. Aşa începe, şi apoi, cînd îl năpădesc necazurile, nu-l mai poţi smulge din cîrciumă. S-ar prea putea, deşi nici prin minte nu-i trece să se plîngă de cineva anume, ca muncitorii să nu cîştige într-adevăr destul.

— Eu credeam, spuse doamna Grégoire, că locuinţa şi încălzitul vi-l dă compania.

Mama Maheu zvîrli o căutătură piezişă spre cărbunii încinşi din sobă.

— Da, e adevărat, ni se dă cărbune, nu chiar de ăl mai bun, dar care, totuşi, arde... Cît despre locuinţă, nu costă decît şase franci pe lună: mai nimic, aţi spune, şi totuşi de cele mai multe ori e cumplit de greu să-i scoţi şi pe ăştia... Iacătă, bunăoară astăzi, în bucăţi de m-aţi ciopîrţi şi nu scoateţi de la mine o leţcaie. Dacă nu-i, nu-i, şi pace!

Domnul şi doamna Grégoire, molcom tolăniţi, tăcură, din ce în ce mai plictisiţi şi stingheriţi la auzul acestui strigăt al mizeriei. Temîndu-se să nu-i fi jignit cumva, mama Maheu adăugă, cu liniştea şi cumpătarea-i de femeie chibzuită:

— O! Doamne! nu că mă plîng. Asta-i viaţa, o rabzi aşa cum e, şi pace; mai ales că în van sînt toate, oricît ne-am da noi de ceasul morţii... Nu-i aşa, domnule, nu-i aşa, doamnă, că cel mai cuminte e să-ţi vezi cinstit de treabă, în ungherul pe care ţi l-a hărăzit bunul Dumnezeu?

Domnul Grégoire aprobă cu însufleţire:

— Cu asemenea simţăminte, draga mea, eşti totdeauna mai presus de orice nefericire.

Honorine şi Mélanie aduceau, în sfîrşit, pachetul. Cécile îl desfăcu şi scoase cele două rochii. Îi mai dădu

niște basmale, ba chiar ciorapi și mănuși. Toate le vor veni de minune; se grăbea, punînd slujnicele să împacheteze boarfele alese, căci profesoara de pian sosise, așa că Cécile îi tot împingea, binișor, și pe mama Maheu, și pe copiii ei spre ușă.

— Știți, bîigui femeia, sîntem la mare ananghie, și dacă am avea măcar cinci franci...

Vorba asta fu rostită cu glasul sugrumat, căci toți cei din neamul Maheu erau mîndri și nedeprinși să cerșească mila cuiva. Cécile, neliniștită, îl privi pe taică-su. Dar acesta se împotrivi cu hotărîre, avînd aerul că-și împlinește datoria:

— Nu, asta nu intră în vederile noastre. Nu se poate.

Atunci, odrasla soților Grégoire, înduioșată de mutra tulburată a mamei Maheu, ținu să facă un dar și copiilor. Lénore și Henri nu-și dezlipiseră ochii de la cozonacul din care ea tăie fiecăruia cîte o felie.

— Țineți! asta e pentru voi.

Apoi Cécile luă din nou feliile de cozonac în mînă și ceru un ziar vechi.

— Stați, o să-l împărțiți acasă cu frații și cu surorile voastre.

Și, sub înduioșatele priviri ale părinților, ea îi împinse în cele din urmă afară. Bieții ținci, care n-aveau nici pîine, plecară ținînd cu mare respect cozonacul în mînuțele lor degerate de frig.

Mama Maheu își tîra plozii pe caldarîm, fără a mai lua aminte nici la cîmpia pustie, nici la noroiul cel negru, nici la livida boltă cerească ce-i părea că i se învîrte deasupra capului. Cînd, făcînd calea întoarsă, trecu din nou prin Montsou, se mai abătu o dată, dar foarte hotărîtă, la Maigrat, pe care-l imploră atît de fierbinte, încît izbuti să-i ia două pîini, cafea, unt, ba chiar și cei cinci franci, căci omul se îndeletnicea și cu camăta. Dar nu după ea i se încinseseră lui călcîiele, ci după Catherine, și mama Maheu îi ghici gîndul cînd el o sfătui să-și trimită fiica după merinde. O vedea ea ce e de făcut. Nici vorbă, Catherine îl va plesni dacă se va lega de ea.

3

Ceasurile sunară unsprezece la mica biserică a coloniei celor „două sute patruzeci", o capelă de cărămidă, și în care abatele Joire citea duminica liturghia. De alături, din școala zidită și ea tot din cărămidă, se auzeau afară, deși din pricina gerului ferestrele erau închise, vorbele silabisite ale elevilor. Pe ulițele largi, împărțite în mici grădini lipite două cîte două, rămîneau locuri virane între cele patru mari corpuri de case, toate la fel; iar pămîntul acestor grădini, pustiit de iarnă, înfățișîndu-și tristețea de humă, era ici-colo gheboșat și slutit de rămășițele legumelor întîrziate. Se făcea fiertura, hornurile fumegau, în vreme ce, din loc în loc, de-a lungul zidurilor fațadei, se ivea vreo femeie ce deschidea o ușă și pierea. De la un capăt la celălalt, pe caldarimul pavat, alunecau din burlane, deși nu ploua, în butoaiele de jos, picături de apă, într-atîta cerul plumburiu era plin de umezeală. Iar înfățișarea acestui sat, ridicat dintr-o dată în mijlocul întinsului platou, mărginit de negrele-i ulițe ca de un tiv îndoliat, nu era înseninată decît de fîșiile drepte alcătuite din stacojiile-i olane, spălate fără încetare de puhoaiele de apă ale ploilor.

Întorcîndu-se spre casă, mama Maheu se abătu din drum ca să cumpere cartofi de la nevasta unui supraveghetor, căreia îi mai rămăsese ceva din recoltă. După perdeaua unor plopi pipernciți, singurii copaci ai acestor cîmpii, se găsea un grup de clădiri stinghere, case așezate în șiruri de patru cîte patru și împrejmuite de cîte o grădină. Și cum compania rezerva contramaiștrilor noul tip de construcții, lucrătorii numiseră acest unghér al așezării colonia *Bas-de-Soie* [1], după cum pe a lor o botezaseră *Paie-tes-dettes* [2], ca pe o fără de răutate ironie a propriei lor mizerii.

— Uf! iată-ne în sfîrșit acasă, spuse mama Maheu, încărcată de pachete, împingîndu-i înăuntru pe Lénore și Henri, plini de noroi, cu picioarele amorțite.

---

[1] Ciorapi-de-mătase.

[2] Plătește-ți-datoriile.

La gura sobei, Estelle urla în brațele Alzirei, care o tot legăna. Aceasta din urmă, nemaiavînd zahăr și nemaiștiind cum s-o potolească, se hotărîse să se prefacă că-i dă țîță. Șiretlicul ăsta se dovedea adeseori a fi bun. Dar de astă dată zadarnic își desfăcuse rochia, lipind buzele Estellei de uscatu-i piept de infirmă în vîrstă doar de opt ani. Copilul mușca îndîrjit carnea, din care nu putea scoate nimic.

— Dă-o-ncoace, strigă maică-sa de îndată ce, lepădînd pachetele, fu cu mîinile goale, că altfel n-o să fie chip să spunem un cuvînt !

După ce scoase de sub cămașă un sîn greu ca un burduf, și cînd gura sugaciului care urla înșfăcase, amuțind deodată, sfîrcul de carne, putură în sfîrșit și ele să vorbească. De altfel, toate treburile casei fuseseră bine făcute, mica gospodină ținuse focul aprins, măturase, deretecase odaia. Și de sus se auzea, în tăcerea ce-i înconjura, răsuflarea bunicului, însoțită de aceeași ritmică sforăială, nici o clipă curmată.

— O ! ce de lucruri ! murmură Alzire, cu ochii veseli, cînd văzu merindele. Mamă, dacă vrei, fac eu supa.

Abia de mai încăpeau toate pe masă : un pachet cu de-ale îmbrăcăminții, două pîini, cartofi, unt, cafea, cicoare și un sfert de kilogram de mezeluri.

— Aoleu, supa ! făcu mama Maheu cu un gest de sfîrșeală. Ar trebui să culegem măcriș și să smulgem niște praz... Nu, am s-o fac mai pe urmă, pentru bărbați... Pune la fiert cartofi, o să-i mîncăm cu puțin unt... Și cafea, nu ? Nu cumva să uiți cafeaua !

Dar deodată își aduse aminte de cozonac. Se uită la Lénore și Henri care se hîrjoneau pe podea, veseli și odihniți acum, dar cu mîinile goale. Nu cumva, în timpul drumului, mîncăii ăștia înghițiseră pe ascuns cozonacul ?! Îi luă la palme, în vreme ce Alzire, care punea oala pe foc, încerca s-o potolească :

— Lasă-i, zău, mamă, de cozonac te superi ? Știi doar că pentru mine, și cu el, și fără el, totuna e. Li s-o fi făcut foame de atîta mers pe jos.

Sunară ceasurile de amiază, se auziră tropotele de saboți ale copiilor care ieșeau de la școală. Cartofii erau fierți, cafeaua tare, îndoită cu cicoare, se strecura prin

filtru cu zvonul plăcut al grelelor picături ce cădeau. Fu golit un colț al mesei, la care doar mama Maheu mîncă ; copiii îmbucară pe genunchi, iar băiatul cel mic, care înghițea cu o mută lăcomie, întorcea mereu și pe tăcute ochii spre pachetul cu carne, a cărui hîrtie unsuroasă grozav îi ațîța pofta.

Pe cînd mama Maheu își bea cafeaua cu sorbituri mărunte, ținînd ceașca fierbinte cu amîndouă miinile ca să și le încălzească, taica Bonnemort cobori. De obicei se scula mai tîrziu, și mîncarea, pe foc, îl aștepta. Dar, de astă dată, începu să mîrîie că nu avea fiertură. Apoi, după ce noră-sa îi spuse că nimeni nu e totdeauna în stare să facă toate cîte și le pune în minte, își mîncă în tăcere cartofii. La răstimpuri, ca să păstreze casa curată, se ridica și se ducea să scuipe în cenușa din sobă ; și, ghemuindu-se iar în scaun, își dumica îmbucătura, în fundul gurii, cu capu-n piept, cu privirea stinsă.

— Ah, mamă ! uitasem să-ți spun, zise Alzire, că a venit vecina...

Maică-sa o întrerupse :

— Femeia asta mă plictisește !

Mocnea în ea ciuda împotriva nevestei lui Levaque fiindcă în ajun se tot văitase de sărăcie ca să nu-i împrumute nimic ; iar mama Maheu știa bine că tocmai în ziua aceea nu era de loc strîmtorată, căci chiriașul Bouteloup îi plătise înainte banii pe chenzină. În colonie nu era obiceiul ca oamenii să se împrumute unul pe altul.

— A, bine că mi-ai adus aminte : învelește într-o hîrtie cafea cît încape în rișniță... ca să i-o dau Pierronei, că i-o datorez de alaltăieri.

Și, de îndată ce fata fu gata cu pachetul, ea îl luă, spunînd că se va reîntoarce curînd, ca să pună la foc fiertura pentru bărbați. Apoi ieși cu Estelle în brațe, lăsîndu-l pe bătrînul Bonnemort să-și mestece pe îndelete cartofii, în vreme ce Lénore și Henri se băteau pentru cojile rămase.

Mama Maheu, în loc să facă drumul obișnuit, o luă prin grădini, de teamă ca nu cumva s-o vadă vecina Levaque. Grădina ei se afla în spatele grădinii Pierronilor, iar în zăplazul dărăpănat ce le despărțea era o spărtură

prin care se putea trece. Fîntina comună pentru patru gospodării era aici. Alături, după o tufă de liliac pipernicit, se afla coteţul, un fel de şopron scund, plin de scule vechi şi în care se creşteau unul cîte unul iepurii ce erau mîncaţi în zilele de sărbătoare. Sunară ceasurile unu, ora cafelei, şi nici un suflet de om pe la vreo uşă sau la vreo fereastră. Doar un muncitor de la săpăturile de pămînt, înainte de a coborî în mină, săpa la locuşorul lui de legume, fără a-şi ridica ochii din pămînt. Dar pe cînd mama Maheu ajunsese în faţă, în dreptul celuilalt corp de clădiri, văzu cu uimire ivindu-se înaintea bisericii un domn şi două doamne. Se opri o clipă, recunoscîndu-i : era doamna Hennebeau, care-şi însoţea oaspeţii — domnul cu decoraţii şi doamna în haină de blană — spre a vizita colonia.

— Ei ! da de ce te-ai ostenit pentru atîta lucru ? ! strigă Pierrona cînd mama Maheu îi dădu înapoi cafeaua. Nu era doar nici o grabă.

Avea douăzeci şi opt de ani şi, brună, cu fruntea îngustă, cu ochii mari, cu buzele subţiri, trecea drept frumuseţea coloniei ; pe deasupra era şi cochetă, curată ca o pisică, cu sînii încă frumoşi, căci nu avusese copii. Maică-si, bătrîna Brûlé, văduva unui havator care murise în mină, după ce-şi trimisese fata să lucreze într-o fabrică şi jurase că fiică-sa nu va lua niciodată un miner, nu-i mai trecea supărarea de cînd aceasta din urmă se căsătorise într-un tîrziu, cu Pierron, după alte toate şi văduv, cu o fetiţă de opt ani. Totuşi, menajul trăia foarte fericit în mijlocul clevetirilor şi al isprăvilor puse pe seama cumsecădeniei bărbatului şi pe seama ibovnicilor femeii. Nici pomeneală să fi rămas măcar o dată datori, carne aveau de două ori pe săptămînă, iar casa era întreţinută atît de curat, încît te-ai fi putut oglindi pe fundul tingirilor. Şi, ca o culme a norocului, datorită protecţiilor, compania îi îngăduise să vîndă zaharicale şi biscuiţi, pe care le punea la vedere în borcane aşezate pe două scîndurele la fereastră. Scotea un cîştig de treizeci pînă la treizeci şi cinci de bani pe zi, ba, uneori, duminica, chiar şaizeci. Şi, în toiul acestui noroc, protestau cît le ţinea gura şi mama Brûlé, care, cu furia ei de veche revoluţionară, nutrea, de cînd cu moartea băr-

batului, o amarnică dorință de răzbunare împotriva patronilor, și mica Lydie, pe obrajii căreia toată vioiciunea acestei familii se prefăcea în ploaie de palme.

— Vai, ce voinică s-a făcut! spuse Pierrona, giugiulind-o pe Estelle.

— Of, păcatele mele, să nu mai vorbim de cîte necazuri ți se trag de pe urma lor! făcu mama Maheu. Noroc de tine că nu-i ai. Încaltea, poți ține curat.

Deși în casa ei toate erau la locul lor și cu toate că făcea curat în fiecare sîmbătă, aruncă totuși o privire de pizmașă gospodină în această atît de luminoasă încăpere, ce dădea în vileag chiar și un oarecare gust, cu vasele aurite de pe bufet, cu oglinda și cu cele trei gravuri înrămate.

Pierrona la acel ceas începuse să-și bea singură cafeaua, căci toți ai casei se găseau la mină.

— Hai să bei și tu o ceașcă cu mine, spuse ea.

— Nu, nu, mulțumesc, abia am băut una.

— Ei și, ce-are-a face?

Într-adevăr, așa și era. Și băură pe îndelete amîndouă. Printre borcanele de biscuiți și zaharicale, privirile le alunecară asupra caselor din față, ce-și înșirau îndărătul ferestrelor perdeluțele de o albeață mai mult sau mai puțin vădită, mărturie a vredniciei gospodinelor. Cele de la casa familiei Levaque erau foarte murdare, adevărate cîrpe, de parcă s-ar fi șters cu ele fundul oalelor.

— Cum e cu putință să trăiești într-un așa hal de murdărie! murmură Pierrona.

Atunci, mama Maheu își dădu drumul, și nu se mai opri. Eh! dacă ar avea și ea un chiriaș ca acest Bouteloup, atunci pe ea s-o fi văzut cum i-ar fi mers treburile casei! Pentru cine se pricepe, un chiriaș înseamnă o afacere strașnică. Decît că, firește, nu trebuie să te și culci cu el. Cît despre bărbat, avea năravul să bea, își bătea nevasta și umbla cu limba scoasă după artistele de șantan din Montsou.

Pierrona făcu o mutră de grozavă silă. Artistele astea de pe urma cărora te pricopsești cu tot felul de boli! La Joiselle era una din astea, care molipsise o mină întreagă.

— Ceea ce mă uimeşte, spunea ea, este că ţi-ai lăsat băiatul să se încurce cu fata lor.

— Of, da, poftim de te împotriveşte la aşa ceva !... Grădina lor e doar lipită de a noastră. În timpul verii, Zacharie era mereu cu Philomène după tufa de liliac, sau pe acoperişul şopronului, şi nici că se sinchiseau ; nu te puteai apropia de fîntînă fără să nu-i surprinzi împreună.

Era obişnuita poveste a vieţii de promiscuitate din colonie, fetele trăind în desfriu, întinzîndu-se, cum şi spuneau, cu băieţii pe acoperişul scund şi în pantă al şopronului de îndată ce se lăsa noaptea. Toate încărcătoarele de vagonete îşi zămisleau aici cel dintîi copil, dacă nu se osteneau să-l facă la Réquillart sau ascunse prin lanurile de grîu. Toate astea erau fără însemnătate, căci după aceea se căsătoreau, şi doar mamele băieţilor se supărau cînd aceştia o luau prea de timpuriu cu însurătoarea, pentru că un băiat care se căsătorea nu mai era de nici un ajutor familiei sale.

— În locul tău i-aş lăsa în plata Domnului, spuse foarte cuminte Pierrona. Zacharie al tău a lăsat-o borţoasă de două ori pînă acum, şi dacă lucrurile merg aşa, nu se va mai dezlipi de ea... Oricum, de bani v-aţi şters pe bot.

Furioasă, mama Maheu ridică braţele.

— Uită-te la mine : îi blestem dacă se înhăitează... Da ce ? Zacharie nu ne datorează nici un respect ? Am cheltuit destul cu el, nu ? Ei bine, să ne înapoieze şi nouă cîte ceva, şi pe urmă n-are decît să se-ncurce cu cine vrea... Ce ne-am face, spune, dacă toţi copiii noştri, de îndată ce le e în putinţă, s-ar apuca să muncească pentru alţii ? Nu ne-ar rămîne decît să crăpăm de foame ! Se potoli totuşi. Vorbesc doar aşa, în general, om vedea mai tîrziu... Cafeaua asta e grozavă, pui în ea tot ce trebuie.

Şi după încă un sfert de ceas de asemenea trăncăneli, mama Maheu plecă, strigînd că nu făcuse încă fiertura pentru ai ei. Afară, pe uliţă, copiii reveneau la şcoală, cîteva femei apăreau în prag privind-o pe doamna Hennebeau, care, de-a lungul unei faţade, dădea oaspeţilor ei lămuriri cu privire la colonia minerilor, arătin-

du-le ceva cu degetul. Vizita aceasta stîrni un freamăt în tot satul. Minerul care săpa rămase locului o clipă, iar în grădină două găini speriate o luară la fugă.

Pe cînd se întorcea spre casă, mama Maheu dădu nas în nas cu vecina Levaque, care ieşise din casă ca să aţină calea doctorului Vanderhaghen, unul dintre medicii companiei, un omuleţ scund, grăbit, care, cu treburi pînă peste cap, dădea consultaţii din fugă.

— Domnule, striga ea, nu pot închide ochii toată noaptea ! Toate cele mă dor... Ar trebui încaltea să stăm de vorbă.

El le tutuia pe toate, şi răspunse, fără a se opri :

— Ia lasă-mă-n pace ! Bei prea multă cafea.

— Şi pe bărbatul meu, spuse la rîndu-i mama Maheu, bine ar fi să-l vedeţi... Aceleaşi dureri de picioare, care nu-i dau pace.

— Tu îl speteşti ! Hai, lasă-mă-n pace !

Amîndouă femeile rămaseră cu gura căscată, în mijlocul drumului, privindu-l pe doctor, care le şi întorsese spatele.

— Haide, intră, spuse vecina Levaque, după ce amîndouă ridicaseră din umeri deznădăjduite. Nu ştii că am noutăţi... Cred că ai să bei puţină cafea ? Acum am prăjit-o.

Mama Maheu, care dădea din colţ în colţ, nu fu în stare, pînă la urmă, să se împotrivească. Fie ! Doar un strop, aşa, ca să n-o supere. Şi intră.

Încăperea era de o murdărie îngrozitoare, pardoseala şi pereţii, pătaţi de grăsime, bufetul şi masa, năclăite ; te sufoca o putoare de gospodărie neîngrijită. La gura sobei, cu coatele pe masă, cu nasul în taler, Bouteloup, încă tînăr pentru cei treizeci şi cinci de ani ai săi, cu spatele-i lat de flăcău zdravăn şi paşnic, dădea pe gît cele din urmă linguri de terci, în vreme ce în picioare, lîngă el, micul Achille, primul copil al Philomènei, aproape de trei ani, îl privea mut, cu ochi rugători şi lacomi. Chiriaşul, cu barba-i mare şi neagră, bun la inimă, îi vîra din cînd în cînd o bucată de carne în fundul gurii.

— Stai s-o îndulcesc, spuse cumătra Levaque, punînd zahăr în cafea.

Cu şase ani mai în vîrstă decît el, peste măsură de îmbătrînită, ea era înfricoşătoare, cu sînii atîrnîndu-i pe burta-i lăsată pe pulpe, cu părul cărunt şi veşnic vîlvoi pe pocitu-i cap turtit. O luase firesc, fără a se uita la ea cu o mai mare luare-aminte decît la fiertura în care găsea fire de păr şi la patul al cărui aşternut se primenea la trei luni o dată. Era cuprinsă şi ea în preţul pensiunii, iar bărbatul o ţinea una, şi anume: că învoiala e învoială.

— Uite ce voiam să-ţi spun, continuă ea, că ieri seara Pierrona a fost văzută tot învîrtindu-se prin colonia *Bas-de-Soie*. Domnul ăla, pe care-l ştii, o aştepta în dosul cîrciumii lui Rasseneur şi, de cum s-au întîlnit, au luat-o la goană de-a lungul canalului... Ei, ce spui? Frumos îi şade, femeie măritată!

— Apoi, de, răspunse mama Maheu, înainte de a o lua, Pierron dăruia iepuri contramaistrului, aşa că acum îl costă mai puţin să-i împrumute femeia.

Bouteloup izbucni într-un hohot de rîs şi, luînd o bucată de miez de pîine muiată în zeamă, i-o zvîrli lui Achille în gură. Amîndouă femeile îşi vărsară năduful pe Pierrona, o femeie uşuratecă, cu nimic mai frumoasă decît atîtea altele şi care, cît era ziulica de lungă, n-avea altă treabă decît să vadă cît îi e de netedă pielea, să se spele şi să-şi tot dea cu dresuri şi cu alifii. La urma urmelor, dacă lui bărbat-su îi place aşa viaţă, treaba lui. Sînt pe lume bărbaţi care din ambiţie sînt gata să-şi lingă şefii numai ca ăştia să le arunce un mulţumesc. Şi nu fură întrerupte decît de venirea unei vecine, care aducea pe cel mai mic dintre plozii Philomènei, un prunc de nouă luni, pe Désirée; luînd masa în hala ciururilor de sortare, Philomène se înţelesese cu vecina să-i aducă acolo copilul, şi ea îi dădea să sugă, aşezîndu-se o clipă pe mormanul de cărbuni.

— De a mea nu mă pot dezlipi un minut, că urlă cît o ţine gura, spuse mama Maheu privind-o pe Estelle, care-i adormise în braţe.

Dar nu reuşi de loc să ocolească întrebarea, pe care o şi ghicise în ochii vecinei Levaque:

— Haide, ar trebui să ne hotărîm odată.

La început, cele două mame, fără să fi stat măcar de vorbă, se învoiseră ca această căsătorie să nu se facă încă. Dacă mama lui Zacharie voia să se înfrupte cît mai multă vreme din chenzinele fiului ei, mama Philomènei se înfuria la gîndul de a nu mai avea parte de chenzinele fiică-si. Nu era nici o grabă, preferase chiar să păstreze pruncul atîta vreme cît era singurul ; numai că, de cînd acesta începuse să crească, să ceară de mîncare și mai venise pe lume și al doilea, ea se socotea în pagubă, așa încît, ca una care nu înțelege să lase cît de cît să treacă de la ea, îi tot dădea ghes cu nunta.

— Zacharie a tras sorții, continuă ea, și nu mai e nici o piedică... Pe cînd dară ?

— S-o lăsăm pînă-n vară, răspunse, încurcată, mama Maheu. Treburile astea sînt, la urma urmelor, plicticoase. Ca și cum nu puteau să aștepte ca întîi să se căsătorească, și pe urmă să fie împreună !... Pe legea mea ! gîtul i l-aș suci Catherinei dacă aș afla că a făcut și ea prostia asta.

Vecina Levaque ridică din umeri :

— N-ai nici o grijă. O să facă și ea ca toată lumea !

Bouteloup, cu liniștea unui om care se simte la el acasă, scotoci în bufet, căutînd pîine. Legumele pentru fiertura lui Levaque, cartofii și prazul, zăceau pe un colț al mesei, aproape curățate, de zece ori la rînd luate și lăsate în toiul acestor bîrfeli fără sfîrșit. Femeia era totuși gata să se apuce de treabă, pe care iar o lăsa baltă, ca să se pironească în fața ferestrei.

— Ei ! Ce-o mai fi și asta ?... Ia te uită ! Doamna Hennebeau cu niște oameni. Iată-i că intră la Pierrona.

De îndată, amîndouă îi dădură iar cu Pierrona. O ! așa se întîmpla totdeauna ; de cîte ori compania aducea străini să viziteze colonia, aceștia erau duși de-a dreptul în casa ei, pentru că acolo era curat. Bineînțeles, nici o vorbuliță despre isprăvile ei cu contramaistrul. Nu-i nici o scofală să fii curat cînd ai ibovnici care cîștigă trei mii de franci, cînd ai casă, căldură, bașca fel de fel de daruri. Chiar de se înfățișau curate cele ce puteau fi văzute, nu tot atît de curate erau și cele ce nu puteau fi văzute. Și, atîta vreme cît îi știură pe oaspeți acolo, gura le merse ca moara neferecată.

— Iată-i că ies, spuse în sfîrşit vecina Levaque. Iau casele la rînd... Ia te uită, drăguţă, mi se pare că vin la tine.

Pe mama Maheu o cuprinse teama. Cine ştie dacă Alzire o fi dat măcar cu cîrpa pe masă? Şi fiertura care nici la ea nu era gata! Bîlbîi un „la revedere", o şterse, zbughind-o spre casă, fără a mai arunca o privire în lături.

Dar toate străluceau. Alzire, foarte cuminte, cu o cîrpă de bucătărie înaintea ei, văzînd că maică-sa nu se-ntorcea, se apucase să facă fiertura. Smulsese cele din urmă fire de praz din grădină, culesese măcriş şi tocmai curăţa zarzavatul, în vreme ce într-un cazan mare se încălzea pe foc apa pentru baia oamenilor, cînd se vor întoarce de la lucru. Henri şi Lénore, din întîmplare cuminţi de astă dată, se îndeletniceau cu ruperea unui vechi almanah. Taica Bonnemort pufăia liniştit din lulea.

Nici nu apucase bine mama Maheu să răsufle, că şi bătu la uşă doamna Hennebeau.

— Îmi dai voie, nu, draga mea?

Arătoasă, blondă, puţin cam greoaie în splendida-i maturitate a celor patruzeci de ani, făcea un efort ca să surîdă binevoitor, fără a lăsa prea mult să i se vadă teama de a nu-şi păta rochia de mătase aurie, acoperită de o capă de catifea neagră.

— Intraţi, intraţi, repeta ea oaspeţilor. Nu supărăm pe nimeni... Ei, ce spuneţi? Nu-i aşa că şi aici e curat? Şi unde mai puneţi că femeia asta de treabă are şapte copii! Toate gospodăriile noastre arată aşa... Vă spuneam că compania le închiriază casa cu şase franci pe lună. O odaie mare la parter, două camere sus, pivniţă şi o grădină.

Domnul cu decoraţii şi doamna în haină de blană, descinşi dimineaţa din tren, veniţi de la Paris, păreau cam străini de toate aceste lucruri neaşteptate, la care priveau fără a şti ce să creadă.

— Şi grădină, repetă doamna. Să tot trăieşti aici, e încîntător!

— Cărbuni le dăm mai mulţi decît pot arde, continua doamna Hennebeau. Medicul îi vede de două ori pe săp-

tămînă ; iar cînd îmbătrînesc, primesc pensii, cu toate că nu li se reține nimic din salarii.

— Un adevărat Canaan, pămînt al făgăduinței, în care curge lapte și miere ! murmură încîntat domnul.

Mama Maheu se repezise, poftindu-i să ia loc. Doamnele refuzară. Doamna Hennebeau, încîntată pentru o clipă, în monotonia exilului ei, de distracția pe care i-o oferea rolul de a înfățișa o menajerie, se simți curînd totuși obosită și dezgustată de neplăcutul miros al mizeriei, deși, dintre casele în care se aventura, le alegea pe cele mai curate. De altfel, nu repeta decît crîmpeie de vorbe auzite, fără a se sinchisi prea mult de acest norod de muncitori din juru-i, încercați de nevoi și suferințe.

— Ce drăguți copii ! murmură doamna, care, de fapt, îi găsea îngrozitori, cu capetele lor prea buhăite, năpădiți de clăi de păr de culoarea paiului.

Iar mama Maheu trebui să spună vîrsta copiilor, o întrebară cîte ceva și despre Estelle, așa, doar de politețe. Respectuos, taica Bonnemort își scosese luleaua din gură. Dar, așa cum era, pustiit de cei patruzeci de ani petrecuți în străfundurile pămîntului, cu picioarele țepene, cu trupul frînt, cu fața-i pămîntie, dădea destulă pricină de îngrijorare ; și, pentru că se simți cuprins de un violent acces de tuse, găsi că e mai cuminte să iasă din odaie și să scuipe afară, socotind că scuipatul său de funingine va indispune pe oaspeți.

Alzire avu parte de toate laudele. Ce drăguță gospodină mititică, cu cîrpa ei de bucătărie ! Mama fu felicitată pentru fetița-i atît de înțeleaptă la vîrsta ei. Dar nici o vorbă despre cocoașă ; cu priviri de milă și de silă o tot învăluiau pe biata făptură infirmă.

— Acum, încheie doamna Hennebeau, dacă cineva la Paris vă întreabă despre coloniile minerilor noștri, aveți ce să-i răspundeți... Veșnic aceeași liniște, obiceiuri patriarhale, cu toții fericiți și teferi, cum îi vedeți, un unghер unde ar fi bine să mai veniți, ca să vă întremați puțin la aer curat și în mijlocul vieții acesteia pașnice.

— Minunat, minunat ! strigă domnul într-o ultimă pornire de entuziasm.

Ieşiră ca vrăjiţi, ca dintr-o panoramă, iar mama Maheu, care-i însoţea, adăstă în prag, în vreme ce oaspeţii se îndepărtau uşurel, vorbind foarte tare. Uliţele se populaseră şi fură nevoiţi acum să treacă printre pilcuri de femei atrase de această vizită, a cărei vîlvă o purtau din gură în gură.

Tocmai atunci, în faţa porţii ei, cumătra Levaque o oprise pe Pierrona, care, curioasă, sosise şi ea la faţa locului. Amîndouă se arătau neplăcut surprinse. Da ce ? Nu cumva oamenii ăştia aveau de gînd să şi înnopteze în casa familiei Maheu ? Chiar aşa de distractiv n-o fi !

— Veşnic săraci lipiţi pămîntului, cu toţi banii pe care-i cîştigă ! Păi de ! Aşa-i dacă ai năravuri rele.

— Adineauri am aflat că azi-dimineaţă s-a dus să cerşească la stăpînii Piolainei şi că Maigrat, care nu-i mai dădea pîine, şi-a făcut pomană de astă dată... Ce cere Maigrat în schimb ştim cu toţii...

— Nu, vai de mine, nu pe ea ! Atîta bărbăţie n-are... Pe Catherine.

— Oho ! ia ascultă-mă, nu crezi că a avut mai adineauri neobrăzarea să-mi spună că i-ar suci Catherinei gîtul dacă ar prinde-o cu aşa ceva ? !... Ca şi cum namila de Chaval n-ar fi dat-o de mult cu cracii-n sus, pe şopron !

— Sst ! Iată-i că vin !

Atunci cumătra Levaque şi cu Pierrona, cu aerul liniştit, fără vreo curiozitate indiscretă, se mulţumiră a pîndi cu coada ochiului plecarea oaspeţilor. Apoi, printr-un semn, dar cu însufleţire, o chemară pe mama Maheu, care încă o mai purta pe Estelle în braţe. Şi cîteşitrele, pironite locului, priveau cum se îndepărtează spinările bine înţolite ale doamnei Hennebeau şi ale oaspeţilor ei. Cînd aceştia ajunseră la o depărtare de vreo treizeci de paşi, bîrfelile reîncepură, sporite la culme :

— Ehei, ce de scumpătăţi pe hoitul lor ! Ce-i pe ele face poate mai mult decît ele toate la un loc !

— Ei, nici vorbă !... Pe cealaltă n-o cunosc, dar pe asta de aici n-aş da nici o para chioară, aşa grozavă cum se ţine. Se spun la poveşti, care mai de care...

— Ce spui, soro, ce poveşti ?

— Că ar avea ibovnici !... Întîi, chiar inginerul...

— Pieritura aia de flecuşteţ!... O! E atît de firav, că l-ar prăpădi prin aşternuturi.

— Şi ce-i cu asta, de vreme ce ei îi place!... Eu n-am niciodată încredere într-o femeie care face într-una mutre acre şi veşnic are aerul că nu se simte nicăieri la largul ei... Priveşte-o numai cum îşi leagănă şoldurile, de parcă ne-ar sfida pe toate. Ce, ăsta-i lucru curat?

Vizitatorii se îndepărtau cu acelaşi pas domol, vorbind într-una, cînd o caleaşcă se opri în drum, în faţa bisericii. Din ea cobori un domn în vîrstă de vreo patruzeci şi opt de ani, strîns într-o redingotă neagră, cu pielea măslinie, cu chip autoritar şi corect.

— Soţul, murmură cumătra Levaque, în şoaptă, ca şi cum, cuprinsă de respectul ierarhic pe care-l inspira directorul celor zece mii de lucrători ai săi, s-ar fi temut să nu fie auzită. Ce-i drept, e drept, ăsta are un cap de bărbat încornorat!

Acum, toţi locuitorii coloniei erau în stradă. Curiozitatea femeilor creştea, grupurile se alăturau, prefăcîndu-se într-o mare de capete, în vreme ce o droaie de plozi cu mucii la nas tălălăiau pe caldarîm, cu gura căscată. O clipă fu zărit chipul palid al institutorului, care ridică şi el capul de după gardul viu al şcolii. În mijlocul grădinilor, omul care săpa se oprise şi el în loc, cu piciorul pe hîrleţ, cu ochii căscaţi. Iar murmurul clevetirilor se înteţi, treptat-treptat, într-un zvon de flecăreală, aidoma şuierului unui vînt ce iscă foşnetul frunzelor uscate.

Mai cu seamă în faţa casei familiei Levaque se strînsese mulţime de oameni. Sosiseră întîi două femei, apoi zece, apoi douăzeci. Prudentă, Pierrona tăcea acum, cînd erau prea multe urechi s-o audă. Cumătra Maheu, una dintre cele mai cu judecată, se mulţumea şi ea doar să privească; şi pentru a o potoli pe Estelle, care se trezise şi urla, îşi scosese liniştită, în plină zi, ţîţa-i de vită bună de muls, ce-i spînzura alungită parcă de nesecatu-i izvor de lapte. Cînd domnul Hennebeau aşeză doamnele în fundul caleştii, care luă drumul spre Marchiennes, se auzi o ultimă izbucnire de glasuri flecare, toate femeile gesticulau, vorbindu-şi una în obrazul celeilalte, într-un tumult ca de furnicar în plină revoluţie.

Dar sunară ceasurile trei. Lucrătorii de la săpăturile din mină, Bouteloup și ceilalți, plecaseră. Pe neașteptate, de după cotitura din fața bisericii, se iviră cei dintîi mineri care se întorceau de la lucru, cu chipurile negre, cu veșmintele ude leoarcă, cu brațele încrucișate pe piept, cu spatele încovoiat. Atunci, un iureș izbucni printre femei; alergau cu toate, care încotro, spre casele lor, ca gonite de spaima oricărei gospodine pe care prea multele cafele și prea multele bîrfeli o întîrziaseră de la treburi. Și nu se mai auzea decît acest strigăt plin de îngrijorare:

— Vai de mine! Doamne! Și fiertura mea care nu e gata!

4

Cînd Maheu, după ce-l lăsase pe Étienne la Rasseneur, se întoarse acasă, îi găsi pe Catherine, Zacharie și Jeanlin în jurul mesei, terminîndu-și supa. La întoarcerea din mină erau atît de flămînzi, încît îmbucau așa cum se găseau, cu veșmintele umede și nespălați; și nu se așteptau unii pe alții pentru a mînca împreună, masa rămînea întinsă de dimineață pînă seara; mereu se găsea unul care să mănînce, la întîmplare, potrivit nevoilor muncii lui.

Încă de la ușă, Maheu zări merindele. Nu spuse nimic, dar chipu-i îngrijorat se lumină. Toată dimineața, în vreme ce ciocănea în vîna de cărbune, sufocîndu-se în adîncul frontului de lucru, gîndul la bufetul gol, la gospodăria rămasă fără cafea și fără unt îl sîcîise, revenindu-i mereu ca o împunsătură dureroasă. Cum s-o fi descurcat femeia? Și ce-or să se facă cu toții dacă ea se va întoarce cu mîinile goale? Dar, iată, aveau de toate. O să-i povestească ea mai pe urmă. Și rîdea de mulțumire.

Catherine și Jeanlin se și sculaseră de la masă, bîndu-și cafeaua în picioare, în vreme ce Zacharie, nesătul încă, după ce termină supa, își tăie o felie mare de pîine, pe care o unse cu unt. Vedea foarte bine meze-

lurile, pe o farfurie, dar nu se atingea de ele, carnea era pentru tata, atunci cînd nu aveau decît o porție. Cu toții, pentru ca să-și clătească gura după supă, băură o înghițitură mare de apă proaspătă, băutura bună și limpede a sfîrșiturilor de chenzină.

— N-am bere, spuse mama Maheu, cînd tatăl se instală la rîndu-i la masă. Am vrut să păstrez cîțiva gologani... Dar dacă ai poftă, fata poate să dea o goană să aducă o sticlă de bere.

El o privi încîntat. Cum ? Avea și bani ?

— Nu, nu, spuse. Am băut o halbă. Mi-e de-ajuns.

Și Maheu se puse pe mîncat, înghițind cu îmbucături rare terciul făcut din pîine, cartofi, praz și măcriș, îngrămădite în strachina ce-i servea de farfurie. Mama Maheu, fără s-o lase din brațe pe Estelle, o ajuta pe Alzire, veghind să nu-i lipsească nimic, împingînd spre el untul și mezelurile, punînd din nou cafeaua pe foc, ca s-o țină caldă.

Între timp, într-o jumătate de butoi, transformat în hîrdău, începuse spălatul. Catherine, care venea prima la rînd, îl umpluse cu apă călduță și se dezbrăca liniștită ; își scoase boneta, haina, pantalonii, pînă și cămașa, cum fusese obișnuită de la vîrsta de opt ani, fiindcă crescuse fără să vadă vreun rău în asta. Se întoarse numai cu pîntecele spre foc, apoi se frecă, cu nădejde, cu săpun de rufe. Nimeni n-o privea, nici măcar Lénore și Henri nu mai aveau vreo curiozitate să vadă cum arată. Cînd fu curată, urcă goală scara, lăsîndu-și cămașa udă și celelalte veșminte pe jos, grămadă. Dar o ceartă izbucni între cei doi frați : Jeanlin se grăbise să sară în hîrdău sub cuvînt că Zacharie mînca încă ; și acesta îl bruftuia și-și cerea rîndul, striga că, dacă e atît de cumsecade încît să-i îngăduie Catherinei să se scalde întîi, nu voia totuși să se spele în jegul unei haimanale, mai ales că, după ce acesta trecea prin apă, puteai să umpli cu ea călimările de la școală. În cele din urmă se spălară în același timp, tot cu fața spre sobă, și chiar se ajutară unul pe celălalt, frecîndu-se pe spate. Apoi, ca și sora lor, pieriră pe scară, cu desăvîrșire goi.

— Fac şi ăştia o porcărie !... murmură mama Maheu strîngînd hainele, aruncate claie peste grămadă, pentru a le pune la uscat. Alzire, şterge puţin pe jos !

Dar un scandal, de cealaltă parte a zidurilor, îi tăie vorba. Înjurăturile unui bărbat, plînsete de femeie, tropăit de luptă, cu lovituri înfundate, care răsunau ca izbituri într-un dovleac gol pe dinăuntru.

— Vecina Levaque îşi ia porţia, constată liniştit Maheu, care tocmai răzuia cu lingura fundul străchinii. Curios lucru, Bouteloup pretindea că supa e gata.

— Da de unde să fie gata ! spuse mama Maheu. Am văzut zarzavaturile pe masă, nu erau nici măcar curăţate.

Strigătele se înteţeau, se auzi o lovitură grozavă, care zgudui zidurile, apoi se aşternu o tăcere adîncă. Atunci, înghiţind o ultimă sorbitură, minerul încheie cu aerul unui judecător nepărtinitor :

— Are dreptate, dacă supa nu-i gata...

Şi după ce bău un pahar întreg de apă, începu să mănînce mezelurile. Tăia bucăţi pătrate, pe care, după ce le lua cu vîrful cuţitului, le punea pe pîine şi le înghiţea, fără a se sluji de furculiţă. Cît timp tatăl mînca, nimeni nu sufla o vorbă. El însuşi mînca în tăcere ; nu recunoştea mezelurile obişnuite ale lui Maigrat, erau, pesemne, procurate din altă parte ; totuşi, nu o întrebă nimic pe nevastă-sa ; doar dacă bătrînul mai doarme sus. Nu, bunicul ieşise să-şi facă plimbarea obişnuită. Şi tăcerea se aşternu din nou.

Dar mirosul de carne îi făcu pe Lénore şi Henri, care se distrau desenînd rîuri cu apa vărsată pe jos, să-şi înalţe capetele. Veniră lîngă tatăl lor, se înfipseră în faţa lui, băieţelul cu un pas mai înainte, urmărind amîndoi fiecare înghiţitură, cu ochi plini de nădejde cînd bucata pornea din farfurie şi cu uimită deznădejde cînd pierea în gură. În cele din urmă, tatăl îşi dădu seama de pofta nesăţioasă care făcea să le tremure buzele şi să le curgă balele pe la colţurile gurii.

— Copiilor le-ai dat ? întrebă el. Şi cum nevastă-sa se codea : Ştii, nu-mi plac nedreptăţile astea. Îmi piere pofta de mîncare cînd îi văd aici, lîngă mine, cerşind o îmbucătură.

— Sigur că le-am dat! strigă ea minioasă. Ehei! dacă te iei după ei, poţi să le dai porţia ta şi pe a celorlalţi, sînt în stare să înghită pînă or să crape... Aşa-i, Alzire, că aţi mîncat cu toţii mezeluri?

— Sigur, mamă, răspunse mica cocoşată, care în asemenea împrejurări minţea cu o seninătate de om în toată firea.

Lénore şi Henri încremeniseră de uimire, indignaţi de o asemenea minciună, tocmai ei, care erau bătuţi cu biciul dacă nu spuneau adevărul. Cu inimioarele pline de amărăciune, simţeau o vie pornire de a tăgădui, de a spune că ei nu fuseseră acolo cînd ceilalţi mîncaseră.

— Hai, ce mai staţi?! repeta într-una mama Maheu, gonindu-i mai departe, în celălalt capăt al încăperii. Ar trebui să vă fie ruşine că vă vîrîţi totdeauna nasul în strachina tatălui vostru. Şi ce era dacă doar el ar fi avut parte de carne, oare nu munceşte destul? Pe cîtă vreme voi, haimanale ce sînteţi, ce ştiţi decît să cheltuiţi? A, da, şi încă mai mult decît vă face pielea!

Maheu îi chemă. Îi luă pe amîndoi pe genunchi, pe Lénore în stînga, pe Henri în dreapta, împărţind mezelurile cu ei. Le tăia bucăţele mici şi dădea fiecăruia cîte o porţie. Încîntaţi, copiii le înfulecau cu lăcomie.

După ce sfîrşi cu mîncarea, el îi spuse neveste-si:

— Nu, cafeaua să mi-o dai mai tîrziu. Vreau întîi să mă spăl... Şi dă-mi o mînă de ajutor ca să zvîrl apa asta murdară.

Luară hîrdăul de toartă şi-l răsturnară în rigolă, în faţa uşii, cînd coborî Jeanlin, care avea pe el haine uscate, un pantalon şi o bluză de lînă prea mari, obosite parcă şi ele de cît se spălăciseră pe spinarea fratelui său. Văzîndu-l că o zbugheşte pe furiş, prin uşa deschisă, maică-sa îl opri.

— Încotro?

— Acolo.

— Unde acolo?... Ascultă, mai bine du-te şi culege nişte frunze de păpădie, să facem o salată pentru diseară. Ei, ai înţeles? Dacă te întorci cumva fără salată, să ştii că ai să ai de-a face cu mine...

— Bine, bine!

Jeanlin porni cu miinile în buzunare, tîrşiindu-şi saboţii, legănîndu-şi sfrijitele-i şolduri de avorton de zece ani, ca un vechi miner. La rîndu-i, coborî şi Zacharie, mai îngrijit, purtînd un tricou de lînă neagră cu dungi albastre, strîns lipit de trup. Taică-su îi strigă să nu vină tîrziu acasă; şi el ieşi, nerăspunzînd nici un cuvînt, dînd din cap, cu pipa între dinţi.

Hîrdăul era iarăşi plin cu apă caldă. Maheu îşi şi scotea, pe îndelete, surtucul. La un semn, Alzire îi luă pe Lénore şi Henri şi-i duse să se joace afară. Lui Maheu nu-i plăcea să se spele în văzul tuturor, aşa cum se întîmpla în alte case din colonie. De altminteri, nu ţinea pe nimeni de rău, ci spunea numai că doar copiilor le şade bine să se bălăcească laolaltă.

— Ce tot faci acolo sus? strigă mama Maheu din capul scării.

— Îmi cîrpesc rochia pe care am rupt-o ieri, răspunse Catherine.

— Foarte bine... Nu coborî încă, taică-tu se spală.

Şi Maheu împreună cu nevastă-sa rămaseră singuri. Ea se hotărîse s-o aşeze pe un scaun pe Estelle, care, la gura sobei, ca prin minune, nu urla de loc în clipa aceea, rotindu-şi spre părinţi rătăcita-i privire de mică făptură negrăitoare. El, în pielea goală, pe vine în faţa hîrdăului, îşi vîrîse întîi capul, frecîndu-l cu acel săpun de rufe a cărui seculară întrebuinţare spălăceşte şi îngălbeneşte părul întregii seminţii. Apoi intră în apă, îşi udă pieptul, pîntecele, braţele, pulpele, frecîndu-se cu amîndouă mîinile. În picioare, nevastă-sa îl privea.

— Haide, ia spune-mi, începu ea, ţi-am văzut privirea de cum ai intrat în casă... Erai îngrijorat, nu? Ţi-au descreţit fruntea merindele astea... Închipuieşte-ţi că stăpînii de la Piolaine nu mi-au dat o para chioară. Oh, sînt cumsecade, i-au înţolit pe copii, şi mi-era ruşine să-i mai rog. Nu pot, înghit noduri cînd trebuie să cer.

Se întrerupse o clipă, s-o aşeze mai bine pe Estelle în scaun, ca nu cumva să cadă jos. Maheu se freca într-una cu apă şi cu săpun, fără a se grăbi să-şi astîmpere curiozitatea, aşteptînd cu răbdare ca nevastă-sa să-i povestească ce s-a întîmplat.

— Trebuie să-ţi spun că Maigrat m-a refuzat, oh, şi încă aspru, cum dai afară un cîine... Poţi să-ţi închipui ce bucurie pe capul meu ! Hainele astea de lînă ţin ele cald, dar foamea nu ţi-o potolesc, nu-i aşa ?

Maheu înălţă capul, tot fără a scoate o vorbă. Nimic de la Piolaine, nimic de la Maigrat, păi atunci cum ? Dar, ca de obicei, ea îşi sumese mînecile ca să-l spele pe spinare şi pe unde el nu putea ajunge singur cu miinile. De altminteri, îi şi plăcea cum îl săpunea ea şi-i freca pielea de-şi rupea miinile. Mama Maheu luă săpunul în mînă, iar el se înţepeni ca să-l poată freca pe umeri.

— Aşa, atunci, cum spuneam, m-am întors la Maigrat şi i-am spus, ah ! dar ce nu i-am spus... Că pesemne are inimă de piatră, că o să-l lovească nenorocul, dacă e vreo dreptate pe lume... Asta l-a cam pus pe gînduri, tot lăsa ochii-n pămînt, grozav ar fi vrut s-o şteargă...

De pe spinare, miinile ei, spălîndu-l, îi alunecară în jos pe rotunjimile bucilor ; şi, o dată pornită, ea îl freca pretutindeni, pe la toate încheieturile, pe tot trupul, făcîndu-l să strălucească aidoma celor trei tingiri ale ei în zilele de sîmbătă, cînd le făcea lună. Numai că năduşea din pricina acestui straşnic du-te-vino al braţelor, zguduită ea însăşi, răsuflînd din greu într-atîta, încît de-abia îşi mai gîfîia vorbele.

— Ce să mai spun ?... M-a făcut bătrînă zgripţoroaică... O să avem pîine pînă sîmbătă, dar ce e mai grozav e că mi-a împrumutat cinci franci... Am luat de la el şi unt, şi cafea, şi cicoare, ba era cît pe-aci să iau şi mezeluri şi cartofi, dar l-am lăsat, că prea mîriia... Treizeci şi cinci de centime mezelurile, nouăzeci cartofii, îmi mai rămîn trei franci şi şaptezeci şi cinci de centime cu care să fac o tocană şi un rasol... Ei, ce spui ? Nu-i aşa că nu degeaba mi-am pierdut o dimineaţă întreagă ?

Acum ea îl ştergea, apăsînd uşurel cu o cîrpă părţile trupului ce altminteri se uscau mai anevoie. El, bucuros, fără a mai cugeta la ziua în care va trebui să-şi plătească această datorie, rîdea din toată inima, strîngîndu-şi nevasta în braţe.

— Hai, lasă-mă, prostule, ești plin de apă, mă uzi!... Știi, mă tem că Maigrat ăsta nu prea are gînduri...

Era cît pe-aci să-i vorbească despre Catherine, dar se opri. De ce să-l neliniștească și pe el? Cine știe ce mai poate ieși din treaba asta!

— Ce, ce gînduri? întrebă el.

— Uite așa, ca să ne fure! O s-o pun pe Catherine să se zgîiască bine de tot la socoteală.

Maheu o înșfăcă iarăși, dar de data aceasta nu-i mai dădu drumul. Totdeauna baia se sfîrșea în acest fel; ea îl inviora frecîndu-l atît de tare, apoi, cînd îl ștergea peste tot, îl gîdila pe brațe și pe piept. De altminteri, și pentru ceilalți tovarăși din colonie acesta era ceasul prostiilor, ceasul în care plămada copiilor curgea cu nemiluita. Noaptea, toată familia era pe capul lor. O împinse spre masă, zburdînd ca un om în toate ale lui și care se bucură de singura clipă prielnică a zilei, spunînd că acesta îi e desertul, un desert care nu-l costa nimic. Ea, cu șoldurile și sînii zvîcnind, se mai zbătea puțin, rîzînd:

— Doamne, dar prost mai ești! Ce prost!... Și Estelle care ne vede! Așteaptă măcar să-i întorc capul.

— Pe naiba! Ce vrei să înțeleagă la trei luni?

După ce, lăsînd-o în sfîrșit, se ridică în picioare, Maheu își puse numai izmene uscate. Marea lui plăcere cînd se simțea curat și după ce-și hîrjonise muierea era să stea o clipă cu pieptul gol. Pielea-i albă, de-o albeață ca a unei palide fecioare, îi era brăzdată de dîrele zgîrieturilor și înțepăturilor lăsate de cărbune, tatuajul „altoiului", cum spun minerii; și se arăta mîndru înfățișîndu-și brațele zdravene și pieptu-i larg, de o strălucire de marmură străbătută de vinișoare sinilii. Vara, toți minerii ieșeau așa în pragul ușii. Făcu chiar cîțiva pași, în ciuda umezelii de afară, strigă peste grădini niște măscări unui prieten, și el cu pieptul gol. Se mai iviră și alții. Iar copiii, care tălălăiau pe caldarîm, înălțau capul, rîzînd și ei de bucuria ce desfăta toate aceste istovite cărnuri de muncitori despuiați, în văzul tuturora.

Bîndu-și cafeaua, fără încă a pune pe el o cămașă, Maheu povesti neveste-si despre mînia inginerului, pri-

cinuită de felul cum se făcuse armarea galeriilor. Era potolit, destins, așa că ascultă dînd din cap și încuviințînd înțeleptele sfaturi ale neveste-si, care se arăta a fi cît se poate de cumpătată în toate aceste treburi. Îi repeta într-una că nu se puteau alege cu nimic bun împotrivindu-se companiei. Pomeni apoi și despre vizita doamnei Hennebeau. Amîndoi, fără s-o spună, se simțeau mîndri de aceasta.

— Acum pot să cobor ? întrebă Catherine din capul scării.

— Da, sigur, taică-tu a terminat și acum se șterge.

Fata era îmbrăcată cu rochia ei de sărbătoare, o veche rochie de mătase albastru-închis, spălăcită și uzată pe la cute. Pe cap purta o foarte simplă bonetă din bumbac negru.

— Ei, poftim ! te-ai gătit... Ia spune-mi și mie unde te duci ?

— Mă duc la Montsou să-mi cumpăr o panglică pentru bonetă... Am scos-o pe cea veche că era prea murdară.

— Care va să zică ai bani !

— Da de unde, Mouquette mi-a făgăduit să-mi împrumute cincizeci de centime.

Maică-sa o lăsă să plece. Dar cînd să iasă, o mai strigă o dată :

— Uite ce e, nu cumva să te duci la Maigrat pentru panglica de care ai nevoie... Are să-ți ia prea mult și o să și creadă că sîntem plini de bani.

Taică-su, care se așezase pe vine la gura sobei ca să se usuce mai repede la ceafă și la subsuori, se mulțumi să-i spună doar atît :

— Vezi să nu umbli noaptea haimana pe străzi.

După-amiază Maheu lucră la grădină. Apucase a semăna cartofi, fasole și mazăre ; și, din ajun, păstra într-un butoi răsaduri de varză și de lăptuci, pe care se apucă să le răsădească. Acest ungher de grădină le producea legume destule pentru nevoile lor, în afară de cartofi, care nu le ajungeau niciodată. De altfel, se pricepea atît de bine la grădinărit, încît uneori scotea și anghinare, ceea ce vecinii socoteau drept mofturi și fasoane. Tocmai cînd își lucra brazda, sosi și Levaque

pe fișia lui de pămînt, ca să-și fumeze luleaua, și privi la lăptucii răsădiți de Bouteloup chiar în dimineața aceea, căci fără tragerea de inimă pe care o punea chiriașul ca să sape grădina n-ar fi crescut acolo decît urzici. Și începură să vorbească, peste zăplaz. Levaque, de-a binelea dezmorțit și ațițat, pentru că își snopise în bătăi nevasta, zadarnic se făcu luntre și punte să-l tîrască pe Maheu la Rasseneur în circiumă. Dar ce Dumnezeu, parcă s-ar teme de o halbă de bere! Ar face o partidă de popice, ar hoinări o bucată de vreme cu prietenii și apoi s-ar întoarce să mănînce. Așa își petreceau zilele după ce plecau din mină. Bineînțeles că nu era nimic rău în toate astea, dar Maheu se încăpățînă: dacă nu-și va răsădi acum lăptucii, pînă mîine se vor ofili. De fapt el socotea că e mai cuminte să se împotrivească, pentru că nu se împăca de loc cu gîndul de a-i cere neveste-si măcar un ban din ce-i mai rămăsese din cei cinci franci.

Sunau ceasurile cinci cînd Pierrona veni să afle dacă Lydie a ei o ștersese împreună cu Jeanlin. Levaque răspunse că pesemne așa trebuie să se fi întîmplat, căci nici Bébert nu mai era de găsit; iar derbedeii ăștia se țineau totdeauna împreună de haimanalîcuri. Maheu, ca să-i liniștească, le pomeni despre salata de păpădie pe care, trimis de maică-sa, Jeanlin se dusese s-o culeagă, apoi și el și prietenul său începură s-o facă cu ou și cu oțet pe tînăra femeie, slobozi la gură, doar de ai dracului ce erau. Dar ea, deși se făcea foc, tălpășița tot nu și-o lua, pentru că de fapt îi plăceau toate aceste măscări, care o făceau să urle de se ținea cu mîinile de burtă. Îi sări în ajutor o femeie plăpîndă, a cărei mînioasă gîngăveală aducea cu croncănitul unei găini. Altele, mai departe, stînd în pragul ușilor, făceau pe sfioasele. Acum școala se închisese și o puzderie de draci de copii hălăduiau pe uliță; era o forfotă nemaipomenită, piuitul unor mărunte făpturi ce se tăvăleau pe jos hîrjonindu-se în vreme ce tații lor, cînd nu erau la cafenea, rămîneau în grupuri de trei sau patru, stînd pe vine, la adăpostul vreunui zid, sprijiniți în călcîie, așa ca în fundul minei, și trăgeau din lulele, rostind cînd și cînd cîte o vorbă. Pierrona plecă furioasă cînd

Levaque îi pipăi coapsele, ca să le încerce dacă sînt tari ; şi el se hotărî în fine să se ducă singur la circiuma lui Rasseneur, în vreme ce Maheu tot răsădea într-una.

Lumina zilei scăzu deodată, mama Maheu aprinse lampa, furioasă că nici fata, nici băieţii nu erau încă acasă. Prinsoare ar fi făcut : niciodată nu apucau să mănînce împreună seara, adică singura dată cînd de fapt ar fi putut să fie cu toţii în jurul mesei. Apoi se mai gîndea şi la salata de păpădie, pe care trebuia s-o aducă Jeanlin. Ce dracu să mai culeagă la aşa ceas, pe întuneric beznă, ticălosul ăsta de băiat ! Ce bună ar fi o salată la tocana de cartofi cu praz şi cu măcriş, pe care o lăsa să fiarbă înnăbuşit într-un rîntaş cu ceapă prăjită ! Se simţea în toată casa ceapa prăjită, mirosul acesta grozav care se face îndată rînced şi pătrunde prin cărămizile locuinţelor din coloniile de mineri, îmbibîndu-le în aşa hal, încît le adulmeci de departe, în plină cîmpie, miasmele pătrunzătoare de bucătărie ca vai de lume.

Maheu, după ce, la căderea nopţii, plecă din grădină, aţipi îndată pe un scaun, cu capul sprijinit de perete. Seara, de îndată ce se aşeza, adormea. Ceasornicul cu cuc vestea orele şapte, iar Henri şi Lénore tocmai spărseseră o farfurie, încăpăţînîndu-se s-o ajute pe Alzire, care punea masa, cînd taica Bonnemort sosi acasă, cel dintîi, grăbit să mănînce, ca să se întoarcă la lucru.

Atunci mama Maheu îl trezi pe bărbat-su.

— Treaba lor ! Hai să mîncăm... Sînt, la urma urmelor, destul de mari ca să nimerească drumul acasă. Necaz mi-e numai de salata aia !...

5

La Rasseneur, după ce mîncase o supă, Étienne, ajuns în strîmta încăpere unde urma să locuiască, chiar sub acoperiş, în faţa minei Voreux, căzuse pe pat, îmbrăcat cum era, zdrobit de oboseală. În ultimele două zile nu dormise nici măcar patru ceasuri. Cînd se trezi, în amurg, rămase o clipă buimac, nefiind în stare să re-

cunoască locul în care se găsea ; îi era atît de rău şi-şi simţea capul atît de greu, încît anevoie se ridică în picioare, cu gîndul de a lua puţin aer înainte de a mînca şi de a se culca pentru somnul de noapte.

Afară vremea se încălzea treptat-treptat, iar cerul de funingine se făcea ca arama, mocnind a ploaie, una dintre acele lungi ploi ale Nordului, căreia umedul zăduf al văzduhului îi vestea apropierea. Noaptea se aşternea cu mari valuri de întuneric, ce înecau depărtările nedesluşite ale cîmpiei. Pe uriaşa mare de pămînturi roşietice, scunda boltă a cerului părea, la acest ceas, a se topi într-o pulbere neagră, fără o adiere de vînt care să însufleţească bezna. Era o lividă tristeţe moartă, de îngropăciune.

Étienne merse drept înainte, rătăcind la întîmplare, fără altă ţintă decît de a-şi risipi tulburarea. Cînd trecu prin faţa minei Voreux, ce se întunecase în fundu-i de gaură încă nestrăpunsă de licărirea vreunei lanterne, se opri o clipă pentru a vedea ieşirea lucrătorilor zilieri. Sunau, desigur, ceasurile şase, transportatori, încărcători din orizonturi, grăjdari mergeau în pîlcuri, amestecaţi printre fetele de la ciururile de sortare, vesele şi nedesluşite în umbra din juru-le.

Trecură întîi mama Brûlé şi Pierron, ginerele ei. Ea îl certa că nu o sprijinise în contestaţia pe care o făcuse unui supraveghetor în legătură cu cantitatea de pietre culese.

— Oh ! fir-ai al dracului, zdreanţă ce eşti, hai, du-te ! Dacă s-a mai pomenit aşa ceva, să fii bărbat şi să te pleci în aşa hal în faţa unuia dintre scîrnăviile care ne sug sîngele.

Pierron o urmă liniştit, fără să răspundă. În cele din urmă, spuse :

— Ai fi vrut poate să-mi iau şeful de guler ? Bogdaproste ! Ca să mai dau şi de bucluc !

— Atunci ce mai încoa-încolo ! Lasă-te călcat în picioare ! strigă ea. Ah ! Fir-ar al dracului, dacă m-ar fi ascultat fiică-mea !... Care va să zică nu-i de-ajuns că mi-au ucis bărbatul, ai vrea pesemne să le mai şi mulţumesc ? Ei bine, nu ! Las' că le vin eu de hac !

Glasurile li se pierdură, Étienne o privi pierind, cu nasu-i de pasăre de pradă, cu părul cărunt în bătaia vîntului, cu prelungile-i brațe slăbănoage gesticulînd cu furie. Dar, în urmă-i, convorbirea a doi tineri îl făcu să-și ciulească urechile. Îl recunoscuse pe Zacharie, care aștepta acolo, și de care prietenul său Mouquet tocmai se apropiase.

— Hai, vii ? îl întrebă acesta. Îmbucăm ceva și apoi o ștergem la *Volcan*.

— Îndată, am puțină treabă.

— Ce treabă ?

Transportatorul se întoarse și o zări pe Philomène, care ieșea de la hala ciururilor. I se păru că înțelege.

— Aha ! bine, asta era... Atunci o iau înainte.

— Foarte bine, te ajung din urmă.

Mouquet, plecînd, se întîlni cu taică-su, bătrînul Mouquet, care ieșea și el din Voreux ; cei doi bărbați își spuseră doar bună seara ; băiatul o apucă pe șosea, în vreme ce tatăl se făcu nevăzut de-a lungul canalului.

Zacharie o și tîra pe Philomène către același drum lăturalnic, cu toate că ea se împotrivea. Era grăbită, mai bine altă dată ; și se certau amîndoi, ca niște vechi tovarăși de viață. N-avea nici un haz să se întîlnească doar așa, sub cerul liber, și mai ales iarna, cînd pămîntul e jilav și cînd cîmpul nu e plin de grîu, în care să-ți poți face culcuș.

— Dar nu, nu asta voiam, murmură el pierzîndu-și răbdarea. Am să-ți spun ceva.

O ținea de talie și o duse binișor. Apoi, cînd ajunseră în umbra rambleului, o întrebă dacă avea bani.

— Bani ? Pentru ce ? întrebă ea.

Atunci el se fîstîci, îi pomeni despre o datorie de doi franci, din pricina căreia toată familia o să-i sară în cap.

— Hai, lasă fleacurile astea !... L-am văzut pe Mouquet, vrei să te duci iar la *Volcan*, pentru femeile de acolo, scîrnăviile alea de șanteze !

El se apără, se bătu cu pumnii în piept, îi dădu cuvîntul de onoare. Apoi, cum ea se mulțumea doar să dea din umeri, el îi spuse deodată :

— Hai cu noi, dacă-ţi face plăcere... Poftim! Ca să vezi că nu mă stinghereşti de fel, nu-mi pasă mie de şantezele alea!... Hai, vii?

— Şi copilul? Cu el ce fac? Poţi măcar să te mişti cu un copil care urlă într-una?... Lasă-mă să mă duc. Prinsoare fac că acasă tămbălăul e în toi.

Dar el nu-i dădu drumul, o imploră. Măcar aşa, ca să nu apară un prost în ochii lui Mouquet, căruia îi dăduse cuvîntul. Un bărbat nu putea chiar în fiecare seară să se culce o dată cu găinile. Învinsă, îşi întoarse una dintre pulpanele jachetei şi, tăind cu unghia un fir de aţă, scoase dintr-un ungher ascuns în cusătura tivului cîteva piese de cîte cincizeci de centime fiecare. Temîndu-se să n-o fure maică-sa, pitea acolo tot ce cîştiga de pe urma ceasurilor suplimentare pe care le făcea în mină.

— Uite, vezi? N-am decît cinci piese... Sînt gata să-ţi dau trei... Dar numai dacă-mi juri că ai s-o hotărăşti pe maică-ta să se învoiască să ne luăm. Nu mai pot răbda viaţa asta aşa cum dă Dumnezeu! Din pricina asta maică-mea mă face să înghit cu noduri fiecare îmbucătură... Haide, jură... întîi să-mi juri.

Vorbea cu tărăgănatu-i glas de fată bolnăvicioasă, fără vreo patimă, ci numai obosită de viaţa pe care o ducea. Dar el jură, strigă că făgăduiala pe care i-o făcuse era lucru sfînt; apoi, de îndată ce căpătă cele trei monede, o sărută, o gîdilă, o făcu să rîdă şi ar fi împins desigur lucrurile pînă la capăt, în acest ungher al rambleului, care slujea drept adăpost de iarnă vechiului lor menaj, dacă ea nu s-ar fi împotrivit fără încetare, sub cuvînt că nu i-ar face nici o plăcere. Se întoarse singură în colonie, în vreme ce el tăie drumul, pe cîmp, ca să-şi ajungă din urmă prietenul.

Fără să-şi fi dat seama, Étienne îi urmărise de departe; nu înţelegea ce se petrece, credea doar că-şi dăduseră întîlnire. Fetele care lucrau în mină erau precoce, iar el îşi amintea lucrătoarele din Lille, pe care le aştepta în dosul fabricilor, cetele acelea de fete stricate de pe la paisprezece ani, lăsate în voia ticăloasei lor soarte. Dar o altă întîlnire îl miră şi mai tare. Se opri.

Scena se petrecea la poalele rambleului, intr-o groapă în care se rostogoliseră mari bolovani de piatră şi unde micul Jeanlin îi bruftuia aprig pe Lydie şi pe Bébert, aşezaţi ea la dreapta, iar el la stinga lui.

— Ce face ?... Cum aţi spus ?... Am să vă mai dau pe deasupra şi cite o labă dacă aveţi pretenţii... Mai întii de toate cine a avut ideea, voi sau eu ?

Într-adevăr, ideea aceasta lui Jeanlin îi venise în minte. După ce, vreme de un ceas, cutreieraseră cimpia, de-a lungul canalului, ca să culeagă împreună cu ceilalţi doi foi de păpădie, il bătuse deodată gindul, văzînd maldărul adunat, că nici vorbă ca toţi ai lui, laolaltă, să fie în stare să mănînce atita salată ; şi, în loc să se întoarcă acasă în colonie, se duseseră spre Montsou, lăsindu-l de pază pe Bébert şi punînd-o pe Lydie să sune pe la casele celor înstăriţi, cărora ea le oferea spre cumpărare salatele de păpădie. Şi, pentru că le ştia pe toate, aşa copil cum era, spunea că fetele sint în stare să găsească cumpărători pentru orice. În patima negoţului, dădură toată grămada de salate ; ştrengăriţa adunase cincizeci şi cinci de centime. Iar acum, cu miinile goale tustrei, împărţeau ciştigul.

— E nedrept, declară Bébert. Trebuie să imparţi totul în trei părţi... Dacă tu îţi iei treizeci şi cinci de centime, nouă nu ne rămin decit cite zece fiecăruia.

— Adică de ce e nedrept ? replică Jeanlin furios. Întii şi întii, eu am cules cel mai mult !

Celălalt de obicei se supunea cu o admiraţie plină de spaimă, credul în aşa măsură, incit îi cădea veşnic victimă. Deşi mai virstnic şi mai puternic, se lăsa chiar pălmuit. Dar, de astă dată, vederea acestei grămezi de bani il aţiţă la rezistenţă.

— Spune şi tu, Lydie ! Nu-i aşa că ne fură ?... Dacă nu împarte cu dreptate, il pirim maică-si.

Fulgerător, Jeanlin îi şi viri pumnul sub nas.

— Ia mai spune o dată, dacă-ţi dă mina. Nu voi, eu am să mă duc la voi acasă să le spun că aţi vindut salată maică-mi... Şi apoi, nenorocitule, nu vezi că eşti prost ca noaptea ? Cum e cu putinţă să imparţi cincizeci şi cinci la trei ? Încearcă numai, tu, care eşti dibaci nevoie mare... Poftim fiecăruia cele zece centime cuve-

nite. Înhățați-le cît mai e vreme, că, de unde nu, se duc pe copcă toate, în buzunarele mele.

Supus, Bébert primi cele zece centime. Lydie, tremurind, amuțise de-a binelea, căci în fața lui Jeanlin simțea teamă și o tandrețe de mică femeiușcă învinsă. Și cum el îi oferea cele zece centime, ea întinse mîna cu un surîs resemnat. Dar Jeanlin se răzgîndi deodată.

— Ia stai! Ce dracu ai să faci tu cu bănetul ăsta? Cu siguranță că mă-ta o să ți-i șterpelească pe toți dacă nu poți să-i ascunzi... Cel mai cuminte e să ți-i păstrez eu. Și cînd ai să ai nevoie de bani, să-mi ceri.

Și cele patruzeci și cinci de centime pieriră. Iar pentru a-i închide gura, o și înhățase, rîzînd, rostogolindu-se cu ea pe rambleu. Era nevestica lui; încercau împreună, prin tot felul de unghere întunecate, să facă dragoste, așa cum, de după pereți, prin crăpăturile ușilor, îi auzeau și îi vedeau făcînd pe ai lor. Le știau pe toate, dar, prea fragezi, nu erau în stare de nimic și tot încercau, se jucau ceasuri întregi într-un fel de hîrjoană de cățel vicioși. El numea asta joacă „de-a tata și de-a mama", iar cînd el o înhăța, ea o lua la fugă, lăsîndu-se în cele din urmă prinsă, cu desfătătorul freamăt al instinctului, supărată adeseori și totuși lăsîndu-se totdeauna învinsă, așteptînd ceva ce tot întîrzia să se împlinească.

Cum lui Bébert nu-i îngăduiau să ia parte la joaca lor și era chelfănit de îndată ce se lega de Lydie, el rămînea fisticit, simțindu-se răscolit de mînie și de o nedeslușită stingherealǎ cînd ceilalți doi se jucau fără a se sinchisi cîtuși de puțin de prezența lui. În ceea ce-l privea, n-avea decît un singur gînd: să-i sperie, să le bage bețe-n roate, strigînd că îi vede cineva.

— Na, c-ați băgat-o pe mînecă, v-a și ginit unu!

Dar de astă dată nu mințise; era Étienne, care se hotărîse să-și continue drumul. Dintr-o săritură, puștii se făcură nevăzuți, iar el trecu, dînd ocol rambleului, mergînd de-a lungul canalului, înveselit de grozava spaimă pe care o trăseseră dracii ăștia de copii. Firește că era prea de timpuriu la vîrsta lor. Dar ce să-i faci? Prea vedeau și ei multe, prea erau boacăne toate cîte le auzeau, încît doar legați dacă i-ai fi ținut, ai fi putut

să-i impiedici. Şi totuşi, în sinea lui, Étienne se simţea trist.

O sută de paşi mai departe, dădu peste alte perechi. Se apropiase de Réquillart, iar acolo toate fetele din Montsou, împreună cu iubiţii lor, dădeau tîrcoale vechii mine în ruine. Era locul de întîlnire al tuturora, colţişorul îndepărtat şi pustiu în care lucrătoarele de la ciururi işi zămisleau cel dintîi copil, dacă nu cutezau să se aventureze pe şopron. Gardurile prăbuşite lăsau oricui trecere spre vechea incintă, prefăcută într-un loc viran, îngrădită doar de rămăşiţele celor două hangare prăbuşite şi de grinzile marilor schelării ce dăinuiau încă. Vagonete scoase din uz zăceau la pămînt, vechi lemnării, aproape putrezite, încremenite şi ele claie peste grămadă, în vreme ce o îmbelşugată vegetaţie cotropise iarăşi acest ungher de pămînt, răspîndindu-se în desişuri de ierburi, izbucnind în arbuşti plini de vigoarea tinereţii. Aşa încît fiecare fată era acolo ca la ea acasă, căci pentru toate se găsea cîte o fundătură de tainiţă. Acolo, ibovnicii le răsturnau pe grinzi, pe după cherestele, în vagonete. Îşi făceau culcuş oricum, alături cu toţii, cot la cot, fără a se sinchisi unul de celălalt. Şi, în jurul maşinii părăsite, în apropierea puţului obosit de deversarea cărbunelui, părea că însăşi răzbunarea forţei creatoare in lume, că însăşi dragostea descătuşată înfigea, sub plesnetul de bici al instinctului, plămada fătului omenesc în pîntecele acestor fete abia pornite pe drumul maturităţii.

Totuşi un paznic locuia acolo, bătrînul Mouque, căruia compania îi lăsase, aproape chiar sub turla distrusă, două încăperi, pe care aşteptata năruire a ultimelor schelării le ameninţa cu iminenta-i prăbuşire. Fusese chiar nevoit să proptească o parte a tavanului ; şi trăia acolo destul de bine cu familia, el cu Mouquet într-o cameră, iar Mouquette în cealaltă. Cum toate cercevelele erau fără geamuri, se hotărîse să le înfunde cu scînduri bătute în cuie ; limpede nu se vedea în casă, dar încaltea era cald. De altfel, paznicul acesta nu păzea nimic, se ducea la Voreux să-şi îngrijească caii, nu se ocupa nicicînd de ruinele Réquillart-ului, din care

se păstra doar puțul, pentru a servi drept coș de ventilație unei instalații de aerare a minei invecinate.

Și așa își făcea veacul taica Mouque, ducîndu-și bătrinețele printre îndrăgostiți. De la zece ani, Mouquette sărise, cum se spune, pîrleazul, prin toate ungherele dărîmăturilor, și nu ca o ștrengăriță sperioasă și crudă încă, ca Lydie, ci ca gogeamite fată bună pentru flăcăii cu barbă. Taică-su nu avea nimic de spus, pentru că ea îi purta respect și nu-i strecura în casă nici un curtezan. Și apoi, omul era deprins cu aceste prealumești intîmplări. Cînd se ducea la Voreux sau se întorcea de acolo, de cîte ori ieșea din vizuina lui, nu putea face un pas fără să dea de vreo pereche tolănită în iarbă; ba se întîmpla și mai rău, dacă voia să se aplece ca să ridice niscaiva vreascuri pentru fiertură sau să caute ierburi pentru iepurele său în celălalt capăt al incintei; atunci vedea apărînd, unul cîte unul, adulmecătoarele nasuri ale tuturor fetelor din Montsou și trebuia să ia aminte să nu se împleticească printre picioarele întinse la pămînt de-a lungul potecilor. De altminteri, de la o vreme, întîlnirile acestea nu mai stinghereau pe nimeni, nici pe el, care se ferea doar să nu cadă, și nici pe fete, de care, ca să le lase să-și ducă la bun sfîrșit treaba începută, se îndepărta cu pași mărunți, în vîrful picioarelor, ca un om cumsecade, înțelegător al rosturilor firii. Dar după cum ele ajunseseră să-l cunoască la acest ceas, tot astfel și el sfîrși prin a le cunoaște, așa cum cunoști zburdalnicele coțofene ce-și fac de cap prin perii din grădină. Ah! tineretul ăsta! cum se mai îndopa, cum se mai ghiftuia! Uneori clătina din cap cu o mută și amară jinduire, întorcîndu-și privirile de la aceste gălăgioase fetișcane ce gifîiau prea de tot în întunecatele hăuri ale nopții. Doar un lucru îl supăra: doi îndrăgostiți deprinseseră prostul obicei să se iubească proptiți în peretele odăii lui. Și nu-i era că astă îndeletnicire nu l-ar fi lăsat să doarmă, dar că apriga lor opintire avea în cele din urmă să-i năruie zidul.

Seară de seară, bătrînul Mouque primea vizita prietenului său, taica Bonnemort, care de fiecare dată, înaintea cinei, făcea aceeași plimbare. Cei doi moșnegi nu-și vorbeau, schimbînd cel mult zece cuvinte, în răs-

timpul jumătății de ceas petrecute împreună. Dar îi înviora să se simtă alături, gîndind la întîmplări de demult, pe care le depănau și iar le tot depănau împreună, fără a simți nevoia de a le rosti. La Réquillart se odihneau pe vreo grindă, alături unul de altul, aruncînd cîte o vorbă, apoi purcedeau hăt-departe pe meleagurile visării cu nasu-n pămînt, regăsind astfel, fără doar și poate, pierdutele lor tinereți. În juru-le, iubiții se desfătau cu ibovnicele, buzele șopteau printre sărutări și rîsete, se înălța calda duhoare a fetelor în prospețimea ierburilor strivite. Se împliniseră patruzeci și trei de ani de cînd, tot în dosul acestei mine, taica Bonnemort își aflase femeia, o încărcătoare de vagonete atît de firavă, încît o urca pe un vagonet ca să-i vină mai bine la îmbrățișare. Ehei, multă apă pe gîrlă trecuse de atunci ! Și, clătinînd din cap, cei doi moșnegi în cele din urmă se despărțeau, adeseori fără a-și spune măcar seara bună.

Și totuși, în seara aceasta, pe cînd Étienne se apropia, taica Bonnemort, care se ridica de pe grindă pentru a se întoarce în colonie, îi spuse lui Mouque :

— Noapte bună, bătrîne !... Ia spune, ai cunoscut-o pe Roussie ?

Mouque rămase o clipă tăcut, dădu din umeri, apoi, intrînd în casă :

— Noapte bună, bătrîne, noapte bună !

Étienne, la rîndu-i, se așeză și el pe grindă. Tristețea-i deveni și mai adîncă, fără a ști de ce. Bătrînul, pe care-l văzu din spate îndepărtîndu-se și pierind, îl făcu să-și amintească de momentul sosirii lui în dimineața aceea, de valul vorbelor pe care zvîcnirile vîntului le smulsese din gura acestui taciturn. Cîtă mizerie ! Și toate aceste fete, frînte de oboseală, care mai erau și atît de proaste, încît, de cum se așternea întunericul înserării, se apucau să fabrice copii, carne sortită trudei și suferinței ! Șirul acestor nenorociri va fi fără sfîrșit dacă ele vor tot aduce pe lume muritori de foame. N-ar fi fost oare mai nimerit să-și înfunde pîntecele, să-și încleșteze coapsele, ca la apropierea unei nenorociri ? Poate că gîndul acestor lucruri întunecate îl tulbura doar în aleanul singurătății, în ceasurile în care semenii

lui se duceau, perechi-perechi, pe căile desfătării. Moleşeala văzduhului îl cam înăbuşea, stropi de ploaie, căzînd rar la început, îi udau mîinile fremătînde. Da, aşa era, cu toatele alunecau pe acelaşi povîrniş, căruia, în ciuda judecăţii, nu i se puteau împotrivi.

Pe cînd Étienne şedea nemişcat în umbră, o pereche ce cobora drumul dinspre Montsou îl atinse chiar, în treacăt, fără a-l vedea, străbătînd terenul viran al Réquillart-ului. Fata, o fecioară desigur, rezista, se zbătea, cu rugăminţi rostite încet, în şoaptă, în vreme ce flăcăul o împingea totuşi, tăcut, spre un ungher al hangarului scufundat în beznă, rămas încă în picioare şi sub care vechi funii mucegăite zăceau claie peste grămadă. Erau Catherine şi cu namila de Chaval. Dar Étienne, care nu-i recunoscuse pe cînd treceau, îi urmărise cu privirea, pîndind sfîrşitul întîmplării cu o aşa aţiţare a simţurilor, încît îşi schimbă cursul gîndurilor. De ce oare ar mai interveni ? Cînd fetele se împotrivesc înseamnă că le place să fie întîi îmbrîncite.

Plecînd din colonia celor „două sute patruzeci", Catherine se îndreptase spre Montsou, pe şoseaua pietruită. De la vîrsta de zece ani, de cînd îşi agonisea viaţa muncind la cărbune, cutreiera astfel ţinutul singură, în toată libertatea obişnuită în familiile minerilor ; şi dacă nici un bărbat n-o avusese încă pînă la cincisprezece ani, faptul se datora tîrziei treziri a pubertăţii, a cărei izbucnire o aştepta încă. Ajunsă în faţa şantierelor companiei, traversă strada şi intră la o spălătoreasă, în casa căreia era încredinţată că o va găsi pe Mouquette, căci aceasta din urmă îşi făcea veacul acolo, în tovărăşia unor femei care, cît era ziulica de lungă, nu mai conteneau să tot dea fiecare cîte un rînd de cafele. Dar rămase dezamăgită : Mouquette tocmai le cinstise şi ea, la rîndu-i, pe celelalte, astfel încît nu mai avea de unde să-i împrumute cei cincizeci de bani pe care-i făgăduise. Drept mîngîiere, i se oferi zadarnic un pahar cu cafea foarte fierbinte. Nu voi nici măcar ca prietena ei să se împrumute pentru ea de la altă femeie. Îi venise în gînd să facă economie, o apucase un fel de teamă superstiţioasă, care o făcea să fie în-

credințată că dacă și-ar cumpăra-o acum, panglica i-ar purta nenoroc.

Se grăbi s-o apuce iar pe drumul spre colonie, ca să se întoarcă acasă, și trecea tocmai prin fața celor din urmă locuințe din Montsou, cînd se auzi strigată de un bărbat care se afla în ușa cafenelei *Piquette*.

— Ei, Catherine ! încotro atît de grăbită ?

Era namila de Chaval. Se simți contrariată, dar nu pentru că omul i-ar fi displăcut, ci pentru că nu-i ardea de nimic.

— Ei, haide să iei și tu un păhăruț... O băuturică dulce, ce zici, vrei ?

Răspunse cu drăgălășenie, dar îl refuză : mai era puțin pînă la căderea nopții, iar cei de acasă o așteptau. El se apropiase și o tot ruga în șoaptă, în mijlocul străzii. De mult mocnea în el gîndul de-a o hotărî să urce în odaia unde locuia, la catul întîi al cafenelei *Piquette*, o frumoasă încăpere cu un pat mare pentru doi. Ce Dumnezeu, îi era frică de el de-l tot refuza de fiecare dată ? Ea, fată bună, rîdea, spunea că va veni într-o zi, în săptămîna în care nu se fac copii. Apoi, din vorbă în vorbă, ajunse să-i pomenească, fără să-și fi dat seama cum, de panglica albastră pe care nu și-o putuse cumpăra.

— Ei asta-i, lasă, că ți-o cumpăr eu ! strigă el.

Ea roși toată, simțind că mai cuminte ar fi dacă l-ar refuza și de astă dată, răscolită totuși de plăcerea de a avea panglica mult dorită. Gîndul de a se împrumuta îi reveni, așa încît, în cele din urmă, se învoi, cu condiția să-i dea înapoi banii pe care-i va cheltui pentru ea. Asta le prilejui din nou cîteva vorbe de glumă : se înțeleseră că dacă nu se va culca cu el, atunci îi va da banii înapoi. Dar cînd voi s-o ducă la Maigrat, se ivi o nouă încurcătură.

— Nu, nu la Maigrat, mama nu-mi dă voie să mă duc la el.

— Ei, ce vorbă mai e și asta ? N-ai nici o nevoie să-i spui unde ai fost !... Numai în prăvălia lui se găsesc cele mai frumoase panglici din Montsou.

Cînd Maigrat se pomeni în dugheană cu namila de Chaval împreună cu Catherine, de parc-ar fi fost doi

îndrăgostiţi care umblau să-şi cumpere darul de nuntă, se făcu roşu de minie şi le arătă colecţia de panglici albastre cu îndirjirea unui om care se simte batjocorit. Apoi, de îndată ce tinerii fură serviţi, el se înfipse în pragul uşii, ca să-i privească cum se îndepărtează ; şi pentru că nevastă-sa se apropie, cu glasul timid, ca să-l întrebe ceva, îşi vărsă năduful pe ea, o înjură şi urlă că într-o zi se vor căi amarnic toţi aceşti oameni nerecunoscători, care cu toţii ar trebui să i se prosterne la pămint şi să-i sărute picioarele.

Pe drum, namila de Chaval o însoţea pe Catherine. Mergea aproape de ea, bălăngănindu-şi miinile, numai că o tot împingea cu şoldurile, încotro voia el, fără a părea de loc că o conduce. Deodată, ea îşi dădu seama că o făcuse să se abată de pe drumul pietruit şi că o porneau împreună pe poteca îngustă ce ducea spre Réquillart. Dar nici nu mai apucă să se supere : el o şi cuprinsese de talie, ameţind-o într-una cu vorbe dulci. Era proastă oare de se temea ? Voia el răul unui copil încîntător ca ea, dulce ca unduirea mătăsii şi atît de drăgălaşă că ar fi înghiţit-o, nu alta ? Şi-i sufla după urechi, pe ceafă, iscîndu-i un freamăt în tot trupul. Ea, sufocată, nu mai găsea nici o vorbă de împotrivire. Era adevărat că părea s-o iubească. Îşi amintea acum că sîmbătă seara, după ce stinsese luminarea, se întrebase tocmai ce se va întîmpla dacă el ar face aşa cum făcea acum ; apoi, adormind, visase că, moleşită de plăcere, nu se mai împotrivea de loc. Atunci de ce la acelaşi gînd să fie cuprinsă astăzi de silă şi de o nedeslușită părere de rău ? În vreme ce el îi gîdila ceafa cu mustăţile, dar cu o aşa desfătătoare dulceaţă încît ea închidea ochii, umbra unui alt bărbat, a băiatului întrezărit în dimineaţa acelei zile, se strecura în bezna de sub închisele ei pleoape.

Dar deodată Catherine privi în juru-i : Chaval o dusese printre ruinele Réquillart-ului şi ea resimţi tremurul unei şovăiri în faţa întunericului ce învăluia hangarul prăbuşit.

— Ah ! nu, oh ! nu, murmură ea, lasă-mă, te rog, lasă-mă !

Spaima apropierii bărbatului o înnebunea, această spaimă ce încleştează muşchii aţiţînd instinctul de apărare, chiar atunci cînd fetelor le mocneşte dorul, sub vraja cotropitoarei apropieri a bărbatului. Deşi atoateştiutoare, fecioria-i se înfricoşa totuşi ca la ameninţarea unei lovituri, a unei răni, de a cărei durere necunoscută încă se temea.

— Nu, nu, lasă-mă, nu vreau ! Îţi jur că sînt încă prea tînără... Crede-mă ! mai tîrziu, cînd s-o ivi măcar semnul că nu mai sînt copil...

El mîrîi surd :

— Proasto ! Dacă-i aşa, n-ai de ce te teme... Ce-ţi pasă ?

Dar apoi nu mai scoase o vorbă. O înşfăcase zdravăn şi o rostogoli în hangar. Iar ea, căzînd pe spate pe mormanul de frînghii vechi, încetă să se mai apere, răbdînd bărbatul prea devreme pentru vîrsta ei cu acea supunere transmisă pe calea eredităţii şi care din anii copilăriei răsturna sub cerul liber toate fetele din neamul ei de oameni. Sperioasele-i bîlbîiri se stinseră ; nu se mai auzea decît gîfîiala dogorîtoare a bărbatului.

În acest răstimp, Étienne ascultase fără să se clintească. Încă una care făcea saltul ! Iar acum, după ce văzuse comedia, se ridică, cuprins de o tulburare, un fel de pizmaşă ispită, amestecată cu mînie. Nu mai avea de ce să se ferească şi sări peste grinzi, căci ceilalţi doi erau prea absorbiţi în acea clipă de rosturile lor ca să se sinchisească de el. De aceea, după vreo sută de paşi de drum, întorcîndu-şi capul, fu uimit văzînd că cei doi erau în picioare, părînd a face, ca şi el, calea întoarsă spre colonie. Bărbatul prinsese din nou fata de talie, strîngînd-o cu priviri recunoscătoare, şoptindu-i mereu în urechi ; ea părea însă grăbită, vrînd să se întoarcă cît mai curînd şi, mai ales, părea supărată din pricina întîrzierii.

Atunci Étienne se simţi răscolit de o ispită, aceea de a-i vedea cum arată la faţă. Socoti din parte-i o prostie şi grăbi pasul pentru a nu i se supune. Dar de la sine paşii se răriră şi, la cel dintîi felinar, se hotărî să pîndească din urmă. De uluire rămase ţintuit locului cînd, trecînd, îi recunoscu pe Catherine împreună cu namila

de Chaval. Stătu întîi în cumpănă. Să fie într-adevăr ea această fată îmbrăcată în rochia-i albastru-închis, cu această bonetă pe cap? Era oare tot băiețandrul în pantaloni și cu părul strîns sub boneta de pînză? Iată de ce putuse să-l atingă în treacăt fără ca el să-și fi dat seama cine e. Dar nu se mai îndoia de loc, îi zărise ochii, verzuia străvezime a acestei ape de izvor, atît de limpede și de adîncă. Ce tîrfă! Și se simțea răscolit împotrivă-i de îndîrjitul simțămînt de a se răzbuna împotriva ei, așa, fără nici o pricină, disprețuind-o. De altminteri, nu-i stătea bine îmbrăcată în fată: era îngrozitoare.

Agale, Catherine și Chaval trecură mai departe. Nici nu le trecea prin minte că sînt pîndiți; el o mai ținea în loc ca s-o sărute după urechi, în vreme ce ea zăbovea, lăsîndu-se iarăși în voia mîngîierilor care o făceau să rîdă. Depășit de ei, Étienne era silit să-i urmeze, supărat că îi închideau drumul, privind totuși la toate aceste lucruri care-l îndîrjeau. Era așadar adevărat ceea ce-i jurase dimineață: nu fusese încă amanta nimănui; și el care nu o crezuse, care, călcîndu-și pe inimă, se lipsise de ea numai ca să nu fie întocmai ca și celălalt. Lăsase să-i fie șterpelită de sub nas, împinsese prostia atît de departe, încît se mulțumise cu murdara bucurie de a-i vedea! Asta îl înnebunea. Încleșta pumnii și l-ar fi mîncat de viu pe acest om, cu acea sete de sînge care, cînd punea stăpînire pe el, îl făcea să vadă roșu înaintea ochilor.

Plimbarea dură o jumătate de ceas. Cînd Chaval și Catherine se apropiară de Voreux, încetiniră și mai mult mersul, oprindu-se de două ori la marginea canalului, de vreo trei ori de-a lungul rambleului, foarte bucuroși acum, înveselindu-se cu tot felul de mărunte jocuri șăgalnice. Étienne era silit să se oprească și el, să facă aceleași popasuri, ca nu cumva să fie văzut. Se străduia să nu mai simtă decît o brutală părere de rău: să se învețe minte să mai cruțe fetele, așa, din bună creștere. Apoi, după ce trecură de Voreux, liber în sfîrșit să se ducă la Rasseneur ca să mănînce, continuă să-i urmărească, însoțindu-i pe drum spre colonie. Pe urmă rămase acolo, în picioare, pe întuneric, vreme de un sfert de ceas, așteptînd ca Chaval să plece și s-o lase

pe Catherine să se întoarcă acasă. Şi cînd fu sigur de tot că se despărţiseră, o porni din nou şi merse foarte departe, pe drumul ce ducea spre Marchiennes, tropăind, necugetînd la nimic, simţind şi că se înnăbuşă, că e prea trist ca să se închidă între cei patru pereţi ai odăii.

Doar o oră mai tîrziu, către ceasurile nouă, Étienne străbătu din nou colonia, spunîndu-şi că trebuie să îmbuce ceva şi să se culce dacă voia să fie în picioare a doua zi la patru dimineaţa. Satul apucase să aţipească, negru ca păcura în albia nopţii. Nici o licărire nu se strecura prin obloanele închise. Lungile faţade se înşiruiau, dormind somnul de plumb al cazărmilor ce sforăie. Doar o pisică ţîşni, spintecînd grădinile pustii. Era sfîrşitul zilei; zdrobiţi, muncitorii se prăbuşeau de la masă în pat, ucişi de oboseală, moleşiţi de mîncare.

În cîrciuma lui Rasseneur, în încăperea luminată, un mecanic şi doi lucrători, care aveau serviciu de zi, beau nişte halbe de bere. Dar, înainte de-a intra, Étienne se opri, aruncînd o ultimă privire către bezna nopţii. Regăsi aceeaşi neagră imensitate ca în noaptea cînd sosise, în toiul acelei mari vijelii. Înainte-i mina Voreux, aidoma unei haine fiare, adăsta încîrcită, nedesluşită, străpunsă ici-colo de licărul vreunei lanterne. Flăcările celor trei focuri ardeau în văzduh ca nişte aştri însîngeraţi, desprinzînd la răstimpuri siluete alungite, cînd pe aceea a lui taica Bonnemort, cînd pe aceea a calului său galben. Iar mai departe, pe întinsul cîmpiei pustii, umbrele învăluiseră meleagurile, Montsou, Marchiennes, pădurea Vandame, marea nesfîrşită de sfeclă şi de grîu, pe învelişul căreia mai săgetau, ca sclipirile unor îndepărtate faruri, doar vîlvătăile albastre ale furnalelor înalte şi flăcările stacojii ale cuptoarelor de cocs. Treptat-treptat noaptea se îneca în ploaia ce se cernea acum liniştită, necurmată, cu susurul ei monoton, în vreme ce doar un singur glas mai stăruia, răsuflarea rară şi greoaie a maşinii de epuisment, care zi şi noapte gîfîia fără-ncetare.

PARTEA A TREIA

1

A doua zi, ca și în zilele următoare, Étienne lucră în mină. Se obișnuia, existența i se ordona potrivit acestor rosturi și acestor noi deprinderi ce-i păruseră la început atît de greu de îndurat. Doar o singură întîmplare curmă monotonia celei dintîi chenzine, o febră trecătoare, care-l țintui la pat patruzeci și opt de ceasuri, cu membrele frînte, cu tîmplele încinse ; visa, pe jumătate aiurind, că își împingea vagonetul în fundul unei atît de înguste poteci, încît nu-i era cu putință să-și strecoare trupul. Era doar deșălarea pricinuită de cele dintîi încercări, o prea grozavă oboseală, după care se înzdrăveni foarte curînd.

Și zilele treceau una după alta, și una după alta se scurseră săptămîni și luni. Acum se scula ca și tovarășii săi de lucru la ceasurile trei, își bea cafeaua și-și lua cu el cele două felii de pîine cu unt, pe care coana Rasseneur i le pregătea din ajun. Cînd se îndrepta dimineața spre mină, îl întîlnea cu regularitate pe bătrînul Bonnemort, care se ducea să se culce, iar după amiaza, cînd ieșea din mină, se încrucișa pe drum cu Bouteloup, care sosea ca să-și ia lucrul în primire. Purta șapcă, pantaloni și surtuc de pînză, dîrdîia de frig și-și dogorea spinarea la vîlvătăile marelui foc ce ardea în baracă. Apoi venea așteptarea, în picioarele goale, în hala de recepționare, străbătută de puternice curente de aer. Dar nu-l mai preocupau nici mașina, ale cărei solide piese de oțel presărate cu plăci de aramă sclipeau colo sus în întuneric, nici cablurile, ce fîlfîiau ca aripa neagră și mută a unei păsări de noapte, nici coliviile, ce se înălțau

și se scufundau fără-ncetare în toiul vacarmului pe care-l făceau semnalele, urletele comenzilor și vagonetele circulînd pe dalele de fontă. Lampa nu-i ardea bine, pesemne că afurisitul ăla de lampagiu nu o ștergea ca lumea ; și el ieșea din amorțeală doar cînd Mouquet îi îmbarca pe toți, în timp ce palmele-i de poznaș răsunau pe șezuturile fetelor. Colivia se desprindea, prăbușindu-se ca un bolovan în fundul unei găuri, fără ca el să întoarcă măcar capul ca să vadă pierind lumina zilei. Nu se gîndea nicicînd la putința unui accident și se simțea la largul lui pe măsură ce se afunda în beznă, sub șiroaiele de apă. Jos, după ce Pierron, cu aeru-i prefăcut de mucalit, îi debarca în orizont, urma totdeauna același tropăit de turmă, echipele de mineri pornind-o, fiecare către frontul lor de lucru, cu pași tărăgănați. Se și deprinsese și cunoștea galeriile minei mai bine decît ulițele din Montsou, știa că, bunăoară, ici trebuie s-o cotească, că mai departe trebuia să se aplece, că cine știe unde trebuia să ocolească o băltoacă. Căpătase o asemenea deprindere cu cei doi kilometri pe sub pămînt, încît ar fi fost în stare să-i străbată fără lumina lămpii, cu mîinile în buzunare. Și de fiecare dată reintîlnea aceleași chipuri, un contramaistru care lumina, în treacăt, fețele lucrătorilor, pe moș Mouque care aducea cu sine un cal, pe Bébert mînîndu-l pe Bataille, care necheza, pe Jeanlin alergînd în urma trenului ca să închidă ușile de aerare, pe grasa Mouquette și pe firava Lydie ce-și împingeau vagonetele.

Cu vremea, Étienne se obișnuise și cu umezeala, și cu aerul înăbușitor al frontului de lucru ; suferea mai puțin din pricina lor. Hornul începuse să nu i se mai pară anevoios la urcat, ca și cum s-ar fi topit și ar fi putut străbate prin crăpături, prin care altădată nici mîna măcar nu ar fi avut curajul să și-o strecoare. Respira fără nici o greutate aerul încărcat cu pulbere de cărbune, vedea limpede prin noapte, și nu-l mai supăra nici nădușeala, pentru că se deprinsese ca de dimineață pînă seara să-și simtă hainele ude leoarcă pe trup. De altfel, nu-și mai irosea cu stîngăcie puterile, căpătase foarte curînd o atît de mare dibăcie, încît uluia întregul șantier. După doar trei săptămîni de lucru ajunsese să fie

socotit unul dintre cei mai buni încărcători de vagonete din mină: nici unul nu-şi rostogolea ca el vagonetul pînă la planul înclinat cu o mişcare atît de vie şi nici nu-l pornea apoi pe pantă cu viteză atît de potrivită. Tras ca prin inel cum era, îi venea uşor să se strecoare pretutindeni, iar braţele-i, în ciuda faptului că erau aşa de delicate şi albe ca ale unei femei, păreau de oţel sub pielea-i străvezie, atît de vînjoase îi erau la treabă. Niciodată, din mîndrie, fără îndoială, nu se plîngea, nici măcar cînd se sfîrşea de oboseală. Nu i se reproşa decît că nu înţelegea de glumă, supărîndu-se îndată dacă încerca cineva să se bată pe burtă cu el. Aşa încît era acceptat şi socotit drept un adevărat miner, în această strivitoare deprindere care îl reducea, în fiecare zi cîte puţin, la o simplă maşină în funcţiune.

Maheu, mai cu seamă, se împrietenise din ce în ce mai mult cu Étienne, fiindcă avea prea mare respect pentru treaba bine făcută. Apoi, ca şi ceilalţi, de altfel, el simţea că acest băiat îi era superior, depăşindu-l în cultură: îl vedea citind, scriind, desenînd schiţe de plan şi îl auzea vorbind despre lucruri cărora el le ignora pînă şi existenţa. Aceasta nu-l prea mira, căci minerii sînt nişte oameni neciopliţi, care au capul mai greu decît mecanicii; dar îl uimea curajul acestui băieţandru şi voioşia cu care se făcuse miner ca să nu crape de foame. Nu mai întîlnise pînă la el un lucrător care peste noapte să se fi obişnuit cu o astfel de treabă. Aşa încît, atunci cînd era zor mare şi săpătorii de pămînt îi ajungeau din urmă, iar el nu voia să întrerupă din lucru un havator, îi dădea pe seamă acestui tînăr armarea galeriei, sigur fiind că o va face cum se cuvine şi temeinic. Şefii îl tot sîciiau în aşa hal cu această afurisită problemă a armăturilor, încît Maheu se temea necontenit că-l va vedea apărînd pe inginerul Négrel, urmat de Dansaert, ţipînd, discutînd şi poruncind să se ia totul de la capăt; şi băgase de seamă că felul în care făcea treaba aceasta încărcătorul său de vagonete satisfăcea în cea mai mare măsură pe aceşti domni, deşi se prefăceau a nu fi niciodată mulţumiţi şi repetau într-una că într-o zi sau alta compania va lua o măsură radicală. Lucrurile mergeau tot aşa, o surdă nemulţumire mocnea în mină, pînă ce

chiar şi Maheu, atît de cumpănit de felul lui, sfîrşi prin a strînge pumnii.

La început fusese oarecare rivalitate între Zacharie şi Étienne. Într-o seară chiar se ameninţaseră cu o pereche de palme. Dar primul, băiat de treabă, pe care nu-l interesa pe lume decît propria-i plăcere, potolit îndată de făgăduiala prietenoasă a unei halbe de bere, fusese nevoit să se încline foarte curînd în faţa superiorităţii noului-venit. Pînă şi Levaque se arăta acum mai bine dispus şi vorbea de-ale politicii cu încărcătorul de vagonete, care, spunea el, avea ideile lui. Şi printre cei din echipa cu care lucra în acord Étienne nu mai simţea decît la namila de Chaval o surdă vrăjmăşie, şi aceasta nu pentru că nu s-ar fi înţeles, căci deveniseră, dimpotrivă, chiar prieteni, numai că se sfîşiau cu privirea cînd glumeau împreună ; Catherine, între ei, îşi reluase existenţa de făptură obosită şi resemnată, încovoindu-şi spinarea, împingîndu-şi vagonetul, atentă totdeauna cu tovarăşul cu care lucra la încărcat şi care, la rîndu-i, o ajuta şi el, iar, pe de altă parte, supusă vrerii amantului ei, căruia îi primea mîngîierile în văzul tuturora. Era o situaţie acceptată, un menaj recunoscut, în faţa căruia însăşi familia ei închidea ochii în aşa măsură, încît Chaval o însoţea seară de seară pe încărcătoarea de vagonete pînă în spatele rambleului, ca s-o aducă apoi pînă la uşa casei părinţilor, unde o mai îmbrăţişa, pentru ultima dată, în faţa întregii colonii. Étienne, resemnat, îşi luase gîndul de la ea şi o sicîia glumind adeseori pe socoteala acestor plimbări, zvîrlindu-i, pentru a face haz, vorbe deocheate, cum fac între ei băieţii şi fetele în fundul fronturilor de lucru din mină ; iar ea îi răspundea la fel şi povestea, sfidîndu-l, toate cîte i le făcuse ibovnicul, tulburată totuşi şi pălind cînd ochii tînărului îi întîlneau pe ai ei. Amîndoi întorceau capul, nemaivorbindu-şi uneori ceasuri întregi, părînd a se urî pentru pricini ce mocneau înăuntru-le şi despre care nu pomeneau niciodată nimic.

Sosise primăvara. Într-una din zile, la ieşirea din mină, Étienne simţise în faţă adierea călduţă a lui april, un plăcut miros de pămînt reavăn, de fragedă verdeaţă, de aer curat şi proaspăt ; iar acum, de cîte ori ieşea din

mină, primăvara părea mai plăcută, încălzindu-l tot mai mult după cele zece ceasuri de muncă în veşnica iarnă din străfundul pămîntului, în toiul acestei umede bezne pe care nici o vară nu o risipea vreodată. Zilele creşteau tot mai mult, iar el, în mai, sfîrşise prin a cobori în mină în revărsatul zorilor, cînd cereasca purpură abătea asupra minei Voreux strălucirea unei pulberi de auroră, prin care aburii lăptoşi ai eşapamentelor se înălţau cum nu se poate mai trandafirii. Nu mai dîrdîiau de frig. O blîndă adiere venea din depărtările cîmpiei, în vreme ce tăria bolţii răsuna de cîntecul ciocîrliilor. Apoi, către ceasurile trei, avea parte de ameţitoarea strălucire a soarelui, prefăcut în arzătoare pară ce incendia orizontul, însîngerînd cărămizile sub mîzga de cărbune. În iunie, lanurile de grîu înalt şi de un verde-siniliu contrastau cu verdele întunecat al cîmpurilor de sfeclă; nemărginită mare, unduindu-şi valurile la cea mai uşoară şoaptă a vîntului şi care se împlinea şi creştea zi de zi, văzînd cu ochii; rămînea uimit uneori, găsind-o în faptul înserării mai umflată de belşugul de verde decît o lăsase în zori. Plopii înşiraţi de-a lungul canalului se înveşmîntau semeţ în frunze. Ierburi cotropeau rambleul, flori acopereau pajiştile, o viaţă nouă se plămădea, ţîşnind pretutindeni din acest pămînt, sub care, colo jos, el gemea strivit de mizerie şi de oboseală.

Acum, cînd Étienne se plimba seara, nu în spatele rambleului îi speria pe îndrăgostiţi. Le urmărea dîrele lăsate în lanurile de grîu, le dibuia cuiburile de desfrînate păsărele pe după unduirea daurindelor spice şi a înalţilor maci înflăcăraţi. Zacharie şi Philomène se mai duceau prin acele locuri dintr-o deprindere de vechi menaj; mama Brûlé, veşnic pe urmele Lydiei, o dibuia în fiece clipă cu Jeanlin, şi erau atît de bine pitiţi împreună, încît trebuia să pună piciorul pe ei ca să-i hotărască s-o şteargă; cît despre Mouquette, ea se cuibărea pretutindeni, cu neputinţă fiind ca, străbătînd un lan, să nu vezi scufundîndu-i-se capul între spice; nu se mai zăreau decît doar picioarele fetelor trîntite pe spate. Dar cu toţii erau cu desăvîrşire liberi, iar tînărul nu vedea în aceasta vreun păcat decît în serile în care o întîlnea pe Catherine împreună cu Chaval. De două ori

îi văzu abătîndu-se, la apropierea lui, într-un lan de grîu, ale cărui incremenite fire rămineau apoi moarte. Altă dată, pe cînd străbătea o potecă îngustă, ochii limpezi ai Catherinei i se iviră pe oceanul spicelor de grîu, în care apoi se înecară. Atunci, imensitatea lanurilor îi apărea neîncăpătoare și prefera să-și petreacă seara la *Avantage*, în cîrciuma lui Rasseneur.

— Coană Rasseneur, dă-mi, te rog, o halbă... Nu, n-am să ies în seara asta, mi-s frînte picioarele.

Și se întorcea spre un prieten, care ședea de obicei la masa din fund, cu capul rezemat de perete.

— Suvarin, nu vrei și tu o halbă?

— Nu, mulțumesc, nu vreau.

Étienne îl cunoscuse pe Suvarin trăind aici, alături de el. Era un mecanic din Voreux, care locuia sus, în camera mobilată vecină cu a lui. Să fi avut vreo treizeci de ani. Era subțire, blond, cu trăsături delicate, cu fața încadrată de un păr mare și de o barbă rară. Dinții albi și ascuțiți, gura și nasul fine și tenu-i trandafiriu îi dădeau un aer de fată, un aer de pașnică îndărătnicie, căruia reflexul cenușiu al ochilor de oțel îi dăruia, prin licăriri, la răstimpuri, o aprigă strălucire. În odaia-i de lucrător sărac nu se afla decît o ladă cu hîrtii și cu cărți. Era rus de origine, nu vorbea niciodată despre sine, nepăsător la cîte și mai cîte istorii se flecăreau pe seama sa. Minerii, de felul lor, foarte neîncrezători față de străini, bănuind după mîinile-i delicate de burghez că face parte din altă clasă socială, născociseră întîi, în legătură cu el, o întîmplare, un asasinat, din pricina căruia, ca să scape de osîndă, fugise. Apoi, fiindcă se purtase cu ei frățește, fără nici o mîndrie, împărțind droaiei de copii din colonie tot mărunțișul pe care-l avea prin buzunare, lucrătorii îl primiseră printre ei, liniștiți de epitetul de refugiat politic ce se răspîndise, cuvînt vag, cuprinzînd o justificare chiar și a crimei și înfățișîndu-l în ochii lor ca pe un tovarăș de suferință.

În cele dintîi săptămîni, Étienne îl găsise închis cu îndărătnicie în sine. De aceea nu-i aflase povestea decît mai tîrziu. Suvarin era cel din urmă descendent al unei familii de nobili din gubernia Tula. La Petersburg, unde urma Facultatea de medicină, idealurile socialiste, care

aprinseseră pe atunci sufletul întregului tineret rus, îl hotărîseră să învețe o meserie manuală, și anume aceea de mecanic, pentru ca să se amestece cu norodul, pe care, cunoscîndu-l în acest chip, voia să-l ajute frățește. Iar acum aceasta era meseria cu care-și agonisea viața, după ce fugise din țara sa în urma unui atentat neizbutit împotriva împăratului. Vreme de o lună trăise în pivnița unui zarzavagiu, de unde săpase, de-a curmezișul străzii, un tunel, în care îngrămădea bombe, înfruntînd în fiece clipă primejdia de a sări în aer împreună cu toată casa. Renegat de familia sa, sărac lipit pămîntului, luat la ochi ca străin de atelierele din Franța, care vedeau în el o primejdie, murea de foame, cînd, la un moment dat, compania din Montsou, la mare ananghie, îl angajase în cele din urmă. De un an de zile muncea acolo ca un bun lucrător, sobru, tăcut, făcînd o săptămînă serviciu de zi, și săptămîna următoare de noapte cu atîta punctualitate, încît șefii îl dădeau drept pildă.

— Păi ție nu ți-e sete niciodată ? îl întreba Étienne rîzînd.

Iar el răspundea cu glasul său blînd, aproape fără accent :

— Mi-e sete numai cînd mănînc.

Tovarășul său glumea pe socoteala lui și în legătură cu fetele, jurînd bunăoară a-l fi văzut cu o încărcătoare de vagonete în lanul de grîu, în apropiere de *Bas-de-Soie*. Atunci el ridica din umeri, cu totul nepăsător și liniștit. O încărcătoare de vagonete, ce să facă cu ea ? Pentru el femeia era ca și un băiat, un tovarăș, dacă avea sentimentele frățești și curajul unui bărbat. Altfel, la ce i-ar fi slujit să-și încarce sufletul cu cine știe ce bicisnicie ? Nici femei, nici prieteni ; nu voia nici o legătură ; descătușat de propriile-i porniri, nu era nici robul pornirii altora.

Seară de seară, către ceasurile nouă, cînd cîrciuma rămînea pustie, Étienne mai zăbovea, ca să stea de vorbă cu Suvarin. În vreme ce el își bea strop cu strop halba de bere, mecanicul fuma țigară după țigară, iar tutunul, cu timpul, îi afumase degetele subțiri. Rătăcitorii-i ochi de mistic urmăreau rotocoalele de fum ca prin mrejele visului ; ca să-și facă de lucru, mîna-i

stîngă bijbiia nervoasă, căutînd ceva în gol ; și, de obicei, sfîrșea totdeauna prin a așeza pe genunchi un iepure de casă, o dolofană iepuroaică, totdeauna doldora de pui și care trăia slobodă prin casă. Iepuroaica aceasta, pe care el o botezase Polonia și care-l îndrăgise, îl adulmeca mirosindu-i pantalonii, înălțîndu-se pe picioarele-i dinapoi, scărpinîndu-l cu labele, pînă cînd el o lua pe genunchi ca pe un copil. Apoi, ghemuită în el, cu urechile culcate pe spate, închidea ochii, în vreme ce Suvarin, cu un gest de mîngîiere săvîrșit în neștire, își tot luneca mîna pe sura-i blană de mătase, părînd a-i fi alinare această blîndă și vie căldură.

— Știi, spuse într-o seară Étienne, am primit o scrisoare de la Pluchart.

Nu mai era în toată cîrciuma decît Rasseneur. Cel din urmă mușteriu plecase, ca să se întoarcă în colonia ce ațipea.

— Ah ! strigă cîrciumarul, în picioare în fața celor doi chiriași ai săi. Ce-a mai făcut Pluchart ?

De două luni de zile Étienne ducea o corespondență susținută cu mecanicul din Lille, căruia se gîndise să-i aducă la cunoștință angajarea sa la mina din Montsou, iar acesta, izbit de ideea propagandei pe care Étienne ar putea-o face printre mineri, îl lămurea în problemele dezbătute, ca să-l cîștige de partea sa.

— A făcut ca asociația de care este vorba să meargă foarte bine. Se pare că de pretutindeni se adună noi aderenți.

— Tu ce crezi despre societatea asta a lor ? îl întrebă Rasseneur pe Suvarin.

Acesta, scărmănînd drăgăstos capul Poloniei, scoase pe nări un nor de fum și murmură cu aeru-i liniștit :

— Prostii !

Dar Étienne se înflăcăra. Firea lui de răzvrătit îl arunca în bătălia dintre muncă și capital cu cele dintîi iluzii ale neștiinței sale. Despre Asociația internațională a muncitorilor era vorba, despre această vestită Internațională care luase ființă de curînd la Londra. Nu însemna oare aceasta un strălucit efort, o campanie prin care dreptatea urma, în sfîrșit, să triumfe ? Pieirea granițelor, ridicarea și unirea muncitorilor din lumea în-

treagă în vederea asigurării pîinii cea de toate zilele pentru toți lucrătorii. Și ce organizație simplă și puternică: la temelie, secția care reprezenta comuna; apoi, federația, care grupează secțiunile aceleiași provincii; apoi națiunea și, în sfîrșit, deasupra tuturor, omenirea, întruchipată de un consiliu general, în interiorul căruia fiecare națiune era reprezentată printr-un secretar corespondent. Nu vor trece șase luni, și pămîntul întreg va fi cucerit, iar patronilor li se vor dicta legi, dacă vor continua să fie haini.

— Prostii! repetă Suvarin. Karl Marx ăsta al vostru consideră încă nimerit să lase să acționeze forțele naturale. Nici un fel de politică, nici un fel de conspirație, nu-i așa? Toate să se petreacă la lumina zilei și numai în vederea ridicării salariilor... Ia mai lăsați-mă-n pace cu evoluția voastră cu tot! Puneți foc în cele patru colțuri ale cetăților, secerați popoarele, treceți întregul pămînt prin foc și pîrjol, și poate că, după ce se va preface-n pulbere toată această lume putredă, se va naște în locu-i una mai vrednică.

Étienne începu să rîdă. Nu înțelegea întotdeauna vorbele tovarășului său. Această teorie a distrugerii îi părea o ostentație. Rasseneur, și mai practic încă și cu un bun-simț de om chivernisit, nu catadicsi nici măcar să se supere. Voia doar să lămurească lucrurile.

— Și atunci ce ai de gînd? Să încerci înființarea unei secții la Montsou?

Tocmai aceasta era dorința lui Pluchart, care ajunsese secretarul Federației din nord. El stăruia îndeosebi asupra serviciilor pe care asociația le va face minerilor dacă aceștia ar declara într-o bună zi o grevă. Étienne credea chiar că greva-i aproape: daravera cu armarea galeriilor va sfîrși rău, mai trebuia doar încă o singură pretenție din partea companiei, ca să se revolte toate minele.

— Partea proastă e cotizația, declară Rasseneur cu un ton de om cumpănit. Cincizeci de centime pe an pentru fondul general, doi franci pentru secțiune, toate astea par a fi un fleac, și totuși țin prinsoare că mulți nu vor voi să plătească...

— Cu atît mai mult, adăugă Étienne, cu cît ar trebui înființat întîi un fond de rezervă, din care vom face, la nevoie, un fond de rezistență... Oricum, a sosit vremea să ne gîndim la toate aceste lucruri. În ce mă privește, sînt gata, dacă și ceilalți sînt gata.

Urmă un răstimp de tăcere. Lampa cu petrol fumega pe tejghea. Prin ușa larg deschisă se auzea deslușit lopata unui fochist din Voreux încărcînd cu cărbuni unul dintre cuptoare.

— Toate-s atît de scumpe! reluă coana Rasseneur, care intrase și asculta cu un aer sumbru, parcă mai înaltă în veșnica-i rochie neagră. Dacă v-aș spune că am plătit ouăle un franc și zece centime duzina... Oricum, tot o să crape cîndva buba.

Bărbații, toți trei, fură de astă dată de aceeași părere. Vorbiră, fiecare la rîndu-i, cu glas deznădăjduit, și doleanțele începură să curgă. Muncitorul nu mai putea face față, mizeria se agravase, de la 89 [1] încoace numai burghezii se îngrășau, și încă cu atîta lăcomie, încît nu mai lăsau nimic de lins, nici măcar fundul cratițelor. Gîndească oricine un pic dacă lucrătorii primiseră cît de cît partea ce li se cuvenea de pe urma neînchipuitei îngrămădiri de avuții și de pe urma bunăstării de o sută de ani încoace! Și-au bătut joc de ei declarîndu-i liberi: desigur liberi să crape de foame, libertate de care, de altfel, se foloseau din plin. Și ce? Le intra vreo bucată de pîine în coșniță votînd toate haimanalele care, o dată ajunși, se ghiftuiau, gîndind mai mult la șcroabele lor vechi decît la acești bieți oameni? Nu, nu, într-un chip sau altul va trebui să se pună capăt acestei stări de lucruri, fie pe cale pașnică, prin legi, prin bună înțelegere, fie prin violență și sălbăticie, trecîndu-se totul prin foc și sabie și sfîșiindu-se unii pe alții. Urmașii vor trăi cu siguranță toate acestea, dacă cei bătrîni nu vor apuca să le vadă înfăptuite, căci veacul nu se putea încheia fără să izbucnească o altă revoluție, aceea a muncitorilor, de astă dată un iureș care va pustii lumea, de la un capăt la altul, ca să reclădească o alta mai limpede și mai dreaptă.

---

[1] Este vorba de revoluția burgheză din Franța (1789—1794).

— Trebuie să crape buba, fie ce-o fi ! repetă cu energie coana Rasseneur.

— Da, da, strigară tustrei, fie ce-o fi, trebuie să crape buba !

Suvarin mîngîia acum urechile Poloniei, căreia, de desfătare, îi fremătau nările. Spuse aproape în șoaptă, cu ochii rătăcind fără țintă, așa ca pentru sine :

— Mărirea salariilor, dar este oare cu putință ? Acesta este fixat prin legea de aramă [1] la cea mai mică sumă necesară, adică tocmai atît cît trebuie ca muncitorii să se îndoape cu pîine goală și să fabrice puzderie de copii... Dacă cumva scade prea mult, atunci muncitorii crapă de foame, și nevoia de noi oameni îl face să crească. Dacă, dimpotrivă, crește prea mult, numărul prea mare al celor ce se oferă îl face să scadă... Iată echilibrul burților goale, osînda la veșnica ocnă a foametei...

Cînd își dădea, ca de astă dată, frîu liber, abordînd teme de socialist instruit, Étienne și Rasseneur rămîneau îngrijorați, tulburați de deznădăjduitoarele-i afirmații, la care nu știau ce să răspundă.

— Înțelegeți-mă, reluă el, privindu-i cu calmu-i obișnuit, trebuie distrus totul, sau foametea va reizbucni. Da ! anarhia, apoi neantul, pămîntul scăldat în sînge și purificat în vîlvătăile incendiului !... După aceea, se va vedea ce-i de făcut !

— Domnul are toată dreptatea, declară coana Rasseneur, care, în toiul violențelor ei revoluționare, își păstra întreaga-i politețe.

Étienne, mîhnit de propria-i ignoranță, nu voi să mai discute. Se ridică, spunînd :

— Haidem la culcare. Cu toate astea, tot la ceasurile trei de dimineață trebuie să mă scol.

Suvarin, după ce-și scuipase mucul de țigară ce i se lipise de buze, o apucase pe iepuroaica grea, strecurîndu-i binișor mîna pe sub pîntece, și o puse jos. Rasseneur închidea dugheana. Se despărțiră în liniște, cu ure-

[1] „Legea de aramă a salariului", propovăduită de socialistul mic-burghez german Ferdinand Lassalle, copiată după Malthus, după care nivelul salariului n-ar putea să depășească minimul mijloacelor de subzistență necesare muncitorului și familiei lui.

chile ţiuind, cu capul făcut călindar de gravele probleme pe care le frămîntaseră.

Şi seară de seară erau aceleaşi discuţii în încăperea pustie, în jurul unicei halbe, pentru care lui Étienne îi trebuia un ceas întreg ca s-o golească. O puzderie de gînduri nelămurite, aţipite în el, mocneau, luau proporţii. Chinuit îndeosebi de setea de a şti, ezitase multă vreme să împrumute cărţi de la vecinul său, care, din păcate, nu avea decît lucrări în limbile germană şi rusă. În cele din urmă, izbutise să împrumute o carte scrisă în limba franceză, cu privire la societăţile cooperative, tot prostii, spunea Suvarin ; mai citea, cu regularitate, un ziar, care sosea pe adresa acestuia din urmă, *Le Combat*[1], foaie anarhistă, tipărită la Geneva. De altfel, în ciuda raporturilor zilnice dintre ei, îl găsea veşnic la fel de închis, cu aeru-i de nomad în existenţă, nelegat nici de vreun interes, nici de vreun sentiment şi nici de vreun bun, de nici un fel.

De-abia în cele dintîi zile ale lui iulie situaţia lui Étienne se îmbunătăţi. În toiul acestei vieţi monotone şi mereu aceeaşi din mină, se petrecuse un incident : echipele de lucrători din vîna de cărbune Guillaume dădură peste o porţiune de pămînt în care straturile erau învălmăşite, o întreagă perturbare a stratului, care indica indiscutabil, că, în curînd, se vor găsi în faţa unei falii ; şi, într-adevăr, nu după multă vreme, dădură peste această falie, despre existenţa căreia inginerii, deşi foarte buni cunoscători ai terenului, nu aflaseră încă. Faptul acesta tulbură toată mina, nu se vorbea decît despre vîna dispărută şi care alunecase, fără îndoială, mai jos, de partea cealaltă a faliei. Minerilor experimentaţi începuseră să le şi freamăte nările, ca unor aprigi copoi, porniţi să adulmece cărbunele. Dar, în aşteptare, minerii nu puteau sta cu braţele încrucişate, iar compania vesti prin afişe că va scoate la licitaţie fronturi de lucru de luat în acord.

Într-o zi, Maheu, cînd ieşi din mină, îl însoţi pe Étienne, căruia îi oferi să intre ca havator în echipa sa, în locul lui Levaque, care trecuse în altă echipă. Lucru-

---

[1] Lupta.

rile fuseseră chiar stabilite cu contramaistrul și cu inginerul, care se arătau foarte mulțumiți de tînărul om. Așa încît Étienne nu putu decît să primească această rapidă avansare, fericit de stima crescîndă pe care i-o arăta Maheu.

Chiar la căderea serii, se reîntoarseră împreună la mină, ca să ia cunoștință de conținutul afișelor. Fronturile de lucru scoase la licitație se găseau în vîna Filonnière, în galeria nordică a minei Voreux. Păreau puțin avantajoase, iar minerul clătina din cap cînd Étienne dădu citire condițiilor companiei. Într-adevăr, a doua zi, cînd coborîră și cînd îl luă cu el ca să cerceteze împreună vîna, Maheu îi atrase luarea-aminte asupra distanței la care se găsea de orizont, asupra naturii fugitive a terenului, asupra subțirimii stratului și asupra durității cărbunelui. Și totuși, dacă voiau să aibă ce mînca, erau nevoiți să lucreze. Așa încît, în duminica următoare, se duseră să ia parte la licitațiile care aveau loc în baracă și pe care, în absența inginerului divizionar, le prezida inginerul minei, asistat de contramaistru. Cinci pînă la șase sute de mineri se aflau acolo, în fața micii estrade, înghesuită într-un ungher al încăperii ; iar adjudecările se desfășurau într-un asemenea ritm, încît nu se auzea decît un surd tumult de glasuri, cifre strigate, acoperite de alte strigăte.

O clipă, Maheu se temu că nu va fi în stare să obțină una dintre cele patruzeci de lucrări în acord pe care le oferea compania. Toți concurenții, speriați de zvonurile de criză și cuprinși de panica șomajului, scădeau prețurile. Văzînd această îndîrjită concurență, inginerul Négrel, care nu se grăbea de loc, lăsa să cadă prețul licitației la cele mai joase cifre cu putință, în vreme ce Dansaert, dorind să vadă o și mai grabnică scădere a prețurilor, îi mințea pe lucrători, spunîndu-le cît erau de avantajoase pentru ei aceste învoieli. Trebui ca Maheu să se lupte, pentru cei cincizeci de metri ai săi, împotriva unui tovarăș de lucru, care, la rîndu-i, se înverșună și el ; cînd unul, cînd celălalt scădeau cu o centimă prețul vagonetului ; și, ca să rămînă învingător, coborî în așa hal salariul cerut, încît maistrul Richomme, în picioare în spatele lui, mîrîia printre dinți, împingîn-

du-l cu cotul, dojenindu-l minios că de pe urma acestei învoieli va trage targa pe uscat.

La ieşire, Étienne începu să înjure. Şi izbucni în faţa lui Chaval, care, însoţit de Catherine, se întorcea, hoinărind, din lanul de grîu, în vreme ce socrul său se ocupa serios de treburi.

— Fir-ar al dracului să fie, strigă el, ăştia fac moarte de om, nu alta!... Va să zică muncitorii sînt astăzi siliţi să se sfîşie unii pe alţii!

Chaval se înfurie; în ceea ce-l priveşte pe el, nici în ruptul capului n-ar fi coborît preţul! Iar Zacharie, care venise din curiozitate, declară că e dezgustător. Dar, cu o mişcare ce trăda furia mocnită, Étienne îi făcu să-şi curme vorba.

— Se vor sfîrşi toate astea, şi stăpîni vom fi noi într-o bună zi!

Maheu, care în urma licitaţiilor amuţise, păru a se înviora. Repetă:

— Stăpîni... Ah! Afurisită soartă! Ar fi şi vremea!

2

Era cea din urmă duminică a lui iulie, ziua hramului din Montsou. Începînd din seara zilei de sîmbătă, bunele gospodine din colonie se şi apucaseră să spele odaia cea mare de jos cu valuri de apă, un adevărat potop de căldări pline, zvîrlite pe pardoseală şi pe pereţi; iar pardoseala nu se uscase încă, în ciuda risipei de nisip alb cu care era presărată, un lux costisitor pentru punga lor de oameni săraci. Ziua se vestea foarte caldă, cu unul dintre acele ceruri arzătoare, prevestitoare de furtuni, ce înăbuşă vara plaiurile din nord, întinse şi pustii pînă hăt-departe, către nemărginitul orizont.

Duminica nu se mai ştia de rostul orelor de sculare în casa lui Maheu. În vreme ce tatăl începea de pe la ceasurile cinci să se zvîrcolească în pat, îmbrăcîndu-se în cele din urmă, copiii se lăfăiau, trîndăvind în aşternut, pînă la nouă de dimineaţă. În ziua aceea Maheu se duse să-şi fumeze luleaua în grădină şi se întoarse, pen-

tru ca, în răstimpul cît îi aştepta pe ceilalţi, să înfulece ceva. Îşi petrecu astfel dimineaţa, fără a şti prea bine cum : drese hîrdăul care curgea, lipi pe perete, sub ceasornicul cu cuc, un portret al prinţului imperial dăruit copiilor. Între timp, ceilalţi coborau, unul cîte unul ; taica Bonnemort îşi scoase un scaun ca să stea afară la soare, mama Maheu şi Alzire se şi apucaseră să bucătărească. Apăru şi Catherine, aducîndu-i pe Lénore şi Henri, pe care tocmai îi îmbrăcase ; sunară ceasurile unsprezece, mirosul iepurelui ce fierbea cu cartofi se şi răspîndise în toată casa, cînd Zacharie şi Jeanlin ieşiră cei din urmă din aşternut, căscînd încă, cu ochii umflaţi de somn.

De altminteri, acum toate erau vraişte în colonia însufleţită de sărbătoare în vremea acestui prînz, pe care-l grăbeau cu toţii, ca să fugă, în bandă, la Montsou. Cete de copii tropăiau, bărbaţi doar în pantaloni şi cămaşă îşi tîrşîiau şcroabele, mişcîndu-şi şoldurile cu leneşa unduire din zilele de odihnă. Ferestrele şi uşile larg deschise la vremea frumoasă de afară lăsau să se vadă şirul de odăi neîncăpătoare pentru familiile ce mişunau în ele gesticulînd şi ţipînd. Şi, de la un capăt pînă la celălalt al faţadelor, se simţea mirosul mîncării de iepure, un parfum de bucătărie îmbelşugată, ce se războia în acea zi cu rău nărăvita putoare de ceapă prăjită.

Toţi cei din familia Maheu prînziră cînd sună de amiază. Nu se prea amestecau în tărăboiul stîrnit de vorbele de flecăreală purtate din uşă în uşă, de forfota femeilor de prin vecini, ce se tot strigau una pe alta şi-şi răspundeau la fel de fel de întrebări, împrumutîndu-şi mărunţişuri, de tămbălăul ţîncilor, alungaţi sau aduşi în casă cu vreo labă după ceafă. De altfel, de vreo trei săptămîni nu se prea aveau bine cu vecinii lor, cu familia Levaque, din pricina căsătoriei lui Zacharie cu Philomène. Bărbaţii se mai vedeau unul cu altul, dar femeile parcă nici nu se mai cunoşteau. Cearta aceasta avusese darul de a-i face să strîngă legăturile cu Pierrona. Numai că aceasta lăsase în grija maică-si şi pe Pierron şi pe Lydie, pentru că o pornise de acasă cu noaptea-n cap, ca să-şi petreacă ziua la o verişoară, care locuia la Marchiennes ; ceea ce era prilej de glumă, căci

știau cu toții cine anume este verișoara: avea mustăți și era contramaistru la mina Voreux. Mama Maheu declară că nu era de loc frumos să-și părăsească familia în duminica hramului.

În afară de iepurele ce fusese gătit cu cartofi, și pe care-l puseseră de o lună la îngrășat în șopron, familia Maheu mai avea la masă o supă grasă și rasol de vacă. Plata chenzinei se nimerise a fi chiar în ajunul acelei zile. Nici nu-și aduceau aminte să mai fi avut parte vreodată de un așa ospăț. Nici chiar la cea din urmă *Sainte Barbe*, acea sărbătoare a minerilor cu prilejul căreia ei se odihnesc trei zile, iepurele nu fusese atît de gras și de fraged. Așa încît cele zece perechi de fălci, începînd cu cele ale micii Estelle, căreia începuseră să-i iasă dinții, pînă la acelea ale bătrînului Bonnemort, care nu mai aveau mult ca să-i piardă pe ai lor, lucrau de zor și cu atîta nădejde, încît nici din oase nu mai rămînea urmă. Bună era carnea, dar o mistuiau greu, pentru că arareori aveau parte de ea. Toate fură înghițite, de nu mai rămase decît o bucată de rasol pentru seară, cînd, dacă cumva nu s-or sătura, o să mai mănînce și cîteva felii de pîine cu unt.

Jeanlin fu acela care o șterse cel dintîi. Bébert îl aștepta în dosul școlii. Și se învîrtiră multă vreme pînă s-o atragă pe Lydie, pe care mama Brûlé, hotărîtă să nu se miște de acasă, voia s-o țină pe lîngă ea. Cînd își dădu seama că Lydie ștersese putina, începu să urle, să-și agite în văzduh slăbănoagele-i brațe, în vreme ce Pierron, plictisit de acest tămbălău, ieși ca să hoinărească liniștit, cu aerul unui soț care, știind că și nevastă-sa își face pofta inimii, se amuză și el, fără remușcări.

Bătrînul Bonnemort plecă și el apoi, iar Maheu se hotărî să ia puțin aer, după ce o întrebă pe nevastă-sa dacă vine și ea. Nu, ea nu avea cum să facă, cu copiii era o adevărată corvoadă; dar poate, totuși, o să mai vadă ea, tot se vor întîlni. Cînd se văzu afară, șovăi o clipă, apoi se duse la vecini, să vadă dacă Levaque era gata. Dar dădu peste Zacharie, care o aștepta pe Philomène, iar nevasta lui Levaque deschisese tocmai vorba despre veșnica problemă a căsătoriei, țipînd că își bat joc de ea și că va mai face o ultimă încercare ca să se

înțeleagă cu mama Maheu. Ce fel de viață era asta, să crească fetei copiii fără tată, cînd ea se tăvălește cu ibovnicul ei? Philomène sfîrșind, de altminteri liniștită, de a-și pune boneta, Zacharie o luă cu el, repetind că, în ceea ce-l privea, voia din toată inima, dacă și maică-sa se învoia. De altfel, Levaque o și ștersese, iar Maheu, după ce-i spusese și el vecinei că n-are decît să se înțeleagă cu nevastă-sa, se grăbi să iasă. Bouteloup, care, cu amîndouă coatele pe masă, își înghițea cel din urmă dumicat de brînză, refuză îndărătnic să meargă cu ei la o halbă de bere, oferită prietenește. Rămînea acasă, ca un soț cuminte.

Între timp, încet-încet, colonia se golea, toți bărbații plecau, unul după altul, în vreme ce fetele, pîndind de pe prag, o porneau apoi în partea dimpotrivă, la brațul curtezanilor. Cum taică-su dădea colțul bisericii, Catherine, care-l zărise pe Chaval, se grăbi să-l ajungă din urmă, pentru a o porni cu el pe drumul spre Montsou. Iar mama Maheu, singură printre copiii care-și făceau de cap, nu mai găsea puterea de a se ridica de pe scaun și-și turna al doilea pahar de cafea fierbinte, pe care o sorbea strop cu strop. În colonie nu mai rămăseseră decît femeile, care se pofteau una pe alta, storcînd, în jurul meselor calde încă și năclăite de mîncare, cele din urmă picături de cafea din ibrice.

Maheu mirosise că Levaque era la *Avantage*, așa că, fără a se grăbi de loc, coborî de-a dreptul la Rasseneur. Într-adevăr, în spatele cîrciumii, în îngusta grădină cu gard viu, Levaque juca o partidă de popice cu niște prieteni. Taica Bonnemort și bătrînul Mouque, în picioare, fără să joace, urmăreau atît de absorbiți bila, încît uitaseră chiar să-și facă semne cu cotul. Razele unui soare dogoritor se abăteau vertical asupra grădinii, în care, doar de-a lungul cîrciumii, era o fîșie de umbră; Étienne era și el acolo, bîndu-și la o masă halba de bere, necăjit că Suvarin îl părăsise, ca să urce în odaia sa. Aproape în toate duminicile, mecanicul se închidea în casă, unde scria sau citea.

— Facem o partidă? îl întrebă Levaque pe Maheu.

Dar acesta din urmă refuză. Prea-i era cald și murea de sete.

— Rasseneur, strigă Étienne, adu, dară, o halbă! Şi, întorcîndu-se către Maheu: Să ştii că cinste fac eu.

Acum se tutuiau cu toţii. Rasseneur nu se grăbea de loc; trebui să fie chemat de trei ori; şi, în cele din urmă, coana Rasseneur fu aceea care aduse nişte bere călduţă. Tînărul coborîse glasul ca să se plîngă de cîrciumă: nu de oamenii care, fără îndoială, erau de treabă şi bine intenţionaţi, ci de berea lor, care nu merita nici o para chioară, şi de supele lor ca vai de lume! Pînă acum de zece ori ar fi schimbat pensiunea dacă n-ar fi trebuit să facă atîta drum pînă la Montsou. Într-o bună zi va găsi, în cele din urmă, vreo familie în colonie.

— Bineînţeles, repeta Maheu cu glasu-i domol, bineînţeles că o să-ţi meargă mai bine într-o familie.

Dar se auziră izbucnind nişte strigăte. Levaque culcase la pămînt, dintr-o singură lovitură, toate popicele. Mouque şi Bonnemort, cu nasu-n pămînt, păstrau, în toiul hărmălaiei, o tăcere de adîncă aprobare. Iar bucuria pricinuită de o asemenea lovitură se revărsă în fel de fel de glume, mai cu seamă cînd jucătorii zăriră peste gardul viu chipul vesel al Mouquettei. De vreun ceas tot dădea tîrcoale locului şi cuteză să se apropie doar cînd auzi rîsetele.

— Ia te uită! Singură? strigă Levaque. Şi amorezii unde ţi i-ai lăsat?

— Amorezii i-am trecut la rebut, răspunse ea veselă, cu o obrăznicie de tot hazul. Chiar caut unul...

Cu toţii se oferiră, întărîtînd-o cu vorbe deocheate. Ea dădea din cap a împotrivire, rîdea şi mai tare, făcea graţii. De altminteri, taică-su, de faţă la această joacă, nici măcar nu-şi lua ochii de la popicele răsturnate.

— Degeaba, continuă Levaque, aruncînd o privire către Étienne, greu la deal, drăguţă, cu ăla pe care ţi-ai pus tu ochii! Doar dacă-l iei cu otusbiru!

Atunci Étienne se înveseli. Într-adevăr, lui îi dădea tîrcoale încărcătoarea de vagonete. Iar el spunea nu, făcînd totuşi haz, deşi nici pomeneală să-l ispitească cît de cît. Ea mai rămase cîteva clipe, ca înfiptă în pămînt, de partea cealaltă a gardului, privindu-l ţintă, cu ochii ei mari; apoi se îndepărtă agale, luîndu-şi deodată o expresie serioasă, copleşită parcă de soarele zăpuşitor.

Étienne reluase, cu glasul scăzut, lămuririle amănunţite pe care i le da lui Maheu în legătură cu necesitatea, pentru minerii din Montsou, de a înfiinţa un fond de rezervă.

— De vreme ce compania pretinde că ne dă toată libertatea, repeta el, de ce să ne temem ? Nu avem decît pensiile, pe care ea ni le distribuie cum vrea, pentru că nu ne reţine nimic din salariu. Ei bine ! Ar fi foarte cuminte să înfiinţăm, în afară de ceea ce ne oferă ea, o asociaţie de ajutor reciproc, pe care să ne putem bizui, măcar în cazurile de nevoie imediată.

Şi el dădea detalii, discuta organizarea şi făgăduia să ia asupră-şi întreaga sarcină.

— În ce mă priveşte, vreau din toată inima, spuse în cele din urmă Maheu convins. Numai, vezi, ceilalţi... Încearcă să-i hotărăşti şi pe ei.

Levaque cîştigase ; lăsară popicele ca să-şi golească halbele. Dar Maheu nu vru să mai bea încă una : or vedea mai tîrziu ; mai era încă destulă vreme pînă la sfîrşitul zilei. Începuse tocmai să se gîndească la Pierron. Unde putea fi oare Pierron ? Nici vorbă că la cafeneaua *Lenfant*. Şi, hotărîndu-i pe Étienne şi pe Levaque, o porniră tustrei spre Montsou, în clipa în care o nouă ceată de jucători năvălea în popicăria cîrciumii *Avantage*.

Mergînd pe drumul pietruit, trebuiră să se abată şi prin cîrciuma *Casimir*, şi prin cafeneaua *Progrès*. Prin uşile deschise îi tot chemau prieteni de pretutindeni : nu era chip să se împotrivească. Şi, de fiecare dată, cîte o halbă, dacă nu chiar două, din moment ce politeţea cerea ca să dea şi ei cîte un rînd. Mai zăboveau şi pe acolo vreo zece minute, schimbînd cîteva vorbe, şi mai departe o luau de la început, foarte cuminţi, şi cum ştiau ce însemnează berea, îşi dădeau seama că se pot umfla cu ea, aşa încît nu aveau altă grijă decît ca, pe măsură ce o înghiţeau, s-o şi slobozească cît se poate de repede, limpede ca apa de izvor. La cafeneaua *Lenfant* dădură, nas în nas, cu Pierron, care era la sfîrşitul celei de a doua halbe şi care, ca să nu spună că nu ciocneşte şi cu ei o halbă, o dădu pe gît pe a treia. Ei, bineînţeles, şi-o băură pe a lor. Acum erau patru ; ieşiră, cu gîndul de a vedea dacă nu cumva îl găsesc pe Za-

charie la cafeneaua *Tison*. Dugheana era pustie, şi ei cerură cite o halbă, ca să-l aştepte o clipă. Apoi le veni în minte cafeneaua *Saint-Éloi*, se învoiră să primească un rînd dat de maistrul Richomme şi apoi intrară, aşa, în neştire, din circiumă în circiumă, fără să caute ceva anume, chipurile doar în plimbare.

— Ce mai încoa-încolo ! Să mergem la *Volcan !* spuse deodată Levaque, care începea să se-ncălzească.

Ceilalţi începură să ridă, şovăind intii, apoi însoţind prietenul, prin înghesuiala crescîndă a sărbătorii hramului. În îngusta şi lunga încăpere a localului *Volcan*, pe o estradă de scînduri ridicată în fund, cinci şanteze, drojdia tîrfelor din Lille, defilau cu gesturi şi decolteuri de panopticum ; iar muşteriii dădeau cite cincizeci de centime dacă doreau pe vreuna dintre ele, colo, pe după scîndurile estradei. Mişunau pe acolo mai ales încărcători de vagonete, transportatori şi chiar ucenici, în vîrstă de paisprezece ani, tot tineretul minelor care bea mai mult rachiu decît bere. Se mai aventurau pe acolo şi unii mineri în toată firea, bărbaţii desfrînaţi din coloniile de mineri, aceia al căror menaj se rostogolea în mlaştină.

De îndată ce grupul lor se aşezase în jurul unei mescioare, Étienne îl luă în primire pe Levaque pentru a-i explica nevoia înfiinţării unui fond de rezervă. Era stăpînit de zelul propagandistic al proaspeţilor convertiţi, ce trăiesc sub povara misiunii pe care socotesc că o au de îndeplinit.

— Fiecare membru, repeta el, ar putea foarte lesne să dea un franc pe lună. Din strîngerea acestor bani s-ar putea realiza în patru-cinci ani o avere ; iar banul înseamnă putere, nu-i aşa ? În orice împrejurare... Hai, ce spui ?

— Eu nu spun că nu-i aşa, răspundea Levaque, cu un aer distrat. Om mai vedea.

O blondă matahală îl aţiţa şi se încăpăţînă să mai zăbovească cînd Maheu şi Pierron, după ce-şi goliră halba, voiră să plece, fără a mai aştepta a doua romanţă.

Afară, Étienne, plecat o dată cu ei, o reintîlni pe Mouquette, care părea să-i urmărească. Nu se clintea din

loc, privindu-l cu marii ei ochi ațintiți asupră-i, cu risul ei de fată fără mofturi, părind a-i spune : „Haide, vrei ?" Tînărul glumi, ridică din umeri. Atunci ea făcu un gest de minie și pieri în mulțime.

— Unde o fi Chaval ? întrebă Pierron.

— Așa e, zise Maheu. Mai mult ca sigur că-i la *Piquette*. Haideți la *Piquette*.

Dar cind tustrei voiră să intre în cafeneaua *Piquette*, îi opri, în pragul ușii, o încăierare. Zacharie amenința cu pumnul pe un negustor de cuie, valon de origină, bondoc și flegmatic, în vreme ce Chaval îi privea, cu miinile în buzunare.

— V-am spus eu ? Uite-l pe Chaval ! adause liniștit Maheu. E cu Catherine.

Cinci ceasuri lungi trecuseră de cind tinăra încărcătoare de vagonete se plimba cu amorezul ei în acea zi de hram. De-a lungul șoselei ce duce spre Montsou, a acestei largi străzi cu căsuțe scunde, cu pereții spoiți în culori țipătoare, coborind în serpentină povirnișul, unduiau valurile unei mulțimi mișunînd sub soare, aidoma unui furnicar ce se tirăște, pierzindu-se departe, pe întinderea netedă și pustie a plaiurilor. Veșnicele noroaie întunecate se uscaseră, o pulbere neagră se înălța plutind în văzduh, ca norii mocnind a furtună. De la un capăt pină la celălalt, circiumile neîncăpătoare gemeau de lume, cu mesele împinse pină la caldarimul pe care se înșirau un îndoit rind de tarabe, bazare sub cerul liber, cu bășmăluțe și oglinjoare pentru fete, cu bricege și șepci pentru flăcăi, fără a mai pomeni de puzderia de zaharicale, bomboane și biscuiți. În fața bisericii se trăgea la țintă cu arcul. Erau jocuri de popice în fața șantierelor. În colțul căii Joiselle, lingă Regie, pe un loc îngrădit cu scînduri, lumea dădea năvală la o luptă între cocoși, între doi mari cocoși roșii, înarmați cu pinteni de fier și din ale căror gituri sfirtecate țișnea singele. Mai departe, la Maigrat, se jucau partide de biliard pe șorțuri și pantaloni. Și, la răstimpuri, se așternea o îndelungă liniște, gloata, ce se umfla de băutură pe tăcute, era cuprinsă de o mută indigestie, de atita bere și cartofi prăjiți cit înghițea, într-o căldură grozavă, care, din

pricina plitelor de prăjit, clocotind sub cerul liber, devenea şi mai dogoritoare.

Chaval îi cumpărase Catherinei o oglinjoară de nouăzeci şi cinci de centime şi o băsmăluţă de trei franci. La fiecare tur îi întîlneau pe Mouque şi pe Bonnemort, veniţi şi ei la iarmarocul pe care-l străbăteau, cumpăniţi, cu paşii lor greoi. Dar o altă întîlnire îi indignă : îl surprinseseră pe Jeanlin, care se apucase să-i îndemne pe Bébert şi pe Lydie să fure nişte sticle de rachiu dintr-o cîrciumă, improvizată pentru acea zi chiar la marginea unui loc viran. Catherine nu putu decît să-l cîrpească pe fratele ei, căci fetiţa, cu o sticlă furată, o şi luase la sănătoasa. Afurisiţii ăştia de copii o s-o sfîrşească la ocnă.

Atunci, ajungînd în faţa cîrciumii *Tête-Coupée*, lui Chaval îi veni gîndul să intre, cu ibovnica lui, ca să asiste la un concurs de cintezi, afişat pe uşă de opt zile. Cincisprezece meşteri, de la fabricile de cuie din Marchiennes, răspunseseră la chemare, venind fiecare cu cîte o duzină de colivii, iar măruntele cuşti întunecoase, în care cintezii orbiţi zăceau în nemişcare, se şi găseau agăţate pe gardul ce împrejmuia curtea cîrciumii. Era vorba de a stabili care dintre cintezi îşi va repeta, vreme de o oră, de cele mai multe ori trilul cîntecului. Fiecare meşter, cu o tăbliţă în mînă, stătea lîngă coliviile sale, notînd, supraveghindu-şi vecinii, el însuşi supravegheat de către ceilalţi. Şi se porniră cintezii, unii cu accente mai grave, alţii cu o sonoritate ascuţită, timizi cu toţii la început, neîndrăznind decît la răstimpuri cîte un tril, aţîţîndu-se apoi unii pe alţii, iuţind ritmul, întărîtaţi de îndîrjirea întrecerii, încît unii dintre ei puteau fi văzuţi căzînd neînsufleţiţi. Meşterii îi întărîtau cu ţipete violente, le urlau în graiul valon să mai cînte, iar şi iar, şi încă un pic, în vreme ce spectatorii, vreo sută la număr, adăstau muţi, pasionaţi în mijlocul acestei infernale muzici ţîşnite din gîtlejurile a o sută optzeci de cintezi, care repetau cu toţii, necurmat şi în contratimp, una şi aceeaşi cadenţă. Unul dintre cei cu glasul mai ascuţit cîştigă premiul întîi, şi anume un ibric de tablă.

Catherine și Chaval erau acolo cînd Zacharie și Philomène își făcură apariția. Își strînseră miinile, rămaseră împreună. Dar, deodată, Zacharie se supără surprinzînd pe unul dintre acești meșteri, sosit acolo doar din curiozitate, cu prietenii, cum o ciupea pe soră-sa; iar ea, roșie pînă în vîrful urechilor, tot încerca să-l potolească, temîndu-se să nu iasă vreun măcel cu toți acești meșteri de cuie năpustindu-se asupra lui Chaval dacă el n-ar fi îngăduit să fie ciupită. Îl simțise bine cînd o ciupise, dar, din prudență, nu spusese nici un cuvînt. De altminteri, ibovnicul se mulțumi doar să rînjească și ieșiră toți patru, vrajba părînd stinsă. Dar bine nu apucară să intre la *Piquette* ca să bea o halbă, și iată că meșterul de cuie se ivi din nou, bătîndu-și joc de ei, rîzîndu-le în nas, asmuțindu-i parcă. Zacharie, rănit în sentimentul său de familie, se și năpustise asupra nerușinatului cu pricina.

— E sora mea, porcule! Lasă, fir-ai al dracului, că te-nvăț eu s-o respecți!

Interveniră în grabă alții și-i despărțiră, în vreme ce Chaval, foarte calm, repeta:

— Nu te amesteca, asta e treaba mea... Îți spun că puțin îmi pasă de el.

Maheu sosea cu prietenii lui și le potoli pe Catherine și pe Philomène, care se puseseră pe bocete. Lumea din jurul lor începu chiar să rîdă; meșterul de cuie pierise. Ca să se uite întîmplarea, Chaval, care la cafeneaua *Piquette* era la el acasă, îi cinsti pe toți cu un rînd de halbe. Étienne trebui să ciocnească cu Catherine, băură cu toții împreună, tatăl, fiica cu ibovnicul ei, băiatul cu amanta, urîndu-și cu politețe: „În sănătatea tuturora!" Apoi, Pierron se îndărătnici să dea și el un rînd. Și domnea cea mai bună înțelegere cînd Zacharie se simți din nou cuprins de furie văzîndu-l pe prietenul său Mouquet. Îl chemă pentru a se duce, cum spunea el, să-l învețe minte pe meșterul de cuie.

— Trebuie să-i crăp capul! Uite, Chaval, ai tu grijă de Philomène și de Catherine. Mă întorc eu.

La rîndu-i dădu și Maheu niște halbe. La urma urmelor, nu era nimic rău în faptul că băiatul voia s-o răzbune pe soră-sa. Dar, de cum îl văzu pe Mouquet,

Philomène dădu liniştită din cap. Nici vorbă că pehlivanii ăştia au şters-o ca să se-nfunde la *Volcan*.

Totdeauna, în serile acelei sărbători, petrecerea se isprăvea cu balul de la *Bon Joyeux*. Această circiumă, cu sala ei de bal, o ţinea văduva lui Désir, o cumătră zdravănă de cincizeci de ani, rotundă ca o butie, dar atît de verde încă, încît mai avea şase iubiţi, cîte unul pentru fiecare din zilele săptăminii, cum spunea ea, şi pe toţi şase duminica. Pe toţi minerii îi numea copiii ei, gîndind cu înduioşare la fluviul de bere pe care li-l tot turna în halbe de vreo treizeci de ani; şi se mai lăuda şi cu faptul că nici o încărcătoare de vagonete nu devenea borţoasă înainte de a-şi fi dezmorţit picioarele în localul ei. Acest local, *Bon Joyeux*, se compunea din două săli: cîrciuma, unde se găseau tejgheaua şi mesele; apoi, la acelaşi nivel şi comunicînd cu aceasta printr-o mare deschizătură, sala de bal, o vastă încăpere cu duşumea de scînduri doar la mijloc, iar de jur împrejur cu lespezi de cărămizi. O împodobeau ornamente, două ghirlande de flori din hîrtie, care, încrucişîndu-se de la un colţ pînă la celălalt al plafonului, erau reunite la mijloc printr-o coroană din acelaşi fel de flori, în vreme ce de-a lungul zidurilor se înşirau daurite steme purtînd nume de sfinţi, sfîntul Éloi, patronul meşterilor fierari, sfîntul Crépin, patronul cizmarilor, sfînta Barbe, patroana muncitorilor mineri, întreg calendarul corporaţiilor. Tavanul era atît de scund, încît cei trei muzicanţi de pe estrada lor, mare cît un amvon pentru predică, îşi striveau capetele. Pentru luminaţie, seara, la fiecare dintre cele patru colţuri ale sălii de bal spînzura cîte o lampă cu petrol.

În acea duminică se dansa de pe la ceasurile cinci, la lumina zilei. Dar de-abia către orele şapte sălile începură să se umple. Afară se pornise un vînt de vijelie, stîrnind mari valuri de pulbere neagră, ce orbea lumea şi sfiriia în tigăile de prăjit. Maheu, Étienne şi Pierron, intraţi ca să ia loc, îl regăsiră tocmai, la *Bon Joyeux*, pe Chaval care dansa cu Catherine, în vreme ce Philomène, singură-singurică, îi privea. Nici Levaque, nici Zacharie nu reapăruseră. Cum în jurul sălii de bal nu erau bănci, Catherine, ca să se odihnească, se aşeza,

după fiecare dans, la masa tatălui ei. O chemară și pe Philomène, dar ea se simțea mai bine în picioare. Se așternea seara, cei trei muzicanți făceau o larmă grozavă, în sala de bal nu se mai deslușea decît clătinarea șoldurilor și a piepturilor în mijlocul unui talmeș-balmeș de brațe de-a valma. Un vacarm întîmpină sosirea celor patru lămpi și, deodată, toate se luminară — chipurile stacojii, ciufulitele capete, cu părul lipit de frunte, zborul înfoiatelor fuste, împrăștiind pătrunzătoarea duhoare a perechilor dănțuind, leoarcă de nădușeală. Maheu i-o arătă lui Étienne pe Mouquette, care, rotofeie și umflată ca o bășică doldora de osînză, țopăia bezmetică în brațele unui transportator lung și deșălat : fusese nevoită, ca mîngîiere, să-și ia un bărbat.

În cele din urmă, către ceasurile opt seara, sosi și mama Maheu, cu Estelle la piept, urmată de droaia-i de plozi — Alzire, Henri și Lénore. Venea întins, neavînd nici o îndoială că-și va găsi bărbatul acolo. Vor mînca mai tîrziu, căci cu burta plină de cafea și umflată de bere nici unuia nu-i era foame. Sosiră și alte femei. Începu să se șușotească în clipa cînd, în urma mamei Maheu, fu văzută cumătra Levaque, însoțită de Bouteloup, care-i aducea de mînă pe Achille și pe Désirée, copiii Philomènei. Iar cele două vecine păreau a se înțelege de minune, întorcîndu-se una spre cealaltă și vorbind împreună. Pe drum avusese loc o straşnică explicație ; mama Maheu, resemnată, se învoise la căsătoria lui Zacharie, mîhnită că pierdea banii pe care-i dădea în casă cel mai vîrstnic dintre copiii ei, dar învinsă de argumentul că ea nu-l mai putea păstra decît păcătuind împotriva dreptății. Se silea, prin urmare, să se arate mulțumită, dar era năpădită de griji, ca o gospodină care se frămîntă întrebîndu-se cum o va mai scoate la capăt acum, cînd începea să se ducă pe apa sîmbetei cea mai mare parte a venitului ei.

— Șezi și tu colea, vecino, spuse ea arătînd o masă alăturată de aceea la care bea Maheu, împreună cu Étienne și cu Pierron.

— Da ce, bărbatul meu nu-i aici, cu voi ? întrebă cumătra Levaque.

Prietenii o amăgiră, spunîndu-i că trebuie să se întoarcă curînd. Toată lumea era înghesuită, Bouteloup, plozii, atît de ghemuiţi unul într-altul de băutorii care se striveau, încît cele două mese nu mai erau de fapt decît una singură. Fură comandate halbe de bere. Philomène, văzîndu-şi copiii şi pe maică-sa, se hotărî să se apropie şi ea. Se învoi să ia loc, părînd mulţumită să afle că, în sfîrşit, o vor mărita; apoi, pentru că întrebau de Zacharie, ea răspunse cu glasu-i molatic:

— Îl aştept, e pe undeva pe-aici.

Maheu schimbase o privire cu nevastă-sa. Aşadar, ea se-mpăca cu acest gînd? Deveni îngîndurat, fumă fără să mai scoată o vorbă. Era cuprins şi el de îngrijorare pentru ziua de mîine, văzînd nerecunoştinţa acestor copii, care se căsătoreau unul după altul, lăsîndu-şi părinţii în mizerie.

Se dansa într-una; un sfîrşit de cadril îneca sala balului într-un nor de praf roşu; se zguduiau pereţii, dintr-un piston ţîşneau ascuţite şuierături, ca semnalele unei locomotive în pană. Iar cînd dansatorii se opreau din joc, aburii îi învăluiau ca pe caii năduşiţi.

— Ţii minte? spuse vecina Levaque, aplecîndu-se la urechea mamei Maheu. Ziceai că-i suceşti gîtul Catherinei dacă o face şi ea prostia asta!

Chaval o aducea pe Catherine la masa alor ei, şi amîndoi, în picioare în spatele lui Maheu, îşi terminau halbele.

— Eh! murmură mama Maheu cu un aer resemnat. Vorbe, ce vrei?... Încaltea, sînt liniştită, căci copii nu poate să facă, de asta sînt sigură de tot!... Atît mi-ar mai lipsi, să nască şi ea, să n-am încotro şi s-o mărit! Şi, pe urmă, ce-o să mai mîncăm?

De astă dată pistonul cînta o polcă; şi, în vreme ce tămbălăul reîncepea, Maheu, în şoapte, îi împărtăşea nevestei-si un gînd: de ce n-ar lua şi ei un chiriaş, bunăoară pe Étienne, care era în căutarea unei pensiuni? Loc vor avea, pentru că Zacharie urma să-i părăsească, iar banii pe care-i vor păgubi din această pricină i-ar recîştiga, măcar în parte, de la celălalt. Chipul mamei Maheu se însenină: fără-ndoială, o bună idee, trebuia pusă la cale treaba asta. Se vedea scăpată

de foamete și de astă dată. Fu cuprinsă de o asemenea bună dispoziție, încît mai porunci un rînd de halbe.

Între timp, Étienne încerca să-i bage în cap ideile sale lui Pierron, căruia îi dădea lămuriri cu privire la proiectul înființării unui fond de rezervă. Tocmai în clipa în care-i smulsese făgăduiala adeziunii, avu nechibzuința să-și dezvăluie adevăratu-i gînd:

— Iar dacă facem grevă, înțelegi de ce folos ne poate fi acest fond! Nici nu ne mai sinchisim de companie, pentru că atunci avem de unde lua bani ca să rezistăm... Ei, ce zici, ne-am înțeles, ești cu noi, nu-i așa?

Pierron coborîse ochii în pămînt, devenind palid. Bîigui:

— Să mă mai gîndesc. Cumințenia este cel mai sigur fond de ajutor.

În clipa aceea Maheu îl luă pe Étienne și, ca un om dintr-o bucată ce era, îi propuse, fără nici un ocol, să intre la el în gazdă. Tînărul primi și el, foarte dornic să locuiască în colonie, cu gîndul că astfel va fi mai mult în mijlocul tovarășilor săi de lucru. Căzură la învoială în cîteva cuvinte; mama Maheu declară că vor aștepta întîi căsătoria copiilor.

Și tocmai atunci Zacharie se întorcea, în sfîrșit, cu Mouquet și Levaque. Tustrei aduceau cu sine miasmele de la *Volcan*, o duhoare de rachiu, acreala de mosc a tîrfelor murdare. Erau cu toții beți de-a binelea, părînd mulțumiți de ei înșiși, făcîndu-și semne cu cotul și rînjind. Cînd Zacharie află că, în cele din urmă, îl vor însura, izbucni în hohote și fu cît pe-aci să se înece de rîs. Liniștită, Philomène spuse că îi părea mai bine să-l vadă rîzînd decît plîngînd. Cum alte scaune nu se mai aflau, Bouteloup se trăsese așa fel încît să-i lase jumătate de scaun lui Levaque. Iar acesta, înduioșîndu-se deodată cînd îi văzu acolo pe toți, ca în sînul familiei, mai porunci încă un rînd de halbe.

— Pre legea mea! În viață nu prea-s multe asemenea prilejuri de veselie! strigă el în gura mare.

Zăboviră pînă la ceasurile zece. Soseau într-una femei, ca să-și întîlnească și să-și ia acasă bărbații; în coadă, le urma droaia de copii; iar mamele, fără

a se simţi cît de cît stingherite, scoteau prelungile lor ţiţe gălbejite, aidoma desagilor de ovăz, ca să-şi îndoape cu lapte pruncii bucălaţi, în vreme ce ţîncii, destul de mari ca să poată merge, umflaţi de bere şi de-a buşilea pe sub mese, se slobozeau fără ruşine. Erau valurile crescînde ale unui ocean de bere, poloboacele destupate ale văduvei Désir, umflînd burduhanele şi curgînd de pretutindeni, din nas, din ochi şi de prin alte părţi. Se umflau atît de tare, încît, înghesuiţi cum erau, fiecare avea cîte un umăr sau vreun genunchi îndesat în trupul vecinului, cu toţii înveseliţi şi bucuroşi de a se simţi ghemuiţi astfel, unul într-altul. Rîdeau într-una, de li se lungea gura pînă la urechi. Era o dogoare de cuptor încins, astfel încît se dezbrăcau, rămînînd cu cărnurile despuiate, rumenite într-o fumăraie de puteai s-o tai cu cuţitul; şi nu aveau decît o singură neplăcere: că erau deranjaţi; cîte o fată se scula din cînd în cînd, se ducea în fund, în apropierea pompei de apă, unde-şi ridica poalele, şi apoi se întorcea. Sub ghirlandele de hîrtie colorată, dănţuitorii erau atît de năduşiţi, încît nu se mai vedeau unul pe altul, ceea ce dădea curaj ucenicilor să culce la pămînt încărcătoarele de vagonete, la întîmplare, printr-o opintire a coapselor. Dar cînd vreo fetişcană cădea cu un bărbat peste ea, ţipetele turbate ale pistonului acopereau zgomotul căderii, ţopăirea picioarelor îi rostogolea, de parcă toată sala balului s-ar fi năruit asupră-le.

Cineva, în treacăt, îi aduse la cunoştinţă lui Pierron că fiică-sa, Lydie, adormise în faţa uşii, de-a curmezişul trotuarului. Îşi băuse porţia din sticla furată, era beată turtă, şi taică-su trebui s-o ducă în braţe, în vreme ce Jeanlin şi Bébert, mai zdraveni, îi urmau de departe, găsind întîmplarea de mare haz. Fu semnalul de plecare. Familiile începură să iasă din cîrciuma *Bon Joyeux*; cei ai lui Maheu şi Levaque luară hotărîrea de a se reîntoarce în colonie. În acea clipă, taica Bonnemort şi bătrînul Mouque părăseau şi ei Montsou-ul, făcînd aceiaşi paşi de lunatici, închişi în tăcerea aducerilor-aminte. Şi se întorceau cu toţii împreună, mai străbătînd o dată bîlciul, cu năclăitele-i plite de prăjit, cu cafenele dinăuntrul cărora dîrele de bere, ale celor

din urmă halbe, se prelingeau pînă în mijlocul drumului. Cerul era încă prevestitor de vijelie; valuri de risete îi însoţeau pe cei ce, părăsind localurile luminate, se afundau în întunecimea cîmpiilor. O boare caldă sufla din griul copt, pasămite puzderie de plozi se plămădeau în toiul acelei nopţi. Pe drumul spre colonie pîlcurile se răzleţiră. Nici familia lui Levaque, nici aceea a lui Maheu nu mai mîncară cu poftă, iar toţi ai lui Maheu aţipiră la cele din urmă înghiţituri ale rasolului rămas de la prînz.

Étienne îl luase pe Chaval ca să mai bea cu el în cîrciuma lui Rasseneur.

— Mă înscriu şi eu, spuse Chaval, după ce prietenul îi dădu toate lămuririle în legătură cu înfiinţarea fondului de rezervă. Bate laba, eşti un om de ispravă!

Un început de beţie făcea să scapere ochii lui Étienne. Strigă:

— Da, să fim înţeleşi... Să ştii că, în ce mă priveşte, pentru dreptate eu dau totul, şi băutura, şi femeile. Un singur gînd îmi încălzeşte inima, gîndul că într-o zi îi vom mătura pe stăpîni.

3

Către mijlocul lui august, cînd Zacharie, care se căsătorise, putu să obţină de la companie, pentru Philomène şi cei doi copii ai săi, o casă liberă din colonie, Étienne se mută la Maheu; şi, în primele zile, tînărul se simţi stingher faţă de Catherine.

Era o intimitate de fiecare clipă; în toate cele el ţinea locul fratelui cel vîrstnic, împărţind patul cu Jeanlin, alături de patul sorei mai mari. Cînd se culca, apoi cînd se scula, trebuia să se dezbrace şi să se îmbrace în faţa ei, văzînd-o şi el pe ea cînd îşi scotea hainele şi cînd le îmbrăca. După ce aluneca şi cămaşa jos, i se ivea trupul de o palidă albeaţă, străvezia albeaţă de zăpadă a blondelor anemice; şi el resimţea o necurmată emoţie văzînd-o atît de albă, cu mîinile şi cu faţa de timpuriu trecute, ca şi cum ar fi fost muiată

în lapte de la tălpi și pînă la gît, unde o dîră de arșiță tivea un hotar despărțitor, ca o salbă de chihlimbar. Se prefăcea a întoarce capul; dar, treptat-treptat, începu s-o cunoască tot mai bine: întîi picioarele, pe care le întîlnea privirea ochilor săi coborîți în pămînt; apoi, de-abia întrevăzut, un genunchi, cînd ea se strecura sub plapumă; apoi pieptul, cu sînii mici și tari, dimineața, cînd se apleca deasupra ligheanului. Ea, fără a-l privi, se grăbea totuși, dezbrăcîndu-se și lungindu-se lîngă Alzire în cîteva clipe cu o iute mlădiere de șopîrlă, încît el de-abia apuca să-și scoată pantofii cînd ea și pierea, întorcînd spatele, nelăsînd să i se vadă decît cocul greu.

De altminteri, niciodată ea nu avu de ce să se supere. Dacă un soi de obsesie îl făcea, fără vrere, să pîndească cu coada ochiului clipa cînd ea se culca, el evita glumele, jucăușele și primejdioasele atingeri ale mîinilor. Părinții erau de față, iar, în afară de aceasta, încerca pentru ea un sentiment în care prietenia și ciuda aveau parte egală și din a cărui pricină nu o putea trata ca pe o fată pe care o dorești, mai ales în mijlocul acestui fel de viață de-a valma, căci se îmbrăcau laolaltă, mîncau laolaltă, lucrau laolaltă, în așa chip încît din toate cîte le aparțineau nimic nu putea rămîne tăinuit, nici chiar nevoile cele mai intime. Toată pudoarea familiei se refugiase în actul spălării zilnice, pentru care fata se ducea acum în camera de sus, ca să fie singură, în vreme ce bărbații se scăldau jos, rînd pe rînd.

Și, către sfîrșitul celei dintîi luni de zile, Étienne și Catherine păreau că nici nu se mai văd, cînd, în vreme de seară, înainte de a stinge luminarea, mai umblau, de colo pînă colo, dezbrăcați prin odaie. Ea încetase de a se mai grăbi, reluîndu-și vechiul obicei de a-și înnoda părul șezînd pe marginea patului, cu brațele-n sus, ridicîndu-și cămașa pînă la coapse; iar Étienne, fără pantaloni pe el, o ajuta uneori, căutîndu-i acele de păr rătăcite prin casă. Obișnuința ucidea rușinea de a se simți despuiați, socotind firesc să fie așa, căci nu făceau nimic rău și n-aveau nici o vină că nu exista decît o singură cameră pentru atîția oameni. Și totuși, deodată,

uneori se simțeau tulburați, în clipele în care nici prin minte nu le trecea vreun gînd necurat. După ce în răstimpul atitor seri nu-i mai băgase în seamă paloarea trupului, o revedea deodată, albă toată, de o albeață ce-i isca un fior, silindu-l să se întoarcă, de teamă ca nu cumva, învins de ispită, s-o ia în brațe. Ea, alteori, seara, fără vreo pricină vădită, era cuprinsă de un sentiment de pudoare și fugea, strecurîndu-se în așternut, ca și cum ar fi simțit miinile acestui băiat înșfăcînd-o. Apoi, după ce stingeau luminarea, înțelegeau că nu vor adormi, că se vor gîndi unul la altul, deși erau atît de obosiți. Din această pricină, a doua zi erau totdeauna tulburați și îmbufnați, pentru că ar fi preferat serile de liniște în care erau ca doi prieteni.

Étienne nu se plîngea decît de Jeanlin, care dormea încolăcit. Alzire respira cu un suflu ușor, iar Lénore și Henri erau găsiți dimineața îmbrățișați, ca în clipa în care adormeau. În casa cufundată în beznă nu se auzea nici un zgomot, în afară de acela al sforăiturilor lui Maheu și ale neveste-si, suflînd la răstimpuri egale, ca pufăitul foalelor. De altfel, lui Étienne îi mergea mai bine decît la Rasseneur, patul nu era rău, iar așternutul era primenit o dată pe lună. Și supa pe care o mînca era mai bună, simțea numai lipsa cărnii, pe care nu o aveau decît arareori la masă. Dar nici ceilalți nu o duceau mai bine și nu putea cere ca pentru cei patruzeci și cinci de franci pe care-i plătea în schimbul pensiunii să i se servească iepure în fiecare zi. Acești patruzeci și cinci de franci erau de folos familiei Maheu, care, în cele din urmă, o scotea la capăt, lăsînd necontenit în urmă mici datorii ; cu toții arătau recunoștință chiriașului lor, rufăria îi era spălată și cîrpită, i se coseau nasturii și toate ale lui erau în ordine ; în sfîrșit, simțea în juru-i curățenia și buna îngrijire a unei femei.

Aceasta fu epoca în care Étienne începu să-și limpezească gîndurile ce-i răscoleau mintea. Pînă atunci nu simțise decît o revoltă instinctivă în mijlocul surdei frămîntări care domnea printre tovarășii săi de lucru. Îl năpădeau tot soiul de întrebări nelămurite : de ce oare unii aveau parte de sărăcie, iar alții de bogăție ? De ce unii zăceau sub călcîiul celorlalți, fără nădejdea de a le

lua vreodată locul ? Cea dintîi etapă fu aceea a înțelegerii propriei sale ignoranțe. O rușine tainică, o durere ascunsă începu să-l macine din acea clipă : nu știa nimic, nu cuteza să vorbească despre toate aceste lucruri care-l pasionau, despre egalitatea tuturor oamenilor, despre dreptate, care impunea între ei o împărțire cinstită a bunurilor acestei lumi. De aceea se și puse pe învățătură, dar fără metodă, ca ignoranții însetați de știință. Acum întreținea o corespondență susținută cu Pluchart, care era mult mai instruit și foarte avansat în ale mișcării socialiste. Ceru să i se trimită cărți, a căror lectură, nu destul de bine digerată, sfîrși prin a-l exalta, mai ales o carte de medicină, *Igiena minerului*, în care un medic belgian rezumase bolile ce pricinuiesc moartea mulțimilor de oameni care lucrează în minele de cărbune ; fără a mai vorbi despre tratatele de economie politică, de o ariditate tehnică ce le făcea de neînțeles, despre broșurile anarhiste, care-l tulburau, despre numere vechi de jurnale, pe care apoi le păstra ca să se folosească de ele în eventuale discuții ca de argumente de nezdruncinat. De altfel și Suvarin îi împrumuta cărți, iar lucrarea despre societățile cooperative îl făcuse să viseze, vreme de o lună de zile, la o asociație universală de schimb care să desființeze banul, punînd doar munca la temelia întregii vieți sociale. Rușinea neștiinței dispărea, un orgoliu îl cutreiera de cînd se simțea un om care gîndește.

În răstimpul acestor dintîi luni, Étienne trăia cu simțămîntul de încîntare al neofiților, cu inima plină de o adîncă indignare împotriva împilatorilor, avîntîndu-se în nădejdea viitorului triumf al cauzei împilaților. Nu era încă în stare să-și închege un sistem din confuzia tuturor lecturilor sale. Revendicările concrete ale lui Rasseneur se amestecau cu violențele pustiitoare ale lui Suvarin ; iar cînd ieșea din cîrciuma *Avantage*, unde aproape zi de zi nu făcea decît să tune și să fulgere, dimpreună cu ei, împotriva companiei, aluneca într-o lume a visului, luînd parte la radicala regenerare a popoarelor, fără să fie nevoie ca pentru aceasta să se spargă vreun geam sau să curgă vreo picătură de sînge. De altfel, mijloacele de înfăptuire rămîneau nelămurite, îi plă-

cea să creadă că, de la sine, lucrurile vor merge foarte bine, căci ideile i se încurcau de îndată ce încerca să formuleze un program de reconstrucție. Se arăta chiar plin de moderație și de inconsecvență, iar uneori repeta că trebuie înlăturată politica din problemele sociale, frază pe care o citise undeva și care îi părea bună de rostit printre minerii flegmatici în mijlocul cărora trăia.

Acum, la Maheu se zăbovea seară de seară, vreo jumătate de ceas înainte de culcare. Étienne relua mereu aceeași discuție. De cînd spiritul începuse să i se subțieze, promiscuitatea vieții din colonie îl rănea și mai mult. Erau oare vite ca să fie ținuți astfel într-un țarc, claie peste grămadă, în plin cîmp, atît de înghesuiți, încît să nu-și poată scoate cămașa fără să-și arate vecinului șezutul ?! Și cît erau de bune toate astea pentru sănătate, și în ce hal băieții și fetele erau siliți să se întineze, laolaltă, în această mlaștină !

— Ei, Doamne ! răspundea Maheu, de-ar fi mai mulți bani, ne-am simți mai la larg... E foarte adevărat totuși că pentru nimeni nu e bună viața asta de-a valma. În felul ăsta, bărbații ajung în cele din urmă bețivi, iar fetele, borțoase.

Discuția începea astfel de aici, și apoi fiecare își spunea părerea, în vreme ce petrolul din lampă vicia aerul încăperii, duhnind și așa de mirosul de ceapă prăjită. Nu, firește, viața nu era de loc veselă. Se trudeau, într-adevăr, ca vitele, într-o muncă ce altădată era osînda ocnașilor, își lăsau acolo ciolanele mai grabnic decît dacă ar fi așteptat să le sune ceasul, și toate acestea ca nici măcar să n-aibă, seara, o îmbucătură de carne. Firește, își avea fiecare terciul său și mîncau totuși, însă atît de puțin, doar cît să se chinuiască, fără să crape, înglodați în datorii, hăituiți din urmă, ca și cum și-ar fi hoțit pîinea cea de toate zilele. Cînd venea duminica, dormeau, frînți de oboseală. Altă plăcere decît să se îmbete sau să mai toarne nevestei un plod nu cunoșteau ; decît că și berea le umfla prea tare burțile, iar plodul, cînd se făcea mare, își bătea joc de ei. Nu, nu, viața asta, toată, n-avea nici un haz.

Atunci se amesteca în vorbă și mama Maheu :

— Vedeți, cel mai rău e cînd îți dai seama că-i degeaba, că lucrurile așa rămîn... Cînd ești tînăr, iți inchipui că într-o zi tot va veni norocul, nădăjduiești în fel de fel de lucruri ; și apoi mizeria nu te slăbește o clipă, rămîi zăvorit în ea... În ce mă privește, nu vreau răul nimănui, dar, uneori, nedreptatea asta mă revoltă.

Un răstimp se așternea tăcerea, răsuflau o clipă, sub apăsarea nedeslușită a acestui orizont închis. Doar taica Bonnemort, dacă se nimerea să fie și el pe-acolo, deschidea ochii mari, căci pe vremea lui oamenii nu-și spărgeau capul cu asemenea lucruri : te nășteai în cărbune și izbeai cu tîrnăcopul în vînă, fără să-ți mai pui fel de fel de întrebări, în vreme ce acum sufla un vînt care stîrnea ambiția în sufletul minerilor.

— Pe nimic nu trebuie să scuipi. O halbă bună, ce mai calea-valea, e tot o halbă bună... Șefii, da, sînt printre ei bicisnici cu duiumul ; dar, cît o fi lumea, șefi tot vor fi, nu-i așa ? Geaba-ți usuci capul gîndind la de-alde astea.

Pe dată, Étienne se insuflețea. Cum adică, lucrătorului îi e interzis să gîndească ? Ehei ! chiar de aceea lucrurile se vor schimba în curînd, pentru că la această oră muncitorul gîndește. Pe vremea bătrînului, minerul viețuia în mină ca o vită, ca o mașină de extras cărbunele, veșnic sub pămînt, surd și orb la evenimentele dinafară. Așa se și face că bogătașilor care îi stăpînesc le-a fost la îndemînă să se-nvoiască între ei ca să-l vîndă și să-l cumpere, ca să-l mănînce fript : el nici măcar nu-și dădea seama de toate astea. Astăzi, însă, colo în fund, minerul se trezește, conștiința-i încolțește în lume, aidoma bobului de grîu ; și se va vedea ce va răsări, într-o bună dimineață, în mijlocul acestor cîmpii : da, vor răsări oameni, puzderie de oști, ce vor aduce pe lume dreptatea. Dar ce ? De la revoluție nu erau oare egali, în fața legii, toți cetățenii ? De vreme ce cu toții aveau dreptul de vot, mai era îngăduit ca muncitorul să rămînă robul patronului care-l plătește ? Marile companii striveau totul cu mașinile lor și nu mai existau nici măsuri de prevedere, ca în vremurile de odinioară, cînd cei de aceeași breaslă, reuniți în corporații, aveau mijloacele lor de apărare. Din această pricină, afurisită să fie ea !

şi din alte pricini, toate vor sări în ţăndări într-o zi datorită ştiinţei de carte. Ajungea să-ţi arunci o privire chiar în colonie : bunicii nu ştiau nici măcar să se iscălească, părinţii noştri ştiau, cît despre copiii acestora, citesc şi scriu ca nişte profesori. Ah ! din sămînţa asta va ieşi la iveală, treptat-treptat, o aspră recoltă de oameni cu minţile coapte la lumină ! De vreme ce nu mai erau cu toţii ţintuiţi locului pe veci, şi mai era cu putinţă să nutreşti ambiţia de a lua locul vecinului, atunci de ce să nu-ţi faci loc cu coatele şi să nu încerci să fii cel mai puternic ?

Maheu, deşi pe jumătate convins, rămînea totuşi plin de neîncredere.

— La cea dintîi mişcare eşti concediat, spunea el. Bătrînul are dreptate, necazurile tot pe capul minerului vor cădea totdeauna, şi încă fără nădejdea că vei fi răsplătit, măcar din cînd în cînd, cu vreo ciozvîrtă.

Mută de cîtăva vreme, mama Maheu se trezea, ca sosită de pe meleagurile visului.

— Şi-ar mai fi cum ar mai fi dacă măcar s-ar putea pune temei pe povestea asta a popilor, dacă adică toţi calicii pămîntului ar fi bogaţi în lumea de apoi !

Un hohot de rîs îi curmă vorbele, ridicară din umeri pînă şi copiii, căci cu toţii, neîncrezători la zvonurile dinafara vieţii lor, simţeau o tainică teamă doar faţă de strigoii obişnuiţi ai minelor, cu toate că făceau mare haz de pustietatea cerului.

— Ah, popii ! Ducă-se pe pustii ! strigă Maheu. Dacă măcar ei ar crede în astea toate, s-ar ghiftui mai puţin şi ar munci mai mult ca să-şi asigure, colo sus, un locşor mai bun... Nu, nu, dacă eşti mort, mort eşti, şi basta !

Mama Maheu oftă din adîncuri :

— Oh ! Doamne, Doamne ! Apoi, cu mîinile căzute pe genunchi, greu copleşită : Atunci ăsta-i adevărul : pentru noi, ăştia, scăpare nu mai e.

Se priveau cu toţii. Taica Bonnemort scuipa în batistă, în vreme ce Maheu îşi ţinea stinsa-i pipă uitată între dinţi. Alzire asculta, între Lénore şi Henri, care adormiseră pe un colţ al mesei. Dar mai ales Catherine, cu bărbia sprijinită în palme, îl privea ţintă pe Étienne, cu ochii-i mari şi limpezi, cînd striga, spunîndu-şi crezul,

dezvăluind fermecatul viitor al visului său social. În juru-le colonia ațipea ; nu se mai desluşea decît plînsul pierdut, undeva departe, al vreunui copil, sau bombănitul vreunui bețiv întîrziat. În odaie răsunau molcomele tictacuri ale cucului. O jilavă răcoare purcedea din lespezile presărate cu nisip, deşi era zăpuşeală.

— Ce idei mai sînt şi astea ! spunea tînărul. Aveți oare, într-adevăr, vreo nevoie de un Dumnezeu milostiv şi de paradisul lui ca să fiți fericiți ? Nu sînteți oare singuri în stare să vă croiți o soartă mai fericită, aici, pe pămînt ?

Cu glasul înflăcărat, vorbea fără-ncetare. Era ca şi cum, deodată, spulberîndu-se hotarele orizontului încercuit, s-ar fi căscat o spărtură de lumină, abătută asupra tristei vieți a acestor bieți oameni. Această veşnică mizerie de zi de zi, truda aceasta de vită, soarta aceasta de animal care-şi dă lîna şi căruia i se ia viața, toată această nefericire pierea, ca risipită de sclipirea unui soare strălucitor ; într-o aureolă de feerie, dreptatea descindea din ceruri pe pămînt. De vreme ce bunul Dumnezeu murise, singură dreptatea avea să asigure fericirea omenirii, făcînd să domnească egalitatea şi fraternitatea. O societate nouă va lua naştere într-o zi, aşa ca pe tărîmurile visului, o uriaşă cetate, cu o strălucire de basm, unde fiecare cetățean va trăi din munca sa şi se va împărtăşi din bucuriile tuturora. Străvechea lume putredă era prefăcută în pulbere, o omenire tînără, purificată prin sîngele vărsat, va alcătui doar un singur popor de muncitori, a cărui deviză va fi : fiecăruia după merit şi fiecărui merit după înfăptuiri. Şi, fără încetare, visul acesta devenea tot mai cuprinzător, împodobindu-se cu atît mai ispititor, cu cît se înălța mai sus, către un pisc cu neputință de atins.

La început mama Maheu nu voia să creadă, cuprinsă de o nedesluşită spaimă. Nu, nu, prea era frumos, nu era cuminte să te avînți atît de departe cu gîndul, căci aceste idei făceau ca viața să devină apoi atît de groaznică, încît să fii în stare să pustieşti totul în căutarea fericirii. Cînd vedea sticlind ochii lui Maheu, tulburat, cucerit, ea se nelinişte a, striga, curmîndu-i lui Étienne vorba :

— Nu-i da ascultare, omule! Vezi bine doar că ne îndrugă povești... Îți închipui că stăpînii noștri vor primi vreodată să muncească ca noi?

Dar, pe nesimțite, farmecul o cuprindea și pe ea. În cele din urmă surîdea și, aprinzîndu-i-se închipuirea, pășea în această lume de vrajă și de speranță. Ce dulce alinare să uiți, un ceas, trista realitate! Viețuind așa ca o vită, cu capu-n pămînt, îți trebuie un ungher al amăgirilor unde să trăiești cu desfătarea lucrurilor pe care nu le vei avea niciodată. Iar ceea ce o pasiona și o făcea să se împace cu vederile tînărului era ideea de dreptate.

— În legătură cu asta, dumneata ai dreptate. În ce mă privește, pentru un lucru drept m-aș lăsa tăiată în bucățele... Și chiar așa și e! Drept ar fi să ne bucurăm și noi de viață.

Atunci Maheu cuteza să se înflăcăreze:

— Maica ta, Hristoase! Om avut nu-s, dar bucuros aș da și eu cinci franci numai ca să nu mor înainte de a vedea împlinindu-se toate astea... Ce mai iureș! Hai! Mult mai e pînă-atunci și cum se va face?

Étienne începea iar să vorbească. Vechea societate trosnea din temelii, toate astea nu puteau dura mai mult decît cîteva luni, afirma el, în chip categoric. Asupra mijloacelor de înfăptuire se arăta mai puțin clar, amestecînd tot felul de lucruri citite, netemîndu-se, în fața unor neștiutori, să se avînte în explicații în care el însuși se rătăcea. Toate sistemele se împleteau, rotunjite de o certitudine de victorie dobîndită ușor, îndulcite de o universală îmbrățișare, în stare să pună capăt conflictului dintre clasele sociale, și toate acestea, fără a fi nevoie să se sinchisească prea mult de mințile nechibzuite ale acelor patroni și cetățeni pe care poate că totuși îi vor sili să înțeleagă. Și cei ce-l ascultau aveau aerul că pricep, aprobau, primeau soluțiile miraculoase cu oarba credință a proaspeților convertiți, aidoma celor dintîi creștini care așteptau instaurarea unei lumi desăvîrșite pe gunoaiele lumii străvechi. Mica Alzire, prinzînd din zbor cîte un cuvînt, își imagina fericirea întruchipată într-o casă foarte călduroasă, în care copiii se jucau și mîncau după pofta inimii. Catherine, fără a se

clinti din loc, tot cu bărbia în palmă, îl privea țintă pe Étienne, iar cînd el tăcea, simțea străbătînd-o un ușor fior, pălea, ca și cum ar fi luat-o frigul.

Dar mama Maheu se uita la cucul din perete.

— E trecut de nouă, se poate una ca asta ? Nici pomeneală să se mai trezească vreunul mîine dimineață.

Atunci cu toții puneau capăt taifasului, mîhniți, cu strîngere de inimă. Li se părea că, pricopsiți cum ajunseseră, deodată se rostogoliseră iarăși în mlaștină. Taica Bonnemort, care pleca spre mină, bodogănea, spunînd că poveștile astea nu fac de loc supa mai bună, în vreme ce ceilalți urcau unul după altul, simțind umezeala pereților și zăpușitoarea putoare a aerului. Sus, în tăcerea somnului de plumb ce domnea în întreaga colonie, după ce Catherine se culca cea din urmă și stingea luminarea, Étienne o auzea zvîrcolindu-se înfrigurată în așternut înainte de a adormi.

Adeseori, dornici să ia și ei parte la sfat, veneau și cîte unii dintre vecini : Levaque, care se înflăcăra la ideea împărțirii bunurilor, Pierron, pe care prudența îl făcea să fugă la culcare de îndată ce era atacată compania. Cînd și cînd, la rare răstimpuri, mai intra și Zacharie pentru o clipă ; dar politica îl plictisea de moarte și prefera să coboare pînă la *Avantage*, ca să bea o halbă. Cît despre Chaval, el nu se mulțumea doar cu atît : voia să curgă sînge. Aproape seară de seară își petrecea cîte un ceas la Maheu, și în această stăruință a lui era o nemărturisită pizmă, teama de a nu-i fi răpită Catherine. Fata aceasta, de care începuse să se și plictisească, îi deveni foarte dragă de cînd un bărbat avea culcușul aproape de al ei și ar fi putut, în puterea nopții, să profite de ea.

Înrîurirea exercitată de Étienne se adîncea. Revoluționa, încet-încet, întreaga colonie. Era o propagandă surdă, cu atît mai eficace cu cît el însuși creștea în stima tuturora. Mama Maheu, cu toată neîncrederea ei de femeie prudentă, îl trata cu respect, ca pe un tînăr care plătea cu punctualitate, care nu bea și nu juca, cu nasul veșnic în vreo carte ; și ea îi făcea, printre vecine, o faimă de băiat instruit, de care ele chiar abuzau, rugîndu-l să le scrie epistolele. Devenise un fel de om de

afaceri, căruia i se dădea pe seamă corespondența, care era consultat dacă se ivea vreun caz delicat în vreun menaj. Așa încît izbutise, în cele din urmă, de prin luna septembrie, să înființeze vestitu-i fond de rezervă, foarte anemic la început, cînd nu putea conta decît pe locuitorii din colonia lor, dar avea toată nădejdea că va obține adeziunea muncitorilor din toate minele, dacă mai ales compania, care rămăsese pasivă, îl va stingheri tot atît de puțin ca pînă acum. Fusese numit secretar al asociației, ba mai și cîștiga cîte ceva pentru că ținea scriptele. Așa încît aproape se chivernisise. Dacă un miner însurat nu poate s-o scoată la capăt, în schimb un băiat chibzuit, care nu are pe nimeni în sarcina sa, poate chiar pune deoparte cîte ceva.

Începînd de atunci, în Étienne se petrecu o transformare lentă. Plăcerea de a se găti și unele tendințe spre bunăstare, ațipite pe vremea sărăciei lui, se deșteptară și îl făcură să-și cumpere haine de stofă. Își făcu și o pereche de cizme de bună calitate, și deodată începu să treacă drept șef ; întreaga colonie se strînse în juru-i. Avu parte de desfătările mîndriei satisfăcute. Aceste prime bucurii de pe urma popularității îl îmbătară : să fie în fruntea altora, să comande — atît de tînăr, el, care pînă mai ieri nu era decît un muncitor de rînd — îl umplea de orgoliu și îi adîncea credința în visul revoluției viitoare, în care el va juca un rol. Chipul i se schimbă, deveni grav și începu să se asculte cînd vorbea, în vreme ce ambiția născută în el îi înflăcăra teoriile, stîrnindu-i gînduri de bătălie.

Între timp, se apropia toamna ; friguroasele zile ale lui octombrie ruginiseră verdele micilor grădini ale coloniei. Ucenicii nu mai răsturnau încărcătoarele de vagonete în dosul șopronului, pe după liliecii piperniciți ; și nu mai rămăseseră decît zarzavaturile de iarnă, verzele strălucind în albeața de perlă a brumei, prajii și salatele conservate. Aversele ploii se abăteau iarăși pe olanele stacojii, scurgîndu-se, cu zgomot de torent, în butoaiele de sub burlane. Prin case nu se mai stingea focul sobelor încărcate cu cărbuni, care otrăveau aerul închis al sufrageriei. Începea iarăși o vreme de grea mizerie.

În octombrie, într-una din acele prime nopți de ger, Étienne, fremătînd de cîte discutase colo în odaia de jos, nu putea să adoarmă. O văzuse pe Catherine strecurîndu-se sub plapumă și apoi stingînd luminarea. Părea și ea foarte răscolită, tulburată de unul dintre acele accese de pudoare care o făcea să se grăbească și mai mult, dar atît de stîngaci, încît o lăsa și mai despuiată. Rămînea încremenită în beznă, ca o moartă ; dar el își dădea seama că nici ea nu dormea ; și o simțea că se gîndește la el, tot așa cum și el se gîndea la ea. Nicicînd această mută legătură dintre ființele lor nu-i răscolise atît. Lungi minute se scurseră, nici unul nu se clintea, doar răsuflarea le devenea tot mai anevoioasă, în ciuda vrerii lor de a se stăpîni. De două ori fu cît pe-aci să se ridice și s-o înșface. Era prostesc lucru să se lase amîndoi hărțuiți de o așa ispită fără ca totuși să și-o potolească vreodată. De ce dară să pună într-atît stavilă dorințelor lor ? Copiii dormeau. Ea voia din toată inima ca lucrul să se întîmple, și fără zăbavă, iar el nu avea nici o îndoială că ea îl aștepta, cu sufletul la gură, că, cu dinții strînși, l-ar încleșta într-o mută îmbrățișare. Se scurse aproape o oră. El nu se ridică s-o înșface, ea nu se întoarse, temîndu-se de ispita care ar fi făcut-o să-l cheme. Cu cît trăiau mai aproape unul de altul, cu atît se înălța mai puternic digul ce-i despărțea, sfiiciunea, neputința de a înfrunta unele gînduri, tot ceea ce este gingaș într-o prietenie, atîtea și atîtea ce rămîneau, chiar pentru ei înșiși, nelămurite.

4

— Ascultă, îi spuse mama Maheu bărbatului ei, dacă tot te duci la Montsou pentru leafă, adu-mi jumătate de kilogram de cafea și un kilogram de zahăr.

El își cosea singur o gheată ruptă, ca să nu mai dea bani pe reparație.

— Bine, murmură el, fără a lăsa din mînă treaba.

— Aș mai vrea să treci și pe la măcelar... niște carne de vacă, ce zici ? E atîta vreme de cînd nici n-am mai văzut-o cum arată.

De astă dată el ridică capul.

— Ăi fi crezînd că pun mîna pe bănet, nu glumă... Chenzina asta prea e pirpirie, dacă mai ţii seama şi de blestemăţia aia care-i face să tot întrerupă lucrul.

Tăcură amîndoi. Era după prînz, într-o sîmbătă, pe la sfîrşitul lui octombrie. Compania, sub pretextul încurcăturilor pricinuite de facerea plăţilor, suspendase şi în acea zi extracţia de cărbune în toate minele ce-i aparţineau. Cuprinsă de panică în faţa crizei industriale pe cale de agravare şi nevoind să-şi sporească stocul şi aşa de prisos, se folosea de cele mai neînsemnate motive ca să-i silească la şomaj pe cei zece mii de muncitori.

— Ştii că Étienne te aşteaptă în cîrciuma lui Rasseneur, reluă mama Maheu. Ia-l şi pe el, are să ştie mai bine cum să se descurce dacă ăia nu vor să vă plătească orele muncite.

Maheu dădu din cap în semn că se învoieşte.

— Şi, vezi, vorbeşte-le domnilor ălora despre încurcătura cu taică-tu. Doctorul e înţeles cu direcţia... Nu-i aşa, tată, că medicul n-are dreptate şi că dumneata mai eşti încă în stare să munceşti ?

De zece zile taica Bonnemort, cu cotonoagele ţepene, cum spunea, şedea ţintuit pe un scaun. Ea fu nevoită să-l mai întrebe o dată. El mîrîi :

— Bineînţeles că o să muncesc. Nu eşti un om sfîrşit pentru că ţi-s picioarele bolnave. Toate astea-s poveşti născocite de ei ca să nu mă scoată cu pensia de o sută şi optzeci de franci, cît mi se cuvine.

Mama Maheu se gîndea la cei doi franci ai bătrînului, pe care ea nu-i va mai vedea poate niciodată, şi dădu un ţipăt de spaimă :

— Doamne, Dumnezeule, curînd o să murim cu toţii dacă lucrurile or mai merge tot aşa !

— Apăi, dacă crăpi, zise Maheu, nu-ţi mai e foame.

Mai bătu nişte cuie în talpa ghetelor şi se pregăti de plecare. Oamenilor din colonia celor „două sute patruzeci" le venea rîndul la plată abia către ceasurile patru, astfel încît ei nu se grăbeau, ci zăboveau şi plecau, rînd pe rînd, urmăriţi de femeile lor, care-i rugau stăruitor să se întoarcă repede. Multe dintre ele le dădeau fel de

fel de treburi de făcut, ca să nu-i lase să se încurce prin cine știe ce circiumi.

La Rasseneur se găsea Étienne, care venise să afle noutăți. Se vinturau fel de fel de zvonuri îngrijorătoare, se spunea că din ce în ce compania e tot mai nemulțumită de felul în care se făcea armarea galeriilor din mină. Îi împovărau pe lucrători cu amenzi, un conflict părea de neînlăturat. De altfel, aceasta era doar pricina mărturisită; dedesubt era o întreagă urzeală de alte cauze nedate în vileag și destul de grave.

Tocmai în clipa cind sosise Étienne, un tovarăș de lucru, care se întorsese din Montsou, povestea, bindu-și halba de bere, că la casierie se pusese un afiș, dar prea bine nu știa ce scria în acest afiș. Intră în circiumă al doilea miner, apoi al treilea; fiecare aducea alte zvonuri. Părea totuși sigur că compania luase o hotărîre.

— Tu ce spui despre toate astea? îl întrebă Étienne pe Suvarin, așezîndu-se lîngă el, la o masă, pe care, drept unică consumație, se găsea un pachet de tutun.

Mecanicul nu se grăbi de loc, ci întii își răsuci o țigară.

— Spun că era lesne de prevăzut. Vă vor împinge pînă la capătul răbdării.

Numai el avea mintea destul de limpede ca să analizeze situația, pe care o lămuri cu aerul său liniștit: compania, lovită de criză, era întru totul silită să-și reducă cheltuielile dacă nu voia să se prăbușească; și, firește, muncitorii vor fi aceia care vor fi nevoiți să-și strîngă cureaua. Li se vor mai tăia salariile, născocind un pretext oarecare. De două luni de zile cărbunele zăcea în incintele din mine, aproape toate uzinele șomau. Cum compania nu cuteza să șomeze și ea, îngrijorată de părăginirea unui material nefolosit, căuta cu tot dinadinsul un tertip, poate chiar o grevă, din care mulțimile de mineri vor ieși mai îmblinziți și mai prost plătiți. În sfîrșit, și noul fond de rezervă o neliniștea, căci devenea o amenințare pentru viitor, în vreme ce o grevă sleindu-l, acum cind nu era destul de însemnat, ar scuti-o de această grijă.

Rasseneur se așezase lîngă Étienne și amîndoi îl ascultau, cu un aer consternat, pe Suvarin. Se putea vorbi

cu glas tare, căci în tot localul nu mai era nimeni în afară de coana Rasseneur, care şedea la tejghea.

— Da de unde! murmură cîrciumarul. În ce scop toate astea? Compania n-are nici un interes să se facă grevă, iar muncitorii nici atît. Lucrul cel mai cuminte este să vă înţelegeţi.

Era într-adevăr foarte cuminte. Totdeauna susţinea revendicările moderate. Ba chiar, de cînd cu rapida popularitate pe care o cîştigase fostul său chiriaş, ridica în slavă acest sistem de progres pe cale paşnică, spunînd că e cu neputinţă să obţii cît de cît dacă vrei totul deodată. În bonomia-i de rotofei, umflat cu bere, zvîcnea o pizmă nemărturisită, aţîţată şi mai mult de decăderea localului său, în care muncitorii din Voreux intrau tot mai puţin ca să bea şi să-l asculte; şi aşa se făcea că uneori se pomenea luînd apărarea companiei, uitînd vechea-i ură de miner concediat.

— Va să zică tu eşti împotriva grevei?! strigă coana Rasseneur, fără a părăsi tejgheaua.

Şi cum el răspunse cu toată energia: „Da", ea îl reduse la tăcere:

— Ia te uită! Eşti un om fără inimă, lasă-i pe dumnealor să vorbească!

Étienne sta gînditor, cu ochii aţintiţi la halba ce-i fusese adusă. În cele din urmă înălţă capul.

— E foarte cu putinţă ca prietenul să aibă dreptate, dar dacă ne silesc, va trebui să ne hotărîm la această grevă... Tocmai am primit de la Pluchart, în privinţa asta, o scrisoare în care-mi scrie lucruri foarte adevărate. Şi el e împotriva grevei, căci din pricina ei muncitorul suferă cît şi patronul, fără să se ajungă la vreo soluţie. Decît că în toate astea el vede un foarte bun prilej cu ajutorul căruia să-i determine pe oamenii noştri să intre în vastul său angrenaj... De altminteri, iată şi scrisoarea.

Într-adevăr, Pluchart, mîhnit de neîncrederea cu care minerii din Montsou întîmpinau Internaţionala, nădăjduia să-i vadă aderînd în masă, dacă un conflict i-ar sili să lupte împotriva companiei. În ciuda zbaterii sale, Étienne nu izbutise să plaseze nici o singură carte de membru; pusese de altfel în joc aproape întreaga-i pu-

tere de inrîurire în favoarea fondului de rezervă, mult mai bine primit de către mineri. Dar acest fond era încă atît de sărac, încît urma să fie repede irosit, cum spunea Suvarin, şi, neîndoielnic, greviştii se vor repezi să intre în Asociaţia muncitorilor pentru ca fraţii lor din toate ţările lumii să le vină în ajutor.

— Cîţi bani are fondul ăsta ? întrebă Rasseneur.

— Abia trei mii de franci, răspunse Étienne. Şi, ştiţi, alaltăieri am fost chemat la direcţie... O! sînt foarte politicoşi. Mi-au repetat că nu-şi vor împiedica muncitorii să-şi creeze un fond de rezervă. Dar am înţeles bine că ei voiau să aibă controlul... În orice caz, din pricina asta vom avea de dat o bătălie.

Cîrciumarul se ridică şi făcu vreo cîţiva paşi, fluierînd cu un aer dispreţuitor. Trei mii de franci! Ce scofală o să faceţi cu ei? Nu vă sînt de ajuns nici măcar pentru pîine pe şase zile, şi dacă vă bate gîndul că o să vă ajute străinii, ăi de locuiesc în Anglia, nu vă rămîne decît să vă culcaţi şi să daţi ortul popii. Nu, nu, greva asta e o mare prostie!

Atunci pentru întîia dată fură schimbate cuvinte tăioase între aceşti doi oameni, care de obicei sfîrşeau prin a se înţelege, mînaţi de ura lor comună împotriva capitalului.

— Ei, dar tu ce spui? repetă Étienne întorcîndu-se către Suvarin.

Acesta răspunse cu obişnuitele-i vorbe de dispreţ :

— Grevele? Prostii! Apoi, în mijlocul tăcerii de vrajbă ce se aşternuse, adăugă, muind tonul: La urma urmelor, nu spun nu, dacă vouă vă place. Treaba asta îi ruinează pe unii, pe ceilalţi îi omoară, măcar cu atîta te alegi... Numai că, în ritmul ăsta, e nevoie, cu siguranţă, de o mie de ani ca lumea să fie schimbată. Mai bine prefaceţi-mi în ţăndări această temniţă în care crăpaţi cu toţii!

Cu mîna-i delicată arătă spre Voreux, ale cărui construcţii se vedeau prin uşa ce rămăsese deschisă. Apoi se petrecu o neaşteptată dramă, care-l întrerupse: Polonia, iepuroaica aceea dolofană şi prietenoasă, care se aventurase pe-afară, intră în cîrciumă dintr-o săritură, gonită de pietrele unei cete de ucenici; şi, în spaima ei,

cu urechile pleoştite, cu coada-n sus, căută refugiu între picioarele lui Suvarin, pe care-l imploră, scărpinîndu-l cu labele, s-o ia pe genunchi.

După ce o culcă pe genunchi, acoperind-o cu amîndouă miinile ca s-o adăpostească, căzu în acea somnolenţă visătoare în care-l cufunda mîngîierea blănii mătăsoase şi calde.

Aproape îndată după aceea intră şi Maheu. Nu voi să bea nimic, cu tot felul politicos de a stărui al doamnei Rasseneur, care-şi vindea berea ca şi cum ar fi oferit-o. Étienne se ridicase, şi amîndoi o porniră spre Montsou.

În zilele de plată a salariilor la şantierele companiei, Montsou-ul părea în sărbătoare, ca în frumoasele duminici ale hramului. Soseau din toate coloniile cete de mineri. Biroul casieriei era prea neîncăpător, şi ei preferau să aştepte afară, staţionînd în grupuri pe trotuar, barînd drumul cu coada unei mulţimi ce sporea fără-ncetare. Vînzătorii ambulanţi se foloseau de acest prilej şi îşi instalau tarabele, etalînd pînă şi porţelanuri alături de mezeluri. Dar mai ales cafenelele şi cîrciumile aveau parte de muşterii cu duiumul, căci minerii, înainte de a li se face plata, se aşezau, ca să-şi mai omoare timpul, în faţa tejghelelor, unde se întorceau apoi ca să-şi ude banii de îndată ce-i aveau în pungă. Ba chiar era mare lucru dacă nu-i topeau pe toţi la *Volcan*.

În acea zi, pe măsură ce înaintau către mijlocul grupurilor, Maheu şi Étienne simţiră mocnind o surdă îndîrjire. Nu mai era obişnuita nepăsare pentru banii luaţi şi irosiţi prin cîrciumi. Se strîngeau pumnii, vorbe violente erau purtate din gură în gură :

— E adevărat, va să zică, îl întrebă Maheu pe Chaval, pe care-l întîlni în faţa cafenelei *Piquette*, au făcut mişelia ? !

Dar Chaval se mulţumi să răspundă doar printr-o mîrîială furioasă, aruncîndu-i lui Étienne o privire piezişă. De la reînnoirea învoielilor în acord, se angajase în altă echipă, simţindu-se încet-încet tot mai îndîrjit împotriva tovarăşului său de lucru, acest venetic printre ei care-şi luase rolul de şef şi căruia, spunea Chaval, întreaga colonie îi lingea tălpile. Toate acestea se mai

complicau şi cu o ceartă din gelozie ; era cu neputinţă s-o mai ducă pe Catherine la Réquillart sau în dosul rambleului fără s-o învinuiască şi s-o ocărască în fel şi chip că se culcă cu chiriaşul maică-si ; apoi, în prada unui dor sălbatic, o omora cu dragostea.

Maheu îi puse o altă întrebare :

— Nu ştii, e vorba şi despre Voreux ?

Şi cum, după ce răspunse da, făcînd un semn din cap, el le întoarse spatele, amîndoi se hotărîră să intre la Şantiere.

Casieria era o mică încăpere dreptunghiulară, despărţită în două printr-un grilaj. Pe bănci înşirate de-a lungul pereţilor, şedeau vreo cinci-şase mineri, care aşteptau, în vreme ce casierul, ajutat de un funcţionar, plătea pe unul, care, cu şapca în mînă, adăsta în picioare în faţa ghişeului. Deasupra băncii din stînga era un afiş galben, proaspăt lipit pe cenuşiul tencuielii afumate, şi prin faţa acestui afiş treceau necontenit de dimineaţă şiruri de oameni. Intrau cîte doi sau cîte trei, rămîneau o bucată de vreme ca înfipţi în pămînt, apoi plecau, fără să scoată o vorbă, cu o zvîcnire a umerilor, de parcă li s-ar fi spintecat şira spinării.

În faţa afişului se găseau doi mineri, unul tînăr, cu un cap pătrat de brută, şi unul în vîrstă, foarte costeliv, cu chipul năpădit de bătrîneţe. Nici unul, nici celălalt nu ştiau să citească ; cel tînăr silabisea mişcînd buzele, iar cel bătrîn se mulţumea să caşte ochii prosteşte. Şi mulţi erau aceia care intrau doar aşa, să vadă, fără să înţeleagă ceva.

— Haide, citeşte-ne tu, se adresă Maheu însoţitorului său, căci nu era nici el prea tare la citit.

Atunci Étienne începu să citească afişul. Era o înştiinţare a companiei, adresată muncitorilor din toate minele ei. Li se punea în vedere că, faţă de lipsa de grijă dovedită în munca de armare a galeriilor, compania, sătulă să le tot aplice amenzi fără nici un rezultat, luase hotărîrea de a statornici un nou sistem de plată pentru tăierea cărbunelui. Începînd de la acea dată, armarea se va plăti aparte, şi anume pe metrul cub de lemn coborît în mină şi lucrat, ţinîndu-se seama de cantitatea necesară pentru efectuarea unui lucru trainic. Preţul vagonetului

de cărbune tăiat va fi, bineînțeles, coborit între cincizeci și patruzeci de centime, după natura vinei de cărbune și după depărtarea fronturilor de lucru. Iar un calcul, destul de încîlcit, încerca să explice că această scădere a prețului cu zece centime va fi exact compensată prin plata armăturilor. Compania adăuga, de altfel, că, dorind să-i lase fiecăruia destul timp ca să se convingă de avantajele pe care le oferă noul sistem de plată, acesta va fi aplicat numai cu începere de luni 1 decembrie.

— Ce-ar fi dacă ați citi mai încet ce scrie acolo ? strigă casierul. Mi-ați făcut capul baniță !

Étienne citi pînă la capăt, fără să țină seama de observația ce i se făcuse. Glasul îi tremura, și cînd termină de citit, cu toții priviră mai departe, țintă, către afiș. Cei doi mineri, bătrînul și tînărul, păreau a mai aștepta ceva ; apoi plecară, cu umerii copleșiți ca sub o povară.

— Paștile și grijania mamei lor ! murmură Maheu.

El și însoțitorul său se așezaseră. Cu capul în pămînt, absorbiți, socoteau, în vreme ce șiruri de muncitori treceau necontenit prin fața afișului galben. Oare compania își bătea joc de ei ?! Niciodată nu vor fi în stare să recîștige cu armarea pereților cele zece centime pierdute la fiecare vagonet. Vor scoate cel mult opt centime, așa încît compania îi jecmănea de două centime, fără a mai vorbi de timpul pe care-l cere un lucru făcut cu îngrijire. Iată, așadar, unde voiau să ajungă : la această deghizată scădere a salariului ! Realizau economii pe spinarea minerilor.

— Dumnezeul dumnezeilor mamei lor ! repeta Maheu, ridicînd capul. Sîntem cei din urmă nătărăi dacă primim așa ceva !

Dar în fața ghișeului nu mai era nimeni, iar el se apropie ca să-și ia banii. Șefii echipelor în acord se prezentau singuri la casierie, apoi împărțeau ei banii oamenilor din echipa lor, ca să se cîștige astfel timp.

— Maheu și tovarășii săi, spuse slujbașul, vina Filonnière, frontul de lucru numărul șapte.

Căuta pe listele care se întocmeau după cercetarea cărțuliilor și unde contramaiștrii notau în fiecare zi, pentru fiecare șantier în parte, numărul vagonetelor de cărbune extras. Apoi repetă :

— Maheu cu tovarăşii săi, vîna Filonnière, frontul de lucru numărul şapte... O sută treizeci şi cinci de franci.

Casierul plăti.

— Vă rog să mă iertaţi, domnule, bîlbîi uluit havatorul, nu cumva vă înşelaţi ?

Privi suma aceea de nimic, fără să adune banii, îngheţat de un scurt fior care-l străbătu pînă în inimă. Se aştepta, desigur, să fie prost plătiţi, dar nu chiar pînă într-atîta, aşa încît, pesemne, socoteala era greşită. După ce va fi plătit lui Zacharie, lui Étienne şi celuilalt tovarăş de lucru care îl înlocuise pe Chaval partea ce li se cuvenea, îi vor rămîne pentru el, pentru taică-su, pentru Catherine şi Jeanlin cel mult cincizeci de franci.

— Nu, nu, nu mă-nşel de loc, reluă casierul. Sînt de scăzut două duminici şi patru zile de şomaj, aşa încît rămîn nouă zile lucrătoare.

Maheu urmărea socoteala şi aduna cifrele în şoaptă : pentru nouă zile lui i se cuveneau cam treizeci de franci, Catherinei, optsprezece, iar lui Jeanlin, nouă. Cît despre bătrînul Bonnemort, el nu avea de primit decît pentru trei zile. Fie şi aşa, dar adăugînd nouăzeci de franci pentru Zacharie şi ceilalţi doi tovarăşi, suma trebuia să fie totuşi mai mare.

— Da, numai că, încheie slujbaşul, nu trebuie să uiţi cei douăzeci de franci amendă pentru armarea defectuoasă a galeriilor.

Maheu făcu un gest de deznădejde. Douăzeci de franci amendă, patru zile de şomaj ! Ieşea, prin urmare, socoteala. Şi cînd te gîndeşti, îşi spunea el, că primise chenzine chiar de o sută cincizeci de franci, pe vremea cînd taica Bonnemort lucra şi cînd Zacharie încă nu era căsătorit !

— Ce ai de gînd, iei banii sau nu ?! strigă casierul, pierzîndu-şi răbdarea. Doar vezi că mai aşteaptă şi alţii... Dacă nu vrei să-i iei, spune.

Cum Maheu, în cele din urmă, se hotărî să ia banii, adunîndu-i cu marea lui mînă care începuse să-i tremure, funcţionarul îl opri.

— Aşteaptă. Am aici notat numele dumitale. Toussaint Maheu, nu-i aşa ?... Domnul secretar general doreşte să-ţi vorbească. Intră acum, că e singur.

Zăpăcit, lucrătorul se pomeni intr-un cabinet cu o mobilă veche de mahon, îmbrăcată intr-o stofă verde decolorată. Şi îl ascultă, vreme de cinci minute, pe secretarul general, un domn mătăhălos şi palid, care — peste mormanul de hîrtii de pe birou — îi vorbi fără să se ridice în picioare. Dar urechile îi ţiuiau atît de tare, încît nu-i auzi cuvintele. Desluşi, ca printr-o ceaţă, că era vorba despre taica Bonnemort, al cărui caz urma să fie luat în cercetare în vederea scoaterii sale la pensie, cu o sută cincizeci de franci pe lună pentru cincizeci de ani de vîrstă şi patruzeci de ani de serviciu. Apoi i se păru că glasul secretarului general devenea mai aspru. Era un reproş, îl învinuiau că se ocupă de politică ; i se făcu o aluzie la chiriaşul său şi la fondul de rezervă ; în sfîrşit, fu sfătuit să nu se mai compromită cu asemenea prostii tocmai el, unul dintre cei mai buni lucrători ai minei. Voi să protesteze, dar nu fu în stare decît să îngaime nişte vorbe fără şir ; îşi răsuci şapca între degetele-i febrile şi se retrase, bîlbîind :

— Bineînţeles, domnule secretar general... Vă asigur, domnule secretar...

Afară, cînd îl regăsi pe Étienne, care-l aştepta, izbucni :

— Sînt un om de nimic ! S-ar fi cuvenit să-i răspund... Nici un codru de pîine, şi pe deasupra şi fel de fel de prostii. Da, ţie-ţi poartă sîmbetele, mi-a spus că ai otrăvit toată colonia... Şi ce e de făcut, lua-i-ar dracu ?! Să te încovoi pînă la pămînt şi să şi spui bogdaproste. Are dreptate, aşa e mai înţelept.

Maheu tăcu, răscolit deopotrivă de mînie şi de frică. Étienne avea fruntea îngîndurată şi chipul întunecat. Străbătură din nou grupurile care barau strada. Îndîrjirea creştea, îndîrjirea unei gloate liniştite, un murmur de mocnită furtună, fără violenţă în gesturi, plutind înspăimîntător deasupra capetelor acestei mulţimi greoaie. Cîteva minţi deprinse cu calculul făcuseră socoteala, iar vorbe despre cîştigul celor două centime pe care-l realiza compania de pe urma noului sistem de plată mergeau din gură în gură, aţiţînd chiar şi pe cei mai grei de cap. Dar era mai ales îndîrjirea împotriva acestor plăţi de batjocură, răzvrătirea celor flămînzi împotriva

şomajului şi împotriva amenzilor. Şi aşa nu mai aveau ce mînca, ce se vor face dacă se mai şi scădeau salariile? Prin cîrciumi vorbele de revoltă erau rostite în gura mare, clocotul de mînie usca în aşa hal gîtlejurile, încît pînă şi bruma de bani agonisiţi rămînea pe tejghele.

Pe tot drumul de la Montsou şi pînă în colonie, Étienne şi Maheu nu schimbară nici un singur cuvînt. Cînd cel din urmă intră în casă, mama Maheu, care era singură cu copiii, băgă de seamă îndată că se întorcea cu mîinile goale.

— Păi cum? Foarte frumos din parte-ţi! spuse ea. Cafeaua, zahărul, carnea unde sînt, o ciozvîrtă de vită nu ţi-ar fi secat punga!

Nu răspunse nici o vorbă, gîtuit de o emoţie pe care şi-o stăpînea. Apoi, faţa aspră de om tăbăcit de muncile din fundul minei fu brăzdată de deznădejde şi lacrimi grele îi izbucniră din ochi, curgînd în şiroaie fierbinţi. Se prăbuşi pe un scaun, plîngînd ca un copil, şi zvîrli cei cinzeci de franci pe masă.

— Poftim, îngăimă el, iată ce-ţi aduc!... Asta e plata pentru munca noastră, a tuturora.

Mama Maheu îl privi pe Étienne, îl văzu mut şi copleşit şi plînse şi ea. Cum să trăiască nouă oameni cu cincizeci de franci cincisprezece zile? Băiatul cel mai vîrstnic îi părăsise, bătrînul nu-şi mai putea mişca picioarele: moartea îi aştepta, în curînd, pe toţi. Alzire, răscolită de plînsul maică-si, i se aruncă de gît. Estelle urla, Lénore şi Henri plîngeau în hohote.

Şi, curînd, din întreaga colonie se înălţă acelaşi strigăt de suferinţă. Bărbaţii se întorseseră acasă, fiecare familie se văita din pricina acestui dezastru, din pricina salariului de mizerie pe care-l primiseră. Uşi se deschiseră iarăşi, şi pe pragul lor apărură femei strigînd, de parcă plînsetele lor, neputînd să încapă sub scundele plafoane ale caselor, ar fi trebuit să izbucnească afară. Se cernea, ca prin sită, o ploaie măruntă, dar ele nu o simţeau, se strigau una pe cealaltă, pe trotuare, arătîndu-şi în găoacea palmei banii cîştigaţi.

— Uitaţi-vă numai, iată ce i-au dat, nu-i asta o batjocură?

— Auziți ? N-am bani nici măcar pentru pîine o chenzină întreagă !

— Dar eu ! Socotiți numai, și o să vedeți că o să trebuiască să-mi vînd din nou cămășile de pe mine.

Mama Maheu ieșise și ea, ca și celelalte. Se strînsese un grup în jurul nevestei lui Levaque, care striga mai tare decît toate, căci bețivanul de bărbat-su încă nici nu se întorsese acasă, iar pe ea o bătea gîndul că, mulți sau puțini, banii vor fi topiți cu toții la *Volcan*. Philomène îl pîndise pe Maheu, ca nu cumva Zacharie să se atingă de bani. Și doar Pierrona părea destul de liniștită, căci fățarnicul de Pierron o aducea totdeauna din condei, nu se știa cum, de i se treceau în carnetul contramaistrului mai multe ore de lucru decît celorlalți. Dar mama Brûlé găsea acest lucru josnic din partea ginerelui ei ; rămăsese solidară cu femeile răzvrătite, slăbănoagă și țeapînă în mijlocul grupului, cu pumnul ridicat către Montsou.

— Și cînd te gîndești, strigă ea, fără a spune pe nume familiei Hennebeau, că azi-dimineață le-am văzut servitoarea în caleașcă !... Da, bucătăreasa, în caleașcă trasă de doi cai, se ducea la Marchiennes, desigur ca să cumpere pește !

Un vuiet se stîrni printre ele, și din nou vorbele de ocară curseră cu nemiluita. Servitoarea aceasta, în șorț alb, trimisă în piața orașului învecinat în trăsura stăpînilor, le stîrnea indignarea. În vreme ce muncitorii crăpau de foame, dumnealor, va să zică, le ardea de pește ! Lasă, că n-au să mănînce ei totdeauna pește : veni-va într-o zi și rîndul sărăcimii. Iar ideile semănate de Étienne încolțeau, erau răspîndite de vîntul acestei răzvrătiri. Creștea nerăbdarea de a păși mai degrabă pe pămîntul făgăduinței, nerăbdarea de a avea parte mai repede de fericirea nădăjduită, dincolo de orizontul acestei mizerabile vieți, închisă ca un mormînt. Nedreptatea prea devenea strigătoare la cer. Vor sfîrși prin a-și cere drepturile, de vreme ce li se lua pîinea de la gură. Femeile mai ales ar fi voit să dea năvală deodată în această ideală cetate a progresului, în care nu vor mai exista oropsiți ai soartei. Aproape se așternea noaptea, iar ploaia se intețea, cînd întreaga colonie vuia

încă de plînsetele lor, în toiul învălmășelii chelălăinde a copiilor.

Seara, la cîrciuma *Avantage* fu hotărîtă greva. Nici Rasseneur nu i se mai împotrivea, iar Suvarin o accepta ca pe un prim pas. În cîteva vorbe, Étienne rezumă situația: dacă compania voia cu tot dinadinsul greva, atunci o va avea.

5

Se scurse o săptămînă, oamenii continuau munca bănuitori și posomorîți, în așteptarea izbucnirii conflictului.

În casa Maheu viitoarea chenzină se vestea încă și mai neîndestulătoare. Și mama Maheu se îndîrjea, cu toată cumpănirea și bunul ei simț. Nu-și îngăduise fiică-sa, Catherine, să lipsească de-acasă într-o noapte? În dimineața următoare se întorsese acasă atît de obosită, atît de bolnavă de pe urma acestei aventuri, încît nici nu fusese în stare să se ducă la mină; și plîngea, spunînd că n-avea nici o vină, că Chaval o ținuse cu de-a sila, amenințînd-o cu bătaia dacă pleacă. Smintindu-se din pricina geloziei, nu voia s-o mai lase să se întoarcă în patul lui Étienne, unde, spunea, știa el foarte bine că familia o silea să se culce. Furioasă, mama Maheu, după ce îi interzisese fiică-si să se mai vadă cu o asemenea brută, spunea că se va duce la Montsou ca să-l pălmuiască. Dar ziua tot era pierdută, iar fata, acum, de vreme ce-l avea pe acest ibovnic, nu voia să-l mai schimbe.

Două zile mai tîrziu se petrecu o altă istorie. Luni și marți, Jeanlin, pe care cu toții îl știau la Voreux, la pașnica-i muncă de toate zilele, o ștersese, ca să dea o raită prin mlaștinile și prin pădurea Vandame, cu Bébert și cu Lydie. Îi ispitise nu s-a știut niciodată la ce anume prădăciuni și la ce jocuri de copii precoci, la care se dedaseră tustrei împreună. Jeanlin primi o lecție de pomină: afară, pe caldarîm, maică-sa îi învineți șezutul în fața droaiei copiilor înspăimîntați din colonie. Se mai

pomenise așa ceva? Copiii ei, pentru care, de cînd s-au născut, făcuseră atîtea jertfe și cărora acum le venise rîndul să aducă și ei ceva în casă! Și în acest strigăt stăruia amintirea cumplitei tinereți, mizeria ereditară, care făcea din fiece suflet de progenitură un viitor aducător de pîine.

În dimineața aceea, pe cînd bărbații și fata plecară la muncă, mama Maheu se ridică din pat ca să-i spună lui Jeanlin:

— Să știi, nemernicule, ticălosule, că dacă nu te astîmperi, îți rup bucile-n bătăi!

În noul front de lucru al lui Maheu munca era grea. Această parte a vinei Filonnière se subția într-atîta, încît havatorii, striviți între pereți și tavan, își jupuiau coatele tăind la cărbune. În afară de aceasta, vina devenea din ce în ce mai umedă, erau temeri că apa ar putea izbucni dintr-un moment într-altul, unul dintre acele bruște torente care crapă stîncile, tîrînd cu sine oamenii. În ajun, Étienne, pe cînd își înfigea cu violență tîrnăcopul în cărbune și apoi îl smulgea afară, fu stropit în obraz de țîșnitura unui izvor; dar nu era decît un avertisment; locul de lucru rămăsese, din această pricină, doar mai umed și mai nesănătos. De altfel, nici nu-i venise în minte gîndul că ar fi putut surveni vreun accident. Muncea mai departe, în neștire, împreună cu tovarășii săi de lucru, fără să-i pese de primejdie. Își duceau cu toții viața prin grizu, fără măcar să-i simtă apăsarea pe pleoape, vălul acelei plase de păianjen pe care gazul îl lăsa pe gene. Uneori, cînd flăcăruia lămpilor devenea mai șovăielnică, albăstrindu-se mai vădit, își aminteau de el, iar cîte un miner își lipea urechea de vînă, ca să asculte măruntul șuier al gazului, zgomotul bulelor de aer gîlgîind în fiecare crăpătură. Dar prăbușirile erau adevărata primejdie ce-i amenința necontenit, căci, în afară de armarea neîndestulătoare, făcută veșnic la repezeală, straturile de pămînt, impregnate de apă, nu mai aveau nici o rezistență.

De trei ori în acea zi Maheu fusese nevoit să pună să se consolideze lemnăria. Ceasurile erau două și jumătate, și oamenii urmau să iasă din mină. La pămînt, Étienne, culcat pe o parte, termina tocmai havajul unui

bloc, cînd o îndepărtată răzbubuire de tunet cutremură toată mina.

— Ce s-a întîmplat ?! strigă el, lăsîndu-și tîrnăcopul ca să asculte.

Crezuse că galeria se prăbușise în spatele lui.

Dar Maheu se și strecurase, alunecase în jos pe povîrnișul frontului de lucru, spunînd :

— E o alunecare de teren... Repede ! Repede !

Se năpustiră cu toții, rostogolindu-se în grabă, lăsîndu-se în voia aceleiași porniri de preaîngrijorată solidaritate. Lămpile le dănțuiau în mîini, în tăcerea de moarte ce se așternuse ; alergau în șir, de-a lungul galeriilor, cu spinările gîrbovite, ca și cum ar fi luat-o la fugă tîrîndu-se în patru labe ; și, fără a-și încetini goana, își puneau fel de fel de întrebări, zvîrlindu-și scurte răspunsuri : Unde oare ? Nu cumva în fronturile de lucru ? Nu, nu, asta venea de jos ! Mai curînd în galeria de transport ! Cînd ajunseră la horn, se aruncară înăuntru, claie peste grămadă, fără să se sinchisească de lovituri.

Jeanlin, cu bucile însîngerate încă de bătaia din ajun, nu o mai ștersese din mină în ziua aceea. Alerga, cu picioarele goale, în urma trenului său, închizînd una cîte una ușile de aerare ; și, din cînd în cînd, dacă nu se temea că ar putea să-i iasă în cale vreun contramaistru, se suia pe cel din urmă vagonet, ceea ce nu i se dădea voie să facă, ca nu cumva să adoarmă acolo. Dar distracția lui cea mai mare de fiecare dată cînd trenul trecea pe o linie de garaj, ca să lase altuia trecerea deschisă, era să se ducă să-l întîlnească pe Bébert, care, în fruntea convoiului de vagonete, ținea hățurile. Venea pe nesimțite, fără lampă în mînă, își pișca prietenul pînă la sînge, născocea fel de fel de giumbușlucuri, cu chipu-i încadrat de un păr gălbui, cu urechile-i clăpăuge, cu fața-i ascuțită, străbătută de licărul unor ochișori verzi lucind în întuneric. De o bolnăvicioasă precocitate, părea a fi stăpînit de întunecata inteligență și de via iscusință a unui avorton, amintind începuturile de sălbăticie ale stirpei umane.

După gustare, Mouque li-l adusese ucenicilor pe Bataille, căruia tocmai îi venise rîndul la căratul vagone-

telor ; şi cum calul sforăia, în răstimpul unei opriri pe linia de garaj, Jeanlin, care se strecurase pînă la Bébert, îl întrebă pe acesta :

— Ce-o fi avînd gloaba asta bătrînă de se tot oprește așa, deodată ?... O să mă facă să-mi rup picioarele.

Bébert nu putu răspunde, trebuind să-l oprească pe Bataille, care se înveselea la apropierea celuilalt tren. Calul îl simțise de departe pe prietenul său, Trompette, pentru care prinsese o mare dragoste din ziua cînd îl văzuse, pentru întîia oară, coborînd în mină. S-ar fi spus că este mila afectuoasă a unui bătrîn înțelept, dornic să aline suferința unui prieten mai tînăr, dăruindu-i propria sa resemnare și răbdare, căci Trompette nu se obișnuia de loc și trăgea vagonetele fără nici o plăcere, rămînînd cu ochii-n pămînt, orbiți de beznă și tînjind fără încetare după soarele pierdut. De aceea, de cîte ori îl întîlnea, Bataille lungea gîtul spre el, necheza, copleșindu-l cu semne de îmbărbătare.

— Ei, fir-ar ai dracului ! înjură Bébert, uite-i că se și pupă-n bot ! Apoi, după ce trecu Trompette, răspunse cu privire la Bataille : Hm ! nici nu știi ce hoț bătrîn e ăsta !... Cînd se înțepenește așa pe picioare însemnează că a simțit ceva ce nu-i vine la socoteală, vreo piatră sau vreo gaură ; și se menajează, nu vrea să pățească nimic... Astăzi nu știu ce i s-o fi părînd aici, după ușă. După ce-o împinge, rămîne înțepenit pe picioare... Tu n-ai simțit nimic ?

— Nu, spuse Jeanlin. Este apă pe-aici ; mi-a ajuns pînă la genunchi.

Trenul o porni iarăși. Și la drumul următor, Bataille, după ce deschise cu o lovitură a capului ușa de aerare, din nou nu mai vru să se urnească, nechezînd, tremurînd. În cele din urmă se hotărî și o trecu în goană.

Jeanlin, care închidea ușa, rămăsese în urmă. Se aplecă, privi băltoaca în care era înglodat ; apoi, înălțîndu-și lampa, văzu, la lumina ei, că lemnul se îndoise sub necurmata țîșnire a unui izvor. Tocmai atunci un havator, un anume Berloque, zis Chicot, venea din frontul său de lucru, grăbit să se ducă la nevastă-sa, care era lehuză. Se opri și el, să cerceteze lemnăria din armătura galeriei. Și deodată, pe cînd micul Jeanlin se

pregătea să se avinte ca să-şi ajungă din urmă trenul, se auzi un trosnet înspăimîntător ; bărbatul şi copilul fură înghiţiţi de prăbuşire.

Se aşternu o desăvîrşită tăcere. Împinsă de vîntul pricinuit de cădere, o pulbere deasă se împrăştie în galerii. Şi, orbiţi, năduşiţi, minerii coborau de pretutindeni, din cele mai îndepărtate şantiere, bălăngănindu-şi lămpile, care luminau şovăielnic goana unor oameni negri în fundul acestor galerii de cîrtiţă. Cînd cei dintîi mineri se împiedicară de surpătură, strigară, chemîndu-şi tovarăşii de lucru. O a doua grupă, venită din galeria de exploatare inferioară, se găsea de cealaltă parte a dărîmăturilor, a căror masă astupase galeria. Îndată se constată că plafonul se prăbuşise pe o întindere de cel mult zece metri. Paguba era neînsemnată. Dar inimile tuturora împietriră cînd, dintre dărîmături, se auzi un horcăit de moarte.

Bébert, care-şi lăsase trenul, venea în goană, strigînd într-una :

— Jeanlin e dedesubt ! Jeanlin e dedesubt !

Maheu, chiar în acea clipă, se rostogolea din horn, împreună cu Zacharie şi cu Étienne. Fu cuprins de o deznădăjduită furie ; nu-i ieşiră din gură decît înjurături :

— Cristoşii mamei lor ! Dumnezeii mamei lor ! Cristoşii dumnezeului mamei lor !

Catherine, Lydie, Mouquette, care alergaseră şi ele, începură să plîngă, să urle de groază în toiul înfricoşătorului iureş, pe care nepătrunsa beznă îl sporea şi mai mult. Voiră să le facă să tacă, dar, ieşite din minţi, ele urlau şi mai tare la fiecare vaiet venit dintre dărîmături.

Contramaistrul Richomme sosise în goană, regretînd grozav că nici inginerul Négrel şi nici Dansaert nu erau atunci în mină. Cu urechea lipită de pereţii de rocă, el asculta ; şi, în cele din urmă spuse că vaietele acelea nu sînt vaiete de copil. Un bărbat se afla acolo, fără nici o îndoială. De douăzeci de ori, pînă atunci, Maheu îl strigase pe Jeanlin. Nu se desluşea nici o suflare. Micuţul trebuie să fi fost strivit.

Şi aceeaşi horcăială necurmată, monotonă. Îi vorbiră omului în agonie, îl întrebară cum îl cheamă. Horcăitul era singurul său răspuns.

— Să ne grăbim! repeta Richomme, care organizase salvarea. Vom vorbi după aceea.

Minerii atacau din amîndouă părţile stînca năruită, cu tîrnăcopul şi cu lopata. Chaval se trudea, fără să scoată o vorbă, alături de Maheu şi de Étienne, în vreme ce Zacharie conducea transportarea pămîntului. Sosise şi ceasul încetării muncii în mină, nimeni nu mîncase, dar nimeni nu pleca, atîta vreme cît nişte tovarăşi de lucru se aflau în primejdie. Se gîndiră, totuşi, că întreaga colonie se va nelinişti dacă nu se va întoarce nimeni acasă şi socotiră să trimită femeile. Nici Catherine, nici Mouquette şi nici măcar Lydie nu vrură să se îndepărteze, ţintuite locului de nevoia de a şti ce se întîmplă şi ajutînd la munca de despresurare. Atunci Levaque primi sarcina de a aduce la cunoştinţa celor de sus prăbuşirea, o neînsemnată stricăciune, care era pe cale de a fi reparată. Ceasurile erau aproape patru după amiază. În mai puţin de o oră muncitorii făcuseră treaba unei zile întregi: jumătate din straturile năruite ar fi fost ridicate dacă alte stînci nu ar fi alunecat, desprinse din tavan. Maheu muncea cu o asemenea furie, încît, dacă se apropia careva de el ca să-l înlocuiască o clipă, îi răspundea cu un gest înfricoşător.

— Mai încet! spuse, în sfîrşit, Richomme. Sîntem aproape. Nu cumva să-i omorîm.

Şi, într-adevăr, horcăitul se auzea din ce în ce mai desluşit. Acest necurmat horcăit îi călăuzise pe lucrători, iar acum părea că răsuflarea gîfîia chiar sub tîrnăcoape. Şi, deodată, încetă.

Privindu-se, muţi, se cutremurară cu toţii, simţind suflul de gheaţă al morţii cutreierînd bezna. Loveau cu tîrnăcoapele, uzi leoarcă de năduşeală, cu muşchii gata să se rupă de încordare. Dădură peste un picior; din clipa aceea, pămîntul fu îndepărtat cu mîna; despresurară membrele victimei, unul cîte unul. Capul nu fusese atins. Lămpile îl luminară, şi numele lui Chicot

fu purtat din gură în gură. Era cald încă, cu şira spinării zdrobită de o stîncă.

— Înveliţi-l intr-o cuvertură şi puneţi-l pe un vagonet, porunci contramaistrul. Acum copilaşul, haideţi, repede !

Maheu mai dădu o ultimă lovitură de tîrnăcop şi o deschizătură apăru. Comunicară cu oamenii care, din partea cealaltă, înlăturau dărîmăturile. Aceia strigară, căci îl găsiseră chiar atunci pe Jeanlin leşinat, cu amîndouă picioarele rupte, răsuflînd încă. Taică-su fu cel care ridică copilul în braţe ; şi, cu fălcile strînse, înjura într-una de dumnezei şi de Cristoşi, ca să-şi urle durerea, în vreme ce Catherine, împreună cu celelalte femei, se puseră din nou pe bocete.

Se formă în grabă un cortegiu. Bébert îl adusese pe Bataille, care fu înhămat la cele două vagonete : în primul zăcea trupul neînsufleţit al lui Chicot, sprijinit de Étienne ; în cel de al doilea Maheu şedea ţinîndu-l pe genunchi pe Jeanlin leşinat ; îl acoperise cu o bucată de pînză, smulsă de pe o uşă de aerare. Şi merseră la pas. Cîte o lampă însemna fiecare vagonet cu o stea însîngerată. Apoi, în urmă, păşea coada convoiului de mineri, vreo cincizeci de umbre, înşiruiţi unul după altul. Acum, striviţi de oboseală, îşi tîrau din greu picioarele, alunecînd prin glod, cu tristeţea de moarte a unei turme lovite de molimă. Le trebui mai mult de o jumătate de ceas pentru a ajunge la camera orizontului. Acest convoi subpămîntean prin nepătrunsele bezne nu se mai sfîrşea, de-a lungul galeriilor, care se bifurcau, coteau, se tot desfăşurau.

La camera orizontului, Richomme, sosit înaintea celorlalţi, dăduse ordin să se păstreze o colivie liberă, în care Pierron îmbarcă îndată cele două vagonete. Într-una şedea Maheu cu copilul rănit, pe genunchi, în vreme ce în cealaltă, Étienne trebui să ţină în braţe cadavrul lui Chicot, ca să poată încăpea. După ce lucrătorii se îngrămădiră în celelalte etaje ale coliviei, aceasta o porni în sus. Fu nevoie de două minute. Din ghizduri se revărsa o ploaie rece ; cu privirea aţintită în sus, oamenii aşteptau nerăbdători să vadă o dată lumina zilei.

Din fericire, un ucenic care fusese trimis la doctorul Vanderhaghen îl găsise, și acum se întorceau împreună. Jeanlin și mortul fură duși în camera contramaiștrilor, unde, tot anul, ardea un foc mare. Se dădură la o parte gălețile cu apă caldă pregătite pentru spălarea picioarelor, și după ce întinseră două saltele pe dalele de piatră, fură culcați pe ele, bărbatul și copilul. Numai Maheu și Étienne intrară. Afară, încărcătoarele de vagonete, minerii și puștii sosiți în grabă făcură un grup și vorbeau în șoaptă.

Medicul, de îndată ce-și aruncă doar o privire asupra lui Chicot, murmură :

— S-a zis cu el !... Puteți să-l spălați.

Doi supraveghetori despuiară de haine, apoi spălară cu buretele acest cadavru, negru de cărbune, murdar încă de sudoarea muncii.

— Capul i-a rămas neatins, relua doctorul, îngenuncheat pe salteaua pe care zăcea Jeanlin. Și pieptul. Ah ! cu picioarele a pățit-o.

El însuși dezbrăca copilul, îi desfăcea boneta, îi scotea haina, pantalonii și cămașa, cu o îndemînare de dădacă. Și bietul trupșor apăru, firav ca al unei gîngănii, plin de pulbere neagră și de lut galben, străbătut de pete de sînge. Nu se deslușea nimic, fu nevoie să-l spele și pe el. Atunci, spălat cu buretele, apăru și mai slab, cu carnea atît de palidă, de străvezie, încît prin ea i se vedeau oasele. Te cuprindea mila văzînd această ultimă degenerare a unei stirpe de năpăstuiți, suferința acestei pierituri, aproape strivită de năruirea stîncilor. Cînd fu curat, i se văzură rănile de pe coapsă, două pete roșii pe pielea-i albă.

Jeanlin, redobîndindu-și cunoștința, scoase un vaiet. În picioare, în fața saltelei, bălăngănindu-și mîinile, Maheu îl privea și lacrimi amare i se rostogoliră din ochi.

— Ei ? Tu ești tatăl băiatului ? întrebă doctorul ridicînd capul. Nu mai plînge degeaba, vezi bine doar că nu e mort... Mai bine ajută-mi.

Constată două rupturi simple. Dar piciorul drept îl îngrijora : fără-ndoială va trebui să-l taie.

Chiar în clipa aceea inginerul Négrel și Dansaert, încunoștințați în cele din urmă, sosiră împreună cu Richomme. Cel dintii il asculta cu un aer exasperat pe contramaistru, care povestea faptele întîmplate. Izbucni : Veșnic aceste afurisite de armături ! Nu le spusese el, de mii de ori, că acolo își vor găsi mormîntul ? ! Și brutele astea, care tot dădeau zor cu greva, cînd erau puși să facă un lucru mai solid ! Rău era doar că acum compania avea să plătească oalele sparte. Domnul Hennebeau are de ce să fie mulțumit !

— Cine e ? il întrebă el pe Dansaert, rămas mut în fața cadavrului, pe care-l înveleau într-un cearșaf.

— Chicot, unul dintre lucrătorii noștri cei mai buni, răspunse contramaistrul. Rămîn, de pe urma lui, trei copii... Nenorocitul de el !

Doctorul Vanderhaghen ceru ca Jeanlin să fie de îndată transportat acasă la părinți. Sunară ceasurile șase, soarele scăpăta ; ar face bine să transporte și cadavrul ; și inginerul porunci să se înhame caii la furgon și să fie adusă o targă. Copilul rănit fu pus pe targă, în vreme ce salteaua și mortul fură încărcați în furgon.

Cîteva încărcătoare de vagonete așteptau încă la ușă, stînd de vorbă cu minerii ce zăboveau să vadă ce s-a întîmplat. Cînd ușa de la sala contramaiștrilor se deschise, liniștea puse stăpînire pe întregul grup. Și se alcătui un nou convoi ; furgonul înainte, apoi targa și, în urmă, coada cortegiului mulțimii. Părăsiră mina, urcară agale panta spre colonie. Cele dintii geruri ale lui noiembrie despuiaseră întinsele plaiuri, pe care noaptea le învăluia încet, ca un lințoliu abătut din cerul livid.

Étienne îl sfătui în șoaptă pe Maheu s-o trimită pe Catherine s-o vestească pe maică-sa, pentru ca aceasta să primească mai ușor lovitura. Tatăl, care mergea după targă, mîhnit de moarte, făcu semn că se învoiește, iar fata se îndepărtă în goană, căci, între timp, se apropiau de casă. Dar furgonul, această binecunoscută și tristă ladă, apucase a fi văzut. Femeile, înnebunite, erau pe trotuare, trei-patru, cu capul descoperit, și alergau de spaimă. Curînd, numărul lor spori, treizeci întîi, apoi cincizeci, gîtuite toate de aceeași groaznică spaimă.

Așadar cineva murise! Cine oare? Povestea pe care le-o spusese Levaque, după ce le liniștise pe toate, le prăvălea acum într-o uriașă teroare de coșmar: nu credeau că murise un singur om, ci că pieriseră zece, și că furgonul urma să-i aducă pe toți, unul cîte unul.

Catherine o găsise pe maică-sa răscolită de o presimțire; și de la îngăimarea celor dintîi cuvinte, femeia strigă:

— A murit taică-tu!

Zadarnic se împotrivea Catherine, vorbindu-i despre Jeanlin. Fără a mai auzi un cuvînt, mama Maheu se repezi într-acolo. Și, văzînd furgonul ivindu-se înaintea bisericii, deveni palidă și-și pierdu cunoștința. În pragul ușilor, femeile, mute de emoție, lungeau gîtul ca să vadă, în vreme ce altele pîndeau, tremurînd la gîndul de a afla în fața cărei case se va opri convoiul.

Carul trecu, și, în urmă, mama Maheu îl zări pe bărbatul ei însoțind targa. Atunci, de îndată ce această targă fu așezată în fața casei lor și îl văzu pe Jeanlin viu, dar cu picioarele rupte, se petrecu înăuntru-i o atît de bruscă reacție, încît, gîtuită de furie, bîlbîi doar, fără o lacrimă în ochi:

— Asta era! Acum ne schilodesc copiii!... Amîndouă picioarele, vai de mine, Doamne, ce să mă fac, oameni buni?

— Taci odată! se răsti doctorul Vanderhaghen, care venise să-l panseze pe Jeanlin. Ți-ar fi părut mai bine dacă rămînea mort acolo?

Dar mama Maheu se porni și mai tare, în mijlocul bocetelor Alzirei, Lénorei și ale lui Henri. Ajutînd la ridicarea celui rănit și dîndu-i doctorului toate cele trebuincioase, își blestema soarta, întrebînd de unde va lua bani pentru a hrăni infirmi. Nu era de ajuns bătrînul, acum și băiețașul ajunsese olog! Și nu mai înceta, în vreme ce alte strigăte, sfîșietoare vaiete izbucneau dintr-o casă învecinată; erau nevasta și copiii care hohoteau, plîngînd pe trupul neînsuflețit al lui Chicot. Se așternea păcura nopții; sfîrșiți de oboseală, minerii își mîncau în sfîrșit supa, în colonia adîncită într-o liniște grea și cutreierată doar de vaiete prelungi.

Se scurseră trei săptămîni. Se putuse evita amputarea, iar Jeanlin rămăsese cu amîndouă picioarele, dar șchiop. În urma unei anchete, compania se hotărîse să acorde un ajutor de cincizeci de franci și, în afară de asta, făgăduise că va căuta pentru micul infirm, de îndată ce se va însănătoși, o treabă afară din mină. Dar cu atîta nefericirea lor nu era mai mică, căci tatăl fusese atît de zguduit, încît căzu la pat, doborît de fierbințeală.

Începînd de joi, Maheu se ducea iar la lucru, și acum era duminică. Seara, Étienne vorbi despre apropiatul termen de 1 decembrie, preocupat să știe dacă compania își va preface în faptă amenințarea. Veghează pînă la ceasurile zece în așteptarea Catherinei, care zăbovea pesemne undeva cu Chaval. Dar ea nu se întoarse. Furioasă, mama Maheu puse zăvorul la ușă, fără a scoate un cuvînt. Lui Étienne îi trebui multă vreme ca să adoarmă, neliniștit de acest pat gol, în care Alzire ocupa un locșor atît de mic.

A doua zi tot așa, nici pomeneală de Catherine și abia după-amiază, la întoarcerea din mină, familia Maheu află că Chaval nu o mai lăsa să plece. Îi făcea scene atît de groaznice, încît Catherine se hotărîse să rămînă cu el. Pentru a evita orice fel de reproș, Chaval părăsise pe neașteptate mina Voreux și tocmai fusese angajat la Jean-Bart, puțul domnului Deneulin, unde se dusese și ea ca încărcătoare de vagonete. Altminteri, noua pereche continua să locuiască în Montsou, la *Piquette*.

Maheu spunea întîi că se va duce să-l pălmuiască pe Chaval și își va aduce fata acasă, cu picioare în spate. Apoi, însă, avu un gest de om resemnat; la ce bun? lucrurile ajungeau totdeauna aici. Nimeni nu putea împiedica vreo fată să se încurce cu un băiat, dacă aceasta-i era pofta inimii. Mai cuminte era să aștepte, liniștit, căsătoria. Dar mama Maheu nu lua lucrurile chiar atît de ușor.

— Ce, am bătut-o cînd s-a încurcat cu acest Chaval? striga ea către Étienne, care o asculta tăcut, foarte palid. Poftim, spune dumneata, care ești un om cu judecată... Noi am lăsat-o de capul ei, nu-i așa? pentru că, Doamne, asta e soarta tuturora. Uite, și eu eram in-

sărcinată cînd taică-su s-a cununat cu mine. Dar eu n-am fugit din casa părinților, și porcăria de a da înainte de vreme banul muncit de mine unui bărbat, care nici măcar nu are nevoie de el, n-aș fi făcut-o niciodată... Ah! e dezgustător, vezi? Au să ajungă oamenii ca nici să nu mai facă copii.

Și pentru că Étienne nu răspundea decît dînd într-una din cap, ea stărui:

— O fată care putea să se ducă seară de seară unde voia! Ce mîncărimi o fi avînd în piele de n-are răbdare să aștepte s-o mărit, după ce ne va fi dat o mînă de ajutor? Măcar pînă om ieși din strîmtoarea asta! Nu? Așa se și cuvenea, ai o fată ca să muncească și ea... Dar, vezi, am fost prea buni, n-ar fi trebuit s-o lăsăm să petreacă cu un bărbat. De ajuns e să le dai un deget, ca să-ți înhațe apoi toată mîna...

Alzire dădea din cap, aprobînd. Lénore și Henri, speriați de această dezlănțuire, plîngeau încetișor, în vreme ce mama făcea pomelnicul năpastelor abătute asupra capului lor: întîi Zacharie, pe care fuseseră siliți să-l însoare; apoi bătrînul Bonnemort, care zăcea acolo, pe scaunul lui, cu amîndouă picioarele țepene; apoi Jeanlin, care nu va putea părăsi patul înainte de zece zile, cu oasele destul de rău lipite; și, în sfîrșit, ultima lovitură, tîrfa asta de Catherine, fugită după un bărbat! Întreaga familie se năruia. În afară de Maheu, nimeni din casă nu mai lucra. Cum s-o scoată la capăt șapte guri, fără s-o mai socotească și pe Estelle, cu cei trei franci cîștigați de el? Nu ne mai rămîne decît să ne aruncăm, cu toții, în canal.

— Nu e de nici un folos să te tot macini, spuse Maheu cu un glas surd. Poate că nici n-au dat încă peste noi atîtea cîte putem răbda.

Étienne, care își ațintise privirea în pămînt, ridică deodată capul, murmurînd, cu ochii pierduți într-o viziune a viitorului:

— Da! A sosit momentul, a sosit momentul!

PARTEA A PATRA

1

Pentru acea zi de luni, familia Hennebeau invitase la masă pe soții Grégoire și pe fiica lor, Cécile. Această invitație fusese anume plănuită: de la masă, Paul Négrel trebuia să le ducă pe doamne să viziteze o mină, Saint-Thomas, care se reinstala cu mare lux. Totul însă nu era decît un foarte bun pretext, căci această vizită fusese născocită de doamna Hennebeau pentru a grăbi căsătoria domnișoarei Cécile cu Paul.

Și, pe neașteptate, chiar în acea luni, către ceasurile patru, în zorii zilei, izbucnise greva. Cînd la 1 decembrie compania pusese în aplicare noul ei sistem de salarizare, minerii rămăseseră calmi. La sfîrșitul chenzinei, cînd sosi ziua de plată, nici un muncitor nu făcuse o cît de neînsemnată reclamație. Întregul personal al minei, de la director și pînă la cel din urmă supraveghetor, socoteau că tariful este acceptat; luni dimineața, uimirea fusese foarte mare față de această declarație de război, dovedind o tactică și o organizare ce păreau a indica o conducere energică.

La ceasurile cinci, Dansaert îl trezi pe domnul Hennebeau, ca să-i aducă la cunoștință că în mina Voreux nu coborîse nici un muncitor. Colonia celor „două sute patruzeci", pe care-o străbătuse Dansaert în drumul său, era cu ferestrele și cu ușile închise, cufundată într-un somn adînc. Și de îndată ce directorul sări din pat, cu ochii umflați încă de somn, fu copleșit: din sfert în sfert de ceas soseau într-una curieri, teancuri de telegrame se abăteau pe biroul său, dese ca grindina. La început nădăjduise că greva se va limita la Voreux;

dar știrile primite deveneau din minut în minut tot mai grave: se întinsese greva și la Mirou, apoi la Crèvecoeur, apoi la Madeleine, unde nu veniseră la lucru decît grăjdarii; la Victoire și la Feutry-Cantel, în aceste două mine cele mai disciplinate, muncitorii sosiți la lucru erau cu o treime mai puțini; veniseră cu toții numai la Saint-Thomas, unde părea că răzvrătirea nu pătrunsese. Pînă la ceasurile nouă, el dictă telegrame, telegrafiind peste tot, prefectului din Lille, administratorilor companiei, prevenind autoritățile, cerînd instrucțiuni în vederea măsurilor de luat. Îl trimisese pe Négrel să dea o raită prin toate minele învecinate, ca să culeagă informațiile cele mai exacte.

Deodată, domnul Hennebeau își aminti de masa pe care o pusese la cale; și era chiar gata să-și trimită vizitiul la familia Grégoire ca s-o vestească de amînarea invitației, cînd avu o șovăială, o clipă de slăbiciune, tocmai el, care, doar în cîteva fraze cuprinzătoare, abia pregătise, milităreşte, cîmpul de bătaie. Urcă în odaia soției, unde o cameristă sfîrșea tocmai de coafat părul doamnei Hennebeau.

— A! sînt în grevă, spuse ea liniștită, cînd el îi ceru sfatul. Ei și? Ce ne interesează pe noi? Doar n-o să încetăm de-a mai mînca, nu-i așa?

Și se încăpățînă, deși el îi spuse că petrecerea va fi stricată și vizita la Saint-Thomas nu va mai putea avea loc; ea găsea veșnic răspuns la orice, de ce să renunțe la o masă gata pregătită, iar cît despre vizita în mină, la urma urmei, n-aveau decît să n-o mai facă, dacă această plimbare era într-adevăr o imprudență.

— De altfel, spuse ea după ce camerista ieși din odaie, știi foarte bine de ce țin să-i primesc pe acești oameni de treabă. Această căsătorie s-ar cuveni să te intereseze mai mult decît toate prostiile lucrătorilor... În fine, ce să-ți mai spun, țin cu tot dinadinsul și te rog să nu mă mai contrariezi.

El o privea, agitat de un ușor tremur, iar trăsăturile chipului său aspru și închis, de om al disciplinei, dădură în vileag tainica durere a unei inimi rănite. Ea rămăsese cu umerii goi, prea coaptă, dar încă strălucitoare și ispititoare cu statura ei ca a zeiței Ceres și

aurită de toamna vîrstei. O clipă trebuie să fi fost ațîțat de pofta brutală de a o lua în brațe și de a-și rostogoli capul între cei doi sini, înfățișați vederii lui, în această călduță încăpere în care se lăfăia luxul de alcov al unei femei senzuale și unde plutea un ațîțător parfum de mosc. Dar se stăpîni ; de zece ani legătura dintre ei era ruptă.

— Fie, spuse el, părăsind camera, lucrurile rămîn așa cum am hotărît.

Domnul Hennebeau era de baștină din Ardennes. Făcuse cei dintîi pași în viață luptîndu-se cu greutățile sărăciei pe care le înfruntă un orfan zvîrlit pe străzile Parisului. După ce urmase, cu dificultăți, cursurile Școlii de mine, plecase, la douăzeci și patru de ani, la Grand'-Combe, ca inginer al minei Sainte-Barbe. Trei ani mai tîrziu deveni inginer divizionar în ținutul Pas-de-Calais, în minele de la Marles ; și acolo se și însură, luînd în căsătorie, printr-una dintre acele norocoase lovituri ce constituie o regulă pentru tagma inginerilor de mine, pe fiica unui bogat fabricant de țesături din Arras. Vreme de cincisprezece ani încheiați soții Hennebeau trăiră în același mic orășel de provincie, fără ca vreo întîmplare să fi curmat monotonia vieții lor, nici măcar nașterea vreunui copil. O iritare crescîndă o îndepărta pe doamna Hennebeau, educată în cultul aurului, de bărbatul ei, pe care-l disprețuia văzînd cu ce greutate își cîștiga o mediocră leafă de pe urma căreia nu-și putea satisface nici una dintre ambițiile ce-i legănaseră visele tinereții în pension. El, de o strictă onestitate, nu se aventura în nici un fel de speculații, făcîndu-și slujba ca un ostaș la datorie. Destrămarea legăturii lor nu putu decît să se adîncească, ințețită de una dintre acele stranii nepotriviri sălășluind în poftele cărnii și care îngheață firile cele mai înflăcărate: el își adora nevasta, de o senzualitate de blondă lacomă, și totuși, chiar de la început, stingheriți și rănindu-se de îndată ce încercau să se apropie, nu mai dormeau împreună. Chiar de atunci, ea își luă un amant, fără ca el să fi știut ceva. În cele din urmă, domnul Hennebeau plecă din ținutul Pas-de-Calais, spre a lua la Paris o slujbă de birou, cu gîndul că soția îi va fi recunoscătoare

pentru această schimbare. Dar Parisul trebuia să desăvîrşească ruptura, Parisul acesta pe care ea îl dorea de cînd apucase să se joace cu cea dintîi păpuşă şi unde doar în opt zile se lepădă de orice urmă a vieţii de provincie, devenind deodată elegantă şi avîntîndu-se în toate nebuniile luxului acelei epoci. Existenţa în cei zece ani pe care-i petrecu acolo îi fu umplută de o mare pasiune, o legătură ştiută de toată lumea, cu un om din a cărui pricină, cînd o părăsi, fu la un pas de moarte. De astă dată, întîmplarea nemaiputîndu-i fi tăinuită bărbatului, acesta, în urma unor scene îngrozitoare, se resemnase, învins în faţa liniştei inconştienţe a femeii, care-şi culegea fericirea, de unde o găsea. Doar după ruptură, cînd o văzu bolnavă de durere, primise postul de director al minelor din Montsou, nădăjduind totuşi că va izbuti s-o îndrepte, acolo, în pustietatea acelor negre meleaguri.

De cînd locuiau la Montsou, soţii Hennebeau începuseră să retrăiască supărătorul plictis al celor dintîi zile ale căsătoriei lor. La început, sufletul ei păru a fi despovărat în această adîncă linişte, aflînd o alinare în neteda monotonie a nemărginitelor cîmpii; şi ea se înmormînta, ca o femeie sfîrşită, avînd aerul că tîrăşte după sine o inimă moartă şi că trăieşte la aşa depărtare de toate cele lumeşti, încît chiar faptul că se îngrăşa o lăsa de tot nepăsătoare. Apoi, mocnind sub vălul acestei indiferenţe, izbucni o ultimă febră, o nevoie de a-şi mai trăi viaţa, o nevoie pe care izbuti s-o amăgească timp de şase luni, cît dură preocuparea de a-şi aranja şi de a-şi mobila după gustul ei clădirea direcţiei. Aşa cum fusese o socotea groaznică, astfel că o umplu cu covoare, cu fel de fel de bibelouri şi cu un lux de opere de artă cărora le merse faima pînă la Lille. Acum ţinutul începu s-o exaspereze, aceste stupide cîmpii, întinse la nesfîrşit, aceste veşnice drumuri negre, pe care nu se ivea nici un copac, şi pe care mişuna o înfricoşătoare gloată ce-i făcea silă şi o înspăimînta. Începură văicărelile surghiunului; îşi învinuia bărbatul că a jertfit-o în schimbul unei lefi de patruzeci de mii de franci, un venit de mizerie, cu care de-abia reuşea să ţină casa. N-ar fi putut şi el să urmeze pilda altora,

să ceară o cotă-parte, să dobîndească acţiuni şi să izbutească să-şi facă, în sfîrşit, o situaţie? Şi stăruia cu o cruzime de femeie cu dotă şi care-şi adusese în menaj averea. El, totdeauna corect, refugiindu-se în aparenta-i răceală de funcţionar administrativ, se simţea totuşi răscolit de patima pentru această făptură, de una dintre acele patimi tîrzii atît de violente şi care se adîncesc o dată cu vîrsta. Nu o posedase niciodată ca un amant; era urmărit de o veşnică obsesie: să i se dea o dată şi lui aşa cum se dăduse altuia. În fiecare dimineaţă visa să o cucerească seara; apoi, însă, cînd îl învăluia cu privirea ochilor ei reci, cînd simţea împotrivire în întreaga ei fiinţă, se ferea chiar să-i atingă mîna. Nu exista leac pentru această suferinţă ascunsă sub asprimea atitudinii lui, suferinţa unei inimi calde, tînjind după o fericire pe care nu o putuse afla în propriul său cămin. După ce se scurseră şase luni, iar locuinţa direcţiei, în întregime mobilată, nu o mai preocupă, doamna Hennebeau se prăbuşi într-o lîncezeală de plictis, ca o victimă pe care surghiunul o va ucide şi care, dacă viaţa i s-ar stinge, s-ar simţi fericită.

Tocmai atunci Paul Négrel sosea în Montsou. Maică-sa, văduva unui căpitan din Provence şi care trăia la Avignon dintr-o neînsemnată rentă, trebuise să se mulţumească doar cu pîine şi cu apă pentru a-l împinge pe el pînă pe băncile Şcolii politehnice. Nu terminase studiile printre cei dintîi, iar unchiul său, domnul Hennebeau, îi propusese să-l ia ca inginer la Voreux. De atunci, tratat de soţii Hennebeau ca un copil al lor, trăi la ei pe casă şi pe masă, ceea ce-i îngăduia să-i trimită maică-si jumătate din leafa sa de trei mii de franci. Pentru a masca această binefacere, domnul Hennebeau vorbea despre greutăţile pe care trebuie să le întîmpine un tînăr obligat să-şi întemeieze un cămin într-una dintre micile vile pe care întreprinderea minieră le rezervă inginerilor ei. Doamna Hennebeau îşi luase curînd rolul de adevărată mătuşă, tutuindu-şi nepotul, străduindu-se să-l facă să se simtă bine. Mai cu seamă în cele dintîi luni, se comportă ca o mamă ce nu-şi precupeţeşte sfaturile cu privire la cele mai mărunte lucruri; dar rămînea, totuşi, femeie, alunecînd, cu

prilejul discuțiilor, pe povirnișul confidențelor personale. Băiatul acesta, atit de tinăr și de practic, de o inteligență lipsită de scrupule, propovăduind cu privire la problemele dragostei teorii filozofice, o amuza cu pornirile-i pesimiste, ce-i ațițau trăsăturile feței cu nasul ascuțit. Firește, într-una din seri, se trezi în brațele ei, și ea păru a i se dărui din mărinimie, lămurindu-i totuși că inima îi era împietrită și că nu voia să-i fie altceva decit prietenă. Și, într-adevăr, nu fu geloasă, ba chiar glumea pe socoteala lui în legătură cu încărcătoarele de vagonete, despre care Négrel spunea că sint îngrozitoare, certindu-l aproape că nu avea și el, ca orice tinăr, isprăvi de povestit. Apoi, o pasionă gindul de a-l căsători; voia să i se devoteze și-și puse în minte să-l căpătuiască ea însăși cu o fată bogată. Legăturile lor continuară, ca desfătătoare jocuri, cărora ea le dăruia cele din urmă drăgălășenii de femeie trîndavă și obosită.

Se scurseră astfel doi ani. Într-o noapte, domnul Hennebeau, auzind mersul tiptil al unor picioare desculțe prin fața camerei lui, căzu la bănuială. Această nouă aventură a soției lui, la el, în propria-i casă, cu un băiat căruia îi putea fi mamă, îl revolta! Și, de altfel, chiar a doua zi doamna Hennebeau îi vorbi bărbatului despre alegerea pe care o făcuse pentru nepotul lor. Ea se dedică cu atita ardoare căsătoriei lui Paul Négrel cu Cécile Grégoire, încit domnului Hennebeau îi fu rușine de monstruoasa-i bănuială și îi păstră recunoștință tinărului pentru faptul că, de cind venise printre ei, casa lor era mai puțin tristă.

Cind cobori din odaia soției sale, domnul Hennebeau tocmai îl găsi în vestibul pe Paul, care se întorcea acasă. Avea aerul unui om pe care istoria cu greva îl amuza grozav.

— Ei, ce este? îl întrebă unchiul său.

— Ce să fie? Am dat o raită prin colonii. Oamenii par foarte cuminți acolo... Cred că n-au de gind decit să-și trimită niște delegați.

Dar în acea clipă se auzi glasul doamnei Hennebeau, care striga de la primul etaj:

— Tu ești, Paul ?... Vino pînă aici, sus, să-mi spui și mie ce se petrece. E de-a dreptul caraghios să se poarte rău niște oameni care trăiesc atît de fericiți!

Directorul trebui să renunțe la gîndul de a mai afla ceva, pentru că doamna Hennebeau i-l confisca pe Négrel, aducătorul de știri. Se reîntoarse, ca să se așeze în fața biroului său, pe care se îngrămădise un nou teanc de telegrame.

La ceasurile unsprezece, cînd sosi familia Grégoire, ei rămaseră uluiți văzîndu-l pe valetul Hippolyte postat la ușă, în chip de santinelă, și care, înainte de a-i împinge cu grabă ca să-i introducă în casă, își tot rotea privirile îngrijorate, de la un capăt pînă la celălalt al străzii. Perdelele de la ferestrele salonului erau lăsate, oaspeții fură conduși direct în biroul de lucru, unde îl găsiră pe domnul Hennebeau, care le ceru iertare că îi primea în acest chip, dar salonul dădea spre drum și n-ar fi fost de nici un folos să-i facă pe oameni a crede că vor să-i provoace.

— Cum se poate ? N-ați aflat nimic ? continuă el văzîndu-le uimirea.

Cînd domnul Grégoire află că greva izbucnise în cele din urmă, ridică din umeri cu aeru-i calm. Eh! nu se va întîmpla nimic, populația era de treabă. Cu o mișcare a capului, doamna Grégoire sublinie și ea încrederea pe care o avea în seculara resemnare a minerilor, în vreme ce Cécile, foarte veselă în ziua aceea, frumoasă și respirînd sănătate, îmbrăcată într-o rochie de stofă portocalie, surîdea la auzul cuvîntului grevă, care-i aducea aminte de vizitele și împărțirea pomenilor prin coloniile minerilor.

Dar doamna Hennebeau, urmată de Négrel, își făcu apariția, înveșmîntată din cap pînă-n picioare în mătase neagră.

— Ei, ce spuneți ? Plicticos lucru! strigă ea, din ușă. Ce oameni și ăștia! Ca și cum n-ar fi putut să mai aștepte!... Știți, Paul nu mai vrea să ne ducă să vizităm mina Saint-Thomas.

— Vom rămîne aici, răspunse într-un chip îndatoritor domnul Grégoire. Va fi o mare plăcere pentru noi.

Paul se mulţumi doar să le salute, pe Cécile şi pe maică-sa. Supărată de această lipsă de atenţie, mătuşa îl avîntă, doar cu o clipire a ochilor, spre tînăra fată; iar cînd îi auzi rîzînd împreună, îi învălui pe amîndoi cu o privire maternă.

Între acestea, domnul Hennebeau termină de citit telegramele şi aşternu pe hîrtie cîteva răspunsuri. Stăteau de vorbă lîngă el, doamna Hennebeau spunea că nu se ocupase de loc de această cameră de lucru, pe care o lăsase într-adevăr aşa cum fusese, cu vechiu-i tapet roşu decolorat, cu grelele-i mobile de mahon, cu uzatele ei clasoare. Se scurseră, astfel, trei sferturi de oră, urma să se aşeze cu toţii la masă, cînd valetul vesti sosirea domnului Deneulin. Acesta îşi făcu intrarea, agitat, şi se înclină în faţa doamnei Hennebeau.

— Ia te uită, ce surpriză! spuse el zărind familia Grégoire. Şi, cu vioiciune, se adresă directorului: Va să zică s-a întîmplat! Am aflat totul de la inginerul meu, chiar adineauri... La mine toţi muncitorii au coborît la lucru azi-dimineaţă. Dar molima se poate întinde. Nu sînt de loc liniştit... Dar la dumneata cum stau lucrurile?

Sosise în goană, călare, iar îngrijorarea i se putea desluşi în vorbele rostite prea tare şi în mişcările-i repezite, ce-l făceau să semene cu un ofiţer de cavalerie în retragere.

Domnul Hennebeau începu a-i da lămuriri cu privire la adevărata stare de lucruri, cînd Hippolyte deschise uşa sufrageriei. Atunci schimbă vorba şi îi spuse:

— Rămîi să mănînci cu noi. Vom mai vorbi despre toate acestea după masă.

— Bine, cum vreţi, răspunse Deneulin, atît de curios să afle cele petrecute, încît primi invitaţia fără să mai fi fost nevoie de vreo stăruinţă.

Dîndu-şi seama, totuşi, că săvîrşise o impoliteţe, se întoarse spre doamna Hennebeau, cerîndu-şi scuze. Doamna se arătă, de altfel, încîntată. După ce, în urma dispoziţiei pe care o dase, fusese pus cel de al şaptelea tacîm, doamna Hennebeau îşi aşeză oaspeţii la masă: pe doamna Grégoire şi pe Cécile, lîngă domnul Hennebeau, apoi pe domnii Grégoire şi Deneulin, la dreapta

şi la stînga ei, şi, în sfîrşit, pe Paul, între tînăra fată şi domnul Grégoire. Cînd li se serviră aperitivele, reluă, surizătoare :

— O să mă scuzaţi, aş fi vrut să vă dau stridii... Ştiţi că lunea soseşte totdeauna în Marchiennes un transport din Ostanda şi plănuisem să-mi trimit bucătăreasa, cu trăsura... Dar femeia s-a temut să nu fie bătută cu pietre...

O întrerupseră cu toţii, într-un val de veselie. Găseau întîmplarea cît se poate de hazlie.

— Sst ! făcu contrariat domnul Hennebeau, privind spre ferestrele prin care se vedea şoseaua. Nu-i nevoie ca lumea să afle că avem oaspeţi în dimineaţa asta.

— Oricum ar fi, parte de aşa ospeţe n-o să aibă cîte zile or avea, declară domnul Grégoire.

Risetele reîncepură, dar mai puţin zgomotoase. Toţi oaspeţii se simţeau la largul lor în această încăpere cu pereţii plini de covoare flamande, mobilată cu vechi bufete de stejar. Argintăria strălucea de după cristalele vitrinelor şi se mai afla un mare suport de aramă roşie, ale cărui scînteietoare rotunjimi reflectau un palmier şi o aspidistra, înverzind în glastrele de majolică. Afară, un vînt tăios, venind dinspre nord-est, îngheţa acea zi de decembrie. Dar nici o adiere nu pătrundea înăuntru, unde stăruia o blîndă căldură de seră, o căldură ce făcea şi mai pătrunzător parfumul delicat al unui ananas tăiat şi aşezat pe fundul unui vas de cristal.

— Ce-ar fi dacă am lăsa perdelele ? propuse Négrel, care se înveselea la gîndul de-a băga groaza în familia Grégoire.

Fata în casă, care-l ajuta pe valet, crezu că era vorba despre o poruncă şi se duse să tragă una dintre perdele. Din clipa aceea o ţinură numai în glume : nu atingeau un pahar sau vreo furculiţă fără să-şi ia, chipurile, toate măsurile de prevedere. Izbucniră exclamaţii de cîte ori era adus un nou fel de bucate, ca şi cum şi-ar fi vădit satisfacţia în faţa oricărui lucru rămas de pe urma unei prădăciuni săvîrşite într-o cetate cucerită ; iar sub vălul acestei veselii forţate, mocnea o teamă surdă, dată în vileag de scurte priviri, zvîrlite fără voie spre şosea,

ca și cum o ceată de flăminzi, pîndind afară, și-ar fi ațintit ochii asupra ospățului lor.

După omleta cu trufe, apărură păstrăvii de pîriu. Conversația se desfășura în jurul crizei industriale, care se agrava de un an și jumătate.

— Era inevitabil, spuse Deneulin. Preamarea prosperitate din ultimii ani trebuia să ducă la această stare de lucruri. Gîndiți-vă numai la uriașele capitaluri imobilizate în rețelele de căi ferate, în porturi și canaluri, la acest aur greu înmormîntat în cele mai nebunești speculații. Numai la noi s-au făcut fabrici de zahăr ca și cum județul acesta ar avea parte de trei recolte de sfeclă pe an... Și acum, de! banii nu se mai găsesc astăzi nici de leac, așa că trebuie să așteptăm să se scoată dobînzile atîtor milioane cheltuite; iată cărei pricini se datorește această gîtuire de moarte și această stagnare de agonie a afacerilor.

Domnul Hennebeau combătu această teorie, dar fu de acord că anii de belșug, răsfățîndu-l pe lucrător, îl stricaseră.

— Cînd te gîndești, strigă el, că vlăjganii ăștia puteau să cîștige în minele noastre pînă la șase franci pe zi, adică îndoitul sumei pe care o au astăzi! Și trăiau bine, prindeau gustul luxului... Firește că astăzi le vine greu să se mai întoarcă la cumpătarea lor de altădată.

— Domnule Grégoire, spuse doamna Hennebeau, curmînd o clipă discuția, să vă mai dau niște păstrăvi... Sînt foarte gustoși, nu-i așa?

Directorul înnodă firul întrerupt al vorbei:

— Judecînd drept, se poate spune că e din vina noastră? Și noi sîntem loviți, tot atît de nemilos... De cînd uzinele se închid una cîte una, ducem o luptă îndrăcită ca să ne scăpăm de stocurile care se îngrămădesc, și în fața reducerii din ce în ce mai simțitoare a comenzilor sîntem, desigur, siliți să scădem și noi prețul de cost... Iată ce nu vor, nici în ruptul capului, să înțeleagă lucrătorii.

O clipă domni tăcerea. Servitorul aducea pui de potîrniche la frigare, în vreme ce fata în casă începea să toarne în cupele comesenilor vin de Chambertin.

— A fost foamete în India, reluă Deneulin, cu jumătate glas, ca şi cum şi-ar fi vorbit sieşi. America, încetînd să mai facă comenzi de fier şi de fontă, a dat o grea lovitură furnalelor noastre. Toate se înlănţuie, o cît de îndepărtată zguduire e de ajuns ca să cutremure lumea... Şi imperiul, care era atît de mîndru de această arzătoare febră industrială ! Începu să mănînce din aripa de potîrniche. Apoi, ridicînd glasul, spuse : Partea proastă este că, pentru a coborî preţul de cost, logic ar fi să se mărească producţia ; altminteri, această scădere a preţului de cost atacă salariile, iar muncitorul are, astfel, dreptate, spunînd că el plăteşte oalele sparte.

Mărturisirea aceasta, smulsă sincerităţii sale, stîrni o nouă discuţie. Doamnele nu se amuzau de loc. De altminteri, fiecare îşi vedea de farfuria lui, în toiul primelor momente ale mesei cînd încă înghiţeau cu lăcomie bucatele. În clipa aceea valetul intră din nou şi păru că vrea să spună ceva, dar apoi şovăi.

— Ce e ? întrebă domnul Hennebeau. Dacă au sosit cumva iar telegrame, adu-le încoace... Aştept nişte răspunsuri.

— Nu, domnule, a venit domnul Dansaert, e în vestibul... Dar n-ar vrea să vă deranjeze.

Directorul se scuză şi îi spuse servitorului să-l introducă pe contramaistru. Acesta, după ce intră, rămase în picioare la cîţiva paşi de masă, în vreme ce cu toţii îşi întoarseră ochii spre noul-venit, care, mătăhălos cum era, abia de-şi mai trăgea răsuflarea sub povara ştirilor pe care le aducea. Locuitorii din colonii continuau să fie liniştiţi. Luaseră doar o singură hotărîre, şi anume să trimită o delegaţie. Poate chiar în cîteva minute va şi sosi.

— Foarte bine, mulţumesc, spuse domnul Hennebeau. Să ştii că vreau zilnic două rapoarte, unul dimineaţa, şi altul seara !

Şi, de îndată ce Dansaert plecă, începură din nou să curgă glumele ; se repeziră la salata *à la russe*, spunînd că nu trebuie să zăbovească nici o clipă dacă ţin s-o mai mănînce toată, în tihnă. Dar fără de margini le fu veselia cînd Négrel cerînd pîine servitoarei, aceasta îi răspunse un „da, domnule" atît de şoptit şi îngrozit,

încît s-ar fi putut crede că simțea pe urmele ei o ceată gata de masacru și de viol.

— Mai poți vorbi, pînă una-alta, spuse doamna Hennebeau făcînd haz, încă n-au intrat.

Directorul, căruia tocmai i se aducea un teanc de plicuri și telegrame, deschise o scrisoare, căreia voi să-i dea citire cu glas tare. Era o epistolă trimisă de Pierron și în care, în fraze respectuoase, el aducea la cunoștința directorului că se văzuse silit să ia parte la grevă, împreună cu tovarășii săi de lucru, numai de teama de a nu fi maltratat; și adăuga că nici măcar nu putuse refuza de a fi membru în delegația ce urma să se înfățișeze, cu toate că, în ce-l privea, el dezaproba acest demers.

— Iată ce înseamnează libertatea muncii! strigă domnul Hennebeau.

Atunci ajunseră să discute din nou despre grevă și-l întrebară care e părerea lui în această chestiune.

— Ei, poftim!... Am mai văzut noi d-astea... Au să trîndăvească o săptămînă sau, hai să spunem, o chenzină, așa cum s-a întîmplat și ultima dată. Au să vînture toate cîrciumile, iar apoi, cînd or să le ghiorăie mațele de foame, se vor întoarce în mină.

Deneulin clătină din cap.

— Chiar atît de liniștit nu sînt... De astă dată par a fi mai bine organizați. Mai dispun și de un fond de rezervă, nu?

— Ei și? De-abia trei mii de franci! Ce scofală să facă cu ei?... Bănuiesc pe unul, un anume Étienne Lantier, că le este șef. E un bun lucrător, îmi pare rău că voi fi silit să-l concediez, așa cum am făcut odinioară cu faimosul Rasseneur, care continuă să otrăvească Voreux-ul cu concepțiile și cu berea lui... Nici o grijă, în opt zile, jumătate din numărul lucrătorilor vor relua munca, iar în cincisprezece zile, toți cei zece mii de oameni vor fi în fundul minei.

Era încredințat de ceea ce vorbea. Nu-l îngrijora decît un singur gînd: nu cumva să cadă în dizgrația Regiei, dacă aceasta va arunca pe umerii lui povara răspunderii pentru grevă. De la o vreme nu se mai simțea chiar atît de bine văzut de cei de sus. De aceea,

lăsînd la o parte porția de salată *à la russe* cu care se servise, se apucă din nou să parcurgă telegramele primite de la Paris, răspunsuri cărora voia să le pătrundă tîlcul tuturor cuvintelor. Fu scuzat, masa se prefăcea într-un dejun milităresc, luat pe cîmpul de bătălie, înainte de a se schimba cele dintîi focuri de armă.

Din clipa aceea doamnele se amestecară și ele în discuție. Doamna Grégoire își vădea înduioșarea pentru soarta acestor bieți oameni care vor suferi de foame, și Cécile se și vedea împărțind bonuri de pîine și de carne. Dar doamna Hennebeau își arătă uluirea cînd auzi vorbindu-se despre mizeria minerilor din Montsou. Oare nu erau cu adevărat fericiți ? Oameni care aveau parte de locuință, de căldură și de îngrijire medicală, toate numai pe socoteala companiei ! În nepăsarea pentru această turmă, nu știa nimic despre nevoile ei, ci doar buchea lecției învățate pe de rost și cu care își uimea musafirii sosiți de la Paris ; și, în cele din urmă, sfîrșise prin a crede ea însăși în ceea ce spunea, indignîndu-se împotriva nerecunoștinței oamenilor din popor.

În tot acest răstimp, Négrel continua să-l îngrozească pe domnul Grégoire. Cécile nu-i displăcea de loc și era dispus să se însoare cu ea, ca să-i facă plăcere mătușă-si ; dar, ca tînăr cu experiență și neînstare, cum spunea, să se mai înflăcăreze, nu-i putea arăta vreun freamăt de om îndrăgostit. În ceea ce-l privea, se socotea republican, lucru care totuși nu-l împiedica de loc să se poarte cum nu se poate mai aspru cu lucrătorii săi, zeflemisindu-i cu o fină ironie în fața doamnelor.

— În ce mă privește, eu n-am optimismul unchiului meu, reluă el. Mă tem să nu izbucnească grave dezordini... De aceea, domnule Grégoire, vă sfătuiesc să vă zăvoriți bine conacul de la Piolaine. S-ar putea ca oamenii să se dedea la prădăciuni.

Tocmai în clipa aceea, domnul Grégoire, fără ca de pe blîndu-i chip să-i piară surîsul ce-l lumina, arăta sentimente și mai părintești decît soția sa față de soarta minerilor.

— Să mă prade ! strigă el, încremenit. Da ce au cu mine ca să mă jefuiască ?

— Cum ce au cu dumneavoastră ? Nu sinteți unul dintre acționarii minelor din Montsou ? Nu le faceți nici un rău decit că trăiți de pe urma muncii lor. Reprezentați josnicul capital, și asta-i de ajuns... Să știți de la mine că, dacă revoluția triumfă, veți fi silit să restituiți toată averea dumneavoastră, ca și cum ați fi dobîndit-o prin furt.

De data aceasta el își pierdu liniștea de copil nevinovat, seninătatea inconștienței în care trăia. Bîlbîi :

— Bani furați, care ? Averea mea ? Da ce, străbunicul meu n-a muncit pe brînci ca să adune banii investiți pe atunci ? N-am înfruntat cu toții atîtea și atîtea riscuri în afacerea asta ? Ce ? Folosesc în scopuri rele rentele mele de astăzi ?

Doamna Hennebeau, alarmată, văzînd pe mamă și fiică albe ca varul, se grăbi să intervină, spunînd :

— Paul glumește, domnule dragă.

Dar domnul Grégoire era scos din minți. Cum servitorul trecu prin fața-i cu un castron de raci, luă și el, așa, în neștire, trei raci și începu să le spargă picioarele între dinți.

— Ah ! nu tăgăduiesc că există și acționari care abuzează. Așa, de pildă, mi s-a spus că niște miniștri au primit pachete de acțiuni Montsou drept mită pentru unele servicii făcute companiei. Cam la fel cum s-a întîmplat și cu un nobil de vază, al cărui nume îl trec sub tăcere, un duce, cel mai mare dintre acționarii noștri, care duce o viață de scandal și de risipă, milioane zvîrlite pe fereastră, în desfrîu, în mari chiolhane, în lux inutil... Dar noi, noi, ăștia, care trăim fără tămbălău, ca oameni cumsecade ce sîntem ! Noi, care nu speculăm, care ne mulțumim să trăim o viață sănătoasă cu cît avem, făcînd, din avutul nostru, parte și sărăcimii !... Ia mai lăsați-o încolo de treabă ! Ar trebui ca lucrătorii dumitale să fie jefuitori la drumul mare ca să ne fure nouă măcar o gămălie de ac !

Chiar Négrel trebui să-l liniștească, foarte înveselit că izbutise să-l înfurie în așa hal. Castronul cu raci trecea necontenit prin fața tuturor comesenilor ; se auzeau măruntele trosnituri ale carapacelor între dinți, în vreme ce discuția ajunse, din vorbă în vorbă, la po-

litică. Cum-necum, domnul Grégoire, tremurind încă, se pretindea liberal şi il regreta pe Ludovic-Filip [1]. Cit despre Deneulin, acesta era pentru un guvern de mînă forte şi declara că împăratul [2] aluneca pe povîrnişul concesiunilor primejdioase.

— Amintiţi-vă de anul 89, spuse el. Numai nobilimea a făcut cu putinţă revoluţia, şi aceasta prin complicitatea ei, prin spiritul ei amator de inovaţii filozofice... Ei bine, burghezia face astăzi acelaşi joc prostesc cu entuziasmul ei pentru liberalism, cu furia ei de a distruge prin linguşiri faţă de popor... Da, da, nu faceţi decît să ascuţiţi colţii fiarei, ca să ne sfîşie. Şi într-o bună zi ne va sfîşia, să n-aveţi nici o îndoială!

Doamnele il făcură să tacă şi, vrind să schimbe vorba, îl întrebară ce fac fiicele lui. Lucie era la Marchiennes, unde cînta împreună cu o prietenă de-a ei; Jeanne picta chipul unui bătrîn cerşetor. Dar toate acestea le spuse cu gîndul aiurea, fără a-l slăbi din ochi pe directorul Hennebeau, care, preocupat să-şi citească telegramele, uitase cu totul de oaspeţi. Simţea Parisul îndărătul acestor fiţuici, ordinele administratorilor, care aveau să ia hotărîri cu privire la grevă. Aceasta era o pricină mai mult ca Deneulin să nu reziste preocupării sale şi să întrebe, adresîndu-se deodată directorului:

— În fine, ce aveţi de gînd să faceţi?

Domnul Hennebeau tresări şi ocoli întrebarea prin cîteva cuvinte vagi:

— Vom vedea...

— Fără-ndoială, dumneavoastră sînteţi căptuşit, nu glumă, şi prin urmare puteţi aştepta, îşi dădu Deneulin în vileag, cu glas tare, gîndurile, dar, în ce mă priveşte, mă duc pe copcă dacă greva se întinde şi la Vandame. Oricît de bine am reutilat mina Jean-Bart, numai cu ea tot nu o pot scoate la capăt, decît dacă aş fi în stare să-i asigur o producţie neîntreruptă... Ah! nu mă văd de loc în sînul lui Avraam, vă asigur!

---

[1] Adică monarhia lui Ludovic-Filip de Orléans, răsturnată în Franţa de luptele din februarie 1848, în urma cărora, la 25 februarie 1848, a fost proclamată republica.

[2] E vorba de împăratul Napoleon al III-lea.

Această mărturisire, făcută fără voie, păru a-l interesa pe domnul Hennebeau. Îl asculta, şi un plan încolţi în mintea lui: dacă cumva greva ia o întorsătură proastă, de ce să n-o folosească, lăsînd ca evenimentele să-l ducă de rîpă pe vecin, pentru ca, pe urmă, să-i înhaţe concesiunea pe un preţ de nimic? Ar fi mijlocul cel mai sigur de a recîştiga bunele dispoziţii ale administratorilor, care visau de atita amar de vreme să pună mina pe Vandame.

— Dacă aveţi atîtea încurcături de pe urma minei Jean-Bart, spuse el rîzînd, de ce nu ne-o cedaţi nouă?

Dar lui Deneulin îi şi păru rău de văicărelile lui. Strigă:

— Nici în ruptul capului!

Furia lui avu darul să-i înveselească pe toţi şi, în cele din urmă, în clipa în care fu adus desertul, uitară de grevă. O şarlotă de mere cu bezea şi frişcă fu copleşită de laude. Apoi doamnele discutară despre o reţetă de prăjitură cu ananas, despre care spuseră că e de asemenea delicioasă. Fructele, nişte struguri şi nişte pere, desăvîrşiră desfătătoarea toropeală ce însoţeşte sfîrşitul unei mese copioase. Vorbeau cu toţii deodată, înduioşaţi, în vreme ce valetul le turna în cupe un vin de Rin, sortit să înlocuiască şampania, socotită printre ei drept băutură comună.

Şi, în această prielnică atmosferă a desertului, căsătoria care avea să-i lege pe Paul şi pe Cécile făcu un vădit pas înainte. Mătuşa îi aruncase tînărului atît de stăruitoare priviri, încît el se arătă amabil, recucerind astfel, cu aeru-i mieros, simpatia familiei Grégoire, copleşită încă de povestea lui cu prădăciunile. O clipă, în faţa acestei înţelegeri de minune dintre nevastă-sa şi nepotul lui, domnul Hennebeau simţi redeşteptindu-i-se în suflet afurisita-i bănuială, ca şi cum ar fi surprins, în ocheadele schimbate între ei, o trupească atingere. Dar apoi, din nou, gîndul la această căsătorie, desăvîrşită aici, în faţa lui, îl linişti.

Hippolyte tocmai servea cafelele, în clipa cînd fata în casă dădu buzna, înfricoşată de-a binelea.

— Domnule, domnule, au venit!

Erau delegații. Se auziră zgomote de uși și se desluși un suflu de groază cutreierind încăperile învecinate.

— Du-i în salon, spuse domnul Hennebeau.

În jurul mesei, oaspeții schimbară priviri ce vădeau un fior de neliniște. O clipă domni tăcerea. Apoi încercară să reia glumele: se prefăcură că își viră în buzunare zahărul rămas și puseră la cale, chipurile, să ascundă tacîmurile. Dar directorul rămase grav, risetele se stinseră, glasurile se prefăcură în șoapte, în vreme ce alături pașii grei ai delegaților ce intrau călcau îndesat pe covorul salonului.

Doamna Hennebeau se adresă, cu glasul scăzut, bărbatului ei:

— Sper că n-ai să-ți lași cafeaua nebăută.

— Nici vorbă, răspunse el. Să mai aștepte!

Era nervos, ciulea urechile la orice zgomot, silindu-se să pară preocupat numai de ceașca-i de cafea.

Paul și Cécile se ridicaseră tocmai, iar el o făcu să dea o ocheadă în salon, prin gaura cheii. Își înăbușeau risetele și vorbeau în șoaptă:

— Îi vezi?

— Da... Văd pe unul mătăhălos, cu alți doi mai mărunți în urma lui.

— Au mutre îngrozitoare, nu-i așa?

— Ba nu, sînt foarte nostimi.

Deodată, domnul Hennebeau se ridică de pe scaun, spunînd că prea era fierbinte cafeaua și că o va bea cînd se va întoarce. Și, în clipa în care ieșea pe ușă, își duse degetul la gură, pentru a le atrage luarea-aminte să fie prevăzători. Cu toții își reluară locurile pe scaune și rămaseră, în jurul mesei, muți, necutezînd să facă o mișcare, ascultînd de departe, cu urechile ciulite, tulburați, acele greoaie glasuri bărbătești.

2

Încă din ajun, într-o întrunire ce avusese loc la Rasseneur, Étienne, împreună cu alți tovarăși de lucru aleseseră pe purtătorii de cuvînt ce aveau să se înfățișeze

a doua zi la direcţie. Seara, cînd mama Maheu află că bărbatul ei făcea parte din delegaţie, fu mîhnită şi îl întrebă dacă ţine cu tot dinadinsul să rămînă pe drumuri. Dar însuşi Maheu nu primise sarcina decît cu un simţămînt de silă. Amîndoi, cînd era vorba să facă ceva, se prăbuşeau, în ciuda nedreptăţii şi a mizeriei pe care le înfruntau, în străvechea resemnare a neamului lor, tremurînd de grija zilei de miine, primind mai curînd să-şi gîrbovească spinarea. De obicei, în toate rosturile vieţii, Maheu se bizuia pe judecata neveste-si, care-i dădea totdeauna sfaturi înţelepte. De astă dată, totuşi, sfîrşi prin a se supăra, cu atît mai mult cu cît, în fundul sufletului, îi împărtăşea temerile.

— Lasă-mă-n pace! Ce vrei? îi spuse Maheu culcîndu-se şi întorcîndu-i spatele. Frumos mi-ar sta să-mi părăsesc tovarăşii de lucru?... Nu-mi fac decît datoria.

La rîndu-i, se culcă şi ea. Nici unul, nici altul nu scoteau o vorbă. Apoi, după un lung răstimp de tăcere, mama Maheu răspunse:

— Ai dreptate, du-te şi tu cu ei. Numai să ştii, dragul meu, că sîntem pierduţi.

Sună de amiază cînd prînziră, căci întîlnirea trebuia să aibă loc peste un ceas, la cîrciuma *Avantage*, de unde urmau să se ducă apoi la domnul Hennebeau. Mîncară în ziua aceea cartofi, dar cum nu mai rămăsese decît o bucăţică de unt, nimeni n-o atinse. Vor avea diseară pîine cu unt.

— Ştii că ne-am gîndit ca tu să iei cuvîntul, îi spuse deodată Étienne lui Maheu.

Acesta din urmă rămase încremenit, cu glasul sugrumat de emoţie.

— Ah, nu, asta-i prea de tot! strigă mama Maheu. Îl las din toată inima să meargă cu voi, dar nu vreau cu nici un chip să facă pe şeful... Ei, poftim! De ce tocmai el, şi nu altul?

Atunci Étienne se explică, folosind arzătoarea-i elocvenţă. Maheu era cel mai bun lucrător din toată mina, cel mai iubit, cel mai respectat, acela pe ale cărui vorbe cumpănite se punea cel mai mult temei. De aceea, doleanţele minerilor vor căpăta, rostite de el, o greutate hotărîtoare. Desigur că lui însuşi i-ar fi revenit sarcina,

în primul rînd, să vorbească; dar el era de prea puţină vreme în Montsou. Mai multă greutate vor avea cuvintele unui vechi băştinaş al acestor meleaguri. În sfîrşit, tovarăşii de lucru ţineau să-şi încredinţeze interesele celui mai vrednic dintre ei: nu putea, aşadar, să nu primească. Ar fi fost, din parte-i, o lipsă de curaj.

Mama Maheu făcu un gest de deznădejde.

— Du-te, du-te, dragul meu, n-ai decît să-ţi pui pielea-n joc pentru alţii. Eu, la urma urmelor, nu mai zic nimic!

— Dar n-am să ştiu de loc ce să vorbesc, bîlbîi Maheu. O să spun prostii.

Étienne, fericit că îl făcuse să se hotărască, îl bătu prieteneşte pe umăr.

— O să spui ceea ce simţi, şi o să fie foarte bine.

Cu gura plină, taica Bonnemort, ale cărui picioare începuseră să se dezumfle, asculta, clătinînd din cap. Pentru un răstimp, se aşternu tăcerea. Cînd aveau la masă cartofi, copiii, mîncînd, se înecau, şi de aceea erau cuminţi. Apoi, după ce-şi înghiţise îmbucătura, bătrînul murmură agale:

— Spune-le tot ce-ai să pofteşti, şi lucrurile s-or întîmpla ca şi cum nimic nu le-ai fi spus... Oho! Am mai văzut eu de-astea, am mai văzut eu treburi dintr-astea! Sînt patruzeci de ani de-atunci. Direcţia ne dădea afară pe uşă, şi încă cu lovituri de sabie. Astăzi poate că au să vă primească; dar fie că vorbeşti cu pereţii ăştia, fie că vorbeşti cu ei, totuna e... Ce vrei? Sînt plini de bani, şi nici că se sinchisesc de noi!

Se făcu iarăşi tăcere; Maheu şi Étienne se ridicară să plece, lăsîndu-i pe toţi ai casei posomoriţi, zgîindu-se la talerele goale. Ieşind, trecură pe la Pierron şi Levaque, şi cîteşipatru se îndreptară spre cîrciuma lui Rasseneur, unde se adunau, sosind în grupuri mici, trimişii coloniilor învecinate. Şi cînd cei douăzeci de delegaţi se găsiră, strînşi laolaltă, hotărîră împreună condiţiile ce urmau să le opună condiţiilor companiei; şi o porniră spre Montsou. Vîntul tăios dinspre nord-est mătura drumurile. Cînd ajunseră acolo, sunau ceasurile două.

Servitorul le spuse, întîi, să aştepte, închizînd uşa în urma lor; apoi, cînd se reîntoarse, îi introduse în salon,

unde dădu la o parte draperiile de la ferestre. O palidă lumină de zi se cernea prin sita dantelată a perdelelor. Iar minerii, lăsaţi singuri în încăpere, nu cutezară să se aşeze, atît de stingheriţi se simţeau; arătau cu toţii foarte curaţi, în haine de stofă, bărbieriţi de dimineaţă, cu părul şi cu mustăţile lor galbene. Îşi tot suceau şepcile între degete, zvîrlind pieziṣe priviri către mobilele din odaie, ce alcătuiau un amestec din toate stilurile cu care gustul pentru vechituri umpluse moda timpului: fotolii Henric al II-lea, scaune Ludovic al XV-lea, un dulap de stil italian din veacul al XVII-lea, un birou în stil spaniol din veacul al XV-lea, o draperie de altar împodobind căminul şi pasmanterii ale unor vechi patrafire aplicate pe perdelele din faţa uşilor. Aceste aurării de demult, aceste vechi mătăsuri, de un ton roşcat, tot acest lux de capelă îi făcu să se simtă cuprinşi de o stingherealā plină de respect. Li se părea că îşi împotmolesc picioarele în lîna preţioaselor covoare orientale. Dar mai ales căldura le părea înăbuşitoare, o căldură statornică, de calorifer, ce le învăluia brusc feţele îngheţate de vîntul înfruntat pe drum. Se scurseră cinci minute. Se simţeau din ce în ce mai stingheriţi de atmosfera închisă a acestei încăperi luxoase, atît de odihnitoare.

În cele din urmă, domnul Hennebeau intră, cu nasturii încheiaţi milităreşte la redingota pe care purta corect mica fundă a decoraţiei. Le vorbi el cel dintîi:

— Aha! Aţi venit!... V-aţi răzvrătit, după cît se pare... Şi se întrerupse, pentru a adăuga cu o rece politeţe: Luaţi loc, să stăm de vorbă; asta şi doream.

Minerii se întoarseră, căutînd cu privirea nişte scaune, pe care unii dintre ei îndrăzniră să se aşeze, în vreme ce ceilalţi, temîndu-se să nu facă vreo stricăciune mătăsurilor brodate cu care erau acoperite, socotiră mai nimerit să stea în picioare.

Urmă o tăcere. Domnul Hennebeau, care-şi împinsese fotoliul în faţa căminului, îi numără repede, dintr-o ochire, şi încercă să şi-i amintească, după chip. Îl recunoscu, tocmai, pe Pierron, pitit în cel din urmă rînd, şi ochii i se aţintiră asupra chipului lui Étienne, care se aşezase în faţa lui.

— Ia să vedem, întrebă el, ce aveți să-mi spuneți?

Se aștepta ca Étienne să fie purtătorul de cuvînt și fu atît de uimit cînd îl văzu avansînd pe Maheu, încît nu se putu stăpîni să nu spună :

— Cum? Tocmai dumneata, un bun lucrător, care te-ai arătat totdeauna atît de cumpănit, un vechi băștinaș din Montsou și urmaș al unei familii care din tată-n fiu lucrează în fundul minei, din ziua în care a răsunat cea dintîi lovitură de tîrnăcop? !... O, asta nu e bine de loc! Mă mîhnește faptul că tocmai dumneata ești în capul răzmeriței!...

Maheu îl asculta cu ochii în pămînt. Apoi începu să vorbească, întîi cu glasul șovăielnic și scăzut :

— Domnule director, tocmai pentru că sînt un om liniștit, căruia nimeni nu-i poate reproșa nimic, m-au ales tovarășii mei de lucru pe mine. Faptul acesta trebuie să vă dovedească că nu este vorba despre revolta unor zurbagii, sau a unor oameni care, puși pe rele, ar vrea să semene dezordine. Noi nu vrem decît să ni se facă dreptate, nu mai putem îndura așa viață, sîntem siliți să crăpăm de foame și socotim că a sosit ceasul unei asemenea înțelegeri între noi, încît să ne fie asigurată măcar pîinea cea de toate zilele... Glasul îi căpăta tot mai multă vigoare. Ridică privirea și vorbi mai departe, uitîndu-se drept în ochii directorului : Vă dați seama, domnule director, cît se poate de bine, că nu ne putem împăca cu noul dumneavoastră sistem de plată... Sîntem învinuiți că facem prost armarea galeriilor. E adevărat, căci nu putem folosi la această muncă timpul cuvenit. Dar dacă l-am folosi, atunci ziua noastră de lucru ar fi și mai redusă, după ce că nici așa nu e de ajuns de lungă ca să ne hrănească ; ne-am prăpădi suportînd această ultimă lovitură, care ar deveni ucigătoare pentru toți lucrătorii dumneavoastră. Plătiți-ne mai mult, și atunci vom arma mai bine, folosind la această muncă timpul cuvenit, în loc să ne înverșunăm la extracția de cărbune, singura muncă de pe urma căreia ne mai putem alege cu ceva. Nici o altă învoială nu e cu putință. Plătiți-ne munca, dacă vreți s-o facem... Dumneavoastră ați născocit, în locul acestui fel de plată, ceva ce nu poate să ne intre în cap! Asta e! Întîi scă-

deţi preţul vagonetului, apoi ne spuneţi că, vrînd să compensaţi această scădere, ne plătiţi aparte lucrările pentru susţinerea galeriilor. Chiar dacă acest lucru ar fi adevărat, la fel de furaţi am fi, căci armarea ne ia totdeauna mai multă vreme. Dar ceea ce ne îndîrjeşte este că nici măcar nu e adevărat: compania nu ne compensează în nici un fel, ci, prin această măsură, nu face decît să mai îndese în buzunarele ei încă două centime de fiecare vagonet. Atît, şi nimic mai mult!

— Da, da, aşa e, ăsta e adevărul! murmurară ceilalţi mineri cînd îl văzură pe domnul Hennebeau făcînd un gest violent, ca pentru a curma cuvintele vorbitorului.

De altminteri, Maheu i-o luă înainte directorului. Acum se avîntase de-a binelea, vorbele îi veneau de la sine. Din cînd în cînd era singur uimit ascultîndu-se, într-atît i se părea că nu el, ci un altul vorbeşte prin gura lui. Erau lucruri îngrămădite de o viaţă întreagă şi care-i mocneau în fundul sufletului, fel de fel de adevăruri de care nici măcar nu-şi dăduse seama şi care izbucneau din inima-i doldora de amărăciune. Dădea în vileag mizeria lor, a tuturora, truda lor nemiloasă, viaţa aceea de vită, cu femeile şi copilaşii urlînd de foame, acasă, cît era ziulica de lungă. Pomeni despre acel ultim şi nefericit sistem de plată, despre chenzinele acelea de batjocură, pe care, ştirbite de fel de fel de amenzi şi zile de şomaj, le aduceau acasă familiei lor îndurerate. Ce, nu cumva şi-au pus în gînd să-i nimicească?

— Prin urmare, domnule director, conchise Maheu, de aceea am venit să vă spunem că, dacă e vorba să crăpăm în orice caz de foame, socotim că e mai cuminte să crăpăm fără a mai munci. Ne vom cruţa cel puţin chinul trudei... Am părăsit lucrul şi nu vom mai coborî în mină decît dacă compania se învoieşte cu condiţiile noastre. Vrea să ne scadă preţul vagonetului de cărbune şi să plătească aparte munca depusă la armarea cu lemn a galeriilor. Dinspre partea noastră, noi cerem ca, în afară de ceea ce primeam pînă acum, să ni se mărească cu cinci centime preţul vagonetului de cărbune... Acum este rîndul dumneavoastră, ca să vedem dacă sînteţi pentru dreptate şi pentru reluarea lucrului.

Voci se ridicară printre mineri:

— Așa este!... Așa gîndim cu toții... Nu cerem decît dreptate.

Alții, fără a scoate o vorbă, dădeau din cap, în semn de încuviințare. Ca prin farmec, luxoasa încăpere pierise, cu aurăriile și broderiile ei, cu toată strania-i îngrămădire de vechituri, iar oamenii nu mai simțeau, sub ei, nici măcar covorul pe care-l călcau, strivindu-l sub povara încălțămintei lor grele.

— Lăsați-mă să vă răspund! strigă, în cele din urmă, domnul Hennebeau, supărat. Mai întîi, nu este adevărat că compania cîștigă două centime în plus la fiecare vagonet... Să facem socoteala.

Urmă o discuție din care nu se putea înțelege mai nimic. Directorul, vrînd să-i învrăjbească, îi ceru părerea lui Pierron, care se bîlbîi, ocolind răspunsul. Levaque, dimpotrivă, era în fruntea celor mai răzvrătiți, încurcînd treburile, vorbind cu certitudine despre lucruri pe care nu le cunoștea. Puternicul murmur al vocilor era înăbușit de tapiseriile grele ale acestei încăperi învăluite de căldură, ca o seră.

— Dacă vorbiți cu toții deodată, reluă domnul Hennebeau, nu ne mai înțelegem în vecii vecilor.

Din nou stăpîn pe sine însuși, își regăsise calmul, recea-i politețe, fără răutate, de interpus ce primise o dispoziție pe care înțelegea să o ducă la îndeplinire. De la cele dintîi cuvinte, nu-l slăbise din ochi pe Étienne și se străduia, în fel și chip, să-l facă să-și părăsească muțenia în care se zăvorise. De aceea renunță să mai vorbească despre chestiunea cu cele două centime și lărgi deodată întreaga discuție.

— Nu, nu, vorbiți mai bine pe șleau și mărturisiți că vă lăsați asmuțiți de josnice provocări. Vîntul unei molimi bîntuie astăzi sufletele tuturor muncitorilor și îi corupe pe cei mai de ispravă dintre ei... Ehei! N-am nevoie de destăinuirile nimănui ca să-mi dau bine seama că, de vreme ce erați atît de cuminți altădată, însemnează că cineva v-a schimbat. Nu-i așa că am dreptate? Vi s-a făgăduit marea cu sarea, chiar mai mult unt decît pîine, vi s-a băgat în cap că acum e rîndul vostru să fiți stăpîni... Într-un cuvînt, sînteți înregi-

mentați în această faimoasă Internațională, în această oaste de tîlhari, al căror vis este nimicirea societății.

Atunci Étienne îl întrerupse :

— Vă înșelați, domnule director. Nici unul dintre minerii din Montsou n-a aderat încă. Dar dacă sînt împinși într-acolo, muncitorii din toate minele vor umple rîndurile, solidarizîndu-se. Asta atîrnă de ceea ce va face compania.

Din această clipă, bătălia continuă doar între domnul Hennebeau și Étienne, ca și cum toți ceilalți mineri nici n-ar mai fi fost de față.

— Compania este o adevărată pronie pentru muncitorii ei și faceți un păcat amenințînd-o. Numai în acest an ea a cheltuit trei sute de mii de franci pentru construcția de colonii pentru mineri, de pe urma cărora nu cîștigă nici doi la sută din ceea ce investește, și asta ca să nu mai pomenesc despre pensiile pe care vi le plătește, despre combuștibilul și medicamentele pe care le căpătați... Dumneata, care-mi pari un om inteligent și care ai devenit de-abia în cîteva luni unul dintre cei mai destoinici lucrători ai noștri, n-ai face mai cuminte dacă ai propovădui aceste adevăruri, în loc să te dai de rîpă, căutînd tovărășia unor oameni de tristă faimă ? Da, vreau să vorbesc despre Rasseneur, de care am fost siliți să ne despărțim numai ca să curățăm minele noastre de otrava socialistă... Ești văzut, necontenit, în tovărășia lui, și nu încape nici o îndoială că el te-a pus să înființezi acel fond de rezervă pe care noi l-am îngădui din toată inima dacă el n-ar însemna decît un mijloc de economie, și nu așa cum îl simțim, adică o armă împotriva noastră, un fond din care urmează să plătiți cheltuielile necesare luptei. Și, în această privință, trebuie să adaug că compania înțelege să-i revină ei dreptul de a exercita un control asupra acestor bani.

Étienne, cu ochii ațintiți într-ai lui, cu buzele fremătînd de un ușor tremur nervos, îl lăsă să se avînte. Surîse la auzul celei din urmă fraze și răspunse cu simplitate :

— Care va să zică, iată o nouă pretenție, căci domnul director neglijase pînă acum să ceară acest drept de control... Dorința noastră este, din păcate, alta, și anume

ca compania să se ocupe mai puţin de noi şi, în loc de a juca rolul providenţei, să se dovedească mai bine, pur şi simplu, dreaptă, dîndu-ne ceea ce ni se cuvine; cu alte cuvinte, cîştigul nostru pe care ea ni-l ia. Este, oare, lucru cinstit ca la fiecare criză lucrătorii să fie lăsaţi să moară de foame, pentru a salva, astfel, dividendele acţionarilor ?... Domnul director n-are decît să spună ce vrea, dar adevărul e că noul sistem de plată este, în realitate, o scădere deghizată a salariilor, şi tocmai aceasta ne revoltă, căci dacă compania are de făcut unele economii, apoi procedează foarte rău, urmărind să le realizeze doar de pe spinarea muncitorilor.

— Ah! Asta era buba! strigă domnul Hennebeau. Aşteptam această învinuire, şi anume că înfometăm poporul, că noi trăim din sudoarea muncii lui! Cum se poate să spui asemenea prostii dumneata, care ar trebui să cunoşti riscurile enorme prin care trec capitalurile investite în industrie, în mine, de pildă? Un puţ pentru extracţia cărbunelui, echipat cu tot utilajul necesar, costă astăzi între un milion şi jumătate şi două milioane de franci; şi ce caznă pînă să fii în stare să smulgi un cîştig mediocru din bănetul greu pe care-l înghite o asemenea afacere! Aproape jumătate din numărul întreprinderilor miniere din Franţa dau faliment!... De altfel, este de-a dreptul prostească acuzaţia de cruzime adusă întreprinderilor care reuşesc. Cînd muncitorii lor suferă, suferă şi ele. Credeţi, cumva, că în criza din zilele noastre compania are de pierdut mai puţin decît voi? Ea nu determină salariile, ci se supune legilor concurenţei, căci altfel e osîndită la prăbuşire. Nu pe ea trebuie s-o învinuiţi, ci realitatea de fapt... Dar voi nu vreţi să ascultaţi şi nu vreţi să înţelegeţi.

— Ba da, răspunse tînărul, înţelegem chiar foarte bine că nu există nici un mijloc să ni se îmbunătăţească soarta atîta vreme cît lucrurile vor merge tot aşa, şi nu altfel, şi tocmai aceasta este pricina pentru care, mai curînd sau mai tîrziu, lucrătorii singuri vor face astfel încît ele să meargă aşa cum se cuvine.

Aceste cuvinte, atît de cumpănite în aparenţă, fură rostite cu jumătate glas, dar cu atîta convingere, plină de clocotul ameninţării, încît o grea tăcere se aşternu

în urmă-le. Un simțămînt de neliniște, un tremur de îngrijorare cutreieră tăcerea din salon. Ceilalți delegați, care nu prea înțelegeau ce se vorbea, simțeau totuși că tovarășul lor de lucru era, în acea încăpere ce dădea în vileag viața de tihnă a stăpînilor, purtătorul de cuvînt al propriei lor cauze; și începură din nou să arunce priviri piezișe către acele draperii și tapițerii calde, către scaunele confortabile, către toată această risipă, din care cel mai mic fleac valora cît fiertura lor pe o lună de zile.

În cele din urmă, domnul Hennebeau, care rămăsese gînditor, se ridică pentru a-i lăsa să plece. Se ridicară cu toții. Étienne îi făcu semn lui Maheu, împingîndu-l ușor cu cotul, iar acesta începu din nou să vorbească, încurcat și cu limba împleticită.

— Va să zică, domnule director, asta e tot ce aveți să ne spuneți... Atunci le vom comunica celor ce ne-au trimis că respingeți condițiile noastre.

— Dar eu, dragul meu, strigă directorul, eu nu resping nimic!... Nu sînt decît un salariat, ca și voi, și nu am în această privință mai multă putere decît cel din urmă dintre ucenicii voștri. Mi se dau dispoziții și singurul meu rol este de a veghea la executarea lor întocmai. Dinspre partea mea, v-am spus tot ce am socotit că se cuvine să vă spun, dar eu nu pot hotărî nimic... Mi-ați adus la cunoștință cererile voastre, eu le voi supune Regiei, și apoi am să vă dau răspunsul.

Vorbea cu aerul său corect de înalt funcționar, evitînd să pară că intervine cu propria sa voință în acest conflict, păstrînd o răceală curtenitoare, potrivită unui simplu instrument al autorității. Iar minerii îl priveau acum cu neîncredere, întrebîndu-se de unde vine, ce interes putea să aibă ca să-i mintă, cît trebuia să fure ca să se interpună, astfel, între ei și adevărații patroni. Vreo iscoadă cumva, un om care, deși era plătit ca orice lucrător, trăia totuși în asemenea belșug!

Étienne cuteză să intervină, din nou, în discuție:

— Vedeți, prin urmare, domnule director, ce rău e că nu ne putem apăra cauza în chip direct. Dacă ni s-ar îngădui, am lămuri multe lucruri și am găsi argumentele

pe care, în mod fatal, nu le aveţi în vedere... Barem dacă am şti unde şi cui trebuie să ne adresăm!

Domnul Hennebeau nu se arătă de loc supărat. Ba chiar lăsă să-i scape un surîs.

— Ei, asta-i acum! Lucrurile se complică, de vreme ce nu aveţi încredere în mine... Trebuie, dară, să vă duceţi acolo.

Delegaţii îi urmăriseră gestul vag al mîinii arătînd către una din ferestre. Unde era, oare, acest acolo? La Paris, fără îndoială. Dar ei nu înţelegeau nimic desluşit, ţinta aceea se pierdea către hotarele unei înfricoşătoare depărtări, pe meleagurile cu neputinţă de atins, învăluite într-o religioasă taină şi unde, atotputernic, un zeu necunoscut adăsta ghemuit, în fundul templului său. Nu-l vor vedea la faţă nicicînd; îl simţeau doar, ca pe o forţă, sălăşluind în nepătrunse depărtări şi apăsînd de acolo pe cei zece mii de mineri din Montsou. Şi cînd directorul vorbea, simţeau că acea forţă pîndea ascunsă în spatele lui, făcîndu-l să rostească necruţătoare sentinţe.

Îi copleşi deznădejdea; însuşi Étienne ridică din umeri ca pentru a-i lămuri că lucrul cel mai cuminte era să plece, în vreme ce domnul Hennebeau îl bătea prietenos pe umăr pe Maheu, întrebîndu-l cum îi merge lui Jeanlin.

— Asta a fost, vezi bine, o amară învăţătură de minte, şi tot voi sînteţi aceia care spuneţi că nu-i nevoie chiar de atîta grijă la armarea galeriilor!... Să vă mai gîndiţi, dragii mei, şi o să înţelegeţi că o grevă ar fi o nenorocire pentru toată lumea. Nici n-are să se împlinească o săptămînă şi o să muriţi de foame. Cum o s-o scoateţi la capăt!... Mă bizui, de altfel, pe cuminţenia voastră şi sînt încredinţat că luni, cel mai tîrziu, o să coborîţi cu toţii în mină.

Părăsiră salonul cu un tropăit de turmă, cu spinările încovoiate, fără a învrednici cu un răspuns darea în vileag a acestei nădejdi de supunere. Directorul, care îi însoţea spre uşă, se simţi dator să rezume convorbirea: de o parte, compania, cu noul ei sistem de salarizare, de cealaltă parte, muncitorii, cu revendicările lor, şi anume majorarea preţului cu cinci centime de fiecare

vagonet. Pentru a nu-i lăsa să-şi facă vreo iluzie, găsi de cuviinţă să-i prevină că, fără îndoială, Regia le va respinge condiţiile.

— Mai gîndiţi-vă înainte de a săvîrşi cine ştie ce prostii, repetă el, îngrijorat de tăcerea lor.

În vestibul, Pierron se înclină pînă la pămînt, în vreme ce Levaque umbla, chipurile, să-şi pună şapca pe cap. Maheu căuta un cuvînt potrivit de plecare, cînd Étienne îl atinse din nou cu cotul. Şi cu toţii se îndepărtară, în toiul acestei răuprevestitoare tăceri. Nu se auzi decît zgomotul greu al uşii trîntite.

Cînd domnul Hennebeau se reîntoarse în sufragerie, îşi regăsi oaspeţii muţi şi stană de piatră, în faţa păhăruţelor de lichior. În cîteva cuvinte îl puse la curent pe Deneulin, al cărui chip deveni, în cele din urmă, şi mai posomorît. Apoi, în vreme ce domnul Hennebeau îşi bea ceaşca de cafea rece, încercară să vorbească despre alte lucruri. Dar chiar soţii Grégoire se reîntoarseră la discuţia în jurul grevei, arătîndu-se miraţi că nu se întocmiseră legi anume pentru a interzice muncitorilor să părăsească lucrul. Paul o linişti pe Cécile, asigurînd-o că jandarmii urmau să sosească dintr-un minut într-altul.

În cele din urmă, doamna Hennebeau îl strigă pe valet :

— Hippolyte, înainte de a ne duce în salon, deschide ferestrele, ca să intre aer.

3

Se scurseseră cincisprezece zile, iar în lunea celei de a treia săptămîni, foile de prezenţă trimise la direcţie indicară o nouă descreştere a numărului lucrătorilor coborîţi în mină. Stăpînii minei socoteau că în dimineaţa aceea lucrătorii îşi vor relua munca, dar îndărătnicia Regiei, care nu voia să cedeze, îi întărîta pe mineri. Minele Voreux, Crève-coeur, Mirou, Madeleine nu mai erau singurele care şomau. La Victoire şi la Feutry-Cantel lucrau acum de-abia o pătrime din numărul total al muncitorilor. Pînă şi puţul Saint-Thomas nu fusese cruţat. Treptat-treptat, greva devenea generală.

O grea tăcere se așternuse asupra incintei minei Voreux, tăcerea de moarte a uzinei, neantul și adinca delăsare a marilor șantiere în care zgomotul muncii a amuțit. În plumburiul cer al lui decembrie, de-a lungul estacadelor înalte, cîteva vagonete uitate lîncezeau, învăluite și ele de jalea tăcută a lucrurilor. Jos, între picioarele subțiri ale estacadelor, stocul de cărbune descreștea, lăsînd pămîntul pustiu și negru, în vreme ce rezervele de lemnărie putrezeau, scăldate de averse. La debarcaderul canalului rămăsese o șalupă, pe jumătate încărcată, părînd ațipită în apa cea tulbure, iar pe rambleul pustiu, din care sulfurile descompuse fumegau în ciuda ploii, o căruță își înălța jalnic hulubele către cer. Dar mai cu seamă clădirile erau cuprinse de amorțeală : hala ciururilor cu obloanele trase, turla în care nu se mai înălța vacarmul sălii de recepționare și camera generatoarelor, rece acum, și uriașul coș al uzinei, devenit prea larg pentru puținul fum ce-l mai străbătea. Numai dimineața se încălzea mașina de extracție. Grăjdarii coborau hrana cailor, contramaiștrii, redeveniți lucrători, roboteau singuri prin mină, veghind să împiedice stricăciunile care, de îndată ce galeriile nu mai sînt întreținute, distrug căile de transport ; apoi, începînd de la ceasurile nouă, tot serviciul se făcea pe scări. Iar peste această moarte a clădirilor, învăluite în negrul lor giulgiu de praf, doar suflul pompei de epuismente dăinuia mereu, cu respirația-i greoaie și prelungă, cele din urmă semne de viață ale minei, pe care apele ar fi nimicit-o dacă suflarea aceea ar fi încetat.

În față, pe platou, colonia celor „două sute patruzeci" părea și ea moartă. Sosise în grabă prefectul din Lille, jandarmii bătuseră drumurile ; dar, în fața calmului greviștilor, prefectul și jandarmii se hotărîseră să se întoarcă înapoi. Nicicînd colonia minerilor nu dăduse o mai frumoasă pildă, pe toată întinderea acelor plaiuri. Bărbații, pentru a nu fi ispitiți să meargă la cîrciumă, dormeau cît era ziulica de lungă ; femeile, bînd cafea cu măsură, deveneau mai cumpătate, mai puțin pătimașe în certurile și flecărelile lor ; pînă și cetele de copii, de parcă ar fi înțeles situația, se cumințiseră, alergînd cu picioarele goale, hîrjonindu-se și pleznindu-se pe înfun-

date. Era un cuvînt de ordine repetat, purtat din gură în gură : trebuiau să fie liniştiţi.

Totuşi, un necurmat du-te-vino umplea de lume casa familiei Maheu. Étienne, in calitatea sa de secretar, împărţise familiilor nevoiaşe cei trei mii de franci ai fondului de rezervă ; apoi, din diferite părţi, sosiseră cîteva sute de franci, adunaţi prin liste de subscripţie şi chete. Acum însă toate resursele erau pe sfîrşite, minerii nu mai aveau bani să poată menţine greva, iar foametea devenea ameninţătoare. Maigrat, care la început făgăduise credite pentru o chenzină, se răzgîndise deodată, după opt zile, tăindu-le aprovizionarea cu alimente. De obicei, el primea ordine de la companie ; poate că aceasta dorea să termine cu greva imediat, înfometînd minerii din colonii. Proceda, de altminteri, ca un tiran cu toane, dădea sau refuza pîine, după cum îi plăcea sau nu chipul fetei pe care părinţii o trimiteau după provizii ; şi-şi ţinea uşa închisă mai ales pentru mama Maheu, voind s-o pedepsească, supărat foc că n-o avusese pe Catherine. Şi, culmea nenorocirilor, era foarte frig, iar femeile vedeau cu groază cum le scade provizia de cărbune, neliniştite la gîndul că nu li se va mai da alta, de la mină, atîta vreme cît bărbaţii lor nu vor relua lucrul. Nu era de ajuns că mureau de foame, aveau să crape şi de frig.

În casa Maheu toate apucaseră să se isprăvească. Familia Levaque mai cumpăra încă de-ale mîncării din piesa de douăzeci de franci luată cu împrumut de la Bouteloup. Cît despre Pierroni, acestora nu le lipseau banii niciodată ; dar pentru a se preface că sînt şi ei flămînzi ca şi ceilalţi, şi aceasta doar de teama de a nu li se cere vreun împrumut, luau tot ce le trebuia pe datorie de la Maigrat, care şi-ar fi aruncat dugheana la picioarele Pierronei dacă ea i s-ar fi dat. Începînd din ziua de sîmbătă, multe familii se culcară nemîncate. Şi, în faţa zilelor de grozavă restrişte ce-i aşteptau, nu se auzea nici o tînguire, toţi ascultau cu o liniştită încredere cuvîntul de ordine. Era, totuşi, o neclintită nădejde, o credinţă religioasă, oarba dăruire a unei mulţimi de cucernici. De vreme ce li se făgăduise începerea unei ere de dreptate, ei erau gata de orice jertfă pentru cu-

cerirea fericirii universale. Foamea le ațița frunțile visătoare, și nicicînd mărginitul lor orizont nu-și căscase în așa măsură hotarele pentru acești halucinați ai mizeriei. Cînd, din pricina vlăguirii, ochii li se împăienjeneau, ei vedeau, privind iarăși într-acolo, cetatea ideală a visului lor, apropiată în ceasul de față, înfățișîndu-se ca o realitate, prin frăția ce avea să lege mulțimile, prin sosirea acelui veac de aur al muncii laolaltă și al belșugului tuturora. Nezdruncinată le era credința că vor pătrunde cîndva în acea lume. Fondurile li se isprăviseră, compania n-avea să cedeze, fiecare zi îi întîmpina și mai împovărătoare, iar ei își păstrau neștirbită speranța, arătînd faptelor un surîs de dispreț. Chiar dacă pămîntul s-ar deschide sub picioarele lor, o minune îi va scoate la liman. Această credință le ținea loc de pîine, alinîndu-le durerea burților flămînde. După ce Maheu, împreună cu toți ai săi apucau să înghită, prea lacomi, fiertura de apă chioară, pătrundeau într-o existență amețitoare, în extazul iscat de nădejdea unei vieți mai fericite, pentru care odinioară martirii se lăsau zvîrliți în groapa cu fiare.

Din momentul acela, Étienne devenise șeful lor necontestat. În discuțiile ce aveau loc seară de seară, emitea previziuni, pe măsură ce cărțile citite, ascuțindu-i mintea, îl făceau să capete păreri sigure în toate chestiunile. Zăbovea nopți întregi, aplecat asupra cărților, și începuse să primească tot mai multe scrisori ; se abonase chiar la ziarul *Le venjeur (Răzbunătorul)*, o foaie socialistă, care se tipărea în Belgia ; iar această publicație, cea dintîi care pătrundea în colonie, îi atrăsese din partea tovarășilor săi de lucru o foarte mare considerație. Popularitatea sa crescîndă îl impresiona, zi de zi, tot mai mult. Să întrețină o vastă corespondență, să discute soarta muncitorimii cu oameni din cele patru unghiuri ale țării, să i se ceară părerea de către minerii din Voreux, să ocupe mai cu seamă o poziție proeminentă, să simtă, ațintite asupră-i, privirile tuturora, toate acestea însemnau pentru el, fostul mecanic, havatorul cu mîinile negre și pline de unsoare, pricina unei necurmate ațîțări a trufiei. Urca cu o treaptă pe scara vieții sociale și pătrundea în această hulită burghezie, desfătîndu-se, dar

fără a-şi mărturisi chiar sieşi satisfacţiile pe care le dăruie inteligenţa şi bunul trai. O singură nemulţumire stăruia înăuntru-i, conştiinţa lipsei sale de cultură, ceea ce îl făcea să fie încurcat şi timid de îndată ce se găsea în faţa unui domn în redingotă. Chiar dacă continua să se instruiască, înghiţind tot ce-i cădea în mînă, faptul că nu ştia să se folosească de nici o metodă îl făcea să asimileze foarte încet şi, în cele din urmă, se producea o asemenea confuzie, încît sfîrşea prin a dobîndi cunoştinţa unor lucruri pe care nu izbutise să le înţeleagă. De aceea, bunul-simţ, în unele ceasuri de cumpănă, îl făcea să se simtă neliniştit, neîncrezător în misiunea sa şi cu teama că s-ar putea să nu fie el omul aşteptat. Poate că ar fi fost nevoie de un avocat, de un cărturar, care să ştie să vorbească şi să acţioneze, fără a compromite cauza tovarăşilor săi de lucru. Dar o revoltă îl făcea să-şi recîştige, de îndată, cumpătul. Nu, nu, nu de avocaţi este nevoie! Toţi sînt nişte ticăloşi şi se folosesc de ştiinţa lor ca să sugă poporul! Fie cum o fi, dar muncitorii trebuie să-şi atingă ţinta prin propriile lor mijloace. Iar visu-i de şef al poporului îl legăna iarăşi: Montsou la picioarele sale, Parisul, în negura depărtării, cine ştie? Pe băncile deputăţiei într-o zi, la tribuna unei săli ticsite, de unde se vedea abătînd asupra burghezilor trăsnetele celei dintîi cuvîntări rostite vreodată de un lucrător în vreun parlament.

De cîteva zile Étienne era într-o încurcătură. Pluchart scria scrisoare după scrisoare, oferindu-se să vină la Montsou pentru a încălzi zelul greviştilor. Era vorba de a organiza o întrunire restrînsă, pe care ar prezida-o mecanicul; lucrul fusese pus la cale cu gîndul să folosească greva ca mijloc de a-i atrage în sînul Internaţionalei pe mineri, care pînă atunci se arătaseră neîncrezători faţă de această mişcare. Étienne se temea de scandal, dar, cu toate acestea, s-ar fi învoit cu ideea lui Pluchart de a veni la Montsou dacă Rasseneur n-ar fi dezaprobat cu atîta violenţă această intervenţie. Tînărul Étienne, cu toată autoritatea de care dispunea, trebuia totuşi să ţină seama de părerea cîrciumarului, care avea, în această privinţă, mai vechi state de serviciu şi care

își făcuse, printre mușterii săi, destui adepți. De aceea era încă în cumpănă, neștiind ce să răspundă.

Exact luni, către ceasurile patru, pe cind Étienne se găsea doar cu mama Maheu în încăperea de jos a casei, sosi o nouă scrisoare expediată din Lille. Maheu, nemaiputînd îndura trîndăvia, plecase la pescuit: dacă avea norocul să prindă, mai jos de stăvilarul canalului, vreun pește mai acătării, au să-l vîndă, ca să aibă cu ce să-și cumpere pîine. Taica Bonnemort și micul Jeanlin o șterseseră, ca acesta să-și încerce picioarele de-abia drese, în vreme ce copiii ieșiseră cu Alzire, care-și petrecea ceasuri întregi pe rambleu adunînd bucățele de cărbune. Șezînd lîngă focul care abia pîlpiia, și pe care nu mai îndrăznea să-l întrețină, mama Maheu, descheiată, cu un sîn ce peste cămașă îi atîrna pînă la pîntece, îi dădea Estellei să sugă.

Cînd tînărul împături la loc scrisoarea, ea îl întrebă:

— Vești bune? O să ni se trimită bani?

Étienne făcu semn că nu, și ea continuă:

— Nu știu ce o să ne facem în săptămîna asta... În sfîrșit, om mai ține piept totuși, cum om putea, dacă avem sfînta dreptate cu noi, nu-i așa? Căci dreptatea te îmbărbătează, și cu ea ajungi totdeauna să fii și cel mai tare.

La acest ceas socotea că greva e lucrul cel mai cuminte. Mai bine ar fi fost dacă, fără a părăsi lucrul, ar fi putut sili compania să le recunoască dreptatea. Dar de vreme ce tot l-au părăsit, nu trebuiau să-l reia înainte de a li se satisface revendicările. În această privință, hotărîrea îi era nestrămutată. Mai bine să crape de foame decît să se recunoască învinși, cînd dreptatea era de partea lor!

— Ah, sări Étienne, de ce nu izbucnește vreo binecuvîntată molimă ca să ne scape de toți acești exploatatori care stăpînesc compania?!

— Nu, nu, răspunse ea, nu trebuie să dorești moartea nimănui. Tot nimic n-am cîștiga, căci s-ar ivi alții care să le ia locul... În ce mă privește, eu nu doresc decît ca ăștia care sînt să aibă parte de gînduri mai sănătoase, și cred că așa se va întîmpla, căci pretutindeni se găsesc

și oameni de treabă... Știi că nu sînt de loc pentru politica dumitale.

Într-adevăr, ea dezaproba de obicei violența cuvintelor lui și îl socotea prea bătăios. Vrerea de a obține plata cuvenită pentru munca depusă era dreaptă; dar de ce să te ocupi de o grămadă de lucruri, de burghezie, de guvern? De ce să te bagi în treburile altora, ca să mai dai pînă la urmă și de belea? Îi păstra totuși respect pentru că nu se îmbăta și pentru că îi plătea cu regularitate cei patruzeci și cinci de franci pentru casă și masă. Dacă un om se poartă cum se cuvine, drept este să i se treacă cu vederea multe lucruri.

Étienne vorbi atunci despre acea republică ce va da pîine tuturor oamenilor. Dar mama Maheu clătina neîncrezătoare din cap, căci își aducea aminte de 48, un an de prăpăd, care, la începuturile căsniciei lor, îi lăsase goi pușcă și pe ea, și pe bărbat'su. Nu mai contenea vorbindu-i despre necazurile acelor vremuri, cu glasul posomorît, cu ochii pierduți, cu pieptul afară, în vreme ce micuța Estelle, încleștată de țița maică-si, îi dormea în poală. Și, preocupat, Étienne privea cu ochi neclintiți acest sîn prelung, a cărui albeață se deosebea vădit de culoarea gălbejită a obrazului ei grozav de îmbătrînit.

— Nici o para chioară, murmură ea, nici urmă de mîncare, iar minele toate își încetau lucrul. Ei, ce să mai spun, lumea crăpa de foame întocmai ca și astăzi!

Dar chiar în acea clipă ușa se deschise, și amîndoi rămaseră muți de uimire văzînd-o pe Catherine, care intrase în casă. De cînd fugise cu Chaval, nu o mai văzuse nimeni prin colonie. Era atît de tulburată, încît, mută și tremurînd toată, nici nu închisese ușa. Crezuse că o va găsi pe maică-sa singură, iar prezența tînărului o făcea să nu mai știe de rostul frazei ce și-o ticluise pe drum.

— Ce dracu mai cauți aici?! strigă mama Maheu, fără măcar să se ridice de pe scaun. Nu mai vreau să te văd, cară-te!

Atunci Catherine încercă să-și amintească unele crîmpeie din vorbele pregătite:

— Uite, mamă, cafea și zahăr... le-am adus copiilor... Am făcut ore suplimentare, m-am gîndit la ei...

Scoase din buzunare jumătate de kilogram de cafea și jumătate de kilogram de zahăr, pe care își luă curajul de a le pune pe masă. În vreme ce lucra la Jean-Bart, greva de la Voreux o îngrijora și găsise doar acest mijloc de a le veni cît de cît în ajutor părinților ei, spunînd că se gîndise la copii. Dar inima bună a Catherinei nu o făcea mai puțin neîmpăcată pe maică-sa, care răspunse :

— Decît să ne aduci bunătăți de-astea, mai bine rămîneai acasă, ca să avem mai multă pîine.

O copleși, își vărsă năduful, zvîrlindu-i în obraz toate vorbele de ocară pe care le tot spunea împotriva ei de o lună de zile. Să fugi cu un bărbat, să împarți patul cu el de la șaisprezece ani, cînd îi știi pe ai tăi la ananghie ! Doar cea din urmă dintre fiicele denaturate e în stare de o așa faptă. O prostie oarecare poate fi trecută cu vederea, dar o mamă nu poate uita niciodată o asemenea ispravă. Și, totuși, ar mai încăpea vreo vorbă dacă cineva ar fi ținut-o vreodată legată ! Da nici pomeneală de așa ceva, era slobodă ca pasărea cerului, și cine ce-i cerea mai mult decît să doarmă noaptea acasă...

— Ia spune-mi, ce naiba-ți furnică prin carne, la vîrsta ta ?

Catherine, lîngă masă, asculta, stană de piatră, necutezînd a ridica privirea din pămînt. Un tremur scutura plăpîndu-i trup de fată întîrziată încă pe drumul maturității, și încerca să răspundă, în cuvinte întretăiate :

— Of, Doamne, dacă ar fi vorba numai despre mine și despre plăcerea mea !... Dar e vorba despre el. Dacă el vrea, atunci, într-adevăr, silită sînt să vreau și eu, nu ? Pentru că, înțelegi, mamă, el e mai tare... Cine poate să știe dinainte unde au să ajungă lucrurile ? În sfîrșit, asta este, și ceea ce e făcut nu e de desfăcut, pentru că acum tot mai bine e cu el decît cu altul. Trebuie să mă ia de nevastă.

Se apăra fără revoltă, cu pasiva resemnare a fetelor care, prea de timpuriu, se dau unui bărbat. Nu era oare aceasta legea tuturora ? Nu visase niciodată la altceva, știind că n-o așteaptă decît să fie siluită în dosul rambleului, apoi să aibă un copil la șaisprezece ani, și, în cele din urmă, mizeria căsniciei, dacă cumva ibovnicul

o lua în căsătorie. Şi ea nu roşea de ruşine şi nici nu tremura astfel decît din pricina mîhnirii că maică-sa îi vorbea ca unei tîrfe în faţa acestui băiat, a cărui apăsătoare prezenţă o umplea de deznădejde.

Între acestea, Étienne se ridicase de pe scaun pentru a aţîţa, chipurile, focul pe jumătate stins, vrînd să nu stinghercască discuţia. Dar privirile li se încrucişară; el o găsea palidă, vlăguită şi totuşi frumoasă, cu ochii aceia atît de limpezi pe obrazu-i ce începuse a se ofili; şi nu-l mai încerca decît un straniu simţămînt, necazul împotriva ei pierise cu totul; n-ar fi vrut decît s-o ştie fericită cu acest om, pe care, dintre ei doi, ea îl preferase. Simţea nevoia de a se mai interesa încă de ea, o pornire de a se duce la Montsou pentru a-l forţa pe Chaval să se poarte frumos cu Catherine. Dar ea nu văzu decît milă în această căldură care nu încetase să i se dăruiască şi îşi zicea că, pesemne, el o dispreţuia de o tot privea aşa. Atunci avu o asemenea strîngere de inimă, încît, înăbuşindu-se, nu fu în stare să mai bîiguie alte cuvinte de scuză.

— Asta este, şi basta, mai bine să taci! reluă neînduplecată mama Maheu. Dacă te-ai întors ca să rămîi, atunci intră; altminteri, piei de îndată din faţa ochilor mei şi socoteşte-te fericită că nu-s la largul meu, ca să-ţi reped un picior undeva!...

Ca şi cum, deodată, această ameninţare se şi înfăptuise, Catherine simţi în spate o lovitură de picior, dată cu toată puterea şi a cărei violenţă o lăsă zăpăcită de uimire şi de durere. Era Chaval, care, dînd buzna în odaie dintr-o săritură peste pragul uşii deschise, îi trîntise o lovitură de animal nărăvaş. De vreun minut o pîndea de afară.

— Aha, curvă, urlă el, te-am urmărit, ştiam eu bine că te-ai întors aici ca să-ţi dai poalele peste cap! Tu îl plăteşti, nu? Îl cinsteşti cu cafea din banii mei!

Mama Maheu şi Étienne, buimăciţi, încremeniseră. Cu gestul unui om scos din minţi, Chaval o gonea pe Catherine spre uşă.

— Ieşi odată, fire-ai a dracului!

Şi pe cînd ea se pitea într-un ungher, el o luă de astă dată pe maică-sa la refec:

— Frumoasă meserie să stai de pază, cînd colo, în odaia de deasupra, fiică-ta e cu cracii în sus!

În sfîrşit, o înşfăcase pe Catherine şi o zgilţiia, tirînd-o afară. Cînd ajunse la uşă, se mai întoarse o dată către mama Maheu, care rămăsese pironită pe scaun. Uitase să-şi acopere pieptul. Estelle adormise, cu nasul în fusta de lînă a maică-si, iar sînul enorm spînzura slobod şi gol, ca ţîţa unei vaci robuste.

— Cînd nu e fata, maică-sa se lasă coţăită! urlă Chaval. Aşa, arată-ţi cărnurile, scîrnăviei de chiriaş'tu n-are să-i fie silă!

Étienne vru întîi să-l pălmuiască pe Chaval. Temîndu-se că încăierarea va ridica întreaga colonie în picioare, îşi stăpîni pornirea de a i-o smulge pe Catherine. Dar şi pe Chaval îl cuprinse furia, şi cei doi bărbaţi se găsiră faţă în faţă, cu ochii injectaţi de sînge. Îi învrăjbea o veche ură, o gelozie nedată în vileag, dar mocnind înăuntru-le de prea multă vreme, izbucnea în această clipă, în care trebuia ca dintre ei doi unul să-l înghită pe celălalt.

— Bagă-ţi minţile-n cap, bîlbîi Étienne cu fălcile strînse, am să-ţi fac de petrecanie...

— Încearcă dacă-ţi dă mîna! răspunse Chaval.

Mai rămaseră cu privirea pironită unul în ochii celuilalt cîteva secunde, dar atît de aproape, încît îşi dogoreau faţa cu văpaia răsuflării.. Şi numai Catherine, luîndu-şi de mînă, rugătoare, ibovnicul, izbuti să-l scoată din casă şi îl tîrî afară din colonie, fugind fără ca măcar să întoarcă capul.

— Ce brută! mîrîi Étienne, trîntind uşa de dudui toată casa.

Îl răscolea o mînie cumplită şi fu nevoit să se aşeze pe scaun.

În faţă-i, mama Maheu nici nu se clintise din loc. Ea făcu un gest larg şi se aşternu o tăcere apăsătoare şi grea de povara atîtor lucruri pe care nu şi le spuneau. În ciuda vrerii lui de a-şi îndrepta ochii în altă parte, privirea i se întorcea totuşi spre pieptul ei, spre acea cărnoasă piftie albă a cărei lucire, de astă dată, îl stingherea. Ea avea, fireşte, patruzeci de ani, şi trupu-i era fleşcăit, ca al unei femele doldora, ce rodise prea din

belşug; dar aţiţa încă poftele multora, aşa cum era, mare, bine clădită, cu faţa-i puternică şi prelungă de fostă fată frumoasă. Agale şi nepăsătoare, îşi apucă ţiţa cu amîndouă mîinile, vîrînd-o sub cămaşă. Împinse cu degetul şi un trandafiriu petec de sîn, ce stăruise îndărătnic la vedere, apoi îşi încheie nasturii, rămînînd cu desăvîrşire neagră, în vechea-i jachetă ce-i îndiguia revărsarea cărnurilor.

— E un porc, spuse ea în cele din urmă. Numai unui porc ce se tăvăleşte în mlaştină îi pot veni în minte aşa scîrnave gînduri... În ce mă priveşte, nici că mă sinchisesc. Nici nu merită să-i răspunzi. Apoi, cu glasul unui om sincer, adăugă, fără a-şi clinti ochii dintr-ai lui: Am şi eu, fără-ndoială, cusururile mele, dar pe ăsta nu-l am... Numai doi bărbaţi pe lume s-au atins de mine, un încărcător de vagonete, cîndva, demult, cînd aveam cincisprezece ani, şi apoi Maheu. Dacă m-ar fi părăsit şi el, ca şi celălalt, nu ştiu, zău, ce aş fi ajuns, şi nu mă mai laud că m-am purtat frumos cu el de cînd ne-am luat pentru că uneori nu apuci să faci răul doar pentru că nu se iveşte clipa prielnică... Decît că spun cum s-a-ntîmplat şi cunosc destule vecine care nu se pot lăuda nici măcar cu atît, nu-i aşa?

— Asta e foarte adevărat, răspunse Étienne, ridicîndu-se de pe scaun.

Şi ieşi, în vreme ce ea se apuca să reaţiţe focul, după ce o întinsese pe două scaune pe Estelle, care adormise. Dacă Maheu reuşea să prindă vreun peşte şi să-l vîndă, atunci, totuşi, va pune o supă la fiert.

Afară începuse să se aştearnă giulgiul nopţii, al unei nopţi îngheţate, iar Étienne mergea cu capu-n pămînt, năpădit de o mihnire neagră. Nu-l mai răscolea nici clocotul de mînie împotriva bărbatului şi nici mila pentru sărmana fată chinuită. Brutala scenă la care fusese martor pierea, înecată în apele uitării, ca să-l zvîrle cu închipuirea către suferinţele tuturora, către grozăviile mizeriei. Revedea toată colonia, lipsită de o firimitură de pîine, cu femeile şi copilaşii lor, culcîndu-se cu toţii nemîncaţi, acest întreg popor de oameni ce se zbăteau flămînzi. Iar îndoiala aceea, ce sălăşluia în umbra sufletului său, se deştepta acum, în cotropitoarea melancolie a

înserării, chinuindu-l cu o neliniște mai răscolitoare decît o resimțise vreodată. Cu ce grozavă răspundere se împovărase! Îi va împinge, oare, mai departe, sprijinindu-i în îndărătnica lor rezistență, și acum, cînd nu mai existau nici bani și nici credite? Și care fi-va deznodămîntul dacă de nicăieri nu le venea vreun ajutor, dacă foamea le va prăbuși curajul? Și deodată avu viziunea dezastrului: copii care se stingeau, mame care plîngeau în hohote, în vreme ce bărbații, palizi și șubrezi, coborau din nou în mine. Mergea într-una, picioarele i se poticneau printre pietrele drumului, iar gîndul că biruința ar putea fi, în cele din urmă, de partea companiei și că el va fi vinovat de nenorocirea tovarășilor săi de lucru abătea asupră-i o spaimă cu neputință de îndurat.

Cînd ridică privirile din pămînt, își dădu seama că se afla în fața minei Voreux. Întunecata masă a construcțiilor se îngreuia sub păcura beznei, tot mai cotropitoare. În mijlocul incintei pustii, brăzdată de uriașe umbre încremenite, aceste construcții păreau o fortăreață părăsită. De îndată ce mașina de extracție se oprea, viața evada dintre ziduri. La acest ceas de noapte nici un suflu nu mai cutreiera acele meleaguri, nici vreo lumină de lanternă, nici vreun glas omenesc. Însăși suflarea pompei nu era decît o îndepărtată horcăială, venită cine știe de unde, din neantul în care se prăbușise întreaga mină.

Étienne privea, și inima i se înviora iar. Dacă muncitorii erau flămînzi, apoi companiei, în schimb, milioanele îi erau știrbite. Și, atunci, de ce victoria ar fi de partea ei, în această bătălie dintre muncă și capital? În orice caz, chiar de ar fi să cîștige ea, această victorie ar plăti-o scump. Își vor număra morții, dar după aceea. Era din nou cuprins de o furie care-l ațîța la luptă, de sălbatica pornire de a sfîrși odată cu mizeria, chiar cu prețul vieții. Mai bine să crape întreaga colonie deodată, decît unul cîte unul, din pricina foametei și a nedreptății. Îi reveneau în minte filele unor cărți nu destul de bine înțelese, pildele unor popoare ce-și incendiaseră propriile lor cetăți pentru a stăvili înaintarea vrăjmașilor, nelămurite întîmplări cu mame care, pentru a-și scăpa copiii de sclavie, le spărgeau capetele, cu oameni

care preferau să moară de foame decît să se atingă de pîinea tiranilor impilatori. Toate acestea îl exaltau, vîlvătaia de purpură a bucuriei se înălța acum din ceea ce fusese neagra-i tristețe, și-și alunga îndoiala, rușinîndu-se de acea lașitate de o clipă. Și, în această redeșteptare a credinței, se simțea iarăși cuprins de trufie, înălțîndu-se în propria-i închipuire tot mai sus; se bucura că este șef, că se știe urmat de către ceilalți, chiar pînă la jertfă, se visa din ce în ce mai puternic, vedea sfîrșitul încoronat de triumf. Își și închipuia o scenă pecetluită de simplitatea măreției, renunțarea la privilegiul puterii, remiterea autorității în mîinile poporului, în ceasul în care el va fi stăpînul.

Dar se trezi din visare, tresărind la auzul glasului lui Maheu, care-i povestea că avusese noroc, că prinsese un păstrăv splendid, pe care-l vînduse cu trei franci. Făcuse, așadar, rost de fiertură. Étienne îl lăsă pe tovarășul său de lucru să se întoarcă singur în colonie, spunîndu-i că va veni și el mai tîrziu, și intră ca să se așeze la o masă în cîrciuma *Avantage*, unde așteptă plecarea unui client pentru a-i aduce, fără vreun ocol, la cunoștință lui Rasseneur că-i va scrie lui Pluchart să vină de îndată în Montsou. Luase, în sfîrșit, o hotărîre. Voia să organizeze întrunirea proiectată, căci credea că izbînda va fi, sigur, de partea lor dacă minerii din Montsou vor adera, în masă, la Internațională.

4

La *Bon-Joyeux*, în cîrciuma văduvei Désir, se organizase acea întrunire restrînsă, care urma să aibă loc joi, la ceasurile două. Văduva, peste măsură de indignată de amărăciunile la care erau supuși copiii ei, minerii, nu mai înceta să-și verse focul și năduful, mai cu seamă de cînd cîrciuma îi era cam pustie. Nicicînd vreo grevă nu se arătase atît de puțin însetată, băutorii se închideau în casă, din teama de a nu contraveni cuvîntului de ordine prin care erau sfătuiți să fie cuminți. De aceea, orășelul Montsou, mișunînd în zilele de tîrg de mulțime de oameni, își dădea acum cu o expresie de

jale în vileag larga-i stradă mută și posomorită. Berea nu mai curgea pe tejghele și din pîntece, prelungindu-se în pîrîiașe pe caldarîmul acum uscat. Pe trotuarul din fața circiumii *Casimir* și al cafenelei *Progrès* nu se mai vedeau decît palidele chipuri ale cîrciumăreselor, cercetînd cu ochi iscoditori întinderile ulițelor; apoi, pînă și în inima Montsou-ului, cît ținea drumul de la cafeneaua *Lenfant* pînă la cafeneaua *Tison*, trecînd prin fața cafenelei *Piquette* și a cîrciumii *Tête-Coupée*, se întindea o cale pustie; doar în cafeneaua *Saint-Eloi*, frecventată de contramaiștri, mai gîlgîia berea în cîteva halbe; și atmosfera de pustietate se întindea pînă la localul *Volcan*, ale cărui muieri șomau, din lipsă de amatori, cu toate că ar fi fost dispuse să mai lase din preț, primind doar douăzeci și cinci de centime, în loc de cincizeci, avînd și ele în vedere vitregia vremurilor. Un adevărat doliu își cernea mîhnirea în inima întregului ținut.

— La dracu, strigase văduva Désir, plesnindu-se cu amîndouă mîinile peste șolduri, jandarmii sînt de vină! Dacă au poftă, n-au decît să mă bage și la răcoare, da, încaltea să le dau și eu de furcă!

Pentru ea toate autoritățile, toți patronii erau jandarmi, un termen de dispreț general, în care erau cuprinși toți vrăjmașii poporului. Și ea primise, cu mare entuziasm, propunerea pe care i-o făcuse Étienne: doar toată casa ei aparținea minerilor; le va pune la dispoziție, fără nici un ban, sala de dans, și ea singură va trimite pînă și invitațiile, pentru că așa cerea legea. De altfel, dacă legea nu era mulțumită, cu atît mai bine! O să-i facă cu ou și cu oțet! Începînd de a doua zi, tînărul îi aduse să semneze vreo cincizeci de scrisori, pe care el le dăduse la copiat vecinilor din colonie care știau să scrie; iar aceste scrisori fură trimise în mine, la delegați și la oamenii de care erau siguri. Ordinea de zi, cea mărturisită, era discutarea continuării grevei; numai că, în realitate, era așteptat Pluchart, și nădăjduiau o cuvîntare din parte-i, în vederea obținerii unei adeziuni în masă la Internațională.

Joi dimineață Étienne fu cuprins de neliniște nevăzîndu-l sosind pe fostul său contramaistru, care le făgă-

duise, printr-o telegramă, că va fi în Montsou miercuri seară. Atunci, oare, ce se petrecea? Era foarte necăjit că nu se va putea înțelege cu el înainte de a avea loc întrunirea. Chiar de la ceasurile nouă, Étienne plecă la Montsou, cu gîndul că, poate, mecanicul se dusese de-a dreptul acolo, fără a se mai opri la Voreux.

— Nu, nu l-am văzut pe prietenul dumitale, răspunse văduva Désir. Dar am făcut toate pregătirile, vino numai de vezi.

Îl conduse în sala de dans. Ornamentația rămăsese aceeași, adică niște ghirlande ce susțineau, în tavan, o coroană alcătuită din flori de hîrtie colorată și niște inscripții de carton aurit, cu înșiruirea unor nume de sfinți și de sfinte, de-a lungul pereților. Doar tribuna muzicanților fusese înlocuită cu o masă și trei scaune, așezate într-un colț al încăperii; și niște bănci, rînduite oblic, umpleau sala.

— E cum nu se poate mai bine, declară Étienne.

— Și să știți, reluă văduva, sînteți ca la dumneavoastră acasă. Înjurați cît vă ține gura... Jandarmii, dac-or vrea să intre, trebuie să treacă întîi peste trupul meu.

Cu toată îngrijorarea care-l apăsa, Étienne nu se putu stăpîni să nu surîdă privind-o, atît îi părea de enormă cu perechea ei de sîni, dintre care unul singur avea nevoie de un bărbat ca să-l cuprindă, ceea ce însemna că acum, dintre cei șase ibovnici săptămînali, lua cîte doi în fiecare seară, că prea era treabă din belșug.

Dar Étienne rămase uimit văzîndu-i intrînd pe Rasseneur și pe Suvarin; și cum văduva pleca, lăsîndu-i pe toți trei singuri, în acea mare încăpere pustie, el strigă:

— Ei, ați și venit?!

Suvarin, care lucrase în timpul nopții la Voreux, deoarece mecanicii nu erau în grevă, venise doar din curiozitate. Cît despre Rasseneur, acesta părea cam stingherit de vreo două zile. De pe chipu-i gras și rotofei pierise surîsul acela blajin.

— Pluchart n-a venit, sînt grozav de neliniștit, adăugă Étienne.

Cîrciumarul îi ocoli privirea și răspunse printre dinți:

— În ce mă privește, nu sînt de loc mirat, nici nu-l mai aștept.

— Cum adică ?

Atunci, hotărîndu-se, Rasseneur îl privi pe celălalt drept în ochi și spuse cu aerul unui om curajos :

— Uite ce-i : și eu i-am trimis o scrisoare, dacă vrei să știi, și în scrisoarea asta l-am rugat să nu vină... Da, pentru că găsesc mai nimerit să ne facem treburile noi între noi, fără să ne adresăm străinilor.

Étienne, scos din sărite, tremurînd de mînie, cu ochii țintă în ochii lui Rasseneur, tot repeta, bîlbîind :

— Ai făcut una ca asta ? Ai făcut una ca asta ?

— Da, am făcut-o, și foarte bine am făcut ! Și știi, doar, ce încredere am în Pluchart. E și destoinic, și om dintr-o bucată, poți fi sigur la drum cu el... Dar, vezi, nici nu mă sinchisesc de ideile voastre, asta în ce mă privește pe mine ! Politica, guvernul, nici nu vreau să știu de toate astea ! Ceea ce vreau eu, este doar ca muncitorul din mină să fie tratat omenește. Am lucrat în fundul minei vreme de douăzeci de ani și am nădușit acolo în așa hal, de trudă și de lipsuri, încît am jurat să obțin îndulcirea soartei pentru nenorociții care mai muncesc încă în străfundurile pămîntului ; și îmi spune inima că n-o să izbutiți, cu toate isprăvile astea, decît să înrăutățiți și mai mult soarta muncitorului... Cînd foamea îl va sili să coboare din nou în mină, va fi și mai rău frecat. Compania îl va răsplăti cu lovituri de ciomag, ca pe un cîine scăpat pe care-l vîri înapoi în cușcă... Iată ce vreau eu să împiedic, mă-nțelegi ?

Ridica glasul, cu burta înainte, înfipt bine pe groasele-i picioare. Și toată firea sa de om cumpănit și plin de răbdare se destăinuia în fraze limpezi, îmbelșugate, rostite fără nici o sforțare. Nu era oare o nerozie credința că lumea poate fi schimbată deodată, că muncitorii pot fi puși să ia locul patronilor și să-și împartă între ei banii cu ușurința cu care și-ar fi împărțit un măr ? Ar trebui să treacă mii și mii de ani pentru ca, poate, acest lucru să se înfăptuiască. Și, dacă e așa, atunci să facă bine și să-l mai slăbească cu minunile ! Hotărîrea cea mai înțeleaptă pentru cel ce nu vrea să-și spargă capul de pragul de sus este să meargă drept, să

ceară reforme cu putință de obținut, să se urmărească, în sfîrșit, îmbunătățirea condițiilor de viață ale muncitorilor, folosindu-se pentru aceasta toate prilejurile. Așa, de pildă, dacă s-ar ocupa de asta, el ar fi în stare să determine compania să accepte condiții mai bune pentru mineri în loc ca, dînd dracului compania, să crape cu toții, de încăpățînați ce erau.

Cu vorba sugrumată de indignare, Étienne îl lăsase să spună tot. Dar apoi strigă :

— La dracu, va să zică ai bragă în vine, nu sînge !

O clipă simți pornirea să-l pălmuiască ; și, pentru a se împotrivi ispitei, se avîntă în sală cu pași mari și-și potoli furia lovind băncile, înșiruite pe podea, printre care își croia drum.

— Cel puțin închideți ușa, le atrase Suvarin luarea-aminte. Nu e nevoie să vă audă toată lumea.

După ce se duse el însuși și o închise, se așeză liniștit pe unul dintre scaunele de la birou. Își răsucise o țigară și îi învălui pe ceilalți doi cu privirea-i blîndă și ageră, în vreme ce buzele i se subțiau într-un zîmbet discret.

— Nu-ți mai face inimă rea, că supărarea tot nu duce la nimic, spuse cu înțelepciune Rasseneur. Crezusem și eu la început că ești om cu judecată. Ai făcut foarte cuminte că le-ai cerut tovarășilor de lucru să-și păstreze calmul, că i-ai silit să nu se miște din casă și că ai folosit, în sfîrșit, întreaga ta autoritate pentru păstrarea ordinii. Pentru ca tocmai acum să-i arunci în vîltoare.

De fiecare dată cînd ieșea dintre șirurile de bănci, Étienne se întorcea spre cîrciumar, îl apuca de umeri, îl zgîlțîia, strigînd și zvîrlindu-i răspunsul în față :

— Da, trăsnească-mă cerul, vreau cu tot dinadinsul să-mi păstrez calmul ! Da, e adevărat, le-am impus o disciplină ! Firește că da ! Și acum încă le mai cer să fie liniștiți ! Numai că, la urma urmelor, nu putem fi batjocura nimănui... Tu ești fericit că poți să stai nepăsător. În ce mă privește, în unele clipe nici nu mai știu ce-i cu mine.

Era, din parte-i, o mărturisire. Își lua în rîs propriile-i iluzii de neofit, visul său sfînt, ce-l făcuse să vadă o cetate în care dreptatea avea să domnească, în curînd,

între oamenii deveniţi fraţi. Nici că se poate lucru mai cuminte decît să încrucişezi braţele şi să aştepţi, să-i vezi pe oameni sfîşiindu-se unii pe alţii, pînă la sfîrşitul veacurilor, ca lupii... Nu! Este necesar să te amesteci în vîltoare, căci altfel nedreptatea, nestinsă va rămînea de-a pururi şi, cît va fi lumea şi pămîntul, bogaţii vor suge sîngele celor săraci. De aceea, nu-şi va ierta niciodată prostia de a fi gîndit cîndva că trebuie înlăturată politica din problemele sociale. Nu ştia nimic pe atunci, dar apoi citise, studiase. Acum, ideile sale ajunseseră la maturitate; se lăuda de a fi conceput un sistem. Totuşi, îl explica prost, în fraze confuze, în care găseai cîte ceva din toate teoriile pe care le vînturase, pentru a le părăsi apoi, una cîte una. Pe piscul cel mai înalt rămînea trainică ideea lui Karl Marx; capitalul nu era decît rezultatul jafului; munca avea şi datoria şi dreptul de a pune din nou stăpînire pe aceste avuţii prădate. În practică, ca şi Proudhon, se lăsase cucerit de himera creditului reciproc, de himera unei uriaşe bănci de schimb, prin existenţa căreia intermediarii să fie înlăturaţi; apoi, asociaţiile cooperative ale lui Lassale, înzestrate de stat, prefăcînd, treptat-treptat, pămîntul într-o singură cetate industrială, îl pasionaseră, pînă în ziua cînd îl cuprinsese dezgustul, cînd îşi dăduse seama de dificultăţile pe care le-ar întîmpina exercitarea oricărui control; şi, de puţină vreme, ajunsese la ideea colectivismului, cerînd ca toate mijloacele de producţie să fie puse în mîinile colectivităţii. Dar toate acestea rămîneau gînduri nelămurite; nu ştia cum să înfăptuiască acest nou vis, aşa cum se simţea legat încă de scrupulele sensibilităţii şi ale raţiunii, şi nu destul de îndrăzneţ încît să facă afirmaţii absolute, ca sectarii. Nu putea decît să spună că, înainte de orice altă problemă, era una singură, şi anume: să se pună mîna pe conducere. Abia după aceea se va vedea ce rămîne de făcut.

— Dar ce te-a apucat? De ce te dai cu burghezia? continuă el cu violenţă, întorcîndu-se din nou, înfipt pe picioare, în faţa cîrciumarului. Doar tu singur, cu gura ta, spuneai altădată: trebuie să crape buba!

Pe obrajii lui Rasseneur apăru o uşoară roşeaţă.

— E adevărat, așa am spus, și dacă-ntr-adevăr o să crape, ai să vezi că nu sînt de loc mai fricos decît alții... Numai că nici în ruptul capului nu mă învoiesc să fiu de partea acelora care măresc haosul cu gîndul de a pune laba pe o situație.

La rîndu-i, roși și Étienne. Cei doi bărbați nu mai strigară, devenind dușmănoși și haini, cuprinși de mînia rece a rivalității dintre ei. În realitate, din această pricină sistemele lor aveau ceva excesiv, făcîndu-i, pe unul să cadă în exagerări revoluționare, iar pe celălalt să arboreze o prudență de circumstanță, determinați astfel să treacă dincolo de adevăratele lor convingeri, în fatalitatea acestor roluri, niciodată alese de ei înșiși. Iar Suvarin, care-i asculta, lăsă să i se vadă, pe chipu-i de fată blondă, un dispreț tăcut, strivitorul dispreț al omului gata să-și dea viața, neștiut de nimeni, fără măcar a smulge din această jertfă vreo aureolă de martir.

— Care va să zică, pe mine m-ai țintit? întrebă Étienne. Mă pizmuiești?

— Să te pizmuiesc? Da de ce? răspunse Rasseneur. În ce mă privește, eu nu fac pe omul de seamă și nici nu încerc să creez la Montsou o secțiune, pentru a deveni secretarul ei.

Celălalt voi să-i curme vorba, dar el adăugă:

— Haide, vorbește deschis! Nici nu-ți pasă de Internațională, arzi doar de dorința de a ne fi căpetenie, de a face pe domnul corespondent al faimosului Consiliu federal din nord!

O clipă domni tăcerea. Fremătînd, Étienne reluă:

— Bine... Credeam că nu am nimic să-mi reproșez. Totdeauna îți ceream sfatul, știind că luptaseși aici mult timp înaintea mea. Dar de vreme ce nu ești în stare să suporți pe nimeni alături de tine, voi acționa, de astăzi înainte, cu desăvîrșire singur... Dar, mai întîi, îți atrag atenția că întrunirea va avea loc, chiar dacă Pluchart nu vine, și că tovarășii mei de lucru vor adera, cu sau fără voia ta.

— Oho, să adere!... murmură cîrciumarul. Mai va pînă atunci... Trebuie să-i convingi să plătească cotizația.

— Nici pomeneală. Internaţionala dă o păsuire lucrătorilor în grevă. O să le plătim mai tîrziu, şi chiar Internaţionala ne va veni, de îndată, în ajutor.

Rasseneur, deodată, deveni furios.

— Foarte bine! Om vedea. O să fiu şi eu la întrunirea ta şi o să iau cuvîntul. Da să ştii că nu te las să le suceşti prietenilor mei capul, o să-i luminez, să ştie care sînt adevăratele lor interese. Om vedea pe care dintre noi or găsi ei cu cale să-l urmeze, pe mine, pe care mă ştiu de treizeci de ani, sau pe tine, care ne-ai încurcat toate lucrurile în mai puţin de un an... Nu, nu! Lasă-mă-n pace! A sosit ceasul în care se va şti cine e mai tare!

Şi Rasseneur ieşi, trîntind uşa. Ghirlandele de flori tremurară în tavan, stemele aurite se izbiră de pereţi. Apoi sala cea mare se cufundă din nou în apăsătoarea ei tăcere.

Suvarin fuma, cu aerul său blînd, şezînd în faţa mesei. Étienne se plimbă o clipă tăcut şi, după aceea, multă vreme, işi vărsă năduful faţă de Suvarin. Ce vină avea că ceilalţi se săturaseră de matahala asta de nimic şi se strînseseră în jurul lui? Şi tăgăduia că ar fi alergat după popularitate, bine nici nu ştia cum se întîmplaseră lucrurile de-şi cîştigase preţioasa prietenie a celor din colonie, încrederea minerilor, autoritatea pe care o avea asupra lor la acest ceas. Era cuprins de revoltă în faţa acuzării că ar vrea să provoace haos împins de ambiţii personale şi, bătîndu-se cu pumnii în piept, se apăra, invocînd sentimentul său de fraternitate.

Deodată se opri în faţa lui Suvarin şi strigă:

— Vezi tu, dacă m-aş şti în stare să fac un prieten să piardă, din pricina mea, o singură picătură de sînge, aş fugi în America mîncînd pămîntul!

Mecanicul ridică din umeri şi un zîmbet îi arcui din nou buzele.

— Ei, sînge, murmură el, ce însemnătate are atîta lucru? Pămîntul doar are nevoie de sînge.

Étienne, liniştindu-se, îşi luă un scaun şi se aşeză la celălalt capăt, cu coatele pe masă. Acest chip bălan, ai cărui ochi visători se incendiau la răstimpuri de o sălbatică vîlvătaie roşie, îl tulburau, exercitînd asupra

voinței sale o stranie înrîurire. Fără ca prietenul său să fi scos o vorbă, cucerit de însăși această tăcere, Étienne se simțea tot mai atras de el.

— Să vedem, ce-ai face tu în locul meu? întrebă el. Oare nu am dreptate vrînd să acționez?... Nu-i așa că cel mai cuminte lucru este să facem parte din această asociație?

Suvarin, după ce zvîrli ușor un rotocol de fum, răspunse ca de obicei, cu vorba lui:

— Ei, prostii! Dar între timp, măcar și atît... tot e ceva. De altfel, Internaționala asta are să fie în curînd pusă pe roate. Se și ocupă de ea.

— Cine adică?

— El!

Rostise acest cuvînt aproape în șoaptă, cu un aer de fervoare mistică, zvîrlind o privire spre Răsărit. Însuși conducătorul era acela despre care vorbea — Bakunin [1], nimicitorul.

— Numai el e în stare să dea lovitura de măciucă, continuă Suvarin, în vreme ce cărturarii tăi sînt niște lași cu teoriile lor evoluționiste... În mai puțin de trei ani, Internaționala, condusă de el, va zdrobi vechea așezare a lumii.

Étienne ciulea urechile, foarte atent. Ardea de dorința de a învăța, de a înțelege acest cult al distrugerii, despre care mecanicul rareori lăsa să-i scape cîte un cuvînt, și acela obscur, ca și cum n-ar fi vrut să dea nimănui în vileag anumite taine.

— Dar, în sfîrșit, lămurește-mă și pe mine. Care este ținta pe care o urmăriți?

— Să distrugem totul... Să nu mai existe pe lume națiuni, să nu mai existe guverne, nici proprietate, să nu mai existe Dumnezeu și nici religii.

— Înțeleg foarte bine. Și la ce are să vă ducă această distrugere?

— La comuna primitivă și, fără un anume tipar, la o lume nouă, la un alt început al tuturor lucrurilor.

— Și care sînt mijloacele de înfăptuire? Cum socotiți că veți face?

---

[1] Reprezentant de seamă al anarhismului, dușman înverșunat al socialismului științific.

— Mijloacele ? Focul, otrava, pumnalul. Banditul este adevăratul erou, haiducul, revoluţionarul în plină acţiune, fără fraze culese de prin bîrţoage. Este necesar ca un şir de înfricoşătoare atentate să înspăimînte pe cei puternici şi să trezească din somn mulţimile.

Vorbind, Suvarin devenea înfricoşător. Un extaz îl stăpînea. O mistică vîlvătaie îi ţîşnea din ochii-i palizi, în vreme ce firavele-i mîini încleştau marginea mesei, s-o frîngă aproape. Cuprins de spaimă, celălalt îl privea, cu gîndul la întîmplările ce-i fuseseră vag destăinuite : mine explozibile în subteranele palatelor ţarului, şefi de poliţie culcaţi la pămînt cu lovituri de cuţit, ca mistreţii, o amantă a lui, singura femeie pe care o iubise, spînzurată la Moscova, într-o dimineaţă ploioasă, în vreme ce el, pierdut în mulţime, o săruta din ochi pentru cea din urmă oară.

— Nu, nu ! murmură Étienne, făcînd un gest larg, ca pentru a înlătura aceste viziuni de groază, la noi lucrurile n-au ajuns încă atît de departe ! Asasinatul, pîrjolul, niciodată ! E monstruos, e nedrept, toţi ai noştri s-ar ridica deodată să-l sugrume pe făptaş !

Şi, apoi, el nu înţelegea de loc, nu putea să se împace cu întunecatul vis al acestei nimiciri a lumii, secerată aidoma unui cîmp de secară, pînă la rădăcină. Şi apoi ce va fi ? Cum se vor naşte din nou popoarele ? Cerea un răspuns la această întrebare.

— Împărtăşeşte-mi şi mie programul tău, ca să ştim şi noi, ceilalţi, încotro s-o apucăm.

Atunci, cu privirea-i înecată şi pierdută, Suvarin încheie liniştit :

— Toate socotelile cu privire la ceea ce va fi sînt criminale, pentru că ele opresc distrugerea totală şi stăvilesc mersul revoluţiei.

Aceasta îl făcu pe Étienne să rîdă, în ciuda fiorului de gheaţă care îi străbătu şira spinării din pricina răspunsului lui Suvarin. De altfel, recunoştea din toată inima că era şi ceva drept în aceste idei, a căror înspăimîntătoare simplitate îl atrăgea, numai că ar fi însemnat să i se dea apă la moară lui Rasseneur dacă li s-ar spune asemenea lucruri celorlalţi. Problema era să se acţioneze practic.

Văduva Désir le propuse să ia masa. Se învoiră și trecură în dugheana circiumii, în tot cursul săptăminii despărțită de sala de bal printr-un paravan mobil. După ce isprăviră de mîncat omleta și brînza, mecanicul voi să plece; dar cum celălalt stăruia să rămînă, el spuse:

— La ce bun? Ca să vă ascult cum trăncăniți la prostii care nu fac două parale?... Am auzit de-astea destule. Rămîneți cu bine!

Și se îndepărtă, cu chipu-i blajin, dar îndărătnic, ținînd o țigară între buze.

Îngrijorarea lui Étienne creștea. Erau ceasurile unu. Desigur, Pluchart își călcase cuvîntul. Pe la unu și jumătate, delegații începură să sosească, și trebui să-i primească pentru că ținea să supravegheze intrarea, de teamă ca nu cumva compania să-și fi trimis obșinuitele-i iscoade. Cerceta fiecare bilet de invitație, măsurîndu-i pe toți din cap pînă-n picioare; mulți, de altminteri, intrau fără nici un bilet, fiind de ajuns ca Étienne să-i recunoască și să-i lase înăuntru. Cînd sunară ceasurile două, îl văzu sosind pe Rasseneur, care, fără să se zorească, stătea de vorbă, terminîndu-și liniștit de fumat luleaua, în fața tejghelii. Calmul acesta ironic sfîrși prin a-l înfuria pe Étienne, cu atît mai mult cu cît se iviseră, veniți doar așa, ca să se distreze, și niște giumbușlucari ca Zacharie, Mouquet și alții de aceeași teapă; aceștia habar n-aveau de grevă, ba chiar socoteau că e de tot hazul să stai cu brațele încrucișate; și, în jurul mesei, își cheltuiau cele din urmă zece centime pe o halbă de bere, rînjind și glumind pe socoteala tovarășilor lor de lucru, cei convinși, care aveau să moară de plictiseală la întrunire.

Se mai scurse încă un sfert de ceas. În sală lumea începea să-și piardă răbdarea. Atunci Étienne, deznădăjduit, avu aerul unui om care ia, în sfîrșit, o hotărîre. Și se decise să intre tocmai în clipa în care văduva Désir, care scotea capul afară, strigă:

— Da uite-l, a venit domnul dumitale!

Era, într-adevăr, Pluchart. Sosea într-o trăsură trasă de o biată gloabă. Sări de îndată pe trotuar, subțirel, făcînd pe chipeșul, cu căpățîna prea mare și cam pătrată, înfățișîndu-se, sub redingota de stofă neagră,

spilcuit, ca un muncitor chivernisit. De cinci ani nu mai pusese mîna pe pilă, umbla dichisit, era mai ales pieptănat cu îngrijire și vanitos pentru succesele sale oratorice; dar membrele îi rămăseseră cam înțepenite, iar unghiile miinilor sale mari nu-i mai creșteau, măcinate de fier. Foarte activ, își alimenta ambiția bătînd neobosit drumurile provinciei, pentru a-și semăna ideile.

— Ah, nu fiți supărați pe mine! spuse el, luîndu-le-o înainte, ca să nu le mai dea răgaz să-i pună întrebări și să-i facă reproșuri. Ieri, conferință la Preuilly, dimineața; seara, întrunire la Valençay. Astăzi, dejunul la Marchiennes, cu Sauvagnat... În cele din urmă am putut lua o birjă. Sînt sfîrșit de oboseală, vă puteți da seama după glasul meu. Dar n-are a face, voi vorbi, totuși.

Era pe pragul localului *Bon-Joyeux*, cînd își aduse aminte.

— Ei, drace! Am uitat cărțile de membru! Cît pe-aci să fac buclucul!

Se întoarse la trăsură, pe care birjarul o ducea sub șopron, și scoase din lada trăsurii o cutie neagră de lemn, pe care o luă sub braț.

Étienne, încîntat, mergea în umbra lui Pluchart, în vreme ce Rasseneur, încremenit locului, nu îndrăznea să-i dea mîna. Celălalt, însă, i-o și strîngea și apucă să spună, doar în treacăt, o vorbă despre scrisoarea cu pricina: ce gînd pidosnic! De ce să nu se țină această întrunire? Cuminte e să se folosească prilejul unei întruniri de cîte ori se ivește. Văduva Désir îl pofti să îmbuce ceva, dar el refuză. Nu era nici o nevoie! El vorbea și fără să bea. Numai că era grăbit, pentru că intenționa să ajungă, seara, pînă la Joiselle, unde voia să stea de vorbă cu Legoujeux. Atunci intrară cu toții buluc în sala de bal. Maheu și Levaque, care sosiseră mai tîrziu, veneau în urma lor. Și ușa fu încuiată cu cheia, ca să fie numai între ei, ceea ce prilejui hazliilor și mai grozave chiote de veselie; Zacharie îi strigă lui Mouquet că, pesemne, aveau de gînd să fete vreun prunc, de se zăvoriseră, în așa hal, înăuntru.

Vreo sută de mineri adăstau pe bănci, în aerul închis al încăperii, unde miasmele calde ale ultimului bal se mai înălțau încă din podea. Șoapte cutreierară sala, ca-

petele se întoarseră, în vreme ce noii-sosiţi se aşezau pe locurile rămase goale. Privirile se îndreptară către domnul din Lille, a cărui neagră redingotă stîrni uimirea şi un sentiment de stingherire.

Dar, îndată, la propunerea lui Étienne, se alcătui biroul de conducere. El pronunţa nume, pe care ceilalţi le aprobau prin ridicare de mîini. Pluchart fu ales preşedinte, iar apoi Maheu şi însuşi Étienne fură declaraţi asesori ; urmă un scîrţîit de scaune ; membrii biroului se instalară şi o clipă îl căutară din ochi pe preşedintele dispărut pe după masă, sub care strecura lădiţa ce nu fusese de loc lăsată din mînă. Cînd se ivi iarăşi, bătu uşor cu mîna în masă, cerînd atenţia adunării, apoi începu, cu un glas răguşit :

— Cetăţeni...

O mică uşă se deschise, şi el fu nevoit să-şi curme vorba. Era văduva Désir, care, ocolind pe la bucătărie, aducea pe o tavă şase halbe de bere.

— Nu vă deranjaţi, murmură ea. O cuvîntare cere udătură.

Maheu îi luă tava din mînă, şi Pluchart putu vorbi mai departe. Mărturisi că e mişcat de buna primire a lucrătorilor din Montsou. Îşi ceru iertare pentru întîrziere, vorbind despre oboseala şi despre răguşeala lui. Apoi dădu cetăţeanului Rasseneur cuvîntul, pe care acesta din urmă îl cerea.

Rasseneur se şi înfipsese aproape de masă, lîngă halbele de bere. Un scaun întors îi slujea drept tribună. Părea foarte emoţionat şi tuşi înainte de a rosti cu toată puterea :

— Tovarăşi...

Pricina autorităţii de care se bucura în rîndul minerilor se datora uşurinţei sale de exprimare şi felului blajin cu care ştia să le vorbească ceasuri întregi, fără să obosească. Nu făcea nici un gest de prisos, rămînea greoi şi surîzător, îi ameţea, îi zăpăcea, pînă cînd, în cele din urmă, ajungeau să strige cu toţii : „Da, da, aşa e, ai dreptate !" Şi totuşi, de astă dată, chiar de la primele cuvinte, Rasseneur simţise o surdă împotrivire. De aceea vorbea cu toată luarea-aminte. Nu punea în discuţie decît problema dacă să se continue

sau nu greva și aștepta întîi să fie aplaudat, pentru ca apoi să critice Internaționala. Bineînțeles, onoarea nu îngăduia să cedeze în fața pretențiilor companiei, dar ce de mizerii de pe urma acestei hotăriri, ce groaznic viitor îi aștepta dacă vor fi siliți să mai reziste încă multă vreme! Și, fără a se pronunța în favoarea renunțării, urmărea doar slăbirea curajului, descriind coloniile de mineri înfometate și întrebînd pe ce resurse se bizuie cei ce erau pentru continuarea grevei. Trei sau patru prieteni încercară să-l aprobe, ceea ce accentuă recea tăcere a celor mai mulți și dezaprobarea din ce în ce mai fățișă cu care îi întîmpinau cuvintele. Atunci, pierzînd speranța să-i recîștige de partea sa, îl cuprinse mînia, le prezise fel de fel de nenorociri dacă vor lăsa să li se sucească mințile cu provocări venite din afară. Două treimi dintre cei de față se ridicaseră supărați, vrînd să-l împiedice de a mai vorbi, pentru că îi insulta, tratîndu-i ca pe niște copii neînstare să se conducă singuri. Iar el, bînd înghițitură după înghițitură berea din halbă, vorbea totuși în mijlocul hărmălaiei, urlînd cît îl ținea gura că încă nu se născuse pe lume viteazul care, punîndu-i-se de-a curmezișul drumului, să-l împiedice să-și facă datoria!

Pluchart era în picioare. Neavînd clopoțel, bătea cu pumnul în masă și repeta cu glasu-i sugrumat:

— Cetățeni... cetățeni...

În sfîrșit, obținu o clipă de liniște, și în acest răgaz, adunarea fiind consultată, i se luă lui Rasseneur cuvîntul. Delegații, care în numele minerilor luaseră parte la întrevederea cu directorul Hennebeau, îi îmbiau și pe ceilalți, cu toții asmuțiți de foame, răscoliți de idei noi. Din acea clipă votul era sigur.

— Ție puțin îți pasă, ai ce mînca! urlă Levaque, arătîndu-i lui Rasseneur pumnul.

Étienne se aplecase pe la spatele președintelui pentru a-l potoli pe Maheu, roșu de mînie, scos din sărite de această fățarnică cuvîntare.

— Cetățeni, rosti Pluchart, îngăduiți-mi să iau cuvîntul!

Se făcu o adîncă tăcere. Vorbi. Glasu-i ieșea cu greu și răgușit din gîtlej; dar omul se deprinsese cu asta,

veșnic pe drumuri, tot purtîndu-și de colo pînă colo laringita, o dată cu programul său. Treptat-treptat, își umflă vocea, smulgînd din ea efecte puternice. Cu brațele larg deschise, însoțindu-și perioadele cu o legănare a umerilor, avea o elocvență de predicator, un fel religios de a lăsa să cadă faldurile finalelor de fraze, a căror monotonă sforăială sfîrșea prin a convinge.

Și își legă cuvîntarea de măreția și binefacerile Internaționalei, o primă cuvîntare pe care totdeauna o debita în localitățile unde nu mai fusese pînă atunci. Lămuri adunării scopul Internaționalei, adică emanciparea muncitorilor; îi înfățișă construcția grandioasă: la temelie, comuna, mai sus, provincia, și mai sus încă, națiunea, iar, într-adevăr, pe pisc, umanitatea. Brațele i se mișcau agale, punînd unul peste altul etajele, înălțînd uriașa catedrală a lumii viitoare. Apoi venea administrația interioară; dădu citire statutelor, vorbi despre congrese, dădu în vileag crescînda însemnătate a acestei opere, lărgirea programului, care, plecînd de la luarea în discuție a salariilor, trecea acum la rezolvarea problemei sociale, pentru a înlătura o dată pentru totdeauna relațiile economice existente. Proclama pieirea naționalităților, înmănuncherea muncitorilor din întreaga lume pentru această comună operă de dreptate, care, măturînd de pe suprafața pămîntului burghezia putredă, va crea, în sfîrșit, o societate liberă, în care cel ce nu va munci nu va avea nimic! Mugea, florile de hîrtie colorată se agitau, înfiorate de gîfîiala lui, sub afumatul tavan, atît de scund, încît îi răsfrîngea vijelioasele-i izbucniri ale glasului.

O furtună se abătuse asupra întregii săli. Unii strigară:

— Asta vrem și noi... Adevărat! Adevărat!

El, Pluchart, continua să vorbească. Nu vor trece trei ani, și lumea va fi cucerită. Și făcea numărătoarea popoarelor care erau deja convinse. De pretutindeni curgeau adeziunile. Nicicînd vreo religie nouă nu făcuse atît de numeroși adepți. Apoi, odată deveniți stăpîni, ei vor fi cei care vor dicta patronilor legiuirile, și, de astă dată, acestora le va veni rîndul să li se pună genunchii pe grumaz.

— Da, așa e! Așa e!... Vor fi dați jos de pe tron!

Cu un gest, impuse tăcerea. Acum începea să vorbească despre problema grevelor. În principiu, el le dezaproba, socotindu-le drept un mijloc prea încet, de pe urma căruia muncitorii au și mai multe de suferit. Dar, așteptînd o soartă mai bună, cînd ele deveneau inevitabile, trebuiau făcute, căci prezintă avantajul de a dezorganiza capitalul. Iar el arăta că, în acest caz, Internaționala constituie providența greviștilor, citînd exemple: la Paris, în timpul grevei lucrătorilor în bronz, toate condițiile greviștilor au fost acceptate în bloc de către patronii cuprinși de spaimă la aflarea știrii că Internaționala le trimitea ajutoare; la Londra, aceeași Internațională a salvat pe muncitorii de la o mină de cărbuni, repatriind, pe cheltuiala ei, un întreg convoi de belgieni aduși de proprietarul întreprinderii. De ajuns era să afle companiile că oamenii lor aderă, ca să și înceapă să tremure, căci aceștia intrau în marea oaste a muncitorilor, hotărîți mai curînd să-și dea viața unii pentru alții decît să rămînă robii orînduirii capitaliste.

Ropote de aplauze îl întrerupseră. Își ștergea cu batista fruntea înnădușită, nevrînd să bea halba de bere pe care Maheu i-o punea în față. Cînd voi să-și continue cuvîntarea, noi aplauze îi curmară vorba.

— S-a făcut! îi spuse la repezeală lui Étienne. Le-am vorbit destul... Repede cărțile de membru! Se scufundase sub masă și reapăru ținînd în mînă lădița neagră de lemn. Cetățeni, strigă el, dominînd vacarmul, iată cărțile de membru. Îi rog pe delegații voștri să vină aici, de unde le vor lua, ca să vi le împartă... Socotelile le vom aranja mai tîrziu.

Rasseneur se ridică și protestă din nou. La rîndu-i, Étienne se agita, căci trebuia și el să rostească o cuvîntare. Urmă o zăpăceală de nedescris. Levaque întindea pumnii înainte, ca și cum ar fi fost gata de bătaie. În picioare, Maheu vorbea, fără să se fi putut desluși un singur cuvînt din ceea ce spunea. O dată cu intețirea acestui tumult, din podea se ridica praful, acel praf plutitor al balurilor ce avuseseră loc înainte, otră-

vind aerul cu duhoarea pătrunzătoare lăsată de încărcătoarele de vagonete și de ucenicii din mine.

Deodată, mica ușă se dete în lături, iar văduva Désir o umplu cu pîntecele ei și cu pieptul, strigînd cu o voce tunătoare:

— Tăceți, pentru numele lui Dumnezeu! Au sosit curcanii!

Sosise comisarul districtului, ceva mai tîrziu, pentru a întocmi un proces-verbal și pentru a dizolva adunarea. Era însoțit de patru jandarmi. De vreo cinci minute, văduva Désir, de partea cealaltă a ușii închise, le dădea de lucru, spunîndu-le că era la ea acasă și că avea dreptul să primească niște prieteni. Dar fusese dată la o parte cu de-a sila și venea în grabă, să dea de veste copiilor ei.

— Ștergeți-o pe-aici, reluă ea. O scîrnăvie de curcan stă de pază în curte. N-are decît să păzească, pentru că magazioara mea de lemne dă în uliță... așa că grăbiți-vă.

Comisarul începuse să și bată cu pumnul în ușă; și, cum nimeni nu-i deschidea, amenința că o va sparge. Pesemne vreo iscoadă îi suflase ceva, pentru că urla că adunarea era ilegală, deoarece un mare număr de mineri erau înăuntru fără bilete de invitație.

În sală zăpăceala era tot mai mare. Nu puteau fugi așa, fără să fi votat nici pentru adeziune la Internațională și nici pentru continuarea grevei. Cu toții se încăpățînau să vorbească deodată. În sfîrșit, președintelui îi veni în minte să procedeze la vot prin aclamații. Mîini se ridicară în aer, delegații declarară în grabă că ei aderau în numele tovarășilor lor de lucru care lipseau. Și așa se făcu că cei zece mii de mineri din Montsou deveniră membri ai Internaționalei.

Între timp începuse debandada. Ca să le apere retragerea, văduva Désir se dusese să se proptească în ușa pe care, în spatele ei, jandarmii o zgîlțîiau cu patul puștii. Minerii săreau peste bănci ca să-și croiască drum și fugeau unul după altul prin bucătărie și prin magazie. Cîrciumarul o șterse printre cei dintîi, iar Levaque se luă după el, uitînd cearta și înjurăturile, fiindu-i poftă de o bere, cu care să-l cinstească Rasseneur, ca să-i dea

prilejul de împăcare. Etienne, după ce puse mîna pe lădiţa lui Pluchart, aştepta împreună cu acesta şi cu Maheu, ţinînd toţi trei la cinstea de a ieşi cei din urmă. În clipa în care plecau, broasca uşii sări, iar comisarul se găsi faţă în faţă cu cîrciumăreasa, care, cu pieptul şi cu pîntecele, mai baricada încă uşa.

— Mare scofală aţi făcut că mi-aţi răscolit toată casa ! spuse ea. Vedeţi bine că nu-i nimeni aici.

Comisarul, un om greoi, pe care toate întîmplările de acest fel îl plictiseau, o ameninţă doar cu închisoarea. Şi plecă vociferînd, luînd cu sine pe cei patru jandarmi, sub ploaia de vorbe batjocoritoare ale lui Zacharie şi ale lui Mouquet, care, cuprinşi de admiraţie pentru grozava farsă jucată jandarmilor de tovarăşii lor de lucru, luau în derîdere pe reprezentanţii forţei publice.

Afară, pe străduţă, Étienne, încurcat de lădiţa pe care o luase cu el, alergă, urmat de ceilalţi. Deodată îi veni în minte Pierron şi întrebă de ce acesta nu fusese văzut ; iar Maheu, alergînd şi el, îi răspunse că Pierron era bolnav : o boală de circumstanţă, teama să nu se compromită. Voiră să-l reţină pe Pluchart, dar acesta, fără a se opri din fugă, le spuse că pleacă de îndată la Joiselle, unde-l aştepta Legoujeux, ca să primească unele dispoziţii. Atunci, strigînd, îi urară drum bun ; fără să încetinească fuga, cu picioarele la spinare, goneau într-una, străbătînd orăşelul Montsou. Schimbară cîteva vorbe, întretăiate de gîfîiala piepturilor. Étienne şi Maheu rîdeau încîntaţi, siguri din acea clipă de victoria cauzei lor. Cînd Internaţionala le va fi trimis ajutoarele, compania va fi aceea care-i va implora să reînceapă lucrul. Şi în acest avînt al nădejdii, în această goană a bocancilor grei, tropăind pe caldarîmul drumului, mai era încă ceva, ceva întunecat şi înfricoşător, o violenţă a cărei furtună avea să înfierbînte coloniile minerilor din cele patru unghiuri ale ţinutului.

5

Se mai scurseră alte două săptămini. Era prin cele dintii zile ale lui ianuarie, cu ceţuri reci ce amorţeau plaiurile imensei cimpii. Iar mizeria se inteţise şi mai mult. Locuitorii din colonii agonizau tot mai greu, apăsaţi de sărăcia crescindă. Patru mii de franci, trimişi din Londra de către Internaţională, nu-i indestulase cu piine nici măcar pe trei zile. După aceea nu mai primiseră nici un ban. Această mare nădejde, acum prăbuşită, le slăbea curajul. Pe cine să se mai bizuie de acum inainte dacă chiar fraţii lor ii lăsau in părăsire? Se simţeau pierduţi, in toiul grelei ierni, singuri pe lume.

In ziua de marţi, toate mijloacele de trai se isprăviseră in colonia celor „două sute patruzeci". Ca să le găsească, Étienne se dăduse peste cap, impreună cu delegaţii: se făceau liste de subscripţii in oraşele invecinate şi chiar la Paris; se făceau chete, se organizau conferinţe. Aceste sforţări rămineau fără nici un rezultat, opinia publică, mişcată la inceput, devenea nepăsătoare de cind această grevă se prelungea aşa, la nesfirşit, foarte calmă, fără drame pasionante. Doar citeva pomeni, şi acestea atit de neinsemnate, incit de-abia ajungeau să intreţină cele mai sărace familii. Ceilalţi o mai duceau cum puteau, amanetindu-şi zdrenţele, vinzind, unul cite unul, lucrurile din casă. Toate luau drumul negustorilor de vechituri, lina din saltele, vasele de bucătărie, ba chiar şi mobila. Un moment se crezuseră salvaţi. Unii negustori cu de-amănuntul din Montsou, distruşi de Maigrat, le oferiseră credite, cu gindul de a-şi recistiga clientela; şi, vreme de o săptămină, băcanul Verdonck şi cei doi brutari Carouble şi Smelten le deschiseră larg uşile prăvăliilor. Dar aceste avansuri se impuţinau; cei trei negustori se opriră. Portăreilor le creştea inima din această inglodare in datorii ce urmau să apese multă vreme pe mineri. Nicăieri nu se mai găsea nici un credit, nimeni nu mai avea o cratiţă spartă de vinzare, şi fiecăruia dintre ei nu-i mai rămînea decit să cadă in vreun ungher, unde să aştepte să crape ca un ciine riios.

Étienne și-ar fi vîndut și pielea de pe el. Renunțase la leafa ce i se cuvenea pentru ținerea scriptelor. Plecase la Marchiennes să-și amaneteze pantalonii și redingota de stofă, fericit să mai poată susține încă cheltuielile casei lui Maheu. Nu-i mai rămăseseră decît cizmele, pe care spunea că le păstrează ca să aibă picioarele solide. Era disperat că greva izbucnise prea devreme, înainte de a fi avut răgazul să umple casa fondului de rezervă. Aceasta era, după părerea sa, singura pricină a dezastrului, căci muncitorii vor izbîndi, cu siguranță, în lupta împotriva patronilor în ziua în care vor găsi în fondurile lor de rezervă banii de care aveau nevoie ca să reziste. Și își aduse aminte de cuvintele lui Suvarin, care învinuia compania că îi ațîță pe oameni la grevă pentru a le irosi aceste fonduri.

Vederea celor din colonie, a acestor sărmani oameni fără pîine și fără foc, îl tulbura. Prefera să plece de acasă și să se obosească în lungi plimbări. Într-o seară, pe cînd se întorcea spre casă, trecînd aproape de Réquillart, zărise la marginea drumului o femeie bătrînă leșinată. Fără îndoială, femeia trăgea să moară de inaniție; și, după ce o ridicase, începu să strige după o fată pe care o văzuse după un gard.

— A, tu erai? spuse Étienne, recunoscînd-o pe Mouquette. Haide, ajută-mă, trebuie să-i dăm să bea ceva.

Mouquette, înduioșată pînă la lacrimi, dădu fuga în casă, în șandramaua dărăpănată, pe care taică-su și-o amenajase printre ruine. Și ieși repede de acolo, aducînd rachiu și pîine. Rachiul o readuse în simțire pe bătrînă, care, fără să scoată un cuvînt, îmbuca, cu lăcomie, din pîine. Era mama unui miner și locuia într-o colonie din preajma Cougny-ului; căzuse acolo, în drum spre casă, întorcîndu-se de la Joiselle, unde încercase zadarnic să împrumute cincizeci de centime de la o soră de-a ei. Îndată după ce mîncă pîinea, plecă amețită.

Étienne rămăsese pe terenul viran al Réquillart-ului, ale cărui hangare prăbușite piereau, acoperite de mărăcini.

— Haide! Nu vrei să vii cu mine să bei și tu un păhăruț? îl întrebă Mouquette cu veselie. Și, cum el

stătea în cumpănă, adăugă: Va să zică tot te mai temi de mine!

El o urmă, cucerit de rîsul ei. Tragerea de inimă cu care dăduse bătrînei pîinea aceea îl înduioșase. Ea nu voi să-l primească în camera bătrînului și îl duse în odaia ei, unde, de îndată ce intră, umplu două pahare cu rachiu. Odaia aceasta era foarte curată, ceea ce-i prilejui lui Étienne cîteva cuvinte de laudă. De altfel, părea că oamenilor din casa aceasta nu le lipsea nimic. Bătrînul Mouque continua să-și facă mai departe treaba de grăjdar la Voreux; iar ea, ca să nu stea cu brațele încrucișate, se făcuse spălătoreasă, ceea ce îi aducea un cîștig de un franc și jumătate pe zi. Chiar dacă petreci cu bărbații, totuși nu înseamnează neapărat că ești o trîntoriță.

— Ia spune-mi, murmură ea deodată, cuprinzîndu-i cu drăgălășenie mijlocul, de ce nu vrei să mă iubești?

Nici el nu-și putu stăpîni rîsul, atît de drăguț îi șoptise aceste vorbe.

— Ba zău că te iubesc, răspunse el.

— Ei, asta-i, dar nu așa cum vreau eu... Știi doar că te doresc de nu mai pot. Hai, spune, nici nu-ți închipui ce plăcere mi-ai face!

Era adevărat, i-o tot spunea mereu de șase luni. Văzînd-o lipindu-se într-una de el, strîngîndu-l cu brațele-i amîndouă fremătînde, cu chipu-i tălmăcind o atît de drăgăstoasă rugăminte, fu cuprins de înduioșare. Obrazul ei mare și rotund, cu tenul gălbejit, mîncat de praful de cărbune, nu avea nimic frumos; dar în ochi îi licărea o vîlvătaie, o asemenea beție mocnea în trupu-i fremătînd de dor, încît toate laolaltă o îmbujorau, întinerind-o cu adevărat. Și atunci, în fața acestei dăruiri, atît de umilă și de pătimașă, nu mai avu tăria să se dea înapoi.

— Oh, simt că mă vrei din toată inima, bîigui ea, încîntată, da, mă vrei din toată inima!

Și i se dărui atît de în neștire și cu o atît de feciorelnică stîngăcie, ca și cum s-ar fi dat pentru prima dată și pînă atunci n-ar mai fi avut de-a face, niciodată, cu vreun bărbat. Apoi, cînd o lăsă, ea fu aceea care-l

copleşi cu cuvinte de recunoştiţă. Îi mulţumea, îi săruta miinile.

Étienne rămase puţin cam ruşinat de norocul care dăduse peste el... Nimeni nu s-ar fi lăudat că o avusese pe Mouquette! Îndepărtîndu-se de casa ei, îşi jura că nu va reincepe. Şi ii păstra totuşi un sentiment de prietenie, căci era o fată inimoasă.

De altminteri, cînd se întoarse în colonie, unele lucruri grave pe care le află îl făcură să uite întîmplarea. Se vîntura zvonul că, poate, compania s-ar învoi cu unele concesii dacă delegaţii muncitorilor ar încerca să facă un nou demers pe lîngă directorul minei. Cel puţin un lucru era adevărat, şi anume: că contramaiştrii răspîndiseră acest zvon. De fapt, era de netăgăduit că, de pe urma luptei dintre cele două tabere, întreprinderea suferea şi mai mult decît minerii. Îndărătnicia ambelor părţi îngrămădea dezastre peste dezastre: în vreme ce munca murea de foame, capitalul, în schimb, se distrugea. Fiecare zi de şomaj aducea după sine pagube de sute de mii de franci. Orice maşină care nu mai funcţionează este o maşină moartă. Utilajul şi materialul se stricau, banii imobilizaţi se iroseau, aidoma unei ape înghiţite de nisip. De cînd stocurile reduse de cărbune se împuţinau în incinta minelor, clientela vorbea despre necesitatea de a face comenzi în Belgia, iar acest fapt constituia o ameninţare pentru viitor. Dar primejdia care speria cel mai mult compania, şi ceea ce ea ascundea cu cea mai mare grijă, erau stricăciunile, din ce în ce mai mari, pe care le sufereau galeriile şi fronturile de lucru. Contramaiştrii nu erau destui la număr ca să facă reparaţiile necesare, lemnăria de susţinere se frîngea în toate părţile şi ceas de ceas se produceau mereu alte surpări. Curînd, dezastrul luase asemenea proporţii, încît reparaţiile ar fi necesitat multe luni de muncă înainte ca extragerea cărbunelui să poată fi reluată. Fel de fel de zvonuri începuseră să şi cutreiere ţinutul: că la Crève-coeur o galerie se prăbuşise dintr-o dată pe o lungime de trei sute de metri, astupînd, astfel, accesul la vîna Cinq-Paumes; că la Madeleine vîna Maugrétout se fărîmiţa şi se umplea de apă. Direcţia se încăpăţîna să nege toate aceste lucruri, cînd,

deodată, două accidente, petrecute unul după altul, o siliseră să recunoască adevărul. Într-o dimineață se constatase în apropiere de Piolaine că, deasupra galeriei nordice a minei Mirou, surpată încă din ajun, pămîntul crăpase ; iar a doua zi urmă, la mina Voreux, o surpare interioară, care zguduise în așa măsură un întreg colț al așezării, încît două clădiri fuseseră cît pe-aci să se prăbușească.

Étienne împreună cu delegații șovăiau să încerce un nou demers înainte de a ști ce avea de gînd să facă Regia. Dansaert, pe care îl întrebară, nu voi să le răspundă : desigur că conflictul era regretabil și că s-ar face tot ce este cu putință pentru a se ajunge la o înțelegere, dar nu preciză nimic. În cele din urmă, se hotărîră să încerce să cadă la o înțelegere cu domnul Hennebeau pentru a proceda cum se cuvine, căci nu voiau să fie învinuiți, mai tîrziu, că n-au vrut să dea companiei prilejul să-și recunoască greșelile. Dar hotărîră cu jurămînt să nu cedeze asupra nici unui punct și să-și mențină cu tot dinadinsul condițiile lor, singurele juste.

Întrevederea avu loc marți dimineață, ziua în care asupra coloniei începea să se abată cea mai neagră mizerie, și fu mai puțin cordială decît prima. Maheu vorbi din nou, explicînd că tovarășii săi de lucru îl trimiteau să-i întrebe pe dumnealor dacă nu aveau nimic nou să le spună. La început, domnul Hennebeau se prefăcu surprins : în ceea ce-l privea, nu primise nici o dispoziție, iar lucrurile nu se puteau schimba atîta vreme cît lucrătorii din mine vor continua cu aceeași îndărătnicie reprobabila lor răzvrătire. Această autoritară asprime provocă efectul cel mai supărător, în așa măsură încît, dacă delegații își luaseră asupra lor sarcina de a încerca o împăcare, modul în care fuseseră primiți era singur de ajuns ca să-i îndîrjească și mai mult. Apoi directorul binevoi să caute o bază de discuție care să îngăduie concesiuni reciproce ; așa, bunăoară, lucrătorii să se învoiască cu plata separată pentru armarea galeriilor, iar compania, în schimb, să urce acest preț cu cele două centime, de care era învinuită că vrea să profite. De altminteri, mai adăuga că lua

asupra sa răspunderea ofertei pe care o făcea, că, în această privință, nu se luase nici o hotărîre și că el se făcea, totuși, forte să obțină de la Paris această concesie. Dar delegații nu primiră și își făcură cunoscute încă o dată cererile lor: menținerea vechiului sistem de plată și, în plus, ridicarea prețului cu cinci centime de fiecare vagonet. Atunci domnul Hennebeau le mărturisi că avea încuviințarea de a începe de îndată tratativele cu ei și stărui să primească propunerea lui, în numele femeilor și copiilor lor lihniți de foame. Și, cu ochii în pămînt, dar cu fruntea îndărătnică, îl luară pe nu în brațe, neclintiți, cu o îndîrjire sălbatică. Se despărțiră dușmănos. Domnul Hennebeau trînti ușa de o zgîlții din țîțîni. Étienne și Maheu, împreună cu ceilalți plecară, tropăind cu călcîiele lor grele pe caldarîm, cuprinși de furia mută a învinșilor împinși la deznădejde.

Către ceasurile două, femeile din colonie încercară și ele, la rîndul lor, să facă un demers pe lîngă Maigrat. Nu mai exista decît o singură speranță: să moaie inima acestui om, să-i smulgă încă o săptămînă de credit. Fusese ideea mamei Maheu, care, nu arareori, se arăta prea încrezătoare în mărinimia oamenilor. Ea le hotărîse pe bătrîna Brûlé și pe nevasta lui Levaque s-o însoțească. În ce-o privea pe Pierrona, aceasta se scuză, sub pretext că nu-l poate lăsa singur pe Pierron, a cărui boală nu mai trecea de loc. Și altele se alăturară convoiului, care număra acum vreo douăzeci de femei. Cînd înstăriții din Montsou le văzură trecînd, răspîndite pe toată lărgimea drumului, posomorite și în mizerie, clătinară din cap, neliniștiți. Ușile fură încuiate, o doamnă își ascunse argintăria. Așa nu mai fuseseră văzute niciodată pînă atunci, ceea ce era semnul unor rele prevestiri: de obicei, de cîte ori femeile băteau astfel drumurile, lucrurile mergeau prost. La Maigrat se petrecu o scenă violentă. Întîi le dădu drumul în dugheană rînjind, prefăcîndu-se a crede că ele veniseră să-i plătească datoriile; spunea, chipurile, că era frumos din partea lor că s-au înțeles să-i înapoieze banii toate deodată. Apoi, de îndată ce mama Maheu începu să vorbească, Maigrat ținu să se arate furios. Da ce, își băteau joc de oameni?

Noi datorii ? Nu cumva şi-au băgat în cap să-l aducă la sapă de lemn ? Nimic ! Nici un singur cartof, nici o singură firimitură de pîine ! Şi le trimise la băcănia lui Verdonck, la brutăriile lui Carouble şi Smelten, de vreme ce deveniseră clientele acestora. Femeile îl ascultau cu un aer de speriată umilinţă, cerîndu-şi iertare, iscodindu-i privirea, ca să-şi dea seama dacă îl vor putea îndupleca. Începu iarăşi să le spună fel de fel de drăcovenii, că, bunăoară, îi dăruieşte bătrînei Brûlé dugheana dacă îl ia de amant. Fură, cu toatele, atît de făţarnice, că mai şi riseră de gluma lui ; iar cumătra Levaque merse şi mai departe şi spuse că, în ce o privea, ea se învoia din toată inima. Dar Maigrat deveni îndată mojic şi le împinse spre uşă. Iar cum femeile stăruiau cerşindu-i mila, o lovi pe una dintre ele. Celelalte, de pe trotuar, îi strigară că e vîndut, în vreme ce mama Maheu, agitîndu-şi amîndouă braţele în văzduh într-o pornire de răzbunătoare indignare, îl blestema să moară, strigînd că un asemenea om nu era vrednic să facă umbră pămîntului.

Jalnică fu întoarcerea în colonie. Cînd femeile se întoarseră pe la casele lor cu mîinile goale, bărbaţii întîi le priviră lung, apoi lăsară ochii în pămînt. Nu mai era nimic de făcut, vor fi trecut o zi întreagă fără o picătură de supă ; iar zilele care veneau se înfăţişau învăluite într-un întunecat giulgiu de gheaţă, pe care nu-l străbătea nici o licărire de speranţă. Aceasta le fusese vrerea, şi nimănui nu-i trecea prin minte gîndul de a se da bătut. Rămîneau în faţa acestei mizerii fără de margini şi mai îndîrjiţi, muţi, aidoma fiarelor hăituite, gata mai curînd să primească moartea, în străfundurile vizuinei, decît să iasă afară. Cine oare ar fi îndrăznit să pomenească, el cel dintîi, despre recunoaşterea înfrîngerii ? Juraseră între ei ca tovarăşii de lucru să facă cu toţii zid pînă la ultima clipă, şi aşa se va şi întîmpla, cum se întîmpla şi în fundul minei cînd vreunul dintre ei cădea sub dărîmături. Aşa se şi cuvenea să fie, făcuseră cu toţii în fundul minei o bună şcoală a resemnării, erau în stare să strîngă cureaua vreme de opt zile, ei, cei deprinşi de la vîrsta de doisprezece ani cu greutăţile vieţii de miner ; iar puterea de jertfă le era înteţită ast-

fel de ostășească trufie a oamenilor mîndri de îndeletnicirea lor și care, din zilnica bătălie cu moartea, căpătaseră orgoliul sacrificiului.

În casa familiei Maheu seara aceasta fu amarnică. Ședeau cu toții îngîndurați în jurul focului care trăgea să moară, pîlpîind abia, ațîțat cu cea din urmă rație de cărbune. După ce goliseră saltelele de lînă, ghemotoc cu ghemotoc, se hotărîseră, în urmă cu două zile, să vîndă ceasul cu cuc pe trei franci, iar încăperea părea pustie și moartă de cînd nu o mai cutreiera zgomotul acelui tictac obișnuit. Singurul lux care mai stăruia acum era cutia trandafirie de carton de pe bufet, un vechi dar făcut de Maheu și la care nevastă-sa ținea ca la un giuvaer. Cele două scaune bune pieriseră și ele din casă, iar bătrînul Bonnemort dimpreună cu copiii se înghesuiau pe o veche bancă, acoperită cu mușchi, adusă din grădină. Vînătul asfințit, care începea să învăluie încăperea, ințețea parcă și mai mult frigul.

— Ce-i de făcut ? repeta mama Maheu, șezînd ghemuită pe vine, într-un colț, lîngă vatră.

Étienne, în picioare, privea spre portretele împăratului și împărătesei, amîndouă lipite pe pereți. De mult le-ar fi smuls de acolo dacă nu s-ar fi împotrivit familia, care le păstra ca pe o podoabă. Asta îl și făcu să murmure printre dinți :

— Și cînd te gîndești că n-ai putea scoate nici două parale pe păcătoșii ăștia din poze, care ne privesc cum crăpăm de foame !

— Ei, dacă m-aș duce să vînd cutia ? reluă foarte palidă, femeia, după o clipă de șovăială.

Maheu, care ședea pe un colț al mesei, cu capul în piept și bălăbănindu-și picioarele, spuse, îndreptîndu-și spinarea :

— Nu, nu vreau !

Mama Maheu se ridică cu greutate și făcu înconjurul camerei. Cum Dumnezeu e cu putință atîta mizerie ? ! Nici măcar o firimitură de pîine în bufet, nimic de vînzare și nici măcar vreo idee cum ar putea găsi o pîine ! Iar focul, gata și el să se stingă ! Se mînie din pricina Alzirei, pe care o trimisese dimineața să adune de pe rambleu fărîme de cărbune și care se întorsese cu mîi-

nile goale, spunind că compania nu mai dădea voie să se culeagă nici măcar o așchie. Nici nu trebuia să se sinchisească de companie. Ce, furau pe cineva dacă adunau fărimele de cărbune căzute din vagonete ? Disperată, fetița povestea cum un om a amenințat-o că o ia la bătaie ; apoi făgădui că se va duce din nou a doua zi dimineața acolo și că se va lăsa și bătută.

— Dar pușlamaua asta de Jeanlin, strigă maică-sa, ați putea să-mi spuneți pe unde o mai fi umblind ?... Trebuia să aducă salată ; măcar să avem ce paște, ca vitele ! Să vedeți că n-are să se întoarcă. Nici ieri noapte n-a dormit acasă. Nu pot să-mi dau seama ce șmecherii învîrtește, dar javra asta pare necontenit cu burta plină.

— Te pomenești, zise Étienne, că întinde mîna pe la colțurile străzilor.

Deodată, ca scoasă din minți, mama Maheu agită pumnii în aer :

— Dacă l-aș prinde cu așa ceva !... Copiii mei să cerșească ! Mai bine i-aș ucide, și apoi m-aș omorî și eu.

Maheu se închircise din nou pe marginea mesei. Lénore și Henri, uimiți că încă nu-i vedeau pe ceilalți așezați la masă, începură să scîncească, în vreme ce, fără a spune un cuvînt, bătrînul Bonnemort își tot învîrtea, cu un aer resemnat, limba în gură, ca să-și amăgească foamea. Nimeni nu mai sufla o vorbă, toropiți cu toții sub povara din ce în ce mai grea a nefericirilor : tatamare tușind, scuipînd negru, încercat din nou de boala-i reumatică, de pe urma căreia țesuturile începuseră să i se umfle cu apă ; Maheu, astmatic, cu apă la genunchii umflați ; mama Maheu și copiii, chinuiți de scrofuli și de o anemie ereditară. Nimic de zis, n-aveau încotro, căci așa le era meseria : se plîngeau doar cînd, lipsiți de cele trebuincioase, se prăpădeau de foame ; de altfel, în colonie, oamenii începuseră să și cadă ca muștele. Totuși, trebuia găsit ceva de mîncare. Ce să facă, Doamne, încotro s-o apuce ?

Atunci, în înserarea a cărei adîncă tristețe întuneca tot mai mult încăperea, Étienne, care șovăia de cîteva clipe, se hotărî deodată, cu inima sfîșiată :

— Așteptați puțin, spuse el. Mă duc undeva să caut.

Şi ieşi pe uşă afară. Îi venise gîndul să se ducă la Mouquette. Cu siguranţă că va găsi la ea pîine, pe care i-o va da din toată inima. Îi părea rău că era astfel silit să se întoarcă la Réquillart: fata asta îi va săruta iarăşi miinile, cu aerul ei de slujnică îndrăgostită; dar cum să-şi lase prietenii în nevoie? Va fi din nou drăguţ cu ea, dacă altfel nu era chip.

— Mă duc şi eu undeva să încerc, spuse la rîndu-i mama Maheu. Prea e din cale-afară!

După plecarea lui Étienne, mama Maheu deschise şi ea uşa, pe care o închise de afară trîntind-o de pereţi, lăsîndu-i pe toţi ai ei încremeniţi şi muţi, în şovăielnica lumină pe care o răspîndea flăcăruia unui capăt de lumînare, de curînd aprinsă de către Alzire. Ajunsă afară, stătu o clipă pe gînduri. Apoi intră în casa familiei Levaque.

— Ascultă, ţi-am împrumutat alaltăieri o pîine. Nu cumva poţi să mi-o dai înapoi?

Dar îşi curmă singură vorba, căci ceea ce văzuse acolo nu-i dădea de loc curaj să stăruie; în casa asta, mizeria se simţea mai grozav decît la ea.

Cumătra Levaque privea cu ochii ţintă la focul stins din vatră, în vreme ce bărbatul ei, îmbătat de nişte lucrători de la fabrica de cuie, dar cu burta goală, adormise cu capul pe masă. Cu spatele sprijinit de perete, Bouteloup îşi freca umerii, aşa, în neştire, ca un om de treabă buimac, care, după ce i s-au prăpădit economiile, e speriat că trebuie să-şi strîngă cureaua şi să rabde.

— Doamne, o pîine! Vai de mine, draga mea, răspunse femeia. Şi eu care tocmai mă gîndeam să-ţi mai cer una!

Apoi, cum bărbatul ei gemea în somn de durere, îi strivi obrazul, lovindu-l cu capul de masă.

— Taci odată, porcule!... Cu atît mai bine dacă-ţi ard bojocii... Decît să ceri de băut, nu era mai cuminte să fi împrumutat un franc de la vreun prieten?

Îi dădea într-una, blestemînd, vărsîndu-şi năduful în mijlocul murdăriei din casa, pe care o lăsase în paragină de atîta amar de vreme, încît din duşumea se risipea în odaie o putoare nesuferită. Totul putea să se ducă dracului, atîta pagubă! Băiatul ei, derbedeul ăla de

Bébert, pierise și el de dimineață, și maică-sa urla c-ar scăpa de cea mai grozavă belea dacă nu s-ar mai întoarce de loc acasă. Apoi spuse că se duce să se culce. Încaltea îi va fi cald. Și îl zgîlțîi pe Bouteloup.

— Haide, hopa sus! Hai la culcare... Focul s-a dus și n-avem nevoie să aprindem luminarea ca să căscăm ochii la farfuriile goale... Ei, ce faci, vii odată, Louis? Ți-am spus doar, că mergem la culcare. În pat se mai lipesc oamenii unul de altul și tot află o alinare... Afurisitul ăsta de bețiv n-are decît să crape aici, singur, de frig!

Cînd ajunse afară, mama Maheu tăie, fără a mai sta în cumpănă, drumul prin grădini, ca să se ducă la familia Pierron. Se auzeau rîsete de afară. Bătu la ușă, și deodată se făcu liniște. Se scurse un lung minut pînă i se deschise.

— Ia te uită, tu erai! striga Pierrona, prefăcîndu-se foarte surprinsă. Credeam că e doctorul. Fără să o lase să spună un cuvînt, îi tot dădea înainte, arătîndu-i-l pe Pierron, care ședea la gura sobei, în fața unui foc mare de cărbuni: Of! draga mea, nu e bine, nu e bine de fel. După față ai spune că-i sănătos tun, dar burta nu-i dă de loc răgaz. Așa că omul are nevoie de căldură, băgăm pe foc tot ce avem.

Pierron arăta, de fapt, zdravăn, gras și rumen la față. Zadarnic se prefăcea că geme, ca să pară bolnav. De altminteri, chiar din prag, mama Maheu fusese izbită de un strașnic miros de mîncare de iepure; bineînțeles că, pînă să intre în casă, bucatele fuseseră ascunse la repezeală; pe masă mai rămăseseră doar niște resturi, iar drept la mijloc stătea frumușel o sticlă de vin, uitată acolo.

— Mama s-a dus la Montsou ca să încerce să facă rost de o pîine, mai spuse Pierrona. Am amorțit de cînd o așteptăm.

Dar își înghiți vorbele, căci, urmărind privirea vecinei, îi căzură și ei ochii asupra sticlei de vin. Își recîștigă însă îndată cumpătul și ticlui o poveste: da, vin era; stăpînii din Piolaine îi aduseseră sticla pentru bărbatul ei, căruia doctorul îi prescrisese să bea vin de Bordeaux. Și nu mai înceta cu mulțumirile, ce oameni

cumsecade! Mai ales domnişoara, care nu era de loc mîndră, intra prin casele muncitorilor ca să le împartă daruri chiar cu mîna ei!

— Ştiu, răspunse mama Maheu, îi cunosc.

Şi inima i se strîngea, gîndind că totdeauna banul la ban trage. Niciodată nu se întîmpla altfel; oamenii ăştia de la Piolaine ar fi fost în stare să care apă ca s-o verse în gîrlă. Cum de nu i-a văzut şi ea cînd au trecut prin colonie? Poate, cine ştie cum, tot ar fi izbutit să capete ceva de la ei!

— Ca să-ţi spun drept, mărturisi ea, în cele din urmă, am venit gîndindu-mă că poate staţi mai bine decît noi... Nu cumva poţi să-mi dai puţină fidea, cu împrumut, bineînţeles?

Pierrona se văicări, ca să-şi arate deznădejdea:

— Nimic, draga mea, dar, ştii, chiar nimic. Nici măcar cît ar fi urma unui bob de griş... Dacă mama nu s-a întors încă, înseamnează că n-a putut face nimic. O să ne culcăm şi noi fără să punem nimic în gură.

În clipa aceea se auziră, din pivniţă, nişte plînsete, şi Pierrona se înfurie şi bătu cu pumnul în uşă. Era haimanaua aia de Lydie, pe care o închisese acolo ca s-o pedepsească, spunea ea, că s-a întors acasă abia la ceasurile cinci, după o zi întreagă de hoinăreală. Nu mai putea fi stăpînită. O ştergea de acasă şi, cît era ziulica de lungă, nu mai era de găsit.

Totuşi, mama Maheu stătea locului, neclintită, în picioare, neputîndu-se hotărî să plece. Simţea cum acest foc mare şi bun o pătrunde dureros de blînd, iar gîndul că în casa aceasta lumea mînca o făcea să-şi simtă stomacul şi mai gol. Fără nici o îndoială că o expediaseră pe bătrînă şi închiseseră fetiţa în beci ca să se poată îndopa nestingheriţi cu iepure. Of, Doamne, orice s-ar spune, dar se vede că norocul poposeşte tocmai în casa unei femei deocheate!

— Bună seara, spuse ea deodată.

Afară se aşternuse noaptea, iar luna, de după nori, zvîrlea asupra pămîntului o lumină şovăielnică. În loc să facă cale întoarsă, tăind tot prin grădini, mama Maheu, deznădăjduită, făcu un ocol, necutezînd să se întoarcă de-a dreptul acasă. Dar, de-a lungul faţadelor

neînsuflețite, ușile caselor dădeau în vileag foametea și pustietatea. De ce să mai bată undeva ? Era pretutindeni numai mizerie și amărăciune. Vreme de săptămîni, de cînd nu se mai mînca, pierise pînă și duhoarea de ceapă prăjită, duhoarea aceasta care, străbătînd cîmpia, vestea de departe apropierea coloniei ; acum nu se mai simțeau decît miasme de vechi hrube, umezeala cavernelor în care nu sălășluiește nici o vietate. Zgomote nelămurite se stingeau, doar vaiete înăbușite și blesteme pierdute ; iar în tăcerea din ce în ce mai împovărătoare se deslușea furișarea somnului din foame purces, prăbușirea de-a curmezișul paturilor a trupurilor zdrobite, sub apăsarea viselor rele pornite din hăurile burților goale.

Pe cînd trecea prin fața bisericii, zări o umbră lunecînd repede prin noapte. O licărire de nădejde o făcu să grăbească pașii, căci îl recunoscu pe preotul din Montsou, abatele Joire, care în fiecare duminică slujea liturghia în capela coloniei lor ; ieșea desigur din biserică, unde se dusese cu cine știe ce treburi. Adus de spate, alerga cu aerul omului rotofei și blajin, dornic să viețuiască în pace cu toată lumea. Faptul că se hotărîse să facă acest drum în puterea nopții se datora pesemne grijii lui de a nu se compromite dacă ar fi văzut printre mineri. De altminteri, se zvonise că izbutise să obțină o avansare. Fusese chiar văzut plimbîndu-se cu succesorul său, un abate pirpiriu, cu ochii scăpărînd ca jeraticul încins.

— Părinte, părinte... bîlbîi mama Maheu.

Dar el își văzu mai departe de drum.

— Bună seara, bună seara, buna mea femeie.

Mama Maheu se pomeni iar în fața casei ei. Simți că n-o mai țin picioarele și intră înăuntru.

Aici nimeni nu se clintise din loc. Maheu ședea tot pe marginea mesei, abătut. Taica Bonnemort și copiii se ghemuiseră, pe bancă, unul într-altul, ca să nu le fie chiar atît de frig. Și nu-și spuseseră nici un cuvînt, doar luminarea mai ardea, dar cu un capăt atît de mărunt de feștilă, încît nu peste multă vreme aveau să rămînă pe întuneric. La zgomotul ușii deschise, copiii întoarseră capul, dar văzînd-o pe mama Maheu cu mîinile goale, își adînciră din nou privirile în pămînt, stăpînindu-și,

doar de teama de a nu fi dojeniţi, o năvalnică pornire de a plinge. Zdrobită, mama Maheu îşi reluă locul lingă focul care trăgea să moară. Nimeni nu-i puse vreo întrebare ; aceeaşi necurmată tăcere. Înţeleseseră cu toţii şi socoteau de prisos să-şi mai dea osteneala de a vorbi ; nu mai stăruia în ei decît simţămîntul aşteptării unui lucru zadarnic, cea din urmă aşteptare, descurajată, a ajutorului pe care cine ştie unde îl va dibui, poate, Étienne. Iar minutele se scurgeau, încît pierdură şi această nădejde.

Cînd se ivi din nou, Étienne aducea într-o cîrpă vreo zece cartofi copţi, dar reci.

— Iată tot ce am putut găsi, spuse el.

Nici în casa Mouquettei nu se afla o bucată de pîine. Ceea ce îi pusese în cîrpă era mîncarea ei, pe care i-o dăduse cu de-a sila, sărutîndu-l cu tot focul inimii.

— Mulţumesc, îi răspunse el mamei Maheu, care vru să-i dea şi lui cartofi. Am mîncat acolo.

Ascundea adevărul, învăluindu-i cu o privire tristă pe copiii care se repezeau la mîncare. Maheu dimpreună cu nevastă-sa se stăpîniră şi ei, ca să aibă copiii mai mult. Dar lacom, bătrînul înghiţea totul, pe nerăsuflate. Fu nevoie să i se smulgă un cartof pentru Alzire.

Atunci Étienne le spuse că aflase unele noutăţi. Compania, îndîrjită de încăpăţînarea muncitorilor grevişti, avea de gînd să-i concedieze pe minerii compromişi. Aşadar, voia, fără îndoială, războiul. Dar se vîntura un zvon şi mai grav, şi anume că, după spusele ei, ar fi izbutit să hotărască pe foarte mulţi muncitori să reînceapă lucrul în mină, că, a doua zi, în minele Victoire şi Feutry-Cantel lucrătorii vor fi cu toţii în păr. Chiar şi la Madeleine şi Mirou vor coborî o treime din oameni. Ştirea aceasta stîrni mînia în casa lui Maheu.

— Trăsni-i-ar Dumnezeu ! urlă el. De există printre noi trădători, ne-om răfui cu ei ! Şi, ridicîndu-se în picioare, adăugă, nemaiputîndu-şi stăpîni furia stîrnită de amărăciune : Mîine seară, în pădure !... Dacă nu sîntem lăsaţi să ne adunăm la *Bon-Joyeux*, atunci doar în pădure vom fi între noi, nestingheriţi.

Acest strigăt îl trezi pe bătrînul Bonnemort, care cu lacoma-i foame potolită, aţipise. Era străvechiul strigăt

de strîngere a rîndurilor într-un loc de întîlnire unde minerii de odinioară puneau la cale planurile lor de împotrivire contra ostașilor regești.

— Da, da, în pădurea Vandame! Dacă vă strîngeți acolo, o să fiu și eu printre voi!

Mama Maheu făcu, atunci, un gest energic.

— O să ne ducem cu toții. Să se isprăvească odată și cu nelegiuirile și cu ticăloșiile astea!

Étienne hotărî ca minerii din toate coloniile să fie chemați la întîlnire pentru a doua zi seara. Dar și cele din urmă pîlpîiri ale focului se stinseră, ca și în casa familiei Levaque, iar flăcăruia luminării pieri și ea. Nu mai era nici o așchie de cărbune, nici o picătură de gaz. Fură nevoiți să-și caute culcușul orbecăind pe întuneric, în îndrăcitul ger ale cărui pișcături le furnicau pielea. Copilașii scînceau.

6

Jeanlin, vindecat, începuse să meargă, dar oasele picioarelor îi erau atît de rău lipite, încît șchiopăta și cu dreptul, și cu stîngul. Și făcea să-l fi văzut legănîndu-se ca o rață, alergînd tot atît de repede ca și altădată, cu ușurința-i de fiară capie și hoață.

În seara aceasta, către asfințit, Jeanlin, întovărășit de nedespărțiții săi prieteni, Bébert și Lydie, stătea la pîndă pe șoseaua ce duce spre Réquillart. Se pitise într-un loc viran de după un gard, în fața unei chioare dughene cu articole de băcănie, înfiptă de-a curmezișul drumului, la cotitura unei poteci. O femeie bătrînă, aproape oarbă, își așeza acolo, spre vînzare, trei-patru saci de linte și fasole, negri de praf, iar de ușă spînzura, într-un cui, o scrumbie sărată, plină de murdărie de muște, veche și uscată, pe care Jeanlin o sorbea din ochișorii-i mărunți. De două ori îl și pusese pe Bébert s-o smulgă de acolo. Dar, de fiecare dată, se iviseră niște oameni la cotitura drumului. Veșnic fel de fel de nepoftiți, din pricina cărora nu-ți poți vedea de treabă!

Se ivi la cotitură un domn călare, iar copiii, recunoscîndu-l pe domnul Hennebeau, se ghemuiră la pămînt, lîngă gard. Deseori, de cînd cu greva, putea fi văzut bătînd astfel drumurile, trecînd singur prin mijlocul coloniilor de mineri în răzmeriță și încercînd, cu tot curajul unui om cu stăpînire de sine, să se încredințeze, cu propriii săi ochi, de starea de lucruri din ținut. Și nicicînd nu se pomenise cu vreo piatră șuierîndu-i pe la urechi, nu întîlnea în drum decît oameni tăcuți și nu prea grăbiți să-l salute, iar de cele mai multe ori dădea peste îndrăgostiți, cărora nici nu le păsa de politică și care, lacomi de desfătări, își făceau mendrele prin toate ungherele. Călare pe iapa-i care mergea în trap, el trecea fără a întoarce capul nici într-o parte, nici în cealaltă, ca să nu stingherească pe nimeni, în vreme ce, tînjind de neîmplinite doruri, inima-i se sfîșia de tristețe printre acești oameni ce se înfruptau cu lăcomie din plăcerile patimilor descătușate. Îi văzu foarte bine pe ștrengari, băieții îndesați peste fetiță. Pînă și copiii se distrau, înveselindu-și mizeria ! Domnului Hennebeau i se umeziră ochii și dispăru, înțepenit în șa, învăluit în redingota-i încheiată ostășește.

— Afurisită soartă ! spuse Jeanlin. Nu se mai isprăvește odată... Haide, Bébert, du-te și înhaț-o de coadă !

Dar se apropiau alți doi oameni, și puștiul își mai stăpîni o înjurătură, cînd îl recunoscu, după glas, pe Zacharie, fratele lui, care tocmai îi povestea lui Mouquet cum descoperise el o piesă de doi franci cusută în tivul unei rochii a neveste-si. Înveseliți, făceau haz amîndoi, bătîndu-se pe umeri. Mouquet avu ideea să facă împreună, a doua zi, o grozavă partidă de cros : se vor întîlni la cîrciuma *Avantage*, de unde vor pleca la ceasurile două spre Montoire, în apropiere de Marchiennes. Zacharie fu de acord. Ce rost avea să li se mai bată capul cu greva asta ? Mai bine să se distreze, de vreme ce tot nu aveau nici o treabă. Și tocmai dădeau colțul străzii, cînd îl întîlniră pe Étienne, care venea dinspre canal ; îl opri și începură să vorbească.

— Nu cumva au de gînd să doarmă aici ? reluă Jeanlin cu ciudă. Se face noapte, și baba își bagă sacii înăuntru.

Se mai ivi un miner, care cobora drumul spre Réquillart. Étienne plecă împreună cu acesta ; și, pe cînd amindoi treceau prin fața gardului, Jeanlin îi auzi vorbind despre pădure : fusese necesar să se amîne întîlnirea pentru seara următoare, de teamă că nu vor izbuti într-o singură zi să vestească pe toți minerii din toate coloniile.

— Ia spuneți, murmură el către cei doi prieteni, marele tărăboi e hotărît pentru mîine. Trebuie să fim și noi acolo ! Nu ? Atunci, după prînz, o ștergem ! Și, nemaivăzîndu-se pe drum țipenie de om, îl îmboldi pe Bébert : Haide, curaj ! Trage-o de coadă ! Numai fii cu ochii-n patru, că baba are un măturoi.

Spre norocul lor, se întunecase de-a binelea. Dintr-o săritură, Bébert înhățase coada scrumbiei, a cărei atîrnătoare de sfoară se rupse. O luă la goană, agitînd-o ca pe un zmeu și, urmat de ceilalți doi, fugiră cîteșitrei. Negustoreasa, uluită, ieși din dugheană, fără să înțeleagă ce se petrecuse și fără să mai poată desluși pe cei trei înhăitați care se topeau în beznă.

Acești derbedei deveniseră spaima întregului ținut, pe care, treptat-treptat, îl cotropiseră, asemenea unei hoarde sălbatice. La început se mulțumiseră cu incinta Voreux-ului, rostogolindu-se printre grămezile de cărbune, de unde ieșeau ca negrii, jucîndu-se de-a v-ați ascunselea printre stivele de lemne, în labirintul cărora nu li se mai putea da de urmă, ca într-o pădure neatinsă de picior omenesc. Apoi cotropiseră rambleul, pe care, în părțile-i neacoperite, mocnind încă de focuri lăuntrice, îl coborau lunecînd pe turul pantalonilor ; în părțile-i mai vechi, se jucau strecurîndu-se prin mărăcinișul ce le invadaseră, ascunși cît era ziulica de lungă, dedați măruntei și liniștitei hîrjoane a unor șoricei zglobii. Și își lărgeau, fără încetare, spațiul cucerit, se duceau să se bată pînă la sînge printre grămezile de cărămizi, cutreierau cîmpiile, înfulecînd, fără pîine, fel de fel de ierburi lăptoase, scormoneau malurile canalului, pentru a dibui în nămol niscaiva pești, pe care-i înghițeau cruzi, și o porneau și mai departe, străbătînd întinderi de kilometri, pînă la marile păduri din Vandame, în umbra cărora se îndopau cu fragi primăvara, cu alune și cu afine

în timpul verii. Nu după multă vreme, imensa cîmpie intrase în stăpînirea lor.

Dar ceea ce-i împingea cu atita neastîmpăr de la Montsou la Marchiennes, bătînd într-una drumurile, cu iscoditorii ochi ai puilor de lupi, era nevoia mereu crescîndă de a se deda la furtișaguri. Jeanlin rămînea căpetenia acestor expediții, asmuțindu-și ceata asupra tuturor prăzilor ce se iveau, pustiind cîmpiile cu ceapă, jefuind roadele livezilor, furînd mărfurile de prin dughene, puse la vedere. În întregul ținut, minerii în grevă erau învinuiți de aceste prădăciuni ; se vorbea despre o vastă bandă organizată în vederea acestui scop. Într-una din zile, Jeanlin o silise pe Lydie s-o fure chiar pe maică-sa : o pusese să-i aducă două duzini de acadele, pe care Pierrona le ținea într-un borcan pe una din polițele din fereastră, iar fetița, smintită în bătăi, nu-l trădase, în așa măsură tremura în fața autorității lui. Neajunsul cel mai mare era că Jeanlin își lua totdeauna partea leului. Și Bébert avea datoria de a depune orice pradă cucerită în miinile lui Jeanlin, simțindu-se fericit cînd căpitanul, ca să păstreze totul doar pentru sine, nu-i mai cîrpea și vreo palmă.

De o bucată de vreme, Jeanlin abuza, snopind-o în bătăi pe Lydie, ca și cum ar fi fost cununat cu ea, folosindu-se de naivitatea lui Bébert ca să-l vîre în fel de fel de istorii neplăcute, înveselindu-se grozav cînd îl păcălea pe vlăjganul acela mult mai voinic, care cu un singur pumn l-ar fi trimis pe lumea cealaltă. Îi disprețuia pe amîndoi, se purta cu ei ca și cum i-ar fi fost robi și le îndruga o poveste precum că el are o ibovnică principesă, în fața căreia ei erau nevrednici să se arate. Și, într-adevăr, de vreo opt zile se tot întîmpla ca la capătul unei străzi, la cotitura unui drum, să se facă, deodată, nevăzut, oriunde s-ar fi aflat, după ce Lydiei și lui Bébert le poruncea, într-un chip înfricoșător, să se întoarcă acasă. Întîi înfunda însă în buzunare prada.

De altminteri, așa se întîmplă chiar în seara despre care e vorba.

— Hai, dă-o încoa, spuse el smulgînd scrumbia din miinile prietenului său, în clipa în care se opriră tustrei la o cotitură, în apropiere de Réquillart.

Bébert se împotrivi.

— Păi să-mi dai şi mie o bucată. Doar eu am şterpelit-o.

— Cum ? Ce-ai spus ? urlă Jeanlin. Ai să umfli şi tu ceva, dacă o să-ţi dau, şi oricum, nu în seara asta ; mîine, dacă mai rămîne.

O burduşi pe Lydie şi îi aşeză pe amîndoi aliniaţi, ca ostaşii cu arma la umăr. Apoi, trecînd în spatele lor mai spuse :

— Acum să rămîneţi aşa cinci minute, neclintiţi, fără să vă uitaţi înapoi... Pe legea mea, dacă întoarceţi capul, din pămînt au să iasă fiare sălbatice şi o să vă înghită !... După aceea, să vă duceţi întins acasă, şi nu care cumva Bébert să se atingă de Lydie pe drum, că vă aflu şi vă trăsnesc pe-amîndoi !

Pe urmă se făcu nevăzut, în întuneric, dar cu o astfel de sprinteneală, încît nu i se desluşi nici zgomotul picioarelor desculţe. Ceilalţi doi copii rămaseră stană de piatră pînă se scurseră cele cinci minute, fără să privească înapoi, de teamă să nu se pomenească cu vreo palmă, abătută asupră-le din hăurile nepătrunse ale nopţii. Vieţuind amîndoi sub aceeaşi teroare, încet-încet începuseră să se simtă legaţi de o adîncă afecţiune. Bébert se gîndea mereu s-o ia în braţe şi s-o strîngă cu toată puterea, aşa cum îi vedea făcînd şi pe ceilalţi ; iar ea, deopotrivă, ar fi vrut din toată inima să simtă, o dată, o mîngîiere drăgăstoasă. Dar nici unul, nici celălalt n-ar fi îndrăznit să se răzvrătească. După ce plecară, deşi întunericul nopţii era foarte des, nici măcar nu se îmbrăţişară, ci merseră unul lîngă altul înduioşaţi şi deznădăjduiţi deopotrivă, fără nici o îndoială în suflet că, doar dacă s-ar fi atins, căpitanul i-ar fi şi plesnit din spate.

Chiar la aceeaşi oră Étienne intrase în Réquillart. În ajun, Mouquette îl implorase să mai vină pe la ea, iar el, ruşinat, revenea, atras într-o măsură pe care nu voia să şi-o mărturisească de această fată, care-l adora ca pe o icoană. De altminteri, venea chiar cu gîndul s-o rupă cu ea. O va întîlni şi-i va spune să nu se mai ţină scai de el pentru că nu voia să-l afle prietenii. Viaţa nu era de loc fericită în momentul de faţă şi ar fi fost urît din

parte-i să trăiască în plăceri cînd oamenii crăpau de foame. Şi, negăsind-o acasă, se hotărîse s-o aştepte, uitîndu-se după fiecare umbră care se strecura pe stradă.

Sub turla în paragină se deschidea puţul de altădată, pe jumătate astupat. O grindă foarte dreaptă, pe care se sprijinea o bucată din acoperiş, avea, deasupra găurii întunecate, profilul unei spînzurători, şi prin zidăria prăbuşită a ghizdurilor ieşeau la iveală doi copaci, un scoruş şi un platan, ce păreau crescuţi din fundul pămîntului. Era un ungher de o sălbatică pustietate, intrarea năpădită de mărăcini şi de ierburi a unei prăpăstii, cu învechite lemnării claie peste grămadă, cotropită de pruni sălbatici şi de păducei, pe care, în vremea primăverii, îi umpleau pitulicile, făcîndu-şi în ei cuiburile. Vrînd să-şi cruţe mari cheltuieli de întreţinere, compania îşi propusese, de vreo zece ani, să umple această groapă părăsită; dar aştepta să-şi instaleze întîi la Voreux un ventilator, deoarece focarul instalaţiei de aeraj a celor două puţuri care comunicau între ele era situat în fundul minei Réquillart, şi fostul puţ de epuismente al acesteia folosea acum drept coş de aeraj pentru Voreux. Cei de la companie se mulţumiseră să întărească ghizduirea din jurul orizontului cu proptele aşezate de-a curmezişul, barînd puţul de extracţie; galeriile superioare fuseseră lăsate în părăsire, ca să fie supravegheată în schimb numai galeria din fund, în care dogorea cazanul satanei, uriaşul foc de cărbune cu tirajul atît de puternic, încît curentul de aer stîrnea un adevărat uragan ce străbătea mina învecinată de la un capăt la celălalt. Ca măsură de prevedere, pentru a se mai putea urca şi cobori, se dăduse dispoziţia ca să fie întreţinut puţul scărilor, numai că, neocupîndu-se nimeni de toate acestea, scările putrezeau din pricina umezelii, unele podeste se şi prăbuşiseră. În partea de sus, un mărăciniş des astupa intrarea puţului; şi cum din prima scară lipseau treptele de sus, trebuia ca cel ce voia să ajungă la ea să se agaţe de o rădăcină a scoruşului, şi apoi să-şi dea drumul, la întîmplare, în întuneric.

Étienne aştepta cu răbdare, pitit după un tufiş, cînd desluşi un foşnet prelung, ca al strecurării unei vietăţi printre ramuri. Îşi închipui că era fuga speriată a unei

şopîrle. Dar brusca scăpărare a unui chibrit îl miră şi rămase uluit, recunoscîndu-l pe Jeanlin, care-şi aprindea un capăt de luminare şi se înfunda în pămînt. Se simţi aţîţat de o vie curiozitate, şi se apropie de gaură : copilul pierise şi o palidă licărire venea de pe al doilea palier. Şovăi o clipă, apoi se lăsă să alunece în jos, ţinîndu-se de rădăcini ; crezu că va cădea în groapa a cărei adîncime măsura cinci sute douăzeci şi patru de metri, dar, în cele din urmă, simţind sub picioare o treaptă, începu să coboare încet. Jeanlin pesemne nu auzise nimic. Étienne vedea într-una sub el lumina aceea care se înfunda, în vreme ce deşălarea picioarelor betege ale copilului infirm făcea să-i dănţuie umbra uriaşă şi neliniştitoare. Sărea cu o sprinteneală de maimuţă şi se agăţa cu miinile, cu picioarele, cu bărbia prin locurile unde scara se adîncea, ştirbă de trepte. Scările aveau cîte şapte metri, unele încă trainice, altele hiţinîndu-se trosnind, gata să se prăbuşească. Podeste înguste defilau, năpădite de muşchi, atît de putrede, încît înaintînd ţi se părea că pătrunzi în ceva vîscos. Şi, pe măsură ce cobora mai adînc, căldura devenea tot mai înăbuşitoare, o dogoare de cuptor încins izbucnită din coşul de tiraj, din fericire nu prea activ de cînd se declarase greva, căci în vremea în care se lucra, adică atunci cînd focarul îşi înghiţea raţia celor cinci mii de kilograme de cărbune pe zi, nimeni nu s-ar fi putut aventura acolo decît riscînd să-şi pîrjolească pielea.

— Afurisită stîrpitură ! unde dracu s-o fi ducînd ? blestema Étienne, înăbuşit.

De două ori fu cît pe-aci să se rostogolească. Picioarele-i alunecau pe lemnul umed. Măcar de ar fi avut şi el, ca Jeanlin, o luminare. Se lovea la tot pasul, nefiind călăuzit decît de palida lumină fugară, venită din străfunduri. Trecuse desigur şi de cea de a douăzecea scară, şi coborîrea nu lua sfîrşit. Atunci începu să numere : douăzeci şi unu, douăzeci şi două, douăzeci şi trei, alunecînd afund, tot mai afund. O dogoare învăpăiată îi încingea fruntea. I se părea că se prăvăleşte într-un cuptor. În cele din urmă ajunse la un orizont şi zări luminarea lui Jeanlin pierind în fundul altei galerii. Nu-

mărase treizeci de scări, ceea ce însemna că se găsește la o adîncime de două sute zece metri.

— O să mă mai poarte, oare, multă vreme pe-aici ? se întrebă Étienne. Cu siguranță că se pitește pe undeva, prin grajd.

Dar, la stînga, calea ce ducea spre grajd era întreruptă de o surpare. Călătoria reîncepu și mai anevoioasă, și mai plină de primejdii. Lilieci zburau speriați, lipindu-se de bolta camerei orizontului. Fu nevoit să iuțească pașii, ca să nu piardă din vedere dîra de lumină ; se avîntă în aceeași galerie, doar că prin locurile pe unde copilul aluneca ușor, cu mlădierea-i de șopîrlă, el nu se putea strecura fără să-și strivească mîinile și picioarele. Galeria aceasta, ca și toate celelalte vechi căi subpămîntene, se îngustase și se îngusta, pe zi ce trecea, tot mai mult sub necurmata apăsare a terenurilor mișcătoare, iar în unele locuri nu mai rămăsese decît o gaură care, în cele din urmă, se va înfunda și ea. Din pricina acestei acțiuni de gîtuire, lemnăria, sfărîmată, ruptă, devenea o primejdie, amenințînd să-i sfîrtece carnea, să-l străpungă, din mers, cu vîrfurile de așchii ascuțite ca tăișurile săbiilor. Nu înainta decît cu luare-aminte, de-a bușilea, în genunchi sau pe burtă, bîjbîind prin întuneric. Deodată simți pe spinare o oaste de șobolani mărșăluindu-i, din creștet pînă-n tălpi, în pas de galop.

— Trăsni-l-ar cerul ! Am ajuns, sau mă mai duce încă ? mîrîi el, cu șoldurile frînte, cu sufletul la gură.

Ajunseseră ! La capătul unei căi de un kilometru gaura se lărgea, dînd într-o bucată de galerie ce se păstrase intactă. Era fundul vechii galerii de transport, tăiată în stîncă, aidoma unei peșteri naturale. Fusese nevoit să se oprească ; îl vedea, de departe, pe Jeanlin înțepenindu-și luminarea între două pietre și așezîndu-se, în tihnă, cu aerul liniștit și ușurat de griji al omului fericit că s-a întors acasă. O instalație în toată regula prefăcuse acest capăt de galerie într-o locuință confortabilă. Pe pămînt, într-un ungher, o grămadă de fîn alcătuia un culcuș moale ; pe vechi bucăți de lemn, care închipuiau o masă, se aflau de toate, pîine, mere, sticle de rachiu începute, o adevărată văgăună de tîlhari, prăzi

îngrămădite de săptămîni de zile, chiar și prăzi cu care n-avea ce face, ca, de pildă, săpun și ceară, furate pentru plăcerea de a fura. Iar copilul, singur-singurel printre roadele jafului său, se bucura de ele ca un fur care le-a adunat doar pentru sine.

— Ei, ascultă! Îți bați joc de oameni? strigă Étienne, după ce mai răsuflă o clipă. Cobori aici ca să te ghiftuiești, cînd acolo, sus, noi crăpăm cu toții de foame?

Jeanlin, încremenit, tremura. Dar, recunoscîndu-l pe Étienne, își reveni repede în fire.

— Vrei să mănînci cu mine? îl întrebă el în cele din urmă. Hai! O bucată de scrumbie friptă... Stai, ai să vezi îndată.

Nici nu apucase să-și lase din mînă scrumbia, că se și porni s-o curețe de murdăria de muște, răzuind-o cu un frumos cuțit nou-nouț, un fel de briceag-jungher, pe ale cărui plăsele de os sînt încrustate de obicei diferite devize. În cazul nostru scria doar cuvîntul „Amor", pur și simplu.

— Ai un briceag foarte frumos, remarcă Étienne.

— Lydie mi l-a dăruit, răspunse Jeanlin, care uită să adauge că Lydie îl furase, din porunca lui, de la un coropcar din Montsou, cu taraba în fața cîrciumii *Tête-Coupée*.

Apoi, în vreme ce tot răzuia peștele cu briceagul, mai spuse, cu mîndrie:

— Nu-i așa că-i bine la mine?... E ceva mai cald decît sus, și chiar miroase mult mai plăcut!

Étienne se așezase, cu o vie dorință de a-l face să vorbească. Îi pierise orice mînie, începea să-l intereseze această mică jivină, atît de harnică și de iscusită, în ciuda viciilor pe care le avea. Și, într-adevăr, îmbietoare îi părea tihna acestei găuri. Nu era nici prea cald, domnea, dincolo de toanele anotimpurilor, mereu aceeași temperatură, scăldînd totul într-o baie călduță, în vreme ce sus hainul ger crăpa pielea bieților nenorociți. Cu vremea, îmbătrînind, galeriile se curățau de gazele vătămătoare, astfel că, nemaiexistînd nici o urmă de grizu, acolo nu se mai simțea decît mirosul vechilor lemnării fermentate, un subtil miros de eter, cu o vagă nuanță de aromă de cuișoare. De altminteri, aceste lemnării dă-

ruiau vederii o înfățișare de tot hazul prin gălbejita lor paloare de marmură și ciucurii unei dantelării albicioase, a unei încîlcite vegetații ce părea să le tivească cu perle și cu fireturi de mătase. Altele erau năpădite de ciuperci. Și, pretutindeni, licărul zborului de fluturi albi, muște și păianjeni de nea, puzderie de făpturi spălăcite sortite să rămînă în vecii vecilor tăinuite soarelui.

— Și nu ți-e frică ? întrebă Étienne.

Jeanlin îl privi uluit.

— Păi de ce să-mi fie frică dacă sînt singur ?

Dar, între timp, sfîrșise de răzuit scrumbia, pe care, după ce aprinse un focșor de vreascuri și scoase la iveală jeraticul, o fripse. Apoi tăie o pîine în două ; un adevărat ospăț, ocnă de sare, nu alta, și totuși grozav de bun pentru un stomac sănătos.

Étienne primise să-și ia partea.

— Nu mă mai mir de loc că tu te îngrași, în vreme ce noi cu toții slăbim. Înțelegi că-i treabă de porc să te îndopi în halul ăsta !... De ceilalți nici că-ți pasă, hai ?

— Ei, ăilalți ! Cine-i pune să fie proști ca noaptea ?

— De altfel ai dreptate să te ascunzi, pentru că dacă cumva te află tat'tu că furi, e vai și amar de capul tău.

— Așa ar fi dacă burghezii nu ne-ar fura ei pe noi ! Doar tu ne-ai spus așa întotdeauna. Pîinea asta, pe care i-am șterpelit-o lui Maigrat, de fapt ne-o datorește.

Étienne, cu gura plină, tăcu tulburat. Îl privea așa cum era, cu mutra pe care-i scăpărau ochișorii verzui, cu urechile-i clăpăuge, ținînd toate de degenerata-i alcătuire de avorton, dăruit cu o întunecată deșteptăciune, cu viclenia unui sălbatic, în care se trezesc din nou la viață vechile-i apucături ancestrale. Mina care-l plăsmuise, frîngîndu-i picioarele, își desăvîrșise opera.

— Ia spune-mi, îl mai întrebă Étienne, o aduci uneori și pe Lydie pe-aici ?

Un zîmbet batjocoritor se ivi pe chipul lui Jeanlin.

— Pe-aia mică ? A, nu, ce idee !... Muierilor nu le arde decît de trăncăneală.

Și rîdea într-una, plin de un uriaș dispreț pentru Lydie și Bébert. Nici nu s-au mai pomenit pe lume copii mai zevzeci. Gîndul că ei îi înghițeau toate balivernele și plecau cu mîna goală, în vreme ce el își mînca scrum-

bia acolo, la căldurică, îl ungea la inimă de plăcere. Apoi, cu gravitatea unui mic înțelept, își rosti încheierea :

— Cel mai cuminte e să rămîi singur, ca să fii totdeauna împăcat.

Étienne isprăvise de mîncat pîinea. Dădu pe gît o înghițitură de rachiu. O clipă rămase nedumerit, întrebîndu-se dacă n-ar însemna nerecunoștință față de ospitalitatea lui Jeanlin gîndul ce-i venise de a-l scoate de acolo cu o urecheală zdravănă și de a-l opri de la alte prădăciuni, amenințîndu-l că îl dă pe mîna lui taică-su, căruia-i va povesti totul, de-a fir-a-păr. Dar tot cercetînd această adîncă tainiță, un gînd începu să-l frămînte : cine știe dacă nu va avea nevoie de ea pentru el sau pentru prietenii săi, în cazul în care, colo sus, lucrurile s-ar încurca. Smulse copilului făgăduiala că se va întoarce acasă și că nu va înnopta acolo, cum făcuse de atîtea ori, cînd, tolănit pe claia lui de fîn, uita de toți și de toate ; și, luînd un capăt de luminare, plecă el cel dintîi, lăsîndu-l pe Jeanlin să-și deretice, liniștit, gospodăria.

Mouquette își pierduse răbdarea șezînd pe o grindă, cu tot gerul de afară, și așteptîndu-l. Cum îl zări, îi și sări de gît ; iar cînd Étienne îi spuse că nu voia să mai vină pe la ea, vorbele lui i se înfipseră ca un cuțit în inimă. Doamne ! Dar de ce să nu mai vină ? Nu-l iubea ea oare de ajuns ? Temîndu-se că, ispitit de Mouquette, s-ar putea lăsa tîrît în casa ei, o tot trăgea spre drum, lămurind-o, cu toată blîndețea de care era în stare, că, tot întîlnindu-se ca și pînă acum, l-ar compromite în ochii tovarășilor lui de lucru, compromițînd însăși cauza și lupta lor. Ea rămase uluită : ce legătură era între ea și cauza lor ? În cele din urmă îi dădu în gînd că poate lui Étienne îi era rușine cu ea ; de altfel, pentru atîta lucru nu se simțea de loc jignită, era firesc să fie așa ; și îi spuse că era gata să se lase pălmuită de el, față de toată lumea, pentru ca să-i facă pe toți să creadă că nu mai au nimic împreună. Dar el să mai vină pe la ea, va sta cu ea puțintel, și doar din cînd în cînd. Îl ruga fierbinte, deznădăjduită, jurîndu-i că va face așa încît nimeni să nu afle nimic, că niciodată nu-l va reține mai

mult de cîteva minute. Foarte mișcat, el se împotrivea îndărătnic. Trebuia, n-avea încotro. În clipa cînd fu să se despartă, se gîndi măcar s-o îmbrățișeze. Tot mergînd așa, ajunseseră în fața celor dintîi locuințe din Montsou și se țineau strîns îmbrățișați, sub cerul luminat de o lună mare și rotundă, cînd pe lîngă ei trecu o femeie, care tresări deodată, ca și cum s-ar fi împiedicat de vreo piatră de pe drum.

— Cine era ? întrebă, îngrijorat, Étienne.

— Catherine, răspunse Mouquette. Se întoarce de la Jean-Bart.

Femeia se îndepărta acum, cu ochii-n pămînt, cu aerul unui om foarte obosit, tîrîndu-și picioarele. Iar tînărul Étienne o însoțea cu privirea, mîhnit că fusese văzut cu Mouquette, cu inima sfîșiată de o căință fără pricină. Dar ce ? Nu-și avea și ea omul ei ? Nu-i abătuse, oare, și ea, în suflet, suferința aceleiași amărăciuni, chiar acolo, pe drumul spre Réquillart, cînd i se dăduse acelui bărbat ? Și totuși se simțea îndurerat că-i plătise, la rîndu-i, cu aceeași monedă.

— Vrei să-ți spun ce cred ? murmură Mouquette, printre lacrimi, în clipa în care plecă. Ei bine, dacă nu mă vrei pe mine, înseamnă că umbli după alta...

A doua zi vremea era minunată, o cerească limpezime de ger, una dintre acele preafrumoase zile de iarnă, cînd pămîntul înghețat răsună, sub pași, ca un cristal. Încă de la ceasurile unu Jeanlin o și ștersese ; dar trebui să-l aștepte pe Bébert, în spatele bisericii, și fură cît pe-aci să plece fără Lydie, pe care maică-sa o zăvorîse iarăși în beci. Dar tocmai îi dăduseră drumul și i se pusese în mînă un coș, spunîndu-i-se că, dacă nu-l aduce înapoi plin cu foi de păpădie, o să fie închisă din nou în pivniță, ca să zacă acolo toată noaptea, cu șoarecii. De aceea, înfricoșată, Lydie voia să fugă îndată după salată. Jeanlin o abătu din drum : or vedea ei mai tîrziu ce-i de făcut. De multă vreme, gîndul la Polonia, iepuroaica aceea grasă a lui Rasseneur, nu-i dădea pace. Trecea prin fața cîrciumii *Avantage,* cînd tocmai îi ieși în cale iepuroaica. Dintr-o săritură, o înșfăcă de urechi și o îndesă în coșul fetiței ; apoi, tustrei

o luară la goană. Vor petrece de minune gonind-o din urmă, ca pe un cîine, pînă în pădure.

Dar se opriră, ca să-i privească pe Zacharie și Mouquet, care, după ce băuseră cîte o halbă de bere împreună cu încă doi prieteni, începeau marea lor partidă de cros. Făcuseră prinsoare pe o șapcă nouă și pe un fular roșu, depuse amîndouă la Rasseneur. Cei patru jucători, doi cîte doi, puseră la licitație primul tur, de la Voreux pînă la ferma Paillot, aproape trei kilometri. Zacharie cîștigă licitația, căci el parie pentru șapte lovituri, în vreme ce Mouquet cerea opt lovituri. Șoleta, un mic ou din lemn de merișor, fusese pusă jos, cu vîrful în sus. Cu toții își țineau crosa, în formă de ciocan, cu vîrful de fier oblic și cu un lung mîner prevăzut cu o sfoară bine întinsă. Sunau ceasurile două cînd o porniră. Zacharie, la cea dintîi fază care cuprindea o serie de trei lovituri, lansă magistral șoleta, la mai bine de patru sute de metri, pe cîmpul de sfeclă, căci crosul era interzis în sate și pe șosele, unde uneori muriseră oameni din pricina sa. Mouquet, puternic și el, izbi atît de zdravăn șoleta, încît dintr-o singură lovitură o trimise cu o sută cincizeci de metri înapoi. Iar partida continuă, unii zvîrlind bila înainte, ceilalți înapoi, mereu în pas alergător, cu picioarele pline de vînătăi din pricina mușuroaielor de pămînt ale țarinii înghețate.

La început, Jeanlin, Bébert și Lydie alergaseră în urma jucătorilor, plini de admirație pentru loviturile lor iscusite. Apoi, își aduseră aminte de iepuroaica lui Rasseneur, pe care o tot hîțînau în coș, și, lăsînd jocul, în plin cîmp, o scoaseră pe Polonia și îi dădură drumul, foarte curioși să vadă cît de repede aleargă. Iepuroaica o luă la goană, ei se repeziră după ea, și urmă un ceas de adevărată vînătoare, fugind cu toții din răsputeri, cînd într-o parte, cînd în cealaltă, urlînd ca s-o sperie, întinzînd mîna s-o prindă și închizînd-o în gol. Dacă iepuroaica n-ar fi avut un început de sarcină, n-ar mai fi prins-o niciodată.

Pe cînd răsuflau din greu după atîta alergătură, niște înjurături îi făcură să întoarcă capul. Nimeriseră iarăși în calea jucătorilor de cros. Chiar fratele său, Zacharie, fu cît pe-aci să-i zdrobească țeasta lui Jeanlin. Jucătorii

erau la al patrulea tur ; de la ferma Paillot alergaseră la Quatre-Chemins, apoi, de la Quatre-Chemins, la Montoire ; iar acum, angajați pentru șase lovituri, o porneau de la Montoire spre Pré-des-Vaches. Făcuseră, așadar, două leghe și jumătate într-un ceas. Mai băuseră și niște halbe de bere la cafeneaua *Vincent* și la circiuma *Trois-Sages*. De astă dată era rîndul lui Mouquet. Mai avea de dat două lovituri, victoria îi era asigurată, cînd Zacharie, care rînjea, folosindu-se de dreptul pe care-l mai avea, lovi șoleta cu atîta îndemînare, încît aceasta se rostogoli într-un șanț adînc. Partenerul lui Mouquet, la rîndu-i, nu o putu scoate, și fu un adevărat dezastru pentru ei. Toți patru strigau, partida devenea pasionantă, căci, ajunse la egalitate, taberele trebuiau să ia jocul de la început. De la Pré-des-Vaches erau mai puțin de doi kilometri pînă la intrarea în Herbes-Rousses : învoiala era la cinci lovituri. Acolo se vor mai răcori la circiuma *Lerenard*.

Dar un gînd îl bătea pe Jeanlin. Îi lăsă să plece, scoase din buzunar o sfoară, pe care o legă de una dintre labele iepuroaicei, și anume de laba stîngă din spate. Și făcură apoi mare haz ; Polonia alerga înaintea celor trei puștani, șchiopătînd într-o atît de jalnică deșălare, încît se înveseliră cum nu se mai înveseliseră niciodată pînă atunci. Apoi o legară de gît, ca s-o facă să sară în galop, și cum iepuroaica nu mai putea, începură s-o tîrască pe burtă, pe spate, ca pe o adevărată trăsurică. Treaba aceasta ținea de mai bine de un ceas ; iepuroaica horcăia cînd o băgară la repezeală iarăși în coș, în clipa cînd, în apropierea pădurii Cruchot, îi auziră pe jucători, cu care urmau să se încrucișeze iarăși pe drum.

Acum, Zacharie, Mouquet, împreună cu ceilalți doi parteneri, înghițeau depărtări de kilometri, fără alt răgaz în afară de timpul trebuitor ca să dea pe gît halbele de bere prin toate circiumile pe care și le alegeau ca ținte de atins în etapele jocului. De la Herbes-Rousses o porniseră în goană spre Buchy, apoi spre Croix-de-Pierre, apoi spre Chamblay. Pămîntul răsuna sub tropotul pașilor, galopau, fără încetare, pe urmele șoletei, care sărea pe gheață : vremea era prielnică, nu li se înfundau

picioarele și nu înfruntau decît primejdia de a și le rupe! În aerul uscat, zdravenele lovituri de cros pocneau ca plumbul izbucnit din țeavă de pușcă. Miinile vînjoase încleștau minerele legate cu sfoară, tot trupul li se avînta, ca pornit să ucidă un bou; și aceasta se petrecea de ceasuri întregi, străbătînd cîmpia de la un capăt la altul, peste șanțuri, peste mărăcinișuri și povîrnite margini de drum, peste scundele zidării ale îngrăditurilor. Piepturile trebuiau să fie înzestrate cu foale zdravene, iar genunchii, cu balamale de oțel. Nesățioși, havatorii își dezmorțeau trupurile închircite în mină. Unii dintre ei erau, la douăzeci și cinci de ani, atît de pasionați, încît străbăteau chiar și zece leghe. La patruzeci de ani erau prea greoi și nu mai puteau să joace cros.

Sunară ceasurile cinci, înserarea începuse să se aștearnă. Încă un tur, pînă la pădurea Vandame, ca să se hotărască astfel cine va cîștiga șapca și fularul; iar Zacharie glumea, cu mucalita-i nepăsare față de politică: grozav de caraghios ar fi să dea acolo chiar peste prietenii lor, în toiul întrunirii. Cît despre Jeanlin, cu tot aerul său de hoinar care bate drumurile, nu avusese, din clipa plecării din colonie, alt gînd decît să ajungă în pădure. Cu un gest de indignare o amenință pe Lydie, care, răscolită de căință și de frică, spunea că ar vrea să se întoarcă la Voreux, ca să-și culeagă păpădia: ce, nu cumva au să lase baltă întrunirea? El ținea să audă ce vor spune cei bătrîni. Îl împingea pe Bébert și propuse să se înveselească, în scurtul răstimp al drumului pe care-l mai aveau de făcut pînă la pădure, dezlegînd iepuroaica și fugărind-o cu pietre. Mocnea în el gîndul ascuns de a o ucide; i se făcuse, pasămite, poftă s-o ducă s-o mănînce în fundul vizuinei lui de la Réquillart. Iepuroaica se puse din nou pe goană, cu botul încrețit, cu urechile pleoștite pe spate: o piatră îi jupui spinarea, o alta îi tăie coada; și, cu tot întunericul crescînd, ar fi omorît-o acolo dacă cele trei haimanale nu i-ar fi zărit, într-un luminiș al pădurii, pe Étienne și pe Maheu, care stăteau în picioare. Se repeziră bezmetici asupra animalului, pe care-l îndesară, iarăși, în coș. Aproape în

aceeaşi clipă Zacharie, Mouquet şi ceilalţi doi parteneri, dînd cea din urmă lovitură de crosă, lansară bila de lemn, care, rostogolindu-se, ajunse pînă la cîţiva metri de luminiş. Sosind la ţanc, se pomeniră cu toţii în plină întrunire.

În întregul ţinut începuseră, de cum scăpătase soarele, pe toate drumurile şi potecile cîmpiei netede lungi procesiuni, o continuă curgere de umbre tăcute, lunecînd, răzleţite sau în grupuri, către vioriile crînguri ale pădurii. Toate coloniile minerilor rămăseseră pustii, femeile, ba chiar şi copiii, o porniseră, ca pentru o plimbare, sub larga boltă a cerului limpede. Întunericul începea acum să învăluie drumurile ; nu se mai desluşea mersul acestei turme de oameni, alunecînd cu toţii către aceeaşi ţintă, ci o simţeai doar tropăind împrăştiată, dar răscolită de aceeaşi năzuinţă şi alcătuind un singur suflet. Un foşnet uşor cutreiera crîngurile şi tufişurile prinse de nelămuritul zvon al glasurilor prelinse în matca nopţii.

Domnul Hennebeau, care, călare pe iapa sa, se întorcea tocmai la acest ceas acasă, pleca urechea la zgomotele nelămurite. Întîlnise perechi-perechi, o molcomă defilare de oameni care se plimbau în această minunată seară de iarnă. Iarăşi îndrăgostiţi, care, îmbrăţişaţi, se duceau să-şi împlinească poftele pe după ziduri. Oare nu întîlnea el acolo, mai totdeauna, fete răsturnate în fundul tuturor şanţurilor, calicimea înfruptîndu-se din singura plăcere care nu costă nici un ban ? Şi neghiobii ăştia îşi mai blestemă soarta, după ce că au parte pe săturate de fericirea, fără pereche pe lume, a dragostei ! Ce bucuros ar fi primit să crape de foame, ca şi ei, numai să fi putut în schimb lua viaţa de la început, cu o femeie care să i se dea, pe un morman de pietre, dar din toată inima, cu toată patima ! Nefericirea îi era fără de izbăvire ; îi pizmuia pe aceşti bieţi nenorociţi. Călare pe iapa mergînd la pas, se întorcea acasă, cu ochii în pămînt, năpădit de deznădejde, simţind aceste prelungi zvonuri înecate în bezna cîmpiilor negre, în care auzu-i nu-i desluşea decît sărutările îndrăgostiţilor.

Era la Plan-des-Dames, unde, prin retezarea copacilor, se deschisese în pădure un întins luminiș, ce se desfășura pe un povîrniș ușor și era înconjurat de un bătrîn codru cu fagi trufași, ale căror trunchiuri drepte și zvelte îl împrejmuiau cu o albă colonadă, înverzită de mușchi; cîțiva copaci uriași, abătuți la pămînt, zăceau încă în iarbă, în vreme ce, către stînga, grămezi de lemne, așezate în stivă, se înfățișau aidoma unui cuib geometric. Gerul se întețea tot mai mult, pe măsură ce se însera, iar mușchiul înghețat trosnea sub picioare. Vălul întunericului se așternea pe pămînt; ramurile înalte ale copacilor se reliefau, decupate pe cerul palid, pe bolta căruia luna plină, înălțîndu-se la orizont, urma să înece în lumina ei licărirea stelelor.

Aproape trei mii de mineri sosiseră la întîlnire; forfota unei mulțimi de bărbați, de femei, de copii umplea, treptat-treptat, luminișul, revărsîndu-se pînă hăt-departe, la poalele copacilor; și, fără încetare, se tot iveau noi întîrziați. O mare de capete, învăluită în beznă, se desfășura pînă în desișurile crîngurilor învecinate. Un vuiet surd, ca de vînt aducător de furtună, cutreiera această pădure, încremenită și înghețată.

Sus, pe înălțimea ce domina povîrnișul, Étienne sta de vorbă cu Rasseneur și cu Maheu. Se iscase, între ei, o ceartă; li se auzeau glasurile în izbucniri bruște. Lîngă ei, oamenii îi ascultau: Levaque, cu pumnii strînși, Pierron, ocolindu-le privirea, foarte amărît că nu mai putuse folosi, și acum, pretextul bolii; și se mai aflau acolo taica Bonnemort și bătrînul Mouque, șezînd, unul lîngă altul, pe un butuc, cu fruntea foarte îngîndurată. Apoi, în urmă, glumeții erau și ei acolo, Zacharie, Mouque și alții, veniți doar ca să facă haz, pe cînd, dimpotrivă, reculese și serioase, ca la biserică, femeile formau grupuri. Mută, mama Maheu dădea din cap la auzul nelămuritelor înjurături ale cumetrei Levaque. Philomène, încercată iarăși de bronșita căpătată în timpul iernii, tușea. Doar Mouquette rîdea, cu gura pînă la urechi, înveselită de vorbele pe care mama Brûlé le spunea pe socoteala fiică-si, o denaturată, care o expedia pe ea de acasă ca

să se îndoape singură cu iepure, o vîndută, care se îngrășa de pe urma josniciilor îngăduite de bărbat'su. Și, cocoțat pe grămada de lemne, Jeanlin o tot trăgea după el pe Lydie, silindu-l și pe Bébert să-i urmeze: erau tustrei în văzduh, deasupra tuturor capetelor mulțimii.

Cearta o stîrnise Rasseneur, care ținea să se procedeze la alegerea reglementară a unui comitet. Înfrîngerea pe care o suferise la circiuma *Bon-Joyeux* îl întărîta și își jurase să-și ia revanșa, căci se lăuda că va recîștiga autoritatea de care se bucurase altădată de îndată ce vor fi cu toții nu în fața delegaților, ci în fața însăși a obștii muncitorilor din mine. Revoltat, Étienne găsise neroadă ideea alcătuirii unui comitet în această pădure. Se impunea o acțiune revoluționară, ca printre sălbatici, de vreme ce erau hărțuiți ca fiarele.

Dîndu-și seama că cearta risca să nu mai ia sfîrșit, Étienne, sărind pe trunchiul unui copac, puse deodată stăpînire pe mulțime și strigă:

— Prieteni! Prieteni!

Nedeslușitul vuiet de răzmeriță al mulțimii se stinse într-un prelung suspin, în vreme ce Maheu înăbușea protestele lui Rasseneur. Étienne continuă, cu glasul tunător:

— Prieteni, de vreme ce ni se vîră pumnu-n gură, de vreme ce jandarmii sînt puși pe urmele noastre de parcă am fi bandiți, nu ne mai rămîne decît acest loc ca să ne întrunim! Aici sîntem slobozi, aici sîntem între noi, nimeni nu va veni să ne silească la tăcere, tot astfel după cum nimeni nu poate sili la tăcere păsările cerului și fiarele pădurii!

Un tunet de urlete și de exclamații urmară cuvintelor sale:

— Așa e, așa e, pădurea este a noastră, și aici avem într-adevăr dreptul să ne spunem păsul... Vorbește!

Atunci Étienne rămase o clipă nemișcat pe trunchiul copacului. Luna, prea joasă încă la orizont, nu lumina decît ramurile înalte, iar mulțimea rămînea înecată în beznă, liniștindu-se treptat-treptat și devenind tăcută. Étienne, învăluit și el, deopotrivă, de întuneric, făcea, deasupra acestei mulțimi, din înălțimea povîrnișului, o pată de umbră.

Cu o mişcare calmă ridică un braţ şi începu, iar glasu-i nu mai era tunător, ci căpătase tonul rece al unui simplu mandatar al poporului, căruia el îi dădea socoteală. Îşi rostea, în sfîrşit, cuvîntarea, pe care, din pricina sosirii comisarului de poliţie, fusese împiedicat s-o ţină la cîrciuma *Bon-Joyeux* ; şi făcu întîi un istoric sumar al grevei, ţinînd ca acest rezumat să pară înfăţişat cu o elocvenţă ştiinţifică : înşiruirea doar a faptelor, şi nimic altceva. Începu prin a-şi mărturisi sila pe care o simţea pentru grevă ; dar nu minerii erau vinovaţi de ea, ci direcţia, care, prin noul ei tarif al armării galeriilor, îi silise s-o facă. Apoi le aminti de cel dintîi demers al delegaţiei pe lîngă director, de reaua-credinţă a Regiei, de tîrzia concesie pe care aceasta o făcuse în cele din urmă, după cel de al doilea demers al lor, cu cele zece centime pe care le ceda, după ce încercase să le fure. Acum, aici ajunseseră lucrurile ; arătă, prin cifre, de ce e goală casa fondului de rezervă, indică modul în care fuseseră cheltuite sumele de bani primite ca ajutoare şi scuză, în cîteva cuvinte, Internaţionala, pe Pluchart şi pe ceilalţi căci, preocupaţi cum erau cu toţii de cucerirea lumii, nu putuseră face mai mult pentru ei. Aşadar, situaţia devenea, pe zi ce trecea, tot mai gravă. Compania începuse concedierile şi ameninţa că va angaja lucrători din Belgia ; pe de altă parte, ducea şi o politică de intimidare a celor slabi şi izbutise să determine un număr oarecare de mineri să reînceapă lucrul. Păstra acelaşi glas monoton, ca pentru a stărui asupra acestor ştiri rele, vorbind despre foamea care îi învinsese, despre nădejdea lor spulberată, despre lupta lor care ajunsese la cele din urmă zvîcniri ale curajului. Şi, deodată, încheie, fără a ridica glasul :

— Acestea sînt, prieteni, împrejurările faţă de care trebuie să luaţi, în seara asta, o hotărîre. Voiţi să duceţi greva mai departe ? Iar, în acest caz, ce socotiţi că aveţi de făcut ca să dobîndiţi victoria împotriva companiei ?

O adîncă tăcere coborî din bolta înstelată a cerului. Nevăzuta mulţime de oameni, învăluită în umbră, adăsta tăcută în albia nopţii, sub apăsarea acestor cuvinte, ce-i înăbuşeau bătăile inimii ; şi nu i se desluşea decît deznădăjduitu-i freamăt printre copacii pădurii.

Dar Étienne continuă, de astă dată cu glasul schimbat. Cel ce vorbea acum nu mai era secretarul asociației, ci căpetenia taberei, apostolul vestitor al adevărului. Găsi-se-vor, oare, mișei care să-și calce cuvîntul dat ? Cum ar fi oare cu putință ? Să fi îndurat, vreme de o lună de zile, atîtea suferințe în chip zadarnic și să se întoarcă în mine, cu capul plecat, pentru a lua iar de la început viața lor de veșnică mizerie ? Nu era oare mai bine să moară chiar acum, încercînd să spulbere această tiranie a capitalului care-i înfometa pe muncitori ? Să se supună, necontenit, foametei, pînă în clipa în care foamea îi va împinge, chiar și pe cei mai cumpătați, din nou la revoltă nu însemna, oare, să continue un joc prostesc, care, oricum, nu va mai putea dura ? Și arătă cum minerii exploatați suportă singuri urmările dezastruoase ale crizelor și cum sînt reduși la foamete de îndată ce nevoia de a face față concurenței determină coborîrea prețului de cost. Nu ! Tariful oferit pentru armarea galeriilor nu putea fi primit ; procedeul nu ascundea decît o economie deghizată și, în realitate, nu urmărea decît să fure o oră de muncă pe zi de la fiecare miner. Dar, de astă dată, lucrurile ajunseseră mult prea departe ; sosise vremea ca năpăstuiții, împinși dincolo de orice margine a răbdării, să-și facă singuri dreptate.

Étienne rămase cu brațele în văzduh. La cuvîntul dreptate, mulțimea, străbătută de un puternic fior, izbucni în aplauze, al căror ropot era aidoma zgomotului pe care-l fac frunzele uscate. Se auzeau glasuri strigînd :

— Dreptate... A sosit ceasul dreptății !

Treptat-treptat avîntul lui Étienne creștea. Nu vorbea cu ușurință și nici cu belșugul curgător al lui Rasseneur. Adesea nu-și găsea cuvintele și era silit să alcătuiască fraze chinuite, scoțînd-o la capăt printr-o sforțare ajutată de o smucire a umerilor. Doar că, în aceste năvalnice izbucniri, Étienne găsea viguroase imagini din lumea lor și care le mergeau drept la inimă, în vreme ce mișcările-i de lucrător pe șantier, coatele ținute strîns de șolduri, apoi destinse, avîntîndu-și pumnii înainte, maxilarele izbucnind în afară, gata parcă să muște, exercitau și ele o înrîurire, de o putere fără pereche, asupra

tovarășilor săi de lucru. Nu era un om mare, cu toții o recunoșteau, dar știa să se facă ascultat.

— Salariul este o formă nouă de robie, reîncepu el cu un glas mai vibrant. Mina trebuie să fie a minerilor, tot astfel precum marea este a pescarului, precum glia este a țăranului... Înțelegeți, prieteni ! mina vă aparține vouă, tuturor, care, vreme de un veac, ați tot plătit-o cu belșug de sînge și de mizerie !

Înfruntă deschis încîlcite probleme juridice, șiruri de legi speciale, privitoare la întreprinderile miniere și prin al căror labirint se rătăcea. Subsolul ca și solul aparțineau, deopotrivă, națiunii : numai niște odioase privilegii le asigurau companiilor monopolul lor, cu atît mai mult cu cît pentru Montsou pretinsa legalitate a concesiunilor se complica cu tratate încheiate odinioară cu vechii proprietari ai pămînturilor, după vechile obiceiuri ale ținutului Hainaut. Mulțimile de mineri nu aveau, așadar, decît să-și recucerească bunurile lor ; și, cu brațele întinse, arăta către întregul ținut ce se întindea dincolo de pădure. În această clipă, luna, ce urca deasupra liniei orizontului, lunecînd printre înaltele ramuri ale copacilor, îi lumină chipul. Cînd mulțimea, învăluită încă în umbră, îl zări, așa cum era, cu fruntea argintată de lumină, împărțind fericirea cu amîndouă mîinile, îl ovaționă din nou, cu un prelung ropot de aplauze :

— Așa e, așa e, are dreptate, bravo !

Din acel moment, Étienne încălecase problema lui favorită, atribuirea mijloacelor de producție colectivității, după cum o și repeta cu o frază, a cărei ariditate îl gîdila foarte plăcut. La acest ceas, evoluția pe care o suferise îl transformase cu totul. Plecînd de la fraternitatea sentimentală a proaspeților convertiți, de la nevoia de a realiza o reformă a salariilor, ajunsese la ideea politică de a le suprima. De la întrunirea de la *Bon-Joyeux*, colectivismul său, pînă atunci umanitar și neformulat, se sistematizase într-un program complicat, din cuprinsul căruia el discuta, în chip științific, fiecare articol în parte. Întîi stabilea axioma că libertatea nu putea fi dobîndită decît prin dispariția statului burghezilor. Apoi, cînd poporul va fi pus mîna pe cîrmuire, vor începe reformele : reîntoarcerea la comuna primitivă, înlocuirea

familiei morale şi care exercită o opresiune cu o familie egalitară şi liberă, desăvîrşita egalitate civilă, politică şi economică, asigurarea independenţei individuale, datorită posesiunii şi folosirii integrale a mijloacelor de producţie, în sfîrşit, învăţămîntul profesional şi gratuit, plătit de către colectivitate. Aceasta aducea după sine o totală refacere a vechii societăţi putrede ; ataca instituţia căsătoriei, dreptul de a lăsa moşteniri, stabilea legiuiri cu privire la averea fiecăruia, culca la pămînt monumentul nedreptei orînduiri a veacurilor defuncte cu un larg şi mereu acelaşi gest al braţului, cu gestul cosaşului care seceră holdele coapte ; şi apoi reconstruia, cu cealaltă mînă, clădea societatea viitoare, edificiul de adevăr şi de dreptate crescînd în aurora secolului al douăzecilea. La această încordare a minţii, judecata devenea şovăitoare şi nu mai stăruia decît ideea fixă a sectarului. Rezervele sensibilităţii sale şi ale bunului său simţ erau acum spulberate şi nimic nu-i părea mai uşor decît înfăptuirea acestei lumi noi : nimic nu scăpase prevederii sale ; vorbea despre toate acestea ca despre un mecanism al cărui angrenaj îl va monta în două ceasuri, neprecupeţind nici pîrjolul, nici valurile de sînge.

— Ne-a venit şi nouă rîndul, izbucni el, într-un ultim elan. Avem dreptul să punem mîna pe putere şi pe avuţiile lumii !

Pornind din fundul pădurii, vuietul aclamaţiilor ajunse pînă la el. Luna arginta acum tot luminişul, decupînd în linii hotărîte acea mare de capete, pînă în nedesluşita depărtare a desişurilor, între trufaşele trunchiuri cenuşii ale copacilor. Şi, în aerul îngheţat, o puzderie de chipuri purtau neştearsa pecete a răzbunării, din ochi izbucneau scîntei, gurile se căscau, o adevărată învălmăşeală, bărbaţi, femei, copii înfometaţi, lăsaţi să se dedea la îndreptăţita jefuire a bunurilor străvechi de care fuseseră deposedaţi. Nu mai simţeau gerul, dogoarea înväpăiatelor sale cuvinte îi pătrundea pînă în măruntaie. O religioasă exaltare îi ridica de la pămînt, îi răscolea clocotul de nădejde al celor dintîi creştini ai bisericii, care aşteptau apropiata întronare a dreptăţii pe pămînt. Tîlcul multor fraze obscure le rămăsese nelămurit, căci ei

nu înţelegeau de loc sensul acelor raţionamente tehnice şi abstracte; dar însăşi obscuritatea şi abstracţiunea le făcea şi mai vast cîmpul făgăduielilor, ridicîndu-i pe culmi ameţitoare. Ce vis minunat! Să fie ei stăpînii, să li se curme suferinţa, să se bucure, în sfîrşit, de viaţă!

— Aşa e!... Trăsni-i-ar Dumnezeu!... Moarte exploatatorilor!

Femeile erau în delir. Mama Maheu îşi pierduse calmul ei obişnuit; cuprinsă de ameţeala pe care o dă foamea, cumătra Levaque urla; bătrîna Brûlé, ieşită din minţi, îşi agita în văzduh mîinile-i de zgripţuroaică; pe Philomène o zgîlţîia un acces de tuse, iar Mouquette era atît de înflăcărată, încît îi striga oratorului vorbe drăgăstoase. Dintre bărbaţi, Maheu, cucerit, dăduse un ţipăt de mînie, între Pierron care tremura şi Levaque care prea vorbea mult, în vreme ce glumeţii Zacharie şi Mouquet încercau, nesimţindu-se de loc la largul lor, să facă haz, uimiţi că Étienne fusese în stare să vorbească atîta vreme fără un strop de udătură. Dar, cocoţat pe stiva de lemne, Jeanlin făcea cel mai mare tămbălău, aţîţîndu-i pe Bébert şi pe Lydie, agitînd coşul, în care zăcea Polonia, iepuroaica lui Rasseneur.

Aclamaţiile entuziaste ale mulţimii reîncepură. Étienne se desfăta de beţia popularităţii. Ţinea între mîini propria sa putere, materializată parcă în aceste trei mii de piepturi, în care, cu un singur cuvînt, înteţea zvîcnetul bătăilor inimii. Însuşi Suvarin, dacă ar fi binevoit să vină şi el la această întrunire, i-ar fi aplaudat ideile, în măsura în care le-ar fi recunoscut ca aparţinîndu-i, mulţumit de progresele în ale anarhiei făcute de elevul său, ca şi de programul preconizat, cu excepţia articolului referitor la învăţămînt, o rămăşiţă de naivitate sentimentală, căci sfînta şi izbăvitoarea ignoranţă trebuia să fie dătătoare de noi puteri omenirii. Cît despre Rasseneur, acesta ridica din umeri cu dispreţ şi cu mînie.

— Lasă-mă să vorbesc! îi strigă el lui Étienne.

Acesta sări jos de pe trunchiul copacului.

— Haide, vorbeşte, om vedea dacă o să te asculte cineva.

Rasseneur îi luase locul şi, cu un gest, ceru să se facă tăcere. Vuietul nu se potoli, numele îi era purtat din

gură-n gură, de la cele dintîi rînduri de oameni, care-l recunoscuseră, pînă la cele din urmă, ce se pierdeau sub ramurile fagilor; şi nimeni nu voia să-i dea ascultare, era un idol sfărîmat, a cărui vedere doar îi supăra pe credincioşii de odinioară. Exprimarea, uşoară, vorba-i curgătoare şi blajină, care-i fermecase atîta vreme, era socotită acum ca buruiana unui ceai călduţ, sortită să-i adoarmă pe cei fricoşi. Zadarnic vorbi în mijlocul tumultului, zadarnic voi să-şi reînceapă cuvîntarea de potolire, pe care o tot purta în minte — imposibilitatea de a schimba lumea prin puterea legilor, necesitatea de a lăsa evoluţiei sociale timpul cuvenit să se desăvîrşească — era luat peste picior, nu-l lăsau să vorbească, înfrîngerea suferită la *Bon-Joyeux* se agrava şi mai mult, devenind iremediabilă. În cele din urmă, i se aruncară în obraz bucăţi de muşchi îngheţat; se auzi glasul ascuţit al unei femei, care urla:

— Jos trădătorul!

Rasseneur spunea că mina nu putea fi proprietatea minerului aşa cum războiul de ţesut este proprietatea ţesătorului şi că este preferabilă participarea la beneficii, căci lucrătorul, fiind şi el interesat, devine copilul întreprinderii.

— Jos trădătorul! repetară, în cor, mii de glasuri, în vreme ce pietre aruncate de mulţime începură să-i şuiere pe la urechi.

Atunci chipu-i deveni palid, o adîncă deznădejde îi umplu ochii de lacrimi. Trăia prăbuşirea întregii sale existenţe. Douăzeci de ani de prietenie slujită cu rîvnă, surpată de nerecunoştinţa mulţimii. Coborî de pe trunchiul copacului, cu inima rănită de moarte, nemaiavînd puterea să continue.

— Rîzi de mine, bîigui el, adresîndu-i-se lui Étienne, acum victorios. Bine, îţi urez să ţi se întîmple la fel... Şi ţi se va întîmpla, n-ai nici o grijă!

Şi, ca şi cum ar fi vrut să azvîrle de pe umerii săi povara oricărei răspunderi pentru nenorocirile pe care le prevedea, făcu un gest larg şi se îndepărtă, străbătînd singur cîmpia albă şi mută.

Se auziră huiduieli, iar lumea rămase uimită văzîndu-l, în picioare, pe trunchiul copacului, pe taica Bonne-

mort, care vorbea în toiul vacarmului. Pînă în acea clipă, împreună cu taica Mouquet, ambii cu frunțile îngîndurate, păreau, ca întotdeauna de altfel, preocupați să evoce fel de fel de întîmplări petrecute demult. Se lăsa, cu siguranță, ispitit de una dintre acele bruște porniri spre flecăreală ce-l apucau uneori și îi răscoleau cu atîta violență trecutul, încît fluviul amintirilor astfel reînfiripate îi curgea de pe buze în povești ce țineau ceasuri întregi. Se făcu o adîncă tăcere. Îl ascultau pe acest bătrîn, al cărui chip dobîndise, în bătaia lunii, o paloare de spectru. Și cum istorisea lucruri fără vreo legătură vădită cu pricina ce-i strînsese pe toți acolo, povești nesfîrșite, din care nimeni nu înțelegea o iotă, uluirea tuturora creștea. Vorbea despre întîmplări din zilele tinereții, despre cei doi unchi ai săi care și-au găsit moartea striviți în mina Voreux, apoi despre nevastă-sa, răpusă de o congestie pulmonară. Și, totuși, nu se îndepărta de gîndul pe care-l avea în minte: lucrurile nu merseseră bine nicicînd și bine nu vor merge niciodată. Astfel, tot în pădure se adunaseră, cîndva, vreo cinci sute de oameni, pentru că regele nu se învoia să reducă numărul orelor de muncă. Dar își pierdu șirul și începu să povestească despre altă grevă: văzuse, doară, atîtea și atîtea! Și toate se sfîrșeau pe sub acești copaci, aici, la Plan-des-Dames, colo, la cărbunărie, sau și mai departe, pe la Saut-du-Loup. Geruia uneori, alteori era zăduf. Își amintea că într-o seară plouase cu găleata, așa încît se întorseseră acasă fără să-și fi spus măcar un singur cuvînt. Și soseau ostașii regelui, iar lucrurile se isprăveau totdeauna cu gloanțe.

— Ridicam mîna și juram cu toții, iacătă așa, juram că nu vom mai coborî în mină... Ah! Am jurat, da! Am jurat!...

Mulțimea asculta uimită, cuprinsă de tulburare, cînd Étienne, care urmărea scena, sări pe trunchiul copacului abătut la pămînt și îl ținu pe bătrîn lîngă sine. Tocmai îl recunoscuse pe Chaval într-unul dintre primele rînduri de oameni. Gîndul că și Catherine trebuia să fi fost pe-acolo îl făcu să se simtă răscolit de o nouă flacără, de nevoia de a se face aclamat și în fața ei.

— Prieteni, l-aţi auzit, este unul de-ai noştri, dintre cei mai bătrîni. Vedeţi cîte a suferit el şi cîte vor avea de suferit şi copiii noştri dacă nu vom fi în stare să sfîrşim o dată pentru totdeauna cu jefuitorii şi cu călăii !

Étienne fu, de astă dată, înfricoşător. Nicicînd nu mai vorbise cu o asemenea violenţă. Cu un braţ îl ţinea pe bătrînul Bonnemort : îl înfăţişa ca pe un stindard al mizeriei şi al doliului, cerînd răzbunare. În fraze scurte, evocă pe înaintaşii lui Maheu, înfăţişînd această întreagă familie vlăguită în fundul minei, stoarsă de companie şi care se găsea acum şi mai înfometată, după o sută de ani de muncă ; iar în opoziţie cu ea arătă apoi pe pîntecoşii de la Regie scăldîndu-se în aur, toată această liotă de acţionari, întreţinuţi, de un veac încheiat, ca să trîndăvească aidoma prostituatelor ce-şi vînd trupul în schimbul unei vieţi de huzur. Nu era, oare, înspăimîntător ? Un întreg popor de oameni crăpînd, din tată în fiu, în fundul minei, pentru ca, de pe urma trudei lor, banii să slujească mituirii miniştrilor, pentru ca generaţii întregi de mari seniori şi de burghezi să petreacă sau să se îngraşe la gura sobei ! Studiase bolile ce bîntuiau printre mineri, perindîndu-le în faţa lor pe toate, dînd înfricoşătoare amănunte : anemia, scrofuloza, bronşita neagră, astmul care înăbuşă, reumatismele care provoacă paralizii. Năpăstuiţii aceştia erau zvîrliţi pradă maşinilor care-i înghiţeau şi erau, ca animalele, ţinuţi între ţarcuri, în colonii, marile companii absorbindu-i treptat-treptat, legiuindu-le robia, ameninţînd cu înregimentarea tuturor muncitorilor naţiunii, milioane de braţe de lucru care să îngrămădească avuţii pentru o mie de trîntori. Dar minerul nu mai era neştiutorul de odinioară, vita strivită în măruntaiele pămîntului. O oştire se plămădea în străfundurile galeriilor, o recoltă de cetăţeni, din a cărei sămînţă rodul va face să crape pămîntul într-o preainsorită zi. Şi atunci se va vedea dacă este cu putinţă ca după patruzeci de ani de muncă să i se dea o pensie de o sută cincizeci de franci unui bătrîn în vîrstă de şaizeci de ani, beteag, cu picioarele umflate de apa din fronturile de lucru, scuipînd într-una cărbune. Da ! Munca va cere socoteală capitalului, acestui zeu impersonal, necunoscut lucrătorului, şi care adăsta ghe-

muit cine știe unde, în tainicu-i templu, de unde suge singele hămesiților de foame care-l hrănesc! Se va pătrunde pînă la el, în cele din urmă, i se va vedea chipul, la invăpăiata lumină a acestor incendii, și va fi înecat în singe porcul acesta scîrnav, acest monstruos idol, ghiftuit cu carne omenească!

Étienne tăcu, dar brațu-i, necontenit întins în gol, îl indica, bine nu știa unde, pe vrăjmaș, de la un capăt pînă la celălalt al pămîntului. De astă dată, vuietul mulțimii fu atît de cumplit, încît burghezii din Montsou, auzindu-l, priviră către meleagurile Vandame-ului, tulburați de gîndul vreunei înfricoșătoare prăbușiri. Păsări de noapte, zburînd sus, pe deasupra pădurilor, se înălțau către uriașa boltă a cerului limpede.

Étienne voi îndată să ajungă la o încheiere.

— Prieteni, spuneți, ce hotărîți ?... Votați pentru continuarea grevei ?

— Da, da! urlară glasurile mulțimii.

— Și ce măsuri găsiți cu cale să luați ?... Înfrîngerea noastră este neîndoielnică dacă printre noi se află trădători care vor coborî mîine în mină.

Vuietul glasurilor reîncepu, cu răscolitorul lor suflu de uragan :

— Moarte trădătorilor!

— Ați hotărît, așadar, să-i chemăm la ordine, la respectarea jurămîntului... Iată ce putem face : să ne ducem la gura minelor și, prin prezența noastră, să-i punem pe trădători cu botul pe labe, să dovedim companiei că sîntem uniți, cu toții, și că sîntem gata să primim mai curînd moartea decît înfrîngerea!

— Așa, așa, să mergem! Să mergem!

De cînd vorbea, Étienne o tot căuta cu privirea pe Catherine, printre palidele chipuri ale mulțimii ce vuia în fața lui. Cu siguranță că nu era acolo. Dar îl vedea mereu pe Chaval, care, parcă pentru a-l lua în deridere, tot ridica din umeri, măcinat de pizmă, gata să-și vîndă sufletul pentru un dram din această popularitate.

— Iar dacă printre noi, prieteni, se găsesc cumva spioni, apoi să-și bage mințile-n cap, pentru că îi cunoaștem... Da, văd aici mineri din Vandame, care se mai duc încă la lucru.

— Nu cumva de mine vorbești? îl întrebă Chaval, sfidîndu-l parcă.

— De tine, sau de altul... Dar, de vreme ce ai deschis vorba, îți spun că ar trebui să înțelegi că cei ce mănîncă n-au nimic comun cu cei ce crapă de foame. Tu mai lucrezi la Jean-Bart...

Un glas batjocoritor îi curmă vorba:

— Ei, lucrează, da de unde... Are femeie care lucrează pentru el.

Chaval înjură, roșu de mînie:

— Ei, fir-ar al dracului, da ce, care va să zică, nu e voie să muncim?

— Firește că nu! strigă Étienne. Cînd tovarășii de lucru îndură mizeria pentru binele tuturora, este nepermis să treci, ca un egoist și un fățarnic, de partea stăpînilor. Dacă greva ar fi fost generală, atunci de multă vreme am fi fost stăpîni pe situație... Oare unui singur om din Vandame îi era îngăduit să coboare în mină din momentul cînd întreprinderea Montsou a încetat lucrul? Grozavă lovitură ar fi dacă munca ar înceta în toată țara, la domnul Deneulin, ca și aici... Auzi? În fronturile de lucru din mina Jean-Bart nu sînt decît trădători, voi toți cei de-acolo sînteți niște trădători!

În jurul lui Chaval mulțimea se strîngea, amenințătoare. Pumni se ridicau în aer, strigăte: „La moarte! La moarte!" începură să vuiască. Chaval se făcu alb ca varul. Iar în furia vrerii lui de a-l înfrînge pe Étienne, un gînd îl făcu să-și recîștige cumpătul.

— Dar ascultați-mă! Veniți mîine la Jean-Bart și o să vedeți dacă lucrez sau ba!... Sîntem alături de voi și am fost trimis tocmai ca să vă aduc la cunoștință acest fapt. Trebuie să stingem toate focurile, trebuie ca mecanicii să intre și ei în grevă. Cu atît mai bine dacă pompele se opresc! Apa o să surpe galeriile, și totul se va duce pe apele sîmbetei!

La rîndu-i, îl aplaudară și pe el, furtunos, și din acea clipă însuși Étienne fu depășit. Pe trunchiul copacului se succedau necontenit alți oratori, gesticulînd în mijlocul vacarmului, zvîrlind îndemnuri cumplite. Era dezlănțuirea nebuniei ce izbucnește în patima credinței, nerăbdarea unei secte religioase care, obosită să tot

aştepte minunea atita amar de vreme nădăjduită, se hotărăşte, în cele din urmă, s-o provoace singură. Capetele, ameţite de foame, vedeau roşu înaintea ochilor, visau la pîrjol şi la valuri de sînge în mijlocul unei glorii de apoteoză, în care se va înălţa fericirea universală. Luna liniştită scălda această vijelie; iar pădurea adîncă încingea cu brîul ei de tăcere acest urlet de masacru. Doar muşchiul îngheţat trosnea sub călcîie, în vreme ce fagii, drepţi în trufia puterii lor, cu firavele rămurele ale crăcilor, negre pe luminoasa boltă a cerului, nici că vedeau, nici că auzeau nefericitele făpturi ce se zvîrcoleau la poalele lor.

Valurile mulţimii în necurmată mişcare o aduseră pe mama Maheu lîngă bărbatul ei; atît unul, cît şi celălalt, scoşi din matca obişnuitului lor bun-simţ, aţîţaţi de mocninda exasperare ce-i răscolea de luni de zile, îl aprobară pe Levaque, care turna gaz peste foc cerînd capul inginerilor. Pierron se făcuse nevăzut. Taica Bonnemort şi Mouque vorbeau amîndoi deodată, rostind cuvinte nelămurite şi violente, cu neputinţă de desluşit. Doar ca să facă haz, Zacharie cerea să se dărîme bisericile, în vreme ce Mouquet, cu şoleta în mînă, bătea cu ea în pămînt fără rost, numai ca să înteţească şi mai mult vacarmul. Femeile erau în plină turbare: cumătra Levaque, cu mîinile în şolduri, se ciondănea cu Philomène, pe care o învinuia că ar fi rîs; Mouquette spunea că jandarmii trebuie deşălaţi, nu alta, cu picioare în spate cu nemiluita; mama Brûlé, care tocmai o cîrpise pe Lydie pentru că o găsise şi fără coş şi fără salata de păpădie, îşi tot izbea palmele una de alta în văzduh, ca pentru a prinde între ele pe toţi patronii pe care voia să-i înhaţe. O clipă, Jeanlin rămăsese încremenit auzindu-l pe Bébert, care spunea că aflase de la un ucenic că soţia lui Rasseneur îl văzuse şterpelind iepuroaica; dar, după ce hotărî să se întoarcă, pentru a da drumul pe ascuns Poloniei în faţa uşii cîrciumii *Avantage*, el începu să urle şi mai grozav, deschise briceagu-i nou-nouţ, îl învîrti în aer deasupra capului, mîndru de scăpărările limbii de oţel.

— Prieteni! Prieteni! repeta într-una Étienne, istovit, răguşit de cît strigase ca să obţină o clipă de linişte,

numai pentru a-i face să se înţeleagă pînă la capăt asupra măsurilor pe care le aveau de luat.

În cele din urmă fu ascultat.

— Prieteni! Mîine dimineaţă la Jean-Bart. Ne-am înţeles?

— Da, da, la Jean-Bart! Moarte trădătorilor!

Uraganul acestor trei mii de glasuri omeneşti umplu bolta cerului şi pieri, stingîndu-se în străvezia scînteiere a lunii.

PARTEA A CINCEA

1

Către ceasurile patru dimineaţa, luna se culcase, bezna nopţii era de nepătruns. Toate dormeau încă în casa Deneulin, vechea locuinţă de cărămidă stătea mută şi întunecată, cu uşile şi ferestrele închise, la capătul întinsei grădini lăsate în paragină şi care o despărţea de mina Jean-Bart. Pe dinaintea celeilalte faţade trecea şoseaua pustie ce ducea spre Vandame, un tîrg mare ascuns după pădure, la o depărtare de vreo trei kilometri.

Deneulin, obosit, din pricină că îşi petrecuse în ajun o bună bucată din zi în fundul minei, sforăia, cu faţa la perete, cînd visă că cineva îl cheamă. În cele din urmă se sculă, auzi într-adevăr un glas şi se dădu jos în grabă, ca să deschidă fereastra. Unul dintre contramaiştrii săi îl aştepta, în picioare, în grădină.

— Da ce s-a întîmplat ? întrebă el.

— Domnule, este o răzmeriţă ; jumătate din numărul oamenilor nu mai vor să lucreze şi nu-i lasă nici pe ceilalţi să coboare în mină.

Nu înţelegea bine, îi era capul greu şi umflat de somn, simţea frigul de afară ca pe un duş de gheaţă.

— Siliţi-i să coboare la lucru, ei, fir-ar al dracului !... îngăimă el.

— Dandanaua asta ţine de vreun ceas, reluă contramaistrul. Şi de aceea ne-am gîndit că ar fi bine să vă căutăm. Doar dumneavoastră sînteţi în stare să-i mai faceţi, poate, să înţeleagă de vorbă.

— Bine, vin numaidecît !

Se îmbrăcă în grabă mare, limpezit acum la minte, foarte neliniştit. Ar fi putut să le prade casa, căci nici

bucătăreasa, nici servitorul nu se clintiseră încă. Dar, de cealaltă parte a palierului, se auzeau glasuri care șopteau îngrijorate și, cînd ieși, văzu deschizîndu-se ușa de la camera fiicelor lui, care apărură amîndouă, în capoate albe, îmbrăcate la repezeală.

— Tată, ce s-a întîmplat ?

Cea mai în vîrstă, Lucie, avea deja douăzeci și doi de ani ; era mare, oacheșă, minunat de frumoasă ; pe cînd cealaltă, Jeanne, avea de-abia nouăsprezece ani, era micuță, cu părul bălai, răspîndind în juru-i o îmbietoare gingășie.

— Nimic grav, răspunse el ca să le liniștească. Pesemne că niște zurbagii fac gălăgie pe-acolo. Mă duc să văd ce e.

Dar ele protestară și nu voiră să-l lase să plece fără să bea ceva cald, căci, altminteri, se va întoarce acasă bolnav de dureri de stomac, ca de obicei. El însă o ținea una, dîndu-și cuvîntul de onoare că e foarte grăbit.

— Ascultă-mă, spuse, în cele din urmă, Jeanne, atîrnîndu-i-se de gît, trebuie să bei un păhăruț de rom și să mănînci doi biscuiți ; dacă nu, atunci nu mă mai dezlipesc de lîngă tine și ai să fii nevoit să mă iei și pe mine.

Fu nevoit să se resemneze, jurîndu-se că biscuiții îi vor sta în gît. Dar amîndouă apucaseră să și coboare înaintea lui, ținînd fiecare un sfeșnic în mînă. Jos, în sufragerie, se întrecură să-l servească, una turnînd în păhăruț romul, cealaltă alergînd în cămară, să caute un pachet de biscuiți. Pierzîndu-și mama, la o vîrstă foarte fragedă, crescuseră făcîndu-și singure educația, destul de prost, răsfățate de tatăl lor, cea mare obsedată de visul de a cînta pe scenele operelor, iar cea mică nebună după pictură și cultivînd un gen atît de îndrăzneț, încît devenise un caz aparte. Dar cînd, în urma unor mari încurcături bănești, trebuiseră să renunțe la viața lor pe picior mare, ieșiseră la iveală, din aceste fete cu aerul extravagant, niște gospodine foarte socotite și istețe, cu un ochi atît de ager, încît surprindeau în socotelile gospodăriei pînă și greșeli de cîteva centime. Astăzi, cu băiețeștile lor apucături de artiste, aveau pe mînă bugetul casei și, drămuind fiecare gologan, hărțu-

ind furnizorii, cîrpăcindu-şi necontenit toaletele, izbuteau, pînă în cele din urmă, să facă să pară decentă strîmtorarea crescîndă în care trăiau.

— Mănîncă, tată, îl tot îmbia Lucie.

Dar, văzîndu-l apoi din nou cu fruntea îngîndurată, tăcut şi posomorit, ea fu cuprinsă iarăşi de teamă.

— Prin urmare, e totuşi ceva grav dacă faci mutra asta... Haide, spune, rămînem cu tine, se vor lipsi de noi la dejunul ăla.

Vorbea despre o petrecere pusă la cale pentru dimineaţa aceea. Doamna Hennebeau trebuia să treacă pe la familia Grégoire, cu caleaşca ei, ca s-o ia întîi pe Cécile, urmînd ca apoi să le ia şi pe ele, pentru ca toate împreună s-o pornească la Marchiennes şi să ia masa la Forges, unde le invitase soţia directorului. Era un prilej să viziteze atelierele, furnalele înalte şi cuptoarele de cocs.

— Nici nu mai încape vorbă că rămînem acasă, spuse şi Jeanne la rîndu-i.

Dar el se supără :

— Ei, asta-i acum ! Doar vă spun că nu e nimic... Zău, faceţi-mi plăcerea şi vîrîţi-vă iar sub plapumă. Să fiţi gata la ceasurile nouă, aşa cum a fost înţelegerea.

Le sărută şi plecă în grabă. I se mai auzi tropăitul cizmelor, pînă ce pieri şi acesta de-a lungul pămîntului îngheţat al grădinii.

Jeanne, grijulie, astupă la loc sticla de rom, în vreme ce Lucie încuia pachetul de biscuiţi. Încăperea era de o curăţenie rece, ca a tuturor sufrageriilor în care bucatele ce se dau la masă sînt făcute cu economie. Şi amîndouă foloseau această matinală deşteptare, cercetînd dacă nu cumva fuseseră lăsate vraişte unele lucruri din ajun. Un şervet nu era la locul lui, servitorul avea să fie dojenit. În sfîrşit, se urcară din nou în camera lor.

În vreme ce pentru a tăia drumul străbătea cărările înguste ale grădinii sale de legume, Deneulin cugeta la averea-i compromisă, la acea acţiune Montsou, la milionul transformat în bani lichizi cu gîndul de a-l face să fructifice înzecit şi care, astăzi, era atît de grav ameninţat.

Avusese un şir necurmat de ghinioane, nevoia unor reparaţii grozav de costisitoare şi neprevăzute, condiţii ruinătoare de exploatare şi, în cele din urmă, dezastrul provocat de această criză industrială tocmai în momentul în care urmau să înceapă a curge beneficiile. Dacă cumva greva va izbucni şi la el, atunci va fi la pămînt. Dădu în lături o portiţă : în învăluitoarea beznă a nopţii clădirile minei se ghiceau după sporita desime a umbrelor înstelate de licărirea cîtorva lanterne.

Jean-Bart nu avea însemnătatea întreprinderii Voreux, dar instalaţia reînnoită făcea din ea, aşa cum spuneau inginerii, o mină cochetă.

Nu se mulţumiseră doar să-i lărgească puţul cu un metru şi jumătate şi să-l coboare pînă la o adîncime de şapte sute şi opt metri, ci îl înzestraseră cu utilaj nou, adică o maşină de extracţie nouă, colivii noi, material în întregime nou, toate după cele din urmă cuceriri ale ştiinţei ; ba chiar o oarecare pretenţie de eleganţă se vădea pînă şi în construcţii, o hală a ciururilor de sortare cu ornamente sculptate în lemn, o turlă împodobită cu un orologiu, o sală pentru recepţionare şi o sală a maşinii rotunjite în formă de altar de capelă în stilul Renaşterii, deasupra cărora se înălţa coşul de uzină cu îmbrăcămintea exterioară dintr-un mozaic în spirală din cărămizi negre şi roşii. Pompa era instalată la celălalt puţ al concesiunii, la vechea mină Gaston-Marie, păstrată numai pentru epuismente. Jean-Bart nu avea, în dreapta şi în stînga puţului de extracţie, decît două goluri verticale : acela al unui ventilator cu vapori şi acela al scărilor.

Dis-de-dimineaţă, de la ceasurile trei, Chaval sosise cel dintîi, străduindu-se să-i atragă şi pe ceilalţi tovarăşi de lucru, să-i convingă că trebuie să urmeze pilda minerilor din Montsou şi să ceară un spor de cinci centime pentru fiecare vagonet de cărbune. Curînd, cei patru sute de lucrători din galerii năvăliseră din baracă în sala de recepţionare strigînd şi gesticulînd într-un mare tumult. Cei ce voiau să lucreze erau desculţi şi ţineau în mînă cîte o lampă, iar la subsuoară lopata sau tîrnăcopul, pe cînd ceilalţi, cu saboţii încă în picioare, cu paltoanele pe umeri din pricina gerului, barau intrarea

în puț; iar contramaiștrii răgușiseră tot încercînd să facă ordine, tot rugîndu-i să fie rezonabili și să nu-i împiedice să coboare în mină pe cei ce voiau să lucreze.

Dar Chaval se mînie zărind-o pe Catherine în pantaloni și haină, iar pe cap cu boneta albastră. Cînd se sculase dimineață, îi poruncise, cu brutalitate, să doarmă mai departe. Ea, însă, deznădăjduită de încetarea lucrului, îl urmărise, totuși, de cum ieșise pe ușă, căci el nu-i dădea niciodată bani, așa încît Catherine era nevoită adeseori să suporte și cheltuielile ei și pe ale lui; și, atunci, ce se va face dacă nu va mai putea cîștiga nici o lețcaie? O spaimă o obseda, spaima de un bordel din Marchiennes, în care sfîrșeau toate încărcătoarele de vagonete rămase fără pîine și fără adăpost.

— Trăsni-te-ar cerul! strigă Chaval, ce dracu mai cauți pe-aici?

Ea îngăimă că nu avea nici un venit și că voia să lucreze.

— Va să zică mi te pui de-a curmezișul, tîrfă?! Haide, cară-te numaidecît înapoi, că, de nu, te gonesc eu pînă acasă cu picioare-n spate!

Se dădu, speriată, cîțiva pași înapoi, dar nu se clinti din loc, vrînd să vadă ce întorsătură vor lua lucrurile.

Deneulin intra pe scara halei ciururilor. În ciuda palidei lumini a lanternelor, îmbrățișă într-o clipă, cu o rotire a ochilor, întreaga scenă, această gloată înecată în umbră, din care recunoștea toate chipurile, havatorii, încărcătorii, transportatorii, încărcătoarele de vagonete, pînă și pe ucenici. În încăperea boltită, nouă și curată încă, treaba, oprită în loc, aștepta: din mașina sub presiune ieșeau ușoare șuierături de aburi, coliviile așteptau spînzurînd de cablurile încremenite; vagonetele, părăsite în drum, zăceau vraiște, încurcînd drumul pe lespezile de fontă. Fuseseră luate în primire doar optzeci de lămpi, iar celelalte fumegau în lămpărie. Dar, firește, numai un singur cuvînt de-al lui va fi de ajuns, și întreaga activitate va reînvia.

— Ei, ia spuneți, ce se-ntîmplă aici, copii? întrebă el cu vocea plină. Ce anume v-a supărat? Lămuriți-mă și pe mine și ne vom înțelege.

De obicei, se purta părintește cu oamenii, deși cerea să se muncească cu rîvnă. Autoritar, cam repezit, încerca întîi să-i cîștige cu o blîndețe ce avea izbucniri de trîmbiță; și, adeseori, se făcea chiar iubit; lucrătorii, mai ales, respectau în el pe omul de curaj, totdeauna în fronturile de lucru, împreună cu ei, cel dintîi, la orice primejdie, de îndată ce un accident înspăimînta mina. De două ori, după explozii de grizu, fusese coborît în fund, legat cu frînghii de subsuori, cînd chiar cei mai netemători se dădeau înapoi.

— Stați, reluă el, doar n-o să mă faceți să-mi pară rău că mi-am luat răspunderea pentru voi. Știți că am refuzat prezența unui pluton de jandarmi... Vorbiți liniștit, că vă ascult.

Cu toții tăceau acum, stingheriți, ocolindu-i privirea; și Chaval fu acela care, în cele din urmă, spuse:

— Iată ce este, domnule Deneulin, nu mai putem continua să lucrăm în condițiile de pînă acum; vă cerem un spor de cinci centime pentru fiecare vagonet de cărbune.

Deneulin păru surprins.

— Cum așa? Cinci centime? De unde pînă unde îmi cereți așa ceva? Vedeți doar că eu nu mă plîng de felul în care faceți armarea galeriilor și nu vreau să vă impun un nou tarif, cum a făcut Regia din Montsou.

— Se prea poate, dar tovarășii noștri de lucru din Montsou au, cu toate astea, dreptate. Ei resping noul tarif și mai cer, pe deasupra, și un spor de cinci centime la vagonet, pentru că nu se poate face un lucru ca lumea la prețurile de pînă acum. Cerem și noi cîte cinci centime în plus, nu-i așa, voi ce spuneți?

Se auziră glasuri aprobatoare și se schițară gesturi violente în toiul gălăgiei care reîncepea. Încet-încet, cu toții se apropiau, strîngînd tot mai mult cercul.

O flacără se iscă în ochii lui Deneulin, în vreme ce pumnu-i de om căruia-i place să conducă cu mînă forte se strîngea, de teamă că altfel nu se va putea împotrivi pornirii de a înșfăca pe vreunul de ceafă. Socoti că e mai cuminte să stea de vorbă, cumpănit.

— Cereți încă cinci centime și, în ce mă privește, recunosc că munca pe care o faceți merită acest spor.

Numai că eu nu pot să vi-l dau, căci, dacă vi l-aş da, aş fi pur şi simplu la pămînt... Aşa încît, înţelegeţi, oameni buni, că întîi trebuie să pot trăi eu, ca să trăiţi şi voi. Şi sînt la capătul puterilor, cea mai neînsemnată creştere a preţului de cost ar fi de ajuns ca să mă dea peste cap... Nu sînt decît doi ani de atunci, aduceţi-vă aminte, cînd cu ultima grevă am cedat, pentru că mai eram încă în stare s-o fac... Dar acea ridicare a salariului nu a fost mai puţin dezastruoasă pentru mine, căci, iată, s-au împlinit doi ani de cînd mă tot zbat... Astăzi m-aş învoi mai curînd să trag obloanele imediat decît să fiu nevoit, luna viitoare, să dau din colţ în colţ ca să găsesc banii cu care să vă plătesc salariile.

Chipul lui Chaval dădu în vileag un rîs hain faţă de pornirea acestui stăpîn, care le vorbea atît de deschis despre treburile lui. Ceilalţi coborau ochii în pămînt, încăpăţînaţi, neîncrezători, nevrînd de loc să-şi bage în scăfîrlie gîndul că s-ar putea întîmpla ca un şef să nu cîştige chiar milioane de pe urma muncii lor.

Atunci Deneulin stărui, explicînd lupta lui împotriva minei Montsou, care e veşnic la pîndă, gata să-l sfîşie dacă într-o bună zi ar săvîrşi cea mai măruntă imprudenţă. Era o concurenţă sălbatică, ce-l silea să-şi restrîngă cheltuielile, şi aceasta cu atît mai mult cu cît, din pricina marii adîncimi a minei Jean-Bart, extracţia îl costa mai mult, condiţie neprielnică ce de-abia putea fi compensată de grosimea mare a straturilor de cărbune. Niciodată n-ar fi acceptat să urce salariile, în urma ultimei greve, dacă nu s-ar fi văzut nevoit să imite Regia din Montsou, de teamă ca nu cumva să-l părăsească lucrătorii. Şi le arăta primejdiile care i-ar putea paşte mîine, cînd ar vedea ei ce ispravă au făcut dacă, silindu-l pe el să-şi vîndă mina, ar intra cu toţii sub cumplitul jug al Regiei ! În ceea ce-l privea, el nu trona, din nepătrunse depărtări, în fundul vreunui templu de nimeni ştiut ; nu era unul dintre acei acţionari ce-şi tocmesc oameni care să-i jumulească pe mineri şi pe care aceştia din urmă să nu-l fi văzut la faţă niciodată ; el era un patron care-şi punea în joc nu numai banii, ci şi inteligenţa, sănătatea, viaţa. Încetarea lucrului ar fi pur şi simplu moartea lui, de vreme ce, fără a avea nici un

stoc de cărbune, va trebui totuşi să livreze comenzile primite. Pe de altă parte, capitalului pe care-l investise in utilaj nu-i era îngăduit să doarmă. Cum, oare, îşi va putea ţine angajamentele? Cine va plăti dobînzile sumelor de bani ce-i fuseseră incredinţate de prieteni? Îl aştepta falimentul.

— Asta este, oameni buni! spuse el, încheind. Aş vrea să vă conving... Nu i se poate cere unui om ca singur să-şi taie craca de sub picioare, nu-i aşa? Ei bine, fie că vă dau cele cinci centime pe care mi le cereţi, fie că vă las să faceţi grevă, şi una şi alta înseamnează că îmi tai singur craca.

Deneulin tăcu. Se auziră mirîieli. O parte din mineri păreau a sta în cumpănă. Mai mulţi se întoarseră lîngă puţ.

— Cel puţin, spuse unul dintre contramaiştri, să fie lăsaţi oamenii să facă cum vor. Care dintre voi doreşte să lucreze?

Catherine ieşi din rînduri printre cei dintîi, dar Chaval, furios, o dădu in lături, strigînd:

— Sîntem cu toţii de aceeaşi părere. Numai ticăloşii sînt în stare să-şi trădeze tovarăşii de lucru!

Din acea clipă, orice împăcare păru cu neputinţă. Strigătele reîncepură, iar, ca să fie goniţi de lîngă puţ, oamenii erau îmbrînciţi şi aproape striviţi de perete. O clipă, directorul, deznădăjduit, încercă să le ţină piept singur şi să intimideze prin violenţă această mulţime, dar era o nebunie care nu putea duce la nimic, aşa încît fu nevoit să se retragă. Şi Deneulin rămase cîteva minute în fundul încăperii unde se afla biroul slujbaşului însărcinat cu recepţionarea, gîfîind pe un scaun, atît de descumpănit de neputinţa sa, încît nu era în stare să găsească nici o soluţie. În cele din urmă se linişti şi-i spuse unui supraveghetor să se ducă să-l caute pe Chaval; apoi, cînd acesta din urmă se învoi să mai stea de vorbă, directorul, cu un gest, le făcu semn celorlalţi să iasă din birou.

— Lăsaţi-ne singuri.

Gîndul lui Deneulin era să vadă ce are vlăjganul ăsta in căpăţînă. De la cele dintîi cuvinte, îi măsură orgoliul şi-şi dădu seama că e ros de o pizmă pătimaşă. Atunci

il luă cu lingușirile ; se prefăcu uimit că un lucrător atît de merituos ca el își compromite în așa fel viitorul. Să afle, dacă vrea să-l creadă, că de multă vreme își pusese ochii pe el pentru o grabnică avansare ; și, în cele din urmă, îi oferi de-a dreptul să-l numească contramaistru mai tîrziu. Chaval îl asculta tăcut, cu pumnii la început strînși, apoi, încet-încet, destinși. O adevărată ițărie i se urzea în fundul scăfîrliei : dacă se încăpățina să rămînă în grevă, nu va izbuti niciodată să fie mai mult decît locotenentul lui Étienne, în vreme ce așa i se deschidea calea unei ambiții mai mari, și anume aceea de a face parte dintre șefi. Dogoarea vanității îi încinse obrajii, îmbătîndu-l. De altfel, ceata de greviști pe care o așteptase de cum se ivise ziua nu va mai veni de acum înainte ; cine știe ce piedică o oprise, pesemne, în drum, poate jandarmii. Nu mai avea nimic de făcut decît să cadă la învoială. Dar cu toate acestea mai dădea încă din cap, împotrivindu-se ; făcea pe omul incoruptibil, bătîndu-se tare și indignat cu pumnii în piept. În cele din urmă, fără să-i pomenească patronului nici o vorbă despre întîlnirea pe care le-o dăduse chiar el minerilor din Montsou, făgădui să-și potolească tovarășii de lucru și să-i facă să coboare în mină.

Deneulin rămase ascuns, chiar și contramaiștrii se ținură la o parte. Vreme de un ceas îl auziră pe Chaval vorbind, discutînd, în picioare pe un vagonet, în sala de recepționare. O parte dintre lucrători îl huiduiau, o sută și douăzeci plecară, foarte mînioși, rămînînd cu îndărătnicie la hotărîrea pe care chiar el îi făcuse s-o ia. Ceasurile trecuseră de șapte, zorile începură să se ivească foarte limpezi, vestind o prea geroasă și însorită zi. Și, deodată, pulsul de viață al minei începu din nou să bată, iar lucrul întrerupt o bucată de vreme continuă. Întîi intră în funcțiune mașina, a cărei bielă se afunda, desfășurînd și înfășurînd cablul bobinelor. Apoi, în mijlocul vacarmului pe care-l făceau semnalele, începu coborîrea, coliviile se umpleau, se cufundau, se urcau iarăși, puțul înghițea obișnuita-i rație de ucenici, de încărcătoare de vagonete și de havatori, în vreme ce pe lespezile de fontă transportatorii își împingeau vago-

netele, ale căror roţi se rostogoleau cu un huruit de tunet.

— Ei, fir-ar al dracului! Ce pierzi vremea aici?! strigă Chaval către Catherine, care-şi aştepta rîndul. Haide, coboară odată, şi nu te mai învîrti de colo pînă colo!

La ceasurile nouă, cînd doamna Hennebeau sosi, în trăsură, cu Cécile, le găsi pe Lucie şi pe Jeanne gata îmbrăcate, foarte elegante, în ciuda toaletelor lor transformate de vreo douăzeci de ori. Dar Deneulin fu cuprins de uimire cînd îl văzu pe Négrel călare, însoţind caleaşca. Cum adică, erau invitaţi şi bărbaţi? Atunci, doamna Hennebeau lămuri, cu aeru-i matern, că fusese speriată, deoarece auzise zvonindu-se că drumurile sînt înţesate de oameni cu căutătura urîtă şi se simţea mai bine alături de cineva care să le apere. Négrel rîdea, tot liniştindu-le: nimic îngrijorător, ameninţări de-ale zurbagiilor, ca de obicei, dar, fireşte, nici unul n-ar îndrăzni să zvîrle o piatră în fereastra trăsurii. Încă plin de succesul său, Deneulin povesti cum înăbuşise revolta de la mina Jean-Bart. Acum se declara liniştit de-a binelea. Şi, pe drumul spre Vandame, în vreme ce duduiţele urcau în caleaşcă, cu toţii se simţeau foarte bucuroşi de această zi splendidă, fără să ghicească prelungul freamăt ce creştea pînă departe pe întinsul cîmpiei, freamătul norodului mărşăluind într-un tropot pe care, dacă şi-ar fi lipit urechea de pămînt, l-ar fi desluşit cu siguranţă.

— Bine! Aşadar ne-am înţeles, repeta doamna Hennebeau. În seara asta veniţi să le luaţi pe domnişoare şi rămîneţi la masă cu noi... Doamna Grégoire mi-a făgăduit, de asemenea, că va veni s-o ia pe Cécile acasă.

— Puteţi conta pe mine, răspunse Deneulin.

Caleaşca o porni spre Vandame; Jeanne şi Lucie se aplecaseră peste fereastră ca să-i mai zîmbească o clipă tatălui lor, rămas în picioare, la marginea drumului, în vreme ce Négrel călărea tropăind ţanţoş în urma trăsurii.

Străbătură pădurea, o porniră pe drumul care, trecînd prin Vandame, ducea spre Marchiennes. Cînd caleaşca se apropie de Tartaret, Jeanne o întrebă pe doamna Hennebeau dacă cunoştea ţinutul Côte-Verte, iar dînsa,

deși își petrecuse cinci ani încheiați prin aceste meleaguri, mărturisi că nu fusese pe-acolo niciodată. Atunci se abătură din drum. Tartaret, situat către marginile pădurii, era o pustie întindere de pămînt, de o sterilitate vulcanică, sub care, vreme de secole, ardea o mină de cărbuni incendiată. Întîmplarea se pierdea în negura legendei, pe care minerii din partea locului o povesteau așa : cerul își abătuse trăsnetul asupra acestei Sodome din măruntaiele pămîntului, în care încărcătoarele de vagonete se rostogoleau în mocirla tuturor desfrînărilor în așa fel, încît nici nu mai avuseseră măcar timp să iasă la suprafață și, încă și astăzi, ele mai ard în vilvătăile focului din acest străfund de gheenă. Rocile calcinate, de un stacojiu mohorît, erau năpădite de o eflorescență sulfuroasă, aidoma unei lepre. Pucioasa, aducînd a floare galbenă, se depunea pe marginea acestor crăpături. Cutezătorii care, în puterea nopții, îndrăzneau să-și arunce ochii în aceste crăpături jurau că au văzut acolo dănțuire de flăcări ce nu sînt decît sufletele osîndite, sfîrîind în această lăuntrică pară de jăratic. Rătăcitoare licăriri se iveau abia atingînd învelișul pămîntului, aburi fierbinți, împroșcînd miasmele spurcăciunilor și ale bu cătăriei diavolești, fumegau fără încetare. Și așa, ca prin minunea unei veșnice primăveri, în mijlocul acestei blestemate cîmpii a Tartaret-ului, se desfășura întinderea Côte-Verte, cu iarba-i de-a pururi verde, cu fagii a căror mantie de frunze se reînnoia necontenit, cu holdele-i rodind chiar de trei ori pe an. Era o seră naturală, încălzită de incendiul straturilor de cărbune din adîncuri. Zăpada nu-și afla nicicînd sălaș prin aceste meleaguri ; uriașul buchet de verdeață se lăfăia, în vecinătatea copacilor despuiați ai pădurii, în această zi de decembrie fără ca gerul să-i fi tivit măcar marginile frunzelor cu aramă.

Curînd după aceea caleașca zbura pe cîmpie. Négrel făcea haz de legendă, lămurind cum focul izbucnea de cele mai multe ori în fundul unei mine, pricinuit de fermentarea pulberilor de cărbune ; dacă nu putea fi înăbușit, ardea fără încetare ; și cita exemplul unei mine din Belgia, care, ca să fie stinsă, a fost inundată revărsindu-se înăuntru apa unui rîu, căruia, în vederea aces-

tui scop, i se abătuse cursul. Dar tăcu, căci, de cîteva minute, cete de mineri se iveau la fiecare pas în calea trăsurii. Treceau fără a scoate un cuvînt, învăluind, într-o piezișă căutătură, această luxoasă caleașcă, ce-i silea să se dea în lături. Numărul lor sporea într-una, iar caii trebuiră să treacă la pas mica punte peste rîul Scarpe. Ce se petrecea, oare, de începuse atîta popor să bată astfel drumurile ? Duduițele se speriară. Lui Négrel i se păru că ceva nu miroase a bine pe cîmpia ce prinsese a fremăta ; și fură ușurați cînd se văzură, în sfîrșit, la Marchiennes. Sub un soare a cărui lumină le făcea parcă să pălească, coșurile de la cuptoarele de cocs și furnalele înalte slobozeau un fum a cărui funingine veșnică se abătea ca o ploaie din văzduh.

2

La Jean-Bart, Catherine își rostogolea, de un ceas, vagonetele, împingîndu-le pînă la primul releu ; și era în asemenea hal leoarcă de nădușeală, încît se opri o clipă ca să-și șteargă fața.

În fundul frontului de lucru, Chaval, care împreună cu tovarășii din echipa lui izbeau cu tîrnăcopul în vînă, se miră nemaiauzind huruitul roților. Lămpile nu ardeau bine, praful de cărbune împiedica vederea.

— Ce s-a întîmplat ? strigă el.

Cînd îi răspunse că se topește de căldură și simte cum i se oprește inima, el urlă furios :

— Vită încălțată, fă ca noi, scoate-ți cămașa !

Se aflau la o adîncime de șapte sute opt metri, către nord, în cea dintîi galerie a vînei Désirée, la o depărtare de trei kilometri de intrarea orizontului. Cînd venea vorba despre această regiune a minei, minerii din partea locului păleau și coborau glasul ca și cum ar fi pomenit despre iad ; și se mulțumeau, de cele mai multe ori, doar să dea din cap, cu înțeles, ca oameni care preferă să nu vorbească despre aceste străfunduri încinse de foc. Pe măsură ce galeriile înaintau către nord, ele se apropiau de Tartaret, pătrunzînd tot mai mult în incendiul din

adincuri, care calcina acolo stincile. Fronturile de lucru, la punctul unde se ajunsese, aveau o temperatură mijlocie de patruzeci şi cinci de grade. Se găseau, aşadar, în inima cetăţii blestemate, în vecinătatea acelor vilvătăi pe care trecătorii le vedeau pe cimpie izbucnind printre crăpături, scuipînd pucioasă şi aburi cu miros cumplit.

Catherine, care-şi şi scosese haina, şovăi o clipă, apoi îşi scoase şi pantalonii ; şi, cu braţele goale, cu coapsele despuiate, cu cămaşa strînsă, ca o bluză, cu o sfoară peste şolduri, începu din nou să impingă vagonetul.

— Ei, aşa mai merge, spuse ea cu glas tare.

Se simţea rău şi-i era şi puţin frică. De cinci zile de cînd lucrau acolo, se tot gîndea la legendele cu care îi legănaseră copilăria, la acele încărcătoare de vagonete din vremurile de odinioară pirjolite sub Tartaret ca să ispăşească păcate despre care nimeni nu îndrăznea să vorbească. Fără îndoială că era, acum, destul de mare ca să mai poată crede în asemenea nerozii ; şi totuşi ce ar fi făcut dacă aşa, din senin, ar fi văzut ţişnind din perete o fată roşie ca plita încinsă, cu ochii ca două boabe de jeratic ? La spaima acestui gînd simţea, şi mai mult, năpădind-o năduşelile.

La releul ce se afla la optzeci de metri depărtare de frontul de lucru, o altă încărcătoare îi lua în primire vagonetul şi-l impingea înainte cu încă optzeci de metri, pînă la marginea planului inclinat, pentru ca recepţionerul să-l expedieze împreună cu celelalte vagonete ce coborau din galeriile de mai sus.

— Ei, drace, iţi merge bine despuiată cum eşti, îi spuse femeia, o văduvă slăbănoagă, în vîrstă de treizeci de ani, cînd o văzu pe Catherine doar în cămaşă. Aş face şi eu la fel dacă n-ar fi ucenicii ăia de la planul înclinat, şi care nu-mi dau pace cu porcăriile lor.

— Ei, asta-i acum ! răspunse Catherine. Bărbaţii n-au decit să spună ce-or pofti, nici că-mi pasă de ei ! Prea sufăr de căldură !

Făcu cale intoarsă, împingind un vagonet gol. Din nenorocire, în afară de vecinătatea cu Tartaret-ul, mai era o pricină care făcea căldura de nesuferit în această galerie de fund. De-a lungul ei se găsea, alături, dintr-o

exploatare veche, o galerie părăsită a puțului Gaston-Marie, foarte adîncă, în care o explozie de grizu, petrecută în urmă cu zece ani, incendiase vina; aceasta ardea de atunci fără-ncetare, în spatele „pielii tăbăcite", cum numeau ei peretele de argilă zidit aici și reparat mereu, ca să oprească extinderea dezastrului. Lipsit de aer, focul ar fi trebuit să se stingă; dar nu se știe ce curenți de aer îl alimentau într-una, astfel că, întreținut de zece ani, el încălzea argila peretelui cum sînt încălzite cărămizile unui cuptor, în asemenea măsură, încît lucrătorii întîmpinau, trecînd pe lîngă el, o dogoare de vatră. Or, transportul vagonetelor se făcea de-a lungul acestei zidării, pe o distanță de mai bine de o sută de metri, într-o temperatură de șaizeci de grade.

După încă două drumuri, Catherine se înăbuși din nou. Din fericire, galeria era largă și comodă în vîna Désirée, una dintre cele mai groase vine de cărbune din toată regiunea. Aici, stratul avea o grosime de un metru și nouăzeci de centimetri, iar minerii puteau lucra în picioare. Dar ei ar fi preferat chiar o muncă în care să fi fost nevoiți să-și strîmbe gîtul, numai să fi avut parte de puțină răcoare.

— Aha! Nu cumva ai adormit? o întrebă din nou Chaval, furios, de îndată ce n-o mai auzi pe Catherine mișcîndu-se. Cine m-o fi blestemat să am parte de o așa gloabă? Ia fă bine de-ți umple vagonetul și pornește-l!

Ea se găsea la capătul de jos al frontului de lucru și sta sprijinită în lopată; i se făcuse rău și-i învăluia pe toți cu o privire absentă, fără să se miște. Îi vedea nelămurit la lumina roșietică a lămpilor, goi din cap pînă-n picioare, ca vitele, și atît de negri, de năclăiți în năduşeală și praf de cărbune, încît faptul că erau despuiați n-o stingherea cîtuși de puțin. Era o muncă întunecată, spinări ca de gorilă, răsucindu-se în fel și chip, o apocaliptică priveliște de mîini și picioare pîrjolite, trudind istovitor, în toiul unui zgomot de lovituri surde și de gemete. Dar ei o desluşeau mai bine, fără îndoială, căci, curmîndu-și de îndată loviturile tîrnăcoapelor, începură să facă haz de ea că-și scosese pantalonii.

— Ehei! ai să ți-l mai și răcești... bagă de seamă!

— Tiii! da frumoase picioare! Ia spune, Chaval, parc-ar fi de ajuns și pentru doi...

— Ei! ia să vedem. Hai, mai ridică un pic. Mai sus! Mai sus!

Atunci Chaval, fără să se supere de rîsetele celorlalți, se răsti din nou la ea:

— Nu te miști, fir-ai a dracului!... Păi sigur, doar de porcării e bună. Poftim, ar sta locului pînă mîine numai să audă de-astea!

Cu greu, Catherine se apucă să-și încarce vagonetul; apoi îl împinse. Galeria era prea largă pentru ca fata să se fi putut sprijini pe cele două părți ale lemnăriei pereților, iar picioarele goale i se suceau printre șine, căutînd un punct de reazem, în vreme ce împingea vagonetul, agale, cu brațele înțepenite înainte, frîntă de la mijloc. Și, îndată ce ajungea în dreptul peretelui de argilă, focul chinuitor începea din nou s-o dogorească, broboane mari de nădușeală îi curgeau de pe tot trupul, în șiroaie, ca o ploaie deasă. Nu apucase bine să facă a treia parte din drumul pînă la releu și era leoarcă, orbită, plină și ea de un noroi negru. Strîmta-i cămașă, muiată parcă în cerneală, i se lipea de piele, ridicîndu-se, din pricina mișcării coapselor, pînă la mijloc, iar strînsoarea o chinuia atît de tare, încît trebui iarăși să se oprească din lucru.

Ce Dumnezeu era cu ea în acea zi? Parcă niciodată nu simțise atîta plumb în mădulare. Era, pesemne, ceva rău în aer. Aerarea nu se făcea în fundul acestei galerii îndepărtate. Oamenii înghițeau tot felul de gaze, ce ieșeau din cărbune cu un mărunt susur de izvor fierbinte, dar cu atîta îmbelșugare, uneori, încît nici lămpile nu voiau să mai ardă; fără a mai pomeni despre grizu, de care nimeni nu se mai sinchisea, în așa hal năvălea în nasul minerilor de la începutul și pînă la sfîrșitul chenzinei. Aerul acesta vătămător ea îl cunoștea destul de bine, un aer mort, cum spun minerii, către pămînt grele gaze asfixiante, iar sus gaze ușoare, ce se aprind și prăbușesc toate galeriile unei mine, cu sute de oameni, dintr-o singură lovitură de trăsnet. Aerul acesta ea îl înghițise în așa măsură încă din copilărie, încît o cu-

prindea mirarea că il suporta de astă dată atît de greu, cu urechile vijiindu-i, cu pieptul încins.

Nemaiputînd răbda, simţi nevoia să-şi scoată şi cămaşa. Devenea un chin această cămaşă, ale cărei cute, oricît de mărunte, o sfîrtecau, o ardeau. Mai rezistă o vreme, voi să împingă vagonetul, dar fu silită să se ridice din nou în picioare. Atunci, spunîndu-şi că şi le va pune la loc de îndată ce va ajunge la releu, scoase la repezeală tot ce avea pe ea, legătura cămăşii, cămaşa însăşi, cu atîta înfrigurare, încît şi-ar fi jupuit şi carnea de pe ea dacă ar fi putut. Şi, despuiată acum, jalnică, redusă la starea primitivă de rătăcitoare femelă ce-şi agoniseşte viaţa de-a lungul drumurilor înecate în noroaie, trudea, cu şoldurile mînjite de funingine, cu glodul pînă la pîntece, ca o gloabă de birjă. Pe brînci, în patru labe, împingea la vagonet.

Dar fu cuprinsă de deznădejde, căci, goală cum era, tot nu se simţea uşurată. Ce să mai smulgă de pe ea? Vîjîiala din urechi o asurzea, îşi simţea tîmplele ca încleştate într-o menghine. Căzu în genunchi. Flacăra lămpii înfipte între bolovanii de cărbune din vagonet îi păru că se stinge. Doar gîndul de a ridica fitilul mai rătăcea stingher în vîrtejul ameţitor în care i se năruise cugetul. De două ori încercase să-l cerceteze, şi, de fiecare dată cînd voi să pună lampa jos pe pămînt, îi văzuse flacăra pălind, de parcă şi ea s-ar fi înăbuşit. Deodată, lampa se stinse. Atunci, totul se prăbuşi în hăurile beznei, capul i se învîrtea ca o morişcă, inima-i, copropită de leşin, îşi curmă bătăile; fu doborîtă şi ea, la rîndu-i, de oboseala cumplită ce-i amorţea toate mădularele. Căzuse pe spate şi trăgea să moară, în aerul otrăvit de gaze asfixiante, răstignită la pămînt.

— Pesemne că iar se plimbă de colo pînă colo, fir-ar a dracului! strigă Chaval cu glas mînios.

Ascultă din partea de sus a frontului de lucru şi nu mai auzi de loc huruitul roţilor.

— Ei, Catherine, pieritură afurisită!

Glasul i se pierdu în depărtare, în întunecata galerie, şi nici o suflare nu răspunse.

— Se vede că vrei să vin la tine, să-ţi dau eu ghes ca să te grăbeşti!

Nici o mişcare, necontenit aceeaşi tăcere de moarte. Furios, Chaval cobori, alergînd, cu lampa în mînă, în goană, încît fu cît pe-aci să se izbească de trupul fetei, răsturnat de-a curmezişul galeriei. O privea cu gura căscată. Ce avea oare ? Nu era cumva vreun moft de-al ei, cine ştie ce prefăcătorie, pentru a găsi răgaz ca să tragă un pui de somn ? Dar lampa pe care o aplecase în jos ca să lumineze chipul fetei amenință să se stingă. O ridică, o lăsă din nou în jos şi, în cele din urmă, înțelese : era, pesemne, un val de gaz vătămător. Furia îi pierise ; se deştepta în el devotamentul minerului în fața tovarăşului de lucru în primejdie. Începu să strige să i se aducă repede cămaşa ; o luă în brațe pe fata goală şi leşinată, înălțînd-o cît putea de sus. Cînd veşmintele amîndurora îi fuseseră zvîrlite pe umeri, o luă la goană, susținînd povara într-o mînă, ducînd cu cealaltă cele două lămpi. Lungile galerii se succedau ; el alerga, luînd-o cînd la dreapta, cînd la stînga, să caute viața în aerul înghețat pe care ventilatorul îl sufla în mină. În sfîrşit, zgomotul unui izvor îl opri, şiroaiele unei infiltrații prelingîndu-se din stîncă. Se afla la răspîntia unei mari galerii de transport, care deservea pe vremuri mina Gaston-Marie. Suflul aerajului avea aici puterea unui vînt de vijelie şi era atît de răcoare, încît se simți scuturat de un fior cînd, rezemînd-o de lemnăria pereților, îşi aşeză pe pămînt amanta, care, cu ochii închişi, zăcea încă în nesimțire.

— Catherine, haide, pentru numele lui Dumnezeu ! lasă gluma, zău aşa... Ține-te puțin, ca să moi asta în apă.

Era speriat văzînd-o moale ca o cîrpă. Totuşi, apucă să-şi ude cămaşa în apa acelui izvor şi îi spălă obrazul. Părea moartă, îngropată deja în fundul pămîntului, cu trupu-i firav, întîrziat pe drumul maturității şi înăuntrul căruia formele pubertății zăboveau, şovăitoare încă. Apoi, un freamăt îi cutremură pieptul de copil, pîntecele şi şoldurile-i de biată fetiță ce-şi pierduse fecioria înainte de vreme. Catherine deschise ochii şi îngăimă :

— Mi-e frig...

— Ah ! în sfîrşit ! aşa mai merge ! strigă Chaval, uşurat.

O îmbrăcă la loc, strecurîndu-i destul de ușor cămașa, dar bombăni cînd avu de furcă cu trasul pantalonilor, căci ea nu era încă în stare să se ajute. Rămase zăpăcită, neputîndu-și da seama nici unde se afla și nici de ce era goală. Cînd își aduse aminte, se simți rușinată. Cum de-i venise să se despoaie pînă la piele ?! Și îl întrebă : fusese oare văzută chiar așa, fără o batistă cu care să-și fi acoperit măcar mijlocul ? Chaval, care făcea mare haz, născocea fel de fel de istorii, povesti că o adusese pe brațe acolo, în mijlocul tovarășilor de lucru, iar ei, așezați pe două rînduri, căscaseră ochii la ea. Cum de putuse, să-i asculte sfatul și să-și plimbe șezutul gol ! Apoi el îi dădu cuvîntul de onoare că, desigur, prietenii nici nu apucaseră să vadă dacă îl are rotund sau pătrat, în așa hal îi sfîrîiau călcîiele în timp ce alergase cu ea în brațe.

— Ei, drace, da mor de frig, nu alta ! spuse Chaval, îmbrăcîndu-se și el.

Catherine nu-l mai văzuse niciodată atît de drăguț cu ea. De obicei, după fiecare vorbă bună de-a lui, ea înghițea la repezeală o ploaie de vorbe de ocară. Ah, ce bine i-ar fi fost să trăiască în bună înțelegere ! În lîncezeala puterilor ei sfîrșite, se simțea totuși năpădită de o îmbietoare duioșie. Îi surîse, șoptindu-i :

— Sărută-mă.

O sărută și se întinse lîngă ea, așteptînd-o să-și vină în puteri și să poată merge.

— Vezi, reluă ea, n-aveai dreptate, colo jos, cînd strigai la mine, pentru că nu mai puteam, zău că nu ! Acolo unde erați voi, în frontul de lucru, tot nu-i așa cald, dar dacă ai ști ce cuptor e în fundul galeriei !

— Nici nu încape vorbă, răspunse el, că e de o mie de ori mai bine la umbra vreunui copac... Dar cred că ți-o fi venit greu în acest șantier, sărăcuța de tine...

Ea fu atît de mișcată auzind că o crede, încît făcu pe curajoasa :

— Ei, ceva trecător. Și apoi, nu știu cum, dar parcă aerul a fost otrăvit astăzi... Ai să vezi tu îndată dacă sînt eu pieritură... Dacă-i de muncit, muncesc, nu-i așa ? Să știi că mai curînd aș vrea să mor decît să dau bir cu fugiții.

Urmă un răstimp de tăcere. El, petrecîndu-i un braț după talie, o stringea la piept, ca nu cumva să răcească. Ea, cu toate că se și simțea în puteri și gata să se întoarcă în galerie, se lăsa, totuși, în voia acestei stări, într-o plăcută uitare de sine.

— Aș vrea numai, continuă ea în șoaptă, să fii mai drăguț cu mine... Zău, e așa bine cînd e și puțină dragoste!

Și începu a plînge încetișor.

— Păi te iubesc, strigă el, de vreme ce te-am luat cu mine!

Ea nu răspunse decît clătinînd din cap. Sînt pe lume destui bărbați care-și iau femei doar așa, ca să le aibă, fără măcar să se sinchisească dacă, în ce le privește, sînt sau nu fericite. Și lacrimile i se prelingeau, mai fierbinți, pe obraji, căci era grozav de mîhnită gîndindu-se că, poate, s-ar fi bucurat de o viață mai bună dacă ar fi avut norocul să fi dat peste un alt băiat, al cărui braț l-ar fi simțit totdeauna petrecut pe după mijloc. Un altul? Iar imaginea nelămurită pe care și-o făcea despre acest altul se înfiripa în adînca ei emoție. Dar așa a fost să fie, și basta! Nu avea decît dorința de a trăi, pînă la sfîrșitul zilelor, cu ăsta, numai dacă ar înțelege că nu trebuie să se poarte atît de urît cu ea.

— Atunci, spuse ea, încearcă să fii ca acum, măcar din cînd în cînd.

Hohote de plîns îi curmară vorbele, iar el o strînse iar în brațe, sărutînd-o.

— Nu fi proastă!... Uite, jur că o să fiu cumsecade. Doar nu sînt mai rău decît alții, haide, zău!

Ea îl privea și începu iarăși să-i zîmbească printre lacrimi. Cine știe, poate o fi avînd și el dreptate. Nu se prea găsesc femei fericite. Apoi, cu toate că nu punea nici un preț pe jurămintele lui, se lăsa totuși furată de bucuria de a-l vedea atît de iubitor. Doamne, dac-ar putea fi așa totdeauna! Amîndoi se dezmeticiseră și, cum se strîngeau într-o lungă îmbrățișare, zgomotul unor pași îi făcu să sară în picioare. Trei mineri, care îi văzuseră trecînd, se apropiau ca să afle ce s-a întîmplat.

Plecară împreună, înapoi spre frontul de muncă. Ceasurile se făcuseră aproape zece și prînziră într-un ungher răcoros, înainte de a se duce să năduşească, iarăși, în fundul frontului de lucru. Dar, pe cînd terminau de mîncat cele două felii de pîine cu unt, pregătindu-se tocmai să dea pe gît o înghițitură din plosca lor cu cafea, un vuiet purces din șantierele îndepărtate îi tulbură. Ce s-o fi întîmplat? Vreun nou accident cumva? Se ridicară în picioare, începură să alerge. Havatori, încărcătoare de vagonete, ucenici le ieşeau în drum la tot pasul, și nimeni nu știa nimic; strigau cu toții că se petrecuse pesemne o mare nenorocire. Treptat-treptat, spaima puse stăpînire pe întreaga mină; umbre bezmetice izbucneau din toate galeriile, flăcările lămpilor dănțuiau, alunecau în beznă. Oare unde s-o fi întîmplat grozăvia? De ce nu li se spunea nimic?

Deodată, un contramaistru trecu, strigînd:

— Se taie cablurile! Se taie cablurile!

Atunci panica se înteți. Urmă o goană nebună de-a lungul galeriilor înecate în întuneric. Oamenii își pierdeau capul. Pentru care pricină se tăiau cablurile? Și cine putea să le taie, de vreme ce lucrătorii erau în fundul minei? Părea ceva de pe altă lume.

Dar glasul unui alt contramaistru izbucni, pierzîndu-se apoi:

— Cei din Montsou taie cablurile! Toată lumea să iasă afară!

De îndată ce înțelese, Chaval o opri pe loc cu toată străşnicia pe Catherine. La gîndul că dacă va ieşi îi va întîlni colo sus pe cei din Montsou, simțea tăindu-i-se picioarele. Ceata aceea, pe care el o credea în mîinile jandarmilor, sosise, așadar! O clipă socoti să facă cale-ntoarsă și să iasă prin mina Gaston-Marie. Dar ascensoarele nu mai funcționau acolo. Înjura, neştiind încotro s-o apuce, ascunzîndu-și spaima, spunînd într-una că e cum nu se poate mai prostesc să fugă cu toții în halul ăsta. Că doar n-au să fie lăsați să putrezească acolo, în fundul minei!

Vocea contramaistrului răsună din nou, apropiindu-se:

— Toată lumea să iasă afară! La scări, cu toții! La scări!

Chaval fu și el luat de puhoi. O îmbrînci pe Catherine, o învinui că nu aleargă destul de repede. Ce, nu cumva voia să rămînă singură în fundul minei și să crape acolo de foame? Pentru că bandiții din Montsou erau în stare să prăbușească scările înainte ca toată lumea să fi avut răgazul de a ieși la lumină. Această cumplită bănuială sfîrși prin a-i turba pe toți; nu mai era, de-a lungul galeriilor subpămîntene, decît o bezmetică învălmășeală, o goană de oameni ieșiți din minți, ca să ajungă fiecare cel dintîi la scări și să se cațăre înaintea celorlalți. Unii urlau că scările erau năruite și că nimeni nu va mai ieși de acolo. Iar cînd grupurile de oameni înspăimîntați apucară să iasă în sala de acces în orizont, se făcu o învălmășeală de nedescris: se repezeau spre puț, se striveau unii pe alții la prea strîmta deschizătură ce dădea spre golul scărilor, în vreme ce un bătrîn grăjdar, care, cu toată luarea-aminte, își băga tocmai caii înapoi în grajd, îi privea pe toți cu o disprețuitoare nepăsare, deprins cum era cu atîtea nopți petrecute în fundul minei, sigur că, pînă în cele din urmă, tot va fi scos de acolo.

— La dracu, haide, urcă-te înaintea mea! îi spuse Chaval Catherinei. Barem să te sprijin dacă ai să cazi!

Zăpăcită, cu sufletul la gură din pricina acestei goane de trei kilometri, care o făcuse iarăși leoarcă de nădușeală, fără a înțelege ce se petrece, se lăsa purtată de iureșul mulțimii. Atunci Chaval o tîrî, încleștîndu-i brațul aproape să i-l frîngă; iar ea scoase un scîncet și lacrimile îi umplură ochii: își și uitase jurămîntul; niciodată nu va fi fericită!

— Haide, treci odată! urlă bărbatul.

Dar prea îi era frică de el. Dacă va urca înaintea lui, o va hărțui necontenit. De aceea se împotrivi, în timp ce valul bezmeticei mulțimi îi împinse, pe amîndoi, în lături. Infiltrațiile din puț cădeau în stropi mari, iar pardoseala din camera de acces, zdruncinată de tropăiala picioarelor, se hîțîna deasupra puisardului, groapa plină de nămol, adîncă de zece metri. Chiar la mina Jean-Bart, cu doi ani înainte, un cumplit accident, ruperea unui cablu, prăbușise colivia în fundul acestui puisard, în care doi oameni își găsiseră moartea, îne-

cindu-se. Și la această intimplare se gindeau acum cu toții : acolo vor rămine dacă se vor ingrămădi pe pardoseală.

— Nebună afurisită, strigă Chaval, n-ai decit să crăpi, și am să scap de o pacoste!

Urcă înainte, iar ea după el.

Din fundul minei și pînă la suprafață erau o sută și două scări, cam de șapte metri fiecare, așezate toate pe cite un palier de lărgimea golului și prin care o deschizătură de formă pătrată ingăduia de-abia strecurarea umerilor. Era ca un coș turtit, de șapte sute de metri înălțime, situat între peretele puțului și paravanul de scinduri spre compartimentul de extracție, un canal umed, intunecat, fără de sfirșit, înăuntrul căruia se suprapuneau scările, aproape vertical, într-un neîntrerupt șir de etaje. Unui om zdravăn ii trebuiau douăzeci și cinci de minute ca să urce această uriașă coloană. De altminteri, golul scărilor nu mai era folosit decit în cazuri de catastrofă.

Catherine urcă, la început, cu toată sprinteneala. Picioarele goale ii erau deprinse cu sfărîmăturile tăioase de cărbune din galerii, așa incit nu o prea stinghereau treptele patrate, îmbrăcate cu tablă, ca să le apere de uzură. Miinile-i bătătorite de cit împinseseră la vagonet apucau neobosit rampele, prea groase pentru ea, ale scărilor. Ba chiar această preocupare îi mai abătea gindurile, făcind-o să-și uite mîhnirea, acest neprevăzut urcuș, această prelungă rimă de ființe omenești, ce se strecurau înălțindu-se cite trei pe o treaptă, in așa fel incit capu-i va ieși la lumină, in vreme ce coada se va tiri încă pe pardoseala puisardului. Chiar atit de departe nu ajunseseră încă; cei dintii străbătuseră, pesemne, doar a treia parte din înălțimea puțului. Nimeni nu mai scotea nici o vorbă, nu se mai auzea decit zgomotul surd al tropăitului de picioare, in vreme ce lămpile, părînd stele rătăcitoare, se urmăreau una pe alta, de jos în sus, intr-un șir care creștea necontenit.

Catherine auzi în urmă-i pe un ucenic numărînd scările, ceea ce îi dădu și ei gîndul să le numere. Fuseseră urcate pînă atunci cincisprezece, și acum erau pe

punctul de a ajunge la o cameră de acces de orizont. Dar, chiar în clipa aceea, se lovi de picioarele lui Chaval. Acesta scoase o înjurătură și-i strigă să bage de seamă. Unul după altul, oamenii se opriră, mersul întregii coloane se curmă. Ce era? Ce se întîmplase oare? Cu toții își recăpătau glasurile ca să se întrebe, unul pe altul, și să-și strige spaima. Înfricoșarea creștea pe măsură ce urcau, neprevăzutul, veghind colo sus, îi sugruma tot mai tare, cu cît se apropiau de lumină. Cineva strigă că trebuiau să coboare înapoi, pentru că scările erau rupte. La asta se gîndeau cu toții, cu teama de a nu se vedea deodată într-un gol fără scări. Purtată din gură în gură, cobora o altă explicație a acestei opriri din mers, și anume, accidentul unui havator care alunecase de pe o treaptă. Ce se întîmplase, cu adevărat, nu se știa, căci, din pricina strigătelor, nu se putea auzi nimic; vor înnopta, oare, acolo? În cele din urmă, fără să fi aflat ceva mai mult, începură din nou să urce, cu aceeași mișcare înceată și greoaie, cu același tropot de pași și dănțuire a lămpilor. Vor da cu siguranță mai sus peste scările rupte.

La a treizecișidoua scară, în vreme ce depășeau al treilea orizont, Catherine simți înțepenindu-i-se mîinile și picioarele. Întîi îi cutreieraseră pielea ușoare furnicături. Acum nu mai avea, sub picioare și în mîini, senzația fierului și a lemnului. O durere nedeslușită, devenind pe nesimțite arzătoare, îi încingea mușchii. Iar în amețeala ce o cotropea, din ce în ce mai mult, își aduse aminte de poveștile bunicului Bonnemort, dintr-o vreme cînd golul scărilor încă nu exista și cînd fetițe, în vîrstă de zece ani, cărau cărbunele cu spinarea, de-a lungul scărilor înfipte în pereții de pămînt; așa încît, dacă vreuna dintre ele aluneca sau doar dacă o bucată de cărbune cădea, pe neașteptate, din vreun coș, trei-patru copii se rostogoleau deodată, cu capul în jos. Abia de mai putea îndura junghiurile pe care le simțea în mîini și în picioare; își zicea că nu va mai ajunge niciodată la capătul acestui urcuș.

Alte opriri îi dădură răgazul să mai răsufle puțin. Dar spaima, purtată din gură în gură, de sus în jos, de fiecare dată cînd se opreau, în cele din urmă o

ameţi de-a binelea. Deasupra ei şi dedesubt răsuflările erau tot mai gîfîitoare, şi ea simţea, ca şi ceilalţi, o ameţeală provocată de această ascensiune fără de sfîrşit. Se înăbuşea, îmbătată de beznă, hărţuită de această strivire a trupului de pereţi. O treceau fiori şi din pricina umezelii : era leoarcă de năduşeală sub broboanele mari de apă. Se apropiau de un orizont, ploaia se abătea cu atîta putere, încît ameninţa să stingă lămpile.

De două ori Chaval se adresă Catherinei, fără să primească vreun răspuns. Ce Dumnezeu făcea acolo, sub el, nu cumva îşi înghiţise limba ? De ce nu mai scotea nici o vorbă ? Putea, oricum, să-i răspundă, totuşi, dacă o mai duceau puterile. Urcau de jumătate de ceas, dar cu atîta greutate, încît ajunseseră de-abia la a cincizecişinoua scară. Mai erau de urcat încă patruzeci şi trei. În cele din urmă, Catherine îi răspunse, bîiguind că încă nu şi-a pierdut puterile. Ar fi făcut-o pieritură dacă i-ar fi mărturisit că e sfîrşită de oboseală. Pesemne că tabla de pe trepte îi jupuia picioarele ; îi părea că tăişuri de cuţite îi sfîrtecă, acolo, carnea pînă la oase. După fiecare mişcare a braţelor se aştepta să-şi vadă miinile scăpînd bara scării, căci şi le simţea atît de jupuite şi de înţepenite, încît aproape nu mai era în stare să mişte degetele ; şi i se părea că se rostogoleşte pe spate, cu umerii rupţi, cu şoldurile frînte, în necurmata lor trudă. Suferea, mai ales, din pricina acestui drum prea pieptiş, pe scări înfipte aproape vertical, ceea ce o silea să urce sprijinindu-se pe încheietura miinilor, cu pîntecele lipit de scară. Gîfîiala piepturilor acoperea acum tropotul paşilor, o uriaşă horcăială înteţită de peretele sonor al golului se înălţa din adînc şi pierea sus, la suprafaţă. Se auzi un geamăt, urmat de un val de vorbe : un ucenic îşi sfărîmase ţeasta capului izbindu-se de muchea unui palier.

Iar Catherine urca într-una. Fu depăşit orizontul. Ploaia încetase, o ceaţă făcea şi mai greu aerul acela de hrubă, otrăvit de miasme de fierării vechi şi de lemne umede. În mod mecanic, număra, în neştire, încetişor : optzeci şi una, optzeci şi două, optzeci şi trei ;

mai avea de urcat încă nouăsprezece scări. Doar aceste cifre, repetate, o mai susţineau prin ritmica lor legănare. Nu mai avea cunoştinţă de propriile ei mişcări. De cîte ori ridica ochii, vedea lămpile rotindu-se în spirală. Era plină de sînge, simţea că trage să moară, că la cea mai uşoară adiere se va prăbuşi. Cel mai rău era că, acum, cei de jos împingeau, că întreaga coloană omenească dădea năvală, nemaiputîndu-se împotrivi violenţei crescînde a oboselii şi cumplitei nevoi de a mai revedea lumina soarelui. Unii dintre ai lor, care plecaseră cei dintîi, apucaseră să iasă; aşadar, nu erau scările rupte; dar la gîndul că încă mai era cu putinţă să se rupă, împiedicîndu-i, astfel, pe cei din urmă să iasă, cînd alţii răsuflau, acum uşuraţi, colo sus, turbau de mînie. Şi pentru că urmă o nouă oprire, se auziră izbucnind înjurături; cu toţii continuară să urce, năpustindu-se, călcîndu-se în picioare, care de care să ajungă mai repede sus.

Atunci Catherine căzu. Strigase numele lui Chaval într-o deznădăjduită chemare. El nu o auzi: se lupta, strivea coastele unui tovarăş de lucru, izbindu-l cu picioarele, ca să i-o ia înainte. Şi ea fu, astfel, rostogolită, călcată în picioare. În leşinu-i, visa: se făcea că era una dintre acele mici lucrătoare despre care vorbea bunicul şi că un bulgăre de cărbune, căzînd dintr-un coş de deasupra ei, o rostogolise în fundul puţului, ca pe o vrabie pe care o piatră o abate la pămînt. Nu mai rămăseseră decît cinci scări de urcat; trecuse aproape un ceas de cînd începuseră să urce. N-a ştiut niciodată cum ajunsese la lumină, purtată pe umeri, susţinută de gîtuita îngustime a golului scărilor. Deodată, se pomeni într-o zi inundată de lumină şi de soare, în mijlocul urletelor unei mulţimi care o huiduia.

3

De dimineaţă, înainte de a se crăpa de ziuă, un freamăt răscolise coloniile, freamătul care, la acest ceas, se înteţea de-a lungul drumurilor prin toată cîmpia. Dar plecarea pusă la cale nu putuse avea loc;

se răspîndise vestea că ostaşi călări şi jandarmi cutreierau meleagurile. Se spunea că veniseră în puterea nopţii de la Douai şi că de vină era Rasseneur, care-şi vînduse prietenii, prevenindu-l pe domnul Hennebeau; o încărcătoare de vagonete jura chiar că îl văzuse trecînd pe servitorul acestuia, care se ducea la poştă să expedieze telegrama. Minerii strîngeau pumnii şi-i pîndeau pe ostaşi de după obloanele ferestrelor, la palida lumină a zorilor.

Către ceasurile şapte şi jumătate, cînd soarele apăru, începu să se vînture un alt zvon, ce avu darul să-i liniştească pe cei nerăbdători, şi anume că ştirea se dovedise neîntemeiată, că nu fusese decît un simplu marş militar, aşa cum generalul, la dorinţa prefectului din Lille, ordona uneori să se facă de cînd izbucnise greva. Greviştii îi purtau sîmbetele prefectului, căruia îi reproşau că îi înşelase făgăduindu-le intervenţia sa în vederea unei împăcări, dar se mărginise să dispună, la fiecare opt zile, defilarea trupelor prin Montsou, ca să-i ţină la respect. De aceea, cînd cavaleria şi jandarmii plecară, pentru a face cale întoarsă spre Marchiennes, după ce se mulţumiseră să asurzească coloniile cu tropotul cailor pe pămîntul îngheţat, minerii făcură haz de naivitatea acestui prefect, ai cărui soldaţi făceau stînga-mprejur tocmai în momentul cînd lucrurile erau pe cale să se încingă. Pînă la ceasurile nouă se distrară, în aparenţă liniştiţi, în faţa caselor, urmărind cu privirea, pe caldarîm, din spate, blajinul mers al celor din urmă jandarmi, care se îndepărtau. În fundul tihnitelor lor culcuşuri, burghezii din Montsou dormeau încă duşi, cu capul înfundat în pernă. La direcţie, doamna Hennebeau fusese văzută plecînd cu trăsura şi lăsîndu-l pe domnul Hennebeau ocupat cu treburi, desigur, căci vila, zăvorită şi mută, părea moartă. Nici o mină nu avea pază militară, dintr-o fatală lipsă de prevedere tocmai în ceasul primejdiei, din fireasca prostie ce generează catastrofele, din greşeala cea mai grea pe care o poate săvîrşi o cîrmuire exact în clipa în care ar trebui să aibă înţelegerea limpede a situaţiei. Şi ceasurile sunară nouă cînd minerii porniră, în sfîrşit, pe drumul ce ducea spre Van-

dame, ca să ajungă la întîlnirea pusă la cale, cu o seară înainte, în pădure.

De altminteri, Étienne înțelese repede că nu va avea acolo, la Jean-Bart, cei trei mii de oameni pe care conta. Mulți credeau că demonstrația fusese amînată, și cel mai rău era că două sau trei grupuri de oameni, care o și porniseră la drum, aveau să compromită cauza dacă nu-i călăuzea cît de cît. Aproape o sută dintre ei, plecați la drum înainte de ivirea zorilor, se refugiaseră, pesemne, în pădurea de fagi, ca să aștepte venirea celorlalți. Suvarin, în a cărui cameră urcă Étienne ca să-i ceară sfatul, ridică din umeri: zece vlăjgani hotărîți ar face mai multă treabă decît o întreagă mulțime; și își adînci din nou privirea într-o carte deschisă înainte-i, refuzînd să ia și el parte. Lucrurile riscau să ia iarăși o întorsătură sentimentală, cînd, de fapt, de ajuns ar fi fost să incendieze mina Montsou, ceea ce, altminteri, era o treabă foarte ușoară. Cum Étienne ieșea din aleea din fața casei, îl zări pe Rasseneur șezînd în fața sobei de fontă, foarte palid, în vreme ce nevastă-sa, căreia veșnica-i rochie neagră îi dădea prestanță, îl ocăra, aruncîndu-i vorbe aspre și în același timp politicoase.

Maheu era de părere că cuvîntul dat trebuia să fie respectat. O asemenea întîlnire era un lucru sfînt. Totuși, noaptea, le potolise tuturora furia; el, însă, se temea acum să nu se întîmple vreo nenorocire; și spunea că era de datoria lor să se afle și ei acolo, pentru a-i împiedica pe ceilalți să întreacă măsura. Mama Maheu făcu un semn ca pentru a spune că e de aceeași părere. Étienne repeta, binevoitor, că trebuia acționat în chip revoluționar, fără a se atenta la viața nimănui. Înainte de a pleca, refuză porția sa dintr-o pîine ce-i fusese dată în ajun, împreună cu o sticlă de rachiu; dar bău, totuși, unul după altul, trei păhăruțe, doar ca să combată frigul; ba chiar luă cu sine o ploscă plină de rachiu. Alzire va avea grijă de copii; bătrînul, taica Bonnemort, cu picioarele betege acum de cît alergase în ajun, rămăsese în pat.

Nu vor merge împreună, aceasta din spirit de prevedere. Jeanlin o ștersese de multă vreme. Maheu și

nevastă-sa plecară și ei, la rîndu-le, tăind pieziș drumul către Montsou, în vreme ce Étienne se îndreptă spre pădure, unde voia să-și întîlnească prietenii. Pe drum, ajunse din urmă o ceată de femei, printre care o recunoscu pe bătrîna Brûlé și pe cumătra Levaque ; mergînd, ele mîncau niște castane, pe care le adusese Mouquette, înghițindu-le cu coji cu tot, ca să-și simtă stomacul mai plin. Dar cînd ajunse în pădure, nu mai găsi pe nimeni ; tovarășii de lucru erau la mina Jean-Bart. Atunci Étienne o luă la goană și ajunse în fața minei în clipa în care Levaque, împreună cu alți o sută de lucrători, pătrundea în incintă. Răsăreau de pretutindeni mineri, Maheu, împreună cu nevastă-sa, venind pe drumul mare, femeile, peste cîmpuri, cu toții în neorînduială, fără conducători, fără arme, scurgîndu-se firesc într-acolo, aidoma unei ape revărsate ce urmează povîrnișurile ieșite în cale-i. Étienne îl zări pe Jeanlin, cocoțat pe o pasarelă, instalat ca unul ce se pregătește să ia parte la un spectacol. Alergă și mai repede și intră o dată cu cei dintîi. Erau de-abia trei sute de oameni.

Urmă o clipă de șovăială, cînd Deneulin se arătă la capătul de sus al scării ce ducea la sala de recepționare.

— Ce vreți ? întrebă el cu o voce puternică.

După ce văzuse pierind caleașca, de după fereastra căreia fetele îi mai zîmbeau încă, se reîntorsese la mină, cuprins din nou de o presimțire nelămurită. Totuși, lucrurile erau aici la locul lor, oamenii coborîseră, extracția cărbunelui continua, așa încît se simți din nou liniștit și stătea de vorbă cu contramaistrul, cînd i se aduse la cunoștință că se apropie greviștii. În grabă, se postase la una dintre ferestrele halei ciururilor ; și, în fața acestui val crescînd al mulțimii ce năvălea în incintă, căpătase, fulgerător, conștiința neputinței sale. Cum s-ar putea, oare, apăra aceste construcții, pretutindeni fără vreo opreliște ? De-abia ar fi avut răgaz să strîngă în juru-i vreo douăzeci dintre lucrătorii săi. Era pierdut.

— Ce vreți ? repetă el, alb de mînie ca varul, stăpinindu-se totuși, făcind o sforțare ca să-și infrunte, curajos, dezastrul.

Urmară vuiete și năvala mulțimii. În cele din urmă, Étienne se desprinse, spunind :

— Domnule, noi n-am venit să vă facem vreun rău. Dar munca trebuie să înceteze pretutindeni.

Deneulin, fățiș, îi spuse că e un nătărău.

— Ce ? Nu cumva vă închipuiți că îmi faceți vreun bine oprind oamenii să lucreze ? E ca și cum mi-ați trage un glonte în spate de la doi pași... Da, lucrătorii mai sînt în fundul minei și nu vor ieși de acolo decit dacă veți trece, mai întîi, peste cadavrul meu.

Felul acesta tăios de a vorbi stirni proteste. Maheu fu nevoit să-l stăpînească pe Levaque, care se repezea amenințînd, în vreme ce Étienne continua să discute, încercind să-l convingă pe Deneulin de îndreptățirea acțiunii lor revoluționare. Dar celălalt răspundea, invocind dreptul la muncă. De altminteri, nici nu voia să discute asemenea neghiobii, voia să rămînă stăpîn pe toate ale lui. Singura lui părere de rău era că nu avea la îndemînă patru jandarmi, pentru a pune pe goană această hoardă de ticăloși.

— Într-adevăr, greșeala e a mea și trebuie s-o plătesc. Pentru pușlamale de teapa voastră nu există decit ciomagul. Cîrmuirea asta își închipuie că vă poate îmbuna cu fel de fel de concesii. O s-o culcați la pămînt, asta-i tot ce o să faceți, dacă are să vă mai dea și arme pe mînă.

Étienne, mocnind, se stăpînea totuși. Cobori glasul :

— Vă rog, domnule, dați ordin să fie urcați sus lucrătorii, altminteri nu mai răspund de prietenii mei. Mai puteți evita o nenorocire.

— Nu, lăsați-mă în pace ! Da ce ? Cine sînteți ? Nici nu vă cunosc ! Nu lucrați în exploatarea mea și n-aveți nimic de discutat cu mine... Numai hoții bat în felul ăsta drumurile, ca să jefuiască avutul oamenilor.

Vociferările mulțimii îi acoperiră acum glasul, femeile, mai ales, îi strigau vorbe de ocară. El le mai ținea încă piept și resimțea o ușurare a inimii lui de om autoritar în curajul cu care-și vărsa astfel năduful. De

vreme ce, oricum, nu-l aştepta decît ruina, găsea lipsit de demnitate să mai arunce cîteva vorbe convenţionale şi de prisos. Dar numărul minerilor creştea fără încetare, aproape cinci sute de oameni se năpusteau spre uşă, şi era cît pe-aci să fie ciopîrţit în bucăţi cînd contramaistrul său îl trase, cu toată puterea, înapoi.

— Vă rog să mă iertaţi, domnule!... Dar o să fie un masacru. La ce bun să se facă moarte de om degeaba?

Deneulin se zbătea şi protesta, cu un ultim strigăt zvîrlit mulţimii:

— Bandă de tîlhari ce sînteţi, nu vă temeţi, o să ne vie iarăşi rîndul, şi atunci o să vă învăţăm noi minte!

Fu, în cele din urmă, tras de acolo. Cei din coada mulţimii îi îmbrînceau pe cei din faţă spre scara a cărei rampă se îndoi. Femeile erau acelea care îmbrînceau, chelălăind, asmuţindu-i pe bărbaţi. Uşa cedă fără nici o greutate, o uşă fără broască, închisă doar cu un zăvor. Dar scara era prea strîmtă, iar gloata, îngrămădită, ar fi zăbovit multă vreme fără să fi putut intra dacă cei din urmă dintre asediatori n-ar fi luat hotărîrea de a pătrunde prin celelalte deschizături. Atunci, năvala porni de pretutindeni, prin barăci, prin hala ciururilor de sortare, prin sala cazanelor. În mai puţin de cinci minute întreaga mină fu în mîinile lor, şi oamenii mişunau, alergînd prin toate etajele, în mijlocul unui tumult de gesturi furioase, de urlete, în năvalnica pornire a elanului izbînzii lor împotriva acestui patron care voia să li se împotrivească.

Speriat, Maheu fusese unul dintre cei dintîi care se repezise într-acolo, spunîndu-i lui Étienne:

— Nu trebuie să-l omoare!

Acesta o şi pornise, în goană; dar, o clipă mai tîrziu, cînd înţelese că Deneulin se baricadase în camera contramaiştrilor, răspunse:

— Ei şi? Ar fi din vina noastră? Un îndărătnic atît de afurisit!

Dar, deşi foarte neliniştit, mai avea încă atîta calm încît să-şi stăpînească mînia. Se simţea rănit şi în mîndria lui de şef văzînd mulţimea descătuşată de autoritatea sa şi depăşind, din pricina îndîrjirii, recea

executare a măsurilor impuse de voința poporului, măsuri pe care le hotărîse el. Zadarnic cerea oamenilor sînge rece, striga că nu e cuminte ca, prin acte de inutilă distrugere, să se dea apă la moara vrăjmașilor lor.

— La cazane! urla mama Brûlé. Să stingem toate focurile!

Levaque, care pusese mîna pe o pilă, o agita, în văzduh, ca pe un pumnal, dominînd tumultul cu un strigăt cumplit:

— Haideți să tăiem cablurile! Să tăiem cablurile!

Îndată, cu toții, repetară aceste vorbe, în afară de Étienne și Maheu, care continuau să se împotrivească, copleșiți, strigînd, în toiul tumultului, fără să obțină o clipă de liniște. În cele din urmă, Étienne izbuti să le vorbească:

— Dar ascultați, oameni buni, sînt muncitori în fund, tovarăși de lucru...

Vuietul se înteți, glasuri izbucneau de pretutindeni:

— Cu atît mai rău pentru ei! N-aveau decît să nu coboare!... Nici că se poate mai dreaptă răsplată pentru trădători! Da, da, să rămînă acolo!... Și apoi, la urma urmelor, mai au și scările!

Atunci, gîndul că mai există și aceste scări îi făcu să fie și mai îndărătnici. Étienne înțelese că nu se mai putea împotrivi. Temîndu-se de un dezastru și mai mare, se repezi spre mașină, ca măcar să urce sus coliviile, așa încît cablurile tăiate deasupra puțului, căzînd peste ele cu enorma lor greutate, să nu le strivească. Mecanicul pierise, ca și cei cîțiva lucrători din schimbul de zi; și, punînd mîna pe maneta de pornire, o manevră, în vreme ce Levaque, întovărășit de alți doi, se cățărau pe șarpanta metalică ce susținea scripeții. Ascensoarele fuseseră de-abia fixate în încuietori, cînd se și auzi zgomotul strident al pilei ce mușca din oțel. Se așternu o adîncă tăcere, zgomotul acesta păru a cotropi întreaga mină; cu toții ridicau capul, priveau, ascultau, cuprinși de emoție. Maheu, printre cei din primele rînduri, se simțea năpădit de o sălbatică bucurie, ca și cum dinții acestei pile le-ar fi tăiat cătușele nefericirii, rozînd cablul unuia dintre aceste mizerabile

puțuri, o hrubă în care nimeni nu va mai coborî vreodată.

Dar mama Brûlé dispăruse pe scara barăcii, urlînd într-una :

— Trebuie să stingem focurile ! La cazane ! La cazane !

Alte femei o urmară. Mama Maheu se grăbi, ca să nu le lase să distrugă totul, ca și bărbatul ei, care se străduia să-i facă pe tovarășii săi de lucru mai cumpăniți. Ea se arăta cea mai calmă, gîndind că le era tuturora îngăduit să-și ceară dreptul, fără însă a face pagube oamenilor. Cînd intră în clădirea cazanelor, femeile îi și alungau de acolo pe cei doi fochiști, iar mama Brûlé, cu o lopată mare, aplecată pe vine în fața unuia dintre cuptoare, îl golea cu furie, zvîrlind cărbunii încinși pe pardoseala de cărămizi, unde ardeau mai departe, cu un fum negru. Erau zece cuptoare pentru cele cinci generatoare. Îndată, femeile se înverșunară, cumătra Levaque manevrîndu-și lopata cu amîndouă mîinile, Mouquette ridicîndu-și poalele pînă la coapse, ca nu cumva să ia foc, toate roșii ca sîngele, în răsfrîngerile vîlvătăilor, leoarcă de nădușeală și despletite, în această bucătărie a Diavolului. Grămezile de jeratic creșteau, creșteau, arzătoarea dogoare făcea să crape tavanul vastei săli a cazanelor.

— Gata, încetați odată ! strigă mama Maheu. Ia foc șandramaua !

— Cu atît mai bine, răspunse bătrîna Brûlé. Va fi o treabă dusă la bun sfîrșit... Ah ! trăsni-i-ar Dumnezeu ! Doar le-am făgăduit eu c-o să-i fac să plătească moartea bărbatului meu !

În această clipă se auzi vocea pițigăiată a lui Jeanlin :

— Stați ! Eu, eu am să sting ! Dau drumul aburilor din toate cazanele !

Intrat printre cei dintîi, țopăise șontic-șontic prin toată gloata, încîntat de această învălmășeală, căutînd cu tot dinadinsul vreun prilej de stricăciune ; și-i venise gîndul să deschidă robinetele de descărcare a cazanelor, ca să lase aburii slobozi. Aburii țîșniră ca din pușcă, cele cinci cazane se goliră cu suflul unui uragan, șuierînd, într-o asemenea răzbubuire de trăsnet, încît

le răzbi singele în urechi. Toate pieriră, învăluite în aburi, cărbunii încinşi păleau, femeile nu mai erau decît umbre cu gesturi întretăiate. Cocoţat în creştetul galeriei, doar copilul se mai ivea îndărătul lăptoasei învolburări a aburului, încîntat, rîzînd cu gura pînă la urechi de bucurie că a dezlănţuit acest uragan.

Iureşul ţinu cam vreun sfert de ceas. Mai fuseseră zvîrlite şi cîteva căldări cu apă pe mormanele de cărbuni aprinşi, ca să-i stingă de-a binelea ; orice primejdie de incendiu era înlăturată. Dar furia mulţimii în loc să se potolească era, dimpotrivă, şi mai aţîţată. Coborau oameni cu ciocane în mîini, chiar şi femeile se înarmau cu rângi de fier ; şi se pregăteau să crape generatoarele, să sfarme maşinile, să dărîme totul în incinta minei.

Étienne, încunoştinţat de toate acestea, împreună cu Maheu se grăbiră într-acolo. El însuşi se simţea ameţit, tîrît de valurile acestei înflăcărate văpăi a răzbunării. Şi, cu toate acestea, se împotrivea, îi implora să fie cumpăniţi, acum cînd cablurile tăiate, focurile stinse, cazanele golite făceau cu neputinţă funcţionarea minei. Nu era, totuşi, ascultat, avea să fie iarăşi depăşit de împrejurări, cînd se auziră huiduieli izbucnind afară, în faţa unei portiţe scunde, pe unde se ieşea din caja scărilor.

— Jos trădătorii !... Ptiu ! Scîrnăviile de trădători ! Jos cu ei !... Jos cu ei !

Începuseră să iasă lucrătorii din mină. Cei dintîi, orbiţi de lumina zilei, rămaseră înfipţi locului, clipind des din ochi. Apoi defilară în faţa greviştilor, încercînd să iasă în şosea şi s-o ia la fugă.

— Jos cu ticăloşii ! Jos cu făţarnicii !

Întreaga ceată de grevişti se adunase la faţa locului. În mai puţin de trei minute nu mai era ţipenie de om în clădiri, cei cinci sute de oameni din Montsou se aşezară pe două rînduri, ca să-i silească să treacă prin acest dublu şir de oameni pe cei din Vandame care săvîrşiseră ticăloşia de a coborî în mină, la lucru. Şi de cîte ori se ivea la uşa cajei scărilor un nou miner, cu veşmintele zdrenţuite şi mînjit de noroiul din mină, huiduielile se înteţeau, era întîmpinat cu batjocuri

cumplite: „Oho! ia uite la ăsta, Statu-palmă cu şezutul după el! Şi la ăsta, cu nasul roş de tîrfele de la *Volcan*! Şi la ăstălalt, de se pişă cu ochii, din care se scurge unsoare destulă pentru luminările a zece catedrale! Şi istălalt, matahală fără buci, prăjină lungă cît o zi de post!" O încărcătoare de vagonete care ieşi la iveală, o matahală cu ţîţele la burtă, cu burta în şezut, stîrni rîsete furioase. Le venea să-i înghiontească, glumele se înrăiau pînă la cruzime, gata-gata să degenereze în pumni şi-n palme, în vreme ce continua defilarea acestor bieţi nefericiţi, dîrdîind, înfruntînd tăcuţi ploaia de înjurături, aşteptînd să se abată loviturile asupra lor, trăgînd cu coada ochiului, fericiţi s-o poată lua la sănătoasa.

— Dar cîţi dracu sînt acolo jos? întrebă Étienne.

Rămase uluit văzînd cum ies într-una, cuprins de ciudă la gîndul că nu era vorba doar de cîţiva lucrători, constrînşi de foame sau terorizaţi de contramaiştri. Fusese, aşadar, minţit atunci în pădure? Aproape toţi lucrătorii minei Jean-Bart coborîseră la lucru. Dar, deodată, dădu un strigăt şi se repezi spre Chaval, pe care-l zări, pe prag, în picioare.

— Ei, fir-ar al dracului! Care va să zică asta-i întîlnirea la care ne-ai chemat?

Izbucniră blesteme din gura mulţimii, răscolită de imboldul de a-l face pe trădător una cu pămîntul. D-apoi cum! Jurase doar o dată cu ei, în ajun, ca să fie găsit acum, aici, în fundul minei, împreună cu ceilalţi! Prin urmare, îşi bătuse joc de oameni!

— Luaţi-l pe sus! La puţ, la puţ cu el!

Chaval, alb ca varul de spaimă, bîlbîia, încercînd să se dezvinovăţească. Dar Étienne îi curmă vorba, scos şi el din sărite, stîrnit de mînia gloatei:

— Ai vrut în puţ, acolo să te duci!... Haide, în pas alergător, ticăloasă puşlama!

Un nou vuiet îi acoperi glasul. Catherine, la rîndu-i, apăruse şi ea, ameţită de lumina soarelui, speriată că a căzut în mijlocul acestor sălbatici. Şi cu picioarele frînte de cele o sută două scări, cu mîinile sîngerînde, gîfîia, cînd mama Maheu, văzînd-o, se repezi, ridicînd palma asupră-i:

— Aha, tîrfa dracului, şi tu ! Cînd maică-ta crapă de foame, tu o vinzi, ca să-ţi hrăneşti peştele !

Maheu prinse braţul neveste-si, împiedicînd-o să lovească. Dar îşi bruftui fata, se înfurie ca şi maică-sa, învinuind-o pentru purtarea ei, pierzîndu-şi amîndoi capul, urlînd mai grozav decît ceilalţi.

La vederea Catherinei şi Étienne îşi ieşi cu totul din fire. Repeta :

— Haideţi ! Să mergem ! La celelalte mine ! Iar tu vii cu noi, porc neruşinat !

Chaval de-abia mai avu răgazul să-şi ia, din baracă, saboţii şi să-şi pună, la repezeală, tricoul de lînă pe umerii-i îngheţaţi. Îl tîrau cu toţii, silindu-l să alerge, în mijlocul lor. Înnebunită, Catherine îşi încălţa şi ea saboţii, îşi încheia la gît vechiu-i surtuc bărbătesc, pe care-l îmbrăca de cînd se lăsase gerul, şi alergă în urma ibovnicului, pe care nu voia să-l părăsească, căci, cu siguranţă, aveau să-l taie în bucăţi.

Atunci, într-un răstimp de două minute, mina Jean-Bart rămase pustie. Jeanlin, care găsise o goarnă, sufla în ea, scoţînd nişte sunete răguşite, ca şi cum ar fi adunat o cireadă. Femeile, mama Brûlé, cumătra Levaque, Mouquette, îşi ridicau poalele ca să alerge mai iute, în vreme ce Levaque, cu o bardă în mînă, o învîrtea ca pe un baston de majur. Soseau, într-una, alţi prieteni, ajunseseră aproape de o mie, cu toţii în dezordine, revărsîndu-se din nou pe drumuri, ca un nestăvilit torent. Calea către ieşire fiind prea îngustă, fură rupte gardurile.

— La celelalte mine ! Jos cu trădătorii ! Să înceteze lucrul !

Iar Jean-Bart se prăbuşi, deodată, într-o adîncă tăcere. Nimeni, nici o suflare omenească. Deneulin ieşi din camera contramaiştrilor şi, cu desăvîrşire singur, oprindu-i cu un semn pe cei care-ar fi vrut să-l însoţească, cercetă mina. Era palid, foarte calm. Se opri întîi în faţa puţului, ridică ochii, privi cablurile tăiate : capetele de oţel spînzurau inutile, muşcătura pilei lăsase în urmă o rană vie, o plagă proaspătă sclipind în negreala unsorilor. Apoi se urcă la maşină, privi lung biela încremenită, asemănătoare articulaţiei vreunui

braţ uriaş lovit de paralizie, pipăi metalul răcit şi îl trecu un fior, ca şi cum ar fi pipăit un mort. Apoi coborî la cazane, trecu agale prin faţa cuptoarelor stinse, căscate şi inundate, lovi cu piciorul în generatoare, care sunară a gol. Gata! Praf şi pulbere! Era cu desăvîrşire ruinat. Chiar dacă ar repara cablurile, chiar dacă ar reaprinde focurile, de unde să scoată oameni care să-i lucreze? Cincisprezece zile de grevă, şi ajungea la faliment. Şi, în certitudinea propriului său dezastru, nu mai resimţea nici o ură împotriva banditilor din Montsou, ci doar complicitatea tuturora, un păcat general şi secular. Brute, fireşte, dar brute care nu ştiau carte şi care crăpau de foame.

4

Şi mulţimea, pe cîmpul pustiu, scînteind de gheaţă sub palidul soare de iarnă, se ducea mai departe, revărsîndu-se de pe strîmta şosea la larg şi trecînd peste cîmpurile de sfeclă.

De la Fourche-aux-Boeufs, Étienne luase comanda. Fără ca oamenii să se oprească din mers, el striga, dînd ordine, organizînd marşul. Jeanlin, în frunte, alerga, scoţînd din goarnă nişte sunete de muzică barbară. Apoi, în primele rînduri, înaintau femeile, unele dintre ele înarmate cu ciomege, iar mama Maheu, cu privirile sălbăticite, iscodind în depărtări făgăduita cetate a dreptăţii; bătrîna Brûlé, cumătra Levaque, Mouquette, în zdrenţe, făceau paşii cît puteau de mari, ca nişte ostaşi porniţi la bătălie. De-or avea ghinionul vreunei întîlniri neplăcute, au să vadă ei dacă jandarmii vor îndrăzni să se atingă de femei. Iar bărbaţii le urmau, într-o dezordine de turmă, într-o coadă ce se lărgea, zburlită de răngile de fier şi dominată doar de o singură bardă, aceea a lui Levaque, al cărei tăiş scăpăra în razele soarelui. Étienne, la mijloc, nu-l slăbea din ochi pe Chaval, pe care-l silea să meargă înaintea sa, în vreme ce Maheu, în urmă-i, cu fruntea întunecată, o privea cu coada ochiului pe Catherine, singura femeie

între acești bărbați, stăruind cu îndărătnicie să mărșăluiască lîngă ibovnicul ei, de teamă să nu i se facă, cumva, vreun rău. Se vedea o mare de capete descoperite, cu părul vîlvoi, în vînt, nu se auzea decît tropăitul saboților, ca al unei turme scăpate, dezlănțuite, alergînd în sunetele sălbatice ale goarnei lui Jeanlin.

Dar îndată vuiră noi strigăte :

— Pîine ! Pîine ! Pîine !

Era către amiază, foamea celor șase săptămîni de grevă se răzvrătea în pîntecele goale, ințețită de această goană în plin cîmp. Puținele coji pe care le avuseseră de dimineață și cele cîteva castane aduse de Mouquette erau uitate de mult ; măruntaiele urlau de durere, și această suferință sporea furia împotriva trădătorilor.

— La mine ! Să înceteze lucrul ! Pîine !

Étienne, care refuzase, la plecarea din colonie, partea lui de mîncare, avea în piept o nesuferită senzație de sfîrșeală. Nu se plîngea, dar, în neștire, cu un gest mașinal, își lua din cînd în cînd plosca și dădea pe gît o înghițitură de rachiu ; tremura în așa hal, încît credea că are nevoie de această băutură ca să nu-și piardă puterile pînă la capătul drumului. Obrajii i se încingeau de jeratic, o vîlvătaie îi aprindea ochii. Și totuși își păstra limpezimea cugetului, ținînd încă să evite stricăciunile de prisos.

Ajungînd la drumul spre Joiselle, un havator din mina Vandame, care se alăturase mulțimii din sete de răzbunare împotriva patronului său, îi porni pe răzvrătiți spre dreapta, urlînd :

— La Gaston-Marie ! Să oprim pompa ! Apele să distrugă mina Jean-Bart !

Asmuțită, mulțimea o și coti spre dreapta, în ciuda împotrivirii lui Étienne, care-i implora să lase pompa în funcțiune. La ce bun să se distrugă galeriile ? Acest gînd, cu toată ura împotriva patronilor, umplea de revoltă sufletul lui de lucrător. Maheu, și el, socotea nedrept să-ți verși necazul pe o mașină. Dar havatorul își urla într-una strigătul de răzbunare, și trebui ca Étienne să urle și mai tare :

— La Mirou ! Sînt acolo, în fundul minei, trădători... La Mirou ! La Mirou !

Cu un gest, îndreptă gloata pe drumul din stînga, în vreme ce Jeanlin, revenind în frunte, sufla şi mai îndrăcit în goarna sa. Abaterea din drum iscă un mare iureş. Mina Gaston-Marie era, de astă dată, salvată.

Cei patru kilometri ce-i despărţeau de Mirou fură străbătuţi într-o jumătate de ceas, aproape în pas alergător, prin nesfîrşita cîmpie. Canalul o tăia, dinspre partea aceasta, cu o prelungă panglică de gheaţă. Doar copacii desfrunziţi de pe maluri şi pe care ţurţurii îi prefăcuseră în gigantice candelabre curmau uniformitatea cîmpiei, ce se prelungea în depărtarea orizontului ceresc ca în albia unei mări. Montsou şi Marchiennes erau tăinuite vederii de o unduire a pămînturilor. Imensitatea se întindea pustie.

Pe cînd tocmai ajungeau la mină, văzură un contramaistru înfipt pe o pasarelă la hala ciururilor, ca să-i înfrunte. Cu toţii îl cunoşteau foarte bine pe taica Quandieu, decanul de vîrstă al contramaiştrilor din Montsou, cu pielea-i ca şi părul de albă şi care, mergînd pe şaptezeci de ani, era printre mineri un adevărat miracol de vajnică sănătate.

— Ce dracu căutaţi pe-aici, haită de puşlamale ce sînteţi ?! strigă el.

Mulţimea se opri. Acesta nu mai era un patron, ci unul dintre ai lor ; şi se stăpîniră, pentru că-i purtau respect acestui bătrîn lucrător.

— Sînt oameni aici, la lucru, în fundul minei. Scoate-i afară.

— Da, sînt într-adevăr oameni la lucru, răspunse taica Quandieu, sînt mai bine de şaptezeci, ceilalţi n-au venit de frica voastră, nemernici ticăloşi !... Dar vă pun în vedere că nici unul n-o să iasă, că altfel o să aveţi de-a face cu mine !

Izbucniră exclamaţii, bărbaţii împingeau din urmă, femeile înaintau. După ce coborîse repede scara pasarelei, contramaistrul sta acum înfipt în uşă.

Atunci Maheu vru să intervină.

— Ascultă, taică, e dreptul nostru, căci altminteri cum putem izbuti să facem ca greva să fie generală dacă nu-i silim pe tovarăşii de lucru să fie de partea noastră ?

Bătrînul rămase o clipă mut. Bineînțeles că neștiința lui cu privire la solidaritate era tot atît de mare cît și aceea a havatorului care, nu demult, asmuțise mulțimea spre mina Gaston-Marie. Dar, în cele din urmă, răspunse :

— O fi dreptul vostru, nu zic ba. Dar, în ce mă privește, eu nu cunosc decît ordinul... Sînt singur aici. Oamenii sînt jos, în mină, pînă la ceasurile trei, și pînă la trei acolo vor rămîne.

Cele din urmă cuvinte îi fură acoperite de huiduieli. Fu amenințat cu pumnii. Femeile se și apucară să urle, asurzindu-l, zvîrlindu-i în față răsuflarea lor fierbinte. Dar el le ținea piept, cu fruntea sus, așa cum era, cu bărbuța și cu părul albe ca zăpada ; iar curajul dăruia atîta putere glasului său, încît domina deslușit întregul tumult.

— Dracu să mă ia dac-o să treceți !... Pe cît e de adevărat că ne luminează soarele, pe atît este de adevărat că primesc mai curînd să crăp aici decît să vă las să vă atingeți de cabluri... Eu vă spun să nu mai împingeți, că mă arunc în puț, aici, în fața voastră !

Un freamăt străbătu mulțimea care, încremenită de emoție, se dădu înapoi. Iar bătrînul continuă :

— Care-i porcul neinstare să priceapă atita lucru ?... Eu nu sînt decît un simplu lucrător, ca și voi. Mi s-a spus să păzesc, prin urmare păzesc, și basta !

Doar pînă aici mergea inteligența lui taica Quandieu, țeapăn în îndărătnicia-i de ostaș care-și face datoria, cu fruntea îngustă, cu ochiul stins de neagra tristețe a unei încheiate jumătăți de veac, petrecută în măruntaiele pămîntului. Mulțimea îl privea mișcată, simțind cu toții în fundul sufletului un ecou al vorbelor lui, al acestei ostășești supuneri, al fraternității și resemnării în fața primejdiei. Crezînd că mai stăteau încă în cumpănă, taica Quandieu repetă :

— Vă spun că mă arunc în puț sub ochii voștri !

Freamătul unei puternice zguduiri abătu din drum tabăra răzvrătiților. Toți făcură stînga-mprejur și o porniră din nou în fugă, de-a lungul șoselei drepte, ce se pierdea la nesfîrșit pe întinderile cîmpiei. Strigătele izbucniră iarăși :

— La Madeleine ! La Crève-coeur ! Să înceteze lucrul ! Pîine ! Pîine !

Dar în mijlocul mulţimii, în avîntul marşului, o încăierare avusese loc. Chaval, după cîte se spunea, vrînd să se folosească de întîmplarea cu pricina, încercase să scape. Étienne îl înhăţase la timp de braţ, ameninţîndu-l că-i frînge şalele dacă mai urzeşte cine ştie ce ticăloşie. Iar celălalt se zbătea, împotrivindu-se furios.

— Da de ce toate astea ? Nu mai sîntem nici liberi ? De un ceas de cînd deger, trebuie să mă spăl, să mă curăţ, daţi-mi drumul !

Suferea, într-adevăr, din pricina cărbunelui, care, împreună cu năduşeala, îl năclăise de tot, iar tricoul nu-l apăra în nici un fel.

— Ia-o înainte, că altfel te curăţăm noi, răspunse Étienne. Nu trebuia să torni gaz peste foc şi să mai ceri şi sînge !...

Alergau fără încetare. În cele din urmă, Étienne se întoarse spre Catherine, care se ţinea bine. Se simţea mîhnit ştiind-o aproape de el, atît de năpăstuită, dîrdîind de frig sub vechiu-i surtuc bărbătesc şi cu pantalonii plini de noroi. Era, desigur, sfîrşită de oboseală şi, totuşi, mai alerga încă.

— Tu poţi să pleci, spuse el, în cele din urmă.

Catherine păru a nu-l fi auzit. În ochii-i, care-i întîlniră pe aceia ai lui Étienne, se iscă doar o scurtă scăpărare de dojană. Şi nu se opri de loc din mers. De ce ţinea Étienne ca ea să-şi părăsească omul ? Chaval nu se purta de loc bine cu ea, fără-ndoială, ba chiar, uneori, o şi lua la bătaie. Dar era omul ei, acela care, cel dintîi, o avusese. Şi era furioasă că se repezeau aşa, cu ghiotura, toţi împotriva lui. L-ar fi apărat nu din dragoste, dar din mîndrie.

— Haide, pleacă ! repetă mînios Maheu.

Ordinul acesta, rostit poruncitor de taică-su, îi încetini o clipă fuga. Tremura, lacrimi îi podidiră ochii. Dar apoi, deşi se temea, îşi luă inima-n dinţi şi, reluîndu-şi locul, goni mai departe. Atunci îi dădură pace.

Ceata de grevişti traversă drumul ce ducea spre Joiselle, ţinu o clipă pe cel ce ducea spre Cron şi urcă apoi către Cougny. Prin aceste meleaguri, şirurile de coşuri

ale uzinelor vărgau întinderea netedă a zării ; hangare de lemn, ateliere de cărămidă, cu largi ferestre prăfuite, defilau de-a lungul caldarîmului. Trecură, una după alta, scundele căsuțe ale celor două colonii, întîi a celor „o sută optzeci", apoi a celor „șaptezeci și șase" ; și, din fiecare, la chemarea goarnei, la vuietul izbucnit din toate gurile, familii întregi ieșiră afară, bărbați, femei, copii, alergînd și ei, îngroșînd coada mulțimii. Cînd ajunseră în fața minei Madeleine, erau, desigur, o mie cinci sute de oameni. Drumul cobora pe o pantă dulce ; valul tumultuos al greviștilor trebui să ocolească rambleul înainte de a năvăli în incinta minei.

În acest moment, ceasurile nu erau mai mult decît două. Dar contramaiștrii, încunoștințați de ceea ce urma să se întîmple, grăbeau urcarea oamenilor. Și pe cînd ceata sosea, ieșirea lucrătorilor era pe sfîrșite, așa încît cei ce pînă atunci mai rămăseseră încă jos, vreo douăzeci la număr, ieșeau acum din colivia ascensorului. Fugiră, fură urmăriți, izbiți cu pietre. Doi dintre fugari fură luați la bătaie, un altul o luă la sănătoasa, lăsîndu-și acolo o mînecă a hainei. Datorită acestei vînători de oameni, materialul fu salvat ; nici cablurile, nici cazanele nu fură atinse. Valul se și îndepărta, năpustindu-se asupra minei învecinate.

Aceasta din urmă, Crève-coeur, se afla doar la cinci sute de metri de mina Madeleine. Și aici greviștii nimeriseră tocmai în toiul ieșirii lucrătorilor. O încărcătoare de vagonete fu prinsă și bătută de către femei, și pentru că i se rupseseră pantalonii, o plesniră peste bucile goale, în văzul bărbaților, care făceau mare haz. Ucenicii erau luați la palme, havatorii fugeau de le sfîrîiau călcîiele, cu coastele pline de vînătăi, cu nasul înecat de sînge. Și, în toiul acestei sălbăticii crescînde, în această de mult mocnită nevoie de răzbunare, a cărei nebună sete încingea toate mințile, urletele continuau necurmate, înecînd gîtlejurile, cerînd moartea trădătorilor, afurisind munca plătită cu prețuri de batjocură, urlînd nevoia de pîine a burților hămesite de foame. Se apucară să taie cablurile, dar pila nu-și mai înfigea dinții în carnea metalului, treaba cerea prea multă vreme față de clocotul ce împingea mulțimea s-o por-

nească înainte, mereu înainte. La cazane fu distrus un robinet, în vreme ce apa, turnată cu găleţile din plin peste foc, făcea să plesnească grătarele de fontă.

Afară se punea la cale o năvală la Saint-Thomas. Această mină era cea mai disciplinată, greva nici măcar nu o atinsese, aproape şapte sute de oameni trebuie să fi fost acolo la lucru, iar faptul acesta stîrnea furia, aveau să-i pîndească cu ciomege şi să le tragă o bătaie soră cu moartea, ca să vadă, chipurile, cine e mai tare. Dar se răspîndi zvonul că acolo, la Saint-Thomas, se aflau jandarmii, chiar aceia de care, cînd i-au văzut de dimineaţă, făcuseră haz. Cum aflaseră oare? Nimeni nu ştia. Dar n-are a face! Îi cuprindea frica; se hotărîră s-o ia spre Feutry-Cantel. Şi, purtaţi de vîrtej, cu toţii o luară iar la goană, în tropotul saboţilor, năpustindu-se: „La Feutry-Cantel, la Feutry-Cantel!" Mai erau acolo, cu siguranţă, patru sute de nemernici, o să fie mare haz! Situată la o depărtare de trei kilometri, mina era ascunsă într-o cută a terenului, în apropiere de rîul Scarpe. Începuseră să şi urce coasta spre Plâtrières, dincolo de drumul spre Beaugnies, cînd un glas, rămas neştiut, aruncă o vorbă, precum că ostaşii călări ar putea fi prin părţile locului, la Feutry-Cantel. Atunci, de la un capăt pînă la celălalt al coloanei, se tot repetă că, desigur, cavaleria era acolo. O şovăială încetini fuga, panica începu să se răspîndească treptat-treptat pe aceste meleaguri amorţite de şomaj, ale căror drumuri le tot băteau de ceasuri întregi. Cum se făcea, oare, că nu s-au ciocnit pînă acum de soldaţi? Norocul acesta îi neliniştea la gîndul represiunii pe care o simţeau venind.

Fără măcar să se ştie de unde venea, un alt cuvînt de ordine îi avîntă spre o altă mină:

— La mina Victoire! La mina Victoire!

Nu existau, prin urmare, nici ostaşi călări, nici jandarmi la mina Victoire? Nu se ştia. Cu toţii păreau liniştiţi şi, făcînd cale-ntoarsă, coborîră spre Beaumont, tăiară peste cîmpuri, pentru a ajunge din nou pe drumul ce ducea spre Joiselle. Linia de cale ferată le opri trecerea; ajunseră în partea cealaltă, culcînd la pămînt îngrăditurile. Acum se apropiau de Montsou, unduirea molcomă a terenurilor cobora, lărgea uriaşa cîmpie de

sfeclă, la mare depărtare, pînă către negrele case din Marchiennes.

Goniră de astă dată cale de cinci kilometri. Îi tîra puterea unui asemenea elan, încît nu mai simţeau nici cumplita oboseală, nici picioarele lor frînte şi pline de vînătăi. Coada se lungea necontenit, se îngroşa cu alţi tovarăşi de lucru întîlniţi în cale, culeşi de prin colonii. După ce trecuseră canalul pe podul Magache şi sosiră în faţa minei Victoire, erau peste două mii. Dar sunaseră ceasurile trei, oamenii ieşiseră de la lucru, nimeni nu mai era jos. Îşi vărsară năduful în ameninţări zadarnice şi nu putură face altceva decît să întîmpine cu cioburi de cărămizi pe săpătorii care veneau să-şi ia serviciul în primire. Aceştia o luară la fugă, care încotro, aşa încît mina, acum pustie, intră în stăpînirea lor. Şi în furia de a nu fi întîlnit nici măcar un singur obraz de trădător ca să-l fi pălmuit, se năpustiră asupra celor neînsufleţite. O băşică plină de fierea urii plesnea în ei, o băşică înveninată, umflată pe nesimţite. Ani şi ani de flămînzire îi chinuiau, iscîndu-le o sete de sînge şi de nimicire.

În spatele unui hangar, Étienne zări cărăuşi care încărcau o căruţă cu cărbuni.

— Haide, căraţi-vă de-aici ! Nici o singură bucată de cărbune nu va pleca !

La ordinul lui, sosiră vreo sută de grevişti, iar cărăuşii avură de-abia timpul să se îndepărteze. Oamenii deshămară caii, care se speriară şi plecară, în vreme ce alţii, răsturnînd căruţa, stricau hulubele.

Levaque se repezise cu cumplite lovituri de bardă la estacadă, ca să prăbuşească paserelele. Erau foarte rezistente, şi atunci îi veni în gînd să smulgă şinele de pe estacadă şi să demonteze calea de la un capăt pînă la celălalt al incintei. Îndată, cu toţii se dedară la această treabă. Maheu, înarmat cu ranga-i de fier, de care se servea ca de o pîrghie, distruse încheietorile de fontă ale şinelor. În acest răstimp, femeile, la îndemnurile mamei Brûlé, năvăliră în lămpărie, unde, cu ciomegele, acoperiră pămîntul cu cioburile rămase de pe urma masacrului abătut asupra lămpilor. Mama Maheu, ieşită din minţi, izbea cu nădejde, ca şi cumătra Levaque. Toate

se umplură de gaz; Mouquette își ștergea miinile de cămașă, făcind haz de cît e de murdară. Jeanlin, ca să se distreze, îi vărsă pe ceafă tot gazul din pîntecele unei lămpi.

Dar răzbunările acestea nu le astîmpărau foamea. Burțile flămînde urlau și mai tare. Iar cumplita jelanie era încă atotstăpînitoare :

— Pîine! Pîine! Pîine!

Chiar la mina Victoire, un fost contramaistru ținea o cantină. Fără îndoială că fugise de teamă, iar baraca îi era părăsită. Cînd femeile reveniră, iar bărbații sfîrșiră să distrugă linia vagonetelor, atacară cantina, ale cărei obloane cedară îndată. Nu se găsi pîine, nu erau decît două bucăți de carne crudă și un sac de cartofi. Dar în timpul jafului fură descoperite vreo cincizeci de sticle de rachiu, care pieriră ca o picătură de apă suptă de nisip. Étienne, care-și băuse tot rachiul din ploscă, putu să și-o umple la loc. Treptat-treptat, o beție urîtă, beția înfometaților, îi însîngeră ochii, scoțîndu-i în afară niște dinți de lup între buzele-i palide. Și deodată își dădu seama că Chaval o ștersese, în toiul învălmășelii. Étienne înjură, oamenii alergară în căutarea lui și puseră mîna pe fugar, care, împreună cu Catherine, stătea pitit îndărătul depozitului de lemne.

— Ah! ticălos scîrnav! te temi ca nu cumva să te compromiți! urla Étienne. Doar tu ești acela care cereai, acolo, în pădure, ca și mecanicii să facă grevă, să se oprească funcționarea pompelor, iar acum, tocmai acum, încerci să speli putina!... Ei bine, fir-ar al dracului! ne vom întoarce la mina Gaston-Marie, vreau ca tu să strici pompa. Da, da, fir-ar al dracului, chiar tu ai s-o strici!

Era beat, el însuși își asmuțea acum oamenii împotriva acestei pompe, pe care, singur, o salvase, înainte doar cu cîteva ceasuri.

— La Gaston-Marie! La Gaston-Marie!

Cu toții îl aclamară și dădură năvală, iar Chaval, căruia îi puseseră mîna în ceafă, fu împins cu furie și tîrît, în vreme ce el striga într-una să-l lase să se spele.

— Pleacă odată! îi strigă Maheu Catherinei, care din nou începuse să alerge după ei.

De astă dată ea nici că se sinchisi, ci ridică doar ochii-i arzători spre Maheu, continuînd să alerge.

Ceata străbătu iarăşi cîmpia pustie, întorcîndu-se pe lungile drumuri drepte, peste ţarinile ce se lărgeau necontenit. Era către ceasurile patru, şi soarele, coborînd în zare, aşternea, pe învelişul pămîntului îngheţat, umbrele acestei gloate de oameni într-o dezlănţuire de gesturi furioase.

Se abătură din drumul ce ducea spre Montsou şi, depăşindu-l, ajunseră iarăşi pe calea dinspre Joiselle; iar pentru a cruţa un ocol prin Fourche-aux-Boeufs, trecură pe sub zidurile Piolainei. Soţii Grégoire tocmai ieşiseră, trebuind să facă o vizită notarului înainte de a se duce să ia masa la familia Hennebeau, unde urmau s-o găsească pe Cécile. Clădirea părea că doarme, cu pustia-i alee de tei, cu grădina de legume, cu livada, despuiate toate de gerul iernii. Nici o mişcare în toată casa, ale cărei ferestre închise se înfăţişau aburite din pricina aerului cald dinăuntru. Şi, din adînca linişte ce învăluia totul, se desprindea un simţămînt de îmbiere şi de tihnă, patriarhalul simţămînt al culcuşurilor moi, al meselor îmbelşugate, al cuminţii fericiri în care se scurgea existenţa proprietarilor.

Fără a se opri, mulţimea zvîrlea haine căutături printre grilajuri, de-a lungul zidurilor înalte, prevăzute, în partea de sus, cu cioburi din funduri de sticlă.

Strigătele reîncepură:

— Pîine! Pîine! Pîine!

Doar cîinii răspunseră, lătrînd cumplit, o pereche de cîini mari danezi, cu părul roşcat şi care se ridicau în două labe, cu boturile deschise. Iar îndărătul unei jaluzele lăsate nu se aflau decît cele două slujnice, Mélanie, bucătăreasa, şi Honorine, fata în casă, atrase de aceste strigăte. Broboane de nădușeală le acopereau frunţile din pricina spaimei şi se albiseră ca varul la vederea defilării acestei hoarde de sălbatici. Se prăbuşiră în genunchi, se socotiră în ghearele morţii auzind o piatră, doar una singură, spărgînd geamul de la o fereastră învecinată. Era o poznă de-a lui Jeanlin: îşi făcuse o praştie dintr-un capăt de sfoară, cinstind astfel, cu prilejul trecerii sale pe-acolo, cu un mic salut familia Grégoire.

Dar, o clipă mai tîrziu, se şi apucase să sufle din nou în goarna sa ; convoiul pierea în depărtare, iar strigătele i se desluşeau din ce în ce mai slab :

— Pîine ! Pîine ! Pîine !

Ajunseră la mina Gaston-Marie, o mulţime ale cărei rînduri se îngroşau încă, mai mult de două mii cinci sute de făpturi aţîţate de turbare, distrugînd tot ce le ieşea în cale, pustiind totul, cu înteţita putere a torentului ce se rostogoleşte. Trecuseră nişte jandarmi pe acolo, înainte cu un ceas, şi plecaseră către Saint-Thomas, îndrumaţi greşit de nişte ţărani, fără ca, în graba lor, să fi avut măcar prevederea de a lăsa o strajă de cîţiva oameni, să păzească mina. În mai puţin de un sfert de ceas focurile fură stinse, cazanele deşertate, clădirile cotropite şi devastate. Dar mai cu seamă pompa era primejduită. Nu se mulţumiră văzînd-o încremenind la cea din urmă suflare de agonie a aburului, ci se abătură asupră-i, de parcă ar fi fost o fiinţă însufleţită căreia voiau să-i ia viaţa.

— Tu-i vei da cea dintîi lovitură ! repeta Étienne, punîndu-i lui Chaval un ciocan în mînă. Haide ! Doar ai jurat o dată cu ceilalţi !

Chaval tremura ; se dădea înapoi şi, în toiul vălmăşagului, ciocanul căzu, în vreme ce răzvrătiţii, fără să mai aştepte, masacrară pompa, izbind în ea cu răngi de fier, cu cărămizi, cu tot ce le ieşea în cale. Unii chiar îşi frîngeau ciomegele pe ea. Piuliţele săreau, piesele de oţel şi de alamă se desfăceau, ca nişte mîini sau picioare smulse din încheieturi. O lovitură de tîrnăcop, dată cu toată puterea, sparse trupul de fontă, apa ţîşni, scurgîndu-se pînă la cea din urmă picătură, şi se auzi o ultimă gîlgîire, ca un spasm de agonie.

Era sfîrşitul. Bezmetica gloată ajunse iar afară, înghesuindu-se în spatele lui Étienne, care nu-l slăbea de loc pe Chaval.

— Moarte trădătorului ! La puţ cu el ! La puţ !

Nenorocitul, alb ca varul, bîlbîia, vorbind iară, cu tîmpa îndărătnicie a unui obsedat, despre nevoia lui de a se spăla.

— Dacă atîta lucru te supără, aşteaptă numai, să vezi ! zise Levaque. Poftim ! Uite hîrdăul !

Se afla acolo o mocirlă de pe urma scursorilor apelor de la pompă. Învelișul ii era alb din pricina unui strat gros de gheață ; il îmbrinciră acolo, sparseră gheața și îl siliră să-și vire capul în această apă grozav de rece.

— Bagă-l înăuntru. Haide ! repeta mama Brûlé. Ei, fir-ar al dracului ! Dacă nu ți-l afunzi, te zvîrl înăuntru... Așa, iar acum ai să bei puțin, da, da, așa cum beau porcii, cu ritul în troacă !

Chaval fu nevoit să bea, în patru labe. Rîdeau cu toții, cu un rîs de mare cruzime. O femeie îl trase de urechi, o alta ii zvîrli drept în față o mînă de baligă, pe care o găsise, proaspătă, în mijlocul drumului. Vechiu-i tricou se făcuse ferfeniță. Iar el, zăpăcit, împleticindu-se, se zbătea să scape și să fugă.

Maheu îl îmbrîncea, mama Maheu era printre cele mai înverșunate, iar amîndoi își răcoreau astfel vechea lor ură împotrivă-i ; pînă și Mouquette, care de obicei rămînea prietenă cu foștii ei iubiți, se îndîrjea și ea de astă dată împotriva lui, strigîndu-i că e un om de nimic, și ii îndemna pe ceilalți să-i dea pantalonii jos, ca să se vadă dacă mai era sau nu bărbat.

Étienne o făcu să tacă :

— Ei, gata acum ! Nu trebuie să se amestece toată lumea... Hei, Chaval, hai să ne răfuim împreună.

Pumnii i se stringeau, ochii-i scăpărau de flacăra unei furii ucigașe, beția i se prefăcea într-o nestăvilită pornire de a ucide.

— Ești gata ? Trebuie ca unul dintre noi doi să rămînă lat aici... Dați-i un cuțit. Eu îl am pe-al meu.

Catherine, sfîrșită, înfricoșată, îl privea. Își aducea acum aminte de ceea ce Étienne ii destăinuise cîndva, de pofta de a sfîșia un om cînd se apuca să bea, de îndată ce dădea pe gît al treilea pahar, în asemenea măsură înaintașii neamului său de bețivi ii turnaseră această degradare în sînge. Deodată, Catherine se repezi la el și îl pălmui cu mîinile-i de femeie, urlîndu-i în obraz, gîtuită de indignare :

— Mișelule ! Mișel ce ești ! Mișel ! Nu-ți sînt de-ajuns toate ticăloșiile de pînă acum ? Ești gata să-l și omori acum, cînd de-abia se mai ține pe picioare ? Apoi se întoarse către taică-său și către maică-sa ; se întoarse

şi către ceilalţi : Sînteţi, cu toţii, nişte mişei ! Mişeilor !... Dacă e aşa, omorîţi-mă şi pe mine o dată cu el. Vă jupoi obrajii cu ghearele, eu vă jupoi, dacă îndrăzniţi să vă mai atingeţi de el ! Ah, ce ticăloşi !

Se înfipse drept în faţa omului ei şi îl apără, uitînd de toate bătăile pe care le îndurase, uitînd viaţa de mizerie, stăpînită de gîndul că ea îi aparţine, de vreme ce fusese a lui, şi de gîndul că era o ruşine pentru ea să-l vadă astfel nimicit.

Sub ploaia de palme a acestei fete, Étienne se făcu alb ca varul. În prima clipă fu cît pe-aci s-o strivească. Dar apoi, după ce îşi şterse faţa cu gestul unui om care pune capăt beţiei, îi spuse lui Chaval, în mijlocul unei adînci tăceri :

— Are dreptate, e de ajuns. Cară-te !

Îndată Chaval îşi luă picioarele la spinare, iar Catherine o luă la goană, după el. Mulţimea, mişcată, îi însoţi cu privirile pînă ce se făcură nevăzuţi, după o cotitură de drum. Doar mama Maheu murmură :

— N-ai făcut bine, nu trebuia să-i dai drumul. Cu siguranţă că o să pună la cale vreo ticăloşie.

Dar mulţimea o pornise din nou la drum. Ceasurile erau aproape cinci ; soarele, roşu ca para de foc către marginile zării, învăpăia întinderea uriaşei cîmpii. Le ieşi în cale un negustor ambulant, care le dădu de veste că ostaşi călări coborau drumul dinspre Crève-coeur. Atunci se întoarseră şi se auzi un ordin străbătînd prin mulţime :

— La Montsou !... La direcţie !... Pîine, pîine, pîine !

5

Domnul Hennebeau se aşezase în faţa ferestrei biroului ca să vadă plecînd caleaşca ce o ducea pe soţia sa la Marchiennes, unde era invitată la masă. Îl însoţise o clipă cu privirea pe Négrel, călare, lîngă uşa caleştii ; apoi se întoarse liniştit şi se instală la birou. Cînd nici soţia, nici nepotul nu o însufleţeau, cu zgomotul existenţei lor, casa părea pustie. Tocmai în ziua aceea vizi-

tiul plecase să o conducă pe doamna Hennebeau cu trăsura ; Rose, noua fată în casă, era liberă pînă la ceasurile cinci, așa că nu mai rămăseseră în toată locuința decît Hippolyte, valetul, care umbla, de colo pînă colo, în papuci prin odăi, și bucătăreasa, ocupată din zorii zilei să se lupte cu cratițele ei, cu treburi pînă peste cap, să pregătească masa dată de stăpînii ei în seara aceea. Tocmai de asta se și așternea domnul Hennebeau pe o zi de lucru intens, în pacea adîncă ce învăluia locuința pustie.

Către ceasurile nouă, Hippolyte, cu toate că primise dispoziție să nu dea drumul nimănui, își îngădui să-i vestească stăpînului sosirea lui Dansaert, care aducea noutăți. Doar în acea clipă află directorul despre întrunirea ce avusese loc, în ajun, în pădure ; iar amănuntele erau atît de precise, încît îl asculta pe Dansaert gîndind la aventurile-i amoroase cu Pierrona, atît de știute de toată lumea, încît două-trei scrisori anonime pe săptămînă dădeau în vileag viața de desfrîu a contramaistrului : bineînțeles, bărbatul vorbise ; aflarea și darea în vileag a acestor fapte mirosea a culcuș de țiitoare. Domnul Hennebeau folosi chiar prilejul, dîndu-i să înțeleagă că știa totul și se mulțumi să-i recomande prudență, ca să înlăture primejdia unui scandal. Speriat, în cursul raportului pe care îl făcea, de aceste reproșuri, Dansaert tăgăduia, bîlbîia scuze, în vreme ce arama-i fusese dată pe față de roșeața așternută subit pe nasu-i enorm. De altfel, nici nu mai stărui, fericit că izbutise să scape atît de ieftin ; căci, de obicei, directorul arăta o necruțătoare asprime de om ireproșabil îndată ce un funcționar din vreo mină își îngăduia să aibă parte de favorurile vreunei fete frumoase. Discuția continuă cu privire la grevă ; această întrunire din pădure nu era încă decît o goală vorbărie de flecari ; nimic nu vestea vreo amenințare care să dea de gîndit. În orice caz, minerii din colonii cu siguranță nu vor mișca vreo cîteva zile, sub impresia spaimei pline de respect pe care trebuie s-o fi produs asupra lor defilarea militară din dimineața aceea.

Cu toate astea, cînd domnul Hennebeau fu din nou singur, mult nu lipsi ca să-i expedieze prefectului o tele-

gramă. Îl reţinu doar teama de a nu da, în mod inutil, această dovadă de nelinişte. Nu-şi ierta de loc greşeala de a fi fost atît de lipsit de fler, încît să spună pretutindeni, ba chiar să declare în scris Regiei, că greva nu va dura decît cel mult răstimpul unei chenzine. De aproape două luni, însă, greva, spre marea lui surprindere, nu mai lua sfîrşit. Şi faptul acesta îl exaspera; se simţea în fiecare zi tot mai diminuat, mai compromis şi se vedea silit să pună la cale cine ştie ce lovitură de maestru ca să reintre în graţiile conducătorilor Regiei. Le ceruse tocmai instrucţiuni în eventualitatea că s-ar produce dezordini. Răspunsul acesta întîrzia, şi el aştepta să-i sosească cu poşta de după-amiază. Îşi spunea că va avea vreme atunci să trimită telegrame pentru a obţine ocuparea militară a minelor, dacă aşa vor socoti aceşti domni că trebuie să se procedeze. După părerea lui, atunci se va declanşa, fără nici o îndoială, bătălia hotărîtoare, în care va curge sînge şi în care mulţi vor muri. O asemenea răspundere îl tulbura, în ciuda energiei de care dădea dovadă în mod obişnuit.

Pînă la ceasurile unsprezece lucră în tihnă, fără să se audă în toată casa, cufundată într-o linişte de moarte, decît zgomotul pe care-l făcea Hippolyte undeva, departe, la primul etaj, frecînd parchetul unei camere. Apoi, una după alta, îi sosiră două telegrame, cea dintîi vestind năvala bandei greviştilor din Montsou în mina Jean-Bart, cea de a doua dînd amănunte cu privire la tăierea cablurilor, la stingerea focurilor, la toată pustiirea petrecută acolo. Nu înţelegea de loc. Ce voiseră răzvrătiţii să facă la Deneulin, în loc să atace vreuna dintre minele companiei? De altfel, n-aveau decît să pustiască totul la Vandame. Asta îi aducea apa la moară pentru planul de cucerire pe care-l clocea de atîta vreme. Iar la prînz luă masa singur, în vasta sufragerie, servit în linişte de servitorul căruia nu i se auzea nici măcar tîrşîitul papucilor. Singurătatea îi întuneca şi mai mult fruntea preocupată şi se simţea stingher; tocmai în acea clipă, venind în fugă, un contramaistru fu introdus la el şi îi aduse la cunoştinţă atacul bandei greviştilor asupra minei Mirou. Aproape îndată după aceea, în vreme ce-şi termina de băut cafeaua, o telegramă îl vesti că, la rin-

dul lor, și minele Madeleine și Crève-coeur erau amenințate. Atunci se simți peste măsură de dezorientat. Aștepta poșta de după-amiază. Trebuia, oare, să ceară trimiterea imediată a unor detașamente militare? Era mai cuminte, oare, să aștepte, astfel incit să nu ia nici o măsură inainte de a primi dispozițiile Regiei in această privință? Se reîntoarse în biroul său, vrind să citească o notă, pe care, la rugămintea sa din ajun, Négrel o redactase pentru prefect. Dar nu putu găsi hîrtia și gindi că poate tinărul său nepot o lăsase in cameră la el, unde adeseori scria în timpul nopții. Și, fără a lua vreo hotărire, urmărit de gindul la această notă, urcă, în grabă, s-o caute în odaia lui Négrel.

Intrind, domnul Hennebeau rămase uimit: nu se strinsese în cameră, fără indoială fie din neglijență, fie din lenea lui Hippolyte. Domnea aici o căldură umedă, căldura aerului îmbîcsit după o noapte întreagă și pe care gura deschisă a caloriferului o făcea și mai grea; simți năvălindu-i in nări și înăbușindu-l un parfum pătrunzător, pe care-l crezu răspîndit de apele de toaletă folosite de tînăr și de care era plin ligheanul. În odaie era o mare dezordine: veșminte răzlețe, ștergare ude zvîrlite pe spetezele scaunelor, patul vraiște, un cearșaf smuls din culcuș tîrîndu-se, jos, pînă pe covor. De altfel nu aruncă într-acolo, în primul moment, decît o privire distrată, îndreptîndu-se către masa plină de hîrtii, printre care căuta nota cu neputință de găsit. De două ori examină, una cîte una, toate aceste hîrtii, printre care, fără îndoială, cea cu pricina nu se afla. „Unde dracu o fi vîrît-o, oare, zăpăcitul ăsta de Paul?"

Și cum domnul Hennebeau se întorsese în mijlocul odăii, aruncîndu-și ochii asupra fiecărei mobile în parte, zări în patul desfăcut un punct strălucitor, licărind ca o scînteie. Se apropie mașinal și întinse mîna. Între două cute ale cearșafului se găsea un mic flacon de aur. Imediat recunoscu un flacon al doamnei Hennebeau, flaconul de eter, de care nu se despărțea niciodată. Dar nu-și putea explica prezența acestui obiect aici: cum de se găsea tocmai în patul lui Paul? Și deodată deveni cumplit de palid. Soția sa își petrecuse în acest culcuș!

— Vă rog să mă iertaţi, murmură glasul lui Hippolyte prin uşă, l-am văzut urcînd pe domnul... Servitorul intrase, rămînind încremenit cînd văzu dezordinea ce domnea în cameră. O, Doamne, e-adevărat, nu s-a strîns în odaie! Şi Rose, asta, care a ieşit, lăsîndu-mi pe cap toată treaba...

Domnul Hennebeau ascunsese flaconul în mînă şi îl strîngea aproape să-l spargă.

— Ce vrei?

— Domnule, a mai venit un om... Soseşte din Crèvecoeur şi are o scrisoare.

— Bine, du-te, spune-i să aştepte!

Soţia sa se culcase aici! După ce închise uşa, punînd zăvorul, deschise mîna şi privi flaconul, care-i lăsase o dîră roşie în carne. Deodată începea să vadă, să înţeleagă: aceste lucruri murdare se petreceau în casa lui de luni de zile. Îi reveniră în minte vechile-i bănuieli, zgomotele acelea uşoare de uşi abia atinse în treacăt, paşi de picioare desculţe, străbătînd, în puterea nopţii, casa cufundată în linişte. Da, era nevastă-sa, care urca scara ca să se culce aici!

Prăbuşit pe un scaun în faţa patului, pe care-l privea încremenit, rămase aşa, un răstimp de lungi minute, ca trăsnit. Un zgomot îl readuse la viaţă; se auzeau bătăi în uşă, cineva încerca s-o deschidă. Recunoscu glasul servitorului:

— Domnule! Ah, domnul s-a închis aici...

— Ce mai vrei?

— Se pare că e ceva urgent, lucrătorii distrug totul. Au mai sosit încă doi oameni şi încă alte telegrame.

— Lasă-mă-n pace! Sînt jos într-un minut.

La gîndul că şi Hippolyte ar fi găsit flaconul, dacă ar fi deretical dimineaţă odaia, îngheţă. Şi, de altminteri, servitorul acesta pesemne că ştia; găsise, desigur, de zeci de ori culcuşul mocnind încă de dogoarea adulterului, fire de păr din capul doamnei rămase pe pernă, dîre scîrnave murdărind aşternutul. Poate că servitorul insista cu atîta încăpăţînare numai din răutate. Cine ştie de cîte ori va fi lipit el urechea de uşă, aţîţat de desfrînările stăpînilor...

Atunci, domnul Hennebeau rămase nemişcat. Privea într-una patul. Întregu-i trecut plin de suferinţă i se perinda dinaintea ochilor : căsătoria cu această femeie şi, îndată după aceea, neînţelegerile sentimentale, neîmpăcarea trupească, amanţii pe care-i avusese, fără ca el să fi bănuit ceva, acela pe care el il tolerase vreme de zece ani aşa cum tolerezi unei bolnave cine ştie ce dezgustătoare mendre... apoi sosirea lor la Montsou, o nebună nădejde de-a o vindeca, luni şi luni de lîncezeală, de surghiun în aţipire, apropierea bătrîneţii, care, în cele din urmă, avea să i-o dăruiască lui, în întregime, apoi intrarea nepotului în casa lor, a acestui Paul, căruia ea îi devenise mamă, căruia îi vorbea despre inima-i îngheţată şi pe vecie îngropată sub cenuşă. Şi el, soţ neghiob ce era, nu presimţise nimic, adorind-o pe această femeie care era a lui, pe care alţi bărbaţi o avuseseră, pe care doar el nu putea s-o aibă niciodată ! O adora cu o patimă umilitoare, gata să-i cadă în genunchi dacă s-ar fi îndurat să-i dăruiască lui atît cît mai rămăsese după perindarea celorlalţi ! Dar ceea ce mai rămăsese îi dăruia acestui copil.

În această clipă timbrul îndepărtat al unei sonerii îl făcu pe domnul Hennebeau să tresară. După dispoziţiile lui, prin această sonerie i se vestea sosirea factorului. Se ridică în picioare, vorbi cu glas tare, într-o avalanşă de grosolănii, izbucnindu-i, fără vrere, din pieptul îndurerat :

— Ah, fir-ar ai naibii să fie, ah ! Ducă-se la dracu cu telegramele şi cu scrisorile lor cu tot !

Năpădit acum de furie, simţea nevoia de a găsi o hazna, în fundul căreia să azvîrle cu talpa ghetelor asemenea murdării. Femeia aceasta era o tîrfă ; căuta cuvinte vulgare cu care să-i terfelească imaginea. Gîndul subit la urzirea, cu un zîmbet atît de liniştit, a căsătoriei dintre Cécile şi Paul sfîrşi prin a-l exaspera. Va să zică nu mai zăcea nici măcar patimă, nici gelozie în hruba acestei senzualităţi asmuţite ? Nu mai era vorba, în momentul acesta, decît de o joacă perversă, de nărăvirea la bărbat, o destindere pe care ţi-o oferi aşa cum ţi-ai oferi un desert cu care te-ai deprins. Şi o învinuia doar pe ea, de tot şi de toate, mai-mai să-l scoată basma cu-

rată pe băiatul din care, în această redeșteptare a poftei, ea mușcase așa cum se mușcă din vreo poamă crudă, furată undeva pe uliță. Din cine se va mai înfrupta, pe ce povîrnișuri se va mai rostogoli în ziua cînd nu va mai găsi vreun nepot atît de mărinimos și de practic în același timp, încît să se simtă bine în casa lor și cu masa, și cu patul, și cu femeia ?

Desluși o bătaie timidă în ușă și glasul lui Hippolyte, ce-și luase îngăduința să șoptească prin gaura cheii :

— Domnule, factorul... Și mai e și domnul Dansaert, care s-a reîntors, spunînd că e un adevărat măcel...

— La dracu ! Cobor îndată !

Ce să le facă ? Să-i gonească, atunci cînd se vor reîntoarce de la Marchiennes, ca pe niște vite împuțite, pe care nu vrea să le mai adăpostească sub acoperișul lui. Va pune mîna pe un ciomag și le va striga să ducă în altă parte inveninatele miasme ale împerecherii lor. Călduța umezeală a acestei camere dospea încă de suspinele lor, de gîfîitul lor îngemănat. Mirosul pătrunzător care-l înnăbușise erau miasmele de mosc răspîndite de pielea nevestei lui, un alt gust scîrbos, o trupească nevoie de parfumuri violente ; și el regăsea, astfel, căldura miasmelor prostituției, viul adulter, în borcănașele lăsate la întîmplare, în ligheanele încă pline, în neorînduiala așternutului, a mobilelor, a întregii încăperi, otrăvită de desfrîu. Pornirea unei furii neputincioase îl făcu să se abată cu lovituri de pumn asupra patului, sfîșiindu-i așternutul, și, hain, se năpusti asupra fundăturilor ce le purtau încă pecetea trupurilor, îndîrjit de înfățișarea cuverturilor smulse, sub ploaia-i de lovituri, fleșcăite și inerte, vlăguite, ele însele, de îmbrățișările unei întregi nopți de dragoste.

Dar, deodată, i se păru că îl aude din nou pe Hippolyte urcînd scara. Un simțămînt de rușine îl făcu să se oprească. Mai rămase așa o clipă, gîfîind, ca să-și șteargă fruntea nădușită și să-și potolească zvîcnirile inimii. În picioare, în fața unei oglinzi, își privi chipul atît de răvășit, încît nu și-l mai recunoscu. Apoi, după ce-și văzu trăsăturile liniștindu-se treptat-treptat printr-o supremă sforțare de voință, coborî.

Jos, în afară de Dansaert, îl mai așteptau, în picioare, cinci curieri. Cu toții îi aduceau știri a căror gravitate creștea necontenit, știri despre năvala greviștilor prin mine ; iar contramaistrul îi vorbi pe îndelete despre cele întîmplate la mina Mirou, care fusese salvată prin purtarea, vrednică de laudă, a lui taica Quandieu. Domnul Hennebeau asculta, dînd din cap ; îl asculta, dar nu înțelegea mai nimic, căci gîndul îi era încă la toate cîte le văzuse, colo sus, în odaia lui Négrel. În cele din urmă, le spuse că pot să plece și că va lua măsurile cuvenite. Cînd rămase singur, se așeză la birou și, cum stătea cu capul în mîini și cu ochii închiși, părea a fi ațipit. Corespondența sosise și era pe masă ; în fine, se hotărî să caute printre plicurile aduse scrisoarea pe care o aștepta, și anume răspunsul Regiei ; în primele clipe cînd vru s-o citească, slovele îi jucau pe dinaintea ochilor. În cele din urmă, izbuti totuși să înțeleagă că unele dezordini erau pe placul acestor domni ; firește că ei nu-i cereau să agraveze lucrurile, dar îl lăsau să înțeleagă că, dacă vor fi tulburări, ele vor grăbi încetarea grevei prin represiunea drastică pe care o vor provoca. Din acea clipă nu mai stătu în cumpănă, ci expedie telegrame pretutindeni, prefectului din Lille, detașamentului de trupe din Douai, jandarmeriei din Marchiennes. Și simți o ușurare în suflet ; putea să se izoleze în toată voia, așa încît el singur dădu zvon că e bolnav de gută. Iar toată după-amiaza rămase zăvorît în fundul odăii de lucru, fără a primi pe nimeni, mulțumindu-se doar să citească telegrame și scrisori, ploaia de telegrame și scrisori ce continuau să curgă cu nemiluita. Urmări astfel, de departe, isprăvile bandei, de la Madeleine la Crève-coeur, apoi de la Crève-coeur la Victoire, de la Victoire la Gaston-Marie. Pe de altă parte, primi informații în legătură cu zăpăceala jandarmilor și a ostașilor călări, purtați pe drumuri și făcuți să ocolească într-una tocmai minele atacate. Nu aveau decît să se omoare între ei și să pustiască tot ce le ieșea în cale ; el, cu capul între mîini, cu degetele pe pleoape, se cufunda în adînca tăcere a casei pustii, în care, cînd și cînd, mai deslușea doar zgomotul de cratițe al bucătăresei,

în toiul pregătirilor pentru masa pe care urma s-o dea în seara aceea.

Asfințitul începea să-și aștearnă umbrele în încăpere, iar ceasurile erau cinci cînd un vacarm îl făcu să tresară pe domnul Hennebeau, care rămăsese așa, în neștire, inert, cu coatele necontenit între hîrtiile de pe birou. Crezu că cei doi nemernici se întorceau acasă. Dar tumultul creștea; izbucni un strigăt cumplit în clipa în care el se apropie de fereastră:

— Pîine! Pîine! Pîine!

Erau greviștii care năvăleau în Montsou, în vreme ce jandarmii, crezînd că atacă mina Voreux, alergau într-acolo, cu spatele spre ei, ca să ocupe această mină.

Chiar atunci, la o depărtare de doi kilometri de cele dintîi locuințe, puțin mai jos de răspîntia unde șoseaua principală se încrucișa cu drumul spre Vandame, doamna Hennebeau, împreună cu domnișoarele, asistase la trecerea convoiului mulțimii. Își petrecuseră în voioșie ziua la Marchiennes, cu o masă plăcută la directorul forjelor, apoi cu o interesantă vizită prin ateliere și la o fabrică de sticlărie din vecinătate, așa, ca să aibă cu ce-și mai trece timpul după-amiază; și cum, în cele din urmă, se reîntorceau spre casă, în amurgul limpede al acestei frumoase zile de iarnă, Cécile, văzînd o mică fermă la marginea drumului, avu fantezia de a bea acolo o ceașcă de lapte. Atunci, toate coborîră din caleașcă, Négrel descinse și el, galant, de pe cal, în vreme ce, speriată de această lume aleasă, țăranca alerga zorită, vrînd să pună o față de masă înainte de a le servi. Dar pentru că Lucie și Jeanne ținură să vadă cum se mulge laptele, intrară cu toții, cu ceștile în mînă, chiar în staul, făcînd astfel o petrecere cîmpenească și rîzînd, din toată inima, de fînul în care li se înfundau picioarele.

Doamna Hennebeau, cu un drăgălaș aer matern, bea lapte din ceașcă, țuguindu-și buzele, cînd ciudatul zgomot al unui vuiet venit de afară o neliniști.

— Dar ce s-a întîmplat?

Staulul, clădit la marginea drumului, avea o poartă mare pentru căruțe, căci slujea în același timp și ca hambar pentru fîn. Domnișoarele, care își și scoseseră capul afară ca să vadă ce se petrece, se spăimîntară

cînd desluşiră dinspre stînga valul negru al unei mulţimi ce se revărsa de pe drumul spre Vandame.

— Ei, drace! murmură Négrel, care ieşise şi el, nu cumva flecarii cu pricina s-au supărat pînă în cele din urmă?

— Or fi, pesemne, tot minerii, spuse ţăranca. Au mai trecut o dată pe-aici. Parcă nu-i a bună, tot ţinutul e în miinile lor.

Scotea fiecare cuvînt cu socoteală, iscodindu-le chipurile, ca să-şi dea seama ce gîndesc ei despre toate acestea. Şi cînd le înţelese spaima, adînca îngrijorare întipărită de această întîlnire pe feţele tuturora, se grăbi să spună:

— Ah, ticăloşii! Ah, ticăloşii!

Négrel, dîndu-şi seama că nu mai aveau vreme să se urce în trăsură şi s-o pornească spre Montsou, porunci vizitiului să bage la repezeală caleaşca în ograda fermei, unde caii rămaseră ascunşi îndărătul unui şopron. El însuşi îşi legă în acest şopron calul, al cărui frîu i-l ţinuse pînă atunci un băieţaş. Cînd se întoarse, le găsi pe cele trei domnişoare, ca şi pe mătuşa sa, înnebunite de groază, gata s-o urmeze pe ţăranca ce le sfătuise să se ascundă la ea în casă. Dar el socoti cu cale că aici vor fi în deplină siguranţă, căci, fără îndoială, nimănui nu-i va trece prin minte să-i caute în grămada de fîn. Poarta cea mare era însă destul de stricată şi avea atîtea crăpături, încît printre despărţiturile scîndurilor putrede se vedea din ogradă, afară, toată strada.

— Haideţi, curaj! spuse el. O să ne vindem scump pielea.

Gluma aceasta le înfricoşă şi mai tare. Zgomotul se înteţea; nu se vedea încă nimic, iar pe drumul pustiu părea că suflă un vînt de furtună, aidoma acelor pale ale căror zvîcniri vestesc apropierea vijeliilor cumplite.

— Nu, nu, nu vreau să privesc, spuse Cécile, ducîndu-se să se pitească în fîn.

Doamna Hennebeau, foarte palidă, cuprinsă de furie împotriva acestor oameni care-i stricau o zi plăcută, se ţinea mai în urmă, cu o căutătură piezişă şi scîrbită, în vreme ce Lucie şi Jeanne, deşi tremurînd de frică, se

uitau prin crăpăturile porţii, dornice să nu piardă nimic din acest spectacol.

Răzbubuitul tunetului se apropia, o zguduire cutreieră pămîntul, iar Jeanlin alerga în fruntea convoiului, suflind din goarnă.

— Ţineţi la nas flacoanele cu săruri, trece talpa ţării, murmură Négrel, căruia, în ciuda convingerilor sale republicane, îi plăcea, în compania doamnelor, să-şi bată joc de calicime.

Dar gluma lui se pierdu în uraganul de gesturi şi de urlete. Femeile îşi făcuseră apariţia, aproape o mie de femei despletite, cu părul răvăşit de goana de pînă atunci, cu veşmintele zdrenţuite, dîndu-le în vileag pielea trupului, goliciuni de muieri vlăguite de pe urma naşterii atîtor muritori de foame. Unele dintre ele îşi ţineau copilaşul în braţe, ridicîndu-l în sus, agitîndu-l în văzduh, ca pe un drapel de doliu şi de răzbunare. Altele, mai tinere, cu umflate piepturi de războinice, învîrteau ciomege în aer, în vreme ce bătrînele, înfricoşătoare, urlau atît de tare, încît păreau a-şi rupe coardele gîtlejurilor descărnate. Le urmau în avalanşă bărbaţii, două mii de oameni, îndîrjiţi de furie, ucenici, havatori, lucrători de la întreţinerea galeriilor, o masă compactă, rostogolindu-se ca o singură făptură, îngrămădiţi laolaltă, încît nu li se puteau desluşi nici pantalonii spălăciţi, nici tricourile de lînă în zdrenţe, înecaţi cu toţii în aceeaşi nelămurită culoare pămîntie. Ochii le erau vîlvătăi, şi nu li se vedeau decît genunile gurilor negre intonînd *Marseieza*, ale cărei strofe se pierdeau într-un muget de neînţeles, însoţit de tropăitul saboţilor mărşăluind pe pămîntul îngheţat. Deasupra capetelor, un topor trecu, ţinut drept în sus printre rângile de fier, zbîrlite spre cer, iar acest topor, unul singur, ca un stindard al mulţimii, îşi înfăţişa, în tăria cea limpede, ascuţitu-i profil al tăişului de ghilotină.

— Ce mutre îngrozitoare... bîlbîi doamna Hennebeau.

Négrel murmură, printre dinţi :

— Să mă ia dracu dacă recunosc măcar pe vreunul dintre ei ! De unde au mai răsărit şi banditii ăştia ?

Şi într-adevăr, furia, foamea, cele două luni de suferinţă şi acest iureş turbat prin minele ţinutului prelun-

giseră în chip de fălci, ca la fiarele sălbatice, blajinii obraji ai minerilor din Montsou. În vremea aceasta soarele scăpăta, iar cele din urmă raze, revărsînd adumbrita-i purpură, însîngerau cîmpia. Atunci păru că pe drum se tîrăște o dîră de sînge; femeile, bărbații goneau fără încetare, însîngerați ca niște măcelari care căsăpeau mereu cu jungherele în mînă.

— O, ce splendoare! spuseră, aproape în șoaptă, Lucie și Jeanne, impresionate, cu firea lor de artiste, de această hidă frumusețe.

Se speriară totuși și se dădură înapoi, lîngă doamna Hennebeau, care se rezemase de un jgheab. Gîndul că o singură privire strecurată prin crăpăturile porții ar fi fost de ajuns ca să fie cu toții masacrați acolo îi îngheța sîngele în vine. Négrel, deși din fire foarte curajos, simți și el că pălește, înfiorat de o spaimă ce-i depășea puterea de stăpînire, una dintre acele spaime ce se abat din taina necunoscutului. Cécile, ghemuită în fîn, nici că se clintea. Iar ceilalți, în ciuda pornirii lor de a nu mai vedea ce se petrece, rămăseseră totuși încremeniți, privind mai departe într-acolo.

Era roșia viziune a revoluției, care, în iureșu-i cu neputință de stăvilit, îi va tîrî pe toți într-o sîngerîndă înserare a acestui sfîrșit de veac. Da, da, într-o bună seară norodul descătușat, dezlănțuit va goni tot așa, de-a lungul drumurilor, și, țîșnite din trupurile stăpînilor, șiroaie de sînge vor curge; retezatele capete ale acestora vor fi purtate pe sus de mîinile mulțimilor, ce vor risipi și aurul din vistieriile sparte. Femeile vor alerga urlînd, bărbații vor dobîndi aceste fălci de lup aprig deschise ca să muște. Da, da, în înserarea aceea fîlfîi-vor aceleași zdrențe, pe caldarîm răzbubui-va același uriaș tunet al tropotului de saboți și veni-va aceeași înfricoșătoare gloată, cu pielea murdară, cu suflarea încinsă de duhoarea miasmelor, măturînd străvechea așezare a lumii în cotropitoarea lor vîltoare de barbari. Plescăi-vor limbile de foc ale incendiilor, piatră peste piatră nu rămînea-va din zidurile cetăților, lumea întoarce-se-va la viața de sălbăticie din pădure, după năvalnica împreunare, hulpava înfruptare, cînd, în puterea nopții, calicii vor sfîșia femeile și vor goli îmbel-

şugatele pivniţe ale bogătaşilor. Şi nu va mai rămine nimic, nici o para spartă din marile avuţii, nici un titlu al privilegiilor dobindite, pină în ziua în care plămădi-se-va, poate, o lume nouă. Da, acestea erau lucrurile ce cutreierau, ca o forţă elementară, drumul şi al căror cumplit suflu de vijelie il simţeau în obraz.

Un strigăt porni din mulţime, dominind *Marseieza*:

— Piine! Piine! Piine!

Lucie şi Jeanne se lipiră de doamna Hennebeau, care era gata să leşine, în vreme ce Négrel se înţepeni pe picioare, în faţa lor, ca pentru a le apăra cu trupul său. Nu cumva, chiar în această seară, prăbuşi-se-va vechea orînduire a lumii? Iar ceea ce le văzură ochii, în clipa aceea, îi năuci de-a binelea. Întreaga gloată se scursese, nu mai rămăseseră decit vreo ciţiva în coadă, cind îşi făcu apariţia Mouquette. Trecea agale, zăbovind, pindindu-i pe burghezi pe la porţile grădinilor, pe la ferestrele caselor; şi cind dibuia pe vreunii dintre ei, neputîndu-i scuipa între ochi, le arăta ceea ce pentru ea însemna culmea dispreţului. Fără îndoială că zărise pe vreunul, căci, deodată, îşi ridică poalele, scoţîndu-şi în afară bucile, dîndu-şi în vileag şezutu-i enorm, gol, in cea din urmă lucire a soarelui. Înfricoşător, acest şezut, care nu avea nimic de ruşine, nu stirnea risul.

Totul pieri, valul se rostogolea, cotropind Montsou-ul, de-a lungul unduirilor drumului, între căsuţele scunde, împestriţate cu culori ţipătoare. Poruncîră să se scoată caleaşca din curte, dar vizitiul nu cuteza să-şi ia răspunderea de a duce pe doamna şi domnişoarele în linişte acasă, atîta vreme cit convoiul greviştilor ocupa drumul. Şi, din nenorocire, nu mai exista altă cale.

— Trebuie, totuşi, să ne întoarcem, ne aşteaptă masa, spuse doamna Hennebeau, furioasă, hărţuită de spaimă. Lucrătorii ăştia murdari şi-au ales tocmai o zi în care am oaspeţi la masă! Poftim de le mai fă bine altă dată liftelor ăstora!

Lucie şi Jeanne se luptau s-o scoată din fin pe Cécile, care se zbătea, crezind că nu se isprăvise trecerea convoiului de sălbatici şi spunind într-una că ea nu vrea să vadă nimic. În cele din urmă, îşi reluară cu toate locurile în trăsură. Négrel, care încălecase, găsi cu cale

că cel mai bun drum era printre ulicioarele din Réquillart.

— N-o porni prea repede, îi spuse el vizitiului, pentru că sînt hîrtoape îngrozitoare pe-aici. Dacă n-ai s-o poţi lua pe şosea din pricina cetelor de oameni, atunci în dosul vechii mine ai să te opreşti, iar noi ne vom întoarce acasă pe jos, strecurîndu-ne pe portiţa grădinii; între timp, dumneata vei adăposti trăsura şi caii unde ţi-o veni mai bine, în şopronul vreunui han.

O porniră la drum. Valul mulţimii se revărsa asupra Montsou-ului. De cînd văzuseră, în două rînduri, jandarmi şi ostaşi călări, locuitorii se agitau înnebuniţi de panică. Circulau prin părţile locului zvonuri, care mai de care, despre întîmplări cumplite, se vorbea despre afişe scrise de mînă, cuprinzînd ameninţări la adresa burghezilor, cărora li se vor spinteca burţile; nimeni nu le citise, şi totuşi aceasta nu-i împiedica pe mulţi dintre ei să citeze fraze textuale. Dar mai ales în casa notarului domnea o teroare ce ajunsese la culme, căci omul primise tocmai, prin poştă, o scrisoare anonimă, care-i atrăgea luarea-aminte asupra faptului că în pivniţa locuinţei sale zace îngropat un butoiaş plin cu pulbere de puşcă şi el cu toţi ai lui vor sări în aer dacă nu se va declara de partea poporului.

Soţii Grégoire, care din pricina primirii acestei scrisori întîrziaseră la notar, discutau tocmai, bănuind-o a fi isprava vreunui poznaş, cînd invazia mulţimii înspăimîntă de-a binelea toată casa. În ceea ce-i privea, ei surîdeau. Se uitau afară, dînd la o parte un colţ al perdelei, şi nu puteau cu nici un chip să creadă că-i pîndeşte vreo primejdie, încredinţaţi, cum spuneau, că pînă la urmă oamenii se vor înţelege şi că totul se va sfîrşi cu bine. Băteau ceasurile cinci; aveau vreme să aştepte scurgerea mulţimii, pentru a se duce apoi, peste drum, să ia masa la familia Hennebeau, unde Cécile, întoarsă din excursia de dimineaţă, îi şi aştepta, desigur. Dar nimeni în Montsou nu părea că împărtăşeşte optimismul lor: oameni înnebuniţi alergau care încotro, uşile şi ferestrele erau zăvorîte cu violenţă. Îl zăriră, de partea cealaltă a drumului, pe Maigrat, care, închizîndu-şi dugheana şi baricadînd obloanele cu bare de fier, era atît

de palid și tremura în așa hal, încît nevastă-sa, măruntică și pirpirie, fu nevoită să strîngă ea șuruburile.

Gloata făcuse popas în fața locuinței directorului; răsunau aceleași strigăte:

— Pîine! Pîine! Pîine!

Domnul Hennebeau era în picioare, la fereastră, cînd intră Hippolyte, ca să închidă obloanele, temîndu-se ca nu cumva să li se spargă geamurile cu pietre. Închise, de asemenea, toate obloanele de la parter; după aceea se duse și la etajul întîi; se auzi hîrîiala mînerelor răsucite, zgomotul jaluzelelor trase una după alta. Din păcate, nu se putea închide și ferestruica bucătăriei de la subsol, un ochi de geam care-i neliniștea, pentru că prin el se vedeau afară focurile de sub cratițe și de sub frigări.

Mașinal, domnul Hennebeau, care voia să vadă ce se petrece în stradă, urcă la catul al doilea, în camera lui Paul: odaia aceasta era cea mai potrivit așezată, în aripa stîngă, deoarece dinăuntrul ei vederea putea îmbrățișa întregul drum, pînă la șantierele companiei. Și se piti pe după obloane, dominînd astfel, din înălțime, mulțimea. Dar încăperea aceasta îl răscoli din nou, cu masa-i de toaletă ștearsă acum, cu toate rînduite, cu patul rece, ale cărui cearșafuri, curate, erau bine întinse. Toată furia-i de după-amiază, acea îndîrjită bătălie cu sine însuși pe care o dusese în adînca liniște a singurătății, îl făcea să se simtă, în această clipă, cu desăvîrșire sleit de puteri. Întreaga-i ființă se și transformase, aidoma acestei odăi — rece, curățată de mocirla pe care o înfruntase dimineață; revenise la obișnuita sa atitudine. La ce i-ar folosi un scandal? Se schimbase, oare, ceva în viața lui? Soția lui, pur și simplu, mai avea încă un amant, iar faptul că și-l alesese chiar din familie de-abia dacă agrava puțin lucrurile; ba poate că era și un oarecare avantaj în această împrejurare, căci astfel măcar aparențele erau salvate. Se înduioșă de sine însuși, aducîndu-și aminte că fusese nebun de gelozie. Ce caraghios! Ce-i venise să se năpustească cu pumnii asupra patului? De vreme ce putuse tolera pe un altul, îl va tolera foarte bine și pe cel de acum! Și nu se va alege de pe urma acestui lucru

decît cu un pic de dispreţ mai mult. O cumplită amărăciune îi invenina gîtlejul, simţămîntul zădărniciei tuturor lucrurilor, al veşniciei amărăciunilor existenţei, al ruşinii de sine însuşi, de el, care o iubea şi o dorea încă pe această femeie, chiar aşa, în mocirla în care o lăsa să se bălăcească.

Sub fereastră, jos, în stradă, urletele izbucniră cu o violenţă inteţită :

— Pîine ! Pîine ! Pîine !

— Imbecilii ! spuse domnul Hennebeau printre dinţi, strîngînd fălcile.

Îi auzea înjurîndu-l din pricina marilor sale venituri, făcîndu-l trîntor şi burtos, porc murdar, ce borăşte bunătăţile cu care se ghiftuie peste măsură, în vreme ce lucrătorul crapă de foame. Femeile zăriră bucătăria şi se porni un potop de blesteme asupra fazanului din frigare, asupra sosurilor grase, al căror miros îmbietor le răscolea burţile goale.

— Ah ! spurcaţii ăştia de burghezi, o să-i îndopăm noi într-o bună zi în aşa hal cu şampanie şi cu trufe, de au să le crape bojocii-n ei !

— Pîine ! Pîine ! Pîine !

— Imbecilii ! repetă domnul Hennebeau. Da ce, eu sînt fericit ?

Îl cuprinse furia împotriva acestor oameni care nu înţelegeau nimic. Din toată inima le-ar fi dăruit marile lui venituri dacă ar fi putut dobîndi în schimb o piele tăbăcită ca a lor şi uşurinţa faptului împreunării, firesc, fără amărăciune. De ce nu-i putea aşeza la masa lui, să-i îndoape pe ei cu fazani, iar el, în schimb, să se destrăbăleze, răsturnînd muierile pe după tufişuri, fără măcar să se sinchisească de aceia care le vor fi răsturnat înaintea lui ! Ar fi dat totul, educaţia pe care o primise, tihna în care trăia, viaţa-i de huzur, autoritatea-i de director dacă, măcar o singură zi, ar fi putut lua locul celui mai netrebnic dintre oamenii cărora le poruncea, devenind stăpînul propriului său trup, destul de grosolan ca să-şi poată pălmui nevasta şi apoi să-şi caute plăcerea în braţele vreunei vecine. Mai dorea chiar să-şi crape de foame, să umble cu stomacul gol, sfîşiat de dureri care te fac să nu mai ştii pe ce lume te afli, nu-

mai să scape, astfel, de nestinsa-i amărăciune. Ah! Să poţi vieţui ca o brută, nimic să nu-ţi aparţină, să hoinăreşti prin lanurile de grîu cu cea mai pocită dintre încărcătoarele de vagonete, cu cea mai murdară, şi să fii, totuşi, în stare să te mulţumeşti cu ea!

— Pîine! Pîine! Pîine!

Atunci strigătul acesta îl întărîtă şi urlă furios în toiul vacarmului:

— Pîine! Asta e totul pe lume, nătărăilor?

Într-adevăr, el avea ce mînca, şi totuşi se zvîrcolea de durere. Căsnicia-i destrămată, întreaga-i viaţă înveninată, inima-i năpădită de amărăciuni se zbătea încleştată într-un horcăit de moarte. Chiar dacă ai ce mînca, doar cu atît viaţa nu e de loc prilej de desfătare. Cine poate fi atît de neghiob încît să-şi închipuie că împărţirea averilor va aduce fericirea pe pămînt?

Acest vis zadarnic de revoluţionari nu avea decît să prăbuşească societatea şi să reclădească o alta, nouă, dar cu aceasta nu vor dărui un dram de fericire umanităţii, căreia nu-i vor cruţa nici un necaz, dînd fiecăruia tartina ce i se cuvine. Ba chiar vor spori nefericirea de pe pămînt, făcîndu-i pe oameni să urle de deznădejde aidoma cîinilor, în clipa în care îi vor fi smuls din calma împlinire a poftelor instinctive, pentru a-i înălţa pînă la nepotolita suferinţă a pasiunilor. Nu, nu, bine cu adevărat este să nu exişti, iar dacă totuşi exişti, să fii copac sau lespede de piatră, ba chiar şi mai puţin decît atît, un mărunt fir de nisip, ce nu poate sîngera sub călcîiul drumeţului.

Şi răscolit de această cumplită amărăciune, lacrimi podidiră ochii domnului Hennebeau, rostogolindu-i-se în picături fierbinţi de-a lungul obrajilor. Lumina scăpătîndă a amurgului îneca strada, cînd pietre zvîrlite începură să ciuruiască faţa clădirii. Fără mînie de astădată împotriva acestor înfometaţi, îndîrjit doar din pricina rănilor ce-i sîngerau sufletul, el continua să bîiguie, în noianul de lacrimi:

— Nătărăii... nătărăii!

Dar strigătul pîntecelor flămînde se înălţa atotstăpînitor, ca un vuiet de vijelie pornit să răscolească totul în cale!

Dezmeticit de palmele Catherinei, Étienne rămăsese în fruntea tovarășilor săi de lucru. Dar în vreme ce, cu o voce răgușită, îi asmuțea asupra Montsou-ului, desluși înăuntru-i o altă voce, vocea rațiunii, care, uimită, îi cerea socoteală de toate cîte se întîmplaseră. Nu voise de loc ca lucrurile să ia această întorsătură și se întreba cum a fost, oare, cu putință ca, plecînd de dimineață spre mina Jean-Bart, cu intenția să acționeze cu măsură și să împiedice un dezastru, să sfîrșească ziua din violență în violență, cu atacarea casei directorului ?

Și, totuși, doar el fusese acela care strigase : „Stați !" Numai că la început nu se gîndise decît să apere șantierele companiei, unde mulțimea îndîrjită voia să pustiască totul. Iar acum, cînd pietrele începuseră să zgîrie fațada locuinței domnului Hennebeau, el căuta, fără a o găsi, prada către care să-și abată, pe drept cuvînt, ceata de răzvrătiți, pentru a evita nenorociri și mai mari. Cum stătea așa, singur și neputincios, în mijlocul drumului se auzi strigat de un om, în picioare pe pragul cafenelei *Tison*, căreia stăpîna se grăbise să-i tragă obloanele, lăsînd doar ușa liberă.

— Da, eu sînt... Ascultă !

Era Rasseneur. Vreo treizeci de bărbați și femei, aproape cu toții locuitori ai coloniei celor „două sute patruzeci", care rămăseseră toată dimineața acasă și veniseră seara să afle noutăți, năvăliseră, la apropierea greviștilor, în acest local. Zacharie, împreună cu nevastă-sa, Philomène, ocupau o masă. Mai departe, la o altă masă, întorși cu spatele, Pierron și Pierrona își ascundeau fețele. De altfel, nimeni nu ceruse băutură ; cu toții intraseră doar să se adăpostească.

Étienne îl recunoscu pe Rasseneur și încercă să se depărteze, cînd acesta adăugă :

— Te simți stingherit că mă vezi, nu-i așa ?... Și doar îți spusesem ce o să se-ntîmple. Așa-i că au început buclucurile ? Acum n-aveți decît să cereți, mult și bine, să vi se dea pîine ; gloanțe o să căpătați.

Atunci Étienne se întoarse și răspunse:

— De stingherit nu mă stingheresc decît ticăloșii, care, cu brațele-ncrucișate, privesc cum ne punem pielea-n joc.

— Va să zică ai de gînd să jefuiți colo, peste drum? întrebă Rasseneur.

— Am de gînd să rămîn, pînă la capăt, cu prietenii mei, chiar de-ar fi să crăpăm cu toții laolaltă!

Deznădăjduit, Étienne intră din nou în vîltoare, gata să-și primejduiască viața. Din stradă, trei copii zvîrleau cu pietre în fațada locuinței de peste drum; îi alungă cu o lovitură zdravănă de picior, strigînd, îndemnîndu-și tovarășii de lucru să înceteze, căci n-au nimic de cîștigat spărgînd geamurile.

Bébert și Lydie, care tocmai îl regăsiseră pe Jeanlin, învățau de la el cum să umble cu praștia. Se jucau, zvîrlind fiecare cu cîte o piatră, ca să vadă care dintre ei e mai iscusit la stricăciuni. Lydie, din pricina unei lovituri stîngace, nimerise într-o femeie din gloată și o lovise la cap, iar cei doi băieți rîdeau de se țineau cu mîinile de burtă. În spatele lor, taica Bonnemort împreună cu Mouque ședeau pe o bancă și îi priveau. Bătrînul Bonnemort își tîra atît de greu picioarele-i umflate, încît cu mare cazna ajunsese pînă acolo, fără să fi putut înțelege cineva ce curiozitate îl ațîțase, căci avea fața pămîntie, ca în zilele în care nimeni nu-i putea smulge o vorbă din gură.

De altminteri, nimeni nu mai asculta de Étienne. Pietrele, în ciuda ordinelor pe care le dădea, se abăteau mai departe în ferestre, ca grindina, și era năuc, înspăimîntat în fața acestor brute, de el dezlănțuite, atît de blajine de felul lor, atît de cumplite apoi, de o sălbatică înverșunare la furie. Tot străvechiul lor sînge flamand, care le mocnea în vine, se dădea în vileag acum, sîngele acesta greoi și leneș căruia îi trebuiau luni de zile ca să se încingă și să-i asmută orbește la înfricoșătoare cruzimi, de care fiara din ei nu se mai putea sătura, pînă i se stingea setea de urgii. În sud, prin locurile lui de baștină, mulțimile se înflăcărau mai repede, doar că erau mai puțin aprige la sălbăticii. Trebui să se bată cu Levaque ca să-i

smulgă barda din miini, și nu mai știa ce să facă pentru a-i potoli pe Maheu și pe nevastă-sa, care zvîrleau pietre cu amîndouă miinile. Dar mai cu seamă femeile îl speriau, cumătra Levaque, Mouquette și celelalte muieri, răscolite de o furie ucigătoare, cu colții și cu ghearele gata să sfîșie, schelălăind ca niște cățele, asmuțite de bătrîna Brûlé, care le stăpînea prin deșirata-i înălțime.

Dar urmă o neașteptată liniște, o clipă de surprindere aduse picul de potolire pe care rugămințile lui Étienne nu il putuseră obține. Nu se întîmplase nimic în afară de faptul că soții Grégoire se hotărîseră să plece de la notar, pentru a intra în locuința de peste drum, la domnul Hennebeau, iar ei păreau atît de pașnici și atît de porniți să creadă că toate cîte se întîmplau erau doar o glumă din partea minerilor lor de treabă, a căror resemnare îi îmbuiba pe ei vreme de un veac, încît aceștia, uluiți, încetaseră, într-adevăr, să zvîrle cu pietre, ca nu cumva să-i lovească pe acest bătrîn domn și pe această bătrînă doamnă, căzuți amîndoi ca din cer. Îi lăsară să pătrundă în grădină, să urce cele cîteva trepte pînă la ușa zăvorită, la care sunară și pe care nimeni nu se grăbea să le-o deschidă. Tocmai în clipa aceea, Rose, fata în casă, se întorcea din oraș, rîzîndu-le în față muncitorilor furioși, pe care-i cunoștea pînă la unul, căci era de fel din Montsou. Și doar ea fu în stare, izbind cu pumnii în ușă, să-l silească pe Hippolyte ca, în cele din urmă, s-o întredeschidă. Era și timpul, căci, de îndată ce soții Grégoire dispărură înăuntru, începu să cadă iarăși grindina de pietre. Trezită din buimăceală, mulțimea urla și mai tare :

— Moarte burghezilor ! Trăiască republica socialistă !

Rose rîdea într-una, în vestibulul casei, ca înveselită de această întîmplare, și-i tot dădea asigurări servitorului îngrozit :

— Nu sînt răi la inimă oamenii ăștia, îi cunosc.

Domnul Grégoire își agăță, tacticos, pălăria în cuier. Apoi, după ce o ajută pe doamna Grégoire să scoată de pe ea paltonu-i de stofă groasă, spuse și el, la rîndu-i :

— Cu siguranță că, în fond, nu sînt oameni răi. După ce vor fi urlat bine, se vor duce să cineze cu și mai multă poftă.

În această clipă, domnul Hennebeau cobora de la etajul al doilea. Văzuse toată scena și își primea acum oaspeții cu aerul său obișnuit, rece și politicos. Doar paloarea feței mai trăda plînsul ce-l zguduise. Omul era iarăși stăpîn pe sine, nedînd în vileag decît pe administratorul corect, hotărît să-și îndeplinească obligațiile.

— Știți, le spuse el, că doamnele nu s-au întors încă.

Abia acum o neliniște îi tulbură pe soții Grégoire. Cécile nu s-a întors încă! Dar cum se va întoarce, oare, dacă gluma acestor mineri se va prelungi?

— M-am gîndit să-i silesc să despresureze casa, adăugă domnul Hennebeau. Din nenorocire, sînt singur aici și nici nu știu unde aș putea trimite servitorul să-mi aducă patru ostași și un caporal, care să-mi mături golănimea asta de-aici!

Rose, care nu se clintise din loc, îndrăzni, din nou, să murmure:

— Oh, domnule, dar nu sînt de loc oameni răi...

Directorul clătină din cap, în vreme ce tumultul de afară creștea și se auzea zgomotul înăbușit al pietrelor izbite în fațadă.

— Nu le port nici o dușmănie, ba chiar îi iert, căci numai niște neghiobi ca ei sînt în stare să creadă că vrem cu orice chip să-i nenorocim. Numai că eu răspund de ordine... Și cînd te gîndești că, după cîte am aflat, jandarmii bat drumurile; totuși, de azi-dimineață n-am putut pune mîna nici măcar pe unul singur! Își curmă vorba, ca să-i facă doamnei Grégoire loc să treacă, apoi spuse: Vă rog, doamnă, nu stați aici, intrați în salon.

Dar bucătăreasa, care urca de la subsol scoasă din fire, îi mai reținu, în vestibul, cîteva clipe. Ea declară că nu-și mai lua răspunderea mesei, căci aștepta de la patiseria din Marchiennes niște pateuri pentru *vol-au-vent*, pe care le comandase pentru ora patru. Cu siguranță că băiatul de la patiserie, de frica acestor bandiți, a făcut un ocol. Sau, poate, chiar fusese jefuit.

Ea își vedea pateurile impresurate în dosul vreunui tufiș, asediate, umflînd burțile a trei mii de calici, care se văitau de foame. În orice caz, lucrul îi fusese adus la cunoștință domnului, iar în ceea ce o privea, mai degrabă și-ar fi aruncat ospățul în foc decît, din pricina revoluției, să se spună că ea a scrintit-o.

— Puțină răbdare, spuse domnul Hennebeau. Nimic nu e încă pierdut, băiatul mai poate sosi.

Și în vreme ce se întorcea spre doamna Grégoire, căreia el însuși îi deschise ușa de la salon, rămase foarte uimit văzînd că pe bancheta din vestibul ședea un om, pe care, din pricina întunericului crescînd, nu-l putuse desluși pînă în clipa aceea.

— Ia te uită! Dumneata ești, Maigrat? Dar ce s-a întîmplat?

Maigrat se ridicase în picioare, cu chipu-i gras și palid răvășit de spaimă. Îi pierise înfățișarea aceea de om voinic și sigur pe sine; explica, umil, că se strecurase în casa domnului director ca să-i ceară ajutor și apărare dacă bandiții vor voi să-i jefuiască dugheana.

— Dar vezi bine, doară, că eu însumi sînt amenințat și că n-am pe nimeni să mă apere, răspunse domnul Hennebeau. Mai cuminte ar fi fost să fi stat acasă și să-ți păzești marfa.

— Oh! am pus barele de fier, și apoi am lăsat-o și pe nevastă-mea acolo.

Directorul se arătă nemulțumit și nu-și ascunse nici disprețul. De grozavă pază era în stare făptura aceea firavă și slăbită de cît fusese snopită în bătăi!

— Ce pot să-ți mai spun, n-am ce-ți face, încearcă să te aperi singur. Și te sfătuiesc să te întorci îndată acasă, auzi-i cum cer într-una pîine... Ascultă!

Într-adevăr, tumultul reîncepea, iar lui Maigrat i se păru că își aude numele în mijlocul acelor urlete. Să se întoarcă nu mai era cu putință, căci, desigur, l-ar fi ciopîrțit. Pe de altă parte, gîndul că îl aștepta ruina îl deznădăjduia. Își lipi obrazul de panoul de sticlă al ușii, cu fruntea înnădușită, tremurînd de spaimă, pîndindu-și propriul dezastru, în vreme ce soții Grégoire se hotărîră să treacă în salon.

Liniştit, domnul Hennebeau se silea să facă onorurile casei. Dar zadarnic își tot poftea musafirii să ia loc; încăperea închisă, zăvorită, luminată de două lămpi înainte de scăpătatul soarelui era năpădită de spaime la fiecare nou urlet venit de afară. În încăperea plină de draperii, care înăbuşeau sunetele, furia gloatei pătrundea cu un vuiet și mai tulburător, aducînd o nedesluşită și cumplită amenințare. Stăteau totuși de vorbă, dar întorcîndu-se mereu la această nemaipomenită răzmeriță. Domnul Hennebeau se arăta foarte mirat că nu prevăzuse nimic; cît despre iscoadele lui, erau atît de rău informate, încît el spumega mai ales împotriva lui Rasseneur, căruia spunea că-i recunoaşte, în toate cele întîmplate, înrîurirea nefastă. De altfel, jandarmii vor veni, desigur, era cu neputință să fie lăsat în părăsire într-un asemenea chip. Cît despre soţii Grégoire, aceştia nu se gîndeau decît la fata lor — sărăcuța și scumpa de ea, atît de sperioasă din fire! — poate însă că în fața primejdiei caleaşca o pornise înapoi, spre Marchiennes. Răstimp de încă un sfert de ceas, aşteptarea dură într-o încordare întețită de vacarmul din stradă, de zgomotul pietrelor izbind din cînd în cînd in obloanele trase, ce răsunau ca tobele. Situaţia aceasta nu mai putea fi îndurată; domnul Hennebeau tocmai spunea că trebuie să se ducă jos în stradă, să-i alunge, singur, pe zurbagii și să iasă, apoi, în întîmpinarea trăsurii, cînd apăru Hippolyte, strigînd:

— Domnule, domnule! A sosit doamna, o omoară pe doamna!

Caleaşca neputînd depăşi stradela Réquillart-ului, printre amenințătoarele grupuri de oameni, Négrel își pusese în aplicare gîndul de a străbate pe jos cei o sută de metri care-i despărțeau de casă și să bată apoi în uşa mică dinspre grădină, aproape de dependinţe; nici vorbă că grădinarul avea să-i audă, în orice caz se va găsi cineva să le deschidă. Şi, la început, lucrurile merseseră cum nu se poate mai bine, doamna Hennebeau împreună cu domnişoarele ajunseseră să și bată în uşă, cînd niște femei, care prinseseră de veste, se repeziră în ulicioară. Atunci tot planul se nărui. Uşa nu li se deschidea, iar Négrel încercă zadarnic s-o

scoată din țițîni, năpustindu-se asupră-i cu umerii. Năvala femeilor creștea, iar el, temîndu-se să nu fie copleșit, luă deznădăjduita hotărîre de a le împinge și pe mătușă-sa și pe cele trei domnișoare, pentru a ajunge la scara de la intrare, trecînd prin valul celor ce împresuraseră casa. Dar această încercare produse o încăierare: nu li se dădea drumul; o ceată de oameni urlînd îi hărțuia, în vreme ce mulțimea începuse să se reverse într-acolo, venind și din dreapta și din stînga, fără să înțeleagă încă ce se întîmplase, uimită doar de doamnele frumos îmbrăcate, ce căzuseră, năuce, în acest iureș. Atunci se produse o asemenea zăpăceală, încît se petrecu una dintre acele inexplicabile întîmplări ce țin de nebunie. Lucie și Jeanne, ajungînd pînă la scară, se strecuraseră înăuntru, prin ușa pe care o întredeschisese jupîneasa; doamna Hennebeau izbutise și ea să le urmeze; iar, după ea, intră, în cele din urmă, și Négrel, care zăvorî ușa pe dinăuntru, încredințat că o văzuse pe Cécile pătrunzînd cea dintîi în casă. Dar nu era; dispăruse undeva, în drum, cuprinsă de o astfel de spaimă, încît nu mai văzuse casa și se aruncase singură în plină primejdie.

Îndată se înălță un strigăt:

— Trăiască republica socialistă! La moarte cu burghezii! La moarte cu ei!

Unii din mulțime, văzînd-o de departe, sub voaleta ce-i ascundea chipul, o luau drept doamna Hennebeau. Alții spuneau că este o prietenă a doamnei Hennebeau, și anume nevasta unui industriaș din apropiere, căruia lucrătorii îi purtau o ură de moarte. Și, de altminteri, asta nu avea nici o însemnătate; rochia de mătase, paltonul de blană și pînă și pana albă de la pălărie îi îndîrjeau pe oameni. Răspîndea un miros de parfum, purta ceas, avea pielea fină a unei trîndave care nu se atingea niciodată de cărbune.

— Așteaptă numai, strigă bătrîna Brûlé, o să-ți facem curul dantelă!

— Toate astea de la noi le fură, scîrbele! reluă cumătra Levaque. Ia uitați-vă cum se înfofolește în blană, în vreme ce noi crăpăm de frig... Ia dezbrăcați-mi-o

goală-goluță, cum a făcut-o mă-sa, ca să învețe cum se trăiește!

Mouquette se avîntă deodată:

— Da, da, trebuie biciuită!

Iar femeile, strivindu-se în această sălbatică întrecere, își tîrau zdrențele, înghesuindu-se ca să înhațe fiecare cîte o ciozvîrtă din această odraslă de bogătani. Fără îndoială că șezutul nu-i era mai acătării decît al oricărei alte femei. Ba multe dintre ele erau chiar putrede sub grămada de zorzoane. Nedreptatea dura de prea multă vreme, și silite vor fi să se îmbrace ca lucrătoarele toate aceste curve care aveau nerușinarea să cheltuiască doi franci și jumătate numai pentru spălatul unei fuste!

În mijlocul acestor dezlănțuite capii, Cécile tremura de frică, cu picioarele înțepenite, bîlbîind într-una aceleași cuvinte:

— Doamnelor, vă rog foarte mult, doamnelor, să nu-mi faceți nici un rău...

Deodată scoase un țipăt răgușit: niște mîini reci o apucaseră de gît. Taica Bonnemort, în preajma căruia fusese împinsă de valul mulțimii, era acela care o înșfăcase. Părea ca beat din pricina foamei, năucit de îndelunga-i mizerie, smuls pe neașteptate, de cine știe ce asmuțită ură, din resemnarea în care zăcea de jumătate de veac. După ce, în viața sa, scăpase de la moarte doisprezece tovarăși de lucru, înfruntînd primejdia de a-și lăsa ciolanele în fundul minei prăbușite sau năpădite de grizu, se lăsa acum în voia unei porniri pe care n-ar fi putut-o lămuri, dar care îl împingea să facă așa, fascinat de albeața acestui gît de fecioară. Și cum, în ziua aceasta, fusese cum nu se poate mai tăcut, strîngea degetele, cu aeru-i de bătrînă fiară beteagă, cu mintea rătăcind la cine știe ce aduceri-aminte.

— Nu, nu așa, urlau femeile, s-o lăsăm cu curu-n vînt... cu curu-n vînt!

De îndată ce toți cei din casă își dădură seama de întîmplare, Négrel și domnul Hennebeau, curajoși, deschiseseră din nou ușa, ca să iasă în ajutorul Cécilei. Dar acum gloata se îngrămădise la poarta grădinii, așa încît nu le era de loc ușor să iasă de acolo. Urmă o în-

căierare, în vreme ce, inspăimîntați, soții Grégoire ieșiră în pragul ușii.

— Las-o, taică, las-o! E domnișoara de la Piolaine! strigă mama Maheu către bătrînul Bonnemort, recunoscînd-o pe Cécile, de pe al cărei chip o femeie sfîșiase voaleta.

Cît despre Étienne, care era tulburat de această răzbunare împotriva unui copil, făcea tot ce-i sta în putință ca s-o scape din ghearele mulțimii. Îi veni în minte gîndul fericit de a striga, în vreme ce învîrtea în văzduh barda, pe care-o smulsese din mîinile lui Levaque:

— La Maigrat, fir-ar al dracului! Dugheana-i e plină de pîine! Haideți la Maigrat, să-i facem praf șandramaua!

Și, din zbor, Étienne dădu cea dintîi lovitură cu barda în ușa prăvăliei. Unii tovarăși de lucru îl urmaseră, Levaque, Maheu și alți cîțiva. Dar femeile se înverșunau. Cécile, scăpînd de taica Bonnemort, căzuse în mîinile mamei Brûlé. Sub conducerea lui Jeanlin, Lydie și Bébert, tîrîndu-se de-a bușilea, se strecurau în patru labe pe sub fustele duduiței, ca să-i vadă șezutul. Apucaseră s-o și smucească care încotro, să-i sfîșie veșmintele, cînd se ivi un om călare, care, dînd ghes armăsarului, înainta prin mulțime, plesnind cu cravașa pe toți cei ce nu se dădeau în lături destul de repede.

— Ah, nemernicilor, ați ajuns să ne biciuiți fetele!

Era Deneulin, ce sosea, la ceasul hotărît, pentru masa la care fusese poftit. Dintr-o săritură fu pe caldarîm și o înșfăcă, cu o mînă, pe Cécile, de mijloc, iar cu cealaltă, conducîndu-și calul cu o extraordinară forță și îndemînare, se folosea de el ca de un viu tăiș despicător pentru a-și croi drum prin mulțimea ce se dădea înapoi, de teama loviturilor de copită. Lîngă grilajul porții, încăierarea nu se sfîrșise încă. Totuși, el dădu năvală, zdrobind, în trecere, mîini și picioare. Acest neașteptat ajutor îi scăpă dintr-o mare primejdie și pe Négrel și pe domnul Hennebeau, care erau înjurați și loviți. Și în vreme ce tînărul intra, în cele din urmă, în casă cu Cécile leșinată, Deneulin, care, în capul scărilor, îl apăra cu masivul său trup pe director, fu lovit de o piatră, din

pricina căreia mult nu lipsi ca să se aleagă cu umărul zdrobit.

— Așa, foarte bine, strigă el, după ce mi-ați zdrobit mașinile, acum zdrobiți-mi și oasele!

Și, cu repeziciune, împinse ușa, asupra căreia se abătu, în urmă-i, ca grindina, o ploaie de pietre.

— Ce turbați! reluă el. Încă o clipă de zăbavă, și mi-ar fi crăpat capul, ca pe un bostan gol... Nu se mai poate înțelege nimeni cu ei, ce să le mai faci? Ăștia nu mai știu de nimic și numai ciomagul le mai poate veni de hac.

În salon, soții Grégoire izbucniră în plîns văzînd-o pe Cécile revenindu-și în fire. Scăpase cu totul nevătămată, nu se alesese nici măcar cu o zgîrietură, își pierduse doar voaleta. Dar spaima le crescu cînd se pomeniră cu bucătăreasa lor, cu Mélanie, care povestea cum mulțimea le devastase casa de la Piolaine. Înnebunită de frică, venise în goană să-i vestească pe stăpîni. Intrase și ea, în toiul încăierării, tot prin ușa intredeschisă, fără ca s-o fi zărit cineva; iar în povestea-i, care nu mai lua sfîrșit, singura piatră a lui Jeanlin, care spărsese doar o fereastră, se prefăcea într-un bombardament în toată legea, de pe urma căruia zidurile casei fuseseră crăpate. Atunci vederile domnului Grégoire în această privință fură în întregime zdruncinate: îi măcelăreau fata, casa i-o rădeau de pe suprafața pămîntului; era, așadar, adevărat că minerii erau îndîrjiți, sub cuvînt că, așa cumsecade cum era, trăia din munca lor?

Fata din casă, care adusese un ștergar și apă de colonie, repeta:

— Și totuși e de neînțeles, căci oamenii ăștia nu sînt de loc răi la inimă.

Foarte palidă, doamna Hennebeau, care se așezase, nu-și revenea încă din emoție; își regăsi doar un zîmbet la auzul cuvintelor de laudă pentru curajul lui Négrel. Părinții domnișoarei Cécile, mai ales, îi mulțumeau tînărului; căsătoria era, acum, ca și făcută. Domnul Hennebeau privea tăcut, ochii alunecîndu-i de la nevastă-sa la acest amant, pe care, de dimineață, jurase că îl va ucide, apoi la această fată, care, fără îndoială, îl va descotorosi de el în curînd. Nu era zorit de fel și nu se temea decît

de un singur lucru, și anume că își va vedea soția rostogolindu-se tot mai jos, poate chiar în brațele vreunui lacheu.

— Dar voi, fetele tatii, vorbi Deneulin către Lucie și Jeanne, voi n-ați pățit nimic ?

Lucie și Jeanne trăseseră, într-adevăr, o mare spaimă, dar le părea bine că fuseseră martore la această întîmplare. Acum rîdeau.

— Ei, drace, continuă tatăl lor, grozavă zi petrecurăm, ce să mai spun!... Dacă aveți cumva nevoie de vreo zestre, cuminte ați face să v-o cîștigați singure ; ba chiar gîndiți-vă că ați putea fi silite să mă întrețineți voi pe mine.

Glumea, cu glasul tremurînd. Lacrimile îi podidiră ochii cînd cele două fete îi săriră de gît.

Domnul Hennebeau îl auzise pe Deneulin mărturisindu-și ruina. Un aprig gînd îi ilumină chipul. Vandame-ul urma să cadă așadar în brațele Regiei Montsou, și aceasta era compensația mult nădăjduită, providențiala lovitură prin care va reintra în grația domnilor administratori ai companiei. La fiecare dezastru din existența sa își găsea un refugiu în stricta executare a dispozițiilor primite, făcînd din disciplina ostășească în care trăia micul lui ungher de fericire pe lume.

Începuseră să se calmeze, salonul se cufunda într-o pace obosită, în liniștita lumină a celor două lămpi și în moleșitoarea atmosferă a belșugului de draperii. Dar ce s-o fi petrecînd oare pe-afară ? Nu se mai auzeau vuietele scandalagiilor și nici pietrele izbind fațada casei, ci doar zgomotul unor grele lovituri înăbușite, ca zgomotul acelor lovituri de topor care răsună în adîncul pădurilor. Voiră să știe ce se întîmplă și se reîntoarseră în vestibul, ca să arunce o privire prin geamul ușii de la intrare. Pînă și doamnele, împreună cu domnișoarele, urcară într-o încăpere de la etajul întîi, ca să privească de după oblon.

— Îl vezi pe ticălosul de Rasseneur, peste drum, pe pragul cîrciumii ? îi spuse domnul Hennebeau lui Deneulin. L-am mirosit eu, trebuie să aibă el un amestec în toate astea.

Și totuși nu era Rasseneur, ci Étienne, care, cu lovituri de topor, spărgea ușa dughenei lui Maigrat. Și își tot îndemna tovarășii de lucru: Da ce, oare mărfurile astea din prăvălie nu erau, într-adevăr, ale minerilor? Și nu era, oare, dreptul lor să-și ia înapoi bunurile din miinile acestui hoț, care-i jecmănea de atita amar de vreme și care, la un singur cuvint al companiei, îi lăsa să crape de foame? Treptat-treptat, cu toții se îndepărtau, lăsind casa directorului, alergind dincoace, la jaful dughenei învecinate. Urletul: „Piine! Piine! Piine!" se auzea din nou. Vor găsi, desigur, piine în dosul acestei uși. Furia foamei îi răscolea cumplit, ca și cum starea care-i cuprinsese i-ar fi făcut, dacă ar mai fi fost prelungită, să-și dea duhul acolo, pe loc. Se îngrămădeau în asemenea hal la ușă, încît, la fiecare avintare a toporului, Étienne se temea ca nu cumva să rănească pe careva dintre ei.

Între timp, Maigrat, care ieșise din vestibulul locuinței domnului Hennebeau, se refugiase întîi în bucătărie; dar de acolo nu auzea nimic; zăpăcit, visa cumplite atacuri împotriva dughenei sale; și tocmai urca, pentru a se piti apoi în dosul cișmelei din curte, cînd desluși, destul de limpede, trosnetele ușii, îndemnurile la jaf, își auzi pomenit numele. Așadar, nu era doar un vis rău: chiar dacă nu vedea, auzea acum, cu urechile vijiindu-i, urmărirea atacului. Fiecare lovitură de topor îi spinteca inima. Vreo țițînă a ușii trebuie să fi sărit, doar cîteva minute încă, și dugheana va cădea în miinile lor. În închipuire, toate acestea i se zugrăveau aievea, cumplite, năvala bandiților, apoi spargerea sertarelor, golirea sacilor, înghițirea tuturor merindelor, a băuturilor toate, casa însăși măturată de pe fața pămîntului, de nu avea să mai rămînă nimic în urmă, nici măcar vreun toiag, pe care să se sprijine cînd va cutreiera tîrgurile cerșind. Nu, nu, nu-i va lăsa să-l aducă la sapă de lemn; decît așa, mai bine să-i rămînă ciolanele acolo. De cînd se pitise în locul acela, vedea, la fereastra celeilalte fațade a casei, firava siluetă a neveste-si, palidă, tulbure în îndoielnica lumină de după geam; privea, fără îndoială, cum loviturile se apropiau de ea, cu aeru-i resemnat de biată făptură bătută. Dedesubt era un hangar așezat așa încît din grădina locuinței domnului Hennebeau cineva

s-ar fi putut urca pe el agățindu-se de grilajul de lemn de pe zidul despărțitor ; apoi, de aici, nu era lucru greu de urcat mai departe, pe olane, pînă la fereastră. Gîndul de a se reintoarce pe această cale acasă nu-i dădea pace, acum, cînd îi părea rău că plecase. Poate că ar avea încă vreme să-și baricadeze prăvălia, îngrămădind mobile în spatele ușii ; ba chiar îi veneau în minte fel de fel de alte apărări eroice, ca, de pildă, untdelemn clocotit, petrol aprins, turnat de sus. În el se dădea o bătălie atît de cumplită între această patimă pentru bunurile lui și spaima ce-l stăpînea, încît ajunsese să geamă. La zgomotul unei mai grele lovituri de topor, se hotărî deodată. Biruit de zgîrcenie, gîndea că atît el, cît și nevastă-sa mai curînd vor acoperi sacii cu propriile lor trupuri decît să lase la voia întîmplării o singură pîine.

Aproape îndată izbucniră huiduielile :

— Uite-l, uite-l ! Motanul s-a cocoțat colo sus ! Pe el ! Pe el !

Mulțimea îl zărise pe Maigrat pe acoperișul hangarului. În înfrigurata-i pornire, urcase, așa greoi cum era, destul de sprinten grilajul de lemn, fără a se sinchisi de șipcile ce se frîngeau ; iar acum, lipit cu burta de olane, se tîra de-a lungul acoperișului, străduindu-se să ajungă pînă la fereastră. Dar urcușul îi venea prea pieptiș, burta îi stingherea mișcările, i se smulgeau unghiile din carne. Cu toate acestea, ar fi izbutit să se tîrască pînă sus dacă n-ar fi început să tremure la gîndul că l-ar fi putut nimeri vreo piatră azvîrlită din stradă, căci gloata, pe care el nu o mai vedea, striga, într-una, de jos :

— Puneți mîna pe motan ! Puneți mîna pe motan !... Trebuie să-i facem de petrecanie !

Și, deodată, mîinile-i se desprinseră amîndouă, în același timp, de olanele de care se încleștaseră, și el se rostogoli ca un bulgăre ; mai săltă o dată, izbindu-se de jgheabul acoperișului, și căzu de-a curmezișul zidului despărțitor, atît de rău, încît, smucit într-o parte, se prăbuși pe caldarîm, zdrobindu-și țeasta capului de muchea unei pietre de kilometraj. Îi țîșniră creierii afară. Era mort. Nevastă-sa, de sus, cu chipul palid și abia deslușit prin fereastră, privea fără încetare.

În cea dintîi clipă, gloata încremeni. Étienne înțepeni locului și barda îi alunecă din mînă. Maheu, Levaque și toți ceilalți uitară de dugheană, cu ochii țintă spre zidul pe care se prelingea molcom o șuviță de purpură. Urletele se curmară, o cotropitoare tăcere pecetluia întunericul crescînd.

Îndată după aceea huiduielile reîncepură. Femeile se repeziră, asmuțite de beția de sînge :

— Va să zică mai există un Dumnezeu milostiv ! Ah, porcul, s-a isprăvit cu el !

Făcură roată în jurul trupului neînsuflețit, cald încă, îl batjocoriră, în hohote de rîs, strigînd „Rît de porc !" către capul sfărîmat, urlîndu-și, astfel, în fața morții îndelung mocnita ură a vieții lor fără de pîine.

— Îți datoram șaizeci de franci, iată că ți-ai luat plata, tîlharule ! spuse mama Maheu, îndîrjită ca și celelalte. Niciodată n-o să mai poți refuza să-mi dai pe datorie... Așteaptă numai, să vezi ! Am să te îndop și mai mult !

Scormoni, cu zece degete, făcute greblă, pămîntul, scoase doi pumni plini, cu care, clocotind de mînie, îi umplu gura.

— Haide ! na ! mănîncă !... Ține ! Înghite, înghite, așa cum ne înghițeai pe noi !

Înjurăturile se întețiră, în vreme ce mortul, întins pe spate, încremenit, își aținti se marii-i ochi sticloși către cerul din a cărui uriașă boltă cobora noaptea. Pămîntul acela, îndesat în gura sa, era pîinea pe care nu voise să le-o dea. Dar altă pîine decît asta nu va mai mînca de-acum înainte. Faptul că-i lăsase pe oamenii nevoiași pradă foametei nu-i purtase, pasămite, noroc.

Dar femeile mai aveau încă a se răfui cu el. Aidoma unei haite de lupi, îi dădeau tîrcoale, mirosindu-l. Născoceau, care mai de care, vreo batjocură sau vreo sălbăticie, ca să-și verse năduful.

Se auzi glasul pițigăiat al bătrînei Brûlé :

— Trebuie să-l jugănim, ca pe-un motan !

— Da, da, pe el ! Pe el ! Făcut-a destule pe lume otreapa asta !

Mouquette se și apucase să-l dezbrace, trăgîndu-i jos pantalonii, în vreme ce cumătra Levaque îi ținea picioarele. Iar mama Brûlé, cu bătrînele-i miini ciolănoase, de-

părtindu-i coapsele despuiate, înşfăcase vestigiile fostei sale bărbăţii. Ţinîndu-le pe toate, trăgea de ele ca să le smulgă, cu o opintire care, încordîndu-i uscata şiră a spinării, făcea să-i trosnească din încheieturi braţele prelungi. Grămada de piele îi mai dădu de furcă, se mai opinti o dată şi, în cele din urmă, smulse fîşia de carne, o ciozvîrtă păroasă şi sîngerîndă, pe care o roti în văzduh cu un rînjet de izbîndă :

— Uite-o ! Uite-o !

Glasuri ascuţite întîmpinară cu uralele blestemelor cumplitul trofeu :

— Ah, ticălosule, de-acuma n-ai să mai umfli burţile fetelor noastre !

— Da, da, n-o să-ţi mai faci mendrele cu noi şi n-o să mai venim, toate, întins la tine, cu poalele peste cap, pentru un codru de pîine.

— Uite ! Îţi datorez şase franci, vrei să mi te dau arvună ? În ce mă priveşte, mă învoiesc bucuroasă, dacă mai eşti în stare !

La această glumă, răspunseră cu pornirea unei bezmetice veselii. Îşi arătau, una alteia, sîngerînda fîşie de carne, ca pe o fiară haină, de pe urma căreia fiecare avusese de suferit, pe care o striviseră în sfîrşit, şi pe care o vedeau acum, inertă, în mîinile lor. O scuipau, umflîndu-şi fălcile, într-un capiu rînjet de dispreţ.

— Gata, nu mai poate ! Nu mai poate !... Nu mai este bărbat ăla de l-or băga dracului în pămînt... Du-te de putrezeşte, fleaşcă ce eşti !

Atunci, bătrîna Brûlé înfipse ghemul de carne în vîrful ciomagului ; şi, ducîndu-l pe sus, purtîndu-l ca pe un stindard, se avîntă pe drum, urmată de spumegînda năvală a femeilor ce urlau. Stropi de sînge picurau ; această tristă ruptură de carne spînzura ca o rămăşiţă pe butucul unui măcelar. Sus, la fereastră, doamna Maigrat adăsta încă, în aceeaşi necurmată încremenire. Dar, la cea din urmă licărire a amurgului, cusururile sticlei făcură ca, prin încîlcitele ei ape, obrazul alb al femeii să se înfăţişeze schimonosit, schiţînd parcă un surîs. Snopită în bătăi, înşelată în fiecare ceas, gîrbovită de la ivirea zorilor şi pînă în puterea nopţii pe filele unui registru, rîdea, poate, acum, cînd gloata femeilor gonind

tîra după sine haina fiară, fiara strivită, înfiptă la capătul ciomagului.

Această înfricoşătoare ispravă împlinindu-se, îi prăbuşi pe ceilalţi într-o încremenire de gheaţă, aşa încît nici Étienne, nici Maheu, nimeni nu avusese vreme să intervină : rămaseră stane de piatră la vederea acestei năvale, cutreierată de capia răzbunării. În uşa cafenelei *Tison* apărură cîteva chipuri : Rasseneur, palid de revoltă, Zacharie şi Philomène, buimăciţi de ceea ce le văzuseră ochii. Cei doi bătrîni, taica Bonnemort şi Mouque clătinau din cap, cu fruntea întunecată. Doar Jeanlin făcea mare haz, îi dădea coate lui Bébert şi o silea pe Lydie să ridice nasul din pămînt. Dar femeile, întorcînd spatele dughenei lui Maigrat, începuseră să şi plece de acolo, trecînd pe sub ferestrele direcţiei. Acolo, doamnele şi domnişoarele mai întindeau gîtul de după obloane. Nu putuseră surprinde scena, ascunsă vederii lor de zidul din faţa casei, nedesluşind mai nimic în întunericul tot mai adînc al nopţii.

— Dar ce-or fi avînd, oare, înfipt în vîrful ciomagului ? întrebă Cécile, care cutezase să privească în stradă.

Lucie şi Jeanne spuneau că era, pesemne, vreo piele de iepure.

— Nu, nu, murmură doamna Hennebeau, or fi prădat mezelăria, mi se pare că e o ciozvîrtă de porc...

Dar, în aceeaşi clipă, tresări şi amuţi. Doamna Grégoire îi făcuse semn cu genunchiul. Amîndouă rămaseră ca trăsnite. Duduiţele, palide foarte, nu mai întrebară nimic, urmărind cu ochii holbaţi această viziune roşie pe fundalul beznei.

Étienne agită din nou barda în văzduh. Dar starea aceea de apăsare mai stăruia încă ; trupul neînsufleţit al lui Maigrat zăcea întins la pămînt, era o stavilă în drum şi apăra dugheana. Mulţi dintre răzvrătiţi se dăduseră înapoi, ca şi cum, sătui, se potoleau acum cu toţii. Maheu sta îngîndurat, cînd auzi şoptindu-i-se la ureche să fugă. Se întoarse şi o recunoscu pe Catherine, în veşnica-i veche haină bărbătească, neagră, cu sufletul la gură. Cu o mişcare, o dete la o parte. Nici nu voia s-o asculte şi o ameninţă cu bătaia. Atunci ea făcu un gest

de dezmădejde, mai șovăi o clipă și alergă apoi către Étienne.

— Fugi, fugi, vin jandarmii !

Și el o alunga, o făcea de ocară, simțind cum îi năvălește sîngele în obraz numai cînd își aducea aminte că îl pălmuise. Dar, nedîndu-se bătută, ea îl sili să zvîrle barda din mînă și, apucîndu-l cu amîndouă brațele, îl tîrî după sine, cu o forță irezistibilă.

— Dacă îți spun că vin jandarmii !... De ce nu-nțelegi ? Și, dacă vrei să știi, Chaval e ăla care s-a dus să-i caute și-i aduce aici. Mie mi-e silă de ce-a făcut și am venit... Fugi, nu vreau să te prindă.

Și Catherine îl trase după ea în clipa în care, din depărtare, se auzea un tropot greu zguduind caldarîmul șoselei. Îndată după aceea izbucni un strigăt : „Jandarmii ! Jandarmii !" Fu un adevărat prăpăd, o atît de bezmetică fugă din calea lor, încît în cîteva secunde drumul rămase deschis, cu desăvîrșire curat, ca și cum l-ar fi măturat suflul unui uragan. Doar trupul neînsuflețit al lui Maigrat mai făcea, pe pămîntul alb, o pată de umbră. În fața cafenelei *Tison* nu mai rămăsese decît Rasseneur, care, ușurat, cu fruntea senină, aplauda preaușoara izbîndă a săbiilor, în vreme ce, în pustiul Montsou, cufundat în întuneric, în liniștea așternută de-a lungul fațadelor de case ferecate, burghezii, cu fruntea brobonită de o sudoare rece, clănțăneau din dinți, fără măcar a cuteza să zvîrle o privire afară. Cîmpia se îneca în noaptea adîncă ; nu se mai vedeau decît furnalele înalte și cuptoarele de cocs care scoteau flăcări, pe fondul cerului tragic. Greoi, tropotul jandarmilor se apropia. Apărură, alcătuind o masă compactă, întunecată. Și, după ei, încredințată în paza lor, trăsura patisierului din Marchiennes sosea și ea, în sfîrșit ; un băiețaș, sărind jos, se apucă să-și despacheteze, liniștit, pateurile de *vol-au-vent*

PARTEA A ȘASEA

1

Se mai scurse și cea dintii chenzină a lui februarie, frigul unor zile intunecate prelungea apriga iarnă, fără cruțare pentru cei nevoiași. Oamenii stăpinirii bătuseră, din nou, drumurile : prefectul din Lille, un procuror, un general. Și nu le fuseseră de ajuns jandarmii, armata venise să ocupe mina Montsou, un regiment întreg, ai cărui ostași făcuseră tabără între Beaugnies și Marchiennes. Detașamente înarmate păzeau puțurile, se postaseră soldați în fața fiecărei mașini. Casa directorului, șantierele companiei și pină și locuințele unora dintre burghezi erau ca zburlite de țepii baionetelor. Nu se mai auzea, de-a lungul caldarimului, decit mersul agale al patrulelor. Pe rambleul Voreux-ului sta, zi și noapte, înfiptă o santinelă, aidoma unui foișor, străjuind din înălțime neteda cimpie, în înghețata vijelie ce sufla acolo sus ; și din două în două ceasuri, precum într-o țară vrăjmașă ocupată, răsunau strigătele santinelelor :

— Cine-i ?... Înaintează și spune parola !

Nicăieri nu se reluase lucrul. Ba, dimpotrivă, greva se întinsese : la minele Crève-coeur, Mirou, Madeleine, extragerea cărbunelui încetase, ca și la Voreux ; minele Feutry-Cantel și Victoire erau în fiecare zi părăsite de alți lucrători ; pină și la Saint-Thomas, care scăpase pină acum neatinsă, lipseau oamenii. Se vădea, de astă dată, o mută îndărătnicie în fața acestei desfășurări de forțe, care îndirjea simțămîntul de mîndrie al minerilor. Coloniile păreau pustii în mijlocul cîmpiilor de sfeclă. Nici un lucrător nu se clintea de acasă,

abia de mai întîlneai, din întîmplare, cîte unul izolat, care, la vederea pantalonilor roșii, zvîrlind o privire piezișă, trecea, cu capul în pămînt. Și, în această adîncă pace a tristeții, în această îndărătnicie pasivă, cu care se împotriveau puștilor, mocnea blîndețea amăgitoare, silita și răbdătoarea supunere a fiarelor în cușcă, cu ochii la dresor, gata să-i sară în ceafă dacă și-ar întoarce fața de la ele. Compania, care se ruina din pricina acestei stagnări a lucrului, spunea că va angaja mineri din Borinage, situat la granița cu Belgia; dar nu îndrăznea s-o facă; astfel încît în acest punct rămăsese bătălia dintre minerii care stăteau închiși în casă și puțurile moarte, păzite de armată.

Chiar de a doua zi de la cumplita întîmplare, această pace se instaurase deodată, dar ascunzînd o asemenea panică, încît stricăciunile și atrocitățile erau trecute sub cea mai desăvîrșită tăcere. Ancheta ce se deschisese stabilea că Maigrat murise căzînd din propria sa vină, iar groaznica mutilare a cadavrului rămînea nelămurită; în jurul ei se și țesuse o legendă. În ceea ce privește compania, aceasta nu-și dădea în vileag pierderile suferite, ca și soții Grégoire, care nu voiau să-și compromită fata în scandalul unui proces, în care ea ar fi fost silită să apară în fața justiției. Totuși, se produseseră unele arestări, fuseseră ridicați cîțiva imbecili și zăpăciți, ca întotdeauna în astfel de împrejurări, oameni care se aflaseră și ei în treabă, fără să aibă habar de nimic. Din greșeală, Pierron fusese dus, cu cătușele la mîini, pînă la Marchiennes, fapt care mai stîrnea încă hazul tovarășilor de lucru. Nu lipsise mult ca și Rasseneur să fie dus între doi jandarmi. Direcția se mulțumea să alcătuiască liste de concedieri, urmară masive restituiri ale cărțuliiilor de muncă: Maheu și-o primise, ca și Levaque, precum și alți treizeci și patru dintre tovarășii lor de lucru, și aceasta numai în colonia celor „două sute patruzeci". Iar vina cea mai grea cădea asupra lui Étienne, care se dăduse la fund din seara încăierării și încă era căutat, fără a i se putea da de urmă. Chaval, în vrăjmașa-i pornire, îl denunțase, refuzînd — la implorarea Catherinei, care voia să-și salveze părinții — să dea în

vileag şi numele celorlalţi. Zilele treceau, una după alta, cu toţii simţeau că lucrurile nu se isprăviseră de loc aici şi aşteptau sfîrşitul cu inima apăsată ca de o povară.

De atunci, burghezii din Montsou se deşteptau în fiecare noapte din somn, tresărind, cu urechile vuind de dangătul unui imaginar clopot de alarmă, cu nările înfiorate, presimţind mirosul greu al prafului de puşcă. Dar ceea ce puse capac la toate şi-i scoase din minţi fu o predică a noului lor preot, abatele Ranvier, acest popă slăbănog, cu ochii ca două roşii boabe de jeratic, succesorul abatelui Joire. Cît de departe era noua faţă bisericească de surîzătoarea discreţie a celuilalt, a cărui unică grijă de blajin rotofei era să trăiască în bună înţelegere cu toată lumea! Nu îşi luase oare abatele Ranvier îngăduinţa de a deveni apărătorul cumpliţilor nelegiuiţi, porniţi să compromită întregul ţinut? Găsea scuze monstruozităţilor săvîrşite de grevişti, ataca violent burghezimea, pe umerii căreia arunca povara întregii răspunderi. Burghezia era aceea care, deposedînd biserica de străvechile-i libertăţi, pentru a le folosi ea însăşi cu strîmbătate, făcuse din această lume un blestemat sălaş al nedreptăţii şi al suferinţei; ea era aceea care nu lăsa să se stingă învrăjbirile dintre muritori, care, prin ateismul, prin refuzul încăpăţînat de a se întoarce la credinţă, la tradiţiile de înfrăţire ale celor dintîi creştini, împingea întreaga suflare omenească spre o cumplită prăpastie. Şi îndrăznise să-i ameninţe pe bogătaşi, le atrăsese luarea-aminte că, dacă se vor arăta îndărătnici în a nu pleca urechea la glasul lui Dumnezeu, atunci, fără îndoială, atotputernicul îşi va întoarce faţa spre cei năpăstuiţi: va smulge aurul din mîinile celor necredincioşi, care se bucurau de el, şi îl va împărţi obidiţilor pămîntului, spre triumful vrerii sale în lume. Auzind toate acestea, cucernicele tremurau, notarul declara că este vorba despre cel mai înrăit socialism, cu toţii îl vedeau pe acest preot în fruntea unei bande, ce agita crucea în văzduh, prăbuşind sub grele lovituri societatea burgheză instaurată la 89.

Domnul Hennebeau, căruia toate acestea îi fură aduse la cunoştinţă, se mulţumi să spună, ridicînd din umeri :

— Dacă ne va plictisi prea mult, episcopul o să ne scape de el.

Şi în vreme ce vîntul panicii vuia astfel, de la un capăt la celălalt al cîmpiei, Étienne trăia sub pămînt, în fundul Réquillart-ului, în ascunzătoarea lui Jeanlin. Aici îşi făcuse tainiţa şi nimănui nu-i trecea prin minte că e atît de aproape. Liniştita cutezanţă a acestui refugiu, chiar în mină, în această galerie părăsită a vechiului puţ, dejucase toate cercetările. Sus, prunii sălbatici şi tufărişul de păducel, crescuţi printre schelăriile prăbuşite ale turlei, astupau intrarea ; nimeni nu se mai aventura pe acolo, căci cel ce ar fi vrut să o facă ar fi trebuit să cunoască chipul în care se putea coborî, ar fi trebuit să se agaţe de rădăcinile scoruşului, apoi, fără nici o frică, să-şi dea drumul în jos, pentru a atinge cu piciorul treptele încă solide ; apoi, şi alte piedici îl mai apărau pe Étienne : căldura înăbuşitoare din canalul puţului, o coborîre de o sută şi douăzeci de metri, plină de primejdii, apoi o alunecare de-a buşilea, legată de mari greutăţi, de vreun sfert de leghe, printre pereţii apropiaţi ai galeriei, înainte de a descoperi ticăloasa vizuină înţesată de prăzi. Étienne trăia aici în belşug ; găsise rachiu, o bucată ce mai rămăsese din scrumbia sărată şi încă alte provizii de toate felurile. Largul culcuş de fîn era minunat, nu pătrundea nici un curent de aer în această temperatură uniformă, călduţă, ca de baie. Doar lumina ameninţa să-i lipsească. Jeanlin, care, prevăzător şi cu lacăt la gură ca un sălbatic, făcea pe slujitorul, încîntat că îşi bate joc de jandarmi, îi aducea pînă şi pomadă pentru păr, deşi nu izbutise încă să pună mîna pe un pachet de lumînări.

De la a cincea zi încolo, Étienne nu-şi mai făcu lumină decît ca să mănînce. Îmbucăturile nu-i prea alunecau pe gîtlej dacă le înghiţea în întuneric. Această veşnică noapte, desăvîrşită într-una de aceeaşi negreală de păcură, era marea lui mîhnire. Putea mult şi bine să doarmă liniştit, să aibă pîine destulă şi să-i

fie cald, nimic nu era mai apăsător decît bezna. Prăbușirea acestei nopți peste el îi părea însăși năruirea propriei sale gîndiri. Acum iată că trăia din jafuri! Vechile-i deprinderi, scrupule datorite educației, își făceau loc; se mulțumea cu pîine goală, drămuindu-și rația zilnică. Dar ce putea face? Trebuia, totuși, să trăiască, misiunea sa nu era încă împlinită. O altă rușine îl copleșea, căința pentru beția aceea sălbatică, din pricina rachiului pe care-l băuse pe nemîncate, din cauza gerului, și care îl ațîțase să se arunce cu un cuțit în mînă asupra lui Chaval. Rachiul acesta răscolea în el o tainică lume, mișunînd de spaime; iadul ancestral, îndelunga ereditate de bețivi îl rostogolea, la cel dintîi strop de alcool, într-o capie pornire ucigașă. Își va afla oare sfîrșitul pe ștreang? De cînd se simțise la adăpost, în această adîncă pace a străfundurilor pămîntului, și potolit în setea-i de violență, dormise două zile încheiate, căzînd într-un somn de animal îmbuibat, răpus; dar stăruia în el aceeași stare de silă, trăia în lîncezeală, își simțea gura amară, mintea rătăcită și bolnavă, ca în urma vreunui cumplit chiolhan. Se scurse o săptămînă; Maheu și nevastă-sa, înștiințați, nu-i putură trimite nici o lumînare; fu nevoit să renunțe a vedea, ca lumea, chiar ceea ce mînca.

Acum, ceasuri întregi, Étienne zăcea întins pe culcușu-i de fîn. Gînduri nelămurite, pe care nu și le cunoștea, îi mișunau prin cap. Era simțămîntul unei superiorități, care-l scotea din rîndurile tovarășilor săi de lucru, o exaltare a omului din el, venită o dată cu cunoștințele dobîndite prin învățătură. Nicicînd nu gîndise atîta; se întreba ce anume îi pricinuise dezgustul acesta, chiar a doua zi după bezmetica goană de la o mină la alta; și nu cuteza să-și răspundă, aduceri-aminte îi stîrneau sila, ticăloșia acestor pofte josnice, animalitatea acestor instincte, miasmele tuturor acestor mizerii omenești strigate în gura mare. Cu toată neliniștea pe care o resimțea în această beznă, se temea totuși de ceasul în care se va reintoarce în colonie. Ce greață, toți acești obidiți, ducîndu-și veacul claie peste grămadă, colcăind cu toții în același hîrdău! Nici unul singur, printre ei, cu care

să discuți politică în chip serios, o existență de dobitoace, veșnic aceeași putoare de ceapă prăjită, în care te înăbuși! Ar fi vrut să le lărgească orizontul, să-i înalțe pînă la viața îmbelșugată și pînă la educația îngrijită a burgheziei, să facă din ei stăpîni; dar cîtă apă curge-va-mai pe gîrlă pînă atunci! Iar el nu se mai simțea destul de tare ca să aștepte ceasul izbînzii în această temniță a foametei. Pe nesimțite, trufia de a le fi căpetenie, veșnica-i tendință de a gîndi în locul lor îl îndepărtau de ei, insuflîndu-i mentalitatea acelor burghezi pe care îi ura de moarte.

Într-o seară, Jeanlin îi aduse un capăt de lumînare, furată din lanterna unui cărăuș; fu o mare ușurare pentru Étienne. Cînd bezna ajungea să-l năucească de tot și să-i rătăcească mințile, aprindea o clipă, pentru ca apoi, de îndată ce spulbera mrejele acestui vis rău, să stingă flacăra, folosind cu zgîrcenie această lumină, de care simțea că are nevoie ca și de pîine. Simțea în urechi vuietul tăcerii, nu deslușea decît galopul unei oștiri de șoareci, trosnetul vechilor lemnării, zvonul de zgomot ce-l face un păianjen migălindu-și borangicul. Și, cu ochii înfipți în această prăpastie călduță, mintea-i se întorcea la gîndul ce nu-i dădea pace, la ceea ce vor fi făcînd tovarășii săi de lucru colo, sus. Să-și părăsească prietenii i s-ar fi părut cea din urmă dintre mîrșăvii. Dacă se ascundea cu atîta grijă, o făcea ca să fie liber, să-i poată sfătui pe ceilalți și să poată acționa. Îndelungile sale reverii îl hotărîră, în cele din urmă, spre ce anume să tindă: în lipsă de ceva mai bun, ar fi vrut să fie ca Pluchart, să-și lase munca și să se îndeletnicească numai cu treburi politice, dar singur, într-o cameră care să fie doar a sa, sub cuvînt că preocupările gîndirii absorb întreaga viață și cer foarte multă liniște.

La începutul celei de a doua săptămîni, aflînd de la Jeanlin că jandarmii îl credeau fugit peste graniță, în Belgia, Étienne cuteză să iasă din ascunzătoare, îndată după căderea nopții. Voia să-și dea seama de starea lucrurilor și să vadă dacă era cuminte ca oamenii să mai stăruiască pe același drum. În ceea ce-l privea, socotea că bătălia fusese compromisă; înainte de iz-

bucnirea grevei, se îndoia de rezultat, şi, făcînd cum făcuse, se supusese doar faptelor; iar acum, trezit din beţia răzmeriţei, îndoiala de la început puse din nou stăpînire pe el şi nu mai credea că va putea sili compania să accepte revendicările lucrătorilor. Dar nu şi-o mărturisea încă, o spaimă îl chinuia cînd se gîndea la mizeriile unei înfrîngeri, la toată această grea povară a suferinţelor de care doar el era răspunzător. Sfîrşitul grevei nu însemna, oare, sfîrşitul propriei sale misiuni, spulberarea năzuinţelor sale, iar acest sfîrşit nu însemna, oare, prăbuşirea sa în aceeaşi viaţă de îndobitocire din mină şi în aceeaşi dezgustătoare existenţă în colonia minerilor? Şi, cu toată onestitatea, fără vreo josnică socoteală făţarnică, se străduia să-şi regăsească credinţa, să-şi dovedească sieşi că rezistenţa era cu putinţă, că în faţa eroicei sinucideri a muncii capitalul se va distruge singur.

Şi, într-adevăr, de-a lungul întregului ţinut cutreiera zvonul prelung al năruirilor. Noaptea, cînd, aidoma unui lup ce-şi părăseşte pădurea, rătăcea prin întunecata cîmpie, i se părea că aude, de la un capăt pînă la celălalt al plaiurilor, prăbuşirile falimentelor. Nu mai dădea, de-a lungul marginilor de drum, decît peste uzine închise, moarte, ale căror construcţii putrezeau sub cerul livid. Mai cu seamă fabricile de zahăr suferiseră; fabricile de zahăr Hoton şi Fauvelle, după ce reduseseră numărul lucrătorilor, se prăbuşiseră, una după alta. La Dutilleul, cea din urmă piatră de moară se oprise în a doua sîmbătă a lunii, iar fabrica de frînghii Bleuze, pentru cablurile de mină, era lovită de moarte din pricina grevei. Cît despre starea de lucruri din Marchiennes, aceasta se agrava pe zi ce trecea: la fabrica de sticlărie Gagebois toate focurile erau stinse, la atelierele de construcţii Sonneville concedierile nu mai încetau, la întreprinderile Forje, din trei furnale înalte, doar unul funcţiona. Nici o flacără a vreuneia dintre bateriile cuptoarelor de cocs nu ardea la orizont. Greva minerilor din Montsou, care fusese provocată de criza industrială înrăutăţită de doi ani tot mai mult, o accentua, la rîndu-i, pe aceasta din urmă, grăbind, astfel, dezastrul. Pricinilor de suferinţă

de pînă acum, adică încetarea comenzilor de către America, sufocarea capitalurilor imobilizate de supraproducție, li se adăuga, de astă dată, și lipsa neașteptată a cărbunelui pentru cele cîteva cazane care mai funcționau încă ; și aceasta era suprema agonie, dispariția alimentului pe care puțurile nu-l mai furnizau mașinilor. Speriată de această stare generală, compania, reducîndu-și extracția și flămînzindu-și lucrătorii, se pomenise, în chip fatal, încă de la sfîrșitul lui decembrie, fără un dram de cărbune în depozitele minelor ei. Toate se legau între ele, urgia ce bîntuia venea de departe, o prăbușire aducea după sine o alta, întreprinderile industriale se rostogoleau, strivindu-se reciproc, în ritmul unei atît de rapide înlănțuiri de catastrofe, încît căderile ce le urmau răsunau pînă în fundul centrelor învecinate, Lille, Douai, Valenciennes, unde bancherii, luînd-o la fugă, lăsau în ruină familiile ce le încredințaseră banii.

Adeseori, la vreo cotitură a drumului, Étienne se oprea, în noaptea înghețată, ca să asculte trosnetele acestor surpări, abătute ca grindina. Respira, sorbind pînă în fundul rărunchilor bezna, bucuria neantului îl cotropea, nădejdea că va sosi și ziua nimicirii vechii lumi, cînd toate averile vor fi prefăcute în pulbere și cînd tăvălugul egalității va trece de-a lungul și de-a latul pămîntului. Dar minele companiei îl interesau, îndeosebi, în acest masacru. O pornea iar la drum, orbecăind în întuneric, le vizita, una după alta, fericit cînd băga de seamă vreo nouă pagubă. Se produceau necurmate surpări, de o gravitate crescîndă, pe măsură ce galeriile erau tot mai mult lăsate în paragină. Deasupra galeriei nordice a minei Mirou surpările solului sporeau într-un astfel de ritm, încît drumul spre Joiselle, pe o distanță de o sută de metri, fusese înghițit ca de un cutremur de pămînt ; iar compania, fără a mai precupeți prețurile, plătea proprietarilor pămînturile lor înghițite, neliniștită de zvonurile ce se răspîndeau în jurul acestor accidente. Minele Crève-coeur și Madeleine, cu straturi foarte alunecoase, se astupau din ce în ce mai mult. Se zvonise că la mina Victoire doi contramaiștri fuseseră îngropați într-o asemenea prăbușire ;

o vină de apă inundase mina Feutry-Cantel; trebuia să se facă zidării, pe o lungime de un kilometru, într-o galerie de la Saint-Thomas, unde lemnăria, prost întreținută, se prăbușea din toate părțile. Astfel ajunseseră lucrurile, încît, din oră în oră, cheltuieli tot mai uriașe, spărturi căscate în dividendele acționarilor, o rapidă distrugere a minelor, trebuiau, cu timpul, să înghită, în cele din urmă, faimoasele acțiuni ale Montsou-ului, cu valoarea lor însutită în răstimpul unui veac.

Și atunci, în fața acestor repetate lovituri, nădejdea reinvia în sufletul lui Étienne, care sfîrșise prin a fi încredințat că o a treia lună de rezistență din partea minerilor va răpune monstrul, moleșita și ghiftuita fiară, adăstînd ghemuită, colo jos, aidoma unui idol, în tainicu-i templu. El știa că, în urma tulburărilor din Montsou, o vie emoție pusese stăpînire pe jurnalele din Paris, o întreagă polemică violentă între gazetele cîrmuirii și acelea ale opoziției; povestiri înfricoșătoare, exploatate mai cu seamă împotriva Internaționalei, din pricina căreia imperiul tremura, după ce el însuși o încurajase; iar Regia, nemaicutezînd a se preface surdă, binevoi să trimită doi administratori, care veniseră în anchetă, dar parcă regretînd și nelăsînd să se vadă că i-ar neliniști deznodămîntul, atît de nepăsători, încît după trei zile plecaseră, declarînd că lucrurile mergeau cum nu se poate mai bine. Pe de altă parte, totuși, i se dădeau asigurări că în răstimpul vizitei acești domni fuseseră necontenit în conferință, desfășurînd o febrilă activitate, năpădiți de treburi, despre care nimeni din jurul lor nu sufla o vorbă. El bănuia că s-au prefăcut a fi liniștiți, ajunsese chiar să socotească plecarea lor drept fugă înspăimîntată, sigur acum de izbîndă, de vreme ce acești oameni grozavi lăsau toate baltă.

Dar în noaptea următoare Étienne fu din nou deznădăjduit. Compania avea spete prea late ca să fie atît de ușor zdrobită: putea pierde milioane, căci mai tîrziu avea să se despăgubească tot pe spinarea lucrătorilor, împuținîndu-le pîinea. În noaptea aceasta, ajungînd pînă la Jean-Bart, ghici adevărul cînd un paznic îi spuse că, după cîte se zvoneau, Vandame va fi cedat

Montsou-ului. Se spunea că la Deneulin era o mizerie vrednică de milă, mizeria bogaţilor, tatăl bolnav că se simţea cu miinile legate, îmbătrînit de grijă pentru soarta banilor săi, şi două fete zbătîndu-se printre furnizorii gospodăriei, încercînd să-şi salveze măcar cămăşile. Mai mică era suferinţa în coloniile înfometate decît în această casă de burghezi, care se ascundeau ca să bea apă goală. La mina Jean-Bart nu se reluase lucrul, iar la Gaston-Marie fusese necesară înlocuirea pompei; fără a mai pune la socoteală că, cu tot zelul depus, se produsese, totuşi, un început de inundare, care, pentru a i se înlătura urmările, impunea cheltuieli mari. Deneulin, în cele din urmă, lăsînd la o parte ruşinea, se hotărîse să-i ceară un împrumut de o sută de mii de franci lui Grégoire, al cărui refuz, deşi îl bănuia, îl lovi de moarte; dacă îl refuza, spusese acesta, o făcea din afecţiune pentru el şi ca să-i cruţe o zbatere zadarnică; şi îi dădea sfatul de a vinde. El răspundea într-una nu, cu toată înverşunarea. Turba de mînie că trebuia să acopere cheltuielile pricinuite de pagubele de pe urma grevei; la început, nădăjduia că va afla ispăşirea prin moarte, simţind cum îi năvăleşte sîngele în cap şi cum îl gîtuie apoplexia. După aceea, însă, ce era să facă? Începuse să plece urechea la tot felul de oferte. Era hărţuit, i se deprecia această strălucită pradă, puţul acesta reparat, înzestrat cu utilaje noi şi căruia numai lipsa banilor trebuincioşi pentru pornire îi paraliza extragerea. Trebuia să se socotească fericit dacă va smulge măcar atît cît să-şi poată plăti creditorii. Se zbătuse două zile împotriva administratorilor, care-şi făcuseră tabăra la Montsou, furios din pricina calmului cu care abuzau de încurcăturile sale financiare şi strigîndu-le: „Niciodată!" cu glasu-i tunător. Iar lucrurile rămăseseră în acest punct; ei se reîntorseseră la Paris, pentru a-i pîndi, cu toată răbdarea, cel din urmă horcăit. Étienne mirosi această compensaţie a dezastrelor, cuprins din nou de deznădejde în faţa neînvinsei forţe a marilor capitaluri, atît de puternice în bătălie, încît se îngrăşau de pe urma acestor înfrîngeri, înghiţind hoiturile celor mici, căzuţi alături.

Din fericire, a doua zi Jeanlin îi aduse o ştire plăcută. La Voreux, ghizduirea puţului era ameninţată să se strice, apele pătrundeau prin toate încheieturile, şi fusese nevoie de o echipă de dulgheri care se apucaseră să repare stricăciunile în mare grabă.

Pînă acum Étienne ocolise mina Voreux, neliniştit de veşnica siluetă neagră a santinelei înfipte pe rambleu, deasupra cîmpiei. Straja aceasta nu putea fi evitată; domina împrejurimile, de la înălţime, ca un stindard al regimentului. Către ceasurile trei de dimineaţă, cerul se întunecă; Étienne se duse la mina Voreux, unde tovarăşii săi de lucru îl puseră în curent cu starea proastă a ghizduirii puţului: după părerea lor, totul trebuia refăcut de urgenţă, ceea ce ar fi oprit extragerea vreme de încă trei luni. Mult timp dădu tîrcoale, ascultînd ciocanele dulgherilor lovind în puţ. Îi sălta inima de bucurie cînd se gîndea la această rană care trebuia pansată.

În zorii zilei, cînd se întoarse, regăsi santinela pe rambleu. De astă dată îl va vedea, cu siguranţă. Mergea, cugetînd la aceşti ostaşi luaţi din popor şi înarmaţi împotriva poporului. Cît de uşor ar triumfa revoluţia dacă, deodată, armata s-ar declara de partea ei! Ar fi de ajuns ca muncitorii, ţăranii, în cazărmi, să-şi amintească de propria lor origine. Aceasta era primejdia de moarte, spaima cea mai mare, care-i făcea pe burghezi să le clănţăne dinţii cînd se gîndeau la o posibilă întoarcere a armelor împotriva lor. În două ceasuri ar fi cu toţii raşi de pe suprafaţa pămîntului, nimiciţi, cu tot huzurul şi ticăloşiile vieţii lor pline de nedreptăţi. Se şi spunea că regimente întregi erau bîntuite de molima socialismului. Era, oare, adevărat? Oare dreptatea avea să vină în lume graţie gloanţelor împărţite de burghezi? Şi, cu inima prinsă de o altă nădejde, tînărul Étienne visa că însuşi regimentul, ale cărui santinele păzeau minele, se va alia cu greviştii, trecînd prin foc şi sabie întreaga companie şi dînd mina, în cele din urmă, pe miinile minerilor.

Atunci îşi dădu seama că urca pe rambleu, cu capul vuind de aceste gînduri. De ce n-ar sta de vorbă cu acest ostaş? Va afla în ce ape se scaldă. Cu un aer

nepăsător, se tot apropia, ca şi cum ar fi strîns resturi de lemnărie. Santinela adăsta neclintită.

— Ce spui, camarade? Afurisită vreme! zise, în cele din urmă, Étienne. Cred că o să dea zăpadă.

Era un soldat mărunţel, foarte bălai, cu un chip blînd şi palid, plin de pistrui. Avea, în mantaua ostăşească pe care o purta, stinghereala unui recrut.

— Da, aşa cred, murmură el.

Şi cu ochii săi albaştri privea lung spre lividul cer al unor zări fumurii, un cer a cărui funingine, în depărtare, se lăsa, apăsătoare ca plumbul, pe cîmpie.

— Ce neghiobie să fii ţintuit aici, ca să te pătrundă frigul pînă-n oase, continuă Étienne. Parcă s-ar aştepta năvălirea barbarilor. Şi, după alte toate, mai suflă într-una şi vîntul pe-aici!

Micul soldat dîrdîia de frig, fără să se plîngă. E drept că se afla acolo un bordei, în care se adăpostea bătrînul Bonnemort, noaptea, cînd bătea uraganul. Dar, neavînd voie, potrivit consemnului, să părăsească creştetul rambleului, ostaşul nu se clintea din postul său, iar mîinile îi erau atît de înţepenite de frig, încît nu mai simţea puşca. Făcea parte din detaşamentul celor şaizeci de soldaţi care păzeau mina Voreux; şi cum îi venea foarte des rîndul acestei amarnice străjuiri, înfruntase de multe ori primejdia de a înţepeni acolo, cu picioarele degerate. Aşa îi cerea datoria; această pasivă supunere sfîrşise prin a-l toropi, răspunzînd întrebărilor puse de Étienne prin bîiguieli ca ale unui copil somnoros.

Zadarnic încercă Étienne, vreme de un sfert de ceas, să-l facă să vorbească despre politică. Răspundea cînd cu un da, cînd cu un nu, părînd a nu înţelege nimic; unii camarazi spuneau despre căpitanul lor că e republican; în ceea ce-l privea, habar nu avea, iar lucrul acesta îi era cu totul indiferent. Dacă i s-ar da ordin să tragă, ar trage, ca nu cumva să fie pedepsit. Lucrătorul îl asculta, cuprins şi el de ura poporului împotriva armatei, împotriva fraţilor cărora, o dată cu turul pantalonilor de purpură, li se mai dădea şi cîte o inimă de împrumut.

— Ia spune-mi, cum te cheamă?

— Jules.

— Şi de unde eşti de fel?

— Ia, de colo, din Plogof... Ca spre a-i arăta, întinsese braţul la întîmplare. Asta era în Bretania. Mai mult nu ştia. Micu-i obraz palid se însufleţi. Începu să rîdă înviorat: Am o mamă şi o soră. Cu siguranţă că mă aşteaptă. O, dar o să mai treacă vreme pînă să le văd... Cînd am plecat la cătănie, m-au însoţit pînă la Pont-l'Abbé. Am împrumutat calul lui Lepalmec şi, venind în jos pe povîrnişul de la Audierne, fusese cît pe-aci să-şi rupă picioarele. Văru-meu, Charles, ne aştepta cu cîrnaţi, dar muierile prea boceau, şi mîncarea ne-a rămas în gît... O, Doamne, o, Doamne! Ce departe e pînă acasă!

Ochii i se umeziră, dar el rîdea mai departe. Stearpa întindere a Plogof-ului, această sălbatică fîşie de pămînt a Raz-ului, spintecînd apa mării, bîntuită de vijelii, îi apărea, într-o feerie de lumină, în trandafiriul anotimp al tufişurilor înflorite.

— Spune-mi, te rog, întrebă el, crezi că dacă n-am nici o pedeapsă, o să capăt o învoială de o lună în ăşti doi ani?

Atunci Étienne îi vorbi despre Provenţa, pe care o părăsise din fragedă copilărie. Se lumina de-a binelea, fulgi de zăpadă începeau să plutească prin văzduhul cerului pămîntiu. Şi el sfîrşi prin a se nelinişti, zărindu-l pe Jeanlin, care se tot învîrtea prin mărăciniş, năucit că îl vede acolo sus. Îi făcea semn cu mîna, chemîndu-l. Ce rost avea visul acesta de înfrăţire cu ostaşii? Pînă să se împlinească, au să mai treacă ani şi ani, iar zădărnicia acestei încercări îl mîhnea de parcă s-ar fi aşteptat să şi reuşească. Dar, deodată, Étienne înţelese tîlcul semnului pe care i-l făcea Jeanlin: urma să se schimbe garda; plecă, se întoarse fugind, ca să se pitească sub pămînt, la Réquillart, cu inima şi mai zdrobită de certitudinea înfrîngerii, în vreme ce ştrengarul, gonind în urmă-i, spunea că otreapa asta scîrboasă de răcan chemase corpul de gardă ca să tragă în ei.

Pe creştetul rambleului, Jules rămăsese neclintit, privind, cu ochii pierduţi, la fulguirea zăpezii ce cădea pe pămînt. Sergentul se apropia cu oamenii săi; fură schimbate strigătele reglementare:

— Cine-i ?... Înaintează şi spune parola!

Şi se auziră, pornind iarăşi, paşii grei, ce răsunau ca în ţinuturi cucerite. Deşi se luminase de-a binelea, nimic nu se clintea încă în colonii; minerii tăceau, mocnind îndîrjiţi sub apăsarea cizmei militare.

2

Zăpada cădea de două zile; dimineaţă încetase ninsoarea, un ger straşnic îngheţa uriaşa întindere de zăpadă, iar acest ţinut negru — cu drumuri de cerneală, cu zidurile şi cu arborii pudraţi cu pulbere de cărbune — era cu totul şi cu totul alb, de o albeaţă fără de pereche, către nesfîrşita zare. Colonia celor „două sute patruzeci" zăcea ca pierită sub zăpadă. Nici o dîră de fum nu se vedea ieşind din hogeacurile acoperişurilor. Casele fără foc, ca şi caldarîmul drumului de îngheţate ce erau, nu mai topeau stratul gros de zăpadă ce le acoperea olanele. Cît cuprindeai cu ochii nu se zărea decît o întindere de albe lespezi de piatră pe cîmpia cea albă, o viziune de cătun neînsufleţit, înveşmîntat în linţoliu-i de moarte. Doar tropăitul patrulelor lăsase amestecate urme de noroi de-a lungul străzilor.

În casa Maheu, cele din urmă resturi de cărbune fuseseră arse în ajun; şi nici vorbă nu mai putea fi să mai scormonească prin rambleu pe această vreme haină, cînd nici măcar vrăbiile nu mai găseau un fir de iarbă. Alzire, pentru că se încăpăţînase să răscolească zăpada cu bietele-i mîini, zăcea acum rău bolnavă. Mama Maheu trebuise s-o învelească într-o zdreanţă de cuvertură, în aşteptarea doctorului Vanderhaghen, la care se şi dusese de două ori, fără să-i fi putut da de urmă; fata în casă îi făgăduise, totuşi, că domnul doctor va trece pe la colonie înainte de

căderea nopții, așa că îl pîndea, în picioare, la fereastră, în vreme ce fetița bolnavă, care voise să se dea jos din pat, dîrdîia de frig pe un scaun, amăgindu-se cu gîndul că e mai bine acolo, lîngă mașina de gătit, în care nu era nici urmă de foc. În fața ei, bătrînul Bonnemort, cu picioarele umflate iarăși, părea că doarme. Nici Lénore, nici Henri nu se întorseseră încă acasă; în tovărășia lui Jeanlin, băteau drumurile, ca să cerșească gologani. Doar Maheu se mai mișca prin încăperea goală, cu pașii grei, lovindu-se de fiecare dată de perete, cu aerul năuc al unei fiare ce nu-și mai vede zăbrelele cuștii. Și gazul se isprăvise, dar răsfrîngerile zăpezii de afară sclipeau atît de albe, încît, deși se așternuse noaptea, ele mai aruncau o șovăielnică lumină în odaie.

Se auzi un zgomot de saboți, iar cumătra Levaque, dînd ușa în lături ca o vijelie, urlă din prag, ca scoasă din minți, către mama Maheu:

— Va să zică tu ești aia care ai spus că îmi sileam chiriașul să-mi dea cîte un franc de fiecare dată cînd se culca cu mine!

Cealaltă ridică din umeri.

— Dă-mi pace, n-am spus nimic... Mai întîi de unde știi?

— Am aflat că tu ai zis așa, și nu e nevoie să știi de la cine anume... Ba chiar ai spus că ne și auzeai făcîndu-ne mendrele de după peretele casei tale și că gospodăria mea se năclăiește în murdărie pentru că nu-mi arde, tot timpul, decît de porcării... Mai spune și acum, dacă-ți dă mîna, că nu tu ai spus, hai?

În fiecare zi izbucneau gîlcevi din pricina necurmatelor clevetiri muierești. Mai cu seamă între familiile ce locuiau ușă în ușă, certurile și împăcările nu mai conteneau. Dar niciodată, ca acum, o atît de haină învrăjbire nu le asmuțise pe una împotriva celeilalte. De cînd cu greva, foamea le învenina ura și simțeau pornirea de a lovi: o ceartă dintre două cumetre sfîrșea prin a împinge doi bărbați să se omoare între ei.

Tocmai în clipa aceea sosea, la rîndu-i, și Levaque, tîrîndu-l cu de-a sila pe Bouteloup după sine.

— Poftim, uite prietenul, să ne spună dumnealui dacă e adevărat că i-a dat neveste-mi vreun franc ca să se culce cu ea.

Chiriașul, ascunzîndu-și blîndețea speriată în barba sa mare, tăgăduia, se bîlbîia :

— O... vai de mine, da de unde, asta nu... niciodată, nimic, nici pomeneală !

Deodată Levaque deveni amenințător, cu pumnul sub nasul lui Maheu :

— Să știi că mie treaba asta nu-mi convine de loc. Dacă ai o asemenea muiere, frînge-i oasele... Va să zică și tu crezi ce a spus ea ?

— Ei, fir-ar al dracului ! strigă Maheu, furios că fusese smuls din nesimțirea ce-l copleșise. Cum de vă mai arde de asemenea trăncăneli ? Nu avem și așa destule necazuri ? Lasă-mă-n pace, dacă nu vrei să te snopesc în bătaie !... Și mai întîi cine a spus că nevastă-mea a făcut treaba asta ?

— Cine a spus ?... Pierrona a spus-o !

Mama Maheu izbucni într-un rîs ascuțit și, întorcîndu-se spre vecina Levaque :

— Aha ! Pierrona... Ei bine, dacă-i așa, atunci ascultă ce mi-a spus ea mie ! Da ! Mi-a spus că te culci cu bărbații tăi, cu amîndoi deodată, cu unul dedesubt și cu celălalt deasupra !

Din clipa aceea nu mai fu chip să se înțeleagă. Cu toții se miniaseră ; Levaque și nevastă-sa aruncau în obraz celorlalți doi cîte și mai cîte spusese Pierrona pe socoteala lor, cum că o vînduseră pe Catherine și că se dedaseră, de la mic la mare, la toate destrăbălările, luînd fel de fel de boli lumești aduse de Étienne de pe la tîrfele de la *Volcan*.

— A spus ea una ca asta, a spus ea una ca asta ?! urla Maheu. Foarte bine ! Dacă-i așa, mă duc eu la ea, și dacă spune că așa a spus, îi bag pumnul în bot !

Maheu o zbughise afară, Levaque și cu nevastă-sa după el, ca să depună mărturie, în vreme ce Bouteloup, care avea groază de vrajbă, se furișă spre casă. Ațîțată de această discuție, mama Maheu ieșea și ea, cînd un scîncet al Alzirei o opri. Legă capetele cuverturii în care învelise trupul tremurînd al fetiței și se întoarse

să aştepte, in faţa ferestrei, cu ochii pierduţi. Şi doctorul ăsta, care nu mai venea odată!

La uşa Pierronilor, Maheu, Levaque, şi nevastă-sa dădură peste Lydie, care ţopăia în zăpadă. Casa era închisă, doar o fîşie de lumină se strecura prin crăpătura unui oblon; copila răspunse întîi încurcat la întrebările lor: nu, tatăl ei nu mai era acasă, se dusese la spălătorie, unde era mama Brûlé, ca să aducă rufele acasă. Apoi Lydie se fîstîci şi nu mai voi să le spună ce făcea maică-sa. În cele din urmă, îşi dădu drumul, cu un rîs de vicleană ură: maică-sa o dăduse pe uşă afară din pricină că nu putea sta de vorbă cu domnul Dansaert, care era acolo. Acesta, de cum se făcuse ziuă, se plimbase prin colonie, insoţit de doi jandarmi, încercînd să strîngă lucrători, folosind autoritatea sa faţă de cei slabi, punîndu-le tuturora în vedere că dacă luni nu vor cobori la lucru în mina Voreux, compania hotărîse să angajeze lucrători belgieni. Şi cum era către căderea nopţii, găsind-o pe Pierrona singură, spusese jandarmilor să plece; apoi rămăsese la ea, ca să bea împreună un pahar de rachiu, în căldura îmbietoare de la gura sobei.

— Sst, tăceţi, trebuie să-i vedem! murmură Levaque, cu un rîs dezmăţat. O să ne lămurim noi mai pe urmă... Hai, şi tu cară-te de-aici, spurcăciune mică!

Lydie se dădu cîţiva paşi înapoi, în vreme ce el privi cu un ochi prin crăpătura oblonului. Îşi înăbuşi mărunte izbucniri de rîs; spinarea îi sălta, fremătînd. Cumătra Levaque, la rîndu-i, privi şi ea, dar, făcînd o strîmbătură ca de greaţă, spuse că-i făcea scîrbă să vadă aşa ceva. Maheu, care o dăduse la o parte ca să privească şi el, declară că ceea ce văzuse merita toate paralele. Şi începură, unul după altul, să azvîrle fiecare cîte o ocheadă, aşa ca la o panoramă. Dogoarea focului încins înveselea încăperea, care strălucea de curată ce era; pe masă plăcinte, o sticlă şi pahare; în sfîrşit, ospăţ, nu glumă, aşa încît ceea ce le fusese dat să vadă înăuntru îndîrji, în cele din urmă, pe cei doi bărbaţi, care, dacă altele ar fi fost împrejurările, ar fi rîs şase luni în şir. Că făcea ce făcea, cu poalele peste cap, era lucru de haz. Dar, la dracu! nu era

porcească treabă să tot inghită la zaharicale ca să prindă puteri pentru toate mendrele, pe care și le făceau colo, la căldurică, cită vreme ceilalți oameni nu aveau nici un codru de piine și nici o fărimă de cărbune ?

— Vine tata ! strigă Lydie, luind-o la goană.

Pierron se întorcea liniștit de la spălătorie, cu legătura de rufe pe umăr. Îndată, Maheu îl și luă în primire :

— Ia spune, am aflat că nevastă-ta spune că eu am vindut-o pe Catherine și că noi, cu toți ai casei, ne-am dedat desfriului. Dar, la tine, cum ți-o plătește pe nevastă-ta domnul ăla, care tocmai se-nfruptă din carnea ei ?

Zăpăcit, Pierron nu înțelegea nimic, cind tocmai in acea clipă Pierrona, speriată de tămbălăul de afară, se pierdu cu firea în asemenea măsură, încit întredeschise ușa, ca să-și dea seama de ceea ce se întîmplă. O văzură, roșie pină în virful urechilor, cu pieptul afară, cu fusta încă ridicată, prinsă de cingătoare, în vreme ce în fundul încăperii, Dansaert, în panică, se grăbea să-și tragă pantalonii. Contramaistrul o șterse și se făcu nevăzut, tremurind de frică ca nu cumva să ajungă pină la urechile directorului o asemenea ispravă. Atunci se produse un scandal nemaipomenit, cu rîsete, cu huiduieli, cu înjurături.

— Și tu care spui într-una despre altele că sint murdare ! strigă cumătra Levaque către Pierrona. Să știi că nu-i de loc de mirare că, în ce te privește, ești curată, de vreme ce te freacă șefii !

— Ah, poftim cui îi dă mina să trăncănească ! reîncepu Levaque. Ia te uită ce otreapă a putut spune că nevastă-mea se culcă și cu mine și cu chiriașul meu, cu amindoi deodată, cu unul dedesubt și cu ălălalt deasupra !... Da, da, mi s-a spus că așa ai spus !

Dar, potolită, Pierrona ținea piept acestor vorbe de ocară, disprețuitoare, simțindu-se tare pe ea, sigură că e și cea mai frumoasă, și cea mai bogată.

— Ce-am spus am spus, lăsați-mă-n pace, și gata !... Ce vă privesc pe voi treburile mele, invidioși ce sinteți ?! Aveți pică pe noi pentru că punem bani deo-

parie, la casa de economii. Haide, vedeți-vă de treabă! Puteți spune tot ce vreți, bărbatul meu știe ce căuta domnul Dansaert la noi.

Și, într-adevăr, Pierron se înfuria și lua apărarea nevestei-si. Cearta luă o nouă întorsătură, îl făcură vîndut, iscoadă, cîine al companiei, fu învinuit că se zăvorăște în casă ca să se îndoape cu fel de fel de bunătăți, cu care șefii îi plăteau trădările. Dar și el, nelăsîndu-se mai prejos, răspundea, pretindea că Maheu îi strecurase sub ușă o hîrtie cu amenințări, o foaie cu două oase de mort încrucișate și cu un pumnal deasupra. Și, în cele din urmă, cearta trebui să se încheie cu o bătaie între bărbați, adică așa cum se terminau toate certurile dintre femei de cînd foamea începuse să-i îndîrjească chiar și pe cei mai pașnici. Maheu și Levaque se năpustiră asupra lui Pierron, lovindu-l cu pumnii, așa încît trebuiră să fie despărțiți.

Sîngele curgea șiroaie din nasul ginerelui ei, cînd mama Brûlé se întorcea și ea de la spălătorie. Pusă la curent cu cele întîmplate, se mulțumi să spuie doar atît:

— Porcul ăsta mă face de rușine.

Strada rămase iar pustie, nici măcar o umbră nu-și așternea pata pe albul zăpezii, iar colonia, care căzuse iarăși în neînsuflețita-i încremenire, crăpa de foame, sub năprasnicul ger.

— Și cu doctorul ce s-a întîmplat? întrebă Maheu, închizînd ușa.

— N-a venit, răspunse mama Maheu, așteptînd întruna, în picioare, la fereastră.

— Copiii s-au întors?

— Nu, nu s-au întors.

Maheu începu din nou, cu mersu-i greoi, să străbată încăperea, de la un perete la celălalt, cu aerul său de vită înjunghiată. Înțepenit în scaun, taica Bonnemort nici măcar nu ridicase capul. Nici Alzire nu rostea o vorbă, încercînd să-și stăpînească tremurul, ca să-și cruțe părinții; dar, cu toată tăria de a îndura suferința, dîrdîia din cînd în cînd atît de tare, încît i se auzea tremurul ce făcea să foșnească cuvertura în care îi era învelit pipernicitu-i trup de copilă infirmă, în

vreme ce, cu ochii ei mari deschiși, privea în tavan palida răsfrîngere a grădinilor albe, ce arunca în odaie un licăr de lumină ca al lunii.

Înfruntau acum suprema agonie în casa golită, ajunsă la deznodămîntul final. Fețele saltelelor luaseră și ele drumul linii vîndute la negustătorii de vechituri; după aceea se duseseră și cearșafurile, și rufăria, adică tot ceea ce mai putea fi vîndut. Într-una din seri dăduseră pe zece bani o batistă de-a bunicului. Lacrimi curgeau de fiecare dată cînd trebuia să se despartă de vreun lucru din biata lor gospodărie, iar mama Maheu încă se mai văicărea pentru că într-o zi dusese, ascunsă în fustă, ca s-o vîndă, trandafiria cutie de carton, vechiul dar făcut de bărbatul ei, așa cum ai duce un prunc ca să-l lepezi la ușa vreunei case. Ajunseseră despuiați, nu-și mai puteau vinde decît pielea, atît de zbîrcită și de sluțită, încît nu s-ar fi găsit nimeni care să le dea pe ea o para chioară. De aceea nici măcar nu-și dădeau osteneala de a mai căuta ceva, știau foarte bine că nu mai aveau nimic, că ajunseseră la capăt, că nu puteau nădăjdui să găsească nici măcar o lumînare, nici măcar o așchie de cărbune, nici măcar un singur cartof; și-și așteptau moartea, mîhniți doar de soarta copiilor, îndîrjiți împotriva acestei zadarnice cruzimi ce abătuse boala asupra bietei fetițe, mai și chinuind-o înainte de a o ucide.

— În sfîrșit, iată-l c-a venit! spuse mama Maheu.

O siluetă neagră trecu prin fața ferestrei. Ușa se deschise. Dar nu era de loc doctorul Vanderhaghen; îl recunoscură pe noul preot, abatele Ranvier, care nu păru de fel uimit că nimerise în această casă neînsuflețită, fără lumină, fără foc, fără pîine. Apucase să intre la trei vecini, colindînd din casă în casă, strîngînd, precum Dansaert cu jandarmii săi, oameni binevoitori; și îndată începu să-i lămurească, cu glasu-i fierbinte, al celui răscolit de o credință:

— De ce n-ați venit duminică la slujbă, copiii mei? Faceți un păcat, numai biserica vă poate mîntui... Haideți, făgăduiți-mi că veți veni duminica viitoare.

Maheu, după ce îi aruncă o privire, începu din nou să măsoare încăperea cu pași-i greoi, fără să scoată o vorbă. Mama Maheu fu aceea care-i răspunse :

— La biserică, părinte, la ce bun ? Preamilostivul Dumnezeu nu-și bate, oare, joc de noi ?... Poftim, ce i-a făcut fetița mea de o scutură frigurile ? Parcă n-am avea și așa destule necazuri ! Trebuie să mi-o mai și îmbolnăvească, tocmai cînd nu pot nici măcar să-i dau un ceai cald...

Atunci preotul, în picioare, le vorbi îndelung. Exploata greva, această groaznică mizerie, înverșunarea aceasta cumplită a foametei, cu patima unui misionar care propovăduiește sălbaticilor în vederea izbîndirii crezului său. Spunea că biserica este de partea nevoiașilor, că ea va aduce, într-o zi, dreptatea pe pămînt, atrăgînd mînia atotputernicului asupra nedreptăților săvîrșite de cei bogați, că această zi își va revărsa, în curînd, lumina asupra lumii, căci bogătașii uzurpaseră tronul Domnului, ajunseseră să cîrmuiască fără Dumnezeu, răpindu-i în chip nelegiuit puterea. Dar dacă muncitorii voiau să aibă parte de o dreaptă împărțire a bunurilor acestei lumi, ei trebuie să-și încredințeze de îndată soarta în miinile preoților, tot astfel după cum la moartea lui Isus toți cei slabi și umili strînsu-s-au în jurul apostolilor. Ce puteri ar avea papa, pe ce oaste s-ar sprijini clerul în ziua în care porunca i-ar fi ascultată de uriașa mulțime a muncitorilor ! Într-o singură săptămînă lumea ar fi izbăvită de cei răi, stăpînii nevrednici ar fi alungați și s-ar introna, în cele din urmă, adevărata domnie a celui atotputernic, fiecare ar fi răsplătit după merite, iar legea muncii ar orîndui fericirea tuturora.

Ascultîndu-l, mamei Maheu i se părea că îl aude pe Étienne, în serile de veghe din toamnă, vestindu-le sfîrșitul tuturor suferințelor lor. Numai că sutanele popilor nu-i inspiraseră niciodată încredere.

— Sînt prea frumoase toate cîte mi le spuneți acum, părinte, făcu mama Maheu. Dar asta înseamnă că nu vă mai înțelegeți cu burghezii... Toți ceilalți preoți pe care i-am avut luau masa la direcție, iar pe noi ne amenințau cu iadul de îndată ce ne auzeau cerînd pîine.

Abatele începu, din nou, să vorbească, spunînd că e vrednică de plîns neînțelegerea dintre biserică și norod. Prin fraze cu subînțeles, el lovea acum în preoții din orașe, în episcop, în preaînaltul cler, ghiftuit de huzur, lacom de dominație, pactizînd cu burghezia liberală, în prostia propriei sale orbiri, fără să-și dea seama că însăși această burghezie îi smulgea din mîini imperiul asupra lumii. Mîntuirea va veni de la preoții de țară, cu toții se vor ridica pentru a reinstaura împărăția lui Cristos, sprijinindu-se pe ajutorul celor nevoiași ; și părea că se și afla în fruntea lor, îndreptîndu-și de la mijloc ciolănosu-i trup, ca o căpetenie de tabără, ca un revoluționar al Evangheliei, cu ochii scăldați de o asemenea văpaie, încît luminau încăperea întunecată. Această înflăcărată predică îl zvîrlea în vîltoarea cuvintelor mistice, iar bieții oameni, nemaiputîndu-le urmări, nu le mai pricepeau tîlcul.

— Nu e nevoie de atîta vorbă, mîrîi deodată Maheu, ați fi făcut mai bine dacă începeați prin a ne aduce o pîine.

— Veniți duminică la biserică, spuse preotul, Domnul va avea grijă de toate !

Și plecă ; intră la Levaque, ca să-i lumineze și pe ei întru ale Domnului, atît de încrezător în visul supremei izbînzi a bisericii, vădind un atît de adînc dispreț pentru fapte, încît alerga astfel prin coloniile de mineri, fără să aștepte vreo miluire, cu mîinile goale, trecînd prin rîndurile acestei gloate omenești muritoare de foame, el însuși ca un biet oropsit, care vedea în suferință imboldul mîntuirii.

Maheu străbătea într-una, în sus și în jos, încăperea ; nu se auzea decît aceeași monotonă și greoaie mișcare, ce făcea să se zguduie podeaua. Se desluși ceva ca hîrîitul unui scripete ruginit : taica Bonnemort scuipa în soba rece. Apoi, iarăși aceeași cadență a pașilor prin odaie. Alzire, toropită de fierbințeală, începuse să delireze încet, rîzînd, părîndu-i-se că era cald și că se juca la soare.

— Afurisită soartă ! murmură mama Maheu după ce îi atinse cu mîna obrajii, uite-o cum arde... Nu-l mai

aştept pe porcul ăla. Pesemne că hoţii ăştia nu-i mai dau voie să ne intre în casă.

Vorbea despre medic şi despre companie. Avu totuşi o tresărire de bucurie cînd văzu deschizîndu-se din nou uşa. Dar, slobode, braţele îi căzură iarăşi ; rămase ţeapănă, cu fruntea întunecată.

— Bună seara, spuse cu jumătate de glas Étienne, după ce, cu grijă, închise uşa în urmă-i.

Venea aşa adeseori, cînd era întuneric beznă. Maheu şi nevastă-sa aflaseră chiar de a doua zi despre ascunzătoarea sa. Dar păstrau taina ; nimeni din colonie nu ştia ce se întîmplase, într-adevăr, cu tînărul om. Dispariţia aceasta ţesea în juru-i o legendă. Oamenii credeau mai departe în el ; circulau zvonuri ciudate : avea să se ivească iarăşi în fruntea unei armate, cu saci doldora de aur ; şi era mereu religioasa aşteptare a împlinirii unei minuni, înfăptuirea năzuinţei, intrarea deodată în făgăduita cetate a dreptăţii. Unii spuneau că l-ar fi văzut în fundul unei caleşti, însoţit de trei domni, pe drumul ce duce spre Marchiennes ; alţii afirmau că mai are de zăbovit în Anglia încă două zile. Cu timpul, însă, oamenii începură să-şi piardă încrederea, se găsiseră poznaşi care-l învinuiră că s-a pitit într-o hrubă, în fundul căreia Mouquette îi ţine de cald, căci această cunoscută legătură dintre ei îi făcuse mult rău. Survenise, în toiul popularităţii sale, un început de răcire a dragostei cu care-l înconjuraseră, surda zvîcnire de deznădejde în sufletele celor ce nu mai credeau şi al căror număr urma, treptat-treptat, să sporească.

— Ce cîinească vreme ! adăugă el. Dar pe la voi nimic nou, tot aşa, din ce în ce mai rău ?... Mi s-a spus că micul Négrel a plecat în Belgia, să caute lucrători. Ah, fir-ar al dracului, dacă-i adevărat, sîntem curăţaţi !

Se simţi străbătut de un fior cînd intră în această încăpere îngheţată şi întunecoasă, în care ochii săi trebuiră întîi să se deprindă ca să-i desluşească pe aceşti bieţi oameni pe care la început îi ghicise doar prin petele de umbră mai deasă ce le făceau în întuneric. Îl încerca acea silă a lucrătorului care nu se mai simte la largul său în clasa din care a purces şi pe care a depăşit-o, subţiat prin învăţătură, răscolit de ambiţie. Cîtă

mizerie, ce duhoare și trupurile claie peste grămadă, apoi mila cumplită care-i pusese un nod în gît ! Spectacolul acestei agonii îl tulbura în așa măsură, încît căuta cuvinte cu care să-i îndemne la supunere.

Dar deodată Maheu se înfipse înainte-i, strigînd :

— Mineri din Belgia ! Nu vor îndrăzni, ticăloșii !... Să-i aducă la lucru, dacă vor să le distrugem minele !

Cu aerul unui om stingherit, Étienne lămuri că nu era cu putință nici o mișcare, că ostașii care păzeau minele vor supraveghea coborîrea în mină a lucrătorilor belgieni. Iar Maheu strîngea pumnii, mai cu seamă miniat, cum spunea, de a avea baionetele în spinare. Va să zică minerii nu mai erau stăpîni la ei ? Erau, așadar, tratați ca ocnași, pentru a fi siliți, cu arma în piept, să muncească ? Ținea la puțul în care lucra și se simțea foarte amărît că nu mai coborîse în el de două luni de zile. De aceea vedea roșu cînd se gîndea la această insultă, la acești străini, cu care îi amenințau că vor fi înlocuiți. Apoi, aducîndu-și aminte că i s-a înapoiat cărțulia, simți un cuțit în inimă.

— Nici nu știu de ce mă mai supăr, murmură el. Eu doar nu mai am nici o legătură cu șandramaua lor... Și dacă au să mă alunge și de aici, n-o să am decît să crăp, ca un cîine, pe stradă.

— Ei, nu mai spune așa, făcu Étienne. Dacă vrei, chiar mîine te primesc ei la muncă. Nimeni nu înlătură lucrătorii destoinici.

Își curmă vorba, uluit că o auzea pe Alzire, care rîdea ușor în delirul frigurilor. Încă nu deslușise decît umbra țeapănă a lui taica Bonnemort, iar această înveselire de copil bolnav îl speria. Era, de astă dată, prea din cale-afară dacă le mai și mureau copiii. Cu glasul tremurînd, se hotărî să vorbească :

— Iată ce este : așa nu mai poate merge, sîntem la pămînt... Trebuie să ne dăm bătuți.

Mama Maheu, stană de piatră și tăcută pînă în această clipă, izbucni deodată, urlîndu-i în obraz, tutuindu-l și înjurînd ca un bărbat :

— Ce-ai spus ?... Tocmai tu spui vorba asta, fir-ar a dracului de vorbă !

El voi să explice cu argumente, dar ea nu-i îngădui să vorbească :

— Să nu mai spui încă o dată, la dracu ! sau, așa femeie cum sînt, te plesnesc peste gură... Va să zică am crăpat de foame două luni de zile, mi-am golit toată gospodăria, copiii mi-au căzut la pat, și toate să fi fost degeaba, iar nedreptățile s-o ia de la capăt !... Ah, vezi, numai cît mă gîndesc la asta, și simt că mă înăbuș. Nu ! Asta nu ! Mai curînd dau foc lumii și fac moarte de om, dar bătută nu mă dau ! Îl arăta pe Maheu, în întuneric, cu un gest plin de amenințare : Ascultă ce-ți spun, dacă bărbatul meu se reîntoarce în mină, eu voi fi aceea care-i voi ațîne calea, ca să-l scuip între ochi și să-i urlu că e un trădător !

Étienne nu o vedea, dar îi simțea dogoarea ca răsuflarea unei fiare ce urlă ; și se dăduse înapoi, încremenit în fața acestei furii, care era opera lui. O găsea atît de schimbată, încît nu o mai recunoștea : ea, atît de înțeleaptă altădată, care-l învinuia pentru violența sa, spunîndu-i odinioară că nu trebuie să dorești moartea nimănui, să nu mai asculte acum de loc de glasul judecății și să vrea să facă moarte de om ! Nu mai era el acela, ci ea, care vorbea despre politică, care voia să șteargă, deodată, pe burghezi de pe suprafața pămîntului, care cerea înfăptuirea republicii și ghilotina, pentru a scăpa lumea de acești bogătani, nărăviți la jaf, îngrășați din truda celor ce crapă de foame.

— Da, da, cu ghearele mele îi voi jupui... Ne-o fi, poate, de-ajuns ! Ne-o veni și nouă rîndul, chiar tu ne spuneai așa... Cînd mă gîndesc că tatăl, bunicul, tatăl bunicului, că toți cei dinaintea lor au suferit ceea ce suferim noi, că copiii noștri, copiii copiilor noștri vor suferi și ei, înnebunesc și-mi vine să pun mîna pe cuțit... Știi, în ziua aceea, n-am făcut de loc ceea ce trebuia să facem. Trebuia să prăbușim la pămînt întregul Montsou, să nu mai fi rămas piatră peste piatră. Și, dacă vrei să știi, află că n-am decît o singură părere de rău, și anume că nu l-am lăsat pe bătrîn să ucidă odrasla celor de la Piolaine... așa cum e lăsată foamea să-mi ucidă mie copilașii !

Cuvintele îi cădeau ca loviturile de topor în puterea nopții. Ferecata zare nu voise să se caște, din năzuința cu neputință de împlinit crescuse o buruiană inveninată, în văgăuna acestei minți smintită de durere.

— M-ai înțeles greșit... putu, în cele din urmă, să rostească Étienne, care bătea în retragere. Ar trebui să se ajungă la o înțelegere cu compania ; știu că puțurile au mult de suferit de pe urma grevei, așa încît va consimți, fără-ndoială, la o împăcare.

— Nu, nu, nimic ! urlă ea.

Tocmai în clipa aceea se iviră Lénore și Henri, care se întorceau acasă cu miinile goale. Un domn le dăduse, într-adevăr, zece centime, însă pentru că pe drum fetița îi tot trăgea, după obiceiul ei, picioare frățiorului, cele zece centime căzuseră în zăpadă, și cum Jeanlin se apucase să-i caute împreună cu ei, banii nu mai fuseseră găsiți.

— Și Jeanlin unde e ?

— A șters-o, mamă, nu știu unde, mi-a spus că are treburi.

Étienne asculta, cu inima zdrobită. Cîndva femeia îi amenințase că îi va ucide dacă-i va prinde întinzînd mîna. Acum, ea însăși îi îndemna să bată drumurile, spunînd că așa ar trebui să facă cu toții cei zece mii de mineri din Montsou : să-și ia toiagul în mînă, desaga bătrînilor cerșetori în spinare și să cutreiere astfel ținutul îngrozit.

Atunci, spaima se adînci și mai mult în încăperea întunecată. Copiii se întorceau acasă lihniți de foame, voiau mîncare, de ce nu li se dădea ? Începură să scîncească, să se zvîrcolească pe jos, strivind, în cele din urmă, picioarele surioarei lor, care trăgea să moară și care dădu un geamăt. Scoasă din fire, mama îi cîrpi la întîmplare, cum se nimeri, în întuneric. Apoi, cînd începură să urle și mai tare, cerînd pîine, ea izbucni în plîns, căzu grămadă pe podea, îi încleștă într-o singură îmbrățișare și pe ei și pe mica infirmă, iar șiroaiele lacrimilor îi curseră îndelung spre o potolire a durerii, potolire care o toropi, lăsînd-o vlăguită de puteri, sfîrșită, bîlbîind de zeci de ori aceleași vorbe și cerînd morții îndurare : „Doamne, de ce nu ne iei odată ? Îndură-te,

Doamne, de noi, ia-ne și pune capăt chinului nostru!"

Tata-mare adăsta într-una în aceeași încremenire, de străvechi copac, strîmb sub povara ploilor și vijeliilor abătute asupră-i, în vreme ce tatăl străbătea cu aceiași pași încăperea, de la sobă la bufet, fără măcar să întoarcă capul.

Dar ușa se deschise, și de astă dată era doctorul Vanderhaghen.

— Ei, drace, spuse el, luminarea n-o să vă orbească... Să ne grăbim, n-am timp!

Ca de obicei, mîriia, hărțuit de treburi. Din fericire, avea la el chibrituri, dintre care tatăl fu nevoit să scapere vreo șase și să le aprindă, unul cîte unul, ca doctorul să poată examina fetița bolnavă. Scoasă din cuvertura în care fusese înfofolită, dîrdîind în șovăielnica licărire a flăcărilor, ea se înfățișa plăpîndă, ca o păsărică ce trage să moară închircită în zăpadă, atît de firavă, încît doar cocoașa i se mai vedea. Surîdea, totuși, cu un surîs rătăcit, de muribundă, cu ochii nespus de mari, în vreme ce bietele-i mîini i se încleștau pe pieptul găunos. Și cum mama, cu sufletul la gură, întreba dacă, înainte de a o lua pe ea însăși, era drept ca moartea să-i ia singurul copil ce-i dădea o mînă de ajutor la gospodărie, atît de cuminte, atît de blînd, doctorul se supără:

— Gata! Se duce... Ei, fir-ar al dracului... a murit de foame fetița ta. Și nu e singura, am mai văzut una, tot așa, alături... Pe mine degeaba mă chemați cu toții, nu vă pot face nimic, vă lipsește carnea, numai ea vă poate tămădui.

Degetele arse ale lui Maheu scăpaseră jos chibritul, iar bezna se abătu din nou, învăluind trupușorul neînsuflețit, cald încă. Doctorul plecase în goană. Étienne nu mai auzea, în încăperea neagră ca păcura, decît hohotele de plîns ale mamei Maheu, care cerșea într-una moartea, cu jalnice vaiete fără de sfîrșit:

— E rîndul meu, Doamne, ia-mă la tine!... Doamne, Dumnezeul meu, ia-mi bărbatul, ia-i și pe ceilalți, îndură-te, Doamne, și pune capăt chinurilor noastre!

8

În acea duminică, chiar de la ceasurile opt, Suvarin rămase singur în sala circiumii *Avantage*, la locu-i obişnuit, cu capul sprijinit de perete. Nici unul dintre mineri nu mai ştia unde să găsească cele zece centime pentru o halbă de bere; niciodată localurile nu avuseseră atît de puţini muşterii. Din această pricină, coana Rasseneur, neclintită în faţa tejghelii, tăcea supărată, în vreme ce Rasseneur, în picioare în faţa sobei de fontă, părea că urmăreşte cu privirea îngîndurată fumul roşu al cărbunilor încinşi.

Deodată, în această apăsătoare pace a încăperilor prea încălzite, trei uşoare ciocănituri scurte în fereastră îl făcură pe Suvarin să întoarcă capul. Se ridică în picioare, recunoscînd semnalul de care, de mai multe ori pînă acum, se slujise Étienne ca să-l cheme, cînd îl vedea fumîndu-şi ţigara, singur la o masă. Dar înainte ca mecanicul să fi ajuns la uşă, Rasseneur o şi deschisese; şi recunoscîndu-l, în lumina ferestrei, pe omul din faţa lui, îi spuse:

— Nu cumva te temi să nu te vînd?... Aţi fi mai la adăpost stînd de vorbă aici, înăuntru, decît în drum.

Étienne intră. Coana Rasseneur îl pofti politicoasă să ia o halbă de bere, pe care însă el o refuză cu un gest. Circiumarul adăugă:

— De mult ţi-am ghicit ascunzătoarea. Dacă m-aş îndeletnici cu pîra, aşa cum spun prietenii tăi, te-aş fi dat, de-acum opt zile, pe mîna jandarmilor.

— N-ai nevoie să te aperi, răspunse tînărul, ştiu că pîinea asta n-ai mîncat-o niciodată... Se poate ca oamenii să nu fie de aceeaşi părere şi să-şi poarte, totuşi, stimă.

Liniştea se aşternu din nou. Suvarin îşi reluase scaunul, cu spatele la perete, privind cu ochii pierduţi fumul de ţigară. Dar degetele lui nervoase se agitau neliniştite şi se plimbau de-a lungul genunchilor, căutînd blana moale a Poloniei, absentă în seara aceasta; avea un neastîmpăr de care nu-şi dădea seama, îi lipsea ceva, dar nu ştia ce anume.

Așezat de cealaltă parte a mesei, Étienne spuse în cele din urmă :

— Chiar de miine se reia lucrul la mina Voreux. Muncitori belgieni au fost aduși de micul Négrel.

— Da, au fost aduși la căderea nopții, murmură Rasseneur, care rămăsese în picioare. Numai de n-ar mai ieși și moarte de om din toată treaba asta ! Apoi, ridicind glasul : Nu, să știi că nu vreau să luăm cearta de la capăt, dar iți spun că lucrurile au să iasă rău dacă o să stăruiți, mai departe, în încăpățînarea asta... Uite ! Pățania voastră seamănă leit cu aceea a Internaționalei tale. M-am intilnit alaltăieri cu Pluchart, la Lille, unde mă dusesem cu niște treburi. Se cam strică mașinăria asta a lui, după cît se pare.

Dădu amănunte. Această asociație după ce atrăsese de partea ei lucrătorii din lumea întreagă, într-un avînt propagandistic din pricina căruia burghezia mai tremură încă, era acum sfîșiată, măcinată, în fiecare zi cîte puțin, de învrăjbiri lăuntrice, de vanități, de ambiții personale. Din clipa în care învinseseră anarhiștii, toate se surpau, ținta urmărită de la bun început — problema salariului — era înecată în toiul hărțuielilor dintre taberele învrăjbite, iar cadrele de cărturari se destrămau, dezorganizate de ura împotriva disciplinei. Și se și putea prevede avortul acestui elan al mulțimilor, care o clipă amenințase să mături, în vîrtejul unui suflu, străvechea societate putredă.

— Pluchart este bolnav de supărare, continuă Rasseneur. După alte toate, nici glas nu mai are de loc. Dar, cu toate astea, vorbește, vrea să se ducă să vorbească la Paris... Nu o dată, ci de trei ori mi-a spus că greva noastră e pierdută.

Étienne, cu ochii în pămînt, îl lăsa să spună tot ce avea de spus, fără a-l întrerupe. În ajun vorbise cu tovarășii săi de lucru ; simțea abătîndu-se asupră-i porniri de ură și unele bănuieli, aceste prime adieri ale pierderii popularității ce prevestesc înfrîngerea. Stătea așa, cu fruntea întunecată, dar nu voia să-și dea în vileag mîhnirea în fața unui om care îi prezisese că mulțimea îl va huidui și pe el, la rîndu-i, în ziua în care va avea de răzbunat o dezamăgire.

— Fără îndoială, greva e pierdută, o știu tot atît de bine cît și Pluchart, reluă Étienne. Dar ne gîndisem și la asta. N-am avut încotro, greva am acceptat-o cu părere de rău, și nici n-am socotit că vom prăbuși compania... Dar, ce vrei, la început te amețești, începi să-ți faci fel de fel de iluzii, iar cînd mai tîrziu lucrurile nu ies bine, oamenii uită că de datoria lor era să se aștepte și la așa ceva, se văicăresc și se învrăjbesc, ca în fața unei catastrofe căzute din cer.

— Bine, dar dacă socotești că lupta e pierdută, întrebă Rasseneur, atunci de ce nu încerci să deschizi capul și tovarășilor tăi de lucru?

Étienne îl privi țintă, în ochi:

— Ascultă-mă, ajunge... Tu ai ideile tale, iar eu pe ale mele. Ți-am călcat pragul ca să-ți arăt că te stimez, totuși. Dar rămîn încredințat că și dacă vom pieri cu toții în această urgie, înseși hîrcile noastre de oameni flămînzi vor sluji mai mult cauza celor mulți decît toată politica ta de om cuminte... Ah, dacă vreunul dintre porcii ăștia de ostași mi-ar ținti un plumb drept în inimă, m-aș simți mîndru că mi-a fost dat s-o sfîrșesc astfel!

Ochii i se umeziră în acest strigăt în care zvîcnea dorința oricărui înfrînt, lăcașul de refugiu în care ar fi vrut să piară pe veci amintirea cumplitei sale dureri.

— Frumos ai grăit! declară coana Rasseneur, aruncîndu-i bărbatului ei o căutătură plină de disprețul pornit din ideile ei radicale.

Suvarin, cu ochii pierduți, tot pipăindu-și cu mîinile-i fremătînde genunchii, părea că nici nu-i auzise. Bălaiu-i chip feciorelnic, cu un nas delicat, cu dinții mărunți și ascuțiți, îi era cutreierat de lumina sălbatică a unei mistice reverii, prin care se perindau viziuni însîngerate. Și începuse să viseze cu glas tare, răspunzînd unui cuvînt al lui Rasseneur asupra Internaționalei, prins din zbor, în toiul discuției:

— Toți sînt niște lași; nu există pe lume decît un singur om în stare să facă din mașina lor complicatul instrument al nimicirii. Dar pentru asta trebuie voință, însă nimeni nu vrea, și de aceea revoluția e sortită să fie, și de astă dată, un prunc născut mort.

Şi continua, cu glasul plin de dezgust, să deplîngă prostia omenească, în vreme ce Étienne şi Rasseneur rămăseseră tulburaţi de aceste destăinuiri făcute beznelor de către un lunatic. În Rusia toate se împotmoliseră; era deznădăjduit din pricina veştilor pe care le primise. Prietenii săi de odinioară se transformau în politicieni; vestiţii nihilişti, de care tremura toată Europa, feciori de popă, mic-burghezi, neguţători, nu se ridicau dincolo de problema eliberării naţionale, părînd a crede că e de ajuns să ucidă despotul ca să înfăptuiască mîntuirea întregii lumi; şi, de îndată ce el le vorbea despre nevoia de a secera străvechea orînduire a lumii ca pe o holdă cu roadele împlinite, de îndată ce pronunţa chiar copilărescul cuvînt de republică, se şi simţea neînţeles, neliniştitor, declasat pentru totdeauna, înrolat în tabăra rataţilor prinţi ai cosmopolitismului revoluţionar. Inima-i de patriot se zbătea, totuşi, şi nu repeta decît cu o cumplită amărăciune cuvîntul la care ţinea atît de mult:

— Prostii!... Niciodată nu vor ieşi la liman cu prostiile astea!

Apoi, coborînd glasul, le împărtăşi, în cuvinte dureroase, străvechiu-i vis de fraternitate. Dacă renunţase la rangul şi la averea sa, dacă intrase în rîndul lucrătorilor, o făcuse doar din nădejdea de a vedea zămislindu-se odată orînduirea acestei noi societăţi a muncii în comun. Multă vreme îşi golise buzunarele, dînd toţi banii ştrengarilor din colonie, arătîndu-le minerilor o căldură de frate, surîzînd neîncrederii cu care-l priviseră, cîştigîndu-i cu felul lui blajin de lucrător corect şi de loc vorbăreţ din fire. Dar, hotărît lucru, apropierea dintre ei nu progresa; le rămînea străin, cu dispreţu-i pentru orice fel de legături, cu vrerea-i de a rămîne un om de curaj, mai presus de orice deşertăciune şi desfătări. Şi era mai ales înciudat, căci citise de dimineaţă un fapt divers, de care erau pline toate gazetele.

Glasul i se schimbă, ochii i se luminară, aţintindu-se pe chipul lui Étienne; şi i se adresă, chiar lui, de-a dreptul:

— Înţelegi tu aşa ceva? Lucrătorii ăştia pălărieri din Marsilia, care au cîştigat lozul cel mare, de o sută de mii de franci, şi care, de îndată ce au pus mîna pe bani,

și-au cumpărat rente, declarînd că vor trăi de-acum înainte tăind frunză la ciini !... Da, asta este tot ce știți voi, cu toții, lucrătorii francezi : să dezgropați o comoară, ca apoi s-o mîncați singuri, ghemuiți în vreun ungher al egoismului și al trîndăviei. Puteți urla mult și bine împotriva bogătașilor, vă lipsește tăria de a da oropsiților aurul pe care vi l-a dăruit norocul... În vecii vecilor vrednici de fericire nu veți fi, atîta vreme cît veți avea vreun lucru numai și numai al vostru și atîta vreme cît pizma voastră împotriva burghezilor vă va fi stîrnită doar de înverșunata pornire de a le lua locul.

Rasseneur izbucni în rîs ; gîndul că cei doi lucrători din Marsilia ar fi trebuit să renunțe la lozul cel mare i se părea prostesc. Dar Suvarin păli ; chipu-i se schimonosea, devenind înfricoșător, răscolit de una dintre acele mînii de fanatic în stare să nimicească popoare întregi. Urlă :

— Secerați veți fi cu toții, făcuți una cu pămîntul, zvîrliți pradă viermilor ! Zămisli-se-va într-o zi și acela care să șteargă de pe suprafața pămîntului stirpa voastră de mișei și desfrînați ! Ah, uitați-vă aici ! Vedeți miinile astea ? Dacă aș putea înșfăca cu ele pămîntul, iaca așa l-aș zgudui, prăbușindu-l în țăndări, ca să rămîneți cu toții striviți sub surpături !

— Bine spui ! hotărî coana Rasseneur, cu aeru-i politicos și convins.

Urmă iarăși un răstimp de tăcere. Apoi Étienne vorbi din nou despre lucrătorii belgieni. Îi cerea lui Suvarin lămuriri cu privire la hotărîrile ce fuseseră luate la mina Voreux. Dar mecanicul, cufundat iarăși în gîndurile lui, abia de mai răspundea ; nu știa decît că urma să se distribuie cartușe ostașilor însărcinați cu paza minei. Iar neastîmpărul nervos al degetelor ce se plimbau pe genunchi se înteți în asemenea măsură, încît, în cele din urmă, Suvarin își dete seama ce anume căuta : blana moale și alinătoare a iepuroaicei de casă.

— Dar pe unde o fi Polonia ? întrebă el.

Circiumarul rise din nou, privind în ochii neveste-si. După o clipă de sfială, se hotărî :

— Polonia ? E la cuptor.

De la pățania cu Jeanlin, iepuroaica cea dolofană, rănită, fără îndoială, nu mai născuse decît iepuri morți; și, pentru a nu mai hrăni degeaba încă o gură, se resemnaseră, chiar în ziua aceea, s-o gătească cu cartofi.

— Da, i-ai și mîncat o pulpă în seara asta... Ba te-ai și lins pe degete, nu-i așa?

În prima clipă, Suvarin nu înțelesese despre ce era vorba. Apoi, însă, se făcu alb ca varul, gura i se schimonosi de greață, în vreme ce, în ciuda vrerii sale de a se ține dîrz, două mărgele de lacrimi îi sticliră în ochi.

Dar nu avură vreme să bage în seamă această tulburare, căci ușa fu dată în lături cu violență și, în prag, se ivi Chaval, care o împingea înainte pe Catherine. După ce se ameţise cu bere și cu propriile-i vorbe de flecar lăudăros, colindînd toate cîrciumile din Montsou, îi veni în minte să treacă și pe la *Avantage*, ca să dovedească vechilor săi prieteni că nu se temea de nimeni. Intră înăuntru, spunînd ibovnicei sale:

— La dracu! Îți spun că ai să bei o halbă de bere chiar aici și că îi rup botul celui dintîi care m-o privi chiondoriș!

Înmărmurită la vederea lui Étienne, Catherine se făcu albă ca varul. Cînd, la rîndu-i, îl văzu și Chaval, el rînji cu o haină căutătură.

— Două halbe, coană Rasseneur! Bem pentru reînceperea lucrului!

Fără a spune un cuvînt, ea umplu halbele, ca o femeie care nu refuza să servească pe orice mușteriu. Urmă un răstimp de tăcere; nici cîrciumarul, nici ceilalți doi nu se clintiseră de la locurile lor.

— Îi știu eu pe ăi de au spus că mă îndeletnicesc cu pîra, reluă Chaval, obraznic, și nu aștept decît să-mi spuie și mie în față vorbulița asta, nu de alta, dar ca să ne lămurim odată!

Nimeni nu-i răspunse; bărbații întorceau capul, iar privirea le rătăcea, undeva, pe pereți.

— Există pe lume trîndavi, după cum există și oameni harnici, reluă el, mai tare. În ce mă privește, n-am nimic de ascuns. Am plecat din șandramaua aia nenorocită a lui Deneulin și cobor mîine în mina Voreux, cu doisprezece belgieni, care mi-au fost dați pe seamă pen-

tru că sînt apreciat. Şi dacă are cineva ceva de spus, apoi n-are decît s-o spună, ca să stăm de vorbă.

Apoi, cum aceeaşi dispreţuitoare tăcere îi întîmpină încercările de aţîţare, se mînie pe Catherine :

— Ei, fir-ar al dracului ! Ai de gînd să bei odată ? Hai să ciocnim şi zi şi tu cu mine să crape toţi golanii care nu vor să muncească !

Ea ciocni, dar îi tremura mîna atît de tare, încît se auzi uşorul clinchet al celor două halbe. În clipa aceea, Chaval trase din buzunar un pumn plin de monede albe, pe care le scoase la vedere cu o aroganţă de beţiv, spunînd că aşa ceva nu se cîştigă decît cu sudoarea frunţii şi că-i desfide pe trîndavi să arate că au măcar cincizeci de centime. Atitudinea celorlalţi îl înciudă şi ajunse la vorbe de ocară, spuse fără înconjur :

— Care va să zică, doar noaptea mai ies la iveală cîrtiţele. Şi dacă jandarmii dorm, trebuie ca banditşii să ne aţină calea ?

Foarte liniştit, Étienne se ridică în picioare, hotărît.

— Ascultă, mă plictiseşti... Da, eşti o iscoadă. Banii tăi mai put încă de cine ştie ce trădare, şi silă mi-e să-mi mînjesc mîinile atingîndu-ţi pielea de om vîndut. Dar n-are a face ! Iată-mă-s, al tău sînt ! E multă vreme de cînd unul din noi trebuie să-l înghită pe celălalt.

Chaval strînse pumnii :

— Haidem dară ! Trebuie să-ţi vrăjesc ca să te asmut, nemernic fricos ! Vreau din toată inima să ne răfuim, dar numai noi doi ! Şi ai să-mi plăteşti, cu vîrf şi îndesat, toate porcăriile ce mi s-au făcut !

Cu braţele întinse în chip de rugă, Catherine înaintă între ei, dar nici măcar nu se osteniră de-a o da la o parte, căci înţelegînd fatalitatea acestei bătăi, ea singură se dădu încet înapoi. În picioare, sprijinindu-se de perete, rămase mută, atît de încremenită de spaimă, încît nici nu mai tremura, cu ochii mari deschişi, aţintiţi asupra acestor doi bărbaţi, care aveau să se ucidă pentru ea.

Cu un gest firesc, coana Rasseneur strînse halbele de pe tejghea, ca nu cumva să i le spargă. Apoi îşi reluă locul pe bancă, fără a arăta vreo curiozitate nelalocul ei pentru ceea ce urma să se întîmple. Dar nu se putea

să-i lase pe doi foşti tovarăşi de lucru să se măcelărească între ei, aşa încît Rasseneur se încăpăţîna să intervină, şi trebui ca Suvarin să-l înşface de umăr, să-l tragă la o parte, lîngă masă, spunîndu-i :

— Ce te bagi unde nu-ţi fierbe oala ?... Nu e loc pe lume pentru amîndoi ; cu zile o să rămînă ăl care-i mai tare !

Fără a aştepta să fie atacat, Chaval îşi şi avîntă închişii-i pumni în văzduh. Mai înalt, deşălat, ţintea obrazul celuilalt, lovind furios, în dreapta şi în stînga, cu amîndouă braţele, unul după altul, ca şi cum ar fi mînuit două săbii deodată. Vorbea într-una, făcînd pe grozavul în faţa galeriei, cu o ploaie de înjurături care îl întărîtau şi mai mult.

— Ah, peşte afurisit ! Te ating la moacă, la nas ! Nasul ăsta, pe care aş vrea să mi-l bagi ştii tu unde !... Haide, fă-te cu botu-ncoa, fante sclifosit, să ţi-l fac borhot pentru porci, şi-om vedea noi oleacă mai tîrziu dacă curviştinelor de muieri li s-or mai scurge ochii după tine !

Mut, cu fălcile strînse, Étienne îşi aduna puterile în mărunţu-i trup, luînd seama la legiuitele rosturi ale luptei, făcînd pieptului şi feţei, cu cei doi pumni, zid de apărare ; şi pîndea, îi destindea, ca ţîşniţi din arcuri, în cumplite lovituri directe.

La început nu se prea vătămară. Braţele unuia, răsucindu-se ca o morişcă în văzduh, prelungeau lupta. Fu răsturnat un scaun, greoaia lor încălţăminte strivea nisipul alb presărat pe podea. Dar, cu vremea, începură să-şi tragă răsuflarea şi li se auzi horcăitul gîfîielilor, în timp ce obrajii încinşi li se bulbucau ca la dogoarea unui foc lăuntric, ale cărui vîlvătăi le ţîşneau prin albul ochilor.

— Atins ! urlă Chaval. O lovitură în hîrcă !

Şi, într-adevăr, pumnul lui, ca o ghioagă repezită pieziş, zdrobise umărul vrăjmaşului. Acesta îşi stăpîni un geamăt de durere ; nu se desluşi decît un hîrşîit înăbuşit, surda strivire a muşchilor. Iar Étienne răspunse cu o directă în plin piept şi care l-ar fi zdrobit pe celălalt dacă nu s-ar fi ferit, prin necurmatele-i salturi de capră. Dar pumnul îl lovi pe partea stîngă, şi încă atît de zdra-

vân, încît se clătină, cu răsuflarea tăiată. Asmuțit ca de turbare cînd își simți brațele moleșindu-i-se de durere, se năpusti ca o fiară, țintind pîntecele dușmanului, pentru a i-l spinteca cu călciiul.

— Ține ! La mațe ! biigui el cu glasul sugrumat. Am să ți le înșir la soare !

Étienne evită lovitura, atît de indignat de această încălcare a regulilor unei lupte drepte, încît își ieși din sărite și spuse :

— Taci odată, bestie ! Și nu cu picioarele, Cristoșii dumnezeilor tăi, că pun mîna pe un scaun și-ți crăp capul !

Atunci bătălia se înverșună. Rasseneur, cuprins de revoltă, ar fi încercat iarăși să-i despartă, dacă aspra privire pe care i-o zvîrlise nevastă-sa nu l-ar fi făcut să se stăpînească : ce, în cîrciuma lor, doi clienți nu aveau, adică, dreptul să se răfuiască ? Se așezase doar în fața sobei, ca nu cumva să-i mai vadă și rostogolindu-se în foc. Suvarin, cu aerul său pașnic, își răsucise o țigară, pe care uită, totuși, să și-o aprindă. Rezemată de perete, Catherine sta neclintită : doar miinile începeau să se urce, în neștire, de-a lungul taliei, și ajungînd sus, se răsuciseră, sfîșiind, într-o zvîcnire ritmică, stofa rochiei. Făcea o sforțare doar ca să nu țipe, temîndu-se că țipătul care i-ar dezvălui gîndul, dînd-o de gol, ar putea ucide pe vreunul dintre ei, deși mințile îi erau atît de rătăcite, încît nici nu-și mai dădea seama pe cine prefera.

Curînd, lui Chaval, care, leoarcă de nădușeală, lovea la întîmplare, începură să-i sleiască puterile. Deși în prada mîniei, Étienne continua să se apere, parînd aproape toate loviturile, dintre care unele izbuteau, totuși, să-l zdrelească. Ajunsese cu o ureche ruptă, gheara celuilalt îi jupuise o fîșie de piele de pe gît, făcîndu-l să simtă o atît de arzătoare usturime, încît, la rîndu-i, izbucni și el în înjurături, însoțindu-le cu una dintre acele cumplite directe ale sale. Și de astă dată, printr-o săritură, Chaval își feri pieptul ; dar se aplecase, și pumnul îl lovi în față, îi strivi nasul, i se înfipse în ochi. Într-o clipă, un șuvoi de sînge îi țîșni din nări, ochiul i se umflă, i se bulbucă, învinețit. Nefericitul, orbit de acest

val de purpură, ameţit de lovitura ce-i zguduise scăfîrlia, îşi mai vîntura braţele în aer, cînd un nou pumn, repezit de astă dată drept în piept, îl dădu gata. Urmă un trosnet, şi Chaval căzu pe spate, cu greaua prăbuşire a unui sac de humă zvîrlit de pe umeri, la pămînt.

Étienne se opri, aşteptînd.

— Ridică-te, şi dacă nu ţi-e de-ajuns, o luăm de la capăt.

Fără a răspunde, Chaval, după cîteva clipe de năuceală, se zbătu la pămînt şi îşi întinse mîinile şi picioarele. Se adună anevoie de pe jos şi rămase o clipă ghemuit pe genunchi, tot făcînd cu mîna, în fundul buzunarului, ceva nedesluşit. Apoi, cînd fu în picioare, se năpusti iarăşi, cu vinele gîtului umflate de un urlet sălbatic.

Dar Catherine văzuse ; şi, fără vrere, un ţipăt cumplit îi izbucni din piept, uluind-o, ca mărturisirea unei preferinţe, de ea însăşi neştiută.

— Ia seama ! Are cuţitul în mînă !

Étienne nu avu decît răgazul să pareze cu braţul prima lovitură. Lîna tricoului fu sfîşiată de tăişul dur, unul dintre acele tăişuri de jungher pe care o verigă de aramă îl înţepeneşte în lemnul unui mîner de merişor. Îl şi înhăţase pe Chaval de încheietura mîinii, încrîncenaţi amîndoi într-o înfricoşătoare luptă, în care Étienne ştia că dacă-i dă drumul e pierdut, şi în care celălalt se zvîrcolea ca să-şi descleşteze braţul şi să lovească. Arma se lăsa în jos, încet-încet, puterile braţelor încordate se sleiau ; de două ori Étienne avu, pe piele, senzaţia rece a lamei de oţel ; şi trebui să facă o supremă sforţare, să-i strivească încheietura mîinii într-o atît de cumplită strînsoare, încît cuţitul să alunece jos din laba deschisă. Amîndoi se repeziră la pămînt, şi Étienne fu acela care-l înhăţă, agitîndu-l şi el, la rîndu-i. Îi puse lui Chaval genunchii pe grumaz, ameninţîndu-l că-l înjunghie.

— Ah ! Grijania ta de mişel, cu ăsta ţi-oi face de petrecanie !

Îl asurzea o voce sălbatică, înăuntru-i stîrnită, ţîşnindu-i din măruntaie, zvîcnindu-i în ţeastă cu izbituri de ciocan, o fulgerătoare şi capie rostogolire pe povîrnişuri ucigaşe, o neistovită sete de sînge. Nicicînd nu-l încin-

sese într-atîta pornirea-i, şi totuşi beat nu era. Lupta împotriva răului, ereditar, cu tremurul deznădăjduit al unui înfiorat de patima dragostei, ce se zbuciumă pe pragul siluirii. Sfîrşi prin a se învinge. Aruncă jungherul la spate, bîiguind cu glas răguşit :

— Ridică-te şi cară-te.

De astă dată Rasseneur se repezise, dar nu avu destul curaj ca să se vîre între ei, ca nu cumva să se aleagă cu vreo lovitură primejdioasă. Nu voia de loc ca în cîrciuma lui să se întîmple un asasinat, şi se înfuriase atît de rău, încît nevastă-sa, ţeapănă în faţa tejghelei, îi atrăgea luarea-aminte că, în orice caz, nu era încă momentul să ţipe. Suvarin, care fusese cît pe-aci să se aleagă cu o lovitură de cuţit în picioare, se hotărî să-şi aprindă ţigara. Se pusese, aşadar, cap grozăviei ? Catherine mai privea încă, prostită, pe cei doi bărbaţi, care, şi unul şi celălalt, erau vii.

— Cară-te, îi mai spuse o dată Étienne, cară-te, dacă nu vrei să-ţi fac de petrecanie !

Chaval se ridică de jos şi-şi şterse cu dosul palmei sîngele ce-i mai curgea încă din nas ; şi aşa, cu bărbia mînjită, cu ochiul învineţit, plecă, tîrîndu-şi picioarele, în furia înfrîngerii pe care o suferise. În neştire, Catherine îl urmă. Atunci el îşi îndreptă trupul, iar ura-i izbucni într-o ploaie de ocări :

— Ah, nu, nu ! Dacă pe el îl vrei, cu el să te culci, otreapă scîrnavă ! Şi să nu-mi mai calci pragul casei dacă ţii la pielea ta !

Trînti apoi uşa cu toată puterea. O adîncă tăcere puse stăpînire pe încăperea călduţă, în care se auzea uşorul scîncet al cărbunelui arzînd. Pe jos nu se mai vedeau, în afară de un scaun răsturnat, decît dîrele unei ploi de sînge, pe care nisipul, aşternut pe podea, îl sorbea, picătură cu picătură.

4

Ieşind din cîrciuma lui Rasseneur, Étienne şi Catherine merseră, împreună, tăcuţi. Începea dezgheţul, un dezgheţ rece şi încet, care întina zăpada, fără să o to-

pească. Pe cerul palid se ghicea luna plină, pe după niște nori mari, ca niște zdrențe întunecate, pe care un vînt de vijelie le rostogolea în nepătrunse înălțimi; iar pe pămînt, nici o răsuflare; nu se auzea decît scurgerea streșinilor, de pe care alunecau albe desage, căzînd ușor la pămînt.

Étienne, stingherit de această femeie ce-i fusese lăsată în seamă, nu găsea, în starea în care se afla, nimic de spus. Gîndul de a o lua cu el, ca s-o ascundă și pe ea la Réquillart, îi părea nebunesc. Voise s-o însoțească spre colonie, s-o lase la părinții ei, dar ea se împotrivise cu un aer înspăimîntat: nu, nu, orice, numai să nu le mai și cadă în sarcină, după ce se purtase atît de urît, lăsîndu-i în voia soartei! Și nici unul, nici celălalt nu mai scoteau o vorbă, tropăind în neștire pe drumurile prefăcute în fluvii de noroi. Întîi coborîseră spre Voreux, iar apoi cotiră la dreapta, mergînd între rambleu și canal.

— Trebuie, totuși, să te culci undeva, spuse el în cele din urmă. Dac-aș avea măcar o odaie, te-aș lua bucuros la mine...

Dar cuprins deodată de o neînțeleasă timiditate, își curmă vorba. Crîmpeie din trecutul lor i se perindară în închipuire, răscolirile ispitei de odinioară, gingașa lor stingherire, măruntele temeri ce li se puseseră de-a curmezișul drumului, pe care altfel l-ar fi străbătut împreună. Nu o putuse oare uita de loc, de-și simțea inima atît de tulburată și încălzită încet-încet de o reînsuflețită ispită? Amintirea palmelor pe care i le trăsese la Gaston-Marie îl ațîța acum, în loc să-i stîrnească ură. Și rămase surprins de gîndul de a o duce cu el, la Réquillart, lucru care-i părea firesc și ușor de înfăptuit.

— Haide, hotărăște-te, unde vrei să te duc? Prin urmare, atît de grozav mă disprețuiești, de nu vrei să rămîi cu mine?

Ea mergea în urmă-i încet, zăbovind stînjenită rău de saboții care i se înfundau în hîrtoape; și, fără să ridice capul, murmură:

— O, Doamne, sînt și așa destul de necăjită, nu mă mai amărî și tu! La ce ne-ar mai folosi asta acum, cînd eu am un iubit și cînd și tu ai o femeie?

La Mouquette se gîndea vorbind așa. Îi credea împreună după zvonurile care stăruiau de vreo cincisprezece zile ; și cînd îi jură că nu-i adevărat, ea dădu din cap ; îi aminti de seara în care-i văzuse sărutîndu-se pe gură.

— Nu-i păcat de toate prostiile astea ? reluă el, cu jumătate de glas, oprindu-se locului. Ce bine ne-am fi înțeles împreună !

Răspunse, cutreierată de o ușoară înfiorare :

— Lasă, nu-ți mai face sînge rău, lucru mare nu pierzi. Dac-ai ști ce pieritură sînt, cu trupul atît de pipernicit și în așa hal, încît femeie nu voi fi, cu siguranță, niciodată !

Și continuă, fără a se simți cituși de puțin stingherită, vorbind ca de o vină a ei despre îndelunga-i zăbavă pe drumul pubertății. Faptul acesta, deși avusese parte și de un bărbat, o micșora în propriii ei ochi, zvîrlind-o în rîndul fetițelor. Toate ți se mai iartă dacă ești măcar în stare să faci un copil.

— Biată copilă... spuse încet de tot Étienne, cuprins de o adîncă înduioșare.

Erau la poalele rambleului, învăluiți în umbra uriașelor mormane. În trecere, un nor negru ca păcura tocmai perdeluia fața lunii. Nu-și mai deslușeau nici măcar propriile lor chipuri, iar răsuflarea li se contopea, buzele li se căutau, pentru sărutul căruia îi duseseră dorul luni de zile. Dar deodată luna se ivi iarăși și zăriră deasupră-le, pe piscul albelor stînci argintate de lumină, reliefîndu-se, cu desăvîrșire dreaptă, făptura santinelei din Voreux. Și fără ca măcar, în cele din urmă, să se fi sărutat, un simțămînt de rușine îi îndepărtă pe unul de celălalt, acel simțămînt de rușine de odinioară, amestecat cu ciudă, o nelămurită dușmănie și, în același timp, o mare prietenie. O porniră din nou, anevoie, înfundați în noroi pînă la glezne.

— Asta ți-e ultimul cuvînt ? Nu vrei ? întrebă Étienne.

— Nu, răspunse ea. Cu tine, după Chaval, hai ? Și după tine cu un altul... Nu, asta-mi face silă, nu simt nici o plăcere, și atunci de ce s-o fac ?

Tăcură și mai merseră vreo sută de pași, fără a schimba o vorbă.

— Dar măcar știi unde te duci? reluă el. Nu te pot lăsa în drum, noaptea, pe o asemenea vreme.

Ea răspunse firesc:

— Mă întorc acasă. Chaval e bărbatul meu. Nu mă pot culca în altă parte decît la el.

— Dar o să te omoare în bătaie!

Tăcerea se așternu iarăși între ei. Catherine dădu din umeri, resemnată. Are s-o bată pînă va obosi și, cînd va obosi, o va lăsa în pace; nu era mai cuminte așa, decît să vînture drumurile ca o tîrfă? Apoi se și deprinsese cu bătăile, și spunea, mîngîindu-se cu acest gînd, că, din zece fete, opt nu o nimeresc mai bine decît ea. Iar dacă omul ei o va lua într-o bună zi de nevastă, va fi foarte frumos din partea lui.

Étienne și Catherine, în neștire, se îndreptaseră spre Montsou, iar pe măsură ce se apropiau de casa lui Chaval, tăceau tot mai mult, ca și cum n-ar mai fi fost împreună. El nu mai găsea nimic să-i spună pentru a o convinge, deși simțea o mare amărăciune văzînd-o că se întoarce la Chaval. I se sfîșia inima, nu-i putea da însă în schimb ceva mai bun, nimic decît o viață de mizerie și de fugă, o noapte întunecată, fără așteptarea unei zile senine, dacă nu cumva gloanțele vreunui ostaș îi vor zdrobi capul. Poate că era, într-adevăr, mai cuminte să te împaci cu gîndul de a suferi atîtea, decît să încerci vreo nouă suferință. O însoțea, astfel, spre ibovnicul ei, cu capul în pămînt, fără o vorbă de împotrivire în clipa în care, pe șosea, ea se opri la colțul clădirii șantierelor, la douăzeci de metri de cafeneaua *Piquette*, spunîndu-i:

— Nu veni cu mine mai departe. Dacă te vede, iar iese ceva urît.

Se auziră unsprezece bătăi de la orologiul bisericii, cafeneaua era închisă, dar prin crăpăturile obloanelor se strecurau licăriri de lumină.

— Rămîi cu bine, murmură ea.

Îi dăduse mîna; el i-o ținea într-a lui, și fu nevoită să și-o scoată cu greu, trăgînd-o încet, ca să poată pleca.

Fără a întoarce capul, intră pe portița cea mică, împingînd zăvorul. Dar Étienne nu se îndepărtă, ci rămase locului, în picioare, cu ochii ațintiți spre casă, temător

de ceea ce se va intimpla acolo, ciulind urechile, tremurind la gindul că ar putea auzi urlete de femeie bătută. Casa rămînea intunecată şi tăcută; văzu luminindu-se doar o fereastră de la catul intii; şi cum această fereastră se deschise, iar el recunoscu silueta subţire ce se apleca spre stradă, făcu cîţiva paşi, ca să se apropie.

Atunci Catherine şopti foarte încet:

— Încă nu s-a întors, mă duc să mă culc... Te rog foarte mult, pleacă!

Şi Étienne plecă. Se dezgheţa de-a binelea, o adevărată ploaie se rostogolea de pe acoperişuri. De pe ziduri, de pe garduri, din nedesluşitele îngrămădiri, pierdute în noapte, ale acestui cartier industrial, apa se prelingea, ca şi cum toate ar fi fost ude de năduşeală. Se îndreptă intii spre Réquillart, bolnav de oboseală şi de tristeţe, nemaisimţind decit nevoia de a vedea căscindu-i-se, înaintea ochilor, pămîntul, ca să-l înghită. Apoi gîndul i se întoarse la Voreux; cugeta la lucrătorii belgieni, care urmau să coboare în mină, la tovarăşii săi de lucru din colonie, răscoliţi de furie împotriva soldaţilor şi hotărîţi să nu lase nişte străini să intre în puţurile lor. Şi o luă iarăşi de-a lungul canalului, prin mijlocul băltoacelor lăsate de zăpada topită.

Cînd ajunse din nou în apropierea rambleului, chipul lunii se ivi foarte limpede. Ridică ochii, privi cerul, pe a cărui boltă treceau norii în goană, sub plesnetul de bici al vijeliosului vînt ce sufla colo sus, în înălţimi, devenind pe faţa lunii albicioşi, destrămîndu-se în mărunte fîşii, de o ceţoasă străvezime, ca o apă tulbure; şi treceau, unul după altul, atît de repede, încît de sub vălul lor efemer astrul reapărea necurmat, în toată limpezimea.

Cu ochii înecaţi de această lucire a luminii, Étienne îşi cobora privirile, cînd un spectacol, ce se desfăşura pe piscul rambleului, îl opri locului. Santinela, înţepenită de frig, se plimba pe sus, făcînd douăzeci şi cinci de paşi spre Marchiennes şi întorcîndu-se apoi cu faţa spre Montsou. Se vedea alba văpaie a baionetei, în creştetul acestei siluete negre, ce se decupa lămurit pe paloarea cerului. Iar ceea ce-i atrăgea luarea-aminte tînărului era, în dosul bordeiului unde taica Bonnemort

se adăpostea în nopţile de furtună, o umbră mişcătoare, ca o fiară care se tîra la pîndă şi în care îl recunoscu, îndată, pe Jeanlin, după lunga şi deşălata-i spinare de viezure. Santinela nu-l putea zări; cu siguranţă acest bandit de copil punea la cale vreo ispravă, căci nu-i mai trecea de loc năduful împotriva soldaţilor, întrebînd mereu cînd se vor descotorosi de aceşti ucigaşi care fuseseră trimişi, înarmaţi cu puşti, ca să omoare oamenii.

O clipă, Étienne voi să-l strige, pentru a-l împiedica să facă cine ştie ce prostie. Luna se ascunsese pe după nori; îl văzuse ghemuindu-se, gata să sară, dar luna se ivi din nou, iar copilul rămase ghemuit pe vine. La fiecare drum, santinela înainta pînă la bordei, apoi se întorcea cu spatele şi pleca înapoi. Şi deodată, în vreme ce bezna unui nor împînzea cerul, cu o uriaşă zvîcnire de pisică sălbatică, copilul sări pe umerii ostaşului şi, căţărîndu-i-se în spinare cu ghearele, îi înfipse cuţitul în gîtlej. Nu putea străpunge gulerul tunicii, şi atunci apăsă cu amîndouă mîinile mînerul, pe care se lăsă cu toată greutatea trupului său. Adesea tăiase pui de găină, cînd îi găsea în dosul fermelor. Totul se petrecuse atît de iute, încît doar un ţipăt înăbuşit spintecă liniştea nopţii, în vreme ce puşca se prăbuşea la pămînt, cu un zgomot de fiare vechi. Foarte albă, luna se şi ivise, strălucitoare.

Încremenit locului de uluire, Étienne rămase cu privirea aţintită într-acolo. Un strigăt i se înăbuşi în adîncul pieptului. Sus, rambleul era pustiu, nici o umbră nu se mai desprindea sub înfricoşata goană a norilor. Urcă povîrnişul în fugă; îl găsi pe Jeanlin în patru labe, lîngă trupul neînsufleţit, răstignit pe spate, cu braţele desfăcute. Pe zăpadă, sub lumina cea limpede, pantalonul roşu şi mantaua cenuşie se desluşeau izbitor. Nu cursese nici o picătură de sînge, cuţitul era încă în gîtlej, înfipt pînă-n plăsele.

Furios, cu o lovitură de pumn pornită în neştire, trînti copilul la pămînt, lîngă trupul soldatului.

— De ce ai făcut treaba asta? bîigui el, înnebunit.

Jeanlin se adună de jos şi se tîrî în mîini, cu o felină umflare a spinării sale uscate; iar urechile-i clăpăuge,

ochii-i verzi, fălcile-i ieşite în afară îi fremătau şi-i ardeau încă în văpaia omorului făptuit.

— Blestematule! De ce ai făcut asta?

— Nu ştiu, aşa mi-a venit...

Se îndărătnici în acest răspuns. De trei zile era pornit s-o facă. Îl hărţuia gîndul ăsta, şi simţea nişte lovituri de ciocan în cap, colo, după ureche, în asemenea chip nu-i dădea pace. De ce? Trebuia, oare, să se sinchisească de aceşti porci de soldaţi, care nu dădeau pace minerilor la ei acasă? Din aprigele cuvîntări rostite în pădure, din urletele de pustiire şi de moarte, ce cutreieraseră puţurile, îi rămăseseră, în minte, doar cinci-şase cuvinte, pe care le tot spunea ca o haimana ce se joacă de-a revoluţia. Şi altceva nu ştia, nimeni nu-l îndemnase. Lui singur îi venise, aşa cum îi venea să fure ceapă de pe cîmp.

Étienne, înspăimîntat de înveninata buruiană a crimei răsărită în străfundurile acestei minţi de copil, îl mai îmbrînci o dată cu o lovitură de picior, ca pe o fiară stăpînită doar de instincte. Se temea ca nu cumva corpul de gardă din Voreux să fi auzit strigătul înăbuşit al santinelei şi zvîrlea cîte o privire spre mină de fiecare dată cînd se ivea luna. Dar nimic nu se clintea, iar el se aplecă, pipăi mîinile soldatului, ce începuseră să se răcească încet-încet, ascultă inima, împietrită sub manta. Din întregul cuţit, nu se vedea decît plăseaua de os, pe care inscripţia galantă, acest simplu cuvînt „Amor", era săpată în slove negre.

De la gît, privirea îi alunecă la chipul mortului. Deodată îl recunoscu pe micul soldat: era Jules, recrutul cu care stătuse de vorbă într-o dimineaţă. Şi fu cuprins de o adîncă înduioşare în faţa acestui blînd chip bălai, plin de pistrui. Ochii-i albaştri, mari deschişi, priveau cerul, cu aceeaşi privire aţintită spre orizont cu care-l văzuse căutîndu-şi, într-acolo, meleagurile natale. Pe unde o fi acest Plogof, pe care-l vedea într-o însorită lumină? Colo, departe, colo, departe. Marea urla, hăt-departe în această noapte de vijelie. Vîntul, hoinar prin înălţimi nepătrunse, suflase poate şi prin pustietatea acelei cîmpii. Două femei stăteau în picioare, mama şi sora, ţinîndu-şi cu mîna bonetele pe care le tot lua

vîntul, privind și ele, ca și cum ar fi putut vedea ce face, în acest ceas, micul lor Jules, la atîtea leghe depărtare. Veșnic îl vor aștepta de acum înainte. Ce grozăvie, să se omoare oamenii nevoiași între ei din pricina celor bogați!

Dar trebuia să se facă într-un fel ca să dispară trupul neînsuflețit al ostașului. Étienne cugetă întîi să-l zvîrle în canal. Dar siguranța că acolo va fi descoperit îl făcu să-și mute gîndul. Atunci groaza îi ajunse la culme, nu mai era vreme de zăbavă, ce hotărîre să ia? Deodată îi veni în minte o idee grozavă: dacă ar putea căra cadavrul pînă la Réquillart, l-ar îngropa acolo în așa fel, încît să nu mai fie găsit niciodată.

— Ia vino-ncoa, vorbi el către Jeanlin.

Copilul se temea să se apropie.

— Nu vin, că vrei să mă bați. Și, în afară de asta, mai am și treburi. Bună seara.

Într-adevăr, le dăduse întîlnire lui Bébert și Lydiei într-o ascunzătoare, într-o groapă, pe care și-o pregătiseră, sub depozitul de lemne, la Voreux. Era cum nu se poate mai nimerit ca să înnopteze acolo și să ia parte și ei la păruiala belgienilor, cărora li se vor frînge oasele cu o ploaie de pietre cînd vor cobori în mină.

— Ascultă, îi mai spuse o dată Étienne, vino încoace, că altfel chem soldații și o să-ți taie capul.

Și cum Jeanlin se induplecase, Étienne făcu batista vălătuc și înfășură cu ea, strîns, gîtul ostașului, fără a smulge afară cuțitul, care oprea, astfel, curgerea sîngelui din rană. Zăpada se topea; pe jos nu se vedea nici o pată roșie și nici urme de pași care să fi trădat vreo luptă.

— Ia-l de picioare.

Jeanlin făcu întocmai, iar Étienne îl înșfăcă de umeri, după ce, luîndu-i pușca, și-o puse în spate; și așa coborîră amîndoi, încet, de pe rambleu, luînd aminte să nu prăvălească bolovanii de piatră pe povîrniș. Spre norocul lor, luna se ascunse după nori. Dar pe cînd treceau de-a lungul canalului, se ivi din nou, foarte limpede: numai printr-o minune soldații din gardă nu-i zăriră. Tăcuți, zoreau, stingheriți la tot pasul de bălăbănirea cadavrului, pe care din pricina oboselii, erau

siliți să-l lase jos la fiecare sută de metri. La colțul uliței Réquillart-ului un zgomot făcu să le înghețe sîngele în vine, și de-abia avură răgazul să se pitească după un zid, pentru a nu da nas în nas cu o patrulă. Puțin mai departe fură surprinși de un om, care însă era beat. Omul se îndepărtă, înjurîndu-i. Și, în cele din urmă, ajunseră pînă la vechiul puț, uzi de nădușeală și atît de prăpădiți de frică, încît le clănțăneau dinții.

Étienne știa foarte bine că nu va fi de loc ușor să treacă trupul soldatului prin golul scărilor. Fu o caznă cumplită. Trebui întîi ca Jeanlin, care rămăsese sus, să lase să alunece trupul ostașului, în timp ce Étienne, agățat de mărăciniș, îl însoțea susținîndu-l, ca să-l strecoare prin primele două paliere, care aveau și trepte rupte. Apoi, la fiecare scară ce urma, trebui să facă același lucru, să coboare înainte, pentru ca pe urmă să prindă în brațe cadavrul ; și străbătură astfel treizeci de scări, adică două sute și zece metri, în care timp lui Étienne necontenit i se părea că îi cade povara în cap. Pușca îi lovea spinarea și nu voise să-l lase pe Jeanlin să-i aducă capătul de luminare pe care-l mai avea și pe care-l păstra cu zgîrcenie. La ce i-ar folosi ? Luminarea mai mult i-ar încurca în canalul acesta îngust. Totuși, cînd ajunseră în camera de acces în orizont cu sufletul la gură, îl trimise pe copil să-i aducă luminarea. Se așezase jos și îl aștepta pe Jeanlin, în plină beznă, lîngă trupul neînsuflețit, cu inima bătîndu-i să se spargă.

De îndată ce Jeanlin se întoarse cu luminarea, Étienne îi ceru unele lămuriri, căci copilul cutreierase și scormonise prin această veche exploatare pînă și prin crăpăturile pe unde minerii nu puteau trece. O porniră iar la drum, tîrînd mortul, aproape un kilometru, printr-un labirint de galerii în ruină. În sfîrșit, tavanul deveni mai scund și se găseau acum îngenuncheați sub o stîncă ce se surpa și pe care o sprijineau niște popi de lemn, pe jumătate distruși. Locul de sub stîncă forma un fel de ladă lungă, în care-l așezară pe micul soldat, culcat ca într-un sicriu ; îi puseră pușca lipită de trup ; apoi, cu zdravene lovituri de călcîi, rupseră spraițurile de lemn, riscînd ca ei înșiși să rămînă striviți acolo. Îndată după aceea stînca crăpă, și de-abia avură răgazul

să fugă, tîrîndu-se pe coate și în genunchi. Cînd Étienne, simțind nevoia de a vedea ce se petrecuse, își întoarse privirea într-acolo, tavanul continua să se lase în jos, strivind încet, sub greaua-i povară, trupul soldatului. Și nu se mai văzu nimic, nimic, decît o enormă masă de pămînt.

Jeanlin, reintors la el, în ungheru-i de vizuină ticăloasă, se tolăni în fîn, murmurînd, rupt de oboseală :

— Ei, la dracu ! puștii n-au decît să mă mai aștepte, o să dorm un ceas.

Étienne suflă în luminarea din care nu mai rămăsese decît un mic capăt. Și el avea șalele frînte de oboseală, dar somn nu-i era. Gînduri dureroase, frînturi de vise urîte făceau să-i zvicnească tîmplele ca sub lovituri de ciocan. Curînd nu mai rămase decît unul singur, chinuitor, hărțuindu-l cu o întrebare la care nu era în stare să răspundă : De ce nu-i dăduse lui Chaval lovitura hotărîtoare, cînd îl avea în mînă, sub tăișul cuțitului ? Și de ce copilul acesta îi făcuse de petrecanie unui soldat, pe care nici măcar nu știa cum îl cheamă ? Asta îi zdruncina credințele revoluționare, curajul de a ucide și dreptul de a ucide. Nu cumva se purtase așa doar din lașitate ? În grămada de fîn, copilul începuse să sforăie, cu sforăitul unui om beat, ca și cum și-ar fi înecat în somn ucigașa-i beție. Și, plin de silă, de furie, Étienne suferea știindu-l acolo, lîngă el, auzindu-l. Deodată tresări, suflul groazei îi atinsese fața. Zvonul unei ușoare atingeri, un suspin îi păru a fi purces din străfundurile pămîntului. Chipul micului soldat, întins, cu pușca alături, colo jos, sub stîncă, făcu să-i treacă un fior pe șira spinării și îi ridică părul măciucă. Era o nălucire prostească, întreaga mină îi apărea vuind de glasuri ; fu nevoit să aprindă luminarea și nu se potoli decît în clipa cînd, în această palidă lumină, dădu iar cu ochii de hăul căscat al galeriilor.

Încă un sfert de ceas se mai gîndi, hărțuit fără încetare de aceeași luptă, cu ochii ațintiți la feștila arzîndă. Dar se auzi un sfîrîit, fitilul se înecă, și toate se prăbușiră, din nou, în beznă. Îl trecu iarăși un fior, îi venea să-l cîrpească pe Jeanlin, ca să nu-l mai lase să sforăie așa. Vecinătatea copilului îi deveni atît de ne-

suferită, încît fugi, chinuit de setea de aer curat, zorindu-se de-a lungul galeriilor și prin puțul scărilor, ca și cum ar fi auzit o nălucă gîfîind în urma pașilor săi.

Sus, în mijlocul dărîmăturilor Réquillart-ului, Étienne putu, în cele din urmă, să răsufle din plin. De vreme ce nu îndrăznea să ucidă, nu-i mai rămînea decît să moară el însuși; iar acest gînd al morții, ce-i mijise mai demult, se reînsuflețea și i se înfigea în cuget ca nădejdea cea din urmă. Să mori neînfricat, să mori pentru cauza revoluției, iată ceea ce ar pune capăt oricărui zbucium, iată ceea ce ar fi dreapta sau nedreapta sa răfuială cu viața și ceea ce l-ar face să înceteze de a mai gîndi vreodată. Dacă cumva tovarășii săi de lucru îi vor ataca pe muncitorii belgieni, el va fi în cele dintîi rînduri și ar putea foarte bine să aibă norocul de a fi lovit de moarte. Se întoarse să dea tîrcoale Voreux-ului, dar cu pași mai hotărîți. Sunară ceasurile două, un mare zgomot de voci venea din camera contramaiștrilor, unde se afla sediul postului de gardă al minei. Dispariția santinelei tocmai alarmase acest post; se duseseră să-l trezească pe căpitan și, în cele din urmă, după o atentă cercetare la fața locului, ajunseseră la credința că era vorba de o dezertare. Și, pîndind din umbră, Étienne își amintea de acest căpitan republican, despre care îi vorbise micul Jules. Cine știe dacă n-ar putea fi convins să treacă de partea poporului? Oștirea ar încrucișa brațele, încetînd lupta și dînd, poate, în acest fel semnalul de începere a masacrului burgheziei. Fu purtat pe aripile unui nou vis și nu se mai gîndi la moarte, ci rămase ceasuri întregi cu picioarele în noroi, cu burnița dezghețului pe umeri, înflăcărat de speranța că izbînda ar mai fi cu putință.

Pînă la orele cinci îi pîndi pe lucrătorii belgieni. Apoi își dădu seama că compania recursese la vicleșugul de a-i culca chiar în Voreux. Începea coborîrea în puț, cei cîțiva greviști din colonia celor „două sute patruzeci", veniți în recunoaștere, șovăiau să le dea de veste celorlalți prieteni. Étienne fu cel care le aduse la cunoștință șiretlicul, iar ei o luară la fugă, în vreme ce el aștepta, în dosul rambleului, pe drumul de halaj. Ceasurile sunară șase, pămîntia boltă cerească pălea, lumi-

nată de sîngerînda ivire a zorilor, cînd abatele Ranvier răsări de după cotitura unei poteci, cu sutana sumeasă pe slăbănoagele-i picioare. În fiecare săptămînă, lunea, se ducea să facă slujba de dimineaţă la capela unei mănăstiri, statornicită de partea cealaltă a minei.

— Bună ziua, prietene, strigă el cu glas puternic, după ce, cu ochii-i ca para de jeratic, îl măsurase pe tînăr din creştet pînă-n tălpi.

Dar Étienne nu răspunse. Tocmai văzuse, în depărtare, printre stîlpii estacadei din capătul rambleului, trecînd o femeie, şi, cuprins de nelinişte, se repezise într-acolo, căci i se păruse că a recunoscut-o pe Catherine.

De la miezul nopţii, Catherine bătea drumurile în plin dezgheţ. Întors acasă şi găsind-o culcată, Chaval o cîrpise, făcînd-o să sară în picioare. Îi strigă să iasă îndată pe uşă afară, dacă nu voia s-o facă el să zboare pe fereastră ; şi, plîngînd în hohote, avînd de-abia răgazul să pună ceva pe ea, cu gleznele învineţite de lovituri de picior, fusese silită să coboare, îmbrîncită în stradă cu o ultimă palmă. Această brutală despărţire o buimăcise ; se aşezase pe o piatră şi privea spre casă, tot aşteptînd ca el s-o cheme înapoi, căci altfel nu era cu putinţă. Desigur că o pîndea şi avea să-i spună să se întoarcă dacă o va vedea astfel tremurînd, singură pe lume, fără un suflet de om care s-o culeagă de pe drumuri.

Dar, după ce tremurase două ceasuri în aşteptare, luă o hotărîre, nemaiputînd îndura frigul în această înţepenire de cîine zvîrlit în stradă. Ieşi din Montsou, făcu apoi calea întoarsă, fără a îndrăzni să strige din drum sau să bată în uşă. În cele din urmă, o porni pe caldarîm, drept înainte pe şosea, cu gîndul de a se duce în colonie, spre casa părinţilor. Dar cînd ajunse acolo, fu cuprinsă de o asemenea ruşine, încît o luă la goană, de-a lungul grădinilor, de teamă să nu fie cumva recunoscută de cineva, deşi toate zăceau acolo într-un somn de plumb, pe după obloanele trase. Şi, din clipa aceea, rătăci, speriată la cel mai mărunt zgomot, tremurînd la gîndul că ar putea fi culeasă de pe drum şi dusă, ca prostituată, în acea casă de toleranţă din Marchiennes, a cărei ameninţare o înspăimînta, ca un vis urît, de luni

de zile. De două ori nimeri tot în Voreux şi, înfricoşată de glasurile gălăgioase din corpul de gardă, o porni iar în goană, cu sufletul la gură, privind înapoi, ca să vadă dacă nu cumva era urmărită. Străduţa Réquillart-ului era necontenit plină de oameni beţi şi, totuşi, se întorcea pe acolo, cu nelămurita nădejde că l-ar putea reintîlni pe acela pe care îl respinsese înainte cu cîteva ceasuri.

Foarte curînd Chaval trebuia să coboare în mină; şi acest gînd îi purtă paşii spre puţ, deşi simţi cît era de zadarnică orice încercare de a-i vorbi: totul era sfîrşit între ei. Nu se mai lucra la Jean-Bart, iar Chaval jurase că o va strînge de gît dacă va relua munca la Voreux, unde se temea că ea l-ar putea compromite. Şi atunci ce să facă? Să plece cine ştie unde, să crape de foame, să se lase ademenită de toţi bărbaţii care i-ar ieşi în cale? Se tîra, cu mersul şovăielnic, prin hîrtoape, cu picioarele frînte de oboseală, plină de noroi pînă pe spinare. Dezgheţul făcea acum să se rostogolească pe drumuri fluvii mocirloase, în care se înfunda, mergînd într-una, neîndrăznind să caute vreo piatră pe care să se aşeze, ca să-şi tragă răsuflarea.

Se iviră zorile. Catherine tocmai îl recunoscuse, după spate, pe Chaval, care, prudent, ocolea rambleul, în clipa cînd îi zări şi pe Bébert cu Lydie, scoţîndu-şi nasul din ascunzătoarea lor de sub depozitul de lemne. Îşi petrecuseră acolo noaptea, la pîndă, necutezînd să se întoarcă acasă, de vreme ce Jeanlin le poruncise să-l aştepte; şi în timp ce acesta din urmă, la Réquillart, îşi îneca în somn beţia crimei făptuite, cei doi copii se ghemuiseră unul în braţele celuilalt, ca să se încălzească. Vîntul şuiera printre crăcile uscate ale castanilor şi ale stejarilor, iar ei se strîngeau zgribuliţi, ca într-o părăsită colibă de pădurar. Lydie nu îndrăznea să-şi mărturisească, cu glas tare, suferinţele-i de mititică femeie bătută, după cum nici Bébert nu avea curajul să se plîngă de palmele cu care căpitanul îi muta fălcile; dar, la urma urmelor, şi acesta prea îşi făcea de cap, îndemnîndu-i la cele mai nebuneşti furtişaguri, în care ei mai-mai să-şi lase pielea, şi toate astea fără ca măcar să le dea şi lor partea ce li se cuvenea; şi simţind în inimă o pornire plină de revoltă, sfîrşiseră

prin a se îmbrățișa, în ciuda poruncii pe care le-o dăduse și chiar cu prețul de a se pomeni cu vreo labă după ceafă repezită de undeva din nepătrunsul cu care el îi tot înspăimînta. Dupacul după ceafă nevenind de nicăieri, se sărutară cu duioșie mai departe, fără a le trece prin minte altceva, punînd în această mîngîiere îndelunga lor dragoste înfrîntă, tot martirajul și toată gingășia pe care, în adîncul sufletului, o păstraseră unul pentru celălalt. Se încălziseră așa toată noaptea, mai fericiți în acest pierdut străfund de gaură decît își aminteau să mai fi fost cîndva, nici măcar de sărbătoarea Sainte-Barbe, cînd se mîncau gogoși, udate apoi cu vin.

Catherine tresări auzind deodată un răsunet de goarnă. Înălță capul și îi văzu pe soldații postului de gardă din Voreux punînd mîna pe arme. Étienne sosea în goană, Bébert și cu Lydie, dintr-o săritură, țîșniră afară din tainiță, iar colo, sub crescînda lumină a zilei, o ceată de bărbați și de femei coborau din colonie, cu gesturi mari, vădind o clocotitoare mînie.

6

Tocmai fuseseră închise toate intrările în mina Voreux; iar cei șaizeci de ostași, cu arma la picior, făceau zid în fața singurei uși rămase libere, aceea care ducea spre sala de recepționare printr-o scară îngustă ce da spre camera contramaiștrilor și spre baracă. Căpitanul îi aliniase, pe două rînduri, în fața zidului de cărămidă, ca să nu poată fi atacați pe la spate.

La început, ceata de mineri veniți din colonie se ținu la oarecare depărtare. Erau cel mult vreo treizeci la număr și puneau ceva la cale, în cuvinte violente și de nedeslușit.

Mama Maheu, care sosise cea dintîi, cu părul despletit sub o basma înnodată la repezeală, ținînd-o în brațe pe Estelle adormită, tot spunea, înfierbîntată:

— Nimeni să nu intre, nimeni să nu iasă! Trebuie să-i luăm pe toți ca din oală!

Maheu îi dădea dreptate, în clipa în care taica Mouque tocmai sosea din Réquillart. Nu lipsi mult să nu-l lase să intre. Dar el se zbătu, spunînd că oricum caii lui trebuiau totuşi să-şi mănînce fînul, căci habar n-aveau de revoluţie. De altminteri, unul dintre cai murise, şi el era aşteptat ca să-l scoată de acolo. Étienne îl ajută pe bătrînul grăjdar să treacă, iar soldaţii îi îngăduiră să intre în mină. Un sfert de ceas mai tîrziu, cînd ceata greviştilor, al căror număr creştea treptat-treptat, deveni ameninţătoare, o uşă mare se deschise, la parter, şi se iviră mai mulţi oameni cărînd animalul mort, un biet balot de carne legat încă în plasa de funii; îl lăsară jos, în mijlocul băltoacelor de zăpadă topită. Zăpăceala fu atît de mare, încît nimeni nu se gîndi să-i împiedice de a se reîntoarce şi de a baricada din nou uşa. Cu toţii recunoscuseră calul, după capu-i înţepenit întors într-o parte. Şoapte fură purtate din gură în gură.

— E Trompette, nu-i aşa? E Trompette.

Într-adevăr, Trompette era. De cînd coborîse în mină, nu se putuse deprinde în fundul pămîntului. Stătea veşnic posomorît, fără chef de treabă, chinuit, tînjind parcă după lumină. Zadarnic Bataille, edecul minei, se tot freca prieteneşte cu coastele şi îl muşca, a hîrjoană, de gît, doar-doar i-o da şi lui un pic din resemnarea-i dobîndită în zece ani de viaţă subpămînteană. Mîngîierile acestea îi adînceau melancolia, coama i se înfiora la destăinuirile prietenului îmbătrînit pe meleagurile beznei; şi, de cîte ori se întîlneau şi nechezau amîndoi, aveau aerul că se vaită, cel bătrîn că e de atîta amar de vreme acolo, încît nu-şi mai amintea nimic din cealaltă viaţă, cel tînăr că n-o putea uita. În grajd, vecini de iesle, îşi duceau veacul cu capul în pămînt, suflîndu-şi în nări, şoptindu-şi despre nestinsul lor vis al unei zile însorite, al priveliştilor de cîmpie înverzită, al drumurilor albe, al dauritelor lumini, către zarea nesfîrşită. Apoi, cînd Trompette, leoarcă de năduşeală, zăcea pe grămada de paie trăgînd să moară, Bataille începuse să-l miroasă, deznădăjduit, cu sforăituri scurte, aducînd a suspine. Îl simţea cum se răceşte, mina îi răpea cea

din urmă bucurie ce-i mai rămăsese, acest prieten, căzut de sus, care adusese cu sine miresme de prospețime ce-i mai aminteau de zilele tinereții, cînd și el zburda sub cerul liber. Și își rupsese căpăstrul, atît de înspăimîntat nechezase, cînd băgă de seamă că celălalt încremenise de-a binelea.

De altminteri, taica Mouque de opt zile atrăsese contramaistrului luarea-aminte. Dar cine se sinchisea, în asemenea împrejurări, de un cal bolnav? Domnilor acestora nu le plăcea de loc să mute de colo pînă colo caii. Dar acum nu aveau încotro, trebuia să-l scoată. În ajun, grăjdarul, împreună cu încă doi oameni, își petrecuse un ceas ca să-l lege pe Trompette. Fu înhămat Bataille, ca să-l care pînă la puț. Bătrînul cal trăgea încet, tîrîndu-și prietenul mort printr-o galerie atît de îngustă, încît era nevoit să se opintească, deși astfel l-ar fi putut jupui; și, sfîrșit de oboseală, își clătină capul, ascultînd îndelungul tîrșiit al acestei mase de carne așteptată de parlagiu. În camera de acces a orizontului, după ce fu deshămat, urmări cu posomorita-i privire pregătirile de urcare, trupul îmbrîncit pe traverse, deasupra gropii puisardului, în plasa legată sub o colivie de ascensor. În sfîrșit, încărcătorii dădură semnalul că sosește carnea, iar el înălță capul, ca să-i însoțească cu privirile călătoria, molcomă la început, înecîndu-se apoi îndată în beznă, înghițit colo sus, pentru totdeauna, în hăul acela negru. Și rămase cu gîtul întins, iar în tulburea-i amintire de dobitoc se reînfiripau pesemne unele rosturi, de colo sus, de pe pămînt. Dar totul se sfîrșise, prietenul lui nu va mai vedea nimic, și el însuși va fi tot așa legat, ca o jalnică povară, cînd va fi să-l urce tot pe acolo. Picioarele-i prinseră a tremura, aerul slobod purces din cîmpiile îndepărtate îl înăbușea și era ca beat cînd, greoi, se întoarse în grajd.

În incintă minerii rămaseră posomoriți în fața cadavrului lui Trompette. O femeie spuse încet:

— Și totuși cu omul alta-i socoteala: barem el coboară numai dacă vrea!

Dar un nou val de oameni sosea din colonie, iar Levaque, care mergea in frunte, urmat de nevastă-sa şi de Bouteloup, striga:

— La moarte cu belgienii! Afară cu străinii! La moarte, la moarte!

Se năpusteau cu toţii şi trebui ca Étienne să-i oprească. Se apropie de căpitan, un tînăr înalt şi subţirel, de-abia de douăzeci şi opt de ani, cu chipul îngrijorat, dar hotărît; şi îi arătă cum stau lucrurile, încercă să-l atragă de partea lor, iscodind simţămintele zugrăvite pe chipu-i de aceste cuvinte. Ce rost ar avea să rişte un masacru zadarnic? Dreptatea nu era oare de partea minerilor? Fraţi erau doar cu toţii, ar fi fost firesc să se înţeleagă. Cînd rosti cuvîntul republică, ofiţerul tresări nervos. Păstrînd o rigidă atitudine militărească, spuse deodată:

— Înapoi! Nu mă siliţi să-mi fac datoria!

De trei ori mai încercă Étienne să-i vorbească. În spatele lui, tovarăşii de lucru îşi pierdeau răbdarea. Umbla zvonul că domnul Hennebeau era în mină, iar oamenii spuneau că ar trebui să-l înşface de gît şi să-i dea drumul în puţ, ca să vadă dacă va putea să-şi taie singur cărbunele. Dar zvonul acesta nu avea nici un temei; nu se aflau acolo decît Négrel şi Dansaert, care, atît unul, cît şi celălalt, se arătară o clipă la o fereastră a sălii de recepţionare; contramaistrul se ţinea în urmă, cam plouat de cînd cu păţania de la Pierrona, în vreme ce inginerul îşi rotea curajos asupra mulţimii mărunţeii ochişori vioi, surîzînd cu batjocoritoru-i dispreţ cu care învăluia oamenii şi lucrurile. Izbucniră huiduieli, şi ei pieriră de la fereastră. Iar în locul lor se văzu ivindu-se doar chipul blond al lui Suvarin. Tocmai el era de serviciu, şi nu-şi părăsise maşina nici o singură zi după ce începuse greva, fără a mai scoate o vorbă, adîncit, încet-încet, în acelaşi gînd îndărătnic, al cărui ascuţiş de oţel scăpăra parcă în străfundul ochilor săi şterşi.

— Înapoi! repetă cu toată tăria căpitanul. Nu avem ce vorbi; am ordin să apăr puţul, şi-l voi apăra... Şi nu daţi buzna peste oamenii mei dacă nu vreţi să-i pun să vă dea înapoi.

în ciuda glasului său hotărît, chipu-i, din pricina unei neliniști crescînde, devenea tot mai palid la vederea valului de mineri ce sporea necontenit. Urma să fie schimbat la amiază; dar temîndu-se că nu va putea rezista pînă atunci, trimisese, cu puțin timp înainte, la Montsou un ucenic din mină ca să ceară întăriri.

Glasuri mînioase îi răspunseseră:

— La moarte cu străinii! La moarte cu lucrătorii belgieni!... Vrem să fim stăpîni pe pămîntul nostru!

Étienne se dădu înapoi, foarte mîhnit. Zarurile fuseseră aruncate, nu-i mai rămînea decît să lupte și să moară. Și încetă de a li se mai împotrivi tovarășilor săi de lucru, iar ceata înaintă, năpustindu-se pînă la mica trupă de pază. Coloniile de mineri din vecinătate se goleau, aproape patru sute de oameni soseau în goană. Din piepturile tuturora izbucnea același urlet; Maheu și Levaque strigau, furioși, soldaților:

— Plecați de-aici! N-avem nimic cu voi, plecați de-aici!

— Ce vă băgați unde nu vă fierbe oala? spuse și mama Maheu. Nu vă mai amestecați în treaba noastră și lăsați-ne să ne-o facem singuri.

Și, în urma ei, cumătra Levaque adăugă și mai furioasă:

— Ce, nu cumva trebuie să vă înghițim, ca să ne lăsați să trecem? Înțelegeți de vorbă, ștergeți putina!

Pînă și glasul pițigăiat al Lydiei, care, împreună cu Bébert, se vîrîse acolo unde înghesuiala era mai mare, se auzi strigînd ascuțit:

— Ia te uită ce mai găgăuți de răcani!

La cîțiva pași, Catherine privea, asculta, cu aerul unui om năucit de aceste noi violențe, în mijlocul cărora o adusese nenorocul. Oare nu-i fuseseră date destule suferințe și pînă acum? Cu ce păcătuise de se țineau scai după ea nenorocirile? Nu mai departe decît în ajun încă nu pricepea nimic din furia grevei și gîndea că dacă ai în viață partea ta de palme, e de prisos să mai cauți și altceva; iar acum simțea zvîcnindu-i în inimă pornirea de ură, își amintea de toate cîte le spusese altădată Étienne, în acele seri de veghe

cînd stăteau de vorbă și încerca să înțeleagă ce le spunea el acum ostașilor. Le vorbea prietenește, aducîndu-le aminte că erau și ei fii ai poporului și că, prin urmare, drept ar fi să treacă de partea poporului, împotriva acelora care se înavuțeau de pe urma mizeriei lor.

Dar o zvîcnire se petrecu în mulțime, și o femeie bătrînă își făcu apariția. Era mama Brûlé, înfricoșător de uscată, cu gîtul și cu brațele în văzduh, venind în asemenea goană, încît fire din cenușiu-i păr vîlvoi îi orbeau vederea.

— Ah, sînt și eu aici cu voi... bîlbîi ea, cu sufletul la gură. Vîndutul ăsta de Pierron, lua-l-ar dracu, m-a încuiat în beci! Și, fără a mai aștepta, se repezi la soldați, cu negru-i cer al gurii împroșcîndu-i cu înjurături: Liotă de ticăloși, scursoare de pușlamale! Nu știți decît să lingeți tălpile celor mari și n-aveți curaj decît în fața oamenilor obidiți!

Atunci, ceilalți își întovărășiră glasurile cu al ei într-o ploaie de ocări. Unii mai strigau, totuși: „Trăiască oștirea, la puț cu căpitanul!" Dar curînd totul se contopi într-un singur vuiet: „Jos cu pantalonii roșii!" Acești oameni, care ascultaseră, fără să se clintească, cu chipurile împietrite și mute, îndemnurile la înfrățire, prieteneștile imbolduri de a trece de partea greviștilor, își păstraseră aceeași rece nepăsare și sub ploaia de ocări abătută asupră-le. În spatele lor, căpitanul își scosese sabia din teacă. Și cum gloata îi înghesuia din ce în ce, tot mai mult, amenințînd să-i strivească în zid, el le ordonă să ia armele în mîini, cu baionetele încrucișate. Soldații se supuseră, și un îndoit șir de ascuțișuri de oțel se zburliră către piepturile greviștilor.

— Ah, ticăloșii! urlă mama Brûlé, dîndu-se înapoi.

Dar se și întoarseră cu toții, dînd iarăși năvală, într-o asmuțită pornire de a înfrunta moartea. Se năpusteau femeile, mama Maheu și cumătra Levaque urlau:

— Omorîți-ne, haideți, omorîți-ne! Noi cerem dreptul nostru!

Levaque, gata să se taie, însfăcase, cu amîndouă mîinile, un snop de baionete, trei la număr, pe care le smucea, trăgîndu-le spre el, ca să le smulgă din încleştare; şi le sucea, într-o parte şi într-alta, cu înteţita putere a mîniei, în vreme ce Bouteloup, mai la o parte, necăjit că îşi urmase prietenul, îl privea*liniştit cum se zbate.

— Haideţi, poftim, repeta Maheu, să vă văd dacă aveţi inimă!

Şi îşi desfăcu surtucul, îşi dădu în lături cămaşa, înfăţişîndu-şi pieptul gol, carnea păroasă tatuată de cărbune. Se năpustea spre vîrfurile baionetelor, silindu-le să se tragă înapoi, cumplit în neînfricata-i cutezanţă. Un tăiş îi împunsese pieptul, şi, ca nebun, se silea din răsputeri să i se înfigă şi mai adînc, ca să-şi audă trosnetul coastelor.

— Vă e frică, laşilor!... Mai sînt încă zece mii în spatele nostru. Da, pe noi n-aveţi decît să ne ucideţi, vă mai rămîn alţi zece mii pe care să-i ucideţi.

Situaţia ostaşilor devenea critică, deoarece primiseră ordinul sever de a nu folosi armele decît atunci cînd lucrurile vor fi ajuns la capăt. Şi cum să-i împiedice pe aceşti turbaţi să se străpungă singuri? Pe de altă parte, locul se micşora, iar ei se găseau acum îngrămădiţi în zid, fără putinţă de-a se mai retrage. Micul lor detaşament, doar o mînă de oameni, ţinea totuşi piept cu destulă tărie năvalei crescînde a minerilor şi executa cu sînge rece scurtele ordine date de căpitan. Acesta, cu ochii limpezi, cu buzele strînse de încordare, nu avea decît o singură temere, aceea de a nu-şi vedea cumva oamenii pierzîndu-şi răbdarea sub ploaia de înjurături. Unui tînăr sergent, o namilă deşălată, ai cărui răzleţi ţepi de mustaţă se zbîrleau, i se şi băteau pleoapele într-un chip neliniştitor. Lîngă el, un bătrîn galonat, cu pielea tăbăcită în douăzeci de campanii, pălise cînd îşi văzuse baioneta răsucită ca un fir de pai. Un altul, recrut fără îndoială, mirosind încă a ogor, roşea pînă în vîrful urechilor de fiecare dată cînd auzea spunîndu-i-se puşlama şi ticălos. Şi violenţele nu mai conteneau, ca şi pumnii ridicaţi, cuvintele îngrozitoare, învinuirile şi ameninţările zvîrlite cu duiumul în

obraz. Şi era nevoie de toată puterea disciplinei ca oamenii să nu-şi iasă dintr-ale lor, rămînind aşa, cu chipurile rigide, în trufaşa şi trista împietrire a disciplinei militare.

O ciocnire păru de neînlăturat cînd, din spatele soldaţilor, fu văzut ivindu-se contramaistrul Richomme, cu capu-i alb de jandarm blajin, tulburat de emoţie. Vorbi foarte tare :

— Ei, fir-ar afurisit să fie, la urma urmelor toată treaba asta e o prostie ! Nu trebuie să lăsăm să se întîmple asemenea dobitocii ! Şi se repezi între baionete şi mineri. Prieteni, ascultaţi-mă. Ştiţi foarte bine că sînt un vechi lucrător şi că o clipă n-am încetat să fiu dintre-ai voştri. Ei bine, pe legea mea, vă făgăduiesc că dacă nu vi se va face dreptate, apoi atunci eu, cu gura mea, am să-i fac pe şefi de trei parale... Dar lucrurile au ajuns prea departe şi nu e de nici un folos să-i împroşcaţi cu vorbe de ocară pe aceşti oameni de treabă şi să alergaţi cu tot dinadinsul după un plumb în burtă.

Îl ascultau, şovăiau. Sus la fereastră se ivi iarăşi, din nefericire, profilul ascuţit al micului Négrel. Acesta se temea să nu fie învinuit că a trimis un contramaistru în loc să se ducă şi să-i înfrunte singur ; şi încercă să vorbească. Dar glasul i se înecă în toiul unui vuiet atît de cumplit, încît fu nevoit să părăsească din nou fereastra, după ce dădu doar din umeri. Din clipa aceea degeaba le mai vorbi Richomme în numele său, rugîndu-i, degeaba le tot spunea că lucrurile trebuie să se petreacă aşa ca între prieteni ; îl respingeau, îl bănuiau. Dar el se înverşună şi rămase în mijlocul lor.

— Ei, afurisenia dracului ! N-au decît să-mi crape capul ca şi vouă, nu vă las singuri în halul ăsta de sminteală în care sînteţi.

Étienne, pe care bătrînul contramaistru îl ruga să-l ajute în încercarea sa de a-i face să înţeleagă, făcu un gest de neputinţă. Era prea tîrziu : numărul oamenilor crescuse pînă acum la mai bine de cinci sute. Şi nu se găseau printre ei numai turbaţi, care veniseră să-i alunge pe lucrătorii belgieni ; unii, curioşi, se opriseră aşa, să vadă şi ei ce se întîmplă, iar alţii, poznaşi,

făceau mare haz de toată bătălia. Din mijlocul unui grup, la oarecare depărtare, Zacharie și Philomène priveau ca la teatru, atît de pașnici, încît își luaseră cu ei și copiii, pe Achille și pe Désirée. Un nou val de oameni sosea de la Réquillart, și printre ei se aflau Mouquet și Mouquette; el, de îndată, se duse rînjind și-l bătu pe umeri pe prietenul său Zacharie, în vreme ce ea, foarte înfierbîntată, alerga în primele rînduri, ale celor mai bezmetici.

Între timp căpitanul își întorcea ochii din minut în minut către drumul spre Montsou. Întăririle pe care le ceruse nu soseau, iar cei șaizeci de ostași pe care-i avea nu mai puteau ține piept. În cele din urmă îi veni în gînd să zguduie închipuirea gloatei și dădu ordin să se încarce armele în fața lor. Ostașii executară ordinul, dar iureșului crescînd i se adăugară zeflemeli și vorbe de batjocură:

— Na-ți-o bună! Neisprăviților ăstora le arde să tragă la țintă! rînjeau femeile, mama Brûlé, cumătra Levaque și altele.

Mama Maheu, cu pieptul acoperit de trupșorul Estellei, care se trezise din somn și plîngea, se apropie într-atîta, încît sergentul o întrebă ce căuta acolo cu bietul plod în brațe.

— Ce te privește pe tine? răspunse ea. Trage, dacă-ți dă mîna!

Bărbații clătinau din cap a dispreț. Nimeni nu credea că s-ar fi putut trage în ei.

— N-au gloanțe în cartușe, zise Levaque.

— Da ce sîntem noi, barbari? strigă Maheu. Ei, drace, nu se trage în francezi!

Alții tot spuneau, într-una, că, după ce făcuseră războiul din Crimeea, nu se mai speriau de gloanțe. Și cu toții continuau să se năpustească spre puștile ațintite. Dacă, în această clipă, armele s-ar fi descărcat, mulțimea ar fi fost secerată.

Chiar în primul rînd, Mouquettei i se tăia răsuflarea de furie la gîndul că niște soldați voiau să tragă în femei. Îi împroșca cu toate porcăriile pe care le știa, și nu mai prididea cu înjurături care de care mai urîte, cînd deodată, nemaiavînd decît această ucigătoare ocară

s-o azvirle ostaşilor în obraz, îşi arătă dosul. Cu amindouă miinile îşi ridică poalele, zvicni în afară coapsele, îşi bulbucă uriaşa minge.

— Iaca, na-vă şi vouă! Măcar că e prea curat pentru voi, adunătură de scursori!

Se lăsa pe vine, sărea în sus, se răsucea încoace şi încolo, ca nu cumva să fie nedreaptă cu vreunul dintre ei; o lua de la capăt, după fiecare zvicnire cu care-i miluia.

— Iaca şi pentru don căpitan, iaca şi pentru don sergent, iaca şi pentru ostaşi!...

Se stîrni o vijelie de hohote de rîs. Bébert şi Lydie făceau haz de se strîmbau. Pînă şi Étienne, în ciuda întunecatei sale presimţiri, se arătă bucuros la înfăţişarea acestei insultătoare goliciuni. Cu toţii — poznaşii, deopotrivă cu cei ce clocoteau de furie — îi huiduiau acum pe soldaţi, ca şi cum i-ar fi văzut mînjiţi de această scîrnavă împroşcare. Şi numai Catherine, deoparte, în picioare pe nişte lemne vechi, rămase mută, cu sîngele năvălindu-i în obraz, cotropită de această ură căreia îi simţise, cutreierătoare, dogoarea.

Dar se iscă o încăierare. Căpitanul, pentru a-şi mai potoli oamenii asmuţiţi, se hotărî să facă prizonieri. Dintr-o smucitură, Mouquette scăpă, zvîrlindu-se între picioarele greviştilor. Trei mineri, Levaque împreună cu alţi doi, fură înşfăcaţi din grămada celor mai îndîrjiţi şi băgaţi sub pază în fundul camerei contramaiştrilor. De sus, Négrel şi Dansaert îi strigau căpitanului să intre înăuntru şi să se zăvorască împreună cu ei. El însă refuză, simţind că aceste clădiri, cu uşi fără broaşte, vor fi luate cu asalt şi că el va păţi ruşinea de a fi dezarmat. Micul său detaşament începuse să şi dea semne de nerăbdare: nu se puteau împăca cu gîndul de a fugi în faţa acestor nenorociţi încălţaţi cu saboţi. Cei şaizeci de ostaşi, îngrămădiţi în zid, cu armele încărcate, înfruntară din nou gloata şi o împinseră înapoi.

Urmă întîi o retragere şi o adîncă tăcere. Greviştii rămaseră uluiţi în faţa acestei manifestări a forţei. Apoi izbucniră iar strigăte, cerură prizonierii şi imediata lor punere în libertate. Unii spuneau că, acolo înăuntru,

cei trei prinşi erau schingiuiţi. Şi, fără să fi pus ceva la cale, împreună, mînaţi de acelaşi avînt, împinşi de aceeaşi sete de răzbunare, se repeziră cu toţii spre grămada de cărămizi din apropiere, nişte cărămizi făcute din argila ce se găsea chiar în acel teren şi care se ardeau pe loc. Copiii le cărau, una cîte una, femeile le adunau în poalele rochiilor. După scurtă vreme, fiecare avea la picioarele sale muniţii, astfel încît bătălia cu pietre începu.

Mama Brûlé, înfiptă în faţa lor, începu cea dintîi. Spărgea cărămizile pe genunchiul ei uscat, iar cu amîndouă miinile, şi cu dreapta şi cu stînga, zvîrlea cele două bucăţi. Cumătra Levaque îşi smucea braţele din încheieturi, atît de umflată şi de fleşcăită, încît trebui să se apropie de ţintă ca să nimerească cum trebuia, şi aceasta în ciuda rugăminţilor lui Bouteloup, care o trăgea înapoi, nădăjduind că o va lua de acolo, acum cînd bărbatul ei era închis. Cu toatele se îmboldeau una pe alta; Mouquette, înciudată că se umplea de sînge spărgînd cărămizile pe şoldurile ei prea grase, prefera să le arunce aşa cum erau, întregi. Pînă şi ştrengarii de copii intraseră în rîndurile luptătorilor; Bébert o învăţa pe Lydie cum să zvîrle cărămizile, pe sub cot, de jos în sus. Şi se porni grindina, o ploaie de mari bulgări de piatră, ale căror lovituri se auzeau, înăbuşite. Şi, deodată, în mijlocul acestor făpturi, în prada furiei, se ivi Catherine, cu pumnii în văzduh, agitînd şi ea jumătăţi de cărămidă, pe care le zvîrlea, cu toată puterea micilor ei braţe. Nu ar fi putut spune de ce, dar simţea că se înăbuşă şi o apucase o poftă nebună să distrugă totul în jurul ei. Oare nu se va isprăvi odată cu această afurisită viaţă plină de nenorociri? Se abătuseră destule necazuri asupră-i, era sătulă să tot fie bătută şi izgonită de omul ei, silită să se bălăcească mereu, ca un cîine de pripas, prin noroaiele uliţelor, fără să-i poată cere măcar o farfurie de ciorbă tatălui ei, gata şi el să se stingă de foame. Niciodată lucrurile n-au mers bine, ci, dimpotrivă, de rîpă se duceau toate, de cînd se pomenise pe lume; şi ea spărgea într-una cărămizi, pe care le arunca înainte-i, împinsă doar de gîndul de a mătura tot ce-i

ieşea în cale, cu ochii atît de orbiţi de sînge, încît nu mai vedea nici măcar cui îi zdrobea capul.

Étienne, care rămăsese în faţa soldaţilor, fusese cît pe-aci să se aleagă cu ţeasta spartă. I se umflase urechea; se întoarse şi tresări, înţelegînd că din miinile înfierbîntate ale Catherinei pornise cărămida; şi, înfruntînd primejdia de a fi ucis, rămase locului, privind-o înmărmurit. Dar şi mulţi alţii rămăseseră acolo, aşa, în neştire, cu miinile bălăngănind de-a lungul trupului, pasionaţi de bătălia ce se desfăşura. Mouquet aprecia loviturile ca şi cum ar fi luat parte la un joc de tragere la ţintă: „Aha, ăsta a nimerit-o la ţanc! Ăstălalt n-a avut noroc!" Făcea mare haz, îi dădea coate lui Zacharie, care se certa cu Philomène, pentru că el îi cîrpise pe Achille şi pe Désirée, nevrînd să-i ia în spinare ca să vadă şi ei ce se petrece. Se opriseră mulţi trecători, îngrămădindu-se de-a lungul drumului, ca să privească de la distanţă. Şi, în creştetul povîrnişului, la intrarea în colonie, tocmai se ivise, tîrîndu-se sprijinit într-un toiag, taica Bonnemort, ţeapăn acum şi drept, profilîndu-se pe fila cerului ruginiu.

De la aruncarea celor dintîi cărămizi, contramaistrul Richomme se şi înfipsese din nou între soldaţi şi mineri. Îi ruga pe unii, îi îndemna pe ceilalţi, nepăsător în faţa primejdiei, atît de deznădăjduit, încît lacrimi grele i se prelingeau din ochi. Înecate în urletele mulţimii, vorbele nu i se desluşeau; i se vedeau doar stufoasele mustăţi cenuşii tremurînd.

Dar grindina de cărămizi deveni şi mai deasă, bărbaţii le zvîrleau şi ei, după pilda femeilor.

Atunci mama Maheu îşi dădu seama că Maheu rămăsese în urmă. Stătea cu miinile goale şi fruntea îi era întunecată.

— Ia spune, ce ai? strigă ea. Ce, te temi? Vrei să-ţi laşi tovarăşii de lucru să fie tîrîţi în închisoare? Ah, dacă n-aş avea copilul ăsta cu mine, ai vedea ce-aş face!

Estelle, care i se agăţase de gît, urlînd, o împiedica să se alăture mamei Brûlé şi celorlalte femei. Şi cum bărbatul ei părea că n-o aude, izbi cu piciorul în nişte cărămizi, pe care i le zvîrli jos, la picioare.

— Ei, fir-ar al dracului! Haide, pune și tu mîna pe cărămizi! Sau vrei să te scuip între ochi, în fața lumii, ca să prinzi curaj?

Cu sîngele năvălindu-i din nou în obraz, începu și el să spargă cărămizi și să le arunce. Ea îl asurzea, îl zăpăcea, îi urla în spate îndemnuri la moarte, înăbușind fetița, atît de tare o strîngea la piept cu brațele-i crispate; iar el înainta într-una și se pomeni în fața țevilor de pușcă.

Sub această ploaie de pietre, micul detașament nu se mai vedea. Spre norocul ostașilor, ele nimereau prea sus, ciuruind zidul. Ce aveau de făcut? Gîndul de a pleca, de a întoarce fața de la vrăjmaș, îmbujoră, o clipă, palidul obraz al căpitanului; dar nici măcar nu mai era cu putință, căci i-ar fi ciopîrțit la cea dintîi mișcare. O cărămidă tocmai îi rupsese cozorocul chipiului, picături de sînge i se prelingeau de pe frunte. Mai mulți dintre oamenii săi erau răniți, și căpitanul îi simți că își ieșiseră din fire, sub nestăvilitul imbold al instinctului de apărare, care pune capăt oricărei deprinderi de supunere față de superiori. Sergentului îi scăpase o înjurătură. Avea umărul stîng aproape smuls din încheietură, carnea îi fusese strivită de o lovitură surdă, ca a unui bătător izbind rufe. Zdrelit de două ori, recrutul se alesese cu degetul cel mare strivit și cu o rană, care-l ustura, la genunchiul drept; se vor mai lăsa, oare, multă vreme hărțuiți în halul ăsta? O piatră ricoșind și lovindu-l sub burtă pe bătrînul galonat, acesta se înverzi la față, arma îi șovăi în mînă, aproape s-o scape. De trei ori căpitanul fu cît pe-aci să ordone foc. O spaimă îl înăbușea. Într-o luptă lăuntrică de cîteva secunde, lungă cît un veac, se înfruntară, ciocnindu-se între ele, toate ideile sale, simțul datoriei, toate credințele de om și de ostaș. Ploaia de cărămizi se înteți, el tocmai deschidea gura ca să strige: „Foc!", cînd puștile porniră singure, trei focuri la început, apoi cinci, apoi o salvă ca de grindină, apoi un singur glonte, bubuind după un lung răstimp, în adînca tăcere.

Încremeniră cu toții. Ostașii trăseseră, gloata, cu gura căscată, rămăsese stană de piatră, neputîndu-și

crede urechilor. Dar izbucniră strigăte sfîşietoare, în vreme ce goarna suna încetarea focului. Şi urmă iu reşul unei panici bezmetice, rostogolul unei turme hăituite de gloanţe, o capie goană omenească prin noroi. Bébert şi Lydie căzuseră unul peste altul, la primele trei împuşcături, fetiţa lovită în cap, băieţelul străpuns de plumb sub umărul stîng. Lydie, fulgerată, nici nu mai clintea. Dar el, mişcînd încă, o înşfăcase cu amîndouă braţele, în zvîrcolirile agoniei, ca şi cum ar fi vrut s-o redobîndească, aşa cum şi-o însuşise în fundul acelei întunecate tainiţe în care îşi petrecuseră, împreună, cea din urmă noapte a vieţii lor. Iar Jeanlin, care în cele din urmă sosea şi el, umflat de somn, din Réquillart, ţopăind prin fumăraie, îl văzu tocmai strîngîndu-i la piept mititica sa femeie şi dîndu-şi sufletul.

Celelalte cinci focuri culcaseră la pămînt pe mama Brûlé şi pe contramaistrul Richomme. Străpuns de un glonte în spinare, în clipa în care se ruga fierbinte de tovarăşii săi de lucru, se prăbuşi în genunchi ; şi, lăsat pe o rînă, horcăia în ţărînă, cu ochii sticlind încă de lacrimile plînse. Bătrîna, cu pieptul spintecat, fu abătută la pămînt, ţeapănă din creştet pînă în tălpi, trosnind ca o cracă de lemn uscată şi bîiguindu-şi cea din urmă înjurătură, înecată în gîlgîirea sîngelui.

În momentul acela salva întregului pluton mătura pămîntul, secerînd la o sută de paşi cetele de curioşi care făceau haz de bătălie. Un glonte străpunse gura lui Mouquet, rostogolindu-l, trăsnit, la picioarele lui Zacharie şi ale Philomènei, ai căror ţinci fură amîndoi acoperiţi cu stropi de purpură. În aceeaşi clipă, Mouquettei două gloanţe îi ciuruiră pîntecele. Ea văzuse ostaşii cu arma la ochi, ţintind, şi, ca o fată cu inima bună ce era, se repezise în neştire în faţa Catherinei, strigîndu-i să se ferească ; din pieptu-i izbucni un urlet cumplit, se răsturnă pe coapse, rostogolită de zguduire. Étienne se repezi, voi s-o ridice, s-o ia de acolo, dar cu un gest ea îi dădu a înţelege că totul se sfîrşise. Apoi horcăi, fără a i se şterge de pe buze surîsul cu care-i învăluia pe amîndoi, ca şi cum ar fi fost fericită

văzîndu-i împreună, în această clipă în care ea pleca pentru totdeauna.

Totul părea a se fi sfîrşit, vijelia bubuiturilor se pierduse în depărtare, pînă către faţadele caselor din colonie, cînd cel din urmă foc, întîrziat, porni stingher.

Maheu, lovit drept în inimă, se răsuci în juru-i, prăbuşindu-se cu faţa la pămînt, într-o băltoacă de apă, înnegrită de cărbune.

Năucită, mama Maheu se aplecă asupră-i:

— Haide, dragul meu, ridică-te. Nu-i aşa că nu e nimic?

Stingherită de Estelle, o luă la subsuoară, pentru a putea, cu mîna rămasă liberă, să întoarcă capul lui Maheu cu faţa în sus.

— Haide, vorbeşte! Unde te doare?

Din ochi îi pierise lumina, în vreme ce din gură îi izbucneau bale înspumate de sînge. Înţelese că Maheu era mort. Atunci, căzută în noroi, ţinînd fetiţa sub braţ, ca pe un pachet, privi cu o rătăcită căutătură către omul ei.

Mina era liberă. Cu un gest nervos, căpitanul îşi scoase chipiul sfîrtecat de o piatră, apoi şi-l pusese la loc, şi palid îşi păstra mai departe atitudinea rigidă, în faţa dezastrului propriei sale vieţi, în vreme ce oamenii săi, în tăcere, îşi reîncărcau armele. Se zăriră, la fereastra sălii de recepţionare, chipurile înspăimîntate ale lui Négrel şi Dansaert. În spatele lor era Suvarin, cu fruntea brăzdată de o cută adîncă, ca şi cum ascuţişul ideii sale fixe s-ar fi înfipt acolo, ameninţător. De partea cealaltă, către marginile colinei, bătrînul Bonnemort nu se clintise din loc, sprijinindu-se cu o mînă în toiag, făcîndu-şi cu cealaltă streaşină la ochi, ca să vadă mai bine, colo jos, măcelul abătut asupra alor săi. Răniţii urlau, morţii, aşa cum căzuseră, înfăţişîndu-se ca ţepene făpturi frînte, se răceau, în noroiul apos al dezgheţului, înnămoliţi, ici-colo, printre petele de cerneală ale cărbunelui, ce răzbeau sub mînjitele fîşii de zăpadă. Şi printre aceste cadavre omeneşti, arătînd foarte mărunţi la trup şi ca vai de lume, uscaţi de mizerie, zăcea hoitul lui Trompette, un neînsufleţit morman de carne, monstruos şi jalnic.

Étienne nu fusese ucis. Aştepta neclintit lingă Catherine, prăbuşită de oboseală şi de spaimă, cînd un glas răsunător îl făcu să tresară. Era abatele Ranvier, care se întorcea de la slujbă şi care, cu amîndouă braţele în văzduh, invoca, cu o profetică înflăcărare, abaterea mîniei cereşti asupra ucigaşilor. Vestea sosirea erei de dreptate, apropiata nimicire a burgheziei prin puterea focului ceresc, pentru că pusese vîrf nelegiuirilor ei cu această înecare în sînge a muncitorilor şi a dezmoşteniţilor soartei.

PARTEA A ŞAPTEA

1

Împuşcăturile din Montsou răzbubuiseră pînă la Paris, cu un formidabil ecou. De patru zile, toate ziarele opoziţiei îşi manifestau indignarea, povestind, în prima pagină, fapte cumplite: douăzeci şi cinci de răniţi, paisprezece morţi, dintre care doi copii şi trei femei; şi apoi mai erau şi cei arestaţi. Levaque devenise un fel de erou şi i se atribuia, cu prilejul anchetei pe care o făcuse judecătorul de instrucţie, un răspuns de o antică măreţie. Trupul imperiului, atins în plin de aceste cîteva gloanţe, păstra, în aparenţă, calmul atotputerniciei, fără ca el însuşi să-şi fi dat seama de gravitatea rănii suferite. Fusese doar o simplă ciocnire regretabilă, o întîmplare pierdută, undeva departe, într-un ţinut negru, foarte îndepărtat de străzile Parisului, care constituiau opinia publică. Întîmplarea va fi, curînd, dată uitării, compania primise dispoziţia oficială de a muşamaliza întreaga afacere şi de a pune capăt acestei greve, a cărei supărătoare prelungire devenea o primejdie socială.

De aceea, în dimineaţa zilei de miercuri, fură văzuţi, sosind în Montsou, trei dintre administratorii Regiei. Micul orăşel, care nu îndrăznise pînă în acea clipă să se bucure de masacru, cu inima încă bolnavă, respiră fericit că se putea simţi, în sfîrşit, salvat. Vremea tocmai se îndreptase, ieşise un soare luminos, era una dintre acele însorite zile de început de februarie, a căror blîndă căldură face să zvîcnească mugurii din vîrful liliecilor. Toate obloanele de la ferestrele Regiei fură date în lături, vasta clădire părea că renaşte;

plecau, de acolo, cele mai îmbucurătoare zvonuri, se spunea că aceşti domni, nespus de mîhniţi de catastrofă, sosiseră acolo pentru a deschide braţele părinteşti rătăciţilor din coloniile de mineri. Acum, cînd nenorocirea fusese deja abătută asupra lor, şi fără îndoială, mult mai greu decît ar fi vrut stăpînii, aceştia începeau să se şi întreacă în îndeletnicirea de salvatori, decretînd măsuri tardive şi cum nu se poate mai bune. Întîi, concediară lucrătorii belgieni, cu un mare tărăboi în jurul acestei însemnate concesii făcute propriilor lor muncitori. Apoi, puseră capăt ocupaţiei militare a minelor, pe care greviştii striviţi nu le mai ameninţau. Ba chiar tot ei fură aceia care obţinură stingerea oricărei cercetări cu privire la dispariţia santinelei din Voreux : fusese scormonit întregul ţinut şi, negăsindu-se nici puşca, nici cadavrul, se luase hotărîrea ca ostaşul să fie dat dezertor, deşi exista bănuiala că la mijloc fusese o crimă. Şi, astfel, în toate privinţele, se străduiră să minimalizeze gravitatea evenimentelor întîmplate, tremurînd de frica zilei de mîine, socotind că ar fi primejdios să recunoască irezistibila putere a sălbăticiei unei mulţimi scăpate din friu, luînd-o razna printre şubredele orînduiri ale vechii lumi. Şi, de altminteri, opera aceasta de împăciuire nu-i împiedica de loc să ducă la bun sfîrşit treburile pur administrative, căci Deneulin fusese văzut întorcîndu-se de la Regie, unde se întîlnise cu domnul Hennebeau. Discuţiile pentru cumpărarea minei Vandame continuau şi se vorbea ca despre un lucru sigur că Deneulin va accepta oferta acestor domni.

Dar ceea ce răscoli ţinutul în chip cu totul neobişnuit fu puzderia de afişe galbene, lipite pe ziduri din ordinul administraţiei. Puteau fi citite aceste rînduri, scrise cu slove de-o şchioapă : „Lucrători din Montsou, noi nu vrem ca rătăcirea, ale cărei triste urmări le-aţi văzut zilele trecute, să lovească în mijloacele de existenţă ale lucrătorilor cuminţi şi supuşi. Vom redeschide, aşadar, luni dimineaţa toate minele şi, o dată lucrul reluat, vom cerceta cu grijă şi bunăvoinţă cazurile care ar necesita vreo îmbunătăţire. Vom face, în sfîrşit, tot ceea ce va fi drept şi ne va sta în pu-

tință să facem." Într-o singură dimineață, cei zece mii de mineri defilară în fața acestor afișe. Nici unul dintre ei nu scotea o vorbă, mulți dădeau din cap, iar alții treceau mai departe, cu mersul tărăgănat, fără a li se clinti măcar o cută pe chipul lor împietrit.

Pînă în acel moment colonia celor „două sute patruzeci" se îndărătnicise într-o rezistență înverșunată. Părea să sîngele tovarășilor de lucru ce înroșise noroiul minei li se pusese celorlalți de-a curmezișul drumului. Coborîseră la muncă doar vreo zece: Pierron și alte caiafe de teapa lui, care erau văzuți ieșind și intrînd, cu mutrele întunecate, fără a face vreun gest sau a rosti vreo amenințare. De aceea, afișul lipit pe zidul bisericii fu întîmpinat cu o mută neîncredere. Nu se pomenea nimic în el despre cărțuliile înapoiate: oare compania nu voia să-i mai primească pe cei concediați? Și teama de pedepse, gîndul frățesc de a protesta împotriva concedierii celor mai compromiși, îi făcea pe toți să mai reziste încă, ceva le dădea de bănuit, vor vedea ei mai tîrziu și se vor reîntoarce în mină cînd acești domni vor voi să vorbească deschis. O tăcere apăsătoare domnea prin scundele căsuțe; foamea însăși nu mai însemna nimic, puteau muri cu toții, de vreme ce năprasnica moarte trecuse, secerînd, peste acoperișurile cocioabelor lor.

Dar mai ales una, printre celelalte, casa familiei Maheu, rămăsese întunecată și mută, în adînca tristețe a doliului ei. De cînd își însoțise bărbatul spre cimitir, mama Maheu nu-și mai descleșta dinții. După bătălie, îl lăsase pe Étienne s-o aducă acasă pe Catherine, plină de noroi și pe jumătate moartă; și, pe cînd o dezbrăca, în fața tînărului, ca s-o culce, îi trecuse prin minte, o clipă, gîndul că și fiică-sa se alesese cu un glonte în burtă, căci se vedeau pe cămașă pete mari de sînge. Dar ea înțelese curînd: erau șiroaiele de sînge ale pubertății, care izbucniseră, în cele din urmă, în zguduirile prin care trecuse în această cumplită zi. Ah, frumos plocon și rana asta! Un dar căzut din cer, să poți face copii, ca să aibă jandarmii ce împușca! Și nu-i spunea Catherinei nici un cuvînt, după cum nu-i vorbea nici lui Étienne. Acesta se culca cu Jeanlin,

înfruntînd chiar primejdia de a fi arestat, fiind cuprins de o atît de cumplită silă numai la gîndul de a se reîntoarce în bezna Réquillart-ului, încît prefera închisoarea; simțea un fior, oroarea de întuneric, după toate aceste morți, teama nemărturisită de micul soldat, care dormea colo jos, sub stînca prăbușită. De altminteri, se gîndea la închisoare ca la un refugiu, în tulburarea înfrîngerii suferite; dar nimeni nu se mai ocupa de el, care își petrecea, tînjind, întunecate ceasuri, nemaiștiind cum să-și obosească trupul. Uneori, însă, mama Maheu îi privea pe amîndoi, și pe el și pe Catherine ca și cum, înciudată, ar fi vrut să-i întrebe ce căutau în casa ei.

Din nou sforăiau cu toții, claie peste grămadă; taica Bonnemort se culca în fostul pat al celor doi ținci, care dormeau cu Catherine de cînd biata Alzire nu-și mai îndesa cocoașa între coastele soră-si mai mari. Mai ales cînd se făcea vremea culcării își dădea seama mama Maheu de golul din casă, simțind patu-i rece, prea larg acum. Zadarnic o lua pe Estelle ca să umple golul, ea nu-l înlocuia pe Maheu; și plîngea, pe înfundate, ceasuri întregi. Apoi zilele începură să se scurgă iarăși, ca și mai înainte: mereu fără un codru de pîine și fără ca măcar să aibă norocul de a crăpa o dată pentru totdeauna; mai găseau cîte ceva, pe la unii și pe la alții, și tocmai acesta era răul, căci așa își prelungea agonia. Aceeași neschimbată existență, doar omul ei nu mai era.

În după-amiaza celei de a cincea zile, Etienne, pe care vederea acestei femei tăcute îl mîhnea, ieși din casă și o porni agale, de-a lungul străzii pietruite a coloniei. Lipsa oricărei ocupații îl apăsa, împingîndu-l să se plimbe într-una, cu brațele bălăngănindu-i în neștire, cu capul în pămînt, chinuit de același gînd. Tropăia așa de vreo jumătate de ceas, cînd, tocmai în clipa în care neliniștea i se întețise, se simți privit de tovarășii săi de lucru, care ieșiseră în prag să-l vadă. Bruma de popularitate ce-i mai rămăsese se dusese și ea, spulberată de vijelia acelei grindine de gloanțe; pe unde trecea nu mai întîlnea decît priviri care-l urmăreau. Cînd înălță capul, văzu oameni amenințători

și femei care dădeau la o parte perdeluțele de la ferestre; și, sub puterea invinuirii încă mute, sub clocotul miniei stăpinite a acestor ochi mari, pe care foamea și lacrimile îi căscaseră și mai tare, se simți atit de descumpănit, încît nici nu mai știa pe unde calcă. În urmă-i, surda dojană se ințețea intr-una. Fu cuprins de o asemenea teamă să nu audă ieșind întreaga colonie ca să-și urle, în fața-i, mizeria, incit se întoarse acasă străbătut de un fior.

Dar scena care-l aștepta în casa mamei Maheu sfirși prin a-l doborî. Bătrînul Bonnemort era lingă soba rece, înțepenit pe scaunul său, de cind, în ziua măcelului, doi vecini îl găsiseră întins pe jos, cu toiagul sfărîmat în bucăți, abătut la pămînt ca un bătrîn copac lovit de trăsnet. Și, în vreme ce Lénore și Henri, pentru a-și păcăli foamea, mai răzuiau cu un zgomot asurzitor o veche cratiță, în care în ajun fiersese niște varză, mama Maheu, în picioare, dreaptă, după ce o pusese pe Estelle pe masă, îi spunea Catherinei, arătîndu-i pumnul:

— Ei, fir-ar al dracului, ce-ai spus? Ia mai spune o dată!

Catherine îi împărtășise intenția de a se reintoarce la lucru în Voreux. Gindul de a nu-și agonisi o bucată de piine, de a trăi astfel, pe spinarea maică-si, o viață de dobitoc împovărător și de prisos, îi devenea, pe zi ce trecea, tot mai de nesuferit; și dacă nu s-ar fi temut că Chaval o s-o ia la bătaie, ar fi coborit în mină chiar de marți. Începu din nou, biiguind:

— Dar ce vrei să fac? Nu se poate trăi fără să muncești. Așa, am avea măcar piine.

Mama Maheu îi curmă vorba:

— Ascultă aici, pe cel dintii dintre voi care se va duce la lucru o să-l string de git... Ah, ar fi prea din cale-afară să-i mai exploateze și pe copii, după ce le-au omorit tatăl! E prea de tot! Primesc mai curind să vă văd pe toți viriți între patru scinduri, ca și pe ăl de s-a și dus dintre noi.

Și, furioasă, tăcerea-i îndelung mocnită izbucni într-o vijelie de vorbe. Mare plocon o să-i aducă Catherine! De-abia un franc și jumătate, la care s-ar mai putea

adăuga încă un franc, și asta numai dacă șefii ar binevoi să-i găsească vreo treabă și banditului ăstuia de Jeanlin. Cu totul, doi franci și jumătate, cu care să hrănești șapte guri! Țîncii nu erau buni decît să înghită fiertura. Cît despre tata-mare, pesemne că în cădere i se rupsese ceva în creier, căci părea prostit de-a binelea, dacă nu cumva s-o fi smintit cînd a văzut ostașii trăgînd în tovarășii săi de lucru.

— Nu-i așa, tată? Au izbutit să te doboare. Degeaba mai ai pumnii ăștia tari, ești sfîrșit!

Taica Bonnemort o privea cu ochii stinși, fără să înțeleagă. Ceasuri întregi rămînea cu privirea fixă. Îi mai rămăsese doar atîta minte cît să scuipe într-o farfurioară cu cenușă, pusă lîngă el ca să nu facă murdărie.

— Nici măcar nu i-au reglementat pensia, urmă ea, și sigură sînt că, cunoscîndu-ne ideile, nici n-au să i-o mai dea... Nu, nu, vă spun că e prea din cale-afară cu oamenii ăștia, buni doar să semene nenorociri!

— Bine, îndrăzni Catherine, dar în afișul lor ne făgăduiesc...

— Lasă-mă-n pace cu afișul ăsta al lor!... Nimic decît momeală, cu care să ne înhațe și să ne înghită. Acum n-au decît să facă și pe mielușeii, după ce ne-au găurit cu gloanțele...

— Dar, mamă, unde o să ne ducem? Desigur că n-au să ne mai rabde nici în casele lor din colonie!

Mama Maheu răspunse printr-un gest vag și cumplit. Unde se vor duce? Nu știa nimic și nici nu voia să cugete la așa ceva; gîndul acesta o înnebunea. Se vor duce ei undeva, în altă parte. Și cum zgomotul cratiței zăngănite devenea de nesuferit, se repezi la Lénore și Henri, pe care-i cîrpi. Estelle, care, tîrîndu-se în patru labe, căzuse de pe masă, făcu tămbălăul și mai mare. Mama Maheu o potoli, înghiontind-o: ce noroc pe capul ei dacă ar fi căzut moartă pe loc! Vorbi despre Alzire și le dori și celorlalți soarta acesteia. Apoi, cu capul sprijinit de perete, izbucni, deodată, în sfîșietoare hohote de plîns.

Étienne, care stătea în picioare, nu îndrăznise să intervină. Nimeni din cei ai casei nu se mai sinchisea

de el, chiar copiii se fereau de el, privindu-l cu neîncredere. Dar lacrimile acestei nefericite femei îi sfîşiară inima ; murmură :

— Ascultă-mă, lasă, nu fi deznădăjduită ! Om face noi ceva ca să ieşim la mal...

Păru a nu-l fi auzit şi se văicărea acum plîngînd încet, într-una :

— Ah, Doamne, ce nenorocire, cum e cu putinţă ? Mai era cum era înainte de toate aceste grozăvii. Nu mîncam decît pîine goală, dar eram măcar cu toţii împreună... Şi ce s-a întîmplat, Doamne, cu ce am păcătuit de a dat o asemenea nenorocire peste noi, unii sub pămînt, şi ceilalţi, în necazuri atît de grele, încît să dorească aceeaşi soartă ?... E foarte adevărat că, înhămaţi ca vitele, trăgeam din greu la jug ; nu era de loc drept să n-avem parte decît de ciomege şi de truda prin care spoream aurul celor putrezi de bogaţi, fără nădejdea de a ne înfrupta şi noi din bunătăţile lumii. Nu mai poţi avea nici o plăcere de viaţă dacă nu mai ai nici o speranţă. Da, e adevărat, lucrurile nu mai puteau merge aşa. Aveam nevoie de un pic de aer... Ei, dacă am fi ştiut că o să iasă aşa !... Cum e cu putinţă să ai parte de o viaţă atît de amară, numai pentru că ai vrut un dram de dreptate ? Suspinele îi zguduiau pieptul, glasul i se sugruma, înecat într-o neţărmurită tristeţe : Şi, după ce te copleşesc necazurile, se găsesc totdeauna destui isteţi să-ţi promită că toate lucrurile se pot drege, numai să vrei să-ţi dai osteneala... Începi să crezi în fel de fel de poveşti şi, pentru că suferi atît de mult, de toate cîte sînt, începi să vrei ceea ce nici măcar nu există. Eu, ca o dobitoacă, începusem să şi visez la cai verzi pe pereţi, la o viaţă trăită în bună înţelegere cu toată lumea, ajunsesem cu capul în nori, nu alta ! Şi apoi îţi frîngi gîtul, căzînd din nou în mocirlă... Nimic nu era adevărat. Ne închipuiam lucruri care nu sînt şi ne amăgeam cu ele. Tot ce ne mai putea aştepta era doar o mizerie şi mai mare. Ah, da, mizerie cîtă vrei şi, colac peste pupăză, puşti şi gloanţe !

Étienne asculta această văicăreală, şi fiecare lacrimă îi trezea remuşcări. Nu ştia ce să mai spună ca s-o

liniştească pe mama Maheu, zdrobită în rostogolirea de pe piscul năzuinţelor ei. Se întorsese în mijlocul încăperii, îl privea acum şi, tutuindu-l, izbucni în culmea mîniei :

— Ce, nu cumva şi tu ai de gînd să te reîntorci în mină, după ce ne-ai nenorocit pe noi toţi ? Nu-ţi reproşez nimic. Dar să ştii că, în locul tău, de mult aş fi murit de amărăciune că am semănat atîta rău în jurul meu !

Voi întîi să răspundă, dar apoi, dînd din umeri, deznădăjduit, îşi spuse că nu mai are nici un rost să-i dea explicaţii, pe care, în durerea ei, n-ar fi fost în stare să le înţeleagă. Şi, din cale-afară de amărît, plecă, ieşi afară şi începu din nou să hoinărească bezmetic.

Dar şi aici se găsi iarăşi în faţa caselor din colonie, unde bărbaţii în prag, femeile la fereastră păreau că îl aşteaptă. De îndată ce fu văzut, oamenii, tot mai mulţi la număr, începură să mîrîie. Un val de clevetiri prinsese a creşte de patru zile, izbucnind acum într-un blestem pornit din toate gurile. Vedea ridicîndu-se pumni întinşi spre el, mamele îl arătau copiilor cu gesturi de ură, bătrînii, cînd dădeau cu ochii de el, scuipau. Era schimbarea la faţă, care întîmpină pe oricine a doua zi după înfrîngere, reversul de neînlăturat al popularităţii, un blestem aţîţat de atîtea suferinţe îndurate zadarnic. Plătea acum pentru foame şi pentru moarte.

Zacharie, care sosea împreună cu Philomène, îl îmbrînci pe Étienne, cînd acesta trecu prin faţa lor. Şi rînji cu răutate :

— Ia uite la el, se îngraşă ! Care va să zică sîngele altora e hrănitor, nu glumă !

Cumătra Levaque, însoţită de Bouteloup, se şi repezise în pragul uşii. Vorbi despre Bébert, băieţaşul ei ucis de un glonte, şi strigă :

— Da, sînt pe lume şi mişei care ne duc copiii la măcel. Să se ducă să-l caute pe-al meu, în pămînt, ca să mi-l dea înapoi !

Uitase de omul ei arestat, rosturile gospodăriei mergeau înainte, de vreme ce Bouteloup rămăsese... Totuşi,

amintindu-și apoi de bărbat'su, continuă cu glasul pițigăiat :

— Ia te uită ! Ticăloșii se plimbă, în timp ce oamenii de treabă zac în pușcărie !

Étienne, vrînd să-i iasă din cale, dădu peste Pierrona, care venise în goană, tăind de-a curmezișul, prin grădini. Aceasta primise ca pe o izbăvire moartea maică-si, a cărei nebunie putea să-i ducă la spînzurătoare ; și nu o plîngea de loc nici pe fetița lui Pierron, fișneața aia de Lydie ; un adevărat noroc că a scăpat de pacoste. Dar se dădea bine cu vecinele, vrînd să le împace :

— Și maică-mea, ia spune, și fetița ? Ai fost văzut pitindu-te în spatele lor cînd au înghițit plumbul în locul tău !

Ce să facă ? S-o sugrume pe Pierrona și pe ceilalți, să se bată cu toți minerii din colonie ? O clipă se simți imboldit s-o facă. Sîngele îi năvăli în cap, făcînd să-i zvîcnească tîmplele ; îi vedea acum pe tovarășii săi de lucru ca pe niște brute și îl înfuria faptul că prostia și barbaria îi duceau la orbire, făcîndu-i să-l împovăreze pe el cu vina care se găsea doar în înlănțuirea de neînlăturat a lucrurilor. Ce nerozie ! Dezgustul îl năpădea, simțind că nu-i mai poate stăpîni ca altădată ; se mulțumi doar să grăbească pașii, ca și cum ar fi fost surd la vorbele lor de ocară. Curînd, fu nevoit s-o ia la fugă. O ploaie de huiduieli izbucneau, în drum, din fiecare casă, se înverșunau cu toții pe urmele lui. Un întreg norod îl blestema într-un singur glas, care, în năduful urii revărsate, devenea din ce în ce mai tunător. Nu altcineva, ci doar el era acum exploatatorul, ucigașul, singura pricină a nefericirilor abătute asupra lor. Ieși din colonie alb ca varul, gonind înnebunit, fugărit de această ceată de oameni urlînd pe urmele sale. Pe drum, în cele din urmă, mulți renunțară, alții însă se mai încăpățînau, cînd, în vale, în fața circiumii *Avantage*, dădu peste un alt grup de lucrători, care ieșeau din Voreux.

Bătrînul Mouque și Chaval erau printre ei. De la moartea fiică-si, Mouquette, și a băiatului, Mouquet, bătrînul își făcea mai departe treaba de grăjdar, fără vreun cuvînt de părere de rău și fără să se vaite în

vreun fel. Deodată, la vederea lui Étienne, avu o zvicnire de furie, lacrimi îi țîșniră din ochi și, din neagra-i gură ce-i sîngera de cît tutun mestecase izbucni un potop de vorbe de ocară:

— Otreapă! Porcule! Pușlama! Așteaptă numai! Pe sărmanii mei copilași, bieții de ei, ai să mi-i plătești! După ei să te duci!

Luă de pe jos o cărămidă, o sparse și aruncă după el amîndouă bucățile.

— Da, da, să-l curățăm! urlă Chaval, rînjind, foarte înfierbîntat, încîntat că se putea răzbuna. Fiecare la rîndul lui... Iată-te țintuit la zid, otreapă scîrboasă!

Și se năpusti și el asupra lui Étienne, cu pietre. Izbucniră țipete sălbatice, cu toții puseră mîna pe cărămizi, spărgîndu-le și aruncîndu-le în el, ca să-i spintece burta, așa cum voiseră să le-o spintece și ostașilor. Zăpăcit, încetă să mai fugă, se întoarse cu fața la ei, încercînd să-i potolească cu vorba. Cuvîntările lui de odinioară, întîmpinate cu atîta căldură pe atunci, îi reveneau pe buze. Tot repeta cuvintele cu care-i îmbătase pe vremuri, cînd putea face cu ei ce voia, ca și cu o turmă de credincioși. Dar puterea lui asfințise și nu primea drept răspuns decît pietre; îi fu zdrobit brațul stîng și se dădu înapoi, în mare primejdie, cînd se pomeni încolțit cu spatele în zidul din față al cîrciumii *Avantage*.

De cîteva minute, Rasseneur era în prag.

Îi spuse doar atît:

— Intră!

Étienne șovăia, simțea că se înăbușă la gîndul de a se refugia acolo.

— Haide, intră odată, am să le vorbesc.

Se resemnă, ascunzîndu-se în fundul încăperii, în vreme ce cîrciumarul astupă ușa cu umerii-i lați.

— Stați, prieteni, fiți mai cu judecată... doar știți că, în ce mă privește, eu nu v-am amăgit niciodată. Totdeauna am fost pentru măsură, și dacă mi-ați fi dat ascultare, cu siguranță că n-ați fi ajuns unde sînteți.

Legănîndu-și umerii și burta, le vorbi pe îndelete, lăsînd în voie ușoara șerpuire de fluviu a elocvenței, de o mieroasă și alinătoare dulceață, ca o apă călduță.

Şi vedea renăscîndu-i succesul de odinioară, îşi redobîndea popularitatea fără nici o caznă, cu totul firesc, ca şi cum prietenii săi nu l-ar fi huiduit, strigîndu-i că e un mişel, cu o lună în urmă. Glasuri îl aprobară: Foarte bine, erau de părerea lui, aşa se şi cuvenea să vorbească un om! Izbucni un potop de aplauze.

În fundul încăperii, Étienne simţea că-i vine rău de amărît ce era. Îşi aducea aminte de toate cîte i le prezisese Rasseneur, atunci, în pădure, cînd acesta îl ameninţase cu nerecunoştinţa mulţimii. Cîtă brutalitate îndobitocită! Ce cumplit de urîtă uitare a binelui făcut! Era o furie oarbă care singură se sfişia, fără încetare. Dar în durerea de a vedea aceste brute năruindu-şi însăşi cauza lor intra şi deznădejdea propriei prăbuşiri, deznădejdea tragicului sfîrşit al ambiţiei sale. Cum? Totul se isprăvise oare? Îşi amintea că sub fagii din pădure auzise trei mii de piepturi bătînd la unison cu bătăile propriei sale inimi. În ziua aceea, popularitatea era în mîinile lui, mulţimea îi aparţinea, se simţise stăpînul ei. Visuri nebune îl îmbătau pe atunci: Montsou la picioarele sale, colo Parisul, poate deputăţia, o cuvîntare care va abate trăsnetele asupra burgheziei, cea dintîi cuvîntare rostită de un muncitor la tribuna unui parlament. Şi acum totul se sfîrşise. Se trezea oropsit şi hulit, norodul lui de odinioară îl alunga acum cu pietre.

Glasul lui Rasseneur deveni mai puternic:

— Niciodată violenţa n-a avut parte de izbîndă. Lumea nu poate fi schimbată într-o singură zi. Toţi acei care v-au făgăduit că o vor face cît ai clipi din ochi sînt mincinoşi sau ticăloşi.

— Aşa e! Bravo! strigă mulţimea.

Atunci a cui era vina? Această întrebare pe care şi-o tot punea Étienne sfîrşi prin a-l strivi. Erau, într-adevăr, din greşeala lui toate aceste nenorociri, din pricina cărora el însuşi sîngera, mizeria unora, moartea altora, nefericirea abătută asupra acestor femei, asupra acestor copii cu obrajii supţi şi fără un codru de pîine? Prin închipuire îi trecuse, într-o seară, înainte de catastrofă, această jalnică viziune. Dar atunci nu se mai putea opri, o forţă îl împingea, tîrîndu-l ca un val şi

pe el o dată cu prietenii săi. De altfel, nu el i-a condus vreodată, ci ei îl duceau, silindu-l să facă lucruri pe care singur nu le-ar fi făcut fără imboldul acestei mulţimi ce-l împingea din spate. La fiecare violenţă rămînea împietrit sub înlănţuirea evenimentelor, căci nici nu o prevăzuse şi nici nu o voise în vreun fel. Putea el, de pildă, să-şi închipuie că toţi prietenii lui credincioşi din colonie îl vor lua într-o zi cu pietre ? Turbaţii ăştia minţeau cînd îl învinuiau că le-a făgăduit o viaţă de îmbuibare şi de trîndăvie. Şi în această dezvinovăţire, în argumentele cu care încerca să-şi înăbuşe căinţa, se zbătea ascunsa îngrijorare că nu se va fi arătat vrednic de înalta-i misiune, această îndoială care hărţuieşte necontenit conştiinţa unui semidoct. Dar era la capătul curajului şi nu se mai simţea alături de prietenii lui de odinioară ; se temea de ei, de această uriaşă gloată, oarbă şi nestăvilită, trecînd ca un tăvălug al naturii, spulberînd tot ce întîmpină în cale, dincolo de toate legile, de toate teoriile. O silă îl desprinsese treptat-treptat de ei, neliniştea, gusturile sale rafinate, toată fiinţa lui tinzînd, pe nesimţite, către o clasă superioară.

În această clipă, vocea lui Rasseneur se pierdu în toiul vuietului de glasuri entuziaste.

— Trăiască Rasseneur ! Doar el ne-a mai rămas, bravo, bravo !

Cîrciumarul închise uşa la loc, în vreme ce toată ceata se risipea ; şi cei doi bărbaţi se priviră în tăcere. Amîndoi ridicară din umeri. Sfîrşiră prin a bea o bere împreună.

Chiar în acea zi se dădea un mare ospăţ la Piolaine. Se sărbătorea logodna lui Négrel cu Cécile. Încă din ajun, soţii Grégoire puseseră să se ceruiască sufrageria şi să se facă lună salonul. Mélanie domnea în bucătărie, luînd aminte la fripturile cu dresuri şi cu sosuri, al căror miros urca, pătrunzînd pînă în podul casei. Se hotărîse ca vizitiul Francis s-o ajute pe Honorine la servitul mesei. Grădinăresei îi revenea sarcina de a spăla vasele, iar grădinarul avea să deschidă poarta. Nicicînd o atît de strălucită primire nu răscolise această vastă şi îndestulată locuinţă patriarhală.

Totul merse strună. Doamna Hennebeau îi arătă Cécilei multă drăgălășenie și îi surise lui Négrel în clipa în care notarul din Montsou propuse, cu toată grația, să se ciocnească paharele pentru fericirea viitoarei căsnicii. Domnul Hennebeau fu și el foarte amabil. Aeru-i surizător uimi oaspeții; se vîntura zvonul că, redobîndind favoarea celor de la Regie, va fi făcut, în curînd, ofițer al Legiunii de Onoare, pentru felul energic în care știuse să înăbușe greva. Se ocolea discuția cu privire la ultimele evenimente, dar în bucuria tuturora se vădea simțămîntul izbînzii, iar ospățul lua înfățișarea oficialei sărbătoriri a unei victorii. Așadar, erau în sfîrșit mîntuiți și puteau, din nou, să mănînce și să doarmă în liniște și pace! Cineva făcu o ușoară aluzie cu privire la morții al căror sînge pămîntul noroios al Voreux-ului încă nu apucase să-l absoarbă cu totul. Da, dar fusese o lecție necesară, și cu toții se înduioșară cînd soții Grégoire adăugară că acum de datoria fiecăruia era să se ducă în coloniile minerilor și să oblojească rănile oamenilor. În ceea ce-i privea, ei își redobîndiseră calmul lor binevoitor, dezvinovățind pe bravii lor mineri, pe care îi și vedeau în fundul puțurilor, dînd iarăși frumoasa pildă a secularei lor resemnări. Oamenii cu vază din Montsou, care nu mai tremurau, se învoiră cu gîndul că, într-adevăr, problema salariului trebuia cercetată cu toată cumpănirea. Cînd ajunseră la friptură, căpătară simțămîntul victoriei desăvîrșite, în clipa în care domnul Hennebeau dădu citire unei epistole a episcopului, care le aducea la cunoștință că abatele Ranvier a fost mutat din localitate. Întreaga burghezie a ținutului comenta cu aprindere isprava acestui preot, care spusese că soldații nu erau decît niște ucigași. Iar notarul, la ivirea desertului, ținu cu străşnicie să se declare liber-cugetător.

Deneulin era și el acolo, cu amîndouă fetele. Se străduia, în mijlocul acestei veselii, să-și ascundă tristețea dezastrului. Semnase, chiar în dimineața aceea, actul prin care vindea concesiunea Vandame Companiei Montsou. Încolțit, sugrumat, primise condițiile administratorilor, lăsînd să i se înhațe, în sfîrșit, această pradă, pîndită atîta amar de vreme, smulgîndu-le cu chiu și

vai de-abia banii trebuitori pentru plata creditorilor. Ba chiar acceptase, în ultimul moment, ca pe un mare noroc, propunerea lor de a rămîne mai departe cu titlul de inginer divizionar, resemnîndu-se, astfel, să supravegheze, ca un salariat oarecare, această mină, în care-și îngropase întreaga avere. Era dangătul de moarte al micilor întreprinderi personale, apropiata pieire a patronilor, înghițiți, unul cîte unul, de căpcăunul veșnic flămînd al capitalului, înecați cu toții în valul crescînd al marilor companii. El singur plătea oalele sparte de pe urma grevei și își dădea foarte bine seama că, bînd pentru decorația domnului Hennebeau, în clinchetul paharelor ciocnite răsuna, de fapt, doar propriul său dezastru ; și singura-i ușoară mîngîiere era atitudinea curajoasă a fetelor lui, care în toaletele lor încîntătoare, deși prefăcute din rochii vechi, rîdeau prăpădului în față, ca niște drăgălașe băiețandre ce sfidează aurul.

Cînd trecură în salon ca să-și bea cafeaua, domnul Grégoire își luă deoparte vărul și îl felicită pentru eroica-i hotărîre :

— De, ce vrei ? Singura greșeală a fost că ți-ai riscat în mina Vandame acțiunile tale Montsou, care valorau un milion. Te-ai zbuciumat cumplit, și iată-le cum s-au topit, în această cîinească trudă, în vreme ce ale mele, care nu s-au mișcat din sertar, mă hrănesc încă, cuminți, fără să fac nimic, așa cum îi vor hrăni și pe copiii strănepoților mei.

2

Duminică, Étienne fugi din colonie de îndată ce se lăsă noaptea. Bolta unui cer foarte limpede, ciuruit de stele, învăluia pămîntul într-o sinelie lumină de amurg. Coborî spre canal, merse agale de-a lungul malului și urcă apoi drumul spre Marchiennes. Aceasta îi era plimbarea preferată, poteca ierboasă, însoțind ca o linie, cale de două leghe, panglica acestei geometrice ape, ce se desfășura aidoma unui nesfîrșit drug de argint topit.

Niciodată, prin aceste locuri, nu intîlnea pe nimeni. Dar, de astă dată, fu neplăcut surprins cînd văzu un om venind spre el. Şi, la palida lumină a stelelor, cei doi drumeţi singuratici se recunoscură de-abia cînd ajunseră faţă în faţă.

— A, tu eşti... murmură Étienne.

Suvarin dădu din cap, fără să răspundă. O clipă rămaseră neclintiţi ; apoi, împreună, o porniră iarăşi la drum, spre Marchiennes. Fiecare părea să-şi continue gîndurile, ca şi cum ar fi fost departe unul de celălalt.

— Ai citit prin gazete despre succesul lui Pluchart la Paris ? întrebă, în cele din urmă, Étienne. Mulţimea îl aştepta pe stradă şi l-a ovaţionat cînd a ieşit de la acea întrunire de la Belleville... Oh, iată-l lansat, cu toată răguşeala lui ! Va ajunge de acum înainte unde va vrea...

Mecanicul ridică din umeri. Îi dispreţuia pe cei meşteri la vorbă, şmecheri buni de gură, care, aşa cum ar intra în avocatură, pătrund în politică doar ca să cîştige bani de pe urma frazelor răsunătoare.

Étienne ajunsese acum cu lectura la Darwin. Citise, din opera acestuia, crîmpeie rezumate şi popularizate, într-un volum care costa douăzeci şi cinci de centime. Şi din aceste pagini prost înţelese îşi făcuse o idee revoluţionară despre lupta pentru existenţă, şi anume că cei slabi îi înghit pe cei îmbuibaţi şi că poporul sănătos sfîşie burghezia ofilită. Dar Suvarin, plin de mînie, se năpusti asupra neroziei celor care îl acceptă pe Darwin, acest apostol al inegalităţii ştiinţifice, a cărui faimoasă teorie a selecţiunii naturale nu era bună decît pentru filozofii aristocraţi. Totuşi, prietenul său se încăpăţînă, voi să-i aducă obiecţiuni şi îşi mărturisi îndoielile printr-o ipoteză : că vechea societate nu mai exista, că fuseseră măturate pînă şi cele din urmă rămăşiţe. Ei bine, nu exista oare primejdia ca să fie năpădită, încet-încet, şi lumea aceasta nou-născută de aceleaşi nedreptăţi ? Unii bolnavi şi alţii sănătoşi tun, unii mai destoinici, mai iuţi la minte, care să se îmbuibe, şi ceilalţi, nătărăi şi trîndavi, care să redevină robi ? Atunci, în faţa acestei viziuni de veşnică mizerie, mecanicul izbucni într-un strigăt înfricoşător, spu-

nind că de vreme ce cu omul dreptatea nu era cu putință în lume, trebuia ca omul să piară. Cîte societăți putrede vor fi, tot atîtea fi-vor și masacrele, pînă la exterminarea celui din urmă muritor. Și tăcerea se așternu, din nou, între ei.

Cu capul în pămînt, Suvarin merse un lung răstimp pe iarba moale, atît de adîncit în gînduri, încît înainta chiar pe marginea canalului, cu liniștitul simțămînt al neîndoielnicului, pe care-l încearcă lunaticul în alunecarea-i de-a lungul streșinilor. Apoi tresări, fără nici o pricină, ca și cum s-ar fi izbit de vreo nălucă. Ochii i se ridicară, chipul i se ivi foarte palid; și, încetișor, îi spuse însoțitorului său:

— Ți-am spus, oare, cum a murit ea?

— Cine?

— Femeia mea, acolo, în Rusia.

Étienne făcu un gest vag și rămase uluit de tremurul acestui glas, de neașteptata nevoie de spovedanie a acestui tînăr atît de rece de felul lui, stoic în nepăsarea-i față de oameni și de sine însuși. Nu știa decît că femeia îi fusese amantă și că fusese spînzurată la Moscova.

— Planul pus la cale nu reușise, povesti Suvarin, cu ochii acum pierduți spre alba scurgere a apei între străjile albăstrii ale trufașilor copaci. Zăcuserăm paisprezece zile în fundul unei găuri, ca să minăm o linie de cale ferată, și în locul trenului imperial, a sărit în aer un tren de călători... Atunci, Anocika a fost arestată. Travestită în țărancă, ea ne aducea pîine în fiecare seară. Și tot ea fusese aceea care dăduse foc capătului de fitil, pentru că un bărbat ar fi putut fi luat la ochi... Amestecat în mulțime, am urmărit procesul, șase zile lungi cît anii... Glasul i se îneca; îl zgudui un acces de tuse, de părea că se înăbușă. — De două ori am fost gata să strig, să mă arunc peste capetele oamenilor ca s-o smulg de acolo. Dar la ce mi-ar fi folosit? Un om mai puțin însemnează un luptător mai puțin. Și ghiceam că îmi spunea nu, cu marii ei ochi împietriți, cînd se întîlneau cu ai mei... Și iarăși tuși. — În cea din urmă zi, în piața publică, mă aflam acolo... Ploua, dobitocii își pierduseră capul din pricina potopului de apă.

Le trebuiseră douăzeci de minute ca să spînzure pe alţi patru : ştreangul se rupea, nu-l puteau da gata pe cel de-al patrulea... În picioare, dreaptă, Anocika îşi aştepta rîndul. Nu mă vedea, mă căuta cu privirea în mulţime. M-am urcat pe o piatră şi ea m-a văzut, iar ochii noştri rămaseră, necurmat, aţintiţi unii într-alţii. Moartă, mă mai privea încă... Am fluturat pălăria pentru un ultim salut şi am plecat...

Urmă, iarăşi, un răstimp de tăcere. Alba cale a canalului se desfăşura la nesfîrşit, iar amîndoi mergeau cu acelaşi pas înăbuşit, ca şi cum, şi unul şi celălalt, s-ar fi reîntors în propria lor singurătate. Către marginile zării, părea că palida apă atinge cerul, ca printr-o spărtură luminoasă.

— Asta ne era pedeapsa, continuă, cu asprime, Suvarin. Săvîrşisem păcatul de a ne iubi... Da, e cum nu se poate mai bine aşa, că a murit, eroi se vor naşte din sîngele ei, iar în ce mă priveşte, nici o slăbiciune nu mai poate sălăşlui în sufletul meu... Ah ! nimic de acum înainte, nici părinţi, nici femeie, nici prieten, nimic ce m-ar putea face să-mi tremure mîna în ceasul în care va trebui să iau viaţa altora sau să mi-o dau pe a mea !

Étienne se oprise, cuprins de un tremur, în aerul răcoros al nopţii. Nu-i mai răspunse, ci rosti doar atît :

— Ne-am îndepărtat, nu vrei să ne întoarcem ?

Făcură, agale, cale întoarsă spre Voreux şi, după cîţiva paşi, el adăugă :

— Ai văzut noile afişe ?

Erau alte afişe, mari, galbene, ce fuseseră lipite de dimineaţă din ordinul companiei, care, de astă dată, se exprima şi mai răspicat, în cuvinte şi mai împăciuitoare, făgăduind să reprimească pe minerii care vor veni a doua zi la lucru. Totul va fi şters cu buretele şi vor avea parte de iertare chiar şi cei mai compromişi.

— Da, le-am văzut, răspunse mecanicul.

— Ei şi ? Ce părere ai ?

— Cred că totul s-a sfîrşit... Toată turma va coborî, din nou, în mină. Prea sînteţi laşi, cu toţii.

Étienne își apără cu căldură tovarășii de lucru: un om singur poate fi curajos, dar mulțimea, care crapă de foame, e lipsită de puteri. Cu pași rari, ajunseseră din nou la Voreux; și în fața minei, ce se înfățișa ca un uriaș morman întunecat, continuă, jurînd că, în ceea ce-l privește, nu se va mai reîntoarce la lucru niciodată; dar îi înțelegea pe cei ce vor relua munca. Apoi, întrucît se zvonise că meșterii dulgheri nu avuseseră vreme să repare ghizduirea puțului, voi să știe dacă era adevărat că împingerile terenurilor asupra lemnăriilor ce căptușeau puțul cu o cămașă de schelărie le îndoiseră în așa măsură spre interior, încît una din coliviile de extracție trecea anevoie, frecîndu-se pe o distanță de mai bine de cinci metri. Suvarin, iarăși tăcut, răspundea scurt. Mai lucrase și în ajun; colivia se freca într-adevăr, iar mecanicii fuseseră nevoiți să dubleze viteza, ca s-o facă să treacă prin acel loc. Dar, de fiecare dată cînd li se atrăgea luarea-aminte, șefii, supărați, răspundeau cu aceleași vorbe: să se scoată cît mai repede cărbune, asta îi interesa, mai tîrziu vor consolida ei și ghizdurile.

— Ce-ar fi să se rupă? murmură Étienne. Ar ieși un bucluc!

Cu ochii ațintiți spre mina nedeslușită în întuneric, Suvarin încheie, liniștit:

— Dacă se rup, cum spui, tovarășii tăi de lucru au s-o afle, de vreme ce-i sfătuiești să se întoarcă la lucru. Orologiul bisericii din Montsou bătu de nouă ori; și pentru că tovarășul său de drum îi spusese că se duce să se culce, el adăugă, fără măcar să-i întindă mîna: Ei, atunci rămîi cu bine. Plec.

— Cum pleci?

— Da, am cerut înapoi cărțulia. Mă duc în altă parte.

Étienne, uluit, emoționat, îl privea. Abia după două ceasuri de plimbare îi spunea vorba asta, și încă cu un glas atît de liniștit, deși doar la vestea acestei neașteptate despărțiri lui i se strîngea inima. Se cunoscuseră, trudiseră împreună: gîndul unei despărțiri pe veci mîhnește totdeauna sufletul.

— Pleci, și unde te duci?

— Într-acolo! Dumnezeu știe unde...

— Dar o să ne mai vedem?
— Nu, nu cred.
Tăcură, privindu-se o clipă față în față, fără a mai ști ce să-și spună.
— Atunci... rămii cu bine.
— Drum bun!
În vreme ce Étienne urca spre colonie, Suvarin se întoarse înapoi pe malul canalului; și aici, singur de astă dată, merse și tot merse, cu ochii în pămînt, atît de înecat în păcura beznei, încît el însuși nu mai era decît o mișcătoare umbră a nopții. Cînd și cînd, la răstimpuri, se mai oprea în loc, ca să numere orele, răsunînd în depărtare. Cînd bătu miezul nopții, părăsi țărmul canalului și se îndreptă spre Voreux.
La vremea aceea mina era pustie, și nu întîlni decît un contramaistru, cu ochii umflați de somn. De-abia la ceasurile două trebuia să se aprindă focurile la cazane, pentru reînceperea lucrului. Urcă întîi înăuntru, ca să-și ia din fundul unui dulap un surtuc pe care, chipurile, îl uitase acolo. Fel de fel de scule, o unealtă de găurit, prevăzută cu un sfredel, un mic fierăstrău din oțel foarte tare, un ciocan și o daltă erau, cu toate, învelite în acest surtuc. Apoi plecă. Dar, în loc să iasă prin baracă, el o luă pe coridorul îngust, ce ducea la golul scărilor. Și, cu surtucul la subsuoară, coborî încet, fără lampă în mînă, măsurînd adîncimea prin numărul scărilor coborîte. Știa că, la o distanță de trei sute șaptezeci și patru de metri, ascensorul are o frecare la cel de al cincilea inel al ghizduirii inferioare. Cînd ajunse cu numărătoarea la cea de a cincizecișipatra scară, pipăi cu mîna și simți umflătura căptușelii de lemn. Acolo era locul cu pricina.
Atunci, cu îndemînarea și sîngele rece al unui muncitor destoinic, care a chibzuit îndelung asupra lucrării ce are de făcut, se puse pe treabă. Începu de îndată să taie cu fierăstrăul o deschizătură în peretele de lemn al cajei scărilor, ca să-l facă să comunice cu puțul de extracție. Și, cu ajutorul cîtorva chibrituri, repede scăpărate și stinse, putu să-și dea seama de starea ghizduirii și de reparațiile făcute de curînd.
Între Calais și Valenciennes, săparea puțurilor de mină întîmpină nebănuite greutăți în străbaterea ma-

selor de apă ce se găsesc sub pămînt, în chip de pînze uriaşe, la nivelul celor mai joase văi. Numai construirea ghizdurilor, a acestor schelete de lemn, îmbucate unele într-altele ca doagele unui butoi, izbutesc să stăvilească revărsarea puhoaielor de izvoare şi să etanşeze puţurile, în mijlocul acestor lacuri, ale căror talazuri adînci şi întunecate izbesc pereţii. Fusese nevoie ca la săparea puţului Voreux să se facă două ghizduiri: aceea a nivelului superior, în straturile de nisipuri fugitive şi în argilele albicioase din vecinătatea terenului cretos, crăpat în toate direcţiile şi umflat de apă, ca un burete; apoi aceea a nivelului inferior, chiar de deasupra straturilor de cărbune, într-un nisip galben, de fineţea făinii, curgînd cu fluiditatea unui lichid; şi aici era locul în care se găsea Torentul, această mare subterană, spaima minerilor din nord, o mare cu vijeliile şi naufragiile ei, o mare necunoscută, insondabilă, ce-şi rostogoleşte negrele-i valuri la mai bine de trei sute de metri de lumina soarelui. De obicei, ghizduirile rezistau enormei presiuni. Minerii nu se temeau decît de tasarea terenurilor vecine, zguduite de necontenitele surpări din vechile galerii de exploatare, care se astupau. În această aşezare a rocilor, lungile crăpături care se produceau uneori se întindeau încet pînă la lemnăria susţinătoare, pe care, cu vremea, o deformau, împingînd-o spre interiorul puţului; şi în aceasta stătea marea primejdie, o ameninţare de năruire şi de inundare a puţului, care ar fi astupat de avalanşa de pămînt şi de potopul de puhoaie ale izvoarelor.

Suvarin, încălecat în deschizătura făcută de el, constată o gravă deformare la cel de al cincilea inel al ghizduirii. Doagele făceau o burtă dincolo de marginea cadrelor; mai multe ieşiseră chiar din ulucele încheieturilor. Infiltrări abundente ţişneau din îmbucături, prin călfătuirea cu cilţi gudronaţi cu care erau etanşate. Iar meşterii dulgheri, zoriţi, se mulţumiseră să pună la unghiuri colţare de fier cu atîta nepăsare, încît nici măcar toate şuruburile nu erau fixate. O mişcare grozavă se producea, desigur, undeva în spate, în nisipurile Torentului.

Atunci, cu sfredelul pe care-l avea la el, desfăcu şuruburile colţarelor de fier, astfel încît doar o singură împingere să le poată smulge pe toate. Treaba aceasta era de o îndrăzneală nebună, şi în timp ce o făcea, de douăzeci de ori fu cît pe-aci să se dea peste cap, să se rostogolească, în fundul puţului adînc de o sută şi optzeci de metri. Fusese nevoit să se prindă de ghidajele de stejar, grinzile verticale între care alunecau coliviile ; şi, spînzurînd deasupra golului, circula de-a lungul traverselor cu care, din loc în loc, acestea erau legate. Se strecura alunecînd, se aşeza, se lăsa pe spate, proptindu-se doar într-un cot sau pe un genunchi, într-o liniştită nepăsare, nesinchisindu-se de primejdia morţii. O adiere de vînt l-ar fi rostogolit în prăpastie ; de trei ori, gata să cadă, se agăţă din nou, fără să simtă măcar un fior. Întîi pipăia cu mîna, apoi începea să lucreze, scăpărînd chibritul doar cînd se rătăcea printre aceste grinzi înecate în clisă. După ce desfăcu şuruburile, se puse să distrugă înseşi piesele de lemn, iar primejdia deveni şi mai mare. Căutase grinda principală — piesa care le ţinea pe celelalte — şi se îndîrji împotrivă-i, găurind-o, tăind-o cu fierăstrăul, subţiind-o, ca să devină cît mai şubredă, în vreme ce apa, care ţîşnea în mărunte şuviţe prin deschizături şi crăpături, îl orbea şi îl uda cu stropii unei ploi de gheaţă. Două chibrituri se stinseră, toate celelalte i se umeziră. Se făcu, în juru-i o noapte adîncă, o fără de fund prăpastie a beznei.

Din această clipă, o pornire de furie îl asmuţi. Suflul nepătrunsului hău îl îmbăta, cumplita groază de această hrubă, asupra căreia se abătea o ploaie de gheaţă, îi stîrnea o patimă de nimicire. Se năpusti la întîmplare împotriva ghizdurilor, lovind în neştire, găurind cu sfredelul, tăind cu fierăstrăul, simţind nevoia să le sfarme fără întîrziere, chiar dacă ar fi să se surpe peste el. Şi punea în această pornire de distrugere o asemenea cruzime, de parcă ar fi învîrtit cuţitul în carnea unei făpturi vii pe care ar fi urît-o de moarte. Va răpune, în cele din urmă, această haină fiară a Voreux-ului, lovindu-i botul hulpav căscat, ce înghiţise atîta amar de carne omenească ! Auzea muşcătura sculelor lui în lemn, îşi întindea spinarea, se tîra, cobora şi se căţăra iarăşi,

ţinîndu-se, totuşi, ca printr-o minune, într-o necurmată dănţuire, aidoma zborului unei păsări de noapte prin schelăria unei clopotniţe de biserică.

Dar se opri, nemulţumit de sine. Oare această treabă nu putea fi făcută cu tot calmul necesar? Răsuflă fără grabă, intră iarăşi în golul scărilor, căruia îi astupă deschizătura, punînd la loc tăblia de lemn pe care o tăiase cu fierăstrăul. Era de ajuns, căci nu voia să trezească luarea-aminte prin stricăciuni prea mari, care să provoace nevoia unor reparaţii urgente. Fiara avea o rană în pîntece, se va vedea dacă va fi în stare s-o mai ducă pînă-n seară; şi el îşi pusese pecetea: înfiorată, lumea va şti că dihania n-a murit de moarte bună. Zăbovi cît avu nevoie ca să-şi învelească pe îndelete sculele în surtuc, şi apoi, încet, urcă din nou scările. Iar după ce ieşi afară din mină, fără să fi fost văzut de cineva, nici nu-i veni în minte să-şi schimbe hainele de pe el. Sunau ceasurile trei. Rămase înfipt în mijlocul drumului, aşteptînd.

În aceeaşi vreme, Étienne, care nu dormea, se simţi neliniştit de un uşor zgomot, venind de undeva din întunericul des al încăperii. Desluşi mărunta răsuflare a copiilor, sforăiala lui Bonnemort şi a mamei Maheu, în vreme ce, lîngă el, Jeanlin scotea sunetul unui prelung fîsîit de fluier. Îşi spuse că a visat, fireşte, şi se înfundă din nou cu nasul în pernă, cînd zgomotul se făcu iarăşi auzit. Era trosnetul de paie al unei saltele, mişcarea înăbuşită a cuiva care se scoală din pat. Atunci îşi închipui că, pesemne, Catherine nu se simţea bine.

— Tu eşti? Ce ai? întrebă el cu glas încet.

Nu răspunse nimeni, se auzea doar sforăiala mai departe a celorlalţi. Vreme de cinci minute totul rămase încremenit. După aceea, urmă un nou trosnet. Şi, sigur de astă dată că nu i se năzărise, străbătu camera, orbecăi cu mîinile, în beznă, pentru a pipăi patul din faţă. Mare îi fu uimirea cînd dădu peste tînăra fată, cu răsuflarea tăiată, aşezată pe marginea patului, trează şi la pîndă.

— Ei asta-i! Da de ce nu răspunzi? Şi acum ce faci?

În cele din urmă ea răspunse:

— Mă scol.

— Te scoli? La ora asta?

— Da, mă întorc în mină, la lucru.

Foarte mişcat, Étienne trebui să se aşeze pe marginea patului, în vreme ce Catherine îi lămurea pricinile pentru care luase această hotărîre. Nu mai putea îndura viaţa asta de trîndăvie, simţind veşnica apăsare a unor priviri care o învinuiau. Prefera să înfrunte riscul de a fi îmbrîncită, colo jos, de Chaval; iar dacă maică-sa nu va voi să primească banii pe care-i va aduce, nu e nimic! era destul de mare ca să-şi poarte de grijă şi să-şi facă singură o fiertură.

— Haide, du-te, vreau să mă îmbrac. Şi dacă vrei să fii drăguţ, nu mai sufla o vorbă.

Dar el nu se clintea de lîngă ea, o luase de talie, mîngîind-o îndurerat şi înduioşat. În cămăşi, lipiţi unul de altul, îşi simţeau dogoarea trupului gol, pe marginea acestui culcuş călduţ încă după o noapte de somn. În primele momente, ea încercase să i se desprindă din braţe, apoi începuse să plîngă încetişor, luîndu-l şi ea de gît, ca să-l ţină lipit, într-o deznădăjduită îmbrăţişare. Şi rămaseră aşa, neaţîţaţi de vreun dor, gîndindu-se la dragostea lor nefericită de odinioară, veşnic neîmplinită. Se sfîrşise oare totul între ei, pentru totdeauna? Şi nu vor îndrăzni să se iubească într-o zi, acum cînd nimeni nu le mai stătea de-a curmezişul drumului? De ajuns le-ar fi fost o clipă de uitare, să spulbere ruşinea dintre ei, tulburarea acestei sfiiciuni care nu-i lăsa să se apropie, din pricina atîtor gînduri pe care nici ei singuri nu ştiau să şi le lămurească limpede.

— Culcă-te la loc, murmură ea. Nu vreau să aprind lumina, ca să nu se trezească maică-mea... A sosit timpul să plec, lasă-mă...

Étienne n-auzea ce-i spunea, o strîngea deznădăjduit, cu inima înecată într-o tristeţe fără de margini. O nevoie de linişte îl cotropea, o nestinsă sete de fericire; şi se şi vedea însurat, într-o căsuţă mică şi curată, fără altă dorinţă decît de a trăi şi de a muri acolo, amîndoi, împreună. S-ar mulţumi şi cu un codru de pîine; ba chiar, dacă n-ar fi destulă pîine pentru amîndoi, ar mînca numai ea. La ce i-ar mai trebui alte lucruri? Preţuia oare viaţa mai mult decît atît?

Ea, totuşi, îşi descleştă braţele goale.
— Te rog, dă-mi drumul...
Atunci, într-o pornire a inimii, el îi şopti la ureche:
— Aşteaptă-mă, vin cu tine.
Şi se sperie singur de vorba pe care o spusese. Jurase că nu va mai cobori la lucru; de unde îi venea, dară, această neaşteptată hotărîre, ce-i izbucnise din gură fără a se fi gîndit la ea, fără a o fi luat, o clipă, în cercetare? Simţea acum înăuntru-i o atît de adîncă pace, o astfel de tămăduire a zbuciumului îndoielilor sale, încît se înverşuna, ca un om pe care întîmplarea îl mîntuise şi care-şi aflase în sfîrşit singurul liman, după atîtea suferinţe. De aceea nu voi s-o asculte nici cînd, speriată, înţelegînd că se jertfeşte pentru ea, îi spuse că se teme de vorbele grele cu care ar putea fi întîmpinat de lucrătorii din mină. Lua în derîdere tot ce-i spunea, afişele făgăduiau iertarea, şi asta era de ajuns.
— Vreau să muncesc, mi-a venit şi mie gîndul ăsta... Hai să ne îmbrăcăm, dar fără să facem zgomot.
Îşi puseră veşmintele pe întuneric, luîndu-şi toate măsurile de prevedere cu putinţă. Încă din ajun, ea îşi pregătise pe ascuns straiele de miner; Étienne scoase, din dulap, un surtuc şi o pereche de pantaloni; şi nici nu se mai spălară, ca nu cumva, mişcînd hîrdăul, să facă vreun zgomot. Cu toţii dormeau, dar trebuiau să străbată coridorul îngust, unde-şi avea culcuşul mama Maheu. În clipa în care plecau, nenorocirea făcu să se împiedice de un scaun. Femeia se trezi şi, buimăcită de somn, întrebă:
— Ei, cine-i acolo?
Tremurînd, Catherine rămase neclintită, strîngînd cu violenţă mîna lui Étienne.
— Eu sînt, fii liniştită, spuse el. Mă înăbuş, ies să iau puţin aer.
— Bine, bine...
Şi mama Maheu adormi iar. Catherine nu îndrăznea să mai facă vreo mişcare. În cele din urmă, cobori în odaia cea mare de jos, împărţi în două o felie păstrată dintr-o pîine, pe care i-o dăduse o doamnă din Montsou. Apoi închiseră binişor uşa şi plecară.

Suvarin rămăsese în picioare, aproape de cîrciuma *Avantage*, la cotitura drumului. De o jumătate de ceas îi tot privea pe minerii care se reîntorceau la lucru, nedesluşiţi, în întuneric, păşind cu înăbuşitul lor tropăit de turmă. Îi număra, în felul în care măcelarii numără vitele la intrarea în abator, şi era surprins că erau atît de mulţi. Nu prevăzuse, făcînd cele mai întunecate presupuneri, că numărul mişeilor ar putea fi atît de mare. Coada lucrătorilor ce veneau spre mină se lungea întruna, iar el se simţea tot mai neînduplecat, cu dinţii strînşi, cu ochii limpezi.

Dar tresări. Printre aceşti oameni care defilau şi ale căror chipuri nu le putea desluşi izbuti să recunoască pe unul după mers. Îi ieşi înainte şi îl opri.

— Încotro ?

Étienne, surprins, în loc să răspundă, bîigui :

— Ia te uită ! N-ai plecat încă !

Apoi mărturisi : se reîntorcea în mină. E adevărat că jurase, dar era cu neputinţă să trăieşti aşteptînd cu braţele încrucişate nişte lucruri care se vor întîmpla, poate, peste vreo sută de ani ; şi, în afară de toate astea, avea el unele motive personale care-l făcuseră să ia această hotărîre.

Suvarin îl ascultase, fremătînd. Îl înşfăcă de umăr, îmbrîncindu-l înapoi spre colonie :

— Întoarce-te acasă, nu te las, înţelege-mă !

Dar cum Catherine se apropia, el o recunoscu şi pe ea. Étienne se împotrivea, spunînd că nu-i treaba nimănui să-i judece purtarea. Privirea lui Suvarin trecu de la tînăra fată la Étienne, şi atunci făcu un pas înapoi, cu un gest de bruscă renunţare. Cînd în inima unui bărbat a pătruns o femeie, nu mai e bun de nimic, poate să şi moară. O revăzuse, poate, într-o viziune fugară, acolo, la Moscova, pe iubita sa cu ştreangul de gît, această ultimă legătură trupească tăiată, care-l lăsase stăpîn pe viaţa altora şi pe a sa proprie. Îi spuse simplu :

— Du-te !

Stingherit, Étienne zăbovea, căutînd un cald cuvînt prietenesc, ca să nu se despartă în acest chip.

— Şi... chiar pleci ?

— Da.

— Bine! Haide, dă-mi mîna, dragul meu, drum bun și bună să-ți fie inima!

Celălalt îi întinse o mînă de gheață, rămînînd singur, fără vreun prieten, fără vreo femeie.

— De astă dată îți spun rămîi cu bine pentru totdeauna.

— Bine, noroc bun!

Și Suvarin, neclintit în întunericul beznei, îi însoți cu privirea pe Étienne și pe Catherine, care intrau în mina Voreux.

3

La ceasurile patru coborîrea începu. Dansaert, instalat el însuși la biroul pontatorului, în lămpărie, înscria numele fiecărui lucrător care se înfățișa și punea să i se dea o lampă. Îi primea pe toți, fără cea mai neînsemnată vorbă de împotrivire, ținîndu-se de făgăduiala cuprinsă în afiș. Cu toate acestea, cînd îi zări la ghișeu pe Étienne și pe Catherine, tresări, se înroși la față și deschise gura pentru a le spune că nu-i primește; dar apoi, bucuros că are cu ce se făli, făcu, în bătaie de joc: „Aha! Aha!" Zmeul zmeilor la pămînt? Compania, așadar, era și ea bună la ceva dacă pînă și acest fără de pereche viteaz din Montsou își călca pe inimă ca să-i ceară o pîine! Tăcut, Étienne își luă lampa și plecă spre puț, împreună cu încărcătoarea de vagonete.

Dar tocmai aici, în hala de recepționare, se temea Catherine că Étienne putea fi întîmpinat cu vorbe de ocară de către tovarășii de lucru. De cum intră, ea îl recunoscu pe Chaval, în mijlocul unui grup de vreo douăzeci de mineri, așteptînd să se elibereze una dintre colivii. Înaintă furios spre ea, dar se opri cînd îl văzu pe Étienne. Atunci se prefăcu că nu-i pasă și dădu din umeri într-un chip batjocoritor. Foarte bine! Nici că se sinchisea, de vreme ce celălalt îi luase locul, cald încă. Bine că a scăpat de ea! Treaba domnului ăsta, dacă-i plăceau rămășițele; dar sub lăbărțarea acestui dispreț, îl cuprinse, din nou, un fior de gelozie, ce-i aprindea o flacără în ochi. De altminteri, ceilalți lucrători rămîneau

muţi, nemişcaţi, cu capul în pămînt. Se mulţumiră să zvîrle doar o privire chiondorîşă proaspeţilor sosiţi. Apoi, abătuţi şi fără mînie, începură să-şi aţintească iarăşi ochii spre gura puţului, ţinîndu-şi fiecare lampa în mînă, dîrdîind sub pînza subţire a hainei de lucru, în valul necontenit al curentului de aer ce străbătea vasta încăpere.

În cele din urmă, colivia fu fixată în închizători, se dădu semnalul de îmbarcare a oamenilor. Catherine şi Étienne se înghesuiră într-un vagonet, în care Pierron şi alţi doi havatori apucaseră să şi intre. Alături, în celălalt vagonet, Chaval vorbea foarte tare către taica Mouque, căruia îi spunea că direcţia făcea o mare greşeală că nu se folosea de cel mai nimerit prilej pentru a descotorosi minele de pacostea asta de şnapani, care le otrăveau ; dar cum bătrînul grăjdar apucase iarăşi să se scufunde în adînca-i resemnare, ducîndu-şi mai departe viaţa-i de cîine, nu se mai supără de moartea copiilor şi răspunse doar cu un gest de împăciuire.

Colivia se desprinse şi începu alunecarea în beznă. Nimeni nu scotea o vorbă. Deodată, cînd coborîseră două treimi din adîncimea puţului, se produse o cumplită frecare. Fierăriile plesneau, oamenii fură zvîrliţi unii peste alţii.

— Ei, drace, mîrîi Étienne, nu cumva vor să ne turtească ? Pînă la urmă aici or să ne rămînă ciolanele, cu afurisita asta de ghizduire ! Şi mai şi spun că au reparat-o !

Totuşi, colivia trecuse de obstacol, coborînd acum sub o ploaie torenţială atît de violentă, încît lucrătorii îi ascultau, cu îngrijorare, ropotul. Apăruseră, aşadar, multe locuri de infiltrare prin călfătuirea rosturilor ?

Întrebat, Pierron, care lucra de mai multe zile, nu voi să-şi dea teama în vileag, pentru ca vorba să nu-i fie socotită clevetire împotriva direcţiei, aşa că răspunse :

— Da de unde, nici o primejdie ! Aşa e întotdeauna. Fără îndoială că n-a fost destulă vreme ca să se etanşeze toate îmbucăturile pe unde ţîşneşte apa.

Torentul mugea deasupra capetelor lor ; ajunseră în fund, la cea din urmă cameră de acces în orizont, sub

un adevărat potop de apă. Nici unui contramaistru nu-i venise în minte să urce scările, ca să-și dea seama de situație. Pompa va fi de ajuns. Lucrătorii care călfătuiseră îmbucăturile rosturilor le vor cerceta noaptea viitoare. În galerii, reorganizarea muncii se făcea cu destulă greutate. Înainte de a-i lăsa pe havatori să se reîntoarcă în fronturile lor de lucru, inginerul hotărîse ca în cele dintîi cinci zile toți oamenii să facă unele lucrări de consolidare, de care era urgentă nevoie. Erau pretutindeni primejdii de surpare, căile aveau atîtea stricăciuni, încît armăturile de lemn trebuiau întărite pe o lungime de cîteva sute de metri. Jos se alcătuiau, așadar, echipe de cîte zece oameni, fiecare fiind condusă de un contramaistru ; apoi ele erau puse la lucru în locurile cu cele mai multe stricăciuni. Sfîrșind cu toții de coborît și făcîndu-se numărătoarea, se văzu că trei sute și douăzeci și doi de mineri coborîseră, cam o jumătate din numărul celor ce lucrau cînd mina era în plină exploatare.

Chaval tocmai completa echipa, din care făceau parte Catherine și Étienne ; și nu fusese la mijloc vreo potrivire a întîmplării ; el se pitise întîi în spatele tovarășilor de lucru, și apoi forțase mîna contramaistrului. Această echipă trebuia să debleeze la capătul galeriei nordice, la aproape trei kilometri, o alunecare de straturi ce astupase una dintre căile vinei *Dix-Huit-Pouces*. Lucrară la sfărîmăturile de rocă prăbușite cu tîrnăcopul și cu lopata. Étienne, Chaval și încă alți cinci oameni debleiau, în vreme ce Catherine cu doi ucenici împingeau vagonetele cu pămînt pînă la planul înclinat. Vorbele erau rare, contramaistrul rămînea mereu acolo. Și totuși nu lipsi mult ca cei doi ibovnici ai încărcătoarei de vagonete să se ia la palme. Tot mîrîind că s-a săturat de căzătura asta, cel de odinioară se ținea scai de ea și o tot înghesuia pe furiș cu atîta stăruință, încît proaspătul amorez îl amenințase că îl tîrnosește dacă nu-i dă pace. Se sfîșiau cu privirile, gata să se încaiere ; trebui să fie despărțiți.

Către ceasurile opt, Dansaert trecu și el pe acolo doar așa, aruncîndu-și ochii, ca să vadă cum merge treaba. Părea în toane foarte rele și se mînie împotriva

contramaistrului : treaba nu înainta, era nevoie ca popii de armare să fie înlocuiți treptat-treptat, meștereala lor de mîntuială nu făcea nici o para chioară. Și plecă spunind că se va întoarce cu inginerul. De dimineață îl tot aștepta pe Négrel fără să înțeleagă de ce întîrzia atîta.

Mai trecu un ceas. Contramaistrul oprise munca de debleiere ca să-și folosească toți oamenii la proptirea tavanului. Nici chiar încărcătoarea de vagonete cu cei doi ucenici nu mai cărau nimic, ci pregăteau și cărau popii de lemn pentru armare. Echipa se afla în acest fund de galerie ca în niște avanposturi, pierdută la un capăt al minei, fără comunicație, mai departe, cu celelalte șantiere. De trei-patru ori se auziră zgomote ciudate, tropotul unei goane îndepărtate îi făcu pe lucrători să-și întoarcă capetele: ce se petrecea oare ? Părea că galeriile se goleau, că tovarășii de lucru o luaseră la fugă, ca să iasă afară. Dar vuietul se pierdea în liniștea adîncă, și ei se apucară iarăși, năuciți de grelele lovituri de ciocan, să fixeze popii de lemn. În cele din urmă, se puseră iar să debleieze, și cursele vagonetelor reîncepură.

După cel dintîi drum, Catherine, speriată, se întoarse, spunînd că la planul înclinat nu mai era nimeni.

— Am strigat, dar nu mi s-a răspuns. Au șters-o cu toții.

Spaima fu atît de mare, încît cei zece oameni zvîrliră sculele la pămînt, ca s-o ia la goană. Gîndul acesta, că au fost lăsați în părăsire, acolo, în fundul minei, atît de departe de camera de acces, îi înnebunea. Nu-și luară decît lămpile și alergară, unul după altul, bărbații, copiii, fata ; însuși contramaistrul își pierdu capul, scotea strigăte de chemare, din ce în ce mai îngrozit de tăcerea adîncă, de pustietatea galeriilor ce se întindeau la nesfîrșit. Ce se întîmplase, oare, de nu se mai vedea un suflet de om ? Ce accident putuse mătura așa, deodată, pe toți tovarășii de lucru ? Spaima le creștea, întețită de incertitudinea primejdiei, de această amenințare pe care o simțeau aproape, fără s-o cunoască.

În sfîrșit, cînd se apropiară de camera de acces, un torent le tăie drumul. Apa le ajunse, curînd, pînă la genunchi și nu mai putură alerga ; despicau anevoie

valul, cu gîndul că o singură clipă de întîrziere însemna moartea.

— Ei, fir-ar al dracului! Au crăpat ghizdurile! urlă Étienne. Aveam dreptate cînd spuneam că aici au să ne putrezească oasele!

De cînd începuse coborîrea, Pierron, foarte neliniștit, vedea crescînd potopul ce se revărsa din puț. Pe cînd, împreună cu încă doi oameni, îmbarca vagonetele, ridica din cînd în cînd capul, cu fața udă de stropi mari de apă, cu urechile vîjîindu-i de vuietul furtunii de sus. Dar începu să tremure de frică din clipa în care-și dădu seama că, sub el, puisardul, groapa adîncă de zece metri, se umplea; apa începuse să și țîșnească din pardoseală, revărsîndu-se pe dalele de fontă, ceea ce însemna că pompa nu mai era de ajuns, ca să absoarbă infiltrațiile. O auzea trăgînd din greu, gîfîind obosită. Atunci îi dădu de veste lui Dansaert, care înjură, furios, răspunzînd că trebuiau să-l aștepte pe inginer. De două ori se mai duse la Dansaert, de la care nu putu scoate nimic; nu făcea decît să dea din umeri furios. Ei și? Dacă apa creștea, ce putea să-i facă el?

Se ivi Mouque, care-l ducea pe Bataille să-l înhame la vagonete; dar trebui să-l țină cu ambele mîini: bătrînul cal, toropit, se ridicase deodată în două picioare, cu gîtul lungit spre puț, nechezînd ca de moarte.

— Ce-i, înțeleptule? De ce ți-e frică? Aha, pentru că plouă! Haide, că asta nu-i treaba ta.

Dar toată pielea dobitocului tremura pe el, și Mouque trebui să-l tîrască cu de-a sila la locul de încărcare.

Aproape în aceeași clipă, pe cînd Mouque și Bataille dispăreau în fundul unei galerii, în aer se auzi un trosnet, urmat de un prelung vuiet de prăbușire. Era o bucată din lemnăria ghizdurilor, care se desprinsese și cădea de la o înălțime de o sută și optzeci de metri, izbindu-se de pereți. Pierron și ceilalți încărcători ai coliviilor putură să se ferească; dulapul de stejar sfărîmase doar un vagonet gol. În același timp, o avalanșă de apă, potopul țîșnind dintr-un stăvilar rupt, curgea în șiroaie. Dansaert voi să urce să vadă ce se întîmplase, dar nu-și isprăvise bine vorba începută, și un al doilea dulap se prăbuși. Și în fața amenințătoarei cata-

strofe, înspăimîntat, nu mai stătu la gînduri, dădu ordin ca toată lumea să urce sus și trimise contramaiștrii la șantiere, ca să dea de veste oamenilor.

Atunci începu o îngrămădeală înfricoșătoare. Din fiecare galerie soseau, în goană, șiruri de lucrători, dînd buzna, luînd cu asalt coliviile. Claie peste grămadă, se striveau unii pe alții, fiecare vrînd să se vadă cît mai repede urcat. Unii dintre ei, cărora le venise în minte s-o pornească pe scări în sus, coborîră, urlînd că drumul se și înfundase. Urmă spaima tuturora, după fiecare plecare a unei colivii : aceasta apucase să treacă, dar cine știa dacă și cea următoare va mai izbuti să treacă prin noianul de obstacole care se îngrămădeau, astupînd puțul ? Sus pesemne că prăpădul era în toi : se auzea un șir de surde detunături, lemnăria care se distrugea, sărind în țăndări, în mugetul necurmat al vijelioasei ploi ce se întețea. O colivie fu curînd scoasă din uz, desfundată, nemaiputînd aluneca între ghidajele fără îndoială rupte. Cealaltă se freca atît de tare, încît cablul urma, desigur, să se rupă. Și mai rămîneau să iasă încă vreo sută de oameni. Toți horcăiau, se cățărau însîngerați, înecați. Doi își găsiră moartea, striviți sub dulapii de stejar care cădeau. Un al treilea, care se agățase cu mîinile de colivie, se prăbuși de la o înălțime de cincizeci de metri și pieri în puisard.

Dansaert, între timp, încerca să facă ordine. Cu un tîrnăcop în mînă, amenința că va crăpa capul celui dintîi om care nu-i va da ascultare ; și voia să-i pună în rînduri ; striga că cei din urmă vor ieși încărcătorii coliviilor, după ce-i vor fi îmbarcat pe toți ceilalți. Nimeni nu-l asculta ; pe Pierron, vlăguit și palid, îl împiedicase s-o șteargă printre cei dintîi. La fiecare plecare a coliviei trebuia să-l dea la o parte cu o palmă. Dar chiar și lui Dansaert îi clănțăneau dinții de frică : o clipă mai mult, și va fi înecat ; totul se năruia colo sus, era revărsarea unui fluviu, o ucigătoare grindină de lemnării prăbușite. Cîțiva lucrători mai soseau încă în goană, cînd, înnebunit de spaimă, își făcu vînt într-un vagonet, lăsîndu-l și pe Pierron să sară după el. Colivia începu să urce.

În această clipă, echipa lui Étienne și Chaval se ivi în camera de acces. Văzură colivia pierind și se repeziră într-acolo; dar, sub cea din urmă năruire a întregului ghizd, fură siliți să se dea înapoi: puțul se astupase, colivia nu va mai coborî. Catherine plîngea în hohote. Chaval se înnăbușea, urlînd înjurături. Mai erau cam vreo douăzeci de oameni; oare porcii ăștia de șefi au să-i lase așa, în părăsire, pradă morții? Taica Mouque, care-l adusese pe Bataille fără să se zorească, îl ținea încă de căpăstru, și rămăseseră amîndoi prostiți, și moșneagul și dobitocul, în fața creșterii fulgerătoare a inundației. Apa le și ajunsese pînă la brîu. Étienne, mut, cu dinții strînși, o ridică pe Catherine în brațe. Și cei douăzeci de oameni urlau, cu fața în sus, cei douăzeci de oameni se înverșunau, îndobitociți să tot privească puțul, această gaură cu pereții prăbușiți, prin care se scurgea un fluviu și din care nici un fel de ajutor nu le mai putea veni.

Dansaert, cînd ieși la lumină, îl zări pe Négrel, care venea în goană. Fatalitatea voise ca în chiar dimineața aceea doamna Hennebeau, de îndată ce se dădu jos din pat, să-l rețină pe Négrel ca să răsfoiască împreună niște cataloage, în vederea alegerii darurilor de nuntă. Erau ceasurile zece.

— Ei, ce s-a întîmplat? strigă el, de departe.

— Mina e pierdută, răspunse contramaistrul.

Și povesti catastrofa, bîiguind, în vreme ce inginerul, căruia nu-i venea să creadă, ridica din umeri. Ei, asta-i! Dar ce, ghizdurile se surpă așa, cu una, cu două? Exagerau, lucrurile trebuiau cercetate.

— Dar nimeni n-a rămas acolo jos, nu-i așa?

Dansaert se încurcă. Nu, nimeni. Așa nădăjduia, cel puțin. Cu toate acestea, s-ar putea ca unii dintre lucrători să fi întîrziat prea mult.

— Ei, afurisenia dracului, spuse Négrel, păi atunci de ce ați ieșit?! Se poate să-ți lași oamenii așa, în părăsire?

Îndată, dădu ordin să se facă numărătoarea lămpilor. Fuseseră distribuite, dimineață, trei sute douăzeci și două, iar acum nu mai erau decît două sute cincizeci și cinci; dar mai mulți mineri mărturiseau că își lăsa-

seră lămpile jos, scăpîndu-le din mînă în înghesuiala pricinuită de panică. Se încercă un apel al oamenilor, dar fu cu neputință să se ajungă la o numărătoare exactă: unii dintre mineri fugiseră, iar alții, în acel tămbălău, nu mai auzeau cînd li se striga numele. Nu erau doi de aceeași părere în privința lucrătorilor care lipseau. Erau poate douăzeci, dacă nu chiar patruzeci. Și numai un singur fapt devenea neîndoielnic pentru inginer: că acolo jos, în fund, mai erau oameni, căci cei de sus le deslușeau urletele, în vuietul valurilor de apă, prin schelăria prăbușită, atunci cînd își plecau urechea la gura puțului.

Cea dintîi grijă a lui Négrel fu de a trimite pe cineva să-l caute pe domnul Hennebeau și de a închide mina. Dar era prea tîrziu, căci minerii care fugiseră spre colonia celor „două sute patruzeci", ca și cum ar fi fost urmăriți de plesniturile ghizdurilor, apucaseră să și înspăimînte familiile; și cete de femei, bătrîni, copii coborau în goană, cu țipete și hohote de plîns. Trebui să fie dați înapoi, un cordon de supraveghetori fu însărcinat să nu-i lase să intre, ca să nu stingherească operațiile puse la cale. Mulți lucrători care ieșiseră din puț stăteau acolo îndobitociți, fără să le treacă prin minte să-și schimbe veșmintele, ca și cum, fascinați de spaimă, ar fi fost țintuiți locului în fața acestei înfricoșătoare găuri, în care mult nu lipsise să-și afle moartea. Femeile, înnebunite în jurul lor, îi rugau cu lacrimi în ochi, îi întrebau, le cereau nume. Cutare scăpase? dar acela? dar celălalt? Oamenii nu știau, bîlbîiau, răscoliți de o adîncă înfiorare, făcînd gesturi de nebuni, ca și cum ar fi vrut să alunge cu ele o preacumplită vedenie, ce le rămăsese înfiptă în ochi. Valul mulțimii creștea repede, pe drumuri se auzeau numai vaiete. Iar colo sus, pe rambleu, în coliba lui taica Bonnemort, un om ședea pe jos, Suvarin, care nu se îndepărtase de acele locuri și care privea.

— Spuneți-ne numele! Numele! urlau femeile cu glasul înecat de plîns.

Négrel se ivi o clipă și zvîrli aceste cuvinte:

— De îndată ce vom afla numele lor, le vom aduce la cunoștință. Dar nimic nu e pierdut, toată lumea va fi salvată... Cobor și eu.

Atunci, amuțită de groază, mulțimea așteptă. Și, într-adevăr, cu o rece cutezanță, inginerul se pregătea să coboare. Pusese să se scoată colivia de pe cîrlige și dădu ordin să fie înlocuită, la capătul cablului, cu un hîrdău ; și cum își închipuia că apa îi va stinge lampa, porunci să i se lege încă una sub hîrdău, unde va fi la adăpost.

Niște contramaiștri ajutau la aceste pregătiri, tremurînd, cu chipurile albe ca varul și schimonosite de spaimă.

— Dumneata cobori cu mine, Dansaert, spuse Négrel răspicat.

Apoi, cînd îi văzu pe toți lipsiți de curaj, cînd îl văzu pe contramaistrul-șef că de spaimă se clatină pe picioare ca un om beat, îl dădu la o parte cu un gest de dispreț.

— Nu, nu, dumneata mai rău o să mă încurci... Mai bine mă duc singur.

Se și vîrîse în micul hîrdău, care se bălăbănea la capătul cablului ; și, cu o mînă ținîndu-și lampa, iar cu cealaltă strîngînd funia de semnal, strigă el însuși mecanicului :

— Încetișor !

Mașina puse în mișcare bobinele, Négrel pieri în prăpastia din care, fără încetare, răzbăteau pînă sus urletele nefericiților.

În partea de sus, toate erau la locul lor. Își dădu seama că ghizdul superior era în bună stare. Bălăngănindu-se în mijlocul puțului, se răsucea ca să-i lumineze pereții : scurgerile printre rosturi erau atît de puțin însemnate, încît lampa nu suferea de pe urma lor. Dar, la o depărtare de trei sute de metri, cînd ajunse la ghizdul inferior, flacăra se stinse, așa cum și prevăzuse, și un șuvoi de apă îi umplu hîrdăul. Din clipa aceea, nu mai putu vedea decît cu lampa, care, spînzurînd, călătorea înainte-i, în beznă. Și, în ciuda îndrăznelii sale, se îngălbeni, înfiorat, în fața grozăviei dezastrului. Mai rămăseseră doar cîteva bucăți de lemn,

celelalte se prăbuşiseră cu cadre cu tot; în pereţii puţului se căscau uriaşe găuri, iar nisipul galben, ca făina de fin, curgea în grămezi enorme în vreme ce valurile Torentului, valurile acestei mări subpămîntene cu neştiute vijelii şi naufragii, se revărsau ca într-o prăbuşire de stăvilare. Cobori şi mai jos, pierdut în mijlocul acestor hăuri care creşteau necurmat, lovit şi sucit cînd într-o parte, cînd în cealaltă, sub torentele de ape, atît de slab luminat de steaua roşie a lămpii lunecînd în adîncuri, încît i se părea că desluşeşte străzi, răspîntii de oraşe nimicite, hăt-departe, în jucăuşa mişcare a umbrelor uriaşe. Nici un fel de lucrare omenească nu mai era cu putinţă. Nu-l mai însufleţea decît o singură nădejde: să încerce salvarea acelor vieţi în primejdie. Pe măsură ce cobora, auzea inteţindu-se urletele; dar fu nevoit să se oprească, un obstacol de netrecut astupa puţul: mormane de schelării, grinzile rupte ale ghidajelor, pereţii prăbuşiţi ai golurilor scărilor, învălmăşite cu scîndurile smulse din platforma pompei, toate claie peste grămadă. Pe cînd privea îndelung la toate acestea, cu inima strînsă, urletele se curmară deodată. Fără îndoială că, văzînd repedea creştere a apelor, nefericiţii o luaseră la fugă înapoi spre galerii, dacă nu cumva apa îi şi înecase.

Nemaiavînd încotro, Négrel trebui să se resemneze să tragă funia semnalului, ca să fie scos afară. Apoi, folosind iarăşi semnalul, se mai opri o dată. Ceva îl uimea, şi anume acest accident atît de brusc şi a cărui pricină i se părea de neînţeles. Vrînd să-şi dea seama de ceea ce se întîmplase, cercetă cele cîteva piese ale ghizdului care mai rămăseseră pe loc. Îl surprinseseră tăieturile şi crestăturile din piesele de lemn. Pîlpîirile lămpii înecate de umezeală trăgeau să moară, dar pipăind cu degetele, recunoscu, foarte desluşit, tăieturi făcute cu fierăstrăul, găuri date cu burghiul, o adevărată mişelească operă de nimicire. Era vădit că această catastrofă fusese pusă la cale. Rămase înmărmurit; deodată piesele de lemn plesniră, prăbuşindu-se împreună cu cadrele lor, într-o ultimă alunecare ce era cît pe-aci să-l tîrască şi pe el. Curajul îi pierise, gîndul la omul care săvîrşise această grozăvie îi făcea părul

măciucă, îl îngheța o superstițioasă spaimă de rele, ca și cum, pitită în valurile beznei, răufăcătoarea făptură ar mai fi sălășluit încă acolo, uriașă, pe măsura isprăvii fără de seamăn săvîrșite. Strigă, trase furios funia de semnal ; și, de altminteri era și timpul, căci își dădu seama că, mai sus cu o sută de metri, ghizdul superior se punea și el în mișcare : rosturile se desfăceau, lepădind călfătuirea cu cînepă gudronată și lăsînd în voie năvala apei. Nu mai era acum decît o chestiune de ore, puțul va sfîrși prin a pierde toate ghizdurile și se va nărui.

Sus, la lumina zilei, domnul Hennebeau îl aștepta îngrijorat pe Négrel.

— Ei, ce e ? întrebă el.

Dar, cu răsuflarea tăiată, inginerul nu scotea o vorbă. Era sfîrșit.

— Cum e cu putință ? Nu s-a mai pomenit niciodată așa ceva... Ai cercetat ?

— Da, răspundea făcînd semn cu capul, aruncînd priviri bănuitoare.

Nu voi să spună nimic față de cei cîțiva contramaiștri care ascultau ; îl luă pe unchiul său deoparte, la vreo zece metri, și, părîndu-i-se că tot nu e destul de departe, mai făcu vreo cîțiva pași înapoi ; apoi, în mare taină, la ureche, îi șopti că e vorba de un atentat, că lemnăria de stejar a ghizdului fusese găurită și tăiată cu fierăstrăul, că puțul sîngera înjunghiat, horcăind de moarte. Alb ca varul, directorul vorbea și el în șoaptă, din fireasca pornire de a învălui în tăcere monstruozitatea marilor urgii și a marilor nelegiuiri. Nu avea nici un rost ca în fața celor zece mii de lucrători din Montsou să pară că tremură ; mai tîrziu, vor vedea ce au de făcut. Și amîndoi vorbiră mai departe în șoaptă, împietriți la gîndul că un om a fost în stare de atîta cutezanță încît să coboare, spînzurînd în mijlocul hăului, să înfrunte de zeci de ori primejdia morții, pentru săvîrșirea acestei înfricoșătoare isprăvi. Nici măcar nu înțelegeau cum fusese cu putință acest bezmetic curaj doar pentru nimicire, și în ciuda evidenței, nu le venea să creadă toată această întîmplare, așa cum nu se pot crede acele povești des-

pre evadările de pomină, cu prizonieri sărind pe ferestre, de la treizeci de metri înălţime.

Cînd domnul Hennebeau se apropie din nou de contramaiştri, pe chip îi apăruse un tic nervos. Făcu un gest de deznădejde şi dădu ordin ca de îndată să fie evacuată mina. Fu o jalnică ieşire, ca din ţintirim, o mută părăsire, cu o ultimă căutătură zvîrlită înapoi, spre aceste mari construcţii de cărămidă, pustii, dar încă în picioare şi pe care de acum nimic nu le mai putea scăpa de la pieire.

Şi cum directorul împreună cu inginerul coborau cei din urmă din hala de recepţionare, mulţimea îi întîmpină cu vuietul aceluiaşi urlet îndărătnic :

— Numele oamenilor ! Numele ! Spuneţi-ne numele lor !

Acum mama Maheu era şi ea aici, printre celelalte femei. Îşi aducea aminte de zgomotul acela care o trezise din somn ; fata ei şi chiriaşul plecaseră pesemne împreună şi se găseau, fără nici o îndoială, acolo, în fundul minei ; şi, după ce strigase că era foarte bine şi că era şi drept ca ticăloşilor ăstora, lipsiţi de inimă, să le putrezească oasele acolo, venise în goană, şi era în primele rînduri, tremurînd de spaimă. De altminteri, nu mai putea să se îndoiască ; tot ce se vorbea în juru-i cu privire la numele oamenilor o lămurise. Da, da, Catherine era acolo, ca şi Étienne, îi văzuse un miner. Dar în privinţa celorlalţi, părerile erau încă împărţite. Nu, acesta nu, dimpotrivă, celălalt, poate că Chaval, pe care, totuşi, un ucenic jura că îl văzuse urcînd o dată cu el. Cumătra Levaque şi Pierrona, cu toate că nimeni dintr-ai lor nu era în primejdie, se băgau totuşi, văicărindu-se tot atît de jalnic cît şi celelalte. În ciuda aerului său de om ce-şi bate joc de toate, Zacharie, care ieşise printre cei dintîi, îşi îmbrăţişase cu lacrimi în ochi nevasta şi mama ; şi rămase lîngă aceasta din urmă, tremura împreună cu ea, vădind pentru sora lui o neaşteptată revărsare de dragoste, nevrînd de loc să se împace cu gîndul că şi ea era acolo, atîta vreme cît şefii nu o vor fi constatat în mod oficial.

— Numele oamenilor ! Numele, fie-vă milă, spuneţi-ne numele lor !

Enervat, Négrel strigă foarte tare către supraveghetori :

— Faceţi-i să tacă odată! Mi se sfîşie inima de durere! Numele lor nici noi nu le ştim...

Se şi scurseseră două ceasuri. În spaima celor dintîi clipe, nimeni nu se gîndise la celălalt puţ, la vechiul puţ din Réquillart. Domnul Hennebeau dădea de veste că vor încerca să-i salveze pe oameni prin partea aceea, cînd se răspîndi un zvon : cinci lucrători tocmai scăpaseră de la înec urcînd scările putrede ale vechiului puţ scos din uz ; şi era pomenit numele lui taica Mouque, ceea ce stîrni uimire, pentru că nimeni nu-l credea în mină. Dar ceea ce povesteau cei cinci oameni care reuşiseră să fugă înteţi şi mai mult lacrimile : cincisprezece tovarăşi de lucru, rătăciţi, cărora surpăturile le tăiaseră drumul, nu-i putuseră urma şi nu era cu putinţă să li se mai vină în ajutor, căci la Réquillart apa crescuse cu zece metri. Se aflaseră toate numele, văzduhul vuia de gemetele sugrumate ale mulţimii.

— Faceţi-i să tacă odată! repeta furios Négrel. Şi să se dea înapoi! Da, la o sută de metri înapoi! E pericol, împingeţi-i înapoi, înapoi!

Fură nevoiţi să se lupte cu aceşti bieţi oameni. Îşi închipuiau că se întîmplaseră alte nenorociri şi că erau alungaţi ca să li se ascundă morţii, iar contramaiştrii trebuiră să le explice că puţul va înghiţi toată mina. La această veste amuţiră de spaimă şi, în cele din urmă, se lăsară împinşi înapoi, pas cu pas ; dar fu nevoie să se dubleze numărul paznicilor ce făceau zid în faţa lor, căci, fără vrere, mereu se întorceau, ca şi cum ceva i-ar fi atras într-acolo. Sute şi sute de oameni se îngrămădeau pe drum, venind în goană din toate coloniile şi din Montsou. Iar omul acela, care stătea, colo sus, pe înălţimea rambleului, bărbatul acela cu fecioreInicu-i chip bălai, ca să-şi mai omoare timpul, trăgea din ţigară, fără ca ochii lui limpezi să înceteze o clipă de a privi mina.

Începu aşteptarea. Erau ceasurile amiezii, nimeni nu mîncase, şi nimeni nu se îndepărta de acolo. Pe cerul neguros, de un cenuşiu murdar, lunecau agale nori ruginii. Pe după gardul viu al casei lui Rasseneur, un

cîine mare lătra furios, fără încetare, asmuțit de forfota mulțimii. Iar aceasta se răspîndise, treptat-treptat, peste țarinile din preajma minei, făcînd roată în jurul acesteia, la o depărtare de o sută de metri. În centrul cercului gol se înălța mina Voreux. Nici un suflet, nici un zgomot, un deșert; ferestrele și ușile deschise arătau că mina fusese părăsită; o pisică roșcată, uitată acolo, simțind primejdia ce cutreiera această singurătate, sări de pe o scară și se făcu nevăzută. Fără îndoială că de-abia se stinseseră cazanele generatoarelor, căci din înaltul coș de cărămidă mai ieșeau rare dîre de fum către norii cerului posomorit, în vreme ce morișca de pe turlă hîrîia în vînt cu un mărunt scîncet scîrțîit, singurul glas melancolic al acestor vaste construcții sortite pieirii.

Pînă la ceasurile două nimic nu se clintise. Domnul Hennebeau, Négrel și alți ingineri, sosiți în goană la fața locului, alcătuiau, înaintea mulțimii, un grup de oameni în redingotă, purtînd pe cap pălării negre; și nici ei nu se îndepărtau; cu picioarele frînte de oboseală, fremătau, bolnavi la gîndul că sînt nevoiți să asiste neputincioși la un asemenea dezastru, fără a mai șopti, decît arareori, vreo vorbă, ca și cum ar fi vegheat la căpătîiul unui muribund. Ghizdul superior se prăbușea cu totul pesemne, în cele din urmă se auzeau zgomote sacadate de cădere în adînc, urmate de răstimpuri de liniște desăvîrșită. Era rana ce creștea necontenit: alunecările de straturi începute de jos urcau în sus, apropiindu-se de suprafață. Négrel, în prada unui mare neastîmpăr, vrînd să vadă ce se întîmplă, prinse chiar să înainteze singur în acest gol înfricoșător, cînd alții îl înșfăcaseră de umeri. Ce rost avea? Nu putea face nimic. Între timp, un lucrător, un miner bătrîn, înșelînd paznicii, o porni în goană pînă la baracă; dar, liniștit, omul se ivi din nou; se dusese să-și caute saboții.

Bătuseră ceasurile trei. Nimic nu se petrecuse încă. O ploaie repede se abătuse asupra gloatei, fără s-o fi dat măcar cu un pas înapoi. Cîinele lui Rasseneur începu iarăși să latre. De-abia la ceasurile trei și douăzeci de minute cea dintîi cutremurare zgîlțîi pămîntul. Clădirile solide ale minei Voreux se clătinară, dar ră-

maseră încă în picioare. Urmă însă îndată o a doua zvicnire, și un urlet prelung izbucni din gurile căscate: hangarul gudronat al ciururilor de sortare, după ce se clătinase de două ori, tocmai se prăbușea, cu un trosnet cumplit, la pămînt. Sub presiunea uriașă, scheletele metalice se frîngeau, și în cădere se frecau atît de tare, încît țîșneau întregi jerbe de scîntei. Din această clipă, pămîntul nu mai încetă să ce cutremure, zguduiturile se succedau din cauza prăbușirilor subterane, cu zgomote de vulcan in erupție. În depărtare, cîinele nu mai lătra, scotea urlete ce păreau vaiete, ca și cum, presimțindu-le, ar fi vestit zgîlțîirile ce aveau să vină, iar femeile, copiii, tot acest popor de oameni care priveau, nu-și puteau stăpîni un strigăt de deznădejde la fiecare dintre zvicnirile ce-i cutremurau. În mai puțin de zece minute acoperișul de ardezie al turlei se nărui, hala de recepționare și sala mașinilor crăpară și rămaseră cu o uriașă spărtură. Apoi zgomotele amuțiră, prăbușirea încetă și se așternu iarăși o adîncă tăcere.

Vreme de o oră mina Voreux rămase astfel ciuntită, ca după bombardamentul unei oștiri de barbari. Urletele mulțimii încetaseră; lărgită, roata de oameni privea. Sub mormanul de grinzi ale halei ciururilor se vedeau răsturnătoarele de vagonete sparte, sitele desfundate și răsucite. Dar mai cu seamă în hala de recepționare se îngrămădeau dărîmăturile, printre mormanele de cărămizi de la pereți întregi prefăcuți în moloz. Scheletul de fier ce susținea scripeții se încovoiase și se înfundase pe jumătate în puț; o colivie rămăsese spînzurată; smuls, un capăt de cablu se bălăngănea; apoi se mai vedeau vagonete terciuite laolaltă cu dale de fontă și cu scări, toate o apă și un pămînt. Printr-un joc al întîmplării, lămpăria rămăsese neatinsă, se puteau vedea, în partea stîngă, șirurile limpezi ale măruntelor ei lămpi. Și, în fundul propriei ei săli spintecate, se vedea mașina așezată solid pe masiva-i fundație de zidărie: alămurile străluceau, uriașele brațe de oțel păreau niște mușchi indestructibili, biela enormă, curbată în sus, aducînd cu puternicul genunchi al unui gigant care doarme liniștit, stăpîn pe marea sa forță.

Domnul Hennebeau, la capătul acestui ceas de răgaz, simţi reînsufleţindu-i-se nădejdea. Mişcarea straturilor de pămînt se va fi sfîrşit, pesemne, şi poate că vor avea norocul să salveze maşina şi ceea ce a mai rămas din construcţiile de altădată. Dar nu îngăduia încă oamenilor să se apropie, socotind că e cuminte să se mai aştepte o jumătate de ceas. Aşteptarea deveni de nesuferit, nădejdea făcea ca spaima să fie şi mai mare, toate inimile băteau de emoţie. O întunecată înnorare cotropea zarea, grăbea asfinţitul, un jalnic amurg peste această epavă a zvircolirilor pămîntului. De şapte ceasuri aşteptau cu toţii acolo, neclintiţi, nemîncaţi.

Şi deodată, în vreme ce inginerii se apropiau cu luare-aminte, o uriaşă zvîcnire în măruntaiele pămîntului îi puse pe fugă. Izbucneau detunături subterane, o întreagă artilerie monstruoasă bombarda străfundurile. La suprafaţă, cele din urmă construcţii se prăvăleau, se sfărîmau. Întîi un iureş ca de vîrtej tîrî după sine toate dărîmăturile halei ciururilor şi ale sălii de recepţionare. Apoi crăpă casa cazanelor şi pieri. Pe urmă veni rîndul turnului pătrat în care horcăia pompa de epuismente, care căzu cu faţa în jos, ca un om secerat de o ghiulea. Şi un lucru înfricoşător se înfăţişă vederii: maşina smulsă de pe masivul ei, cu mădularele răscrăcărate luptînd cu moartea, demară, îşi desfăcu biela, genunchiu-i de gigant, ca pentru a se ridica în picioare; dar metalica-i făptură îşi dădu duhul, sfărîmată, înghiţită în hău. Doar coşul de fabrică, înalt de treizeci de metri, mai rămăsese în picioare, zgîlţîit ca un catarg în prada uraganului. Părea că se va sfărîma, spulberat în văzduh, cînd, deodată, se scufundă în întregime, absorbit de pămînt, topit ca o uriaşă lumînare de ceară; nimic nu se mai vedea afară, nici măcar vîrful paratrăsnetului. Totul se sfîrşise; hainei fiare, ghemuită, la pîndă în această hrubă şi ghiftuită de carne omenească, nu i se va mai auzi gîfîita-i răsuflare, uriaşă şi prelungă. Mina Voreux, toată, se prăbuşise în adîncuri.

Urlînd, mulţimea o luă la goană. Alergau femei, acoperindu-şi ochii. Spaima răscolea valul de oameni ca pe o grămadă de frunze uscate. Nu voiau să strige şi,

totuşi, strigau, cu vinele gîtlejului umflate, agitîndu-şi braţele în văzduh, în faţa groaznicului hău ce se căscase. Acest crater de vulcan stins, adînc de cincisprezece metri, se întindea între drum şi canal, pe o lărgime de cel puţin patruzeci de metri. Întreaga incintă a minei luase drumul prăbuşirii construcţiilor, şi estacada uriaşă cu paserelele ei şi cu şinele, un întreg tren de vagonete, trei vagoane; fără a mai socoti depozitul de lemne, o pădure de prăjini tăiate, înghiţite ca nişte fire de paie. În fund, nu se mai desluşea decît un morman de grinzi, de cărămizi, de fierării, de moloz, de groaznice rămăşiţe sfărîmate, murdare, claie peste grămadă în această dezlănţuită turbare a urgiei. Iar gaura se lărgea, crăpăturile pornindu-i de la margine se întindeau pînă hăt-departe, peste cîmpie. O astfel de crăpătură urca pînă la cîrciuma lui Rasseneur, a cărei faţadă se despicase. Oare şi colonia va fi înghiţită? Pînă unde trebuiau să fugă ca să fie la adăpost, în acest cumplit amurg, sub această haită de nori plumburii, care păreau şi ei că vor să strivească lumea?

Dar din pieptul lui Négrel izbucni un strigăt de durere. Domnul Hennebeau, care se dăduse înapoi, începu să plîngă. Şi, ca şi cum dezastrul n-ar fi fost complet, un mal se rupse, iar canalul, prefăcîndu-se într-o clocotitoare întindere de apă, se revărsă, deodată, într-una dintre crăpături, în care pieri rostogolindu-se, ca o cataractă în fundul unei văi adînci. Mina sorbea această apă, inundaţia înghiţea acum galeriile, pentru ani şi ani de zile. Curînd, craterul se umplu, un lac de apă noroioasă luă locul pe care se înălţa, nu demult, mina Voreux, ca acele lacuri legendare sub care dorm cetăţi blestemate. Se aşternuse o înfricoşătoare tăcere, nu se mai auzea decît prăbuşirea acestei ape, bolborosind în măruntaiele pămîntului.

Atunci, pe rambleul zguduit, Suvarin se ridică în picioare. Recunoscuse pe mama Maheu şi pe Zacharie, care plîngeau în faţa acestei prăbuşiri, a cărei povară apăsa atît de greu pe capetele nefericiţilor ce se zbăteau luptîndu-se cu moartea, colo, în fund. Zvîrli cea din urmă ţigară şi, fără a mai arunca măcar o privire înapoi, se îndepărtă în noaptea ce se făcuse de căr-

bune. În zare, umbra-i se micșoră, topindu-se în a nopții umbră. Într-acolo pornea, către necunoscut. Mergea cu înfățișarea lui liniștită, pus pe nimiciri, scormonind pretutindeni ca să dobîndească a dinamitei pulbere și în pulbere să prefacă oameni și cetăți. Fără îndoială, el va fi acela din pricina căruia burghezia va simți la tot pasul, în zilele-i de agonie, sub ea, sărind în aer caldarîmul străzilor.

4

În chiar noaptea ce urmase prăbușirii minei Voreux, domnul Hennebeau plecase la Paris, voind să aducă el însuși faptul la cunoștință administratorilor, înainte ca gazetele să răspîndească știrea. Și cînd se întoarse a doua zi, arăta foarte liniștit, cu aerul său de director ce-și face conștiincios datoria. Dovedise, firește, că nu purta în nici un fel răspunderea dezastrului. Nu părea să-i fi scăzut favoarea de care se bucura, ba dimpotrivă, decretul prin care era numit ofițer al Legiunii de Onoare fu semnat cu douăzeci și patru de ore mai tîrziu.

Dar dacă directorul rămînea neatins, compania în schimb se clătina sub puterea cumplitei lovituri. Nu era vorba de loc despre cele cîteva milioane pierdute, ci de rana din însuși trupul companiei, de teama surdă și necurmată pentru ziua de mîine, în fața ucigașei nimiciri a uneia dintre minele ei. Atît de cumplită fu lovitura, încît o dată mai mult simți nevoia de a tăcea. La ce i-ar fi folosit să mai scormonească această grozăvie? De ce, dacă nelegiuitul ar fi descoperit, să se facă din el un martir, al cărui înspăimîntător eroism ar zăpăci alte capete, zămislind o întreagă stirpă de incendiatori și de ucigași? De altfel, compania nu-l bănui pe adevăratul făptaș și sfîrși prin a crede că era amestecată o întreagă armată de complici, neputînd să-și închipuie că un singur om ar fi găsit cutezanța și forța pentru asemenea ispravă; și tocmai acesta era gîndul care o obseda, gîndul primejdiei ce va amenința de

acum înainte tot mai mult minele ei. Directorul căpătase dispoziţia de a alcătui o vastă reţea de spionaj şi de a concedia apoi, unul cîte unul, fără zgomot, pe toţi cei periculoşi, bănuiţi de a fi participat la această nelegiuire. Se mulţumiră cu această epurare de o înaltă prudenţă politică.

Nu se produse decît o singură concediere imediată, aceea a lui Dansaert, contramaistrul. De cînd cu scandalul de la Pierrona, devenise de nesuferit. Şi, ca pretext, îl învinuiră de purtarea sa din timpul primejdiei, de acea laşitate a conducătorului care-şi părăseşte oamenii. Pe de altă parte, această concediere era o discretă satisfacţie dată minerilor, care-l urau de moarte pe Dansaert.

Între timp, fel de fel de zvonuri cutreierau opinia publică, iar direcţia fu nevoită să trimită o notă de rectificare la una dintre gazete, pentru a dezminţi versiunea potrivit căreia minerii în grevă dăduseră foc unui butoiaş cu praf de puşcă. În urma unei anchete făcute la repezeală, se şi trăsese încheierea, din raportul inginerului trimis de guvern, că, pricinuită de tasarea terenurilor, distrugerea ghizdurilor fusese foarte firească; şi compania preferase să tacă şi să-şi recunoască vina de a nu fi fost destul de prevăzătoare. Chiar după a treia zi, în presa din Paris catastrofa începuse să sporească rubrica faptelor diverse: nu se mai vorbea decît despre lucrători care se luptă cu moartea în străfundurile minei, se citeau cu lăcomie telegramele care apăreau în fiecare dimineaţă. Chiar la Montsou, burghezii se făceau albi ca varul, iar vorba li se oprea în gît numai cînd voiau să rostească numele Voreuxului; prinse a se ţese o legendă, pe care nici cei mai curajoşi nu se încumetau să şi-o şoptească la ureche. Întregul ţinut arăta o mare înduioşare pentru soarta victimelor, se puneau la cale plimbări prin meleagurile minei distruse, soseau la faţa locului familii întregi ca să-şi prilejuiască simţămîntul groazei la vederea acestor dărîmături atît de strivitoare pentru nefericiţii îngropaţi sub ele.

Deneulin, numit inginer divizionar, nimerise tocmai în momentul dezastrului la intrarea sa în slujbă; şi

prima grijă fu să readucă apele canalului în matca lor, căci acest torent de ape sporea pagubele cu fiecare ceas ce trecea. Era nevoie de însemnate lucrări, și el puse de îndată o sută de lucrători la construirea unui dig. De două ori presiunea apelor spulberă cele dintii zăgazuri. Acum se instalau pompe și urmă o îndîrjită bătălie pentru recucerirea, pas cu pas, a terenurilor dispărute.

Dar oamenii erau mai cu seamă pasionați de salvarea minerilor înghițiți în străfundurile pămîntului. Négrel avea sarcina de a face o supremă încercare, și numai brațele de lucru nu-i lipsiră, căci toți muncitorii dădeau năvală să pună umărul, într-un mare avînt frățesc. Uitară cu totul de grevă, nici că le păsa dacă erau plătiți, n-aveau decît să nu le dea nici un ban, căci atîta vreme cît tovarășii lor de lucru erau în primejdie de moarte, oamenii nu voiau decît să fie lăsați să-și pună viața în cumpănă. Cu toții erau acolo, cu tot felul de scule, într-o fremătîndă așteptare a clipei cînd le va fi dat să afle unde anume trebuiau să înceapă. Mulți, după accident, deși bolnavi de groază, răscoliți de un tremur nervos, scăldați de o sudoare rece, sub obsesia unor vedenii care se perindau neîncetat în negrele lor visuri, se ridicau totuși ca un singur om, vădind cea mai îndîrjită dorință de a se încleșta în lupta cu pămîntul, ca și cum ar fi simțit împotrivă-i o adîncă sete de răzbunare. Din nefericire, toată încurcătura începea de la întrebarea : Ce anume aveau de făcut cu folos ? Cum să coboare în mină ? Unde să înceapă să sape ?

Părerea lui Négrel era că nici unul dintre acești nefericiți nu mai era în viață, că cei cincisprezece mineri pieriseră, fără îndoială, înecați sau asfixiați, dar în ceea ce privește catastrofele din mine, obiceiul este să se considere că trăiesc toți cei zidiți de vii în fundul pămîntului, și în acest fel era și el deprins să gîndească. Cea dintii problemă pe care și-o punea era să deducă locul unde se putuseră refugia. Contramaiștrii și bătrînii mineri cu care se sfătuise gîndeau cu toții la fel cu privire la un singur lucru : în fața catastrofei, minerii se urcaseră, desigur, din galerie în galerie, pînă în fronturile de lucru cele mai înalte, așa că se găseau, fără

îndoială, țintuiți la capătul vreunei galerii superioare. Aceasta se potrivea de altfel cu ceea ce le spusese și taica Mouque, din a cărui încîlcită poveste se putea trage încheierea că, în nebunia fugii, întreaga ceată se despărțise în mici grupuri, fugarii resfirîndu-se pe drum pe la fiecare etaj. Dar apoi, în discuția cu privire la încercările de făcut, părerile contramaiștrilor se deosebeau. Cum căile cele mai apropiate de sol aveau totuși o adîncime de o sută și cincizeci de metri, nu se puteau gîndi la săparea unui puț. Rămînea puțul Réquillart, unicul loc de intrare, singurul punct prin care le era cu putință să se apropie. Nenorocirea era că vechea mină, inundată și ea, nu mai comunica cu mina Voreux și nu mai avea deasupra nivelului apelor nici o altă cale liberă în afară de unele frînturi de galerie, ținînd de prima cameră de acces în orizont. Pomparea apei avea să necesite ani și ani, cel mai cuminte lucru era, prin urmare, să se cerceteze aceste galerii, pentru a se vedea dacă ele nu se învecinau, cumva, cu galeriile inundate, la capătul cărora se bănuia că s-ar găsi minerii ce trebuiau salvați. Firește că înainte de a se ajunge la această hotărîre s-a discutat foarte mult, pentru a putea fi înlăturate o sumedenie de planuri cu neputință de înfăptuit.

Din acea clipă, Négrel se apucă să cotrobăiască, spulberînd colbul bătrînelor arhive, și cînd izbuti să descopere vechile planuri ale celor două mine, le studie și determină punctele asupra cărora trebuiau să stăruiască cercetările. Pe nesimțite, această vînătoare îl pasionă și, la rîndu-i, în ciuda ironicei nepăsări cu care privea oamenii și lucrurile, fu și el prins în vîltoarea devotamentului. Cele dintîi piedici fură întîmpinate la coborîrea în Réquillart: trebuiră să purceadă la degajarea gurii puțului, să se abată scorușul, să fie retezați prunii sălbatici și smulse tufișurile de păducel, și mai avură de reparat și scările. Apoi începură căutările, dibuirile. Inginerul, care coborîse împreună cu zece lucrători, îi puse să ciocănească cu sculele lor de fier în anumite locuri din vînă, indicate de el; și, într-o adîncă tăcere, fiecare asculta, cu urechea lipită de bancul de cărbune, dacă nu cumva răspundeau îndepărtate lovi-

turi. Dar străbătură în van toate galeriile practicabile: nici un ecou nu se întorcea. Nedumerirea sporise: în ce loc să înceapă tăierea stratului? Către cine să se îndrepte, de vreme ce părea că nimeni nu e acolo? Se înverşunară, totuşi, să cerceteze, hărţuiţi de o îngrijorare crescîndă.

Din cea dintîi zi, mama Maheu venea la Réquillart de dimineaţă. Se aşeza pe o grindă, în faţa puţului, şi nu se mai clintea de acolo pînă la căderea serii. Cînd vreunul dintre lucrători venea sus, se ridica şi îl întreba din ochi: Ei, nimic? Nu, nimic! şi se aşeza la loc, mai aştepta, fără să scoată o vorbă, cu chipul împietrit, cu fruntea întunecată. Jeanlin, văzînd că i se cotropise vizuina, începuse şi el să dea tîrcoale, cu aerul speriat al unui animal de pradă, căruia ascunzătoarea îi va da în vileag rapturile. Se gîndea la micul soldat, culcat sub stîncă, temîndu-se ca nu cumva să fie tulburată pacea acestui somn; dar această parte a minei era inundată şi, de altminteri, săpăturile se îndreptau mai către stînga, în galeria dinspre apus. La început venise şi Philomène, ca să-l însoţească pe Zacharie, care făcea parte din echipa căutătorilor; apoi se plictisise să tot rătăcească aşa fără rost şi fără nici un folos: rămînea în colonie, tîrîndu-şi ca o pieritură zilele, nepăsătoare, tuşind de zor cît era ziulica de lungă. Zacharie, dimpotrivă, nu mai putea trăi, şi ar fi sfîşiat pămîntul cu dinţii ca să-şi regăsească sora. Striga în puterea nopţii, i se părea că o vede, că o aude, închircită de foame, rupîndu-şi gîtul ca să tot strige după ajutor. De două ori voise să sape cu de la sine putere, spunînd că presimţirile nu-l înşală şi că acolo era locul cu pricina. Inginerul nu-i mai dădea voie să coboare, dar el nu se îndepărta de acest puţ, de unde era alungat, şi nu putea nici măcar să stea locului lîngă maică-sa, ci, împins de nevoia de a face şi el ceva, se tot învîrtea încolo şi-ncoace.

Se aflau în cea de a treia zi. Deznădăjduit, Négrel luase hotărîrea ca în seara aceea să pună capăt tuturor încercărilor. La amiază, după prînz, cînd se întoarse împreună cu oamenii săi pentru a face cea din urmă

sforţare, rămase surprins cînd îl văzu pe Zacharie ieşind din puţ, încins la faţă, gesticulînd şi urlînd :

— E aici... mi-a răspuns ! Veniţi aici, repede, veniţi !

Cu toată paza de acolo, izbutise să se strecoare pe scări şi jura că cineva bătuse colo jos, în prima galerie a vinei Guillaume.

— Dar noi am mai trecut de două ori pe unde spui dumneata, îi răspunse Négrel, neîncrezător. În sfîrşit, vom merge totuşi să căutăm.

Mama Maheu se ridicase în picioare şi fură nevoiţi s-o oprească să coboare. Aştepta ţeapănă, la marginea puţului, cu ochii aţintiţi spre bezna acestui hău.

Jos, Négrel dădu el însuşi trei lovituri, la răstimpuri destul de rare, apoi lipi urechea de stratul de cărbune, cerînd tuturora o tăcere desăvîrşită. Nici un zgomot nu-i răspunse ; clătină din cap : bietul băiat visase, fără îndoială. Furios, Zacharie lovi şi el la rîndu-i ; şi auzi iarăşi ; ochi-i scăpărau, un freamăt de bucurie îi răscoli trupul. Atunci, ceilalţi lucrători încercară şi ei, unul după altul : se însufleţeau cu toţii, simţind foarte limpede îndepărtatul răspuns. Inginerul rămase uluit cînd, lipindu-şi încă o dată urechea de rocă, surprinse şi el în cele din urmă un zgomot uşor, ca zvonul unei adieri, o ciocăneală ritmică, abia desluşită, cunoscutul semnal al minerilor, care bat în stratul de cărbune atunci cînd sînt în primejdie. Cărbunele propagă sunetele foarte departe, cu o claritate de cristal. Un contramaistru, care se găsea acolo, aprecie la mai bine de cincizeci de metri blocul a cărui grosime îi despărţea de minerii în primejdie. Dar le şi părea că li se putea întinde o mînă de ajutor şi izbucni o mare veselie. Négrel trebui să înceapă de îndată lucrările de apropiere.

Cînd Zacharie o văzu, sus, pe mama Maheu, amîndoi se îmbrăţişară.

— Nu-i cuminte să vă împuiaţi capul cu prostii, avu cruzimea de a le spune Pierrona, sosită atunci în plimbare pe acolo, din curiozitate. Dacă Catherine n-o fi acolo, o să vă faceţi pe urmă sînge rău de pomană.

Avea dreptate. Catherine era poate în altă parte.

— Ia nu mă mai bate la cap ! strigă furios Zacharie. Aici e, aşa-mi spune mie inima !

Mută, cu chipul împietrit, mama Maheu se așezase iarăși. Și se așternu, din nou, pe așteptare.

De îndată ce povestea făcu înconjurul Montsou-ului, un nou val de oameni sosi la fața locului. Nu se vedea nimic, dar nimeni nu se clintea de acolo, și trebui ca acești curioși să fie ținuți la distanță. Jos se lucra zi și noapte. Temîndu-se să nu întîmpine vreun obstacol, inginerul pusese să se deschidă în vînă trei galerii, care, înaintînd în adînc, se întîlneau în punctul în care se bănuia că se găsesc minerii fără ieșire. În îngusta gaură a tunelului ce îl săpau nu încăpea decît un singur havator care să taie cărbunele; era înlocuit din două în două ceasuri; iar cărbunele care era încărcat în coșuri, ca să fie scos afară, trecea din mînă în mînă printr-un lanț de oameni, ce se lungea pe măsură ce tunelul săpat se adîncea. Treaba merse, la început, foarte repede: se săpară șase metri într-o zi.

Zacharie căpătă învoirea de a face parte din echipa de elită a lucrătorilor săpători, o echipă de onoare, cu locuri disputate. Și se mînia cînd voiau să-l înlocuiască, după cele două ceasuri reglementare de muncă. Își fura tovarășii de lucru, luîndu-le rîndul, nu voia să lase tîrnăcopul din mînă. Galeria în care săpa el fu curînd mai înaintată decît a celorlalți; se lupta împotriva cărbunelui cu atîta furie, încît se auzea înălțîndu-se, din tunelul în care lucra, răsuflarea lui grăbită, ca duduirea unui cuptor lăuntric. Cînd ieșea de acolo, plin de noroi și negru de cărbune, amețit de oboseală, se prăbușea la pămînt, trebuind să fie învelit într-o cuvertură. Apoi, clătinîndu-se încă pe picioare, se înfunda iarăși, și lupta reîncepea, cu grele lovituri surde, cu suspine înăbușite, o victorioasă dezlănțuire de masacru. Din nefericire, stratul de cărbune devenea tot mai dur, de două ori își frînse unealta, deznădăjduit că nu mai poate înainta la fel de repede. Căldura îi era și ea nesuferită, o dogoare ce creștea cu fiecare metru de înaintare, de neîndurat în fundul acestei preamărunte găuri prin care aerul nu putea să circule. E adevărat că un ventilator de mînă funcționa tot timpul, totuși, aerisirea făcîndu-se anevoie, de trei ori fură scoși havatori leșinați, aproape asfixiați.

Négrel trăia și el în adînc, laolaltă cu lucrătorii. I se aducea acolo mîncarea și dormea uneori vreo două ceasuri, înfășurat într-o manta, pe un maldăr de paie. Ceea ce le susținea curajul era apelul nefericiților de dincolo de zidul de cărbune, semnalul din ce în ce mai deslușit pe care il dădeau ca să li se vină mai repede într-ajutor. Acum suna foarte limpede, avea o sonoritate muzicală, de parcă ar fi fost iscat de lamele unui instrument. Și el le era călăuza, se luau după această dîră cristalină, după cum în bătălie se înaintează după bubuitul tunului. De fiecare dată ce un havator era înlocuit, Négrel cobora și mai lovea, lipindu-și apoi urechea de stîncă ; și pînă acum, de fiecare dată, răspunsul se întorsese repede și zorit. Nu mai avea nici o îndoială, înaintau în direcția cea bună. Dar ce afurisită încetineală ! Nu vor izbuti să ajungă destul de repede. La început, în primele două zile, săpaseră într-adevăr treisprezece metri ; dar în cea de a treia nu mai izbutiră să sape decît cinci metri ; apoi doar trei, în cea de a patra zi. Stratul de cărbune se îngusta și devenea tot mai dur, în așa măsură încît, de astă dată, cu greutate tăiau din el doi metri pe zi. În cea de a noua zi, după o trudă supraomenească, înaintarea ajunsese pînă la treizeci și doi de metri și, după socoteala lor, mai aveau de străbătut încă vreo douăzeci de metri. Pentru cei ce zăceau acolo fără ieșire începea cea de a douăsprezecea zi, adică de douăsprezece ori cîte douăzeci și patru de ore, fără pîine, fără căldură, în acele înghețate bezne ! La gîndul acesta cumplit ochii li se umezeau, iar brațele li se îndîrjeau la muncă. Părea cu neputință ca niște oameni să mai poată supraviețui, îndepărtatele lovituri începuseră din ajun să slăbească, toți tremurau de frică că dintr-o clipă într-alta ele s-ar putea stinge cu totul.

Nelipsită, mama Maheu era în fiecare zi acolo, așezată la gura puțului. O aducea în brațe pe Estelle, pe care n-avea cum s-o lase singură de dimineață pînă seara. Urmărea astfel progresul ceas cu ceas, împărtășind toate nădejdile și toate tristețile. Grupurile de oameni ce se adunau ca să privească, și chiar populația din Montsou, erau stăpînite de febra așteptării, făcînd

într-una tot felul de presupuneri. Toate inimile de pe cuprinsul acelor meleaguri băteau pentru cei aflaţi jos, în străfundurile pămîntului.

În cea de a noua zi, la sosirea orei prînzului, Zacharie nu răspunse cînd fu chemat ca să fie înlocuit. Era ca nebun şi se înverşuna, înjurînd. Négrel, care ieşise o clipă afară, l-ar fi putut face să asculte dar nu se aflau acolo decît un singur contramaistru şi trei mineri. Fără îndoială că, neavînd destulă lumină, Zacharie, furios că din pricina acestei şovăielnice licăriri treaba zăbovea, săvîrşi imprudenţa de a-şi deschide lampa. Se dăduseră totuşi în această privinţă dispoziţii foarte severe, căci se observaseră unele scăpări de grizu ; gazul se găsea în cantităţi enorme în aceste înguste coridoare fără aeraj. Deodată izbucni o explozie, un val de flăcări ţîşni din gaură ca din gura unui tun încărcat cu ghiulele. Totul ardea, aerul se aprindea ca praful de puşcă, de la un capăt la celălalt al galeriilor. Contramaistrul împreună cu cei trei lucrători fură prinşi în acest torent de vîlvătăi, care ţîşni afară din puţ într-o erupţie ce împroşcă bucăţi de rocă şi frînturi de schelării. Curioşii adunaţi acolo o luară la goană, mama Maheu se ridică, strîngînd-o la piept pe Estelle, înspăimîntată.

Cînd se întoarseră, Négrel şi lucrătorii săi fură cuprinşi de o cumplită mînie. Izbeau cu călcîiele în pămînt, ca o mamă vitregă ce-şi ucide la întîmplare copiii în toanele ticăloasei ei cruzimi. Se devotau, alergau într-un suflet în ajutorul tovarăşilor de lucru, şi, după toate astea, trebuiau să le mai moară acolo şi alţi oameni ! După trei ceasuri de grea caznă şi de primejdii, cînd în cele din urmă izbutiră să pătrundă în galerii, scoaterea victimelor fu lugrubă. Nici contramaistrul, nici lucrătorii nu erau morţi, dar trupul le era plin de cumplite răni ce răspîndeau miasme de carne friptă ; respiraseră valuri de vîlvătăi, arsurile le pătrunseseră pînă în piept şi scoteau urlete necurmate, cerînd să se îndure de ei şi să-i ucidă. Dintre cei trei mineri, unul era cel care, în timpul grevei, spărsese cu o ultimă lovitură de cazma pompa de la Gaston-Marie, iar ceilalţi doi mai aveau încă cicatrice pe mîini şi degetele jupu-

ite, zdrelite de cite cărămizi zvirliseră asupra ostaşilor. Mulţimea, palidă şi fremătindă, se descoperi cind îi văzu trecind.

În picioare, mama Maheu, aştepta. Trupul lui Zacharie se ivi, în cele din urmă. Veşmintele arseseră, iar trupul era un cărbune negru, calcinat, de nerecunoscut. Strivit de explozie, capu-i pierise dintre umeri. Şi cind cumplitele-i rămăşiţe fură intinse pe o targă, paşii mamei Maheu le urmară în neştire. Din pleoapele-i încinse nu izvora o lacrimă; o ţinea în braţe pe Estelle, care aţipise, şi se indepărtă, într-o tragică deznădejde, cu părul vîlvoi, răscolit de biciuirea vintului. În colonie, la auzul celor petrecute, Philomène rămase îndobitocită, cu ochii fîntînă de lacrimi. Dar mama Maheu se şi întorsese, fără să răsufle o clipă, la Réquillart: işi însoţise băiatul şi revenea să-şi aştepte fata.

Se mai scurseră încă trei zile. Lucrările pentru salvarea oamenilor fuseseră reluate, în toiul unor greutăţi de nebănuit. Din fericire, galeriile prin care se apropiau nu se prăbuşiseră în urma exploziei grizuului; aerul însă dogorea şi era atit de greu şi de viciat, încît fusese nevoie să se instaleze noi ventilatoare. La fiecare douăzeci de minute havatorii se schimbau. Se înainta, nici măcar doi metri nu-i mai despărţeau de tovarăşii lor de lucru. Dar de astă dată trudeau cu inima strinsă, izbind straşnic doar din sete de răzbunare, căci zgomotele încetaseră şi nu se mai auzea măruntа cadenţă limpede a semnalului. Erau în cea de a douăsprezecea zi de muncă şi în cea de a cincisprezecea de cind se petrecuse catastrofa; iar de dimineaţă se aşternuse o tăcere de moarte.

Noul accident inteţise curiozitatea în Montsou, burghezii puneau la cale excursii cu atita stăruinţă, încît familia Grégoire se hotărî să facă şi ea la fel. Se organiză o plimbare şi se înţeleseră să se ducă la Voreux cu trăsura lor, în vreme ce doamna Hennebeau le va aduce acolo, cu caleaşca ei, pe Lucie şi pe Jeanne. Deneulin îi va duce să-i viziteze şantierul, apoi se vor întoarce prin Réquillart, unde vor afla de la Négrel pînă unde anume ajunseseră cu galeriile săpate şi dacă mai era vreo nădejde. Şi seara vor lua masa împreună.

Cînd, către ceasurile trei, soţii Grégoire, împreună cu fiica lor Cécile, descinseră din trăsură în faţa minei prăbuşite, o găsiră acolo pe doamna Hennebeau, care sosise cea dintîi, într-o toaletă bleumarin, ferindu-se, sub o umbreluţă, de palidul soare al lui februarie. Sub cerul foarte limpede era un aer călduţ de primăvară. Domnul Hennebeau împreună cu Deneulin erau şi ei acolo; şi ea asculta, cu gîndul în altă parte, lămuririle date de Deneulin cu privire la sforţările pe care fuseseră nevoiţi să le facă pentru îndiguirea canalului. Jeanne, care avea totdeauna la ea un bloc de desen, se apucă să facă schiţe, entuziasmată de tema prilejuită de cumplita privelişte, în vreme ce Lucie, aşezată lîngă ea pe sfărîmătura unui vagon, scotea şi ea exclamaţii de bucurie, găsind că totul e de-a dreptul „minunat". Digul, neterminat, lăsa să scape valuri, valuri, ale căror bulboane înspumate se rostogoleau, căzînd în cascade care se pierdeau în enorma gaură a minei înghiţite. Totuşi, craterul acesta se golea, apa sorbită de pămînt scădea, dînd astfel în vileag înfricoşătorul morman de dărîmături de pe fund. În lumina blîndă a acestei frumoase zile, se vedea o cloacă, ruinele unui oraş năruit şi topit în noroi.

— Şi noi ne pierdem vremea ca să vedem aşa ceva! strigă domnul Grégoire, dezamăgit.

Cécile, îmbujorată de sănătoasă ce era, fericită să respire un aer atît de curat, se înveselea, glumea, în vreme ce doamna Hennebeau făcea o mutră acră, murmurînd:

— Adevărul este că nu-i nimic frumos în toate astea.

Cei doi ingineri începură să rîdă. Încercară să suscite interesul vizitatorilor plimbîndu-i pretutindeni, lămurindu-le felul în care funcţionează pompele şi manevra sonetei cu care se bat piloţii. Dar aceste cuconiţe se neliniştеau. Se înfiorară cînd li se spuse că pompele vor funcţiona ani de zile, şase, dacă nu chiar şapte ani, înainte ca puţul să poată fi reconstruit şi să poată fi scoasă toată apa din mină. Nu, mai bine să se gîndească la altceva; toate grozăviile acestea nu puteau decît să le prilejuiască vise urîte.

— Să plecăm, spuse doamna Hennebeau, îndreptîndu-se spre trăsură.

Jeanne și Lucie se împotriviră. Cum, atît de repede ?! Și schița nu era terminată ! Voiră să mai rămînă, iar tatăl lor le va aduce seara la masă. Doar domnul Hennebeau luă loc alături de soția sa în caleașcă, pentru că și el voia să stea de vorbă cu Négrel.

— Bine, atunci plecați înainte, spuse domnul Grégoire. Venim și noi după dumneavoastră, mai avem de făcut o mică vizită de cinci minute, aici, în colonie... Plecați, luați-o înainte, căci vă ajungem din urmă și vom fi în Réquillart o dată cu dumneavoastră !

Urcă și el, după doamna Grégoire și Cécile ; și în vreme ce trăsura cealaltă o porni de-a lungul canalului, a lor urcă agale povîrnișul.

Își puseseră în gînd ca, o dată cu excursia, să facă și o faptă bună. Moartea lui Zacharie făcuse să le plîngă inima de milă pentru tragedia familiei Maheu, despre care vorbea întregul ținut. Nu-l plîngeau pe Maheu, pe acest bandit, ucigaș al soldaților, pe care aceștia fuseseră siliți să-l culce la pămînt ca pe o fiară sălbatică. Doar mama Maheu îi înduioșa, sărmana femeie care-și pierduse băiatul, după ce-și pierduse și bărbatul, și a cărei fiică nu mai era poate decît un cadavru în fundul pămîntului ; fără a mai socoti că se pomenea și de un bunic infirm, de un băiat beteag de picioare, în urma unei alunecări de teren, și de o fetiță moartă de foame în timpul grevei. De aceea, cu toate că familia ei, prin urîta-i purtare, își merita în parte nenorocirile, luaseră totuși hotărîrea să-și arate marea lor mărinimie, ca și dorința de uitare și de împăcare, miluind-o, ducîndu-i chiar ei daruri. Două pachete, învelite cu grijă, se aflau în trăsură, sub scăunelul din față.

O femeie bătrînă arătă vizitiului casa familiei Maheu, la numărul 16 al celui de-al doilea corp de case. Dar după ce soții Grégoire coborîră cu pachetele, bătură zadarnic și începură, în cele din urmă, să lovească cu pumnii în ușă, fără să capete nici de astă dată vreun răspuns : din casă, bătăile răsunau jalnic, ca dintr-o lo-

cuință pustiită de doliu, încremenită și întunecată, părăsită de cine știe cînd.

— Nu e nimeni, spuse Cécile dezamăgită. Plicticoasă treabă! Ce să facem cu toate lucrurile astea?

Deodată, se deschise ușa de alături și se ivi cumătra Levaque.

— Vai, domnule și doamnă, mii de scuze! Iertați-mă, domnișoară!... Pe vecina mea o căutați? Dar nu-i acasă, e la Réquillart...

Într-o vorbărie fără sfîrșit le spuse povestea, repetînd într-una că oamenii trebuiau să se ajute între ei și că îi luase în grija ei pe Lénore și pe Henri, ca mama Maheu să se poată duce acolo și să aștepte. Privirile-i alunecară la pachete și ajunsese, din vorbă în vorbă, să spună că fiică-sa rămăsese văduvă și, cu ochii scăpărînd de lăcomie, să-și dea în vileag propria ei mizerie. Apoi, cu aerul unui om care șovăie, murmură:

— Cheia e la mine. Dacă domnul și doamna țin neapărat... bunicul e acasă.

Familia Grégoire o privea, buimăcită. Cum se poate, bunicul era acasă? Dar nu se auzea nici un răspuns. Dormea adică? Și în clipa în care cumătra Levaque se hotărî să descuie ușa, ceea ce văzură înăuntru îi făcu să rămînă locului, pe prag.

Bonnemort stătea acolo singur, cu ochii mari și împietriți, înțepenit pe un scaun, în fața sobei înghețate. În juru-i încăperea părea și mai largă, fără cucul din perete, fără mobilele de brad, care o însuflețeau altădată; și nu mai rămăseseră pe verzuia goliciune a pereților decît portretele împăratului și împărătesei, ale căror buze roșii înfățișau un binevoitor surîs oficial. Bătrînul nici nu se clintea, pleoapele nu-i clipiră la năvala luminii prin ușa deschisă și rămase așa cum era, cu aerul prostit, ca și cum nici nu i-ar fi văzut intrînd pe toți acești oameni. Jos, la picioare, avea o farfurioară cu cenușă, ca acelea ce li se pun pisicilor ca să-și facă nevoile în ele.

— Nu-i luați, vă rog, în seamă, nepolitețea, spuse îndatoritoare cumătra Levaque. Se pare că i s-a rupt ceva în creier. Se împlinesc două săptămîni de cînd n-a mai scos o vorbă.

Dar un acces îl zgudui pe bătrînul Bonnemort, o hîrîială în gît, pornită parcă din adîncul pîntecelui și scuipă în farfurie o flegmă groasă și neagră. Cenușa era vîscoasă de noroi de cărbune, tot cărbunele din mină, pe care și-l smulgea din gîtlej. Dar se și înțepenise iarăși pe scaun. Nu se mai clintea decît cînd și cînd, la rare răstimpuri, doar pentru a scuipa.

Tulburați, îngrețoșați, membrii familiei Grégoire se căzneau totuși să spună cîteva vorbe prietenești și de încurajare.

— Ei, dragul meu, spuse domnul Grégoire, prin urmare dumneata suferi de bronșită ?

Bătrînul, cu ochii pe perete, nu-și întoarse capul. Iar tăcerea se așternu din nou, apăsătoare.

— Ar trebui să bei puțin ceai, adăugă doamna.

Bătrînul rămase mai departe în muta-i înțepenire.

— Ia spune, tăticule, murmură Cécile, ni s-a spus doar că este infirm, dar noi nu ne-am gîndit la asta...

Și își curmă vorba, foarte încurcată. După ce pusese pe masă o bucată de rasol și două sticle de vin, desfăcea acum cel de-al doilea pachet, din care scoase o pereche de bocanci enormi. Era darul destinat bunicului și, năucită, ținea cîte un bocanc în fiecare mînă, privind lung la picioarele umflate ale bietului om, care nu va mai putea merge, desigur, niciodată.

— Astea-ți sosesc cam tîrziu, nu-i așa, dragul meu ? reluă domnul Grégoire, ca să mai dreagă puțin lucrurile. N-are a face, oricînd sînt bune la ceva.

Bătrînul Bonnemort nu-l auzi și nu răspunse ; rămase așa, cu înfricoșătoru-i chip rece și împietrit.

Atunci Cécile puse bocancii jos pe furiș, lîngă perete. Dar, cu oricîtă luare-aminte îi așezase, se auzi, totuși, zgomotul țintelor atingînd dușumeaua și prezența acelor bocanci enormi în odaie deveni stingheritoare.

— Nici pomeneală ! Să-l tai, și tot n-o să mulțumească ! strigă cumătra Levaque, privind cu jind la ghete. Să-mi fie cu iertăciune, dar stricați orzul pe gîște.

Mai vorbi, dîndu-și toată osteneala să-i atragă pe soții Grégoire la ea în casă, cu gîndul de a scoate ceva de la ei înduioșîndu-i. În cele din urmă, născoci un

pretext: îi lăudă pe Henri și pe Lénore, niște păpuși, drăguți și tare cuminți; și ce deștepți, răspund ca niște îngerași la tot felul de întrebări!... Aștia au să le spună tot ceea ce domnul și doamna ar vrea să afle.

— Vrei să intrăm o clipă, scumpa mea? o întrebă taică-său, bucuros că poate ieși de acolo.

— Da, vin îndată, răspunse ea.

Cécile rămase singură cu Bonnemort. Ceea ce o făcuse să rămînă locului, neclintită, tremurînd fascinată, era simțămîntul că îi era cunoscut chipul acestui bătrîn: unde mai întîlnise ea oare fața aceasta pătrată, lividă, tatuată de cărbune? Și deodată își aduse aminte, prin închipuire i se perindă valul unei gloate urlînde ce o înconjura și simți niște mîini înghețate care o strîngeau de gît. El era, îl regăsise pe acel om și-i privea mîinile așezate pe genunchi, mîini de lucrător deprins să stea pe vine și a cărui putere îi e toată în ele, zdravene încă, în ciuda vîrstei. Încet-încet, Bonnemort părea că se trezește; o vedea, cercetînd-o la rîndu-i și el, cu privirea ochilor săi prostiți. O vîlvătaie îi încinse obrajii, o strîmbătură nervoasă îi schimonosea gura, din care se prelingea o neagră dîră de salivă. Atrași într-un fel unul de celălalt, rămaseră amîndoi față în față, ea, înfloritoare, fragedă și grasă de atît de îndelunga trîndăvie și de huzurul unei stirpe ghiftuite, el umflat de apă, pecetluit de jalnica hidoșenie a unui dobitoc prăpădit de muncă, măcinat din tată-n fiu de un veac de trudă și de flămînzire.

După un răstimp de zece minute, cînd soții Grégoire, mirați că Cécile nu venise încă, intrară în casa mamei Maheu, izbucniră într-un urlet sfîșietor. Fata lor zăcea cu fața vînătă, la pămînt, sugrumată. Pe gîtul ei, degetele își lăsaseră roșia pecete a unei mîini de gigant. Bonnemort, clătinîndu-se pe picioarele-i țepene, se prăbușise lîngă ea, fără a se mai putea ridica. Mîinile îi erau încă crispate ca niște gheare, bătrînul privea lumea cu îndobitocita căutătură a ochilor săi căscați. Și, în cădere, farfurioara se spărsese, împrăștiind cenușa; noroiul negrei flegme împroșcase toată încăperea în vreme ce perechea de bocanci ședea cuminte, neatinsă, lipită de perete.

Niciodată nu mai fu cu putință să se știe limpede cum se petrecuseră lucrurile. Cécile de ce se apropiase, oare, de el? În ce chip putuse Bonnemort, așa înțepenit pe scaun cum era, s-o înșface de gît? Firește că, după ce izbutise s-o înhațe, trebuie să se fi înverșunat, încleștînd-o fără încetare, rostogolit cu ea pe jos, înăbușindu-i strigătele, pînă la cel din urmă horcăit de moarte. Nici un zgomot, nici un scincet nu străbătuse prin peretele subțire ce despărțea cele două case învecinate. Nu putură să creadă decît în izbucnirea unei porniri de nebunie, într-o neînțeleasă sete de a ucide, stîrnită de albeața de nea a acestui gît de fecioară. Era uluitoare o asemenea sălbăticie la acest bătrîn infirm, care își dusese veacul ca un om de treabă, ca o vită supusă, vrăjmaș al ideilor noi. Buruiana cărei uri, chiar sieși necunoscută, inveninîndu-l pe nesimțite, i se urcase la creier? Grozăvia întîmplării impuse încheierea că omul făcuse ce făcuse într-o desăvîrșită neștire și că fapta aceasta a fost crima unui idiot.

Între timp, soții Grégoire, în genunchi, plîngeau în hohote, înecîndu-se de durere. Fiica lor adorată, fata aceasta dorită atîta amar de vreme, și apoi copleșită de tot răsfățul de care erau în stare, pe care se duceau, în vîrful picioarelor, s-o privească dormind, pe care niciodată n-o socoteau destul de bine hrănită, niciodată destul de grasă! Era prăbușirea a însăși vieții lor, la ce le-ar folosi să mai trăiască acum, cînd ea nu mai era pe lume?

Cumătra Levaque, înfiorată de spaimă, striga:

— Vai de mine! Ce-a făcut ticălosul ăsta bătrîn?! Cine s-ar fi putut aștepta la una ca asta!... Și mama Maheu, care o să se întoarcă de-abia diseară! Ce spuneți? Să dau o fugă s-o caut?

Răpuși, tatăl și mama Cécilei nu răspunseră.

— Cum? Dacă socotiți că e nimerit... mă duc s-o chem.

Dar, înainte de-a ieși, cumătra Levaque ochi ghetele, și gîndu-i rămase la ele. Toată colonia forfotea, mulțimea începuse să se și înghesuie. S-ar prea putea să le fure cineva. Și apoi nu mai exista nici un bărbat în

casa asta să le încalțe. Le luă binișor și plecă cu ele. Erau, cu siguranță, taman pe piciorul lui Bouteloup.

La Réquillart, soții Hennebeau și Négrel așteptară multă vreme familia Grégoire. Inginerul, ieșind din mină, le dădea amănunte: erau speranțe ca în seara aceea să dea peste victimele catastrofei; dar nu vor găsi, desigur, decît niște cadavre, căci stăruia aceeași necurmată liniște de moarte. În spatele inginerului, mama Maheu, așezată pe o grindă, asculta, albă ca varul, cînd sosi vecina Levaque și-i povesti grozava ispravă a bătrînului. Nu făcu decît un preavădit gest de nerăbdare și de enervare. Totuși, o urmă.

Doamna Hennebeau era gata să leșine. Ce cumplită grozăvie! Biata Cécile, atît de veselă în ziua aceea, atît de plină de viață doar cu un ceas înainte! Domnul Hennebeau fu nevoit s-o ducă pe nevastă-sa pentru o clipă în coliba bătrînului Mouque. Cu degetele-i neîndeminatice îi desfăcu copcile, tulburat de mirosul de mosc pe care-l răspîndea bluza-i deschisă. Și pe cînd, cu șiroaie de lacrimi pe obraz, ea îl strîngea în brațe pe Négrel, înspăimîntat de această moarte, care, într-o singură clipă, îi zădărnicise căsătoria, soțul, privindu-i cum se văicăreau împreună, se simți scăpat de o mare grijă. Nenorocirea aceasta dregea toate lucrurile: domnul Hennebeau, gîndindu-se cu groază la vizitiul său, îl prefera pe nepot.

5

În fundul puțului, nefericiții lăsați în părăsire urlau de groază. Apa le ajunsese acum pînă la brîu. Năuciți de vuietul Torentului, cele din urmă prăbușiri ale ghizdului le dădeau impresia că aud trosnind și năruindu-se catapeteasma lumii; și ceea ce-i înnebunea de-a binelea era nechezatul cailor ce nu puteau ieși din grajd; era un urlet de moarte, cumplit și de neuitat, horcăitul de fiară înjunghiată.

Mouque îl lăsase slobod pe Bataille. Bătrînul cal privea tremurînd, cu ochii căscați și sticloși, la apa în ne-

curmată creştere. Camera de acces în orizont se umplea cu repeziciune, se vedea limpede creşterea apelor verzui la roşietica lumină a celor trei lămpi ce ardeau încă sub boltă. Şi, deodată, cînd simţi contactul cu apa îngheţată, calul o porni într-un galop bezmetic, se înfundă şi dispăru în adîncul uneia dintre galeriile de transport.

Atunci, oamenii, înnebuniţi de primejdia morţii, o rupseră şi ei la fugă, pe urmele calului.

— Ce dracu să mai facem pe-aici ?! strigă Mouque. Să încercăm prin Réquillart.

Gîndul că ar putea afla o ieşire prin vechea mină învecinată, dacă ar ajunge înainte ca apa să le taie drumul, îi făcea să alerge acum într-acolo. Cei douăzeci de oameni, înghesuindu-se unul după altul, îşi înălţau lămpile în aer, ca să nu le stingă apa. Spre norocul lor, galeria urca în pantă lină, şi străbătură două sute de metri luptînd împotriva valurilor, fără să fie stînjeniţi de creşterea apelor. Străvechi eresuri aţipite se trezeau în sufletele acestea înfricoşate, care invocau puterile pămîntului, căci nu înfruntau decît răzbunarea pămîntului, ce-şi slobozea sîngele vinei, de vreme ce oamenii îi tăiaseră o arteră. Un bătrîn bîiguia vorbele unei de mult uitate rugăciuni, întorcîndu-şi resfiratele-i degete în văzduh, ca să potolească hainele duhuri ale minei.

Dar, cînd ajunseră la cea dintîi răspîntie, izbucni între ei o neînţelegere. Grăjdarul voia s-o pornească la stînga, iar alţii jurau că ar tăia drumul luînd-o la dreapta. Sfada le fură un minut.

— Ei, asta-i ! N-aveţi decît să vă lăsaţi ciolanele aici, că nici nu mă sinchisesc de voi ! urlă furios Chaval. În ce mă priveşte, eu o iau pe-aici.

O luă la dreapta, cu încă doi tovarăşi de lucru, care-l urmară. Ceilalţi alergară mai departe în urma lui Mouque, care crescuse de mic copil prin mina Réquillart. Totuşi, îl cuprinseră şi pe el îndoielile, neştiind încotro s-o apuce. Oamenii îşi pierdeau capul, vechi lucrători nu mai cunoşteau galeriile, a căror reţea se încîlcise parcă în faţa lor. La fiecare răscruce nesiguranţa îi ţinea în loc, şi trebuia, totuşi, să ia o hotărîre.

Étienne alerga în urma tuturora, din pricina Catherinei, căreia, de oboseală şi de spaimă, i se tăiaseră

picioarele. El ar fi fugit la dreapta, cu Chaval, căci îl socotea pe drumul cel bun, dar îl lăsase să plece, rămînînd să înfrunte chiar primejdia de a pieri acolo. De altfel, împrăştierea oamenilor continua, unii tovarăşi de lucru o luaseră şi ei pe alte drumuri, şi nu mai rămăseseră decît şapte oameni în urma bătrînului Mouque.

— Prinde-te de gîtul meu, o să te duc în spinare, îi spuse Étienne fetei, văzînd-o cum i se sfîrşesc puterile.

— Nu, nu, lasă, murmură ea, nu mai pot, mai bine să mor mai repede...

Zăboveau într-una, rămăseseră cu cincizeci de metri în urmă, iar Étienne o ridică cu toată împotrivirea ei, cînd deodată galeria se astupă : un bloc enorm, care se prăbuşi, le tăie drumul, despărţindu-i de ceilalţi. Straturile, pătrunse de inundaţie, se surpau din toate părţile. Fură nevoiţi să se întoarcă înapoi. Apoi nu-şi mai dădură seama încotro merg. Totul se sfîrşise, trebuiau să renunţe la gîndul de a mai ieşi la suprafaţă prin Réquillart. Singura lor nădejde era de a ajunge în fronturile de lucru superioare, unde vor veni poate să-i scape, dacă apele vor scădea.

În cele din urmă, Étienne recunoscu vîna Guillaume.

— A, bine, spuse el, ştiu unde ne aflăm. Ei, fir-ar să fie ! eram pe drumul cel bun, dar acum s-a dus dracului !... Uite ce : mergem drept înainte şi o să ne urcăm prin horn.

Apa le ajunsese la piept ; mergeau foarte încet. Atîta vreme cît vor mai avea lumină, nu-şi vor pierde nădejdea ; şi stinseră una din lămpi, pentru a economisi gazul, pe care socoteau că îl vor turna în cealaltă. Ajunseră pînă la horn, cînd un zgomot, în urmă-le, îi făcu să se întoarcă. Nu cumva erau tovarăşii lor de lucru care, opriţi şi ei în drum, se întorceau ? O răsuflare gîfîia în depărtare, nu-şi puteau lămuri această vijelie ce se apropia, într-o înspumată împroşcare de clăbuci. Şi scoaseră un strigăt cînd dădură cu ochii de o uriaşă matahală albicioasă, ce zvîcnea din umbră, zbătîndu-se să-i ajungă prin spaţiul îngust dintre armăturile de lemn printre care se strivea.

Era Bataille. Plecînd din sala de acces, o pornise în galop prin galeriile înecate în beznă, ca nebun. Părea

că își cunoaște drumul în acest oraș subteran, în care își ducea viața de unsprezece ani, iar ochii săi vedeau limpede în noaptea cea veșnică a hăului unde trăise. Galopa, galopa într-una, plecîndu-și capul, strîngîndu-și picioarele, strecurîndu-se prin aceste tuneluri înguste ale pămîntului, de tot neîncăpătoare pentru mătăhălosu-i trup. Drumuri se succedau, se resfirau răspîntii, fără ca el să șovăie o clipă. Încotro se ducea oare? Poate colo sus, către vedenia priveliștilor de odinioară, din tinerețe, către meleagurile unde se pomenise pe lume, pe țărmul Scarpei, către locul în care, într-o nedeslușită aducere-aminte, mai vedea încă soarele, spînzurînd înflăcărat în văzduh, ca o lampă uriașă. Voia să trăiască, ceva prinse a miji în amintirea-i de dobitoc, dorul de a mai sorbi aerul plaiurilor îl mîna drept înainte, pînă ce va dibui gaura prin care va izbucni afară, sub calda boltă a cerului, în plină lumină. Și o răzvrătire îi spulbera vechea resemnare, groapa aceasta ucigașă îl mai și omora, după ce îl orbise. Apa, care-l hăituia din urmă, îi biciuia coapsele, îl mușca de crupă. Dar, pe măsură ce se înfunda, galeriile se îngustau tot mai mult, devenind tot mai scunde, apropiindu-și pereții. El galopa totuși înainte, jupuindu-se, sfîrtecat de lemnăriile armăturilor ce-i smulgeau de pe picioare fîșii de carne. Din toate părțile, mina părea că se strînge în jurul lui, ca să-l înhațe și să-l stîlcească.

Cînd Bataille ajunse aproape de ei, Étienne și Catherine îl văzură prins între stînci. Se poticnise și-și frînsese amîndouă picioarele dinainte. Cu cea din urmă sforțare se mai tîrî cîțiva metri. Dar trupul nu i se mai putu strecura și rămase prins acolo, încleștat între pereții de pămînt. Mai întinse capul sîngerînd, iscodind încă, cu privirea ochilor săi mari și tulburi, vreo ieșire. Apa îl acoperea repede; începu să necheze, un horcăit prelung, sfîșietor, horcăitul cu care pieriseră în grajd și ceilalți cai. Urmă o agonie înfricoșătoare; bătrînul animal, cu trupul frînt, strîns ca într-o menghine, se zbătu în aceste străfunduri, departe de lumina zilei. Necurmat îi era sfîșietorul urlet, pe care valul ce-i acoperea coama îl făcea să izbucnească și mai horcăit prin căscata-i gură întinsă în afară. Mai zvîcni cel din urmă

geamăt, zgomotul surd al unui butoi ce se umple. Apoi se aşternu o adîncă tăcere.

— Ah, Doamne, ia-mă de-aici, ia-mă de-aici... se tot jelea Catherine. Vai! Doamne! Mi-e frică, nu vreau să mor... Ia-mă de-aici... ia-mă de aici!

Văzuse cum arată moartea. Nici puţul prăbuşit, nici mina inundată nu o înspăimîntaseră ca vaietele de agonie ale lui Bataille. Le auzea necontenit, îi vîjîiau în urechi, i se înfiora carnea pe ea.

— Ia-mă de-aici... ia-mă de-aici!

Étienne o ridicase şi o ducea cu el. De altminteri, nici nu mai era chip de zăbavă; urcară în horn, uzi pînă la gît. Trebuia s-o ajute pentru că, singură, nu mai avea puterea să se caţere pe lemnării. De trei ori i se păru că îi va scăpa din mînă, că se va prăbuşi în marea cea adîncă, al cărei flux mugea în urma lor. Totuşi avură răgazul să răsufle cîteva minute cînd dădură peste prima galerie neinundată încă. Apa se ivi şi acolo, iar ei trebuiră să urce mai departe. Şi vreme de ceasuri întregi urcară într-una, goniţi din galerie în galerie de creşterea apelor ce-i silea să înainteze tot mai sus. În cea de a şasea galerie, o clipă de domolire a potopului îi înfioră de nădejde: li se părea că nivelul apelor nu va mai creşte. Dar apele reîncepură să crească şi mai repede, iar ei trebuiră să se caţăre în cea de a şaptea galerie, apoi în cea de a opta. Mai rămăsese una singură, şi cînd ajunseră în ea, se uitară cu îngrijorare la fiecare centimetru cu care sporea nivelul apei. Dacă nu încetează creşterea apelor vor muri, oare, ca bătrînul cal, stîlcit de tavan, cu gura astupată de apă?

Se auzeau zgomote de prăbuşiri în fiecare clipă. Întreaga mină era zguduită, maţele ei prea subţiri plesneau din pricina presiunii uriaşei cantităţi de apă ce le umplea. La capătul galeriilor, aerul, alungat spre fund, se comprima, îşi făcea loc cu explozii teribile printre rocile crăpate şi printre straturile răvăşite. Era înfricoşătorul vacarm al cataclismelor lăuntrice, o părticică din străvechile convulsiuni ale pămîntului, pe cînd potopurile îl răscoleau, năruind munţii sub întinsurile cîmpiilor.

Iar Catherine, zguduită, zăpăcită de aceste necurmate prăbușiri, își împreuna miinile, biiguind fără încetare mereu aceleași cuvinte :

— Nu vreau să mor !... Nu vreau să mor !...

Ca s-o liniștească, Étienne îi jura că apele rămăseseră pe loc. Fuga lor dura de șase ceasuri încheiate, trebuiau să vină oamenii să-i scape de acolo. Și el spunea că trecuseră șase ore fără să știe, căci pierduse noțiunea exactă a timpului. În realitate se scursese o zi întreagă cît urcaseră prin vina Guillaume.

Uzi leoarcă, dîrdîind de frig, se așezară. Ea se dezbrăcă, fără să se simtă stingherită de Étienne, ca să-și stoarcă veșmintele, apoi își puse pantalonii și surtucul, care i se uscară pe trup. Cum ea era cu picioarele desculțe, iar Étienne avea saboți, el o sili să-i încalțe. Acum puteau aștepta ; micșoraseră flacăra lămpii, mulțumindu-se cu o palidă licărire de candelă. Dar simțiră niște crampe sfîrtecîndu-le pîntecele, și atunci amîndoi își dădură seama că leșinau de foame. Pînă în acea clipă, uitaseră că trăiesc. Cînd începuse catastrofa erau nemîncați, și tocmai acum își regăsiră feliile de pîine, umflate de apă, făcute ciulama. Catherine trebui să se supere ca să-l facă să-și ia și el partea lui. De îndată ce isprăvi de mîncat, adormi de oboseală, culcată pe pămîntul rece. Étienne, hărțuit de nesomn, o veghea, cu capul sprijinit în miini, cu ochii țintă într-un punct.

Cîte ceasuri să fi trecut oare așa ? N-ar fi putut spune. Tot ceea ce știa era că prin gaura hornului văzuse ivindu-se din nou valul negru și mișcător, fiara aceea a cărei spinare se umfla, fără încetare, ca să-i ajungă din urmă. La început fu doar o panglică subțire, un șarpe mlădios ce se întindea ; apoi, se prefăcu într-un brîu, ce prinse a se zbate, tîrîndu-se ; și, curînd, apa îi ajunse : picioarele fetei adormite se udară. Neliniștit, stătea în cumpănă dacă s-o trezească. Nu era, oare, cruzime s-o smulgă din acest somn, din cotropitoarea neștiință ce-o legăna, poate, într-un vis de viață la aer liber, în lumina soarelui ? Și, de altminteri, încotro să fugă ? Tot zbuciumîndu-se, își aduse aminte că planul înclinat, amenajat în această parte a vînei, se întîlnea, cap la cap, cu planul care deservea camera de acces a

orizontului superior. Era, aşadar, o ieşire. O lăsă să mai doarmă cît mai mult cu putinţă, privind la apele ce urcau şi pe care le aştepta să-i alunge şi de acolo. În cele din urmă o trezi binişor, iar ea tresări, speriată.

— Ah, Doamne, e adevărat! Iar începe grozăvia, Doamne!

Aducîndu-şi aminte de toate cîte se întîmplaseră, se jeluia că iarăşi va da cu ochii de moarte.

— Nu, nu, linişteşte-te, murmură el. Se poate trece, ţi-o jur.

Pentru a ajunge la planul înclinat, trebuiau să înainteze îndoiţi de mijloc, uzi din nou pînă la umeri. Iar urcarea reîncepu şi mai primejdioasă decît pînă acum, prin acest tunel, în întregime armat cu lemn, lung de o sută de metri. La început voiră să întindă cablul şi să fixeze jos unul dintre cărucioare, căci dacă celălalt ar fi coborît în timp ce ei urcau, i-ar fi strivit. Dar nimic nu se mişcă, o piedică stricase mecanismul. Se hotărîră să urce totuşi, necutezînd să se folosească de acest cablu care îi stingherea. Étienne mergea în urma ei, sprijinind-o cu capul cînd aluneca. Deodată se izbiră de un maldăr de spărturi de grinzi care barau planul. Mase de pămînt alunecaseră, şi năruirea le împiedica înaintarea în susul planului. Din fericire, o uşă se deschidea în locul acela şi ieşiră într-o galerie.

În faţa lor lumina unei lămpi îi înmărmuri. Un bărbat le striga, furios:

— Alţi şmecheri, tot atît de proşti ca mine!

Îl recunoscură pe Chaval, blocat acolo de o alunecare, ale cărei dărîmături astupau planul înclinat, iar ceilalţi doi tovarăşi de lucru care plecaseră cu el chiar şi rămăseseră în drum, cu capetele strivite. El însă, rănit la cot, avusese curajul să se reîntoarcă, tîrîndu-se pe genunchi, să le ia lămpile şi să-i scotocească prin buzunare, ca să le fure feliile de pîine. Pe cînd se îndepărta de ei, o ultimă prăbuşire, chiar în spatele lui, astupase galeria.

Îndată îşi jură să nu împartă merindele cu oamenii aceştia care se iviseră din fundul pămîntului. I-ar fi omorît. Apoi, la rîndu-i, îi recunoscu şi el, iar mînia i se potoli. Începu să rîdă, să rîdă, făcînd haz de necaz:

— Ah, tu ești, Catherine! Da, ți-am trîntit ușa în nas de ți l-am zdrelit, și tot ai venit după omul tău. Bine, bine, o să-ți oblojesc eu rana!

Se prefăcea a nu-l fi văzut pe Étienne. Acesta din urmă, tulburat de întîlnire, făcuse o mișcare ca pentru a o apăra pe încărcătoarea de vagonete, care se lipea de el. Totuși, trebuia să primească lucrurile așa cum erau. Îl întrebă simplu și firesc pe Chaval, ca și cum doar cu o oră înainte s-ar fi despărțit cei mai buni prieteni:

— Te-ai uitat în fund? Nu cumva se poate trece prin fronturile de lucru?

— Da, pe dracu, prin fronturile de lucru! Și ele-s prăbușite! Sîntem între doi pereți, capcană de șoareci, nu alta! Dacă vrei, n-ai decît să te întorci pe planul înclinat, dar numai dacă ești bun scufundător.

Într-adevăr, apa urca; i se auzea plescăitul. Retragerea le și fusese tăiată. Chaval avea dreptate: capcană de șoareci era; un capăt de galerie astupată, și în față și în spate, de alunecări de teren. Nici o ieșire cu putință, tustrei erau îngropați.

— Ce faci, rămîi? întrebă Chaval în zeflemea. Nici n-ai ceva mai bun de făcut, și dacă-mi dai pace, în ce mă privește, n-am să-ți spun nici măcar o vorbă. Mai e loc aici pentru doi oameni... Om vedea care dintre noi o să crape cel dintîi, dacă, bineînțeles, nu ni se vine în ajutor, ceea ce, de altfel, mi se pare cam greu.

Étienne răspunse:

— Dacă ciocănim semnalul, s-ar putea să fim auziți.

— Am obosit de cît tot ciocănesc... Poftim, încearcă și tu cu piatra asta.

Étienne ridică de jos bucata de gresie, pe care celălalt o și sfărîmase, și ciocăni în vîna de cărbune, în fund, apelul minerilor, o succesiune de lovituri prin care lucrătorii în primejdie își semnalează prezența. Apoi își lipi urechea, ca să asculte. Se încăpățînă, reîncepînd de douăzeci de ori. Nici un zgomot nu răspundea.

În tot acest răstimp, Chaval se prefăcu a-și pune în ordine, cu toată nepăsarea, mica-i gospodărie. Întîi își așeză în rînd cele trei lămpi, la perete: una singură

ardea, celelalte vor fi de folos mai tîrziu. Apoi puse pe o bucată de grindă cele două felii de pîine pe care le mai avea încă. Acesta-i era bufetul: o s-o poată întinde două zile cu ce avea acolo dacă va fi chibzuit. Se întoarse spre ceilalţi, spunînd:

— Ştii, Catherine, jumătate e pentru tine, dacă ţi-o fi prea foame.

Catherine tăcea. Faptul că se găsea iar între aceşti doi bărbaţi îi umplea pînă sus paharul amărăciunilor.

Şi începură ceasuri groaznice. Nici Chaval, nici Étienne nu deschideau gura, şezînd jos pe pămînt, la cîţiva paşi unul de celălalt. La observaţia celui dintîi, al doilea îşi stinse lampa: o inutilă risipă de lumină; apoi, între ei, aceeaşi tăcere. Catherine se culcase lîngă Étienne, neliniştită de privirile pe care i le arunca fostul ei ibovnic. Ceasurile se scurgeau, se auzea murmurul apei ce urca fără încetare, în vreme ce, cînd şi cînd, zguduiri adînci, răsunete îndepărtate vesteau cele din urmă prăbuşiri ale minei. Cînd lampa se goli de gaz şi fu nevoie să o deschidă pe cealaltă, ca s-o aprindă, frica de grizu îi stăpîni o clipă; dar preferau să sară în aer într-o clipă decît să zacă în beznă; nu se întîmplă însă nimic; nu era pe acolo grizu. Se lungiră din nou, ceasurile începură iarăşi să curgă.

Un zgomot îi emoţionă pe Étienne şi pe Catherine, care ridicară capul. Chaval se apucase să mănînce: îşi tăiase jumătate dintr-o felie şi mesteca îndelung, ca nu cumva, din lăcomie, să înghită prea repede tot ce avea. Ei, chinuiţi de foame, îl priveau.

— Într-adevăr, nu vrei şi tu? o întrebă pe fată cu aerul său provocator. Rău faci.

Catherine coborîse ochii în pămînt, din teama de a nu primi; simţea atît de groaznice crampe în stomac, încît îi dădeau lacrimile. Dar înţelegea ce vrea el; chiar de dimineaţă îi simţise răsuflarea pe gît; era iarăşi stăpînit de una dintre acele pofte bestiale, în prada cărora se zvîrcolea de cîte ori o vedea lîngă Étienne. Privirile lui aveau o flacără pe care ea o cunoştea foarte bine, flacăra clipelor lui de gelozie, cînd se năpustea asupră-i lovind-o cu pumnii, învinuind-o de tot felul de blestemăţii făcute cu chiriaşul maică-si. Iar ea

nu voia și tremura că, întorcîndu-se la el, i-ar dezlănțui iarăși pe amîndoi, unul împotriva celuilalt, în această hrubă îngustă în care trăgeau să moară. Doamne, oare nu puteau să termine viața în bună înțelegere?

În ceea ce-l privea pe Étienne, el ar fi primit mai curînd să moară de foame decît să-i cerșească lui Chaval o bucată de pîine. Tăcerea devenea tot mai grea, părea că se scurge o întreagă veșnicie în această încetineală a monotonelor minute, ce lunecau unul cîte unul, fără nici o licărire de nădejde. Trecuse o zi de cînd erau împreună, acolo, fără nici o ieșire. Flacăra celei de a doua lămpi devenea palidă și o aprinseră pe a treia.

Chaval începu să muște din cealaltă felie de pîine și mormăi:

— Haide, nu fi proastă, vino!

Catherine simți străbătînd-o un fior. Ca s-o lase să facă cum va găsi cu cale, Étienne se întoarse cu spatele la ei. Apoi, însă, cum ea nu se clintea, el șopti:

— Du-te, draga mea.

Lacrimile pe care Catherine și le înăbușise începură atunci să-i curgă șiroaie. Plîngea îndelung, negăsind nici măcar puterea de a se ridica în picioare, nemaiștiind nici dacă îi era foame, chinuită de o durere care-i închircea tot trupul. El însă se sculase în picioare, umblînd de colo pînă colo, făcînd prin zadarnice lovituri în stîncă semnalul minerilor, furios că și aceste cîteva ceasuri de viață ce-i rămîneau era silit să le trăiască acolo, țintuit alături de vrăjmașul său, pe care-l ura de moarte. Nu era nici măcar atîta loc cît să poată crăpa departe unul de celălalt. De îndată ce făcea zece pași, trebuia să se întoarcă și să se poticnească de acest om. Iar ea, o biată fată, pentru care amîndoi se zbăteau pînă și aici, în fundul pămîntului! Va fi a celui din urmă supraviețuitor; omul acesta i-o va mai răpi, dacă el va fi acela care se va duce cel dintîi. Și nu se mai sfîrșea odată, treceau ceasuri după ceasuri, revoltătoarea promiscuitate era din ce în ce mai de nesuferit, gîfîielile lor amestecîndu-se și otrăvindu-i cu putoarea aceea, de pe urma nevoilor făcute laolaltă. Étienne se năpusti de două ori asupra stîncilor, ca și cum ar fi vrut să le despice cu pumnii.

O nouă zi era pe sfîrşite, iar Chaval se aşezase lîngă Catherine, împărţind cu ea cea din urmă felie pe care o mai avea. Ea mestecа cu greutate îmbucăturile, în schimbul cărora, pentru fiecare în parte, trebuia să se lase mîngîiată de Chaval; îndărătnic în gelozia lui, acesta nu voia să moară fără s-o mai aibă o dată, în faţa celuilalt. Sfîrşită de oboseală, se lăsă mîngîiată. Dar cînd omul încercă s-o ia în braţe, ea se împotrivi.

— Of, lasă-mă, îmi frîngi oasele !

Fremătînd, Étienne îşi sprijinise fruntea de lemnărie, ca să nu vadă. Înnebunit, se întoarse dintr-o săritură.

— Ei, fir-ar al dracului, las-o-n pace !

— Da ce te priveşte pe tine ? spuse Chaval. E femeia mea, sau poate nu ştii... ?

Şi o luă din nou, o strînse ca pentru a-l sfida, apăsîndu-i strivitor mustăţile pe gură, mustăţile sale roşii ; apoi continuă :

— Lasă-ne-n pace, ai înţeles ? Ia, te rog, fă-te că ai puţină treabă şi dă-ne pace !

Dar Étienne, cu buzele învineţite de furie, strigă :

— Dacă n-o laşi în pace, te sugrum !

Dintr-o săritură celălalt fu în picioare, căci înţelesese din şuierul glasului că Étienne se va repezi să-l ucidă. Moartea li se părea că prea zăboveşte, trebuia ca de îndată unul să-i lase locul celuilalt. Era vechea harţă care izbucnea iarăşi, dar aici, în pămîntul în care, pentru totdeauna, vor închide ochii amîndoi, unul lîngă altul ; şi locul era atît de îngust, încît nu puteau nici să ridice pumnii fără să şi-i zdrelească.

— Fereşte-te, mîrîi Chaval. De astă dată îţi vin de hac !

Étienne atunci simţi că înnebuneşte. Ochii i se înecară într-o ceaţă roşie, vinele gîtului i se umflară, bulbucate de un val de sînge. Era în prada unei porniri ucigaşe, nestăvilite, o pornire trupească, ceva ca excitarea unui ţesut congestionat, care provoacă un acces violent de tuse. Starea aceasta îl cotropi şi izbucni fără vrerea sa, pornită din bolnava-i înclinare ereditară. Puse mîna pe un colţ de şist din perete, îl hîţînă, îl smulse, foarte mare şi foarte greu. Apoi, cu amîndouă mîinile,

cu o putere sporită de indirjire, repezi bolovanul in ţeasta lui Chaval.

Acesta nu mai avu vreme să se ferească. Se prăbuşi la pămint, cu faţa zdrobită, cu ţeasta despicată. Creierul împroşcase tavanul galeriei, un şuvoi purpuriu curgea din rană, ca necurmata ţişnire a unui izvor. În scurt timp, se făcu o baltă, în care se răsfrînse steaua fumegîndă a lămpii. În negurile acestui cavou fără ieşire trupul prăbuşit la pămînt părea neagra cocoaşă a unei grămezi de cărbune.

Şi, aplecat asupră-i, Étienne îl privea cu ochii căscaţi. Se împlinise aşadar blestemul: ucisese. În aducerea-i aminte toate zbaterile sale de odinioară i se perindau acum nelămurit, această zadarnică luptă împotriva înrîuririi veninului ce-i mocnea în sînge, alcoolul adunat cu încetul de toţi cei din neamul lui. Şi cu toate că beat nu era decît de foame, îndepărtata beţie ancestrală fusese de ajuns. În faţa grozăviei făptuite părul i se făcea măciucă, şi, cu toate că educaţia pe care o dobîndise se răzvrătea împotrivă-i, inima îi zvicnea totuşi de o bucurie lăuntrică, animalica desfătare ce însoţeşte potolirea, în cele din urmă, a ispitei. Fu apoi cuprins de simţămîntul trufiei, al trufiei învingătorului. Îi reveni în minte chipul micului soldat, cu gîtul străpuns de cuţit şi ucis de un copil. Acum ucisese şi el.

Ţeapănă, Catherine dădu un ţipăt de groază:

— Vai, Doamne, e mort!

— Şi-ţi pare rău? întrebă Étienne cu cruzime.

Catherine se îneca, bîiguia. Apoi, clătinîndu-se pe picioare, i se aruncă în braţe.

— Ah, ucide-mă şi pe mine...! să murim amîndoi!

Cu o strînsoare a braţelor i se încleştă de umeri, iar Étienne o cuprinse deopotrivă, ţinînd-o la pieptu-i, nădăjduind amîndoi că vor muri. Pasămite, însă, moartea nu se zorea; îşi desfăcură braţele. Şi în vreme ce ea îşi acoperea ochii, el tîrî mai departe corpul nemernicului, zvîrlindu-l apoi în josul planului înclinat, ca să elibereze locul, şi aşa destul de îngust, în care trebuiau să-şi mai ducă viaţa. N-ar fi fost cu putinţă să mai trăiască şi cu acest cadavru la picioarele lor. Şi se înfricoşară auzindu-l cum se scufundă, făcînd să sară apa în

bulboane de spumă. Apa crescuse, aşadar, pînă în creştetul povîrnişului ? Aşa era, şi în curînd apa se revărsă în galerie.

Atunci începu o nouă zbatere. Aprinseseră cea din urmă lampă, care, pe sfîrşite, lumina creşterea apei, a cărei ritmică înteţire nu înceta o clipă. Apa le ajunse întîi pînă la glezne, apoi le udă genunchii. Galeria urca în pantă, aşa că, refugiindu-se în partea cea mai de sus, avură încă un răgaz de cîteva ceasuri. Dar, în cele din urmă, creşterea nivelului îi ajunse şi se găsiră în apă pînă la brîu. În picioare, ţintuiţi, cu spinarea lipită de peretele de cărbune, o vedeau sporind mereu, necontenit. Cînd li se va urca pînă la gură, totul va fi sfîrşit. Lampa pe care o spînzuraseră de tavan arunca o lumină gălbuie asupra măruntelor unde care creşteau vijelios ; licărirea flăcării deveni însă tot mai palidă, iar ochii lor nu mai desluşiră decît un semicerc, descrescînd necurmat, ca şi cum ar fi fost înghiţiţi de umbra ce părea a spori o dată cu ridicarea nivelului ; dar, pe neaşteptate, umbra îi învălui ; lampa se stinsese, după ce consumase cea din urmă picătură de gaz. Era desăvîrşita noapte neţărmuită, această a pămîntului noapte în care vor dormi mereu, fără a mai deschide vreodată ochii la lumina soarelui.

— Ei, fir-ar al dracului să fie ! înjură Étienne printre dinţi.

Catherine, ca şi cum s-ar fi simţit înşfăcată de beznă, se lipise de el, şoptind fără încetare o vorbă a minerilor :

— Moartea stinge lampa.

Totuşi, în faţa acestei ameninţări, instinctul lor de apărare se împotrivea, reinsufleţindu-le un nestăvilit dor de viaţă. Étienne, cu toată îndîrjirea, se apucă să scobească şistul cu cîrligul lămpii, în vreme ce ea se lupta să-l ajute cu unghiile. Făcură un fel de poliţă înaltă şi, după ce se urcară amîndoi, se pomeniră aşezaţi cu picioarele spînzurînd în jos şi cu spinarea încovoiată, căci bolta, prea scundă, îi silea să-şi aplece capul. Apa nu le mai îngheţa decît călcîiele, dar, după puţină vreme, începură să simtă pătrunzîndu-le tot mai nestăvilite şi mai înteţite, în glezne, în pulpe, în genunchi, tăişurile frigu-

lui. Firida de loc netezită, în care se adăposteau, se umezea și devenea atît de clisoasă, încît trebuiau să se încleșteze cu putere ca să nu alunece. Se apropia sfîrșitul ; cît ar mai fi putut aștepta oare în această scobitură, în care nu cutezau să facă o mișcare, sleiți de puteri, flămînzi, fără o bucată de pîine și fără o licărire de lumină ? Dar sufereau mai ales din pricina beznei, care nu-i lăsa să vadă apropierea morții. Domnea o adîncă liniște, mina inundată de apă încremenea într-o neclintire de moarte. Nu mai rămăsese acum sub ei decît această mare, pe care o simțeau umflîndu-se din fundul galeriilor cu fluxul ei tăcut și de neînvins.

Ceasurile se depănau unele după altele, toate deopotrivă de negre, fără ca ei să le poată socoti limpede scurgerea, tot mai dezorientați, cum erau, în măsurarea timpului. Chinurile lor, care, în chip firesc, ar fi trebuit să le dea simțămîntul că minutele zăbovesc îndelung, le făcea, pe acestea din urmă, să zboare vertiginos. Li se părea că nu trecuseră decît două zile și o noapte, pe cîtă vreme, de fapt, se sfîrșeau trei zile de cînd erau închiși acolo. Și se spulberase orice nădejde că li se va veni în ajutor. Nimeni nu știa unde zăceau, nimănui nu-i stătea în putință să coboare pînă la ei, și, pînă la urmă, vor pieri de foame, chiar dacă inundația avea să-i cruțe. Le veni gîndul să mai încerce pentru cea din urmă oară semnalul minerilor în primejdie, dar piatra rămăsese în fundul apei. Și, de altfel, cine să-i audă ?

Resemnată, Catherine tocmai își sprijinise capul de peretele vinei de cărbune, cînd o tresărire o făcu să-l ridice.

— Ascultă ! spuse ea.

La început, crezînd că vorbește de murmurul mărunt al apei ce creștea fără încetare, Étienne o minți, ca s-o liniștească :

— Nu, ți se pare, zgomotul pe care îl auzi l-am făcut eu mișcînd picioarele.

— Da de unde, nu asta... În depărtare, ascultă numai !

Și ea își tot lipea urechea de stratul de cărbune. Étienne înțelese și făcu la fel. Așteptară, cu sufletul la gură, cîteva clipe. Apoi, grozav de îndepărtate și foarte slabe, deslușiră trei lovituri date la mari intervale. Dar

mai aveau încă îndoieli, căci le vijiiau urechile și poate că nu erau decît trosnete în însuși stratul de cărbune. Și nici nu știau cu ce să bată ca să răspundă.

Étienne găsi însă dezlegarea.

— Cu saboții. Scoate-i din picioare și ciocănește cu călcîiele.

Ea lovi, făcînd semnalul minerilor; apoi ascultară și deslușiră din nou cele trei bătăi îndepărtate. Mai încercară de zeci de ori la rînd, și tot de atîtea ori li se răspunse. Plîngeau, se îmbrățișau, înfruntînd primejdia de a-și pierde echilibrul și de a cădea. În sfîrșit, tovarășii lor de lucru erau acolo și se apropiau. Era o revărsare de bucurie și de dragoste care-i făcea să uite chinurile așteptării, îndîrjirea de a tot face semnale multă vreme zadarnice, ca și cum salvatorii n-ar fi avut decît să clintească un deget ca să despice stînca și să-i scoată de acolo.

— Ai văzut ?! strigă ea plină de bucurie. Ce noroc că mi-am rezemat capul de perete !

— Tiii, dar ai o ureche ! spuse și Étienne. Eu n-auzeam nimic.

Din acea clipă începură să facă cu schimbul, ca necontenit unul din ei să asculte și să răspundă la cel mai mărunt semnal. Curînd deslușiră lovituri de tîrnăcop: se începeau lucrările de apropiere, se săpa o galerie. Nu le scăpa nici cel mai neînsemnat zgomot. Dar bucuria îi părăsi. Puteau să se înveselească mult și bine pentru a se amăgi unul pe altul; încet-încet deznădejdea punea din nou stăpînire pe ei. Întîi își tot vorbeau cu un belșug de lămuriri: era vădit, săpătorii se apropiau prin Réquillart, galeria cobora prin stratul de cărbune, poate se săpau mai multe, căci se auzeau trei tîrnăcoape. Apoi vorbiră tot mai puțin și, în cele din urmă, amuțiră, cînd ajunseră să-și dea seama de masa enormă de roci care-i despărțea de tovarășii lor de lucru. Fără a mai scoate o vorbă, amîndoi se tot gîndeau, socotind cîte zile și zile i-ar trebui unui lucrător ca să străpungă grosimea unui asemenea bloc. Oricît de repede ar lucra, le va fi cu neputință să sosească la vreme; de douăzeci de ori pot muri pînă atunci. Și, posomoriți, necutezînd în această spaimă crescîndă să-și mai spună un cuvînt,

răspundeau semnalelor cu izbituri de saboţi, fără nici o nădejde, împinşi în neştire doar de nevoia de a-i face pe ceilalţi să ştie că mai sînt încă în viaţă.

Trecu astfel o zi, trecură două. Erau în străfundul pămîntului de şase zile. Încremenită la genunchii lor, apa nici nu creştea, nici nu scădea, iar picioarele li se topeau, parcă, în această baie de gheaţă. Vreme de o oră tot şi le mai puteau scoate; dar atunci poziţia le devenea atît de grea, încît îi chinuiau crampe groaznice şi trebuiau să-şi lase din nou picioarele în jos, în apă. Din zece în zece minute, smucindu-şi şoldurile, săltau pe alunecoasa bancă scobită în vînă. Aşchiile de cărbune le găureau spinarea; simţeau o îndărătnică şi adîncă durere în ceafă, tot ţinînd-o aplecată ca să nu-şi zdrobească ţeasta. Şi tot mai înăbuşitor devenea aerul, care, împins de apă, se îngrămădea în scobitura aceea, în formă de clopot, în care erau închişi. Glasurile lor soseau parcă purcese din nepătrunse depărtări. Îşi simţiră urechile vîjîind, auzeau năvala dangătelor unui clopot de alarmă, tropotul unei turme sub o necurmată ploaie cu grindină.

La început, Catherine suferi cumplit din pricina foamei. Îşi apuca gîtul cu bietele-i mîini crispate, răsuflarea-i horcăia înăbuşită, într-un vaiet necurmat, sfîşietor, ca şi cum un cleşte i-ar fi smuls măruntaiele. Étienne, sugrumat de acelaşi chin, bîjbîia cu înfrigurare în beznă, cînd degetele sale dădură peste o bucată de lemn putred aproape şi pe care unghiile sale îl fărîmiţau. Şi dădu fetei un pumn plin de fărîme din acest lemn buretos, pe care ea le înghiţi cu lăcomie. Două zile încheiate se hrăniră cu acest lemn mîncat de viermi, îl înghiţiră în întregime, şi fură deznădăjduiţi că îl dăduseră gata, jupuindu-şi mîinile ca să îmbucătăţească şi alte rămăşiţe de grindă, solide încă, şi ale căror fibre li se împotriveau îndărătnic. Suferinţa li se înteţi, se înfuriau că nu-şi puteau măcina între dinţi ţesătura veşmintelor de pe ei. O curea de piele cu care el îşi încingea mijlocul îi mai alină un pic. Étienne o făcu bucăţele mici, cu dinţii, iar ea le mesteca, înverşunindu-se să le înghită. Mai dădeau, astfel, de lucru fălcilor, amăgindu-se cu gîndul că mîncau. Apoi, după ce nu mai rămăsese nici

urmă din cingătoare, se abătură iarăşi asupra ţesăturii hainelor de pe ei, sugînd-o ceasuri întregi.

Dar, curind, aceste cumplite zvîrcoliri se potoliră, iar foamea nu mai stărui decît doar ca o durere amorţită, surdă, cu însăşi pierderea treptată a puterilor. Ar fi pierit, fără îndoială, dacă n-ar fi avut de unde bea apă cît le era voia. Se aplecau doar şi o sorbeau din găoacea palmelor ; şi aceasta de zeci de ori, dogoriţi de o atît de arzătoare sete, încît tot potopul acela de ape n-ar fi fost în stare să le-o potolească.

În cea de a şaptea zi, Catherine se apleca tocmai să bea apă, cînd dădu cu mîna peste ceva ce plutea în faţa ei.

— Ia uită-te... Ce-o fi asta ?

Étienne bîjbîi în beznă.

— Nu pricep, parc-ar fi pătura de pe o uşă de aeraj.

Ea bău şi, pe cînd lua în pumni a doua înghiţitură, ceea ce se bălăbănea plutind îi atinse iar mîna. Catherine dădu un ţipăt groaznic.

— Doamne ! El e !

— Cum adică, cine ?

— Ei, el, ştii tu... I-am simţit mustăţile.

Era cadavrul lui Chaval, împins de creşterea apelor în sensul planului înclinat pînă la ei. Étienne îşi întinse braţul şi simţi şi el mustăţile şi nasul zdrobit; îl trecu un fior de scîrbă şi de spaimă. Întorcîndu-i-se maţele de greaţă, Catherine scuipă apa ce-i mai rămăsese în gură. I se părea că băuse sînge, că toată apa aceea adîncă din faţă-i era acum doar sîngele acelui om.

— Lasă, bîigui Étienne, că îl fac eu să se ducă de aici.

Cu piciorul îmbrînci cadavrul, care se îndepărtă. Dar, îndată, îl simţiră din nou, atingîndu-le picioarele.

— Ei, afurisit să fii, cară-te odată !

Dar cînd se ivi şi a treia oară, îşi dădu seama că nu avea ce să facă. Se întorcea înapoi împins, pesemne, de vreun curent. Chaval nu voia să se clintească, se îndărătnicea să rămînă printre ei, nedezlipit de ei. Fu un cumplit oaspete, ale cărui miasme otrăviră, în cele din urmă, aerul hrubei. Cît fu ziua de lungă, chinuiţi de sete, se zbătură, împăcîndu-se mai curînd cu gîndul morţii, decît cu acela de a mai bea un strop de apă ; şi de-abia

în ziua următoare, nemaiputînd îndura suferința, își călcară pe inimă: dădeau mortul deoparte la fiecare înghițitură, și băură totuși. Zadarnic se înverșunase să-i sfărîme țeasta, de vreme ce tot nu se clintea dintre ei, îndărătnic în gelozia lui. Cu ei va rămîne, chiar mort, ca să nu-i lase singuri.

Mai trecu o zi, și apoi încă una. De cîte ori vreun fior răscolea unda, Étienne simțea o ușoară atingere a omului, pe care-l ucisese, ceva ca un semn făcut cu cotul de către un vecin care, în acest chip, îți atrage luarea-aminte că e lîngă tine. Și tresărea de fiecare dată. Necontenit îi revenea înaintea ochilor, umflat, vînăt, cu mustățile-i roșii pe obrazul stîlcit. Apoi nu-și mai aducea aminte, nu el îl omorîse, iar celălalt, plutind, se apropia de el ca să-l muște. Iar Catherine era acum zguduită de lungi hohote de plîns, nesfîrșite, în urma cărora rămînea sleită de puteri, răpusă. În cele din urmă, căzu în prada unui somn cotropitor. Étienne o tot trezea, dar ea, bîiguind crîmpeie de vorbe, readormea îndată, fără ca măcar să-și ridice pleoapele; iar el, temîndu-se că fata s-ar putea îneca, o prinse cu brațul de după talie. Acum nu mai rămăsese decît el ca să răspundă semnalelor îndepărtate ale tovarășilor de lucru. Loviturile de tîrnăcop se apropiau, iar el le auzea în spatele său. Dar și lui îi slăbeau puterile și, pierzîndu-și nădejdea, i se părea de prisos să mai bată în stîncă. Cei de afară îi știau unde sînt, și atunci la ce bun să se mai obosească? Gîndul că i s-ar putea veni în ajutor nu-l mai preocupa. Năuc de atîta așteptare, ajunsese, după ceasuri și ceasuri, să nu mai știe ce anume aștepta.

Surveni o ușurare care-i mai mîngîie, cît de cît. Apele, descrescînd, îndepărtară trupul lui Chaval. De nouă zile se lucra la salvarea lor, și ei făceau pentru întîia oară cîțiva pași de-a lungul galeriei, cînd o cumplită zguduire îi prăbuși la pămînt. Se căutară, bîjbîind, rămaseră înlănțuiți, unul în brațele celuilalt, ca bezmetici, neînțelegînd ce se petrecuse, închipuindu-și că toată urgia prin care trecuseră avea să reînceapă. Nimic nu se mai clintea; zgomotul tîrnăcoapelor amuțise.

În ungherul în care zăceau lipiți unul de altul, pe buzele Catherinei se iscă zvonul unui rîs ușor:

— Grozav de bine trebuie să fie afară... Haide să ieșim de aici !

Étienne la început se împotrivi acestei nebunii, dar se molipsi și el curind, iar mintea lui mai solidă pierdu simțul realității. Amindurora li se încilciră ideile, dar mai ales Catherinei, care, zguduită de friguri, simțea acum nevoia să vorbească și să gesticuleze neîncetat. Vijiiala urechilor îi stîrnea în auz amăgirea că deslușește murmurul șerpuirii unei ape, zvonul cîntecului unor păsări ; simțea o pătrunzătoare mireasmă de ierburi strivite și vedea limpede uriașe pete daurinde, învolburîndu-i-se atît de cotropitoare înaintea ochilor, încît i se năzărea că se află afară, în apropierea canalului, într-un lan de grîu, sub lumina unei preaînsorite zile.

— Nu-i așa ? Ce cald e... Haide, îmbrățișează-mă ! Să rămînem împreună, să nu ne mai despărțim niciodată !

El o strîngea la piept, iar ea se ghemuia în el, alintîndu-se îndelung, flecărind într-una, ca o fată nespus de fericită.

— Ce proști am fost că am așteptat atîta vreme ! De cum te-am văzut, mi-ai căzut cu tronc la inimă, dar tu n-ai înțeles nimic și făceai pe îmbufnatul... Apoi, îți aduci aminte, acasă, noaptea, cînd, fără să închidem ochii o clipă, ne pîndeam, ascultîndu-ne răsuflarea, ispitiți de dorul de a ne îmbrățișa ?

Veselia ei îl prinse și pe Étienne, și el glumi pe seama nemărturisitei lor dorințe de odinioară :

— Ba m-ai și bătut într-o zi, da, zău, m-ai pălmuit pe amîndoi obrajii !

— Da, dar numai pentru că te iubeam, șopti ea. Vezi, mă luptam ca să nu mă mai gîndesc la tine, îmi spuneam că totul se sfîrșise, dar în fundul sufletului simțeam că, mai curînd sau mai tîrziu, tot împreună vom fi... Nu ne trebuia decît prilejul, norocul vreunei fericite clipe prielnice, nu-i așa ?

Simți trecîndu-i un fior de gheață, voi să-i alunge visul, apoi îngînă încetișor :

— Nimic nu e pierdut pe vecie, un dram de noroc să avem, și luăm viața de la capăt.

— Va să zică nu ne mai despărțim, nu-i așa că soarta a fost cu noi de astă dată ?

Şi, sleită de puteri, ea alunecă. Era atît de sfîrşită, încît stinsu-i glas se pierdea. Nelăsînd-o să cadă, Étienne, speriat, o strînse la pieptu-i.

— Ţi-e rău ?

Îşi reveni, căzută ca din cer.

— Nu, de loc... dar de ce ?

Întrebarea aceasta însă o trezise din visare. Privea ca nebună în întuneric şi-şi frîngea mîinile într-un nou potop de lacrimi.

— Doamne, Doamne, ce neagră e bezna !

Lanurile de grîu, miresmele ierburilor, cîntecul ciocîrliei, înflăcărata roată uriaşă a soarelui pieriseră cu toate ; nu mai rămăseseră decît mina prăbuşită, inundată, laolaltă cu noaptea aceasta răscolită de miasme, cu jalnica umezeală a acestei hrube de mormînt în care îşi duceau agonia de atîta amar de vreme. Tulburarea simţurilor ei făcea toate acestea şi mai groaznice, aşa că, năpădită iarăşi de superstiţiile ce-i bîntuiseră copilăria, Catherine îl văzu pe Omul cel negru, fantoma bătrînului miner, care, sculat din morţi, cutreiera prin mină ca să sucească gîtul fetelor stricate.

— Ascultă, ai auzit ?

— Nu, n-aud nimic, nimic !

— Ba da, e Omul, ştii tu !... Uite-l, e aici... A răbufnit tot sîngele din vîna pămîntului, care se răzbună astfel că i s-a tăiat o arteră ; şi, uite, priveşte-l, e chiar aici, mai negru decît noaptea... Vai, mi-e frică ! Vai, ce frică mi-e ! Amuţi, tremurînd de spaimă. Apoi, şoptind foarte încet, continuă : Nu, e tot celălalt !

— Cine adică ?

— Acela care-i printre noi, acela care nu mai este.

O urmărea chipul lui Chaval şi vorbea despre el nelămurit, povestind despre viaţa lor cîinească, despre singura zi, la Jean-Bart, cînd el s-a purtat frumos cu ea, despre celelalte zile în care o împroşca cu vorbe de ocară, o lovea şi, după ce o snopea în bătăi, o copleşea cu mîngîierile.

— Să ştii că vine iar, ca să nu ne lase nici de astă dată să rămînem împreună !... Gelozia nu-i dă pace !... Ah, alungă-l, ah, păstrează-mă, să fiu a ta, numai a ta !

Dintr-o pornire, îi sări de gît, și, căutîndu-i buzele, își lipi gura de a lui într-un pătimaș sărut. Bezna se risipi în țăndări de lumină, Catherine văzu din nou soarele și buzele prinseră să-i surîdă iarăși, liniștit, ca unei îndrăgostite. Étienne fremătă simțind-o așa, lipită de trupul lui, mai mult despuiată sub surtucul și pantalonii în zdrențe, și, în prada redeșteptatei sale bărbății, o înșfăcă. Și avură, în cele din urmă, parte de noaptea lor de nuntă, în acest fund de mormînt, pe acest culcuș de noroi, ca să nu piară înainte de a smulge și ei vieții o clipă de fericire, ca să-și potolească nestinsa lor sete de această viață, de la care nu-și puteau lua bun rămas fără să și-o trăiască măcar în cea din urmă clipă. Și se iubiră, împresurați de întunericul deznădejdii, dincolo de moarte.

Apoi nu se mai petrecu nimic. Étienne ședea pe pămînt, mereu în același ungher, ținînd-o pe genunchi pe Catherine, care sta întinsă, neclintită. Ceasuri după ceasuri se scurseră. Multă vreme crezu că ea doarme ; apoi o atinse cu mîna : era rece de tot, murise. Și totuși el nu se mișcă, temîndu-se ca nu cumva s-o trezească. Gîndul că femeie fiind fusese doar a lui și că, poate, pîntecele îi purta rodul îl înduioșa. Alte gînduri, dorința de a o lua cu el, bucuria pentru tot ce aveau să facă împreună mai tîrziu, îi reveneau cînd și cînd, dar într-o atît de palidă înfiripare, încît doar fruntea păreau din zbor a i-o fulgui, aidoma chiar ușurelui suflu al somnului. Puterile îl părăseau, și în stare mai era doar de un gest mărunt, o molcomă mișcare a miinii, pentru a se încredința că ea mai era acolo, ca o fetiță adormită în brațele lui, în înțepenirea-i de gheață. Totul pierea, însăși noaptea se prăbușise în neant, iar el nu era nicăieri, niciunde, dincolo de depărtarea spațiului, dincolo de curgerea vremii. Se auzea ceva bătînd foarte aproape de capul său, zgomotul unor lovituri tot mai puternice și mai apropiate, dar la început, toropit de o oboseală cumplită, nu avu tăria să se urnească din loc ca să răspundă, iar acum nu mai știa nimic, visa doar că ea pășea înainte-i și că el nu-i deslușea decît zgomotul ușor al saboților. Două zile trecuseră de cînd ea nu se clintise ;

mai punea încet mîna pe ea, cu aceeaşi mişcare săvîrşită în neştire, înseninat că o găsea atît de liniştită.

Étienne resimţi o zguduire. Se auzeau vuiete de glasuri, bolovani se rostogoleau pînă la picioarele sale. Cînd zări licărirea unei lămpi, izbucni în plîns. Sub clipirea pleoapelor, ochii-i urmăreau lumina, pe care nu se mai sătura s-o tot privească, ţintuit locului de vraja acestui punct roşietic care abia făcea o mică pată în întuneric. Dar tovarăşii de lucru îl luară cu ei, şi el îi lăsă să-i strecoare între fălcile încleştate cîteva linguri de supă. De-abia cînd ajunse în galeria Réquillart-ului, Étienne recunoscu pe unul din ei, pe inginerul Négrel, în picioare în faţa lui; iar aceşti doi oameni care se dispreţuiau, lucrătorul răzvrătit şi şeful neîncrezător, căzură unul în braţele celuilalt, plîngînd în hohote, mişcaţi de sentimentul solidarităţii omeneşti ce sălăşluia în adîncul sufletelor lor. Era o uriaşă tristeţe în această îmbrăţişare, mizeria îngrămădită de generaţii, amărăciunea fără de margini în care se poate scufunda existenţa muritorilor.

Afară, la lumină, mama Maheu, prăbuşită lîngă trupul neînsufleţit al Catherinei, dădu un ţipăt, apoi încă unul, şi încă unul, cumplite bocete, prelungi şi fără de sfîrşit. Mai multe cadavre fuseseră scoase şi înşiruite pe pămînt. Chaval, despre care crezuseră că îl striviseră dărîmăturile, un ucenic şi doi havatori, toţi cu capetele zdrobite, cu ţeasta golită de creieri, cu burţile umflate de apă. Femei din mulţime, cu minţile acum rătăcite, îşi rupeau veşmintele de pe ele şi-şi sfîşiau obrazul cu unghiile. După ce, deprinzîndu-l cu lumina lămpii şi hrănindu-l puţin, îl scoaseră în cele din urmă şi pe Étienne afară, trupu-i apăru doar piele şi os, iar părul, cu desăvîrşire alb. Şi oamenii se dădeau la o parte, înfioraţi la vederea acestui bătrîn. Mama Maheu îşi curmă vaietele, aţintind prosteşte asupră-i sticloasa privire a ochilor ei mari deschişi.

6

Ceasurile erau patru de dimineaţă. Aerul proaspăt al nopţii de aprilie se răcea către ziuă. Pe străvezia boltă a cerului scăpărau stele, în vreme ce limpezimea auro-

rei își revărsa purpura către soare răsare. Doar un ușor freamăt cutreiera întunecata cîmpie adormită, un nelămurit foșnet ce prinde să înfioare începutul de redeșteptare la viață.

Étienne, cu pași mari, străbătea drumul spre Vandame. Timp de șase săptămîni zăcuse pe patul unui spital din Montsou. Galben încă la față și foarte slab, se simțea totuși în stare să plece, și pleca. Compania, îngrijorată mereu de minele ei, recurgînd la noi concedieri, îi pusese în vedere că nu-l mai putea păstra. Îi oferea, de altminteri, un ajutor de o sută de franci, o dată cu părintescul sfat de a părăsi lucrul în mină, prea greu pentru el de acum înainte. Dar nu voi să primească cei o sută de franci. Un răspuns îi și sosise de la Pluchart, care, punîndu-i în scrisoare și banii de drum, îl chema la Paris. Își vedea, astfel, vechiu-i vis împlinit. În ajun, cînd ieșise din spital, înnoptase la *Bon-Joyeux*, la văduva Désir. Se trezise cu noaptea în cap, neavînd decît o singură dorință : să-și ia rămas bun de la tovarășii săi de muncă înainte de a se duce la Marchiennes, unde trebuia să prindă trenul de opt spre Paris.

O clipă, Étienne se opri pe drumul scăldat acum într-o lumină trandafirie. Era plăcut să respire aerul acesta atît de proaspăt, de primăvară timpurie. Se vestea o dimineață minunată. Treptat-treptat, ziua se lumina ; pămîntul se trezea la viață o dată cu soarele. Și drumețul porni din nou, izbind zdravăn pămîntul cu toiagu-i de corn, privind în depărtare către cîmpia ce se ivea din aburii nopții. Nu mai revăzuse, din ziua ieșirii din mină, pe nimeni. Mama Maheu îl căutase doar o singură dată la spital, și apoi, desigur, nu mai putuse veni. Dar el știa că toată colonia celor „două sute patruzeci" cobora acum în mina Jean-Bart și că ea însăși începuse iar să lucreze.

Încet-încet, drumurile pustii se înțesau de oameni ; prin fața lui Étienne treceau, la tot pasul, mineri tăcuți și cu chipurile galbene ca ceara. Se spunea că, victorioasă, compania își făcea acum de cap. După două luni și jumătate de grevă, răpuși de foame, cînd se întorseseră în mine, lucrătorii fuseseră nevoiți să primească noul tarif al armării galeriilor, acea deghizată scădere a

salariului, cu atit mai infamă acum, cînd compania plătea cu miinile minjite de singele tovarășilor căzuți. Erau jefuiți de plata unei ore de muncă, erau siliți să-și calce jurămintul că nu se vor supune înșelătoriei patronilor, iar această silită terfelire a propriului lor jurămint le stătea în gît, amară ca o bășică de fiere. Lucrul reîncepea pretutindeni, la Mirou, la Madeleine, la Crèvecoeur, la Victoire. Și pretutindeni, în negura nopții ce se îngina cu ziua, de-a lungul drumurilor înecate în beznă, șiruri de oameni cu ochii în pămînt mărșăluiau, în tropot de turmă, ca vitele mînate spre abator. Dîrdîiau de frig în hainele lor subțiri de pînză, își încrucișau miinile, legănîndu-și șoldurile, încovoind spinările, ale căror cocoașe dădeau în vileag pachetele cu merinde, adăpostite între cămașă și surtuc. Iar în această gloată care revenea la lucru, în aceste tăcute năluci, negre ca păcura, neluminate de vreun surîs și care nu cutezau să arunce nici măcar o privire în lături, se simțeau, de departe, fălcile strînse de mînie, inimile zvîcnind înveninate de ură și resemnarea burților flămînde.

Cu cît se apropia de mină, cu atît vedea Étienne crescînd și mai mult numărul lor. Aproape cu toții mergeau răzleți, iar cei ce veneau în grupuri se înșirau unul după altul, de pe acum istoviți, simțind că le e silă de ceilalți și chiar de ei înșiși. Îl zări pe unul dintre ei, foarte bătrîn și ai cărui ochi scînteiau ca jăraticul sub fruntea albă ca varul. Un altul, tînăr, răsufla ca din foalele unei furtuni gata să se dezlănțuie. Mulți dintre ei își țineau saboții în mînă și de-abia li se auzea tîrșîitul moale, pe pămînt, al ciorapilor groși de lînă. Era o curgere în șiroaie, fără de sfîrșit, o prăbușire, marșul forțat al unei oști învinse, mergînd necontenit cu ochii în pămînt, stăpînită de surda nevoie de a relua lupta și de a se răzbuna.

Cînd Étienne ajunse la Jean-Bart, mina începea să se desprindă din umbre ; lanternele, agățate de stîlpii estacadei, ardeau încă sub ivirea zorilor. Deasupra întunecatelor clădiri se înălța aburul dintr-un eșapament, aidoma unei albe egrete, ușor impurpurată. Étienne o luă pe scara halei ciururilor, ca să pătrundă în hala de recepționare.

Începea coborîrea în mină; lucrătorii urcau din baracă. O clipă rămase locului în vuietul acestei forfoteli. Roţile vagonetelor zdruncinau dalele de fontă, bobinele se răsuceau desfăşurînd cablurile, în toiul vacarmului de ordine izbucnite prin pîlnii, al soneriilor şi al loviturilor de ciocan pe nicovala semnalizatorului; şi regăsi acelaşi monstru ce-şi înghiţea raţia de carne omenească, coliviile ce ţişneau în afară şi se înfundau iarăşi, cărînd încărcătura omenească în adîncuri, fără încetare, într-o preauşoară înfulecare a acestui dumicat de nimic pentru hulpavu-i gîtlej de gigant. De cînd cu accidentul, spaima de a coborî în mină îl urmărea ca o obsesie. Coliviile acestea ce se scufundau îi sfîşiau măruntaiele. Trebui să-şi întoarcă faţa, vederea puţului îl înnebunea.

Dar în vasta hală, întunecată încă, în care lanternele cu gazul pe terminate zvîrleau o lumină îndoielnică, nu zări nici un chip cunoscut, de prieten. Minerii care aşteptau aici, desculţi, cu lampa în mînă, îl priveau cu ochii neliniştiţi, coborînd apoi capu-n pămînt şi dîndu-se înapoi cu un aer ruşinat. Dar, fără îndoială, îl cunoşteau şi nu-i mai purtau pică, ba chiar îl respectau, roşind la gîndul că el îi învinuia de laşitate. Atitudinea aceasta îi umflă pieptul de mîndrie, făcîndu-l să uite că nefericiţii aceştia voiseră, nu de mult, să-l ucidă cu pietre; şi îl îmbătă iarăşi visul de a face din ei nişte eroi, de a conduce poporul, această forţă a naturii ce se sfîşia singură.

O colivie încărcă oameni, grămada pieri înghiţită; şi sosind alţii, văzu în sfîrşit pe un ajutor al său din vremea grevei, un băiat de ispravă şi care jurase să moară, dar să nu-şi calce jurămîntul.

— Şi tu! murmură Étienne, adînc mîhnit.

Celălalt păli, buzele îi tremurau; apoi cu un gest de scuză, răspunse:

— Ce puteam să fac? Am nevastă...

Acum, în noul val de oameni veniţi din baracă, îi recunoscu pe toţi.

— Şi tu... şi tu... şi tu?

Şi cu toţii, cu un tremur, bîiguiau cu glas înăbuşit:

— Am o mamă... Am copii... Nu putem trăi fără pîine.

Ascensorul nu se mai ivea, îl așteptau întunecați, atît de mîhniți de înfrîngerea suferită încît privirile lor se ocoleau, ațintite îndărătnic spre puț.

— Dar unde-i mama Maheu ? întrebă Étienne.

Nu răspunseră nimic. Unul dintre ei făcu semn că avea să sosească în curînd. Alții ridicară brațele, cutremurați de milă : Of, biata femeie, ce nenorocire pe capul ei ! Se reașternu tăcerea, iar cînd tovarășul lor de lucru le întinse mîna, ca să-și ia rămas bun, toți i-o strînseră cu putere, punînd în această mută încleștare a degetelor regretul de a fi trebuit să cedeze, o dată cu nădejdea aprigă că-și vor lua revanșa. Colivia se găsea acolo ; se îngrămădiră înăuntru-i și se scufundară, înghițiți de prăpastie.

Pierron apăruse, cu lampa deschisă, ca a tuturor contramaiștrilor, agățată de cureaua caschetei. De opt zile fusese făcut șef de echipă la camera de acces în orizont, iar lucrătorii se dădeau în lături cînd îl vedeau, căci demnitățile îl făceau trufaș. Văzîndu-l pe Étienne, nu se prea simți la largul său, dar se apropie totuși, și în cele din urmă se liniști de-a binelea cînd tînărul îl vesti că pleacă. Stătură de vorbă. Nevastă-sa ținea acum cafeneaua *Progrès*, datorită sprijinului tuturor acestor domni, care se arătaseră atît de binevoitori față de ea. Dar își curmă vorba, furios împotriva lui taica Mouque, pe care-l certă că nu măturase la ceasul hotărît băligarul cailor. Bătrînul îl asculta, cu umerii încovoiați. Apoi, înainte de a coborî, plin de năduf din pricina acestei dojane, prinse și el mîna lui Étienne, scuturîndu-i-o zdravăn, ca și ceilalți, cu o strîngere prelungă, mocnind de clocotul mîniei stăpînite, prevestitoare de viitoare răzvrătiri. Iar această mînă bătrînă care tremura, încleștată într-a sa, acest moșneag care-l ierta că din pricina sa își pierduse copiii, îl înduioșă în asemenea măsură, încît îl însoți cu privirea pînă pieri, fără să poată scoate un singur cuvînt.

— Mama Maheu nu vine în dimineața asta ? îl întrebă el pe Pierron, după o clipă de tăcere.

La început, acesta din urmă se prefăcu a nu înțelege, căci pasămite, uneori, de ajuns este să pomenești de vreo ispravă a nenorocului, ca el să se și țină scai de

tine. Apoi, îndepărtîndu-se, ca să dea chipurile un ordin, spuse în cele din urmă :

— Cine ? Mama Maheu... uite-o !

Într-adevăr, mama Maheu venea din baracă, cu lampa în mînă ; purta pantaloni şi surtuc, iar părul îi era strîns sub bonetă. Doar printr-o excepţie, făcută din mărinimie, compania, înduioşată de soarta acestei nenorocite care fusese lovită atît de cumplit, binevoise ca, la vîrsta de patruzeci de ani, s-o mai lase să muncească în mină ; şi pentru că, după cît se părea, i-ar fi venit greu să lucreze la transport, i se dăduse în grijă funcţionarea unui mic ventilator, nu demult instalat în galeria nordică, într-una dintre acele regiuni ale infernului de sub Tartaret, unde aerisirea nu era altfel cu putinţă. Vreme de zece ceasuri, cu şalele frînte, ea învîrtea roata, în fundul unui tunel îngust dogorînd de căldură, şi suporta o temperatură de patruzeci de grade. Cîştiga astfel un franc şi jumătate.

Cînd o văzu, jalnică, aşa cum arăta în veşmintele-i bărbăteşti, ca şi cum pieptul şi pîntecele i-ar fi fost încă umflate de umezeala din fronturile de lucru, Étienne bîlbîi de emoţie, nefiind în stare să lege cîteva cuvinte cu care să-i spună că pleca şi o căutase ca să-şi ia rămas bun de la ea.

Îl privea fără să-l asculte şi, în cele din urmă, îi spuse, tutuindu-l :

— Ce, te miri că mă vezi ?... E foarte adevărat că ameninţam să-l strîng de gît pe cel dintîi dintre ai mei care ar fi coborît în mină ; şi acum iată-mă chiar pe mine coborînd ; ar trebui să mă sugrum cu mîinile mele, nu-i aşa ?... Oho, treaba asta ar fi fost şi împlinită pînă acum dacă n-ar fi pe lume bătrînul şi copiii !...

Şi continuă, cu glasu-i scăzut şi obosit. Nu se scuza, ci spunea firesc cum stau lucrurile, că nu lipsise mult ca să fi pierit cu toţii de foame şi că luase această hotărîre de teama să nu fie alungaţi din colonie.

— Cum îi merge bătrînului ? întrebă Étienne.

— E ca întotdeauna, foarte blînd şi foarte curat. Dar minţile i s-au dus pe apele sîmbetei... Ştii că n-a fost osîndit pentru isprava aceea ? Fusese vorba să-l bage în balamuc, dar m-am împotrivit, l-ar fi trimis ăia de

acolo pe lumea cealaltă cu cine știe ce otravă băgată în supă. Istoria aceea ne-a făcut totuși destul rău, căci niciodată nu-și va mai primi pensia ; unul dintre domnii aceia mi-a spus că ar fi imoral să i-o dea.

— Jeanlin lucrează ?

— Da, stăpînii i-au dat o treabă pe-afară. Cîștigă un franc. O, nu mă plîng, șefii s-au dovedit foarte buni la inimă, după cum mi-au și spus-o chiar... Francul puștiului, cu un franc și jumătate cît cîștig eu fac împreună doi franci și jumătate. Dacă n-ar fi de hrănit șase guri, ne-ar ajunge. Estelle a început să mănînce pe rupte, și ce e mai rău e că trebuie să mai treacă patru-cinci ani pînă cînd Lénore și Henri vor avea vîrsta potrivită ca să muncească și ei în mină.

Étienne nu-și putu stăpîni un gest de mîhnire.

— Și ei !

O roșeață năvăli în palizii obraji ai mamei Maheu, în vreme ce o flacără îi scăpăra în ochi. Dar umerii i se prăbușiră, era strivită de soartă.

— Ce poți să faci ? Și ei, după ceilalți... Cu toții și-au lăsat acolo oasele, acum e rîndul lor.

Tăcu ; nu puteau vorbi, stingheriți de transportatorii care-și împingeau vagonetele. Prin marile ferestre prăfuite pătrundea lumina palidă a zorilor, înecînd flăcările lanternelor într-o licărire cenușie, iar zguduirea mașinilor se repeta din trei în trei minute, cablurile se desfășurau, coliviile înghițeau mai departe grămezi de oameni.

— Haideți, odată, ăi de căscați gura, grăbiți-vă ! strigă Pierron. Îmbarcați-vă, altfel nu se mai termină treaba pe ziua de astăzi.

Mama Maheu, la care se uita Pierron, nici nu se clinti din loc. Lăsase pînă acum să treacă trei colivii și îi spuse lui Étienne, ca și cum, deșteptîndu-se în acea clipă, și-ar fi adus aminte de primele cuvinte rostite de el :

— Pleci va să zică ?

— Da, în dimineața asta.

— Ai dreptate, e mai bine să fii în altă parte, dacă poți... Mă bucur din toată inima că te-am văzut, ca măcar să știi că n-am nimic împotriva ta. La un moment dat, după tot măcelul ăla, gata aș fi fost să te ucid. Dar

apoi omul se mai gîndeşte, nu-i aşa, şi-şi dă seama că, la urma urmelor, nimeni nu are nici o vină... Nu, desigur că nu e vina ta, vina e a tuturora.

Vorbea acum cu toată liniştea despre toţi aceia ce-i fuseseră dragi şi care acum erau morţi, despre bărbatul ei, despre Zacharie, despre Catherine ; iar lacrimile începură să-i joace în ochi doar cînd pomeni numele Alzirei. Redevenise femeia cumpănită şi cu judecată de odinioară şi vorbea cu multă înţelepciune despre toate. Nenorocul o să se ţină scai de stăpînii care au omorît atîţia oameni nevoiaşi. Nu încape nici o îndoială că într-o zi îşi vor lua răsplata, pentru că toate se plătesc pe lumea asta. Nici nu va fi nevoie ca cineva anume să se amestece, şandramaua va sări singură în aer, ostaşii ţinti-vor puştile împotriva patronilor, aşa cum le-au ţintit, nu demult, împotriva muncitorilor. Şi din toată seculara-i resemnare, din acea disciplină moştenită din tată în fiu, care o încovoia iarăşi la pămînt, o lumină se iscase, o nestrămutată credinţă că nedreptatea zile multe nu mai poate avea şi că, dacă bunul Dumnezeu pierise, un altul în locu-i se va naşte, ca să răzbune sîngele vărsat.

Vorbea în şoaptă, aruncînd în juru-i priviri bănuitoare. Apoi, pentru că Pierron se apropiase de ei, adăugă cu glas tare :

— Bine, dar dacă pleci, vino întîi la noi să-ţi iei lucrurile care au mai rămas... Ai lăsat două cămăşi, trei batiste şi nişte pantaloni vechi.

Cu un gest, Étienne făcu semn că toate aceste zdrenţe, care încă nu luaseră drumul telalului, nu-i mai făceau nici o trebuinţă.

— Nu, nici nu merită atîta osteneală, să fie pentru copii... La Paris m-oi descurca eu.

Mai coborîseră încă două colivii, iar Pierron se hotărî s-o ia din scurt pe mama Maheu :

— Ei, ia spune, ce faci, uite, oamenii te aşteaptă ! Cînd o să isprăviţi cu taifasul ăsta ?

Dar ea îi întoarse spatele. Ce zor avea şi vîndutul ăsta ? Coborîrea oamenilor nu era treaba lui. Ăi de la camera lui de acces în orizont îl urau şi aşa de moarte. Şi, cu lampa în mînă, stătea mai departe, îndărătnică,

înghețată de curenții de aer, în ciuda blîndeții anotimpului.

Nici Étienne și nici ea nu-și mai găseau cuvintele. Stăteau așa, unul în fața celuilalt, cu sufletul atît de greu, încît simțeau nevoia să-și mai spună cîte ceva.

În cele din urmă, ea vorbi așa, într-o doară :

— Cumătra Levaque e însărcinată, iar bărbat'su n-a mai ieșit din închisoare : de înlocuit, îl înlocuiește Bouteloup între timp...

— Aha, da, Bouteloup...

— A, ascultă, nu ți-am spus... Philomène a plecat.

— Cum, adică, a plecat ?

— Da, s-a dus după un miner din Pas-de-Calais. Mă temeam să nu-mi lase pe cap cei doi ținci. Ei, dar nu, i-a luat cu ea... Ce spui ? O femeie care-și scuipă plămînii și care-i gata în orice clipă să dea ortul popii ! Rămase un scurt răstimp așa, visătoare, apoi continuă încetișor : Cîte și cîte s-au mai trăncănit și pe socoteala mea !... Îți aduci aminte cînd umbla vorba că mă culcam cu tine ? Doamne ! După ce mi-a murit bărbatul, lucrul ăsta s-ar fi putut foarte bine întîmpla, dacă aș mai fi fost tînără, nu ? Dar acum îmi pare bine că treaba asta nu s-a întîmplat ; sînt încredințată că la amîndoi ne-ar fi părut rău.

— Da, așa e, ne-ar fi părut rău, repetă firesc Étienne.

Atît le fu vorba ; nu-și mai spuseră apoi nici un cuvînt. O aștepta o colivie, glasuri mînioase o tot chemau, amenințînd-o că va fi amendată. Atunci, nemaiavînd încotro, se hotărî, îi strînse mîna. Adînc mișcat, Étienne nu-și mai dezlipea ochii de la ea, cu fața-i atît de răvășită și de trecută, albă ca varul și cu părul spălăcit, ce-i ieșea afară de sub boneta albastră, cu trupul mătăhălos ca al unei vite bună de prăsilă, deformat sub pantalonii și surtucu-i de pînză. Și de astă dată simți aceeași strîngere de mînă pe care o simțise de la tovarășii săi de muncă, o prelungă și mută încleștare, dîndu-i întîlnire pentru ziua cînd lupta va izbucni iar. Înțelese limpede chemarea și i-o citi în fundul ochilor, luminați de liniștea nestrămutatei ei credințe. Pe curînd, așadar, dar atunci vom da lovitura definitivă.

— Leneșa dracului ! urlă Pierron.

împinsă, îmbrîncită, mama Maheu se înghesui și ea, împreună cu alți patru, în fundul unui vagonet. Se trase funia semnalului pentru transportul de carne omenească; colivia se desprinse din închizători și se prăbuși în beznă; nu se mai văzu decît goana prelungă a cablului.

Atunci Étienne părăsi mina. Jos, sub hangarul ciururilor de sortare, zări o făptură așezată pe pămînt, pe un strat gros de cărbune. Era Jeanlin, angajat ca degrosisor.

Ținea între picioare un bloc de cărbune pe care, cu lovituri de ciocan, îl curăța de fărîmele de șist. Și praful fin de cărbune îl mînjise cu funingine în așa hal, încît Étienne nu l-ar fi recunoscut niciodată dacă băiatul nu și-ar fi înălțat capul, dîndu-și la iveală mutra-i de maimuță, cu urechile clăpăuge, cu ochișorii mărunți, licărind ca două mărgele verzui. Își țuguie buzele, făcînd parcă haz de ceva, și, zdrobind cu o ultimă lovitură de ciocan blocul de cărbune, pieri într-un nor de praf negru.

Cînd ajunse afară, Étienne își urmă o clipă calea, preocupat. Fel de fel de gînduri i se învălmășeau în minte. Dar simțind sub cerul liber aerul proaspăt, respiră din adîncul pieptului. Soarele se ivea în strălucita scînteiere a zării, un chiot de bucurie înfiora redeșteptarea întregii cîmpii. Valul unei scăpărări de aur se revărsa, dinspre răsărit către apus, pe uriașa întindere a plaiurilor. Acest viu suflu de căldură a vieții năpădea totul, se simțea pretutindeni un freamăt de tinerețe, în care se îngemănau suspinele pămîntului cu cîntecul păsărelelor, cu susurul izvoarelor și murmurul de zvonuri iscat în codri. Se simțea bucuria vieții, bătrînul pămînt se pregătea să întîmpine o nouă primăvară.

Pătruns de această înviorare, Étienne rări pașii, cu privirea hoinară în juru-i, în această veselie a anotimpului redeșteptat. Cugeta la propria sa viață, se simțea puternic, oțelit de necruțătoarele încercări prin care trecuse acolo, în străfundurile pămîntului. Își desăvîrșise învățătura și, ca un ostaș știutor al rosturilor răzvrătirii, pleca înzăuat, jurînd război acestei orînduiri sociale, pe care, așa cum i se înfățișa, nu putea decît s-o osîndească. Bucuria de a-l revedea pe Pluchart, de a fi, ca și el, un conducător căruia i se dă ascultare, îi șoptea cuvinte cu care-și alcătuia viitoare cuvîntări. Se gîndea

să-și lărgească programul. Tot ce văzuse și trăise aici îl îndemna la o și mai inveninată ură împotriva burgheziei. Pe muncitorii aceștia, al căror miros de mizerie îl stînjenea acum, simțea nevoia să-i înfățișeze în măreția lor; doar pe ei îi va arăta ca pe singurii uriași, singurii fără prihană, ca pe unica noblețe și singura forță în stare să călească întreaga omenire. Se și vedea la tribună victorios împreună cu poporul, dacă poporul nu-l va sfîșia.

Din preaînalta tărie cîntecul unei ciocîrlii îl făcu să ridice ochii către cer. Măruntii nori împurpurați, cei din urmă aburi ai nopții, se topeau în limpedele azur siniliu; prin minte i se perindară, nelămurite, chipurile lui Suvarin și al lui Rasseneur. Firește că totul se zădărnicește dacă fiecare vrea puterea numai pentru el. Astfel, această faimoasă Internațională, care ar fi trebuit să reînnoiască lumea, lepăda neputincioasă, după ce-și văzuse nemaipomenita armată împărțită, îmbucătățită prin certuri interne. Darwin o fi avînd oare dreptate, lumea să nu fie oare decît un cîmp de luptă, în care cei puternici îi înghit pe cei slabi, pentru selecțiunea care să asigure frumusețea și continuitatea speciei? Problema aceasta îl tulbura, deși, încrezător în cunoștințele sale, o înlătura. Dar un gînd îi risipi îndoielile, încîntîndu-l gîndul de a relua, de cum va avea prilejul să vorbească, vechea-i explicație a acestei teorii. Dacă înghițirea unei clase de către alta era de neînlăturat, atunci nu era firesc ca poporul viu și proaspăt încă să înghită burghezia sleită prin huzur? Un sînge primenit va da viață unei lumi noi. Și în această așteptare a cotropirii pămîntului de către cei care vor regenera vechile națiuni îmbătrînite, apărea nezdruncinata-i credință în ceasul revoluției apropiate, cea adevărată, aceea a oamenilor muncii și al cărei incendiu va cuprinde sfîrșitul acestui veac în vîlvătaia de purpură a înălțării soarelui, pe care-l vedea sîngerînd pe bolta cerului.

Mergea așa, cu gîndurile hoinare, izbind cu toiagu-i de corn pietrele de pe drum; și cînd mai arunca o privire în jurul lui, recunoștea locurile de prin acest ținut. Își aducea aminte că chiar la Fourche-aux-Boeufs luase comanda gloatei, în dimineața devastării minelor. Iar as-

tăzi, munca de vită, ucigătoare, prost plătită, reîncepea. Sub pămînt, colo jos, la şapte sute de metri adîncime, i se părea că desluşeşte loviturile înăbuşite, ritmice, necurmate : erau foştii săi tovarăşi de muncă, pe care mai adineauri îi văzuse coborînd în mină, tovarăşii săi negri ca tăciunele şi care, înciudaţi şi tăcuţi, ciocăneau într-una. Fără îndoială erau învinşi, greva se soldase pentru ei şi cu pagube şi cu morţi ; dar Parisul nu va putea uita împuşcăturile din Voreux, iar sîngele imperiului va curge el însuşi din rana de netămăduit. Şi chiar dacă criza industrială era pe sfîrşite, chiar dacă uzinele reluau lucrul una după alta, lupta fusese deschisă, şi pacea, de acum înainte, nu mai era cu putinţă. Minerii se număraseră, işi încercaseră puterea, cutremurînd cu strigătul lor de dreptate întreaga muncitorime a Franţei. De aceea înfrîngerea lor nu linişteа pe nimeni ; burghezii din Montsou, năpădiţi, în toată izbînda dobîndită, de surda îngrijorare pentru zilele de după grevă, priveau către acest apropiat trecut, neştiind dacă nu cumva sfîrşitul le era aproape inevitabil şi dacă nu mocneşte în înseşi străfundurile acestei linişti adînci. Îşi dădeau foarte bine seama că răzvrătirea va reînvia fără încetare, poate chiar mîine, cu greva generală, cu înţelegerea tuturor muncitorilor care vor fi prevăzuţi cu fonduri de rezistenţă ca să poată ţine piept evenimentelor luni întregi, avînd asigurată pîinea cea de toate zilele. De astă dată nu fusese decît doar o opintire împotriva vechii societăţi în ruină, ale cărei trosnete le auziseră sub propriii lor paşi ; dar simţeau clocotul altor izbucniri, necontenit altele, pînă ce străvechiul edificiu zguduit se va prăbuşi înghiţit aidoma Voreux-ului, rostogolit în prăpastie.

Étienne o luă la stînga, pe drumul spre Joiselle. Îşi aduse aminte că aici nu lăsase mulţimea să se năpustească asupra minei Gaston-Marie. În depărtare, în lumina strălucitoare a soarelui, vedea turlele mai multor mine : Mirou pe dreapta, Madeleine şi Crève-coeur una lîngă alta. Pretutindeni se lucra, acelaşi zgomot al loviturilor de tîrnăcop, pe care i se părea că îl desluşeşte venind din străfundurile pămîntului, cutreiera cîmpia de la un capăt la celălalt. O lovitură, apoi încă una, şi necontenit altele, sub întinsul ţarinilor, sub drumurile ce

străbăteau depărtarea, sub salele zîmbitoare în azurul luminii : toată întunecata trudă de ocnași atît de înăbușită de uriașa îngrămădire a straturilor, încît trebuia să știi că e acolo ca să-i deslușești adîncul suspin de durere. Și se gîndea acum că poate violența singură nu grăbea niciodată lucrurile. Cabluri sfîrtecate, șine smulse din pămînt, lămpi prefăcute în țăndări, ce vană caznă ! Și pentru atîta lucru toată acea bezmetică goană a unei pustiitoare gloate de trei mii de oameni ! Simțea, nelămurit, că legalitatea ar putea deveni într-o zi o armă mult mai cumplită. Mintea îi era mai coaptă, se lepădase de necugetatele-i porniri. Da, mama Maheu avea dreptate cînd, cu bunul ei simț, spunea că numai într-un singur chip se poate dobîndi victoria : muncitorii să purceadă la o liniștită strîngere a rîndurilor, să se cunoască între ei, să se adune în sindicate, cînd legile le vor îngădui ; apoi, în ziua în care se vor simți alături cot la cot, cînd milioane de lucrători se vor pomeni în fața cîtorva mii de trîndavi, să le smulgă cu de-a sila puterea și să fie ei stăpînii. O, ce redeșteptare a adevărului și a dreptății ! Ghiftuitul zeu, ghemuit, la pîndă, va crăpa pe loc, monstruosul idol ascuns în fundul întunecatului său templu, în acel îndepărtat nepătruns, unde este hrănit de bieții muncitori, care-i jertfesc propriul lor sînge fără să-l fi văzut cîndva la față.

Dar, părăsind drumul spre Vandame, Étienne ieșea la larg, pe șoseaua pietruită. Zărea la dreapta Montsou-ul, ce cobora în pantă și se pierdea în depărtare. În fața ochilor avea priveliștea minei Voreux, o blestemată gaură din care trei pompe scoteau apa fără încetare. Apoi, în zare, se așterneau celelalte mine, Victoire, Saint-Thomas, Feutry-Cantel, în vreme ce, către miazănoapte, turnurile înalte ale furnalelor și bateriile de cuptoare de cocs fumegau în văzduhul străveziu al dimineții. Dacă voia să nu scape trenul de ora opt, trebuia să iuțească pasul, căci mai avea de mers încă șase kilometri.

Și, sub pașii săi, loviturile din adîncuri, izbiturile tîrnăcoapelor răsunau fără încetare. Tovarășii săi de muncă erau cu toții laolaltă, acolo, și îi simțea urmărindu-l pas cu pas. Nu cumva chiar sub această tarla de sfeclă trudea acum mama Maheu, cu spinarea frîntă, cu răsuflarea

gîfîită, însoţită de hîrîitul ventilatorului? La stînga, la dreapta, mai departe, lui Étienne i se părea că îi recunoaşte şi pe ceilalţi, sub lanurile de grîu, sub gardurile vii, sub rădăcinile arbuştilor. Acum, pe bolta cerească soarele lui april strălucea în măreaţa-i scăpărare, dogorind pămîntul, din al cărui pîntece uriaş ţîşnea rodul. Din acest pîntece matern izbucnea plămada vieţii, plesneau mugurii şi se prefăceau în frunze verzi, cîmpiile tresăreau sub zvîcnirea ierburilor. Pretutindeni boabele se umflau, creşteau, făceau să crape pămîntul în lupta lor ca să ajungă la căldură şi la lumină. O revărsare de sevă circula, însoţită de zumzete şi şoapte, murmurele germenilor se răspîndeau în zvonul unei uriaşe îmbrăţişări. Iară şi iară loviturile de tîrnăcoape se auzeau din ce în ce mai desluşit, ca şi cum foştii săi tovarăşi de muncă s-ar fi apropiat de învelişul pămîntului. În învăpăierea de raze ale astrului, în această dimineaţă de sărbătoare a tinereţii, întreaga cîmpie răsuna de acest vuiet. Zvîcneau, ţîşnind din pămînt, oamenii, o întunecată oştire asmuţită de răzbunare, ce-şi mocnea germenii în brazdele lumii, împlinindu-se pentru recolta veacului ce va să vină, şi a cărei plămadă va face, în curînd, să sară în ţăndări pămîntul.